

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Habilitační práce

CESTY POLEMIKY

**Proměny žánru polemiky v české literatuře
na přelomu devatenáctého a dvacátého století**

2019

Luboš Merhaut

Ústav české literatury a komparistiky
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
2019

OBSAH

Polemika: dialog a nerozumění / **4**

Prostory a proměny polemik. Úvodem / **8**

Čas apelů a rozhledů. Diskuse o národní literatuře 1886–1888 / **12**

„Pohyb proti klidu“. Možnosti a proměny pojmu literární revoluce na konci 19. století. 1886–1895 / **35**

Vlast', Neruda a prostor veřejný. 1892–1893 / **67**

Hledání nové syntézy. Koncepční výkony českého literárního symbolismu / **92**

„Orlové literární revoluce“. F. X. Šalda a/versus Arnošt Procházka (a *Moderní revue*). 1893–1925 / **100**

Periodika a polemika: aktualita a paměť (nad spory o Hálka). 1894–1895 / **139**

Naše „krize modernová“. *Česká moderna* a Šalda v korespondenci Machar – Masaryk. 1894–1896 / **157**

Masaryk lidem „jen trochu myslícím“. Každodennost a hilsneriáda. 1899–1901 / **194**

Polemika – spojení a odloučení: K charakteristice literární generace devadesátých let. 1900 / **221**

Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy. 1905–1910 / **243**

Od polemiky k aféře. Tzv. aféra anonymních listů a její paměť. 1909–1914 / **258**

„Umělecký zmatek“. Obecní dům a časopisy v roce 1912 / **276**

Bibliografie

Prameny / **288**

Literatura / **339**

Obrazová příloha / **356**

Ediční poznámka / **365**

Rejstřík jmen / **366**

Resumé / **375**

Polemika: dialog a nerozumění

Polemika jako střetávání více či méně odlišných postojů, názorů, interpretací zasahuje množství různorodých oblastí lidského konání a komunikování (v této sféře lze dokonce říci, že „polemický diskurs zaujímá centrální místo v našem veřejném i osobním životě“, Dascal 1996, s. 16). Ve zkratce slovníkových hesel bývá polemika popisována jako spor, nejčastěji vědecký, vedený zpravidla písemně, přičemž bývá v různé míře vytčena vyhrocená útočnost při výměně názorů. Z důležitějších vymezení ještě uveďme, že účastníci polemiky zpravidla užívají přesvědčovacích a rétorických technik (často expresivních, ironizujících, eticky apelativních).¹ Polemiku jako žánr u nás zásadně vymezil a na šaldovském materiálu doložil Jiří Homoláč, když zdůraznil, že k polemice přistoupil „jako ke komunikačnímu aktu, v jehož samém základu je (jejž konstituuje) *neporozumění*. Tento přístup [...] totiž dovoluje vysvětlit, proč polemika téměř vždy přestane být věcným sporem a začne být tzv. osobní“ (1998, s. 237).

Postavení polemiky v kulturní tradici, v rétorice a v novodobých koncepcích komunikace rekapituloval Marcelo Dascal, aby zdůraznil, že polemiku je předně nutno chápat jako *dialog*, a polemickou výměnu (zahrnující přinejmenším dvě reálně reagující postavy) definoval v podstatě momenty vzájemné interakce a (jejího obsahu:) konfrontace protikladných hledisek (1996, s. 20); přitom konstatoval mnohost rovin, v nichž lze polemické výměny podrobněji zkoumat a rozčleňovat (například podle tématu, vnitřní hierarchie, rolí, cílů, výsledku). Pojetí polemiky jako žánru v zásadě dialogického tedy akcentuje nejprve vůli k (sebe)konfrontaci, otevření prostoru pro dialog – byť pro přiznání jeho nenaplnitelnosti, mnohosti a nedosažitelnosti „pravd“. Jednou ze základních charakteristik dialogu je asymetričnost:² jeho účastníci tak či onak vyjadřují nebo se pokoušejí vyjádřit svou sílu, moc a dominanci nad druhými. Žánr polemiky poskytuje přirozený prostor pro „egocentrickou“, individualismem rozkládanou dialogičnost, zvláště v

¹ O otázce polemiky uvažujeme u vědomí nutnosti odlišovat polemičnost v obecnějším smyslu a polemiku jako žánr (viz Kraus 1994, dále Weyr 1918).

² Stejně jako je nerozumění již přirozeným východiskem a součástí jeho analýz: Vedle prací Dascalových (dále např. 1985) je inspirativní i série sborníků věnovaných mezioborovému, zvláště sociolingvistickému výzkumu dialogu (Marková – Foppa 1990, 1991, Marková – Graumann – Foppa 1995), v nichž se aspekty asymetričnosti zabývají zvláště studie Pera Linella („Nekomunikace a nerozumění jsou fenomény, které je obtížné rozpoznat, popsat a vysvětlit. Ale na druhé straně je daleko *problematičtější* analyzovat a vysvětlit *rozumění*,“ 1995, s. 206–207).

„krajních“ případech, kdy již vstup do polemiky dostatečně zřetelně prozrazuje ovládající intenci zesměšnit a nějak pokořit napadeného.

Dialog a neporozumění tedy určují žánr polemiky. Důraz může být položen buď na ten, nebo onen rys (podle míry skepse k možnostem komunikace obecně). Cílem těchto poznámek (tak říkajíc před závorkou) je však především upozornit na výchozí situaci a některé významné souřadnice – literárněhistorického – zkoumání polemik v prostoru umění. Hledat svébytné charakteristiky polemiky v tomto prostoru nás nutí nejen – zjednodušeně řečeno – působnost estetické funkce, ale i častý sklon nahlížet polemiku jako konání v podstatě samoučelné, resp. účelově omezené na boj s protivníkem, nepřítelem v dialogu. Například Michel Foucault, když mluví o třech modelech polemiky (ve sféře náboženské, právníkové a politické), konstatuje: „Jednou snad bude muset být napsána dlouhá historie polemiky, polemiky jakožto parazitní formy diskuse a překážky při hledání pravdy“ (1996b, s. 253). Dodejme, že jednou bude muset být prozkoumána rovněž historie estetického modelu polemiky (polemiky v umění a o otázkách umění), na němž se v české literatuře vyhraňoval žánr polemiky od přelomu 19. a 20. století: v různorodých projevech a typech, splétající často protichůdné konkrétní funkce, vysvětlování, přesvědčování, odborné maximy, individuální přesvědčení a samozřejmě osobní útoky, „vysoké“ a „nízké“.³

Přelomovým a výchozím momentem pro žánr polemiky i v jeho zkoumání se stalo nietzschovské „přehodnocování hodnot“, upozorňující na jednostrannost veškerého rozumění jakožto hodnocení, zaujetí stanoviska konec konců nespravedlivého. V nesjednotitelném světě sebeklamů „zbývají“ neustále se proměňující a oživující perspektivy (právě dialogicky chápaného) poznávání a uměleckého tvoření jako stále obnovované pokusy porozumět, interpretovat a dezinterpretovat. V této tradici se s polemičností počítá v souvislosti s kategorií nepochopení a

³ „V prudkém sporu dovede bouřlivější povaha zřídka odlišiti myšlenky od jejich nositele, ba bývá zpravidla nakloněna odvozovati z ideových chyb a omylů protivníkůvých jeho lidskou slabost, pokládá rozhodný nesouhlas za vlastní urážku a téměř vždy zapomíná, že pravý mudřec může přímo těžiti pro svůj vývoj z opozice svých protivníků a považovati je ve světě intelektuelním a kulturním za činitele stejně důležité jako jest sám. Invektiva čelící výhradně proti osobě sokově, snižující ji a hledající její lidské slabosti, jest vždy zavržení hodna, a to i v případě, že vytváří zápornou charakteristikou a zavilou karikaturou malá dílka duševědné podobizny. – Avšak polemik vyššího slohu, který ovšem nepohrdává persifláží, ironií, ba sarkasmem a rád do hněvivého rozhorlení míchá divoký humor a bujně veselí, sleduje vyšší cíl. Neútočí pouze na nepřátelské jednotlivce, s nimiž ocitl se ve sporu, nýbrž na celý literární a kulturní *typ*, jimi představovaný – a touto typizací liší se od pouhé invektivy, stejně jako se liší satira od pomluvy“ (Novák 1916b, s. 54–55).

s hranicemi komunikovatelnosti. Připomeňme z hlediska našeho tématu alespoň Lyotardovu *Rozepři* („skutečnost v sobě obsahuje rozepři“), rozvíjející – pomocí pojmů „věta“ a „navazování“ – tezi, že věty rozdílných, heterogenních režimů jsou navzájem nepřeložitelné a nevyvratitelné.⁴ Z řady teorií zabývajících se problémem rozumění a interpretace je ve své krajnosti pozoruhodné pojetí Harolda Blooma, zdůrazňující záměrné neporozumění předchozím uměleckým výtvorům, jejich dezinterpretaci a revizi, „soubor duchů“ (především ve vztazích básnických osobností) jako princip rozvoje umění (např. 1983).

Místa a děje (ne)porozumění v umění i v polemice, a v další rovině v polemice o umění, osvětluje (vlastně jakoby mimochodem) polemický článek Milana Jankoviče (1997).⁵ Přehledně znovu vysvětluje Jakobsonovo vymezení a přínos „poetické funkce“, vztah hodnoty umělecké a hodnoty estetické, jasně – nezaměnitelným způsobem – formuluje pojetí umělecké záměrnosti a potenciality díla; z jiného pohledu jde o příklad tolerantního (tedy ne zrovna obvyklého) pojetí polemiky jako výzvy k promýšlení, (znovu)otevírání a zřetelného (vyhraněného) formulování problému, vyplývajícího přirozeně z autorova dynamického a „nesamozřejmého“ estetického myšlení: „Všechno zanáší rez času, nepoužívání, nedorozumění i nevěle porozumět. [...] Přístupy k uměleckému dílu mohou být jistě různé. Jako čtenáři i jako vykladači si volíme takový, který nejvíce odpovídá našemu zaujetí. Přijímáme tím samozřejmě riziko jistého omezení. Omezení, které může být zároveň nenahraditelnou možností rozumění. Tak chápu nutnou pluralitu názorů a metod, které nám mají zprostředkovat to, čemu se říká ‚umělecké dílo‘“ (Jankovič 1997, s. 64).

Literární historie stojí před četnými otázkami, jež provázejí dějinný horizont rozrůzněnosti dobových a do současnosti se vrstvicích myšlenkových střetů a interpretací konkrétních děl. Rozsáhlý – a málo prozkoumaný – polemický materiál zahrnuje mnoho projevů a forem,

⁴ Svůj úkol vymezuje takto: „Je dána 1. nemožnost vyhnout se konfliktům (nemožnost lhostejnosti), 2. nepřítomnost nějakého univerzálního diskursivního žánru, který by umožňoval konflikty řešit, anebo chcete-li, nevyhnutelnost toho, že soudce sám bude stranou: za těchto předpokladů má být nalezeno ne-li něco, co může soud (‚dobré‘ navázání) legitimovat, tedy alespoň způsob, jak zachránit čest myšlení“ (Lyotard 1998, s. 20–21).

⁵ „K bláhovému počínání, jemuž se říká ‚polemika‘“, ho „donutil“ (snad záměrně) provokující článek Petra Fidelia Hledá se poesie (1996) s kritikou známé Jakobsonovy přednášky. Dekompoziční a „účelové“ zkratky a protimluvy Jankoviče přirozeně vedly kironii a k formulacím pro polemickou reakci příznačným („nadhazuje potřebné otázky, je však, žel, zároveň snůškou neporozumění – anebo úmyslného překrucování věcí“, prozrazuje se „nepatrná chuť porozumět“ apod.).

strategií a argumentací, nejde však o to, polemiky (roz)soudit, nýbrž o to, ukázat na materiálu výsostně dialogickém, tedy kontextuálním, mnohost dobových myšlenek o umění a estetických postojů, a zejména o to, znovu rozlišit rozmanitost nerozumění (resp. snahy nebo ochoty porozumět) a pojmenovat vlivné koncepty. Polemičnost je bezprostředně spjata nejen s uměleckou kritikou a esejistikou, s vystoupením ze samoty s dílem, je přirozeně obsažena v hlubinách uměleckého výkonu. Téma polemiky tak zároveň odkazuje k zpochybňující, *polemické funkci* umění vůbec. Svébytnost polemického žánru tkví právě v tom, že otevřeně zjevuje dialog a neporozumění (nikoli coby neúspěch) již jako předpoklad své existence, a to v široké škále nejen předsudečností v postojích k umění, ale i možností znovuobjevování významů a jedinečností v něm skrytých.

Předpokladem literárněhistorického průhledu je vědomí zvláštností polemiky, ocitá-li se v „silovém poli“ jedinečného světa umění, „v čase se vrstvicího dialogu s možnostmi díla“, „nedořešeného sporu mezi rozvrhovanými hodnotami uměleckými a jejich objeveným lidským smyslem“ (Jankovič 1997, s. 66, 68). (Nová) kontextualizace jako čtení nerozuměného a konfliktního, čtení diskursů a významů přirozeně také relativizuje „výšiny“ a „nížiny“ polemických výkonů. Porozumět „nedorozuměním“ v dějinné perspektivě znamená rovněž vstoupit do trvajících a trvalých dialogů a pokusit se rekonstruovat nebo obnovit přerušené.

Prostory a proměny polemik

Úvodem

Podobně jako u kritiky je i u polemiky povšechným předpokladem její účelnosti jistý minimální stupeň *soudnosti* (úsudkové schopnosti) čtenářovy. Bez tohoto předpokladu nemá pro čtenáře smyslu a ostatně ani pro polemika. [...] Máme-li býti zcela upřímní, musíme ovšem bohužel doznati, že onen nezbytný předpoklad pro každou vědeckou polemiku, tj. soudnost čtenářstva, velmi často bývá iracionální hypotézou. / Literární polemiky nejsou zajisté pro žádného autora příjemnou věcí (výjimky platí jen pro zvlášť bojovné povahy literární, kterým boj o sobě způsobuje již rozkoš), ale ten, kdo vystupuje na literární kolbiště, musí s touto nepříjemnou stránkou svého povolání počítati, jinak by bylo lépe, kdyby se byl obrátil k jinému, tiššímu povolání. (Weyr 1918, s. 739–740)

Literární polemika byla u nás v letech devadesátých povýšena na jakýsi umělecký žánr, zpříjemňující nudu kaváren a přinášející trochu vzruchu v existenci lidí, kteří vedle nejnmutnějších funkcí tělesných a společenských projevují se jen v literatuře a literaturou. Tento umělecký žánr měl dvě kategorických tvárných zákonů: 1. Nechtíti rozumět (!) a 2. vykroutit se nejméně očekávaným způsobem. Jsme-li spravedliví, uznáme, že v tomto žánru přivedli jsme to my Češi nejdále. (S. K. Neumann)⁶

Z literárněhistorického hlediska představuje polemika svébytný *žánr*, jehož podstatu jsme vyznačili rovnomocným působením dialogu a nerozumění a který lze charakterizovat zvláště tématem (nesouhlas a střet, který je sám koneckonců předmětem), strategií (prosazení), funkcí (vítězství) a stylovou i formální vyhraněností. Jde o žánr se zvláštní pamětí, sebestředný a sebestvrzující, o žánr synkretický, působící prostřednictvím textů různorodého založení, o fenomén *na pomezí* diskurzivních praktik, oborů a společenských kontextů.

Téma polemiky souvisí přirozeně a obecněji s tématem *kritiky* (viz např. Novák 1916, Máchal 1926, Fraenkl 1930, 1931), v jehož širším rámci bývá také polemika zpravidla traktována – na základě sepětí živlů kritičnosti a polemičnosti v širším smyslu, z něhož často plyne důraz na věcnost a účelnost polemiky jako (možné) řešení určité sporné otázky. Až za službu vědeckému poznání a pravdě a zveřejnění v zájmu a ku prospěchu čtenářstva a veřejnosti vůbec kladl „jako účel kritických a

⁶Tribuna, *Moravskoslezská revue* 4, 1907/08, č. 7, duben 1908, s. 280 (šifra S. K. N.).

polemických úvah zájmy *osobní* např. František Weyr. Nicméně dále ztotožnil „pojem polemiky s pojmem *literárního zápasu* či souboje dvou nebo více autorů. Z toho plyne již, že tato forma literární činnosti bude míti ve zvýšené míře *osobní ráz*“ (1918, s. 647). Polemičnost přitom viděl jako přirozený předpoklad kritického výkonu a zároveň postihl dialog jako konstitutivní rys polemiky, resp. repliku jako navázání dialogu (opět s vědomím účasti „třetího činitele“, tj. čtenáře, „asistence veřejnosti“), také jeho nelogičnosti a neslušnosti, ohánění se autoritami, nepřístupnost anonymních kritik nebo dokonce polemik. Dále upřesňoval: „Pokud jde o *obsah* polemiky, možno polemiky lišiti z mnoha hledisek. Obsah (v užším smyslu, tj. v protivě k *formě*) může býti *věcný* nebo *osobní*. Čtenář obeznámený s literaturou a jejími zvyky, velmi lehce rozpozná, je-li polemika věcná, či ne. Věcnou nazýváme především takovou polemiku, v níž kritikovi jde o *věc*, a nikoliv o *osobní záležitost*, tedy hlavně o osobu kritizovaného. [...] / „Vedle způsobu polemiky [...] je to především následující okolnost, která bezpečně poslouží k rozpoznání druhu polemiky: konkurent literární má totiž vedle zjevné polemiky ještě jinou zbraň, které může proti nenáviděnému protivníku užití: jest to zásadní jeho ignorování. [...] Vše to je ovšem jen *příznak* osobní polemiky. Není tím řečeno, že by polemika (kritika), vzniklá z takovýchto osobních důvodů, nemohla býti zároveň obsahově *věcnou*“ (Weyr 1918, s. 740–741, 743).

Otokar Fischer přesáhl dobově příznačné stýskání nad úrovní polemizování a u vědomí jeho nezbytné bojovné příkrostiti nacházel smysl polemik v souvislosti s dichotomií věcného a osobního příznačně v jejich tvůrčích, iniciačních možnostech: „Neřídit se hodnota polemik dle toho, pokud jsou řízné, samy sebou umělecké a v detailech správné, nýbrž podle toho, do jaké míry, jaká nadosobní myšlenka jim dala vznik. Jako o kritice, která dle mého přesvědčení rovněž nemá významu zcela neodvislého, nýbrž jen ve spojení s uměním, kterému razí cestu, tak i o polemice koneckonců platí ‚prorocství dle výsledku‘ a tedy úsudek nikoli přítomné doby, nýbrž budoucnosti, která posoudí jednou, v jakém stupni naše dnešní činnost polemická, která vedle pozitivního činu zůstane vždy čímsi podružným a druhořadým, vyhověla nejvyššímu požadavku všeho duševního života: býti pohybem a silou, býti zbraní a radostí ducha, býti produktivní“ (Fischer 1913, s. 114–115). Naopak Karel Čapek (1925) byl vůči způsobům polemizování skeptický a vyrovnal se s nimi ironicky v causerii představující dvanáctero „figur polemické exhibice“.⁷

⁷ „Tato stručná příručka není určena zápasníkům, nýbrž čtenářům, aby se poněkud vyznali ve figurách zápasu; pravím ve figurách, a nikoli v pravidlech, neboť tisková polemika na rozdíl od všech jiných druhů boje, zápasu, půtky, klání, šermu, šarvátky, zápolení, turnaje a vůbec mužného měření sil nemá žádných pravidel, aspoň u nás ne. Například v

Svébytnost polemiky jako žánru je na jedné straně hned patrná, na druhé straně se zdá sporná. Podobně jako se v tomto ohledu pohybuje na žánrovém pomezí, překračuje polemika pole literatury (umění) a prolíná se se sférami mimouměleckými. Jak jsme zaznamenali, je i prostorem neoddělitelného *prostupování* a konfrontací osobního a věcného, soukromého a veřejného. Tato dichotomie je podstatná sama o sobě a zároveň – vzhledem k rysům polemiky, které považujeme za svébytné a zásadní a které jsme popsali – by nebylo produktivní vnímat ji v krajnostech, zužovat výklad polemiky na její osobní (amorální) aspekty, nebo naopak na věcné (objektivní) možnosti.

Polemický žánr se přirozeně uplatňuje převážně na stránkách *periodik*, denního tisku a časopisů různého charakteru a zaměření; setkává se tu nejen s kritikou, ale častěji se prolíná s potřebami publicistiky. I z tohoto důvodu představuje polemika žánr, na němž lze (v přirozeném prostředí) zřetelně sledovat vlivy dobového společenského kontextu (politické, ideové, ideologické, praktické ad.) na jednotlivé oblasti, tedy i na umění a literaturu. Jde o členitý pomezí prostor střetávání i vzájemného ovlivňování způsobů vypovídání (pojetí světa a člověka), oblastí, témat atp. ve smyslu překračování hranic, resp. neudržitelnosti (nemožnosti) polemizování pouze v rámci určitého pole, oboru. Žánr polemiky tak či onak zpravidla zahrne další sféry a ohledy, pravidelně etické a mocenské (tedy z pohledu literární historie mimoestetické),

Již při letném materiálovém pohledu registrujeme opakující se typy střetů mezi kritickými osobnostmi a mezi časopisy či institucemi (jako reprezentanty generací a protikladných estetických názorů a aspirací), dále četné spory překladatelské, plagiátové, vědecké, regionalistické, polemiky a aféry přesahující oblast literatury v aspektech politických, historických, náboženských, divadelních, výtvarných, v souvislostech se studentským (resp. pokrokovým) nebo ženským hnutím atd. V následujících kapitolách pomineme výpady jednorázového charakteru (nesouhlasné reakce apod.) a soustředíme se na řady vzájemně na sebe navazujících *polemických reakcí*, do nichž vstupuje většinou více účastníků. Podnětem k nim a jejich výchozím předmětem se nejčastěji stávalo konkrétní dílo, kritický text, postoj, ale pravidelně i čistě osobní vztahy protagonistů.

řeckořímském zápase není zvykem, aby si odpůrci při potýkání vynadali; při boxu není zvykem tlouci pěstí do vzduchu a pak prohlásit, že odpůrce je knokout; při bodákovém útoku není zvykem, aby se vojáci obou stran navzájem pomlouvali – to za ně obstarají novináři v zázemí. Nuže, to vše a mnohem více je zvykem v literární polemice, a bylo by těžko nalézt něco, co by expertní polemický zápasník uznal za nedovolený chvat, za unfair hru, za surovost, podfuk nebo nerytířský trik“ (Čapek [1925], 1931, s. 53). Viz též pozn. 294 a 538.

Při jejich výběru a výkladu lze uplatnit zejména tato kritéria: V rovině horizontální – důsaznost historie té které polemiky, včetně způsobu argumentace, a především její vlastní paměť (utvářející význačněji paměť žánru). A v rovině vertikální – vlivnost polemiky, její výsledky, přispění k změnám paradigmatu nebo z druhé strany způsob, jakým zastupuje nátlaky mimoumělecké. Každopádně je třeba zdůraznit polemiky, které podstatněji svazují dílčí pole tohoto žánru především s širším polem literárním, akcelerují a obohacují jeho možnosti. Jde především o polemické výměny a řady, které lze vyznačit jako shrnující, k nimž lze vztáhnout spory a typy dílčí – alespoň ve výčtu. Mohli bychom je jinak označit jako určité shluky problémů a otázek, nebo jejich prostřednictvím naznačit fáze proměny tohoto žánru.

Mluvíme-li o kritice a polemice na přelomu 19. a 20. století, nemůžeme se přitom vyhnout otázce *modernismu*, jeho prosazování a převratnosti a zároveň různorodosti v koncepcích a realizacích, zrodu moderního pojetí literární a umělecké kritiky a jeho vůdčím osobnostem. Zvláště rozsáhlejší polemiky – respektive souhrny polemik – s nápadnou drahou bezprostředně zaznamenávají proměny způsobů tvůrčího myšlení, estetických koncepcí a směrů. Prostupuje je často hledisko a rytmus *generační*. Na něm lze například dobře ukázat asymetrii již při vstupu zástupců generací do dialogu, neboť strana starší zastává zpravidla hledisko a názor obecně přijímaný a ceněný, vůči němuž se strana mladší právě vymezuje a prosazuje a který chce revidovat hlediskem a názorem nezavedeným, tudíž zpravidla provokativním.

Studie v přítomné knize se postupně, v relativní chronologii a z proměňujícího se úhlu pohledu, s různými charakterizačními důrazy i návraty zaměřují na různorodé případy a typy polemik a zároveň na aspekty polemiky jako žánru v české literatuře v období od poloviny osmdesátých let 19. století do desátých, resp. dvacátých let 20. století. Přirozeně si přitom nemůžeme činit nárok na úplnost (záběr částečně rozšiřuje soupis Prameny), stejně jako nečiníme polemický žánr jádrem mnohostranného dobového dění a jeho výkladu. Z hlediska vztahu mezi množstvím nalezitelných stop původních sporů a možností jejich současné interpretace v nové, nutně hodnotící perspektivě považujeme nicméně naše téma za nosné pro plastičtější obraz české literatury přelomu 19. a 20. století v širším záběru, proměňující se situace literárních, uměleckých a společenských vztahů. Jde o rozlehlý a málo známý či reflektovaný materiál z dějin české literatury, materiál poskytující svěbytný průhled do dobového dění, svým dialogickým, dynamickým charakterem umožňující oživovat mnohé zasuté a podstatné jevy a souvislosti, s nezbytným vědomím mnohosti a plurality vrstvicích se dějů.

Čas apelů a rozhledů

Diskuse o národní literatuře 1886–1888

Mha v brázdy lehá zvolna. V kraj kol němý / tak k smrti smutná táhne nálada. / Teď list zas jeden k vlhké sprchnul zemi. / A slunce mdlé tak ztěžka zapadá. (F. X. Šalda)⁸

Básník: Rozumím-li dobře, můj občane, ty chceš, / by umění mé bylo kolečkem jedním též? / Což není dosti na tom, že upřímný můj zpěv / vždy hrdostí tě plní a pění tobě krev?

Občan: Pravda je sic všechno, cos tu s trochem ironie děl, / avšak naše doba žádá trochu více za úděl, / což ta hrdost, což ta sláva – pozoruj náš moudrý věk: / všechno, všechno zhynout musí, z čeho nejde užitek. (J. S. Machar)⁹

Na sklonku osmdesátých let 19. století se v českém společenském, literárním a vědeckém životě křížily aspekty a argumenty nacionalismu a internacionalismu, resp. účelu a estetické svébytnosti umění ve zvýšené míře, v důsledku všeobecně – byť z různých důvodů a v různé intenzitě – prožívaného pocitu krize jak národní identity, tak způsobu její reprezentace. V paralelách, průsečících i polemických střetech principů a projevů kolektivního a individuálního, českého a evropského, tradice a inovace, povinnosti a svobody atp. se postupně proměňovaly souřadnice dobových vztahů a hraničních prostorů, vznikaly nové silové shluky a energetizující zdroje, které předznamenávaly nástup uměleckého i politického modernismu v následujícím desetiletí, který našel – i v reakci na předchozí situaci – vlastní představu syntetizujícího tvůrčího přístupu ke světu.

Naším cílem je alespoň rámcově připomenout a konfrontovat několik textů, které tyto procesy dokumentují a v rozcestných momentech a podstatných obměnách charakterizují především časopiseckou diskusi tohoto období, a to v časovém a materiálovém ohraničení daném jednak rezonující existencí časopisu *Rozhledy literární*, jednak dalšími polemickými či bilančními výkony v měsících od jara 1886 do začátku roku 1888 v listech, v nichž se projevovalo úsilí o pojmenování nebo změnu stavu.

Úvahy o tradici, kontinuitě i nutných změnách ve vztahu mezi českým společenstvím a jeho uměním a hledání pevnějších opěrných

⁸ Česká píseň, in: *Literární prémie Umělecké besedy v Praze na rok 1888*, usp. Josef Holeček (Praha: Umělecká beseda, /listopad/ 1887, s. 91).

⁹ *Confiteor... Básně (1881–1886)* (Praha: František Šimáček, /únor–březen/ 1887, s. 7–8).

bodů národní celistvosti v druhé polovině osmdesátých let motivoval všeobecně sdílený pocit skepse a ohrožení, pramenící především z politické krize, ze zklamání pasivní politikou konzervativních staročeňů i z aktuálního zostření česko-německých vztahů (po návrhu uzavřeného jazykového území ze strany německých liberálů). V době tzv. drobečkové politiky české reprezentace byly však již patrné obrysy novodobé občanské společnosti, diferencovaného politického prostředí a mnohostranného veřejného mínění, zaznívaly nové hodnotové otázky reagující na vzájemně se ovlivňující potřeby národní, sociální a umělecké. Množily se představy o směrech a způsobech, jakými k těmto otázkám přistupovat.

Umělecký a zvláště vědecký obraz skutečnosti se stále více ocital v rozporu s ideologickým, stával se nezávislým. Ohrožení iluze jednoty a pocit rozpadu hodnot umocnil spor o pravost *Rukopisů*, který se rozvinul s odpovídající politickou intenzitou po vydání únorového čísla *Athenaea* roku 1886 s texty Jana Gebauera a T. G. Masaryka.¹⁰ „Sama povaha kriticismu osmdesátých let 19. století, který se prezentoval zejména v bojích o *Rukopisy*, v řadě úvah o národní literatuře a o nových dílech rozrušujících dosavadní kritéria (J. S. Machar, drama a próza přesouvající těžiště z nadosobního patosu do individuálních dějů), vydává svědectví o radikální novosti diskursu. Zrodil se jako opozice proti nacionalistickému mýtu, který nemusí – jako každý mýtus – zdůvodňovat, dokazovat, zkoumat svá vyprávění, která se představují jako poselství mnoha generací“ (Brabec [2001] 2009, s. 14).

Polemickou situaci přirozeně spoluutvářel aspekt generační. Do kontextu dobové produkce – jejíž linie v poezii¹¹ určovaly v letech 1886–1887 zejména nové sbírky Adolfa Heyduka (*Běla a Zaváté listy*), Elišky Krásnohorské (*Letorosty a Šumavský robinzon*), Svatopluka Čecha (*Pravda a drobné básně, Jitřní písně*), J. V. Sládka (*Sluncem a stínem*), Jaroslava Vrchlického (*Hudba v duši, Motýli všech barev, Zlatý prach*), Julia Zeyera (*Vyšehrad, Čechův příchod*), ale i J. E. Nečase (*Pohledy do dějin*), F. S. Procházky (*Na úrodné půdě*), Františka Kvapila (*Zaváté stopy*) či Jana Červenky (*Ztišené vlny*) – zcela převratně poeticky a myšlenkově vstoupil J. S. Machar souborem *Confiteor*, kritickou stylizací, jejíž odvážná

¹⁰ Gebauer, Jan: Potřeba dalších zkoušek Rukopisu královédvorského a zelenohorského, *Athenaeum* 3, 1885/86, č. 5, 15. 2. 1886, s. 152–164; List redaktora *Athenaea*, prof. T. G. Masaryka, ke spisovateli článků předešlých, tamtéž, s. 164–168. K peripetiím těchto sporů i jejich vlasteneckých ohlasů ve vymezených letech viz Laiskeho bibliografii aj. in: *Rukopisy 1969*, dále mj. Hanuš 1906, Masaryk 2004b, Brabec 2002.

¹¹ K proměnám české poezie v souvislosti s národním životem viz především Brabec 1964; srov. též sondu do pole české drobné prózy roku 1886 (Topor 2004).

důsaznost, odmítající národní „úkoly“, je ještě zřetelnější právě v porovnání s převažujícím způsobem psaní a uvažování těchto let. F. X. Šalda, Macharův spoluautor pozdějšího prohlášení nazvaného v polovině devadesátých let *Česká moderna*, studující v té době na pražské právnické fakultě, později vzpomínal: „Jakési dusno k zalknutí leželo tehdy nad českým literárním životem, aspoň v Praze. Nikdy nebylo tolik klepaření, tolik postranního sočení, tolik utajované zloby a přece navnějšek tolik líbezného miliosování, tolik zdvořilůstek a obřadností, tolik hladkých, mýdlových stisků ruky, tolik vyholených i nevyholených úsměvů jako tehdy: všecko přirozený následek toho, že nebylo kritické volnosti, kterou by se mohly vykvasit a vybít ty různé věcné i osobní divergence. Ve vědě bylo již lépe: začínal se očistný kritický proces v Masarykově Athenaeu, [...] odvážný boj s domácí vědeckou i literární pověrou. Byli jsme přitahováni také svými sympatiemi k týdeníku *Čas*“ (Šalda [1927/28], 1963, s. 277–278).

Skupina nejmladších chtěla reagovat beletristicky ještě radikálněji než Machar, „pekelný stroj“ pojmenovaný *Vpád barbarů* však, „nevybuchl“, a tak se museli někteří její protagonisté – jak uvidíme později – vyjádřit jinak. Český svět se autorům kolem Viléma Mrštíka a H. G. Schauera jevil jako přestárlý a odumírající. Šalda načrtl atmosféru a časopisecké spektrum jinde ([1925], 1949, s. 444) takto: „Trpěli jsme tenkrát hladem poznání, kterému nebylo ukojení nebo ukojení jen neúplné. Pamatuji se zcela dobře, jak nás, mladé posluchače univerzitní, málo nebo nic neuspokojovala tehdejší česká literatura nauková, zejména estetická, literárně a umělecky vědná a kritická. Ty tři čtyři revue, které tenkrát vycházely, nemohly nasytiti toho hladu po slově života. Muzejník byl ne pln, nýbrž prázden neživou a neživotnou, nestavitelnou pseudovědou, s níž jsme nevěděli co počít: v Osvětě vladařil Zákrejs, který nás již tehdy odpuzoval rozšafností přímo koželužnou; Květy byly pouhý sborník beletrie, někdy lepší, jindy zcela průměrné; a Lumír odpuzoval nás svým výlučným estetismem a l'art pour l'artismem jako krám plný zvětralého cukroví.“

I.

Měsíčník *Rozhledy literární* vydával a redigoval od května 1886 do května 1887¹² Robert Růžička, majitel antikvariátu ve Vodičkově ulici v Praze. Časopis do značné míry reprezentativně reflektoval různosměrné dobové diskuse a usiloval o strategickou proměnu pojetí funkce, zájmů a možností české literatury a spisovatelství jakožto národní instituce. Ve

¹² První ročník a jediné číslo ročníku druhého; viz Pešat 2000b.

snaze informovat o domácím a zahraničním dění a poskytovat výraznější prostor vedle beletrie hlavně kritice i polemice byly *Rozhledy literární* blízko *Literárním listům* (vycházejícím ve Velkém Meziříčí již od roku 1880), které pro nový časopis zároveň představovaly konkurenci jak ekonomickou, tak v pojetí kritiky. Oproti národně a prakticky zaměřené kritice pražského měsíčníku bylo pojetí literatury tzv. moravské kritiky v *Literárních listech* soustavnější, otevřenější i profesionálnější.¹³ Nicméně ne málo autorů přispívalo do obou periodik; Čech nebo Bačkovský např. i do *Hlídky literární*, brněnského měsíčníku katolické determinace, který od 3. ročníku 1886 věnoval soustavně vedle zpráv o literární produkci a dění značný prostor také literární kritice, historii i teorii.

Pozornost vzbudily *Rozhledy literární* již v prvním čísle statí Jana Herbena *O jedné povinnosti českého spisovatelstva*, programově vyzývající, aby spisovatelé dbali na potřeby četby pro lid (podle jeho sociálního rozvrstvení). „Naše spisovatelstvo dosud nemá práva nazývati se okřídleným názvem ‚republiky spisovatelské‘. Všechna moc vychází z lidu. Proto spisovatel má psáti to a tak, co a jak lid potřebuje, nikoliv co a jak spisovateli sladko,“ uzavíral Herben¹⁴ osvětově a v souladu s tendencí, s níž časopis v konfrontaci s listy a firmami německými vznikl. V následujícím čísle přidal *Slovo k nářkům a steskům spisovatelů českých ve příčině hmotných poměrů* František Bačkovský, jenž na základě vlastních zkušeností a s oporou citátů z Durdíkovy *Všeobecné estetiky* o zlenivujícím materiálním pohodlí konstatoval, že „jest nemístno, když spisovatelé čeští nařkají, kterak zle daří se jim, chtějíce dosíci pomoci odjinud. Kdo chce, aby vedlo se mu dobře, musí postarati se o to sám!“¹⁵

Herbenův nárok, tradiční,¹⁶ byť s novým zápallem formulovaný, a Bačkovského výzva k nadšení a oběti ve věci národní, vyvolaly několik

¹³ V říjnu 1886 proběhla polemická výměna *Několika upřímných slov* mezi redaktory obou listů. Růžička (*Několik upřímných slov*, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4/5, září 1886, s. 145–146, nepodepsáno) kritizoval některé recenze v *Hlídkce literární* a v *Literárních listech*, v nichž nenalézal ideje, jen hledání chyb a „silné“, urážející výrazy. František Dlouhý („Několik upřímných slov“ věnovaly [...], *Literární listy* 7, 1886, č. 20, 1. 10. 1886, s. 326–327, šifra R.) Schauerovu recenzi hájil podrobným rozkladem, navrhl jiné možné adresáty podobných upřímných slov z *Lumíra* a *Obzoru* a pozastavil se nad pisatelovým sudičským sebevědomím, když zároveň hlásá „volnost mínění“.

¹⁴ *O jedné povinnosti českého spisovatelstva*, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 1, květen 1886, s. 3.

¹⁵ Bačkovský, František: *Slovo k nářkům a steskům spisovatelů českých ve příčině hmotných poměrů*, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 2, červen 1886, s. 33.

¹⁶ Článek považovala za plagiát své přednášky Karolina Světlá, jak vyplývá z její korespondence a jak upozornil Jiří Brabec (1964, s. 96). Logické, ale vzhledem k brzkému Herbenovu angažmá zároveň příznačně paradoxní je též sousedství takto

reakcí, které ukazují různé představy o aktuálních problémech. Růžička nejprve hájil Vrchlického proti Herbenovým výtkám nelidovosti, tedy nečeskosti či nemravnosti, odmítaje vracet se takto k dřívějším sporům *Lumíru* a *Osvěty*¹⁷ a omezovat básníka. Pojem krásy podle něj neodnárodňuje, pročez: „Každý názor, každá myšlenka nalezne u nás místa – pokud jest slušně a bez osobních narážek psána –, neboť jsme přesvědčeni, že jen na této cestě, kdy názory obapolně tříbiti se budou, docílí se smíru mezi oběma směry a pak společně s láskou a vytrvalostí může býti pracováno na zvláštním českém charakteru a rázu našeho písemnictví.“¹⁸ Prozaik a referent *Národních listů* J. J. Benešovský-Veselý v článku *Několik slov k naší „otázce spisovatelské“* odmítl paušální obviňování českých literátů jak z nelidovosti, tak z nespokojenosti. Herbenovi odpovídal, že v naší literatuře „není kosmopolitů“ a všichni „smýšlejí vlastenecky“, nesouhlasil s přehnaným moralizováním, které by znamenalo „národní cenzuru“.¹⁹ Navrhl pak zcela jiné řešení: „nám jest třeba literatury *naturalistické*, spisů, jež by lidu ukazovaly nebezpečí, hrozící z jistých zakořeněných zvyků a zlořádů, jež by pudily ku přemýšlení a nápravě. [...] / Zkrátka tedy: Literatura česká nemá nedostatek dobrých kněh pro lid, jest toliko třeba, aby mu byly přístupny lacinou svojí cenou. / Výtka, že by kterákoli kniha česká kazila lid, jest nemístna a ničím neodůvodněna. / O nějakém dalším obmezování duševního tvoření nelze vážně mluvit.“²⁰ Bačkovského výklad Benešovský-Veselý v zářijovém pokračování zavrhl jednoduše jako fráze a nedoložené spekulace.

traktovaného textu a Růžičkovy redakční glosy Žalostný spor o pravosti R. Kho a Zho [...] v témž čísle (květen 1886, s. 19, šifra R.), ironicky komentující Masarykovy estetické rozbory v *Athenaeu*, v níž už jde nejen o potřeby lidu a jeho osvěty; zde hlas lidu přímo zaznívá, jelikož se sazeč při práci neubráníl a připojil ještě vlastní vsuvku: „Pan Masaryk v posledním (Kéž by bylo skutečně ‚posledním‘! Tlusté je na to už dost! *Pozn. sazečova.*) čísle Ath. vystavuje Vám testimonium paupertatis a každé slovo Masarykovo jest svaté a nevyvrátitelné, totiž dle Masaryka, neboť Masaryk není jen vědcem, nýbrž i věštcem, který vidí do šeré minulosti.“

¹⁷ Srov. Strejček 1915, Máchal 1926, Novák 1938, též Pešat 1993 a 2000a.

¹⁸ Růžička, Robert: Neoprávněné výčitky, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 2, červen 1886, s. 58 (šifra R.).

¹⁹ Autor přitom citoval přece jen shovívavější Herbenův článek O směrech literárních (*Hlas národa* 1, 1886, č. 165, 16. 6. 1886, nestr., šifra J. H.): „Směry literární mají týž význam jako principy politických stran; za tyto principy lámou se oštěpy, a *drobní lidé metou se velikánům jen pod nohy, aby způsobili zmatek; neboť nevědí, co chtějí.*“ Vůči jeho vývodům se Herben v září 1886 ještě stručně ohradil: O jedné povinnosti českého spisovatelstva. II. poznámka. (Zasláno), *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4–5, s. 147–148.

²⁰ Benešovský-Veselý, J. J.: Několik slov k naší „otázce spisovatelské“, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 3, červenec 1886, s. 69–71, č. 4–5, září 1886, s. 107–108 (cit. s. 70–71).

Cestu ze stagnace českého písemnictví mnozí autoři nacházeli zvláště v praktické rovině. *Nejpalčivější literární otázku českou* osvětlil Jakub Arbes:²¹ jako nedostatečné finanční zajištění českých autorů, „hlav národa“, při nedostatku čtenářstva a odběratelstva. Navrhl oslovit české poslance, svolat sjezd českých beletristů a založit spolek pro podporu a hmotnou pomoc spisovatelům;²² nemá-li se stát nevýdělečná česká literatura dryáčnickou a jarmareční, musí být záležitostí celonárodní. Bezprostředně následovala provolání souhlasu s Arbesovým návrhem ze všech stran. Podtrhl jej hned výzvou k přispívání redaktor Růžička,²³ v dalším čísle *Rozhledů* pak otiskl zkrácené znění tematicky spřízněného Zolova článku *Peníze v literatuře* v překladu Viléma Mrštíka. Jelikož však jeho závěry byly poněkud v rozporu s výše uvedeným snažením, musel připojit poznámku, že francouzské poměry se zcela liší od českých, aby „nebyly činěny falešné závěrky“ (s. 224). Jinými slovy, Arbesovi aj. šlo o zajištění autorů zavedených, zatímco Zola psal o vztahu především mladých autorů k penězům z jiné perspektivy, nejen kvůli různosti poměrů, nýbrž především postojů.²⁴

Otázka řešení ekonomických problémů spisovatelů jako jedinců a posílení prestiže spisovatelstva jako stavu v rámci národního organismu byla vznášena v těchto desetiletích opakovaně, postupně se rozšiřovala o další aspekty, četné byly výzvy k odebrání českých časopisů a kupování českých knih.²⁵ Na Arbesovu výzvu navázalo několik autorů.

²¹ *Nejpalčivější literární otázka česká, Rozhledy literární 1, 1886/87, č. 7, listopad 1886, s. 185–195.*

²² V posledním čísle *Rozhledů literárních* si „lumírovec“ a „nečekávaný příznivec“ (Šalda 1927/28) revolučních mladých pomyslů František Kvapil (Z naší domácnosti. I, *Rozhledy literární 2, 1887, č. 1, květen, s. 36, podepsáno Allegro*) posteskli (vedle stížnosti na „moravské kritikářství“, které ubíjí literaturu), že schůze spisovatelů proběhla v Umělecké besedě, zvolené komitě se ještě nesešlo a už asi nesejde...

²³ Několik poznámek k předcházejícímu článku, *Rozhledy literární 1, 1886/87, č. 7, listopad 1886, s. 195–197.*

²⁴ Zola, Emil: *Peníze v literatuře*, přel. Vilém Mrštík, *Rozhledy literární 1, 1886/87, č. 8, prosinec 1886, s. 219–224, č. 9, leden 1887, s. 259–264. Mj. (s. 263): „Idea podpory písemnictví vůbec je směšna. Tu se vždy ozvou nějaké hlasy; některý komitét nebo delegát nějaký vždycky bude mít na starosti prohlížení rukopisů; a tu vždycky vybere dle svého dobrého mínění, mladíci pak, kteří budou odkázáni, začnou znovu obviňovati stát, že ničeho pro ně nečiní a svévolně je umlčuje. Ostatně žádná křivda se jim právě neděje [...]. Slabí v literatuře nezasluhují povšimnutí. Lamentace v podobném případě jsou chlapecké a v koncích svých nevedou k ničemu. Slabí podlehnou, i navzdor protekcím; silní dojdou místa obdivu; veškerá morálka věhlasu v tom záleží.“*

²⁵ Srov. provolání *Ve prospěch českého čtení*, tedy k vlastenecké podpoře a odběru českých knih a časopisů i zakládání obecních knihoven v prosinci 1885 (předtím v prosinci 1881), hromadně signované a otištěné v řadě časopisů (např. *Literární listy 6, 1884/85, č. 24, 16. 12. 1885, s. 285–287*).

František Schwarz ji v Plzni a pak v *Literárních listech* v podstatě parafrázoval, dovedl nutnost svazku veškerého spisovatelstva, beletristů i odborných autorů; jeho pojem „odborná prostonárodní literatura“ již však míří do jiné roviny, k vymezení, co mají či nemají literáti, a v tomto případě i odborníci psát.²⁶ Toto naivní vychýlení od aktivit profesních k apriorním požadavkům obsahovým a názorovým nebylo v dobové publicistice nijak vzácné (mj. v bohatých ohlasech odsuzujících zpochybnění pravosti *Rukopisů*). V tomto duchu si Schwarz položil otázku, kdy je spisovatel samostatný, a odpověď stylizoval široce a s patosem odpovídajícím účelu své přednášky: „spisovatel, který slouží pravdě a bičuje lež, nechť vychází z jakýchkoli úst, který hájí právo a ctnost a kárá křivdu a mrzkost, nechť postihne tím kohokoliv, který jde jenom za cílem, aby vykonal dílo dokonalé a nehoní se na ujmu této dokonalosti po okamžitém hmotném nebo jinakém úspěchu, jest mužem celým, spisovatelem samostatným, [...] mužem, který není veden jinými, ale sám vede národ k poznání pravd a k novým, rozvoji společnosti národní sloužícím cílům, dobře znaje jeho city a smýšlení [...]. / Spisovatel tohoto způsobu jest tedy podněcovatelem a šířitelem duševního života v národě a představitelem jeho u národů jiných.“

Aktivní redaktor Růžička otiskl ve svém měsíčníku v lednu 1887 jako argument svého druhu pozoruhodný a dlouhý soupis s nadpisem *Čím se čeští literáti živí* (s upřesněním, že „literatura česká vůbec neživí“).²⁷ „Nejznámější žijící spisovatele“ výčet rozčlenil do tří kategorií: „I. na autory, kteří výtěžkem péra svého se *neživí*; II. na spisovatele, kteří výtěžkem péra svého se sice *živí, ale mají pravidelné příjmy*; III. na literáty, kteří jsou odkázáni výhradně jen na nepravidelný a nejistý výtěžek svého péra, tudíž na *literáty v nejvlastnějším slova toho smyslu*“ (s. 252). V první skupině převažují vysokoškolští a středoškolští profesori, učitelé (i studenti) a úředníci (ženy spisovatelky jsou zde vesměs soustředěny pod nadpis „V kruhu rodinném“), v druhé novináři a redaktoři, třetí skupina je nepočetná, zahrnuje pouze třináct jmen.²⁸ Růžička ještě v březnu upozorňoval na to, že dobré časopisy (*Květy, Osvěta, Lumír*) živoří, neboť jim ubírají čtenáře a předplatitele čtené „lístky“ regionální či profesní. Apelující *Slovo včas* připojil pak v

²⁶ Otázka spisovatelská v písemnictví českém. Ve spolku přátel vědy a literatury české v Plzni pronesl [...], *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 5–6, č. 2, 15. 1. 1887, s. 30–31, č. 3, 1. 2. 1887, s. 52–53 (cit. s. 6).

²⁷ *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 9, leden 1887, s. 252–256, nepodepsáno.

²⁸ „Z mladších: František Chalupa, A. E. Mužík, Antonín Šnajdauf, dr. Jan Herben, Frant. Kvapil, dr. Frant. Bačkovský, Bohdan Kaminský, Oldřich (Seykora) Kostecký a Gustav Dörfel. Ze starších: Josef V. Frič, Sofie Podlipská, Julius Zeyer a J. Arbes“ (s. 256).

podobném duchu v *Literárních listech* v říjnu František Kodým, s poukazem na finanční potíže, s nimiž se potýkají největší české časopisy (*Osvěta, Zlatá Praha, Světozor*, snad kromě *Lumíru*).²⁹ K jednotě českých spisovatelů (sil, práce a srdcí) a zlepšení jejich hmotných poměrů vyzval v září 1887 znovu Václav Rezníček³⁰ atd.

II.

Příkladem překonávaného pateticky vlasteneckého přístupu k potřebám a dějinám české literatury je již citovaný, „pouze spisovatel“, posléze nakladatel a knihkupec František Bačkovský. V osmdesátých letech byl neobyčejně produktivní jako přispěvatel nejrůznějších časopisů a novin, pisatel přehledů a faktografických výčtů, redaktor doplňků a oprav zastarávajícího Riegerova *Slovníku naučného* (které vycházely v letech 1887–1889) a kritik konkurenčního *Ottova slovníku naučného*,³¹ autor *Zevrubných dějin českého písemnictví doby nové*, jež vydával v sešitech v letech 1884–1886 a souborně ve dvou knižních svazcích v polovině roku 1886 a na počátku roku 1887. Svůj pokus o dějiny novějšího českého písemnictví uvedl *Předmluvou* (datovanou v červnu 1886), v níž poukázal na neuspokojivý stav zpracování novější české literatury oproti výsledkům bádání o starších obdobích. „Byloť a jest důkladných pracovníků v té příčině u nás úžasně málo, takže literární dějepisectví české vůbec a doby nové zvláště poměrně ze všech oborů vědeckých nejméně jest vzděláváno, nemajíc ani zvláštního časopisu, jako mají skoro všechny obory ostatní.“ Deklaroval, že svůj spis pokládá „za přípravou práci k rozmanitým pracím jiným z oboru českého písemnictví doby nové,“ částečně alespoň formou výpisků. Věnoval se rovněž společenské situaci, připravenosti institucionální, badatelským podmínkám, nedostatečným honorářům („také z příčin hmotných nebývá možno běhati z knihovny do knihovny za účelem dvou tří řádkův“), nakladatelským možnostem apod.³²

²⁹ Slovo včas, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 19, 1. 10. 1887, s. 316–317.

³⁰ Jednota českých spisovatelů, *Časový list, Literární listy* 8, 1886/87, č. 16–17, 1. 9. 1887, s. 265–266.

³¹ K Bačkovského lexikografické činnosti, souvisejícím polemikám a významu prvních českých encyklopedických slovníků v dobovém kontextu (i z hlediska národní reprezentace, resp. reprezentativnosti) viz Merhaut 2014.

³² Bačkovský, František: *Předmluva* [datována v červnu 1886] + *Úvod*, in: F. B., *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové. Díl I. Období předbřeznové. Část I.* (Praha: Fr. Borový, 1886, s. V–XXXI; cit. s. X–XII). V následujícím *Úvodu* (tamtéž, s. 1–10) objasnil: „Písemnictví pak neboli literatura jest soujem všech plodů slovesných ducha lidského, ať již napsaných anebo vytištěných anebo v ústním toliko podání žijících, vzniklých přemýšlením vyšším, tj. hovících nejen pravidlům o pravdě, ale

Významným kritickým činem a příkladem metodologické a generační konfrontace se stala recenze prvního svazku Bačkovského *Zevrubných dějin*, kterou publikovali v říjnu 1886 v *Athenaeu* Jaroslav Vlček a Jan Jakubec. Jejich kritický referát vyšel zřejmě z Gebauerova semináře; šestadvacetiletý Vlček a o dva roky mladší Jakubec se tak poprvé setkali jako spolupracovníci. Nové pojetí oboru literární historie, jež se v této kritice poprvé výrazně projevilo, založené vědomím evropských souvislostí a znalostí nejnovějších metodologických podnětů převážně německé provenience, krystalizovalo mj. právě ve vymezení základních rozdílů a potřeb v českém prostředí na přelomu osmdesátých a devadesátých let právě v recenzích domácí i zahraniční literárněhistorické produkce. „Z tónu i jistoty soudu, bohatě dokládáného, bylo viděti, že v referentech dorůstá silné pokolení nové, znalé, kritické a vědomé si cíle“ (Grund 1936, s. 2). K Bačkovského „obrozensky“ formovanému pojetí, shromažďujícímu zejména materiál, zaujali odmítavý postoj, přičemž dobrým terčem jim byla již prakticistně laděná *Předmluva*. Podrobně popsali autorův způsob práce a jeho nedostatky, nehotovost, nerozlišování podstatných a podružných faktů a jevů, zahlcení citacemi, jejich nahodilost, „mezerovitost“ nekriticky shromažďované látky, absenci argumentů a přebytek frází a omylů, nakonec i množství pasáží opsaných bez uvedení zdrojů. „Jedna věc však čtenáři zaplašuje všechen humor: p. B. nám totiž prozrazuje, že má ‚již i nyní‘ v rukopise přemnohé části vyšlých sešitův zpracovány ‚značně dokonaleji‘, takže by hned mohl začít s vydáváním znova. Toho ať p. B. nechá. Aby dovedl napsati řádné literární dějiny, k tomu chybí mu vše: soudnost, všeobecné i odborné vzdělání, i sloh. Soudnost p. B. není žádná, vzdělanost chatrná, sloh odporný. Nedovedeme si představit člověka, který by s klidnou myslí přečetl jedinou kapitolu Zevrubných dějin, jichž každá stránka vypadá jako záplatovaný kabát. A nedovedeme si představit obecnstvo, které by takovou slátaninu, a to slátaninu arogantní, přijalo za literárněhistorické kompendium. / Pan B. nemá zdání o tom, jaké požadavky naše doba činí na ‚pragmatické‘ a

také pravidlům o kráse. [...] Jsou tedy dějiny písemnictví pásmem dějů duševní činnosti lidské v oboru plodů slovesných. [...] Dějiny písemnictví, vzniknuvše na základě knihopisu, probírají plody slovesné pragmaticky a filozoficky, rozebírajíce, uvažující, posuzující je a tak vše vypravující, že jasně vysvítá vznik jednotlivých plodů, jejich vzájemný na sebe účinek, jejich význam, jejich úspěchy, jejich cena, jakož i že názorně a průzračně na odív staví, kterak život v písemnictví a písemnictví v život vespolek působilo a působí“ (s. 1).

„filozofické“ (!) dějiny literatury. Nezná moderní metody dějepisců literárních a nemá žádného vhledu v dějiny našeho písemnictví.“³³

V pozadí odmítavé kritiky v Masarykově *Athenaeu* přirozeně najdeme vedle rukopisné polemiky také zájmy mocenského charakteru v poli literárního dějepisectví jako etabloujícího se oboru, jehož praktická potřeba institucionálního zajištění byla otázkou aktuální. V lednu 1886 totiž získal za první svazek dvaatřicetiletý Bačkovský doktorát na pražské filozofické fakultě (studia zde ukončil již v roce 1880). Jeho dějiny byly tedy rovněž pokusem zaujmout významnější postavení (nebýt tedy „pouze“ čistým spisovatelem) zaujetím určitého univerzitního prostoru (údajně za podpory Kvíčalovy a Hattalovy) a posílením konzervativních tendencí v tomto prostředí, resp. badatelského přístupu stavějícího na excerpce a kompilaci. Tato tendence byla také záhy rozpoznána a komentována,³⁴ a nenaplnila se (naopak, obor dějin českého písemnictví po Janu Gebauerovi později převzali, resp. konstituovali právě Vlček s Jakubcem).

S popisem svého odhodlání a úsilí Bačkovský citoval již v prvním svazku z dosavadních posudků (přetištěných na obálkách jednotlivých průběžně vycházejících sešitů) a také k druhé části *Zevrubných dějin* připojil Doslov (datovaný 25. 1. 1887, vydal jej pak i samostatně),³⁵ v němž podrobně reagoval na další ohlasy, věnující se též otázce neuvádění pramenů a „sešívání“ citací.³⁶ Rovněž v *Národních listech* a *Hlídce literární* odpovídal takticky především na „zlomyslné útoky“

³³ Vlček, Jaroslav – Jakubec, Jan: *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové*. Napsal dr. František Bačkovský. Díl I. Období předbřeznové. Část I., *Athenaeum* 4, 1886/87, č. 1, 15. 10. 1886, s. 23–27, šifry J. V. + J. J. (cit. s. 25); k tomu viz Merhaut 2017.

³⁴ Viz glosu v *Času* (1, 1886/87, č. 22, 5. 11. 1887, s. 351, nepodepsáno): „*Spisovatel' Fr. Bačkovský* jest, jak známo, typ bezduchého, k mechanickému přepisování stvořeného ubožáčka, jenž řízením osudu stal se ‚pouze spisovatelem‘. Jeho práce – povrchní přepisování literek, titěrné hračky s velikými a malými písmeny, prázdné sepisování toho, co již druzí napsali atd. – tak jest obecně známa, že se jí uchytily naše humoristické listy. Tento pan Bačkovský se do nedávna chlubil, že ho prof. Jan Kvíčala animoval, nebo docela vyzýval k habilitaci na české univerzitě. Doufáme však, že pan Bačkovský se tím už chlubit nebude a že ani panu Kvíčalovi nepodaří se už naší jediné univerzitě takovými frivolními a podobnými činy škodit. To pevně doufáme.“

³⁵ Bačkovský, František: Doslov, in: F. B., *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové. Díl I. Období předbřeznové. Část II.* (Praha: Fr. A. Urbánek, 1887, s. 899–924; samostatně – F. B.: *Na obranu proti některým masarykovcům a gebauerovcům*, Praha: vl. nákladem, 1887).

³⁶ Viz především Bílý, František: Dějiny literární, *Osvěta* 17, 1887, č. 1, s. 67–76 (srov. Bartoča, Josef: Z literárních besed přerovských, *Hlídka literární* 4, 1887, č. 1, s. 25–27); na to Bačkovský, František: K úvaze p. prof. Fr. Bílého [...], *Hlídka literární* 4, 1887, č. 1, s. 27; dále Kovář, Emanuel in: *Athenaeum* 2, 1884/85, č. 10, s. 314–316 (a 4, 1886/87, č. 3, s. 108, podepsáno Redaktor) aj.

masarykovské „strany protirukopisné“ na své dílo, které se rozhodl v jejich důsledku nedokončit; ohrazoval se především vůči výtkám plagiátorství, zdůrazňoval svou snahu shrnout v úplnosti spolehlivý materiál, přidal také soupis doplňků a oprav k 1. části svého kompendia. „Několik mých ‚přítelíčků‘ z kruhu Masarykova a Gebauerova šťouralo, jak jsem se dozvěděl, již dlouhou dobu v mých Zevrubných dějinách českého písemnictví doby nové za účelem, aby mne ‚ještě letos zničili a nemožným učinili‘, a to bezpochyby pouze proto, že také já opovázil jsem se vystoupiti na obranu našich Rukopisův. [...] / A hle, ‚kritika‘ jejich s podpisem ‚J. V. + J. J.‘ vyšla hned v prvním čísle nového ročníku Athenaea, ale – chystala se k porodu veliká hora a zrodila se maličičká myš! Dovedli sice ‚přítelíčkové‘ ti napsati o mém spise ‚kritiku‘ způsobem tak hrubým, že to až hnusno, ve příčině výtek však radím jim, aby, až zase někdy budou mne chtít ‚zničiti a nemožným učiniti‘, přišli si pro materiál k tomu ke mně. Mámt’ toho do Doplňkův a oprav schystáno již mnohem a mnohem více, než oni vyšťourali, čemuž nikdo, kdo nestranně na věc hledí, nepodiví se při díle tak rozsáhlém vůbec a při díle, které jest *prvým* toho druhu v písemnictví českém zvláště. Kdyby byl někdo přede mnou vykonal to, co vykonal hodlám já, byl by býval spis můj dokonalejší, ale takto jest na mně, abych cestu teprv upravoval.“³⁷

V letech 1886–1889 se výjimečně pilný, ambiciózní i obětavý Bačkovský ocital i v dalších sporech etického dosahu, jejichž častým motivem bylo právě opisování. Poté, co František Bílý v tomto smyslu podrobně analyzoval jeho *Několik rozprav o F. L. Čelakovském* (1887),³⁸ zase Bačkovský v listopadu 1887 zaútočil na J. J. Mýčeniina, pseudonym K. I. Černého, jehož obvinil, že v recenzi v *Athenaeu* „nepoctivě přejal“ jeho dřívější výtky vůči spisu Vincence Brandla.³⁹ Od poloviny roku 1887 Bačkovský vydával a redigoval „Časopis pro zvelebu našeho života národního“ *České listy* (1887 a pak opět 1889–1890), jehož obsah a polemické i sebeobhajující vyhocení především vůči tzv. realistům,

³⁷ Bačkovský, František: Ke kritice v Masarykově Athenaeu (Zasláno), *Národní listy* 26, 1886, č. 292, 21. 10. 1886, s. 3.

³⁸ Bílý, František: Dr. Frant. Bačkovský: Několic rozprav o Frant. Lad. Čelakovském [...], V Praze 1887, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1 a 2, 20. 12. 1886 a 15. 1. 1887, s. 13–15 a 36–39; Bačkovský, František: Poznámky k posudku Několic rozprav [...], tamtéž, č. 4, 16. 2. 1887, s. 73; Bílý, František: Konečné slovo k Poznámkám pana Dr. Fr. Bačkovského [...], tamtéž, č. 6, 16. 3. 1887, s. 109.

³⁹ Bačkovský, František: (Zasláno), Masarykovo Athenaeum [...], *Národní listy* 27, 1887, č. 321, 22. 11., s. 3; Černý, K. I.: Zasláno, *Athenaeum* 5, 1887/88, č. 3, 15. 12. 1887, s. 88 (podepsáno J. J. Mýčeniin); Bačkovský, František: Masarykovo Athenaeum [...], *Národní listy* 28, č. 88, 28. 3., odp. vyd., s. 3.

„gebauerovcům“ a „masarykovcům“ a *Času* vyvolávaly další negativní reakce.⁴⁰

III.

Vedle úkolu, jak zajistit českou tvorbu, se tématem stále častěji stávala povaha této tvorby. Dobový důraz na politické náměty, předmětnost, epiku, na povznášející ideály provázely pokusy konkrétněji nebo jasněji rozlišit, co lze považovat za staré, nebo nové, co za pozitivní, co za tzv. škodlivé. Tázání, jaká by měla být literární díla, souviselo s otázkami, co je české, ale už též co je moderní, se změnou převažujícího estetického názoru. S polemickým hledáním těchto kritérií se osamostatňovalo téma kritiky, jejíž podoba se formovala v konfrontaci s přehodnocováním literatury jako projevu národního života a „s dosavadními typy a metodami kritiky, běžnými u nás od sedmdesátých let a uplatňujícími se ještě v době formování nového generačního vědomí v druhé polovině let osmdesátých. Vztah mezi nimi není jen jednoduchým vztahem odumírajícího a rodícího se; projevuje se řadou objektivních souvislostí i formami subjektivního odporu, stojícími mezi rodící se mladou kritikou a hlavními kritickými typy, které se vytvořily v české literatuře sedmdesátých a osmdesátých let a bezprostředně předcházely novému kritickému nástupu v prvních letech devadesátých.“⁴¹

Potřebu kritiky, dobově spíše zpochybňovanou, chtěl ukázat Nerudův monografista Bohuslav Čermák v červenci 1886 v článku *Několik slov o potřebě a úkolu literární kritiky*.⁴² Její mnohostranný a čestný úkol viděl ovšem v míře příznačně omezené představou tzv. pozitivní práce: „Pravá kritika musí žít s uměním a pro umění. Ona má býti jeho strážcem“, má postupovat ve smyslu „uznaných“ estetických zásad a zákonů, citem a poté i rozumem, varovat před nepravou cestou a

⁴⁰ Srov. Dlouhý, František: *České listy* [...], *Literární listy* 10, 1888/89, č. 14 a 15, 1. a 16. 7. 1889, s. 249–251 a 266–267 (podepsáno J. F. Vrba). Bačkovský byl mj. obviněn, že ve svém časopisu záměrně uveřejnil jména studentů filologie, kteří se zúčastnili schůze Jednoty českých filologů v lednu 1888, čímž je denuncioval (za což se posléze omluvil) v důsledku svého nepřátelství vůči Gebauerovi, předsedovi Jednoty. V roce 1889 se objevilo podezření, že podepisoval některé své časopisecké příspěvky cizími pseudonymy, resp. zasílal do různých listů texty značené známými pseudonymy jiných autorů. Proti Bačkovskému se nakonec obrátily i jemu dříve nakloněné kruhy klerikálně katolické, když byl vyloučen z družstva *Vlast* (viz zde s. xxx).

⁴¹ Lantová 1969, s. 7; autorka v *Hledání hodnot* charakterizuje zmíněné nejednoduché podoby a proměny kritiky osmdesátých let prostřednictvím typologie kritiky herbartovské, Nerudovy, Vrchlického a lumírovců, moravské kritiky a realistické kritiky.

⁴² *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 3, červenec 1886, s. 65–66 (cit. s. 66).

vychovávat s láskou (nikoli hanlivě) hlavně mladé talenty. Růžička v září 1886⁴³ v podobném duchu, ale z jiné strany varoval před psavostí a ztrátou měřítek u nejmenovaných mladých kritiků, kteří potřebnou vyspělost a ustálenost názoru nahrazují touhou po zisku, nezralostí a neodůvodněností soudů. „Mezi mladším spisovatelstvem naším bují nyní namnoze nedoučenost, nezřízená pánovitost, domýšlivost a honění se za slávou. Žádáme se vším důrazem, aby zavládlo mezi naším odrostem literárním více smyslu pro důstojnost literatury, aby se věc literární pojímala také trochu s větší vážností, nežli se to děje dosud. Žádáme ty mladé lidi, aby více přemýšleli o velikém dosahu literatury v životě národa, aby pomyslili, že ona jest mocnou pákou u vychování jeho.“ Autor však zároveň vyzdvihl jako příkladný talent velkého kritika Bělinského.⁴⁴

Na sklonku roku 1886 vedle sebe působilo několik rozsáhlejších úvah, různých hlasů a postojů k tématu kritiky ve vztahu k literární tvorbě, fundovaných dobrým rozhledem po soudobých estetických teoriích. P. J. Vychodil uvažoval *O kritice v Hlídce literární*, Leander Čech od října do prosince tiskl v *Rozhledech literárních Některé novější poznámky k jistému výroku Fr. L. Čelakovského* a od prosince v *Literárních listech* pojednání *Nová literární revoluce*, s níž paralelně vycházela úvaha *Básník a národ* Lva Šolce.

Vychodil⁴⁵ v pozici „redaktora kritického listu“, vyšel ze známého protikladu mezi praxí a teorií – kritickou činností, jíž spisovatelé vesměs pohrdají. Ironicky poukázal na příkladu Čermákových *Několika slov* na množství textů o kritice, které její potřebu jako samozřejmost konstatují, dále již však nerozvíjejí, a pokusil se z obecného, esteticky-ideového hlediska postihnout její vlastnosti a zásady, vycházející ze zákonitostí a funkce posuzovaných děl. Kritiku viděl jako disciplínu mezi uměním a vědou, rozlišující podle kritéria „pravdy“ a svědomitosti. Kritik (uměleckého či odborného textu) by měl být schopen jasně formulovat svůj soud na základě určitého ideálu a porozumění dílu; pro Vychodila představují přirozeně „hlavní páky zdokonalení lidského a sloupy, o které se umění opírá“, náboženství a věda. Kritik naopak není umělec a kritika nemá trpět subjektivismem, na druhé straně jí není povrchní novinářské referování nebo kamarádské stranictví. „Uměti a chtíti vytknouti vady také stoupencovy, uměti a chtíti oceniti přednosti také

⁴³ Listy časové. II, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4–5, září 1886, s. 144, podepsáno Havranec.

⁴⁴ Překlady jeho textů od Viléma Mrštíka najdeme v těchto letech v *Rozhledech literárních* i v *Literárních listech*.

⁴⁵ *O kritice*, *Hlídka literární* 3, 1886, č. 10, říjen, s. 299–304, č. 11, listopad, s. 326–331, č. 12, prosinec, s. 362–367; *Hlídka literární* 4, 1887, č. 2, únor, s. 37–42, č. 11, listopad, s. 321–323.

protivníkovy, to jest kritická nestrannost, kritická svědomitost“ (s. 365). V otázce kompetence kritika zdůraznil odborné znalosti a schopnost číst, odmítl naopak obligátně (dodnes) opakovaný předsudek, že kritik by měl vědět či umět víc než posuzovaný: „A vždycky jest to důkazem nezdravých poměrů literárních, ujme-li se podobná zásada ve kritice“ (s. 326). „Kritika vyššího slohu“ a kompetence přichází podle něj ke slovu až při posuzování cenných děl (dále rozlišuje žánry recenze a referátu). Na tomto základě pak Vychodil vyvodil: „Jak viděti, jsou to povinnosti a vlastnosti více méně *mravní* [...]. Sotva kdo bude odpírati, řeknu-li, že v *naší kritice mnohem více zla páše nesvědomitost nežli nevědomost* a že kritice naší nechybí tak kritiků schopných jako spíše svědomitých a poctivých, jednak že schopní a zároveň poctiví vůbec nuceni jsou ustoupiti nátlaku a vzdáti se kritiky, jednak že schopní sami nesvědomitě při kritice si počínají“ (s. 366). Řádná a nezávislá kritika má být hmotně i mravně podporována.

Rovněž Leander Čech v prvním ze svých jmenovaných textů⁴⁶ stvrdil, že autoři nemají kritiky příliš rádi a že na nedostatky a nedospělost kritiky se poukazuje od dob Čelakovského. Vysvětloval: „Že kritika má býti co nejvíce spravedlivá, objektivní, že se nesmí řídit důvody stranickými, že její výroky musí býti skutečnými, platnými a pravdivými důvody dokázány, toť ovšem požadavek sám sebou se rozumějící, který nám však o vlastním úkolu kritiky pranic nevyovídá. Tato zajisté z několika stanovisek dílo umělecké má uvažovat. Jí bylo by vytknouti nejen estetickou hodnotu díla uměleckého po stránce obsahové i formální, ale poukázati rovněž na jeho význam sociální a etický, vyložiti tedy také poměr myšlenkového pokladu v díle uloženého čili idejí ku výši všeobecné vzdělanosti své doby, jí bylo by i přisouditi dílu uměleckému patřičné místo v rozvoji všeobecné literatury vůbec a v rozvoji domácí literatury zvláště“ (s. 154). Čech na rozdíl od Vychodila konkrétněji a jinak ukázal obtíže kritikovy úlohy, jejíž podstatou je podle něj stanovení estetické hodnoty díla na základě analýzy a bez apriorismů a účelových ingerencí. Podstatným předpokladem je vzdělanost, znalost různorodých vědeckých estetických a filozofických koncepcí. Povznesení národního života je pak dáno jeho účastí na cestě za „nejvznešenějšími ideály člověčenstva vůbec, [...] čímž mezi pravým kosmopolitismem a národností příkrých sporů býti nemůže“ (s. 218).

⁴⁶ Některé novější poznámky k jistému výroku Fr. L. Čelakovského, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 6, říjen 1886, s. 153–155, č. 7, listopad 1886, s. 107–108, č. 8, prosinec 1886, s. 217–219.

Lev Šolc,⁴⁷ další představitel tzv. moravské kritiky, též přispěvatel *Hlídky literární*, si položil otázku, „jak se má umění ke skutečnosti, ku světu a životu“ (s. 2). Zeširoka a v historických souvislostech vymezil účel umění v jeho významu pro obecnost, pro národní společenství, zvláště u básnictví jako umění slovesného. Na rozdíl od Čechova směřování k „nepomíjivým“, „vyšším“ věcem jako úběžníku literárních snah Šolc podtrhl národní jedinečnost literatury jako podmínku jeho „všelidského“ významu. Takto založené kritické rozbory a soudy představovaly – vedle např. zmiňovaných prolidových požadavků Šolcova spolužáka Jana Herbena – příklad výhrad vůči tzv. l'art pour l'artismu, „eklekticismu“ (zvláště) Vrchlického poezie, ale i jeho impresivních kritických výkladů, které obnovila (ve stopách okruhu *Osvěty*) tzv. Mladá Morava, resp. moravská kritika.⁴⁸ Zaměření okruhu žáků brněnského filologa a folkloristy Františka Bartoše a jeho filologicky a národně objektivistické školení významně přesáhl Leander Čech studiem novějších evropských metodologických podnětů,⁴⁹ příklonem k ideové kritice s hledisky srovnávacími, sociologickými i psychologickými. V jeho textech se ve srovnání s citovanými úvahami o kritice jako příklady převažujícího stanoviska skutečně zjevuje „proces proměny estetických kritérií a představ o společenské funkci umění“ (Brabec 1964, s. 90).

Pozornost se v dobových diskusích stále zřetelněji upínala k vztahu literárního díla a skutečnosti. Zdálo se již zřejmé, že je v uměleckém zobrazení nevyhnutelné skutečnost přizpůsobit. Otázka zněla, čemu. Jak tvořivou transformaci reality vymezit či omezit: pouze rozměry zrcadla výběru, jen pozorovat? Výběrem motivů negativních, nebo naopak pozitivních, vyhovět ideálům celku, nebo sebevědomí umělce, představě nadčasové krásy? Jak vymezit onu frekventovanou a unikavou „pravdu“. Těmito otázkami se jako jeden z prvních nově ve vztahu k výchozímu hledání pravé národní literatury zabýval později právem oceňovaný Čech zejména v článku *Nová literární revoluce*.⁵⁰ Na

⁴⁷ Básník a národ, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 2–5, č. 2, 15. 1. 1887, s. 29–30, č. 3, 1. 2. 1887, s. 49–50, č. 4, 16. 2. 1887, s. 66–68, č. 5, 1. 3. 1887, s. 81–82, č. 6, 16. 3. 1887, s. 99–100, č. 7, 1. 4. 1887, s. 119–120, č. 8, 16. 4. 1887, s. 136–137.

⁴⁸ Stejného označení pro svou neoblíbenost ze strany literátů očekávajících chválu se v první polovině devadesátých let v polemických sporech dočkali pražští představitelé modernistické kritiky, etabloující se postupně v moravských časopisech *Literární listy*, *Niva* a *Vesna* (F. X. Šalda, Arnošt Procházka, Jiří Karásek ad.).

⁴⁹ Srov. např. stati Teorie soustavy v estetice, *Literární listy* 7, 1886, č. 1, 1. 1., s. 1–3; Guyauova estetika, *Hlídky literární* 4, 1887, č. 10–12, říjen–prosinec, s. 289–294, 324–331 a 359–366.

⁵⁰ *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–2, č. 2, 15. 1. 1887, s. 28–29, č. 3, 1. 2. 1887, s. 50–52, č. 4, 16. 2. 1887, s. 65–66, č. 5, 1. 3. 1887, s. 82–83, č. 6, 16. 3. 1887, s. 101–102, č. 7, 1. 4. 1887, s. 118–119.

základě četby a citací Zolových a Bleibtreuových programových textů nejen podal informaci o nových směrech, ale především poměřil jejich programové rysy a možnosti s domácími problémy a v realismu pak v návaznosti na své předchozí úvahy našel vhodný příklad a směr, reakci proti romantismu a přízemnímu, národoveckému idealismu, tedy idealizování. Naopak idealismus jako filozofický názor na svět, „snahu po vyšším, lepším, dokonalejším“, znovu spojoval jako přirozenou vlastnost lidstva s moderním národem („realistická literatura vůbec nebývá jinou než národní“, s. 66). V této souvislosti rozlišil pravdu jako úkol vědy a pravdu uměleckou, spjatou s krásou a se specifickými požadavky.⁵¹

Předmětem literárního díla je pro Čecha skutečnost poznaná i skutečnost možná, relativní, stvořená, nicméně pravdivá ve smyslu zákonitostí psychologických a sociologických, neodporující „skutečnému“ životu. „Zde jsme se octli také u té stránky, kde filozofické, vědecké, mravní a náboženské přesvědčení rozhodně zasahuje v samo estetické oceňování díla básnického, z čehož patrno, že nelze sobě mysliti oceňování díla básnického naprosto nezávislé na přesvědčení filozofickém, čili kde v praxi krásno se řídí dle pravdy. Estetická forma význačnosti požaduje, aby zadost učiněno bylo pravdě. Avšak tam, kde spor jest o jistou věc, zajisté každý dle svého přesvědčení o význačnosti soudí. Při oceňování samém nelze však setrvati na tomto prostém estetickém stanovisku subjektivním, ale třeba hleděti na věc ze stanoviska vyššího a dotazovati se, zda domnělá pravda protivníková skutečně jest pravdou. Z toho zároveň zřejmo, proč v literárních a estetických soudech nikdy nebude úplná shoda a jednomyslnost“ (s. 82). Čech z jiného hlediska popsal to, o čem později psal Šalda: zkostnatělost českého literárního života a „konvencionální pravidla vkusu“. Proti běžnému estetickému mínění či dogmatismu postavil otevřenost a potřebu změny ve znamení „zdravého“, obrozujícího, byť ne zcela nového realismu, nikoli však již poněkud jednostranně chápaného naturalismu. „Jako lživost a pokrytství v životě společenském odstraniti jest snahou duchů velikých, podobně arci zdravý směr literární k tomu se ponese, aby tyto nekalé nešvary vymýceny byly i z literatury, to jest, aby tato lživost a pokrytství sociální nedostalo rouchem krásy stvrzenky pravdy. Rozhodně však jest otázkou, zda směrem tím jest naturalismus [...]. Pokud naturalisté praví, že krásy nepotřebují a že krásných děl

⁵¹ Srov. Masarykovu úvahu o svébytnosti uměleckého poznání (ovšem v protikladu k praxi pozdější realisticky založené kritiky) ve stati *O studiu děl básnických* (Lumír 12, 1884, č. 17–19, s. 266–268, 280–282, 298–301); sep. (s doplňky a autorovou předmluvou): Praha: vl. nákladem, 1884 (knižně jako 2. vyd., ed. Miloslav Hýsek, Praha: Gustav Voleský, 1926).

nepíší, zbýval by jim zajisté aspoň jeden půvab – půvab pravdy. Ale co s takovými plody literárními, kde není ani krásy, ani pravdy? – –“ (s. 119).

Imperativ krásy naproti tomu stále i výjimečně hledal nejčtenější i nejrecenzovanější básník a kritik Jaroslav Vrchlický. V článku *Diletantismus v nové literatuře* v květnu 1887⁵² shledal přemíru estetických ohledů, výlučnosti, rafinovanosti či virtuóznosti v dílech Renanových, Bourgetových a Huysmansových. Informoval o novém, ne zcela jasném směru, který se s ironií stavěl nad všechny teorie, předpokládal jakousi hyperkulturu, ale podle Vrchlického představoval nebezpečí povrchnosti a bezcharakternosti. „Z toho jest zjevno, že tento moderní diletantismus jest pouze pro duchy silné, již jemu holdující zároveň sebe ovládati dovedou a že by mohl v ruce lidí ztřeštěných vésti k největším abnormitám i absurdnostem. / Nejeklatantnějším toho příkladem jest podivný román Huysmansův *À rebours* [...]“ Autor varoval před touto cestou vedoucí přímo k úpadku, pesimismu nebo alespoň k melancholii – tedy de facto v tomto ve své době ojedinělém průhledu do francouzské literatury předpověděl dekadentní linii českého symbolismu. Sice přitom ujišťoval, že důležité je naopak pracovat pro celek, nakonec se vzhledem ke svému poetickému i kritickému založení neubráníl jistým sympatiím: „Kdyby nic jiného, jde jim v zápětí rozšíření obzoru lidského a vůči této výhodě bylo by hříšné ignorovati tyto symptomy pro civilizaci tak důležité a někdy i přímo imponující.“

Nicméně především „s realismem dostalo se do literatury naší také vážnější pojmání úkolů *literární kritiky*“ (Máchal 1926, s. 45). S postupy realistické i naturalistické tvorby, které byly u nás přejímány z cizích literatur, hlavně z francouzské a ruské, byly obsahy stále častěji frekventovaných pojmů realismus, naturalismus, idealismus proměňovány podle povahy a potřeb různých kritiků či estetických teorií.⁵³ Provázela je „specifikující a modifikující epiteta – např. realismus kritický, ušlechtilý, obscénní, etický, idealizovaný, extrémní, fotografický, ideální, šlechtitný, indiferentní, neohrožený, didaktický, vznešený, drsný, krutý, poetický, opravdový, čirý, důsledný atd. Podobně je tomu – byť v menší škále – také u naturalismu. / Za touto hrou slov se skrývá zápas různých estetických koncepcí, usilujících jednak zachovat ustálené principy, případně je modifikovat, jednak vyhrotit protikladné postoje do roviny přímých konfrontací, zejména s romantismem a nadvládou

⁵² *Diletantismus v nové literatuře, Rozhledy literární 2, 1887, č. 1, květen 1887, s. 8–11 (cit. s. 10 a 11).*

⁵³ Srov. shrnující práci Otakara Hostinského *O realismu uměleckém* (Praha: Bursík a Kohout, 1890).

esteticko-ideologických schémat. Slova jako zlom, předěl, převrat, revoluce signalizují, že hesla realismu a naturalismu směřovala k totální revizi dosavadních cest české literatury. Jejich prostřednictvím měl nastat radikální obrat v dosavadních interpretacích cizích literatur a současně měl být budován nový projekt české národní literatury. Šlo o proměnu funkce literárního díla v národním společenství. Požadavky pravdivosti, kritičnosti, analytičnosti, respektování vnější i vnitřní reality s sebou nesly nejen aspekt estetický, ale v nemalé míře i mravní“ (Brabec 2005, s. 71–72).

Platformou realistického reformismu a kriticizmu se v prosinci 1886 stal *Čas. List věnovaný veřejným otázkám*. Jeho zakladatel a redaktor Jan Herben tak přešel již měsíc před otištěním seznamu *Čím se čeští literáti živí* z kategorie „pravých“ do kategorie „zajištěných“, zároveň poněkud posunul svá národně filologická východiska a posílil hledisko společensky kritické v duchu Masarykova programu a v návaznosti na jeho *Athenaeum*. V čele prvního čísla 20. 12. 1886 se ocitly proslulé Schauerovy *Naše dvě otázky*, které naladily charakter listu (i když v podstatě nechtěně provokativně). Literární kritika *Času* byla do značné míry determinována politickou koncepcí realismu a jeho bojem proti úpadku – v literatuře ztotožňovaným zejména s lumírovci, ale i s „obrozenským“ osvětářstvím, důrazem na etické otázky a potřebou pojmenovat „pravý stav věcí“ a nebezpečí úpadku v internacionálním odborném a uměleckém kontextu.⁵⁴

IV.

Ve vztahu k úsilí především zavedených autorů o posílení svého postavení a dosažení určitého hmotného zajištění (které bylo částečně samozřejmě dáno „objektivními“ ekonomickými obtížemi nakladatelů českých knih a časopisů) se jakákoli kritika, která se zdála nedbat obecných frází a zaklínadel národní potřeby a soustředila se na literárnost a uměleckou kvalitu děl, skutečně tedy začala soudit a hodnotit (jak koneckonců všichni požadovali), musela jevit především starším básníkům jako neuctivá a nemorální. Tento „příživnický“ leitmotiv ostatně provázel mladé modernistické kritiky v devadesátých letech, zejména ze strany okruhu *Lumíru*. Argumentace se v takových případech nutně míjejí, neboť otázky a cíle se rozcházejí (podobně jako v případě rukopisného sporu, kdy jedna otázka zněla, zda jsou pravé,

⁵⁴ Viz např. Herben, Jan: Nové pokolení. Několik slov o programu našeho listu, *Čas* 1, 1886/87, č. 5, 20. 2. 1887, s. 65–68 (šifra J. H.); Masaryk, T. G.: O realismu u nás, *Čas* 2, 1887/88, č. 1, 20. 12. 1887, s. 6–9, č. 2, 5. 1. 1888, s. 23–37, č. 3, 20. 1., s. 37–44, č. 4, 5. 2., s. 55–59, č. 5, 20. 2., s. 67–70 (šifra F.).

další a podstatnější ovšem, na čem je založeno dějinné vědomí českého národa a bude-li česká věda nezávislá).⁵⁵ I na příkladu kritiky Bačkovského dějin je patrné, že v oblasti právě se reformujících humanitních věd došlo k zásadní a inspirativní proměně dříve a jasněji než v oblasti kritiky, která se jako svébytný obor konstitovala až v letech devadesátých.

V měnícím se silovém poli české kultury osmdesátých let jsou ovšem už patrné nové, alternativní možnosti, v činnosti několika osobností se rodí nové pojetí kritiky, „která odmítá národní tabu, nedotknutelnost téměř všech uznávaných dogmat i příběhů a již tím uvolňuje vázanost subjektů ke kolektivním mýtům. Můžeme hovořit o novém paradigmatu, o paradigmatu moderny, zcela odlišném od paradigmatu národního obrození. Tehdejší klíčové Masarykovo postavení spočívalo v zřetelné explikaci nutnosti revize celého kulturního života přítomnosti. Na prvý pohled je patrna těsná souvislost s texty kritiků, jako byl H. G. Schauer, Leander Čech, Vilém Mrštík a další, kteří tento typ kriticizmu bezprostředně vztáhli k přítomné literatuře a ke konceptům programovým. Úvahy úzce korespondují s estetickými a filozofickými otázkami, jak je přinášelo tehdejší evropské myšlení. Již tato orientace signalizuje, že je zde nově otevřen problém hodnot národních a obecných, což přesahuje, ale zároveň podmiňuje celou oblast umění“ (Brabec 2009, s. 14–15).

Schauerův razantní apel k současnosti, jeho pojetí reformy etického vědomí národa, odpovědného, svobodného individua a literatury jako zdroje neustálého obnovování duchovního života společnosti v *Našich dvou otázkách*⁵⁶ provázely ostré odsudky. V Schauerově kritickém domově, v *Literárních listech*, na ně takřka po roce opatrně a postaru reagoval J. K. Sejkorka článkem *Literatura a život*.⁵⁷ Schauerovu úvahu *O podmínkách i možnosti národní české literatury*

⁵⁵ Viz pozn. 10 (resp. xxx)?

⁵⁶ *Čas* 1, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–4 (šifra H. G.). Srov. (též k dobovým reakcím) Dvořáková 1989, dále Taxová 1994.

⁵⁷ *Literární listy* 8, 1886/87, č. 22, 16. 11. 1887, s. 361–362, č. 23, 1. 12. 1887, s. 378–379, č. 24, 16. 12. 1887, s. 393–394. Autor chce také „pravdu“, avšak vrací se především příznačně k potřebě podporovat spisovatele a nakladatele, vychovávat mládež atd. Mocným činitelem rozvoje národní duševní tvořivosti je mu „samobytná atmosféra literární“, tj. dosažení „bohatého, bystrého proudu tvořivosti, plynoucího z vlastní tvořivé látky, totiž z citův, dojmův, letory, povahy a vůbec z historicky osvojených vlastností plemene; a podruhé hojného zástupu duchův, kteří, užívajíce ovoce tohoto tvoření, nalézají v něm potravu pro život nevyhnutelně potřebné a spolu samé sebou k životním potřebám dostatečné. / Pokud literatura následuje toliko cizích vzorův, způsobův a forem literárních, dotud nemůže činiti nároků na samostatné postavení“ (s. 362).

zveřejnil tento časopis až od dubna 1890;⁵⁸ v uvozujících poznámkách čteme jednak upozornění, že se redakce nesrovnává ve všem s jejím obsahem a tiskne ji pro její důležitost a časový význam, jednak autorovo konstatování, že text vznikl v první polovině roku 1886 a dříve se jej nepodařilo publikovat. Schauer dále upozornil, že nechce „obnovovati spor několikrát již započatý a zase utichlý o tom, má-li býti literatura národní, či speciálněji, má-li naše česká literatura býti národní. – Mravní převaha a skutečné výsledky byly na straně moderní, kosmopolitické nebo jak ji vůbec chceme zváti; strana nacionalů rekrutuje se skoro na vesměs z osob v poetické produkci lhostejných a mimo literární středisko české se nalézajících“ (s. 137).

I zde se Schauer – z „barbarů“ podle Šaldy ([1927/28], 1963, s. 279) „nejzralejší a nejhotovější“, zároveň s „jakousi ledovou uzavřeností a ironickou povýšeností“ – ptal, jak se zabývat minulostí (již neznáme dostatečně) a přítomností (v níž si neuvědomujeme své možné místo v evropském kontextu). Podobně jako o několik měsíců později Čech přitom Schauer zmiňoval Zolu a Bleibtreua. Navrhoval vytknout v tomto směru ve všech oborech společný cíl a reformující program, spjatý se soustavným sebezdokonalováním. „Až toho docílíme, pak bude naše literatura světovou. Abychom toho však docílili, k tomu je třeba, aby naši spisovatelé stáli na výši své doby, aby jejich vědecké vzdělání bylo v souhlasu s požadavky moderními, aby znali dějiny člověčenstva a sled ideí poznenáhlu uskutečňovaných, aby si uvědomili zvláštní úkol, který náš národ měl od svého počátku v koncertu národův, a aby znali podmínky, za nichž jedině náš národ v budoucnosti může se udržeti a zdatně vyvíjeti. K tomu je třeba důkladného studia přítomnosti i dějin svého národa a důkladného studia světové literatury. [...] Naše literatura musí pomáhati utvořovati náš národ ve vyloženém smyslu: a jenom v povzneseném pojetí a důsledném provádění této úlohy může se dokonale rozvíti dle svých vnitřních požadavků, stane se *národní českou literaturou*“ (s. 171–172).

Rozpor mezi proklamacemi a činy v literatuře i kritice Schauer ukazoval opakovaně a stále radikálněji, často s historickým ukotvením či analýzou konkrétních děl nebo jevů. V článku *Čeho je nám třeba*⁵⁹ mj. „tápání v estetických principech, [...] různost směrů kritických, navzájem se vylučujících a potírajících. [...] / Je rovněž veřejným tajemstvím, že naše poezie vleče s sebou slupku vejce, z níž se proklubala, že tato poezie – víc ještě než u národův ostatních, pohybuje se v dráhách romantismu.

⁵⁸ *Literární listy* 11, 1889/90, č. 8, 1. 4. 1890, s. 137–139, č. 9, 16. 4., s. 153–155, č. 10, 1. 5., s. 170–172.

⁵⁹ *Ruch* 10, 1888, č. 32, 15. 11. 1888, s. 518–520 (podepsáno Gordon).

To i ve škole nejnovější, která přec *formálně* básnictví naše velice povznesla“ (s. 518). Potřeba tedy podle Schauera tkví v překonání povrchnosti a produkce čtiva podle šablon, v nalezení osobností, duchů vážných a etických, schopných se vzepřít obecnému proudu a denním politickým heslům. Podobně Vilém Mrštík – organizátor revolučního kruhu „barbarů“, jimž „imponoval svou sčtetostí, opravdovou, nepovolující odvahou, s jakou se vrhal na různé formy tehdejší literární hlouposti a tehdejšího literárního šosáctví a zápecnictví českého“ (Šalda [1927/28], 1963, s. 278) – vyzýval k obratu, k hledání nových cest, poučení v cizích literaturách, především v ruské a francouzské, v duchu realismu a zvláště myšlenek V. G. Bělinského a Émila Zoly.⁶⁰

V těchto letech psal Mrštík především o divadle a překládal. V *Nedělních listech Hlasu národa* otiskl v lednu a únoru 1888 sérii článků *O umění v literatuře* (i v tomto případě dala redakce novin najevo v poznámce pod čarou svou distanci).⁶¹ Charakterizoval příčiny úpadku v české literatuře: nečte se, spoléhá se na zvětralé tradice nebo vkus obecnstva, mladé generaci nechybí talenty, chybí jim však disciplína a cit pro pravdu, svědomitost. „Největší zlo, které stihnouti může kterékoli umění, jsou – teorie, založené na fantaziích knihovních estetiků. Vztekla nenávist velkých umělců k teoriím náleží mezi nejkrásnější jejich vlastnosti. Zalehlá teorie není i nic lepší než neodstranitelný předpoklad.“ Mrštík hledal podstatná měřítká pro „malou“ literaturu, tedy proud „nejhlubší a nejprudší“ – realismus, který „je nutným důsledkem všech směrů předešlých. Díla minulých dob vynikala silou i originalitou a realismus chce, aby vedle toho umělecké dílo vynikalo pravdou, životem“. „Osvěžující přeměnu“ spojoval s informovaností o různých směrech a postupech, i o jejich střetávání v kontextu světové literatury, se smyslem pro umění a moderní svobodou tvorby a názoru; to je úkolem literární kritiky.

Autoři reprezentující kontinuitu, spokojenost s uznáním, příznačně příliš netematizovali kontroverzní momenty, nešlo jim o proměny v pojetí literatury a vztahu umění a národního celku, vyslovovali patřičné obecné požadavky. Na pozadí dobových časopiseckých úvah je zřejmé, že povahu této dobové řeči, naléhavosti i nesouhlasu přesně vystihl J. S. Machar. V citovaném *Vstupním dialogu*

⁶⁰ Srov. mj. Mrštík, Vilém: Emile Zola, *Ruch* 10, 1888, č. 13, 5. 5., s. 207–208, č. 14, 15. 5., s. 225–226, č. 15, 25. 5., s. 239–240, č. 17, 15. 6., s. 270–272 (šifra –k.).

⁶¹ Mrštík, Vilém: O umění v literatuře, *Hlas národa* 3, 1888, příl. Nedělní listy, č. 15, 15. 1. 1888, s. [2], č. 22, 22. 1. 1888, s. [2–3], č. 29, 29. 1. 1888, s. [2], č. 43, 12. 2. 1888, s. [2–3] → (s tit. Tři články o literatuře) V. M., *Moje sny. (Pia desideria.) Epištoly, úvahy, eseje, studie, články, kritiky, polemiky i s pamflety. I. díl* (Praha: Nakladatelské družstvo Máje, 1902, s. 262–285; cit. s. 277 a 282).

Confiteoru požadavky Občana, které Básník ironicky komentuje a odmítá, zrcadlí dobové hlasy a apely: neúnavná píle, rozkvět českého umění, boj národa o žití, úkol vlastenecký, vznešený, láska k vlasti, památka a vzor mrtvých předků, buď rádcem mládeže, miluj své snění, ale ať je z něj užitek atd. Lze říci, že básník Machar vlastně aktuálně a nejostřeji odmítl a překročil vyčerpaný národní koncept. Své *Confiteor* (jehož první recenze registrujeme počátkem března 1887) věnoval Arbesovi, s „úryvkem“ z jejich rozmluvy: „Já: Nevím, proč to vydávati. Nemám ideálů, za něž bych, jako jiní, bojoval, přítelem didaktické poezie nejsem, bych národ svůj něčemu učil – k čemu to tedy má sloužiti? / Vy: Pravé umění neslouží nikdy všedním potřebám lidstva. Podejte jen to, co jest v nitru vašem, podejte jen sebe jako člověka – a to postačí.“⁶² Podat jen niterný prožitek člověka neuvědoměle národně ukotveného zjevně však v představách většiny aktivistických spisovatelů a publicistů nedostačovalo.

Jakub Arbes vedle ryze praktických textů sloužících existenčním potřebám spisovatelstva psal v této době četné máchovské studie (mnohé vznikly nebo vyšly právě v roce 1886 ve *Světozoru*, *Hlasu národa*, *Květech* i v *Rozhledech literárních*),⁶³ v nichž uplatňoval podobné hledisko, akcentoval znaky mladistvého individualismu v duchu svého realisticky fundovaného pojetí modernosti s úběžníky pojmů pravdy a skutečnosti. V článku *Poezie a osvěta* (leden–březen 1887)⁶⁴ uvažoval nad Macaulayovým výrokiem reflektujícím dobový „úpadek“ poezie (přibývá-li vzdělání, nutně ubývá poezie, ta se zdokonalením lidstva zahyne). Polemicky namítal, že je tu ještě fantazie jako nezávislý a nejhlubší zdroj uměleckého tvoření, osvěta a vzdělanost mu tedy nejsou na překážku, ubývá ovšem smyslu pro poezii, ta se ovšem proměňuje s moderní dobou, moc slova a obraznosti nesena originalitou a samostatným stylem přetrvává.

Podstatně kritické stanovisko ve stopách Leandra Čecha projeví autoři s odstupem perspektivy a věku, s touhou po autonomnosti díla a osobnosti. Machar na základě ironické autostylizace outsidera a od září 1889 navíc ze svého vídeňského bytu (srov. Kostrbová 2011, s. 146–167), „barbaři“ v intenci a z pozic na „okraji“ dění. Mrštík a Schauer jako „prozatěři“ reprezentovali mezi účastníky nerealizovaného almanachu *Vpád barbarů* realisticko-naturalistický proud, zatímco u „veršovců“

⁶² Machar, J. S.: *Confiteor... Básně (1881–1886)* (Praha: František Šimáček, 1887, s. 3).

⁶³ Viz zde s. xxx (v kapitole Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy).

⁶⁴ *Poezie a osvěta*. Ukázka z většího spisu *Poezie budoucnosti*. Studijní fragmenty, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 9, leden, s. 249–252, č. 10, únor, s. 281–284, č. 11, březen, s. 315–318.

Šaldy a Boreckého prý už klíčila představa symbolismu.⁶⁵ Jejich vzorem byl ovšem Neruda, jejich podporovatelem uměleckým a tolerantním diskusním partnerem Arbes,⁶⁶ jenž se jako jeden z mála starších literátů dokázal povznést nad direktivy ambicí a dobytých postavení. Ty ještě mladí autoři neměli (viz Topor 2006). Sdružovala je „spíše společná nechuť a společný odpor k různým zjevům než určitá kladná vůle a kladné usilování směrové“ (Šalda [1927/28], 1963, s. 279). Témata, rozhledy a myšlenky, křížící se v rozpravě a polemice vymezeného období, odrážejí proměny a vrstvení představ o založení, významu a směřování celku české národní a/nebo moderní kultury, tendence k posílení celistvosti i tendence tříštící, jež korespondují s dynamikou silových energií a pozic v rámci českého literárního a společenského života.

⁶⁵ Z poztrácených Šaldových veršů pro almanach se dochovala pouze *Šibenice (Básně. Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 7*, ed. Zina Trochová – Mojmír Otruba, Praha: Torst, 1997, s. 391 a komentář na s. 466).

⁶⁶ Přes smíchovský most v noci za hovoru přecházel s mnohými mladými, mj. posléze jak s Šaldou, tak s Haškem.

„Pohyb proti klidu“

Možnosti a proměny pojmu literární revoluce na konci 19. století 1886–1888

Proměny v umění se neodehrávají revolučně, tedy jako náhlé, skokové a kvalitativně zcela zásadní změny. V souhrnu různorodých dějů a alternativ v literárním silovém poli lze ovšem pozorovat neustávající střetávání obnovujících a udržujících tendencí, konfrontace modernizujících snah s převažujícími a úspěšnými tradičními postupy. Snahy narušit či rozbít celistvost literární situace (a nastolit jinou), proměnit estetický koncept, jsou úzce spjaty s generačním sebehodnocením a střídáním. Inovativní metody, pokusy či jen intence, se zpravidla kriticky vymezují vůči stávajícím způsobům tvorby. Polemická střetávání tzv. mladého se starým, nového se zavedeným a úspěšným provázejí revoluční gesta a diferenciací stylizace, metafory převratu, průlomů, předělu ap.

Ve zkratce lze předeslat, že zatímco v osmdesátých letech 19. století se zmínky o revoluci v českém kontextu objevovaly v rámci informací o dění v zahraničí, především ve Francii a v Německu, na počátku devadesátých let se úsilí nastupujících autorů projevilo již veřejně a radikalizovalo se, a to ve spojení s masarykovským kritickým konceptem. Vůči němu se v polovině tohoto desetiletí začínala vymezovat a v rámci této emancipace i vnitřně diferencovat část mladé generace usilující o esteticky založenou syntézu. Na samém přelomu století pak již zaznamenáváme první rekapitulace, hodnocení revoluce, která již byla jejími protagonisty vnímána jako minulost a zároveň jako nezavršený a neúspěšný pokus o změnu. Spojení revolučnosti s vůlí po modernosti v širokém slova smyslu bylo pozitivně hodnoceno až s časovým odstupem, resp. z perspektivy dalších generací. Spíše než o revoluci by tedy bylo na místě mluvit o revoltě, jíž lze charakterizovat tzv. generaci devadesátých let. Některé (charakteristické) stopy a možnosti označení *revoluce* jako projevů *revolty*⁶⁷ v procesu významných

⁶⁷ Revoluci vymezuje *Slovník spisovného jazyka českého V* (Praha: Academia, 1989, s. 60) jako „náhlou a velkou změnu v rúz. oborech činnosti [...], náhlou hlubokou přeměnu vůbec [...], (*filoz.*) náhlý přechod z jedné kvality v druhou“; revoltu jako „odboj [...], vzpouru [...], r. mladých proti starému způsobu myšlení; r. proti konvenci“. Jde nám o revoluci a revoltu na poli umění, literatury, nikoli o společenský význam těchto pojmů, byť s vědomím jejich politickohistorické determinace; nejde o revolučnost literatury v závislosti na nějakém ideologickém konceptu, nýbrž o jedno z podstatných znamenání spojnic mezi literaturou a jejím proměnlivým společenským kontextem.

a zrychlených změn v české literatuře na přelomu století 19. a 20. století vyznačíme v několika zastaveních.

I.

V diskusi o stavu a budoucnosti české literatury na sklonku osmdesátých let⁶⁸ slovo *revoluce* ještě ve vztahu k domácí situaci nezaznívalo. Neodpovídalo – byť různorodým – představám o potřebných proměnách zejména v pojetí literatury a kritiky, nebylo ani třeba vzhledem k převažujícímu tématu, jímž byl úkol prakticky zajistit českou tvorbu a finančně české literáty. Objevilo se ovšem v několika článcích, které informovaly o uměleckých výbojích ve Francii a v Německu, jež se jevily jako radikální a provázela je označení či vyhlášení revolučnosti. Šlo zvláště o naturalismus a záhy o symbolismus.

Na základě reflexe cizích literatur se proměňovaly obsahy stále častěji frekventovaných pojmů *realismus*, *naturalismus*, *idealismus*, *symbolismus* – podle potřeb a směřování různých kritiků či estetických koncepcí, usilujících buď uchovat užívané postupy, nebo je změnit, případně nahradit novými. Stále pestřejší postoje ústily i do „přímých konfrontací, zejména s romantismem a nadvládou esteticko-ideologických schémat. Slova jako zlom, předěl, převrat, revoluce signalizují, že hesla realismu a naturalismu směřovala k totální revizi dosavadních cest české literatury. Jejich prostřednictvím měl nastat radikální obrat v dosavadních interpretacích cizích literatur a současně měl být budován nový projekt české národní literatury. Šlo o proměnu funkce literárního díla v národním společenství. Požadavky pravdivosti, kritičnosti, analytičnosti, respektování vnější i vnitřní reality s sebou nesly nejen aspekt estetický, ale v nemalé míře i mravní“ (Brabec 2005, s. 72). Různorodá evropská realistická a naturalistická díla a vyhlášení se v české reflexi dostávala do svébytných „významových horizontů a interpretačních rámců. Jakýkoli přeložený nebo reflektovaný cizí text vstupuje do domácího kontextu s různými možnostmi. Může se stát součástí kritických zápasů nebo inspiračním zdrojem domácím tvůrcům. Nebo plní roli informačního či interpretačního potenciálu, který bude aktualizován někdy v budoucnosti. Nebo rozšiřuje informace a vědomosti o evropském či světovém duchovním dění a jeho význam se mnohdy vyčerpává tím, že spoluvytváří obraz intelektuálního zázemí, jež je zde k dispozici ponejvíce pro popularizační a pedagogické cíle“ (tamtéž).

⁶⁸ Viz předchozí kapitolu Čas apelů a rozhledů.

Několik desetiletí byl emblematickou, rozporuplnou a rozdělující osobností Émile Zola; ohlas jeho díla v Čechách od sedmdesátých let provázely odsudky nemorálnosti a společenské rozvratnosti. Jeho výrazným zastáncem byl v druhé polovině osmdesátých let v několika člancích Vilém Mrštík. V Zolově portrétu nemohl pominout jeho pověst revolucionáře jako „zavilého nepřítele všeho toho, co tu posud existovalo“. Charakteristiky revolucionáře Mrštík spojil s živostí ducha, touhou po změně a s espretem přirozeně se vzpírajícím nudě romantismu, přemíře lyrismu a duchovní vyprázdněnosti. „Konečně hledáme něco jiného, nebo lépe řečeno, přecházíme k něčemu jinému. A to, co míníme pod těmi slovy ‚něco jiného‘, přemíláme v rukou, předěláváme, doplňujeme a děláme si z toho něco *svého*; a myslíme si pak, bona fide někdy, že jsme našli něco nového. / Proto písemnictví přechází z jedné revoluce do druhé, z jednoho skladiště do druhého, z reminiscence do reminiscence; neboť teď snad nemůže býti už nic nového. Victor Hugo a Emile Zola nepodali také nic nového. / Literární tyto revoluce ovšem se neobejdou bez hluku, poněvadž obecnstvo již přivyklo tomu, co posud existovalo a literaturou se obírá jen jako něčím z dávných dob, takovou totiž literaturou, která posvátně zachovává mlčení o tajemstvích alkoven; obecnstvo nevšímá si ničeho jiného, než co bezprostředně souvisí s jeho zájmy a nerado se dává zrazovati od toho, co obdivovati už přivyklo a vzpírá se každé nucené práci duševní, která se přímo neodnáší k jeho záležitostem. / Obecnstvo samo je ostatně v opozici této udržováno celým zástupem literárních kritiků, celou armádou těch, kteří pro nedostatek originelního talentu instinktivně táhnou po vyoraných brázdách dál.“⁶⁹

O několik měsíců později, v polovině listopadu 1888 Mrštík ocenil nadhled i takt Jaroslava Vrchlického v pohledu na Zolu a naturalismus:⁷⁰ „V kritické chvíli, právě včas – v době, kdy o podstatné hodnotě naturalistického směru vznikati začaly pochybnosti – přišel na pomoc v Nedělních listech Hlasu národa – pan Vrchlický článkem o Zolově Snu.⁷¹ Článkem tím jako by do tmy šlehnul intenzivním světlem. – Je to věcí čistě literárního svědomí, factum takové konstatovat, cenu jeho uznat, z něho příklad si vzít a rozpomenout se ještě jednou, že Vrchlický (v Lumíru) v první řadě promluvil o Zolovi upřímné a poctivé slovo – v době, kdy kdesi, kdysi a kdosi ‚na měsíci‘ v plénu jakési hromady hlasoval, ‚má-li

⁶⁹ Mrštík, Vilém: Emile Zola, *Ruch* 10, 1888, č. 13, 5. 5., s. 207–208; č. 14, 15. 5., s. 223–224; č. 15, 25. 5., s. 239–240; č. 17, 15. 6., s. 270–272, šifra –k. (cit. s. 239–240).

⁷⁰ Mrštík, Vilém: V kritické chvíli [...], *Ruch* 10, 1888, č. 32, 15. 11., s. 522.

⁷¹ Vrchlický, Jaroslav: Sen. Nový román Emila Zoly, *Hlas národa* 3, 1888, č. 307, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1]. Srov. tamtéž (č. 335 a 349, 2. a 16. 12., příl. Nedělní listy s. [1]) Mrštíkova stať O naturalismu v literatuře.

Zola talent nebo ne!!!⁷² [...] Pamatujeme se na slova pana Vrchlického, pronesená v soukromí po vydání *La Terre* – ‚Před tím člověkem mám příliš velký respekt, než abych si dovolil o jeho knize nepříznivý úsudek! Je to kolos!‘ – Totéž řekl v jiné formě i dnes způsobem, který za nynějších literárních poměrů dlužno nazvati kavalířským. Kavalířským proto, že úsudek o Zolovi pronesen byl od zastávce protivného tábora dříve a věcněji i spravedlivěji, než se to stalo od strany Zolově směru vlastní.“

Vrchlický sledoval soustavně umělecké dění a literární výboje i v dalších evropských literaturách. Zaregistroval tedy i nový tón v koncepci berlínského literáta a vůdčí osobnosti okruhu mladých autorů Carla Bleibtreua, jenž v lednu 1886 vydal v Lipsku programovou brožuru *Revolution der Literatur*.⁷³ Bleibtreu vyšel z interpretace Zolova díla, s důrazem na „opoziční“ potřebu změny pojetí literatury vzhledem ke své současnosti, ale i s nebývale silovou rétorikou. Jeho radikální polemický koncept naturalismu odmítal dosavadní metody, zvláště *l'art pour l'art* umění; požadoval po umění příznačně pravdu, ovšem s vědomím, že nemůže být tzv. objektivní. Proti „frázím“ o „čisté“ objektivitě hledal literární pravdu v subjektivitě myšlenkové a (psychologicky) tvůrčí. Bleibtreu tak manifestačně zúžil, vyhranil cestu k modernosti, částečně směrem k modernímu estetickému individualismu.

V polovině října 1886 v *Athenaeu* (v úvodním čísle nového ročníku vedle polemických textů Josefa Truhláře, Jaroslava Golla, Josefa Krále a T. G. Masaryka v probíhajícím sporu o *Rukopisy*) byl otištěn referát o Bleibtreuově brožuře, podepsaný šifrou ll. rr. „Dějiny literatury poučují prý, že vývoj německé literatury děje se diferenciací a kolísáním mezi ‚realistickým zrcadlením života‘ a ‚čistou idealitou názoru‘; po jednom následuje vždy druhé a z relativního sloučení obou vzchází klasičnost. Nyní Němcům potřeba je ‚reakce realismu‘, a to reakce provedené ‚bezohlednou brutálností‘. Bezohlednost ta potřebna je prý proti duchu naší doby; bezohledný egoismus, čirý materialismus, evangelium samospasitelné praktičnosti a především ohromná ‚mravní

⁷² Srov. především článek Ferdinanda Schulze Zolovy senzační romány (*Osvěta* 10, 1880, č. 6 a 7, s. 492–508 a 571–583), požadující zamezení spisovatelova vlivu na českou literaturu. „Zola byl vůbec postrachem našich idealistů a romantiků a v Uměl. besedě tehdy odhlasováno, že nemá vůbec talentu“ (Máchal 1926, s. 52). Srov. již Vrchlického kritiku vedení a činnosti Literárního odboru Umělecké besedy, mj. kvůli jeho stanovisko k Zolovi: *Listy z Prahy VII, Lumír* 13, 1885, č. 8, 10. 3., s. 127–128 (podepsáno Anubis).

⁷³ *Revolution der Literatur* (Leipzig: Friedrich, 1886); po čtrnácti dnech vyšlo tamtéž druhé, rozšířené vydání a v polovině následujícího roku třetí (exemplář tohoto vydání se nachází i ve Vrchlického knihovně, uložené v Památníku národního písemnictví v Praze).

zbabělost' nás vyznačuje. Ale jsme již v krizi a ,nadšení' je zase na řadě. Je tedy prvním a nejdůležitějším úkolem poezie zmocnit se velikých otázek časových. Zároveň jde o to, posvítiti si na staré téma lásky v moderním smyslu, nehledíc ku větám konvencionální morálky. – S hlediště těchto povznešených nároků bude se musiti ovšem skoro celá posavadní literatura zatratiti'. [...] Na jedné straně jsou spravedliví, tj. neuznaní ve své ceně geniové, z nichž bude se rekrutovati poezie budoucnosti; k nim patří autor sám. Mezi oběma tábory pohybuje se neurčitá tlupa shrnutá v kolektivní jméno ,das junge', resp. ,das jüngste Deutschland'. Tento hlavně lyrický zástup spustil se sice byzantinismu, pohrdá uznanými autoritami a je jimi zneuznáván, avšak sotva vstoupí do zaslíbené země."⁷⁴

Informaci o tom, jak německou situaci vyložil Bleibtreu, doplnil autor aktualizujícími rozvahami z hlediska domácích realistických a kritických tendencí – menšinových a vnímaných stále zřetelněji obdobně jako „bezohledné“, a to s paralelami vyjadřujícími obecně rozšířený pocit duchovní krize a nejistoty. „*Realismus*, toť revolucionář, jenž smělý boj podniká proti šablonovitým veličinám něm. literatury. [...] buďme sobě – právě proto, že jsme realisté – vědomi, že i Bleibtreu a jeho stoupců jsou jednostranní a posuzujeme knihu jeho ze stanoviska světově historického; pak se mnohými rezervami doznáme jí úplnou oprávněnost. Ano, veškeré literatury evropské (vyjímajíc snad částečně ruskou), nalézají se ve stadiu úpadku; a při tom je to smutné, že ani všechny se nemohou vykázati např. G. Kellerem. Že se všude náramně mnoho vyrábí, nic neznamena, neboť bylo by smutno, aby při nynější vytříbenosti evropských jazykův a básnických forem se nedala vyrobiti poněkud nadaným a pilným básníčkem formálně aspoň *slušná* báseň. K tomu krouží po světě tolik frází, kupř. panteistických a pesimistických, že o vhodnou ,myšlénku' není nikde nouze. Ale to, co bouří hlubinami našich myslitelův a našich státníkův – *toho* nenacházíme u žádného vrstevnického básníka, vyjímaje zase některé ruské básníky (Turgeněva, Tolstého aj.) [...]. Jeden národ po druhém v Evropě se osvobozuje a sjednocuje, věda a technika koná pravé divy, o spravedlivé zařízení společenského řádu konají se vážné pokusy nekonečného dosahu – a poezie? [...] A kde jsou ti věstcové, kteří hledíce v budoucnost snažili by se rozřešiti např. tuto otázku: Co bude z nás Čechů?“⁷⁵

Leander Čech od prosince 1886 do dubna 1887 tiskl v *Literárních listech* úvahu *Nová literární revoluce*. Dokumentuje mj. sílící pozornost

⁷⁴ Revolution der Literatur von Carl Bleibtreu [...], *Athenaeum* 4, 1886/87, č. 1, říjen 1886, s. 28–30, cit. s. 28 (šifra II. rr.).

⁷⁵ Tamtéž, s. 28–29.

k vztahu literatury a skutečnosti – tedy tzv. pravdivosti – v dobových diskusích a hledání obecnějšího klíče k minulým i dobovým směrovým proměnám. „I na poli literárním jsou revoluce. Kdož by neznal oné, kterou proti klasicismu zvedl a dobojoval romantismus? A hle, ještě za živobytí vítěze francouzského V. Huga nový odboj vypukl proti romantismu, idealismu, proti dosavadním směrům literárním. Realismus, naturalismus jsou hesla nové literární revoluce, která rovněž ve Francii se zrodila. [...] / Za Francií nezůstalo Německo. I dosavadním směrům literárního tvoření se tam pod praporem realismu vypovídá boj, jenž právě roku letošního došel teoretického výrazu ve spisku *Revolution der Litteratur*, jež vydal romanopisec realistického směru K. Bleibtreu.“⁷⁶ „Bylo by věru nesprávné tvrzení, že neprávem dávají zásady tyto jméno literární revoluce. Jest tu zajisté obsažen boj nejen proti dosavadním literárním směrům, ale i proti mnohému běžnému mínění estetickému. [...] Avšak přece nelze zase tvrditi, že by hlásané tu zásady byly zbrusu nové, a kdo seznámen jest s dějinami estetiky, pozná, kterak mnohý ten spor odedávna se bojuje.“⁷⁷

Na základě četby a citací Zolových a Bleibtreuových programových textů Čech informoval o nových směrech, které zároveň zvažoval v souvislosti s domácími problémy. Prosazoval realismus jako vhodný směr reagující na romantismus a přízemní národovecký idealismus. „Realismus i naturalismus značí v podstatě směr jeden, a také se obou pojmů zhusta identicky užívá; mnohé zásady jsou jim tudíž společny, avšak rozcházejí se v jisté kardinální otázce. / Oba tyto směry se jeví jakožto reakce proti idealismu a romantismu, jimž vypovídají boj ([...] Bleibtreu pak podotýká: ‚Reakce realismu nastati musí s bezohlednou brutálností.‘ /str. 5/.), a hlásajíce, že dílo umělecké, hlavně pak román má býti zrcadlem života skutečného a má podávati obraz života, jaký jest, žádají, aby hlavně pravda byla vodítkem básníkovým. Látky své básník má tudíž bráti ze života skutečného a současného, přičemž zachovávat jest pravdivost lokálního tónu a předmětnost výrazu. Psychologické vylíčení a rozbor děje duševního jest cílem jejich, proto vědecká analýza, studium individuí, vůbec metoda experimentální důležitými jsou činiteli. Hájí úplnou volnost látek, připouštějí veškeré situace, ovšem tedy i hnusné, ošklivé, necudné, nemravné.“⁷⁸ Čech odmítl krajnost naturalismu v nemravnosti, ničící ideál krásy, zastíněné účelem

⁷⁶ Čech, Leander: Nová literární revoluce, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–2; č. 2, 15. 1. 1887, s. 28–29; č. 3, 1. 2. 1887, s. 50–52; č. 4, 16. 2. 1887, s. 65–66; č. 5, 1. 3. 1887, s. 82–83; č. 6, 16. 3. 1887, s. 101–102; č. 7, 1. 4. 1887, s. 118–119 (cit. s. 1–2).

⁷⁷ Tamtéž, s. 29.

⁷⁸ Tamtéž, s. 28–29.

„pravdy“. Naopak realismus v jeho pojetí zřetel k uměleckým hodnotám neztrácí a zároveň může přirozeně reagovat na „současné velké otázky“. Literární dílo přináší skutečnost poznanou i skutečnost možnou, stvořenou, nicméně pravdivou ve smyslu zákonitostí psychologických a sociologických, neodporující „skutečnému“ životu. V této syntéze také tkví kritéria možného souladu (nikoli ovšem úplné shody) estetického a mimoestetického, subjektivního a nadosobního postoje a hodnocení. Čech proti běžnému estetickému mínění či dogmatismu postavil otevřenost a potřebu změny, oživujícího realismu, nikoli však již poněkud jednostranně chápaného naturalismu.

Tázání, jaká by měla být literární díla, souviselo s otázkami, co je české, ale už též co je moderní, se změnou převažujícího estetického názoru. S polemickým hledáním těchto kritérií se osamostatňovalo téma kritiky, jejíž podoba se formovala v konfrontaci s přehodnocováním literatury jako projevu národního života. Míra možnosti realizace revolučních proměn je přitom zpravidla nesena vymykajícími se osobnostmi. V českém prostředí je na sklonku osmdesátých let představují především autoři kolem nerealizovaného revolučního almanachu *Vpád barbarů* – zvláště Vilém Mrštík, H. G. Schauer a F. X. Šalda.⁷⁹ Každý zosobňoval a promýšlel jinou dobovou možnost a představu změny, osobitého stylu a modernosti.

Vedle Mrštíkova kritického úsilí o realismus v literatuře a v divadle mělo Schauerovo mnohdy provokativní tázání širší společenský výměř. Literatura a svobodná individualita v něm byly zdroji neustálého obnovování duchovního života společnosti, reformy etické a duchovní. Ve stati *O podmínkách i možnosti národní české literatury*, napsané v první polovině roku 1886, otištěné však až na počátku roku 1890, Schauer proklamoval překonání situace, kdy „národní je totožno s historickým: historickou poezií je každá, která pojímá všeobecné i individuální výjevy životní v celku jejich příčinné spojitosti a jakožto výraz jedné světoplozí síly. Jenom z tohoto stanoviska líčení přítomnosti je skutečně něčím, je tu historií vrstevnickosti.“ Moderní potřebu charakterizoval mj. ve smyslu Bleibtreuovy zásady, „že poezie [...] může se obírat jen přítomností, do níž básník všemi háčky své bytosti jest zapleten, a nemůže býti historickou, ježto se nikdo nedovede do určité periody minulosti úplně vžítí a ji znovu v sobě zažítí [...]“⁸⁰

⁷⁹ Viz s. xxx v předchozí kapitole.

⁸⁰ Schauer, H. G.: *O podmínkách i možnosti národní české literatury*, *Literární listy* 11, 1889/90, č. 8, 1. 4. 1890, s. 137–139; č. 9, 16. 4., s. 153–155; č. 10, 1. 5., s. 170–172 (cit. s. 137 a 138) [napsáno v první polovině roku 1886].

Šalda jako nejmladší z „barbarů“ (v roce 1886 maturoval) se v té době chtěl prosadit zejména jako básník a Vrchlický pro něj ještě představoval nosnou možnost navazování, příklad mocnosti básnického slova. Záhy si však uvědomoval, mj. pod vlivem realistické kritiky, Macharova desiluzivního gesta a Masarykova působení, nutnost oprostít se od vlivů představujících konvence českého literárního života.

II.

Vedle realistických a naturalistických tendencí Jaroslav Vrchlický zaznamenal v stále dynamičtější a nepřehlednější situaci i zrod symbolismu, další a protichůdné dobové revoluční síly, hůře uchopitelné a znejistující. V Čechách o něm jako jeden z prvních informoval; v druhé polovině osmdesátých let byl „jediným českým kritikem, který systematicky sledoval či v překladech zprostředkoval soudobou francouzskou literaturu. Neušly mu ani práce, které se později aktualizovaly i v českém kontextu jako přelomové“ (Brabec 2005, s. 76).

Vrchlický sice nevynikal soustavností, nicméně setrvale i citlivě hledal projevy krásy a formální dokonalosti a zároveň rozeznával silové pozadí ambiciózního nástupu různorodých směrů, zprvu hlavně realisticko-naturalistických, vyhlašujících konec romantismu. V úvaze *Literární hesla* to již v květnu 1887 formuloval způsobem, který vycházel z jeho zkušenosti básníka viněného ze škodlivého kosmopolitismu a který na druhé straně předjímal jeho generačně vyčítavé angažmá v pozdější „hálkovské“ polemice: „Ano, octli jsme se v křížovém ohni nejrůznějších hesel literárních. Takřka přes noc vyrůstají nové šibolety uměleckého tvoření, vzněcují se hádky a spory, při nichž, jak to obyčejně bývá, vylévá se novorozené dítě i s lázní – předmět diskuse na konci se ztratí a zbudou jen ty nešťastné, navzájem sobě nepohodlné osobnosti.“ Literární hesla jako zbraně v osobních polemikách shledal již i v Čechách: „Cena a hodnota děl uměleckých mísí se s jich přibarvením nebo s metodou jich vypracování, ano někdy i s jejich tendencí, a toho zneužívá se k osobním nájezdům a urážkám, k nedoceňování a podceňování spisovatelů. / My Čechové máme to štěstí, že jsme na ráně každému sebemenšímu větru z ciziny. Pravím výslovně štěstí, nebo k čemu jinde docházejí pozvolnou evolucí, tam jsme my jako hračkou, bleskem, takřka přes noc. [...] Ano, právě v křížení nejrůznějších směrů, v změti jich tvoří se jako ve výhni největší díla umělecká, tam, kde se životnost a pravda pojí s rozmachem orlích perutí fantazie, kde realismus nepohrdá zlatým třpytem poezie, rodí se díla pravá [...]“ Ze stanoviska zastávce takto dynamicky nahlížené kontinuity a prospěchu národního celku resumoval: „Neupíráme hlasům po pravdivosti a životnosti v díle

uměleckém práva, naopak jsou nám vítány, nebo tyto dvě vlastnosti jsou vedle dokonalého formálního zpracování volené látky základní podmínky každého díla uměleckého [...]. Ale přejeme si jen *více objektivnosti, méně osobní předpojatosti a více vzdělání a znalosti literární situace evropské, více klidu při roztrušování a hlásání všelijakých hesel a šiboleťů*, které pak jsou zbraněmi stran celku neprospějí a literaturu jen poškozují.“⁸¹

V téže době v článku *Diletantismus v nové literatuře* se Vrchlický např. věnoval textům Renanovým, Bourgetovým a Huysmansovým, v nichž našel přemíru estetických ohledů, výlučnosti, rafinovanosti či virtuóznosti. S jistou sympatií informoval o novém, ne ještě zcela zřejmém směru, který se s ironií stavěl nad všechny teorie, zároveň v něm spatřoval nebezpečí povrchnosti a bezcharakternosti. „Z toho jest zjevno, že tento moderní diletantismus jest pouze pro duchy silné, již jemu holdující zároveň sebe ovládati dovedou a že by mohl v ruce lidí ztřeštěných vésti k největším abnormitám i absurdnostem.“⁸² Vrchlický varoval před cestou vedoucí k úpadku, pesimismu nebo alespoň k melancholii, tedy před postupně převažující dekadentní podobou symbolismu.

V četných *Glosách k novější poezii francouzské* z tohoto období, přetištěných ve výboru „literárních článků“ *Studie a podobizny* (1893, s poznámkou, že jde o doplněk knihy *Básnické profily francouzské* z roku 1887), skládal pestrý obraz směru, který mu byl přirozeně bližší než realismus, byť byl dobově daleko výrazněji všeobecně spojován s úpadkem. „V dějinách poezie francouzské bude rok 1885 dvojí událostí památným. Úmrtím Viktora Huga a pak hlučným vystoupením nové školy básnické zvané všeobecně školou úpadku. Škola tato octla se čirou náhodou v čele literárního ruchu dnů právě minulých. / [...] Jsou vskutku pánové *Paul Verlaine* a *Stephan Mallarmé*, domnělí vůdcové nejnovější této školy poetické, básníci relativně staří. [...] / Že časem jalo se psáti několik stejně smýšlejících mladších poetů jejich způsobem, je přirozené a byl by si toho sotva kdo povšimnul, kdyby náhoda nebyla náhle provedla jeden ze svých neočekávaných, veselých kousků.“⁸³

Přicházejícím básníkům Vrchlický přiznal, že „přikládají slovu daleko větší význam, než posud se to v poezii dělo“, byť obrazně manipulovaný, nejasný, odvozený od nálady a duševního stavu. „Nelámu

⁸¹ Vrchlický, Jaroslav: Literární hesla. Úvaha časová, *Hlas národa* 2, 1887, č. 147, 29. 5., příl. Nedělní listy, s. [1].

⁸² Vrchlický, Jaroslav: Diletantismus v nové literatuře, *Rozhledy literární* 2, 1887, č. 1, květen 1887, s. 8–11 (cit. s. 10).

⁸³ Vrchlický, Jaroslav: *Studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1893, s. 189–190).

kopí za básníky úpadku, není toho ani třeba, ale zastávám jako vždy úplnou volnost básnického slova. Co je na této nejnovější poezii dělaného, afektovaného, nepřirozeného, zapadne, o tom jsem přesvědčen, bez milosti, ale spolu mám pevné přesvědčení, že snahy jich o rozšíření pole básnického hlavně v ohledu formálním nejsou a nebudou nikdy ztraceny. Propadát' poezie jako každé umění, když se ocitne tam, kde jest davu nejpřístupnější, sžíravému diletantismu. Každý myslí, že může ‚odkoukatí‘ tajemství básnického tvoření, každý chce být poetou – odtud tolik aspirantů nesmrtelnosti, tolik laciných veršů, tolik oklamaných nadějí u nás – jako jinde. Je dobře ukázati, že jsou ještě jiné cesty v umění, nedostupnější než obyčejné rýmování, že jsou individuality, jimž nejde o vytištěné jméno v časopise neb o vydanou sbírku, že jsou duchové tvůrčí, již obětovali celý život několika básním, jen když postihli v nich něco nového, vyslovili něco neobvyklého. A v tomto směru má ‚poezie úpadku‘ veliký význam, vyžadujeť poety, již se něčemu naučili, kteří mnoho vědí, jimž jest umění nade všecko. Básníci tito jsou právě svou exkluzivností nejbezpečnější hrází proti zevšednění poezie, proti jejímu rozmělnění a rozředění.“⁸⁴

V dalším výboru „prací historicko-literárních od roku 1892“ *Nové studie a podobizny* (1897) Vrchlický přetiskl mj. své – ve své době u nás ojedinělé – polemické úvahy (z let 1892 a 1893) nad dvěma svazky knihy *Entartung* Maxe Nordaua. Odmítl dobové nářky nad fyzickým a mravním úpadkem, vtělené do označení „fin de siècle“, dále redukci „abnormálností moderního člověčenstva“ na mysticismus, zahrnující a odmítající v tomto pojetí umělecké směry – preraphaelismus, symbolismus, tolstoismus a wagnerovský kult. „Daleko hůř než preraphaelitům vede se francouzským symbolistům pod nožem Maxa Nordaua. Ti již všichni jsou dávno zralí pro blázinec a celé jejich umělecké aspirace redukují se na ješitnost, slavomam, hysterii a šílenství. [...] Nechcem dělat symbolistům advokáta, známe dobře slabé stránky symbolismu, ale vyhlašovati všecky, kdo tím směrem myslí a píší, za idioty [...] to přece nemůžeme.“⁸⁵ Jeť vedle výstřelků mnoho pravdivého v celém hnutí a poměr k celku je asi týž jako poměr střízlivého denního

⁸⁴ Tamtéž, s. 202–203. Dále srov. mj. Vrchlického přehledy a komentáře: Poezie francouzská roku 1885. I, *Pokrok* 18, 1886, č. 54, 23. 2., s. 1–2; Poezie francouzská roku 1886, *Hlas národa* 1, 1886, č. 353, 22. 12., s. [1].

⁸⁵ Srov. slova Arnošta Procházky ze Zaslána Dodatečně na adresu Lumíru (*Niva* 3, 1892/93, č. 14, 16. 6. 1893, s. 223–224): „Tož idiot a lotr. To jsem. Ta to zní mezi řádky sermonův a vybarvených frází o ‚pocitivé práci‘ a ‚české národní věci‘ Lumíra. / Pocitivá práce! Národní věc!! Vlastenectví!!! Jak to zní z vysoka nabubřele. Škoda, že se nikdo rozumný na to nechytí. Leda mouchy. [...] / A děkuji Lumíru, že konečně veřejně prohlásil, kdo jest autorem jeho bojovných referátů. ‚Nejpřednější český básník.‘ Jeden z oficiálních titulů p. Jaroslava Vrchlického!“ (s. 223–224).

života ku fantastickému životu snů a tuch. I tyto *jsou*, to nikdo neupře, i nezdravé, chcete-li, ale jsou a tudíž mají svou oprávněnost v umění.“⁸⁶

Odmítavě komentoval Vrchlický rovněž druhý díl Nordauova spisu o úpadku moderní literatury:⁸⁷ „věci, o které píše, *naprosto nerozumí*. [...] Výslednicí této teorie jest ono známé: Není geniů, jsou všickni rovni, všickni pracují na jednom díle lidskosti, všickni jsou kolečka jednoho stroje. Jak to při veškeré pohodlnosti liberální a demokratické! Není divu, že tato teorie byla i u nás hlásána a že jí tleskáno od lidí průměrných a maloduchých. Je to pohodlné především, a to rozhoduje. [...] Ale dokázati to, dovésti to, svou individualitou se prosekati a imponovati davu, jako vskutku činí Ibsen a Zola, je to umění.“ „Kritika, která vysvětluje, ví dnes, že Zola jest vlastně ‚opozděný romantik‘, ona zná jeho duševní pochod při práci [...]“⁸⁸

Vrchlický v této polemice zároveň akcentoval otázky, jež ho mohly tížít vzhledem k jeho postavení v českém literárním poli. Sílícímu pocitu ohrožení měl čelit, avšak nezabránil eklekticismus – jako těkavá tolerance k různorodým projevům, jistota evoluce proti revoluci.⁸⁹ Odkázal také na svůj referát o Huretově přehledu literárního vývoje,⁹⁰

⁸⁶ Vrchlický, Jaroslav: Úpadek? Glosy ke knize Entartung od Maxe Nordaua, *Hlas národa* 7, 1892, č. 328, 27. 11., příl. Nedělní listy, s. [1–2] + Úpadek? Glosy ku knize Entartung Maxa Nordaua o úpadku moderní literatury, *Hlas národa* 8, 1893, č. 174, 25. 6., příl. Nedělní listy, s. [1–2] → (společně s tit. Max Nordau o „Úpadku“ moderní literatury) J. V., *Nové studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1897, s. 120–146; cit. s. 125–126).

⁸⁷ V podobách egotismu, parnasismu a diabolismu, dekadence a estétství, ibsenismu, v kapitolách Friedrich Nietzsche, Zola a jeho škola, Mladoněmečtí opičáci Zoly. Některé pasáže zároveň ukazují meze Vrchlického tolerance a obhajoby, např.: „Wilde hájí své ‚já‘ proti celku, a pan Nordau hájí celek proti každému ‚já‘. Vůči tomu jsou ovšem teorie pana Wilda ryzí ‚l’art pour l’art‘, s nimiž se pan Nordau spřáteliti nemůže. Tu ovšem musilo tvrzení Wildovo, ‚že umění jest nejvyšším, k čemu se člověk povznésti a co vůbec v životě konati může‘, býti panu Nordauovi kamenem urážky. Ale paradoxní teorie pana Wilda jsou – jen teorie a hádky o tak plané věci, jako ‚co je lepší, neb co je víc, zda umění či věda‘, nemusily by přece dnes více zaměstnávat duchy opravdu seriózní“ (tamtéž, s. 139). „Kapitolu o filozofii Friedricha Nietzsche mohu klidně přejíti. Nietzsche sedí teď v blázinci, byl vždy konfusní, pouze aforistická, fragmentární hlava, kterou jen jednostranný kult několika adeptů mohl nadmouti k takovému významu“ (s. 142).

⁸⁸ Tamtéž, s. 133–134 a 143.

⁸⁹ Srov. Slovo úvodní v souboru *Studie a podobizny* (Praha 1893, s. 3): „Soustavy ovšem v knize není; je těžko tolik různých věcí srovnati v jeden rámeček – doufám však, že ze všech článků vynikne přece jednota stanoviska, které se v autorovi vyhránilo za dlouhá leta studií a práce, z které jej často vyrušovaly potřeby a ohledy jiné, jak je neúprosně s sebou přinášel roztříštěný a stále zmítaný vnitřní život jejich původce. Jedno asi pozná čtenář soudněji ihned, eklektické stanovisko moje; nevím, jestli je eklektismus chybou, vím jen, že jest těžko stavěti se dnes, kdy tolik dojmův a proudů cizích na nás odevšud dotírá, na cimbuří jediného dogmatu, jediné teorie!“

⁹⁰ Huret, Jules: *Enquête sur l’évolution littéraire* (Paris: Charpentier, 1891).

v němž informoval o směrech v současné francouzské literatuře podle ankety mezi spisovateli a kritiky, jejíž výsledky kniha zachycuje. V článku s příznačným nadpisem *Zmatek nad zmatek* viděl „patrný rozklad všady. U naturalistů stejně jako u symbolistů. Chybí všady *jasnost cílů* a skoro všady rozhoduje osobní vášeň, vlastní úspěch neb sláva. Nestačí školy, zakládají se i školky, nestačí chrámy, jest plno kapliček, přihrádka na přihrádku, jako v stolcích sběratelů mincí neb motýlů. Z celku vane ten zvláštní nejmodernější době vlastní duch: *nevážení si práce jiných a přeceňování práce vlastní*, ten egoismus, který v základech přirozený u spisovatelů a učenců se vyvíjí až v zášti a závist. Málo klidu a objektivnosti i u lidí dospělých, zato hodně fanfaronad a brutálních ješitností u mládeže. Celek nejasný.“⁹¹

Huretovo členění – na psychology, mágy, symbolisty a dekadenty, naturalisty, neo-realisty, parnasisty, neodvislé, teoretiky a filozofy – reprodukoval (s využitím Vrchlického „výňatků“ ve zmíněném článku) také *Čas* v článku *O škole symbolistů* v listopadu téhož roku. Ten se stal i součástí polemiky, již o *Analýzu* vedl F. X. Šalda.⁹² Již tato analyticko-reflexivní povídka reprezentuje v dobovém kontextu vůli k proměně. Byla pokusem⁹³ o umělecké vyjádření východiska ze situace, pociťované jako krize, na cestě k modernismu ne-realistického typu, vycházejícího z ideálu autonomie uměleckého díla. Svou *Analýzu* hájil Šalda právě jako projev nové umělecké metody: „A je zřejmo, že nové toto umění bude odpírati výlučnosti dokumentace naturalismu jako jeho determinismu a

⁹¹ Vrchlický, Jaroslav: *Zmatek nad zmatek*. Poutí za „školami“ a „směry“ současné literatury francouzské, *Hlas národa* 6, 1891, č. 266, 27. 9., příl. Nedělní listy, s. [1–2] (cit. s. [1]).

⁹² O povídce F. X. Šaldy *Analýza* (*Vesna* 10, 1890/91, č. 17/18, 1. 9. 1891, s. 261–264, č. 19, 16. 9., s. 293–296) psal *Čas* v září 1891 (Z nejmladší novelistiky, 5, 1891, č. 37, 12. 9., s. 587, nepodepsáno) – Šaldův dopis, reagující na výtky, pak otiskl jen ve výtahu a s redakčním komentářem (O jméně metody [...], *Čas* 5, 1891, č. 39, 26. 9., s. 621; v rámci textu: Poukázali jsme ondy na ukázkách z povídky pana F. X. Šaldy [...], nepodepsáno) a poté v článku *O škole symbolistů* (*Čas* 5, 1891, č. 46, 14. 11., s. 730–732; č. 48, 28. 11., s. 762–765, nepodepsáno) odmítl názory francouzských i českých symbolistů (citoval rovněž Šaldovy listy obhajující program symbolismu: in: *O škole symbolistů*, *Čas* 5, 1891, č. 46, 14. 11., s. 730–732; č. 48, 28. 11., s. 762–765). Šalda odpověděl Zaslánem v *Literárních listech* (Zasláno. Článek Času o škole symbolistů [...], *Literární listy* 13, 1891/92, č. 2, 1. 1. 1892, s. 46–48; č. 3, 16. 1. 1892, s. 65–66; č. 4, 1. 2. 1892, s. 85–86) a studií Syntetismus v novém umění (*Literární listy* 16. 12. 1891 – 1. 4. 1892); viz Vodička (1949, s. 470–474). Satirické reflexe, resp. zesměšňující parafráze symbolistní poezie a prózy pak v rámci generačních polemik v 90. letech pravidelně tiskl Herrmannův *Švanda dudák*, viz např.: *Literární „hlavolam“ čili Poezie a Kateřinky* (11, 1892, č. 3, březen, s. 125–128, nepodepsáno); Vrchlický, Jaroslav: *Z nápadů kmotra Štěrby* (tamtéž, č. 5, květen, s. 205–206), Kvapil, Jaroslav: *Neurčitá balada* (tamtéž, č. 10, říjen, s. 161, podepsáno Olaf).

⁹³ Srov. Topor 2006, Kostrbová 2007.

že snahy jeho budou podstatně psychické nebo metafyzické jako snahy realismu jsou symbolické.“⁹⁴ „Věřím, že jiné umění, hlubší a vyšší než realismus, jak se mu v Čechách průměrně rozumí, je nutné. Že meditace metafyzické a náboženské v nové době Comtem, Millem a Spencerem z oboru poznání vědeckého vyloučené stávají se již a stanou se vlastním jeho předmětem a že ono jediné má způsobilost vyložit, zachovati, podati jich pravý a živý smysl. Věřím, že to nové umění jinde již utvořilo díla veliká a šťastná, a že i u nás přijde generace, která je přijme, pochopí, stvoří. Že již je zde. A jméno její že je: Zítřa.“⁹⁵

Následující Šaldův rozsáhlý esej *Syntetismus v novém umění* ohlašoval na prahu moderní rozmanitosti estetických přístupů a prolínání uměleckých směrů nové, dynamické tvůrčí principy: důraz na individuální duchovní vyhraněnost a vnitřní zření, na svébytnost uměleckého obrazu světa, zejména pak absolutizující pojetí uměleckého i životního stylu jako integrujícího významotvorného fenoménu. Ozvuky představ o revolučnosti a kritika naturalismu prostupují (i zprůhledňují) Šaldův *Syntetismus* v motivacích a argumentech. „Naturalismus byl ne rozšířením, tj. upravením, ale přímým přenesením induktivní metody přírodních věd na pole umění. Objektivní metody pozorovací užití na jevy života společenského, zní Zolova formule estetická. Tím vyloučena by byla z nového tohoto umění nejen všeska syntéza, ale i [...] některé obory analýzy. Předem: všeska syntéza, poněvadž naturalismus neměl by býti užitím, aplikací hotových a nalezených poznatků vědeckých, nýbrž skutečným a reálným hledáním jich.“⁹⁶ Při této omezenosti a reprodukční závislosti na vnějších okolnostech by byla podle Šaldy v umění zakázána „malba hnutí duševních, intuice, snu a vize, symbolizace sil přírodních a meditaci metafyzických jako fantazie a nuance citu, aspirace mravní jako humoristické naladění. Bylo by jen více méně přesným zápisem procesu přírodně-sociálního, pro vědu ceny ostatek více než pochybné. – Zcela důsledně byla reakce proti naturalismu zpočátku jediné psychologická a později širě intuitivně symbolická. Proti Zolově domněle objektivní metodě pozorovací položena subjektivní zkušenost.“⁹⁷

⁹⁴ O jméně metody [...], *Čas* 5, 1891, č. 39, 26. 9., s. 621.

⁹⁵ O škole symbolistů, *Čas* 5, 1891, č. 46, 14. 11., s. 730–732; č. 48, 28. 11., s. 762–765 (cit. s. 764).

⁹⁶ Šalda, F. X.: *Syntetismus v novém umění*, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 1, 16. 12. 1891, s. 1–3; č. 2, 1. 1. 1892, s. 25–27; č. 3, 16. 1., s. 49–51; č. 4, 1. 2., s. 67–70; č. 5, 16. 2., s. 87–89; č. 6, 1. 3., s. 103–105; č. 7, 16. 3., s. 121–122; č. 8, 1. 4., s. 140–142 (cit. 26–27).

⁹⁷ Tamtéž, s. 49–50.

Převratnost nového hnutí Šalda viděl především v poznání podstaty umění, jeho autonomie a z ní plynoucí možnosti integrálně, cestou symbolizace dojít k individuálnímu stylu, k novým významům. „Nové hnutí – a v tom je podepřeno jak rozvojem Umění, tak psychologickým vědeckým základem – žádá personelní konkretizaci, subjektivní symbolizaci řeči, jazyku jako souboru a generalizace všech uměleckých tvarů.“⁹⁸ Od vysvětlení symbolismu Šalda přešel k mnohostranné a nadčasové vizi syntetismu, který „je předmětově neobmezený, poněvadž ze svého konkrétně-intuitivního poznání uměleckého nevyklučuje nic: ani znázornění empirických pojmův, ani představy myšlének v schématech, ani symbolickou hypotypizaci idejí. [...] Ale vše to pod jedinou podmínkou integrálního *umění*: pod podmínkou poznání a nazírání intuitivně-konkrétního, nebo symbolicky znakového, tedy pod podmínkou *nejvlastněji a nejpodstatněji syntetickou*. Proto nemohl a nemůže naturalismus, ačkoliv první a s pochopením celého významu uvedl otázku sociální do umění [...] – převést integrálně uměleckou její pravdu: podá vždy jen objektivně pozorovaný a více méně vědecky lhostejný popis nějakého *individuálního* zápasu sociálního [...]. Končím: syntetismus není zavřené dogma, není literární program, není manifest školy nebo směru. Jest imanentní podstata, jest ideální cíl. [...] spíše naznačuje, než ukazuje směr posloupné a nejúplnější Evoluce všech jejích sil v umění jediné, celé, integrální, které by (neobjektivní a samoučelná forma o sobě) i proniklo i objalo *i Jedno i Všecko*, jak snil a myslil již Goethe.“⁹⁹

Zájem o všeobecný, abstraktní, absolutní význam předmětu literatury (a posléze i kritiky jakožto umění), hledání skrytého smyslu a věčných idejí charakterizovaly idealistický modernismus části mladé generace (který prosazovali obdobně Arnošt Procházka, Jiří Karásek ad.),¹⁰⁰ v celistvém pojetí skutečnosti umění zároveň zakládaly Šaldovu odlišnost. Potřeba nezávislosti mu – při stále důraznější kritice Vrchlického a jeho okruhu – spolubránila přiklonit se v první polovině devadesátých let těsněji k Masarykovi, resp. komukoli. Tato distance je rovněž patrná v Šaldových dalších textech, v nichž šlo také o nový typ kritiky a jiné pojetí národní literatury. Např. v obraně tzv. moravské kritiky: „Nejsme ani realisté, ani idealisté, ani symbolisté. Jsme kritikové.“

⁹⁸ Tamtéž, s. 89.

⁹⁹ Tamtéž, s. 141–142. Viz též kapitolu Hledání nové syntézy (zde s. xxx).

¹⁰⁰ O různých dobových konceptech modernismu a syntetismu viz dále mj. kapitolu Hledání nové syntézy (s. xxx).

Lépe a jasněji: jsme literární psychologové.¹⁰¹ Nebo ve stati *Překlad v národní literatuře* (předjímající zřetelně i formulace prohlášení *Česká moderna*): „Dá-li se vůbec co pozitivního dnes říci všem těm mladým umělcům, kteří v horečce a s touhou běží za fikcí a fantomem ‚národního‘, je to jen to: buďte klidni. Proč se staráte? Zbytečný a nesmyslný strach a nepokoj. Jste přece děti národa. Jste jeho majetkem. Jest ve vás a není nikde jinde. Podejte samy sebe. Kdyby se vůbec dalo raditi, řekl bych: buďte *personelní* a nechtějte být ‚národní‘. Buďte umělci. Buďte svoji. (Předpisovat se nedá ani to.) A ‚národní‘ bude vám dáno darmo.“¹⁰²

III.

Jaroslav Vrchlický nahlížel proměny přicházející se symbolismem jako romantické, jako součást kontinuálního procesu.¹⁰³ Proto (jak jsme viděli) zdůrazňoval jejich nahodilost a kritizoval jejich různorodost jako matoucí. Zároveň se prohlubovalo jeho zatížení básnickým verbalismem a eklekticismem, tedy rysy, jež se stávaly stále důrazněji předmětem kritiky jeho tvorby a postavení v české kultuře a literatuře, a to jak ze strany realistů, tak symbolistů, kteří shodně shledávali revoluční moment v *překonání romantismu*.¹⁰⁴

Podobně jako ve své době Masaryk zdůrazňoval tento aspekt s odstupem Jiří Karásek v článku *Jubileum českého symbolismu* (1936).

¹⁰¹ Šalda, F. X.: Literární kapitoly II, *Literární listy* 13, 1891/92c, č. 14, 1. 7. 1892, s. 241–249 → *Kritické projevy 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 197–210, cit. s. 208).

¹⁰² Šalda, F. X.: *Překlad v národní literatuře*. Kritické poznámky, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 1, 16. 12. 1892, s. 1–4; č. 2, 1. 1. 1893, s. 27–28; č. 3, 16. 1. 1893, s. 48–51 (cit. s. 51).

¹⁰³ O Vrchlického pojetí funkce poezie jako služby objektivním ideálům umění a krásy, které mladí neviděli, a překonání provincialismu viz Jirátko 1942.

¹⁰⁴ Srov. článek *Rozklad v literatuře* (*Zlatá Praha* 11, 1893/94, č. 40, 17. 8. 1894, s. 478–480, č. 41, 24. 8., s. 487, šifra x.). Krajnost realismu (naturalismus) je v něm z hlediska „zhoubnosti“ (dobově publicisticky a čtenářsky převažujícího) logicky spojena s krajností symbolismu, tedy s jeho dekadentní polohou: „Jeden z truchlivých následků zolaismu jest vznik dekadence. Dekadenti jsou negativní moment módní školy. Zde jediná kapka zdravého smyslu spočívá v jejich existenci. Ale opozice vzala na sebe pitvorné formy, hřešící ještě více proti umění než literatura, jež vyvolala protest. Zapřisáhl-li se Zola přidržovati se výhradně hrubé skutečnosti, dekadenti zošklivili si *každou skutečnost* do takového stupně, že následkem toho jejich poezie zvrátila se v halucinace. [...] Literatura od rozvoje zolaismu získala velmi málo, od vzniku dekadentův a symbolistů nic. / [...] Mnoho jest nápadníkův a vůdců, kteří by chtěli vyvésti literaturu z tohoto rozkladu a rozcestí, ale nikomu nedaří se spojití všechny pochybující a hledající. Naopak, staří dávno uznaní mistři ztrácejí své žáky, a možná, že není daleká doba, kdy úplné popírání zamění jejich zvučnou slávu. V literatuře objevuje se kvas a odevšad zaznívá mnohem více trpkých pochybností než světlých nadějí“ (s. 487).

Ocenil tvořivost a plodnost generace Vrchlického, jež otvírala okna do Evropy, na druhou stranu konstatoval absenci kritiky,¹⁰⁵ s níž naopak tzv. moderna svou činnost zahájila. „Pod touto kritikou, pod jejím nárazem nemohlo obstáti nic, co bylo improvizováno, překotně vytvořeno, nakaširováno – kolosální básnické sádky se řítily a zůstalo jen to, co bylo z nerudovských kvádrů, pevné a solidní.“ „Revoluci tehdejších let“ hodnotil Karásek jako „nejvýznamnější literární převrat, jež prožila naše literatura od svého obrození“, přičemž nad vnější, především francouzské vlivy stavěl „příčiny převratu [...] v samé naší literatuře [...]. Revoluce českého symbolismu [...] *náleží k přirozenému našemu vývoji literárnímu*. Analogicky sice český symbolismus postupoval s generacemi evropských literatur [...], ale nevzešel z těchto styků, nýbrž z českých literárních poměrů. Byl reakcí na náš domácí romantismus, předem na stav poezie, dovršený oslnivou, grandiosní osobností, jakou byl Jaroslav Vrchlický. [...] Francouzský symbolismus byl reakcí na Zolův naturalismus více než na romantismus Victora Huga. [...] *Revoluce proti romantismu*, to je zvláštnost českého symbolismu.“¹⁰⁶ Karásek přitom obraz této revoluce v devadesátých letech rozšířil i na život národní a sociální, na pokrokové nazírání na vědecké, osvětové a politické otázky, především díky působení realistů v čele s Masarykem.

Zvláště Bleibtreuovy drsně formulované výzvy mohly být pro Jaroslava Vrchlického zneklidňující předzvěsti znevažujících budoucích časů. Konvenovaly naopak představě Macharově, zčásti naplněné v jeho poezii, i představě Masarykově v promýšlení realistického přístupu v proměně vztahu k vědě, národnímu životu a také k umění. Masarykova představa *revoluce hlav a srdcí* vycházela ze sebezpoznání jako neustávajícího duchovního a mravního obrozování, snahy o vlastní proměnu, jako předpokladu růstu vzdělanosti, změn v politice a sociální oblasti.

Masaryk s Macharem usilovali o proměnu situace – od čekání na změnu a její ohlašování (příznačné pro konec osmdesátých let) k prosazování změn, které by nesly nové, neúnavně pracující osobnosti. Hledali tedy nový typ individuality, nové tvůrce, kteří by vyhovovali

¹⁰⁵ Srov. již Karáskovu charakteristiku: „Vrchlický neměl kritického stanoviska, ale měl svá dogmata a svá schémata, dle nichž soudil o dílech, dle nichž vyslovoval své záliby, nebo odpory. Jeho kritika v tom směru byla opřena o starý estetický názor kritický, o schematický jeho apriorismus“ (Jaroslav Vrchlický kritik a prozaista, *Osvěta* 43, 1913, č. 1, s. 8–12, cit. s. 10). Protagonisté tzv. generace devadesátých let se již v dobových kritikách a hodnoceních shodovali v pojmenování klíčového problému, v tom, že na přelomu osmdesátých a devadesátých let neexistovala v Čechách kritika v moderním slova smyslu.

¹⁰⁶ Karásek ze Lvovic, Jiří: Jubileum českého symbolismu, *Lumír* 63, 1936/37, č. 1, 5. 11. 1936, s. 6–9 (cit. s. 7–8).

jejich představě modernosti a revolučnosti. Z nejmladších přicházeli v úvahu především kritikové. Jako osobnost budoucnosti, v kontrastu k Vrchlickému, „obhlíželi“ nejprve F. V. Krejčího¹⁰⁷ a poté zvláště Šaldu. Ten si ovšem roli, do níž byl vybírán, uvědomoval; při svém nejednoduchém vztahu k Masarykovi se nehodlal vzdát nezávislosti. V dopisu Vilému Mrštíkovi – v té době (říjen až listopad 1892) ještě příteli z okruhu *Vpádu barbarů* – mj. psal: „Tedy byl u mne Masaryk – přišel zcela nečekaně, kvitoval správnost článku o Schauerovi (o Herbenovi a o Čase ani slova) a požádal mne o spolupracovnictví pro Athenaeum. Má se reformovat. [...] Tedy hlavně rozšířit na umění – na beletrii. Objem by se zdvojnásobil. Angažováni jsme 4: Vlček, Jakubec, Tille [...] a já. [...] / Potom různá enquête k mojí minulosti, jako: co jsem studoval, co chci, – a návrhy do budoucnosti – docentura – apod. Slova padla taky. / Nevím, co tomu všemu říkáš. Jsme tedy tam, že pánové vidí ve mně *materiál*, který by se měl dát zpracovat. Kapříka, kterého by vzali do svojí posady – krmili určitým žrádylkem – atd. Nebo sele nebo něco podobného“ (in Hellmuth-Brauner 1969, s. 54).

Šaldovy postoje a aktivity a jejich proměnlivé hodnocení lze dobře sledovat v bohaté korespondenci J. S. Machara a T. G. Masaryka z poloviny devadesátých let.¹⁰⁸ Např. 15. 9. 1895 Machar ujišťoval Masaryka, že Šalda i ostatní autoři kolem Pelclových *Rozhledů* (v té době připravující společné vystoupení) touží po „pevnějším sevření, organizaci“. „Mluvili jsme [s Šaldou] totiž dlouho a dlouho o Vás v pusté jedné vinárničce na Vinohradech, a tu jsem si Šaldu zamiloval. On potřebuje regulativ, aby nebyl strhován. To ostatně není Dítě. Na jeho ‚nesnášenlivost‘ ap. nevěřím.“¹⁰⁹ Téhož dne Masaryk Macharovi psal, že Šalda nepatří k Pelclovi a pokrokářům a hledá své místo. „Je hodně nehotový a vrtkavý a příliš pod vlivem zvenčí. Co napsal o mně [o knize *Naše nynější krize*], se mi líbilo hlavně tím, že dovede vedle sebe uznat jiného – jestli to vyšlo z něho (mám některé pochybnosti), pak by to znamenalo vyvržení z té negativní kritickosti, ku které ho více svádělo šosáctví Starých než vlastní síla a vědomost. Znáám právě ty autory jeho francouzské a vidím dobře, co je cizí, co jeho. Ale Šalda je z nich snad

¹⁰⁷ Srov. jeho četné články osvětlující z různého hlediska otázku přechodu k nové literatuře, např. *Nové umění (Rozhledy 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 4–9; č. 2, 25. 11., s. 91–94; č. 3, 25. 12., s. 155–160)*.

¹⁰⁸ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Sv. I (1893–1895)*, ed. Helena Kokešová – Petr Kotyk – Irena Kraitlová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2017). K tématu podrobněji viz studii *Naše „krize modernová“* (zde na s. xxx–xxx).

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 328.

nejsilnější. Mám teď přání a důvod s ním mluvit a postarám se působit ve smysle našem. Víím, že je velmi nervózní a dám si pozor, nebojte se.“¹¹⁰

Šaldu ohledával – v mnohém obdobně, tolerantně i ostražitě – i Vrchlický. Na dotaz Gustava Eima, kdo je Šalda, odpověděl „otevřeně a upřímně“ (16. 1. 1894): „Velká sečtělost a jisté pochopení, ale též velká jednostrannost v úsudku. Je bez odporu z mladé generace literárně *nejvzdělanější*, ale přísahá ještě moc in verba magistri – svých francouzských vzorů. Jako původní básník začal *mnohoslibně*, ale brzy upadl v manýru symbolistů a dekadentů, které slepě nápodobil, teď snad poezie nechal docela a píše literární studie. Jeho statě jsou někdy nejasné a jeho způsob stylu je pln cizích slov, ale tomu by mohl odvyknouti, kdyby chtěl neb kdyby se mu to přímo uložilo. Proudý literární zná bezpečně, ale jak jsem řekl, nemá té objektivnosti k všem, která se dostaví teprve stářím a zkušeností. Ale myslím, že se vzdělá na sílu dobrou, s kterou bude lze seriózně počítati. Že koketuje s těmi nejmladšími revoltanty, mu za zlé nemám, Machar dělá přece totéž a já beztoho pro svou osobu z literárních kruhů nevěřím již pranikomu. Já jej odporučím vřele do Ottovy encyklopedie, a ač není on nijak mým straníkem, odporučím jej rád jako dobrou sílu pracovní a jako člověka seriózního, kde by toho bylo potřebí. O jiném z mladých je těžko říci něco lepšího, málokdo co zná, a ještě míň, málokdo je upřímný a spravedlivý; většinou jsou to trhání a egoisté, od nichž za vše dobré jsem stržil již hojně nevděku.“¹¹¹

Dílo a osobnost Jaroslava Vrchlického se staly *symbolem rozhraní* dvou etap. Především jeho kritiky a obrany byly znamením situace převratu. Ohlasy jeho děl podrobně, jako „jeden z nejpříkřeji vedených bojů o nový směr v české literatuře“ sledoval Bedřich Slavík (1932). Klíčové místo Vrchlického díla v polemikách, v nichž se prosazovalo nové umění v devadesátých letech, ukázala dále mj. Ludmila Lantová: „historická skutečnost, že se poměr mladých, kteří ještě před nedávnem byli často blízcí Vrchlického literárním snahám i jeho osobě, stal jedním z nejbolestněji prožívaných literárních konfliktů své doby, od počátku k sobě přitahoval pozornost: proto se z obou stran opakovaly pokusy toto napětí motivovat. V pozadí vracející se snahy interpretovat střetnutí stál trvalý, i když neuvědomělý pocit, že jde o *objektivní* rozpor zásadního významu, konflikt, v němž se střetly dvě nejmocnější složky vývojového procesu české literatury na sklonku devatenáctého století. Cítilo se vždycky, že smysl těchto bojů přesahuje význam polemik o hodnocení a

¹¹⁰ Tamtéž, s. 330.

¹¹¹ Kokešová 1997, s. 230.

výklad díla jednoho autora, že je součástí a stupněm ve vyhraňování dobových literárních tendencí.“¹¹²

Boje o Vrchlického dílo nejsou ovšem spjaty jen s projevy představitelů tzv. moravské kritiky. Podobně, v mnohém rozhodněji odmítal jeho *eklekticismus* Masaryk,¹¹³ když hodnotil filozofickou stránku Vrchlického poezie, jeho myšlenky, absenci principů a přejímání cizích stanovisek (světonázorové nedostatky obdobně shledával Šalda). V korespondenci Masaryk – Machar, jejímž leitmotivem je zápas mladých proti starým a jeho taktika, lze najít zásadní bojové (osobní) postoje mj. právě ve zmínkách o Vrchlickém, jenž v tomto smyslu představoval emblematickou a rozlišující osobnost. Zvláště Masaryk jej v tomto smyslu nahlížel jako zásadní překážku pro „mladé“ a pro možnosti dalšího vývoje, a to nejen „literatury“, již pokládal především za myšlenkový výkon přesahující národní kontext, a v tomto smyslu nemohl považovat Vrchlického za básníka moderního. Přitom opakoval, že dokud neexistuje český světový názor, nemáme „ještě literatury žádné“. Tato slova upozorňují také na možnost vnímat další dobový význam označení *revoluce* – nešlo jen o změnu, ale již o založení, ustavení, zrod nového, moderního v širokém slova smyslu.

Na Machara se Masaryk často obracel o radu v literárních záležitostech; na jeho dotaz, jak vůbec číst a hodnotit poezii, Machar 23. 1. 1894 odpověděl obšírným výkladem, v němž charakterizoval českou produkci velmi kriticky. Jisté je, že byl pro Masaryka básnickou autoritou, jejíž knihy naplňovaly to, co od literatury a umění obecně očekával, jinde doma ovšem nenacházel.¹¹⁴ 18. 3. 1894 např. básníkovi psal: „Mravnost-nemravnost, o tom si to povím až při Vaší Magdaléně. Čekám na ni – ale jsem rád, že nevychází, sic budu zas posedlý. Připravil jsem se na ni a četl kdeco podobného a hodlám za tou příležitostí povědět všecko. Ačkoli i mně péro padá z ruky – pro koho, říkám si, píšeš? Vždyť nikde ohlasu, žádná diskuse – oj, nemáme my ještě literatury žádné! Jaká literatura, když z ní nezaplašíš hladu, o nasycení ani nemluvíc, – jaká literatura, když píše jen několik lidí, ale každý pro sebe. Pro známé psát nemusí, ti si to řeknou! Zkrátka – těsno. / [...] Ten problém malého národa pro toho, kdo žije v světě celém, je pěkný oříšek! To Vám básníkům je lépe, také na Vás víc záleží, bez našeho říkání mohou být, bez Vašeho ne! Že prý Řekům básníci dělali bohy – dělají je všude a vždy budou dělat národům všem. Já alespoň naše české bohy hledám ve verších a románech našich – verše a

¹¹² Lantová 1964, s. 354; srov. Lantová 1969.

¹¹³ Viz Několik myšlének o literárním eklekticismu, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 4, leden 1895, s. 314–337; č. 5, únor, s. 385–407. Srov. Fraenkl 1927/28.

¹¹⁴ Srov. např. Brabec 2006.

noviny, toť jediná literatura moje, neboť svého čísti nemohu nic. [...] Ovšem – nemít co číst a muset psát – podivná úloha.“¹¹⁵

Ve svých úvahách Machar oceňoval Vrchlického poezii tam, kde ji mohl označit za původní, nesouhlasil však s tzv. rafinovanou formou a jejím myšlenkovým směřováním. Podobně jako kritikové ruchovsko-lumírovské generace (*Osvěty* a *Lumíru*) spojoval tyto neblahé charakteristiky s „nákazou“, jež přišla z Francie: „Měli bychom, mistře, založit *legii Antifrancouzů*. Je to *mizerný národ*, vymírající, rafinovaný – a já, jenž věřím i v literatuře na miasmata, jsem přesvědčen, že dostáváme tu dekadenci jen od nich do krve. Konsekventně pronásledovat všechno, kde oni se jeví v celé své povrchnosti, a příležitosti bude nazbyt – překládá se u nás parou“ (20. 5. 1894).¹¹⁶ A později: „Četl jste jeho novou antologii? Moderní básníci francouzští? Dala by se napsat o tom veliká a veliká studie a byla by užitečná. [...] Rafinovaný, zdegenerovaný národ, a ta hloupá Evropa se táhne za ním jako žraloci za lodí a lapá takovéhle odpadky! A podívejte se na naše nejmladší pány! Ti jdou cestou, již Vrchlický vyšlapal, jdou dál“ (5. 8. 1894).¹¹⁷

12. 8. 1894 pak Machar poznamenal: „S *Vrchlickým* jsem se rozešel. To naše přátelství bylo jako boty, tři roky už na nich přištípkuju, jednou on, jednou já, a ony pořád stojí za mň a mň. Je to nedůtklivý člověk. [...] / Je žárliv. A já přec jen tvrdím, že on neměl vlivu u nás. On netvořil školu. Jeho překlady, ano. On to otevřel sýpku a vpustil tam lidi, ale sám bral z ní nejvíc. A jeho štěstí, že vzal hodně, jinak z něho nezbylo dnes víc než z těch druhých ‚parnasistů‘. [...] Již jsem se Vám jednou zmínil, že mám za to, že ty cizí proudy k nám přijdou vždy pozdě. Tak to bylo s nimi a tak je to s našimi ‚dekadenty‘ nejnovějšími.“¹¹⁸ Toto téma se pak v korespondenci vrací v době „hálkovské“ polemiky, která rozcházení Vrchlického s Macharem dokončila.

Masaryk reagoval souhlasně a jednoznačně: „Vrchlickému nerozumím-rozumím, ale nerad rozumím, přál jsem si vždy mít v něm něco většího, ale nejde to. / Legii antifrancouzskou? Ano. Jak pozorujete, vyhýbám se jim, kde mohu, v poezii, ačkoli poslední rok jsem se s nimi téměř výlučně zabýval, chtěje právě té dekadenci přijít na stopu. Povídáte: ‚národ vymírající‘ – literatura jistě, a národ snad ne.“ Následovalo znamení dalšího nebezpečí pro mladou generaci: „Nietzsche – není v něm kus té franc. dekadence? Možná, že bych se naň díval jinak, kdybych nevěděl, že byl filolog – vadí to *slovesné* prorokování, chci tím

¹¹⁵ Korespondence Masaryk – Machar 2017, s. 98.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 107.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 117.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 122–123.

řící, ta asociace myšlének často docela zjevně povstala buď podobou slov, nebo etymologií. Übermensch je slaboch. Dejme tomu, že jsou übermenschové – tedy dobrá, ať jsou, ale pořád chtít být, to je mizerie“ (29. 5. 1894).¹¹⁹ Jako nebezpečnou francouzskou nemoc radil Macharovi pojednat připravovaný článek na toto téma (vedle vyžádaného Hála). „Muž – muž silnější – nemluví tak o lásce, resp. laskování; v tom je slabost a zkaženost Pařížská. Dekadence skutečná. / V té příčině ruská lit. je zvláště čistá: u Dostojevského ta Soňa je čistější než Vrchlického vestálky. Nevím, co to je: připisoval jsem to katolicismu, jenž svým učením o panenství a panictví již v dítěti rozohňuje smyslnou fantazii a akt pohlavní staví tak do centra, ač přirozeně je jen vedle ostatního života fyzického i duchovního. Jistě jen literatura francouzská, rakouská zplodila takovou nečistotu, projevující se ještě odporněji v tzv. humoristických listech; Angličani, Američané, Rusové, Němci (protest.) toho neznají. Mají i smyslnou hrubost, ale to je něco jiného. Není v tom také vliv židovský?“ (26. 8. 1894).¹²⁰

IV.

Tzv. hálkovská polemika – rozsáhlá polemická výměna i společenská událost, probíhající od října 1894, byla nejvýraznějším projevem generačních a koncepčních protikladů, „pokračováním boje o moderní názory na kritiku a umění vůbec. Mezi starými a mladými nahromadilo se časem tolik protikladné elektřiny, že nutně musil nastati dříve neb později silný výbuch. [...] Utajená zloba proti nenáviděnému realismu, proti moravské kritice, proti symbolismu a dekadenci mohla si jednou otevřeně ve jménu vlastenectví odlehčiti“ (Máchal 1926, s. 93).¹²¹

Za Macharovou statí o Hálkovi stála Masarykova koncepce aktivizace všeho nového a mladého proti konzervativnímu a přežilému. 20. října 1894 v úvodním prohlášení 2. ročníku *Naší doby*, předcházejícím Macharův text, již mluvil z taktických a aktivizačních důvodů o literární revoluci: „Prožili jsme za poslední léta a ještě prožíváme literární revoluci. Revoluce ta vznikla docela přirozeně: bylo na čase revidovati náš národní život, jak se asi od sta let vyvinul, bylo na čase revidovati výtěžky stoleté práce obrozovací – revize mimoděk stala se kritickou revolucí. Tak bylo a bude v životě literárním ještě dlouho. [...] / Proces obrozovací není ještě ukončen. Bude nám příležitost a příčina toto mínění zevrubněji dotvrdit; zatím však můžeme říci, a

¹¹⁹ Tamtéž, s. 108.

¹²⁰ Tamtéž, s. 125.

¹²¹ O sporech o Hála podrobněji v kapitole Periodika a polemika... (viz zde s. xxx–xxx.).

nepotkáme se s odporem, že bylo a je na čase náš duchovní život prohloubit, to jest, musíme jej v mnohém očistit a v celosti si jej musíme jasně uvědomit.“¹²²

Vlastní téma polemiky vyznačil Jaroslav Vrchlický reakcí *K našim posledním bojům literárním* (*Hlas národa* 4. 11., *Lumír* 10. 11. 1894). Přitom zcela v intencích svých předchozích statí a náhledů na aktuální zahraniční a domácí dění odsoudil hrubý způsob útoků mladé generace – příkladem beztaktnosti, neušlechtilosti a nedostatku smyslu pro tradici mu byl Macharův článek o Hálkovi v říjnové *Naší době*, bagatelizující jeho činnost a zásluhy starších generací. Za vlastní téma polemiky označil osobní a bezohledné ambice: „Jedno jest ze všeho zjevno a odlišuje se jasně na pozadí celého boje. Vystupuje nové pokolení literární. Věc zcela přirozená. [...] / Jádro sporu je však jinde. Vždyť my, za které tyto řádky dnes píš, také jsme vystupovali okolo let sedmdesátých, ale pozorujeme jen *způsob postupu*, a v tom je celý rozdíl. Nic není přirozenějšího, že nová generace přináší s sebou nové proudy; to ví každý, a nikdo rozumný se nad tím nepozastaví. Zarážeti může jen *forma*, v jaké se to děje, a ta nás zaráží, nebo řekněme upřímně, není obvyklá posud u nás. Je ryze převzata z Německa. I tam ‚die Moderne‘ musila dřív ubíjet a zabíjet, než zahájila vlastní činnost. [...] A dělo se to způsobem brutálním a cynickým. [...] naše Moderna dělá to zatím v *časopisech* stejně, dle téhož receptu. Zostuditi vše starší, aby mohla sama nahoru. [...] / Schází tolerantnost, schází noblesa a schází – dnes zastaralé slovo – láska jedněch k druhým. Místo těch pod maskou domnělé pravdy zavládla nenávisť, a to čím bledší, tím zpupnější a triumfující. Nemůže nám být útěchou, že jest jinde zrovna tak [...].“¹²³

Spory pak probíhaly v několika paralelních rovinách. Téma proměny ve střetu generací – boje o Hála se vlastně staly bojem o Vrchlického – bylo příznačné především pro komentáře (a jejich ohlasy), jež pracovaly s různými hodnotovými příznaky přímo s pojmem revoluce (Schulz, Herben aj.), a posléze pro reakce, v nichž nejvýraznější kritické osobnosti mladé generace svým způsobem sumarizovali své dosavadní snažení a jejich přijetí (vedle odmítaných a ironických reflexí úsilí konzervativní publicistiky).

Zvláště v první ze zmiňovaných linií bylo označení (literární) revoluce značně a různorodě frekventované, opisované. Ferdinand Schulz současně s Vrchlickým v nepodepsaných člancích nadepsaných (v

¹²² Masaryk, T. G.: *Naše doba*, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 1–2 (nepodepsáno).

¹²³ Vrchlický, Jaroslav: *K našim posledním bojům literárním*, *Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11. 1894, s. 58–60.

reakci na výše citovaná Masarykova slova) *Literární revoluce v Národních listech* 4.–10. 11. 1894 jej užil ve smyslu neblahé a nebezpečné negace tradičních národních hodnot, objektivně a nepřetržitě existujících; „objektivní pravdu“ postavil proti „ryze subjektivnímu stanovisku kritického revolucionáře.“ S tradičními narážkami na rukopisné boje zvolil znevažující tón vůči Masarykovi jako redaktoru *Naší doby* a jeho příznivcům: „vždyť právě tuto tradici rádi by rozvolnili a přetrhali; vždyť všechna jejich kritická a revoluční činnost, všechn ten jejich intenzivnější ruch literární od desíti let nemá jiného účelu, než aby písemnictví české od jeho nejstarších, naskrze původních základův odloučil, a samostatný vznik jeho v dávnověkosti popíral rovněž jako jeho obrození a jeho rozvoj z vlastní síly národní v tomto století. Pravda jest toliko, že jejich literární činnost nemá žádnou tradici“ (4. 11.). „Revoluce vůbec jest zásadní nepřítelkyně všech tradic“ (6. 11.). „Copak literární revolucionáři chtějí v Čechách vlastně způsobit takovým svrchovaně nespravedlivým zlehčováním neobyčejně veliké ceny duchovní a soustavným, nepřetržitým hyzděním jména živých i mrtvých mužův, kteří o kulturní život a samu existenci českého národa po desítiletí platně se přičiňovali. / [...] Patrně, že literární revolucionáři nechtějí u nás v Čechách žádný idealismus trpět, ani v poezii, ani nikde jinde“ (9. 11.).¹²⁴

V rozsáhlém článku *Nová světla v Osvětě* pak František Zákrejs zobecnil a vyhranil na základě výsměšně znevažující kritiky textů Karáskových a Šaldových (ale i Masaryka, *Rozhledů* ad.) generační postoj: „Chceme jasno. A proto pravíme, a budeme to povždy opakovati, že chceme, aby mládež byla jará, čilá, snaživá, horlivá. [...] / Mládí budiž jako jarní slunce: živý oheň, oheň v očích, oheň v duchu, v duši, v srdci! [...] / Mládež budiž jako jarní letorost: přítulná, oddaná, přímá, neposkvrněná. Necht' kypí soucitem, necht' kypí vřelostí pro právo a pravdu, pro pokrok i volnost, pro osobní i národní čest, a nechat' vniká v jejich plnost i hloubku“ (s. 1130). Již Zákrejsova rétorika napovídá, že většina mládeže nemohla toužit tyto příznaky naplnit. Vedle „slušných živelů mezi dorostem“ navíc podle Zákrejse „výstřelkův a vlkův vyráží na všech stranách tolik, že se na ně všudy a zvláště také mezi přáteli mládeže zahradnické nože brousí. / [...] Toto mladé panstvo nikdy se nemylí. Není pravda, že nebylo a nebude žádné neomylnosti; mladým pánům jest neomylnost vrozena. Jen oni mají pravý, mocný, vyšší intelekt, jen oni mají pravou, mocnou, vyšší vůli.“ – „Bezměrná nadutost je vlastně bezměrná skromnost. Neboť bezměrná nadutost jest jedno z nejmenších

¹²⁴ Schulz, Ferdinand: Literární revoluce I, II, III a IV, *Národní listy* 34, 1894, č. 305, 307, 308, 310 a 311, 4., 6. 7., 9. a 10. 11., s. 4 a 3 (v posledním případě), nepodepsáno.

práv nietzscheovským nadčlověkům příslušejících.“ – Tyto rysy a dosavadní výkony „reformní typizace a literární revoluce“ jsou podle Zákrejse nejen žalostné, ale především nebezpečné. „Všude na českém nebi, před námi, za námi, kolkolem mračna se stahují ku převratu, a také chuť dravcův a dravečkův roste s hodováním. Máme prý literární revoluci, a co se – třeba z nedostatku rozhledu – chystá, může býtí rozvratem v naší národní společnosti.“¹²⁵

V rámci převažujících hlasů proti mladým, proti Masarykovi a za Vrchlického, lze sledovat variace na téma revoluce jako rozkladu, prudkého, válečného boje. V článku Ládi Matúše (tedy staročeského literáta a publicisty Ladislava Mattuše) *Čas a literární jakobínství*, s podtitulem K našim nynějším bojům literárním v *Hlasu národa* čteme: „Máme vojnu: Moderna vře proti Olympu. Hálkův stín otrásá Čechami, tábor mladých kypí, klne, kvasí, Machar buntuje se s dekadenty, je Moderny bořícím beranem, že pak dosti padlo v šrůtce drsných ran, spěchá náčelník generálního štábu mladých dr. Herben učiniti z berana beránka – – –. Někdo jiný musí být vinen! Kdo, kdo? Zastánce Háлка, Vrchlický! Machar melu zavařil, pročž – ukřižujme – Vrchlického! To je stanovisko Času. Stanovisko podskočné, štířivé, obmyslné. Nájezdy jsou lstné, závěry nucené, důkazy šroubované. / A lev? Mladí by ho nesmírně rádi ‚potáhli do diskuse‘ – Vrchlický má tak zrovna čas, aby se s vámi páral.“¹²⁶ Součástí a hlavním účelem tohoto textu byl ovšem vysvětlující rozhovor s Vrchlickým.

Mattušův příspěvek byl podnícen seriálem s názvem *Literární revoluce proti literárnímu jezovítství*, pravidelnou rubrikou, již v *Času* zavedl Jan Herben. Od 17. 11. do 29. 12. 1894 podrobně rekapituloval a aktuálně komentoval průběh polemických výměn.¹²⁷ Usměrnován Masarykem vítal spor jakožto jev očištný, volal po pravdě a mravnosti. Protikladná stanoviska se snažil charakterizovat rovněž prostřednictvím výkladu historických proměn názorů jednotlivých literárních generací, vztahů a sporů časopisů a politických stran (psal o předchozích

¹²⁵ Zákrejs, František: Nová světla, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144 (cit. s. 1130–1131, 1132 a 1144).

¹²⁶ Mattuš, Ladislav: Čas a literární jakobínství. (K našim nynějším bojům literárním), *Hlas národa* 9, 1894, č. 340, 8. 12., s. [1] (podepsáno Láďa Matúš).

¹²⁷ Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 724–730 (šifra J. H.) + Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek druhý, tamtéž, č. 47, 24. 11., s. 739–744 (šifra J. H.) + ...Článek třetí, tamtéž, č. 48, 1. 12., s. 759–764 (šifra J. H.) + ...Článek čtvrtý, tamtéž, č. 49, 8. 12., s. 774–777 (šifra J. H.) + ...Článek pátý, tamtéž, č. 50, 15. 12., s. 790–792 (šifra J. H.) + ...Článek šestý, tamtéž, č. 51, 22. 12., s. 804–807 (nepodepsáno, závěrečná část Slovo panu Jarosl. Vrchlickému! podepsána Jan Herben) + ...Článek sedmý, tamtéž, č. 52, 29. 12., s. 822–824 (nepodepsáno).

polemikách mezi *Lumírem* a *Osvětou*, mj. o Hálkovi, o bojích o *Rukopisy* atd.).

V reakci na rozhovor s Vrchlickým Masaryk 11. 12. 1894 Macharovi napsal: „Milý příteli, také je mi ho líto. Ale proč nejedná přece jen alespoň špetku mužněji? [...] / Mně je veselo jaksí. Snad proto, že se to hýbe. Úsměv ve mně vzbuzuje, jak ti mladí byli Naší dobou zapraženi! Ta lit. ‚revoluce‘ jim chutná – když jsem to napsal do úvodu k II. ročníku Naší doby a ve svém Kollárovi, očekával jsem, že jim to slovo objasní, oč běží. [...] Moderní revue (3) se Vrchlickému líbit nebude – a Čas (Herben!) s dekadenty! To je trocha směšné – armáda formálním principem svázaná.“¹²⁸ Vrstvíci se polemiku komentoval Masaryk také ve své *Naší době* v rubrice *Rozhledy* časopisecké (pod značkou *Sursum!*). V prosincovém čísle se vrátil ke svému označení revoluce: „Je vidět, jak někdy vhodné slovo včas dovede osvětlit situaci – vysloveno, že máme literární revoluci a v celé republice literární ozývá se: Literární revoluce! přítel, nepřítel ví, oč běží. Tím, že pan Vrchlický tak odhodlaně sama sebe pomazal a korunoval jakožto césara starovlasteneckého régimu, situace stala se jasnější. Svedeny jedna dvě bitvy a literární Napoleon zmizel; v táboře jeho proto řádí jen literární a vlastně žurnalističtí bažibozukové.“¹²⁹

Článek o Hálkovi uvítal Masaryk v korespondenci s Macharem jako čin očištný. Vrchlického reakce ve stati *K našim posledním bojům literárním* jej překvapila strojeně podrážděnou dikcí, převažující mstivostí (30. 10., 4., 5. a 10. 11.).¹³⁰ O již vyhrané bitvě „armádou“ Vrchlického psal v té době Machar Masarykovi s příznačným výsměchem i s odkazem na průkopnický boj o *Rukopisy* (26. 11., 9. a 23. 12.).¹³¹

Ve Vrchlickém a s ním spřízněných autorech, v „diletantismu, eklekticismu a aristokratismu“ Masaryk opakovaně shledával zásadní překážku na cestě k modernosti; v textech v *Naší době* i v korespondenci.

¹²⁸ Korespondence Masaryk – Machar 2017, s. 201. – „Sám Vrchlický si byl dobře vědom, odkud vítr fouká, považoval Masaryka za stratéga všech nepřátelských akcí. Mládež se dala – včetně dekadentů – strhnout břitkým Masarykem, najednou jí byl Vrchlický málo vyhraněný, nebo Masarykovými slovy řečeno, byl eklektik. Když přihlédneme blíže, nešlo ani tak o generační srážku jako spíše o diferenciaci v pokolení Vrchlického a Masarykově. Už za bojů o Hála se distancoval od Masaryka Goll, třebaže za předchozích bojů o *Rukopisy* stáli v jedné frontě. Spojení Vrchlického s Gollem nad překládaným Baudelairem nebylo náhodné. Téhož roku Goll s jinými historiky založil Český časopis historický, cítěný tehdy jako protiváha rostoucího vlivu Masarykovu na veřejnost českou a zvláště na mládež. Je příznačné, že do nového časopisu byl pozván i Vrchlický“ (Králík [1967] 2001, s. 453).

¹²⁹ Masaryk, T. G.: *Rozhledy časopisecké, Naše doba* 2, 1894/95, č. 3, 20. 12. 1894, s. 265–272 (cit. s. 265) (podepsáno *Sursum!*).

¹³⁰ Korespondence Masaryk – Machar 2017, s. 163, 168, 170, 177; viz citace zde na s. xxx).

¹³¹ Tamtéž, s. 192, 201, 210 (viz citace zde na s. xxx).

„Vidíte s tím Vrchlickým: já necítím nic, docela nic!“ psal 29. 11. Macharovi. „Vykládal jsem si to tím, že jsem ho za něco měl – (tak jsem Vám to psal) – teď vidím už, že jsem ho vlastně nepokládal za mnoho, a tudíž i teď mne nerozčiluje. Tak zbaběle a hloupě utéci – to jsem neočekával. A poslat Zákrejsa a Krásnohorskou na bojiště – to je také jako špatný vtip. My jsme se přece ještě ani nepostavili do pozice bojovné, a už utíkají, horší než Němci před Žižkou. Ale počkejte – však je vylechtáme, já svými posudky a Vy svým Nerudou. Ostatně to v nich jistě vře a vře, jak slyším, zle a zle – ale co naplat, když jim Pánbůh nedal fištrónu a v apatyce se neprodává!“¹³² V únoru následujícího roku Masaryk shrnoval: „Nepieta k vlastnímu umění, nedostatek svědomitosti – to je přece velmi zlé, ale rozbor jeho prací k tomu závěru fatálně vede. Jeho překlady, vůbec všechno, až na stručné celky čistě lyrické, nestojí za mnoho. A mne mrzí, že tomu úsudku nemohu uniknout. To však znamená krach celé naší kritiky a literatury a to zasahuje i mne, neboť jsem k tomu pomáhal také, neozvav se včas a nutě se k oficiálnímu banderiu. Měřit ho Goethem a musit si prostě říci, že je tuctový člověk a básník – to *bolí*, bolí více, než ti osli si dovedou myslit“ (Masaryk Macharovi 4. 2. 1895).¹³³

Na straně Macharově, resp. Masarykově proti ruchovsko-lumírovským útokům kruhů *Osvěty* a *Lumíra* stály vůdčí osobnosti nastupující modernistické generace. Rozvíjeli však už svou vlastní, individualistickou koncepci moderního umění a kritiky a vedli o ni své polemiky již několik let. Jak lapidárně upozornil Jan Vorel: „Jsme dnes u nás svědky houževnatého boje starých s mladými, literární revoluce. Nezačala teprve studií Macharovou o Hálkovi v 1. sešitě *Naší doby*, jest již staršího data, jest stále se přiostrující sporem mladé generace literární se starou. Moderna, abych užil oficiálního výrazu, proniká svými novými názory a uměleckými metodami na účet starých. Jako všude jinde chce plné, mohutné umění, a ne diletantství, chce pravdu a ne tradici, zakrývající milosrdně jisté nedbalosti nebo nedostatky umělecké, chce svobodu slova, a ne falešnou pietu. [...] / Místo kritiky kletba. [...] Jinde modernu chtějí pochopiti, u nás utlouci.“¹³⁴

Na sklonku roku 1894 reagovali na probíhající spory, resp. na výzvu Vrchlického článku *K našim posledním bojům literárním* vedle J. S. Machara¹³⁵ obdobně F. V. Krejčí, F. X. Šalda, Arnošt Procházka a Jiří

¹³² Tamtéž, s. 194.

¹³³ Tamtéž, s. 232.

¹³⁴ Vorel, Jan: Moderna jinde a u nás, *Radikální listy* 1, 1894, č. 23, 20. 12., s. 5.

¹³⁵ Např.: „Že však máme právo nesouhlasiti se vším, co se u nás napsalo a píše – je přirozeno. Že se neklaníme slepě autoritám a tradici, v tom vidíme jen svou přednost. Že bychom jenom z ‚nenávisti‘, jak pan Vrchlický míní, revidovali a klepali

Karásek. S připomínkami svých předchozích polemik především s lumírovci zdůrazňovali potřebu svobodné a věcné diskuse, přímé kritiky bez generační „falešné“ solidarity. V *Rozhledech* v listopadové rubrice Z ruchu literárního konstatoval Krejčí: „Až dosud nejde tedy v tomto boji o jediný nějaký princip literární, naturalismus, dekadenci, kosmopolitismus aneb cokoli jiného, nýbrž jde – což již je charakteristickým pro české poměry za panství strany svobodomyšlné – o svobodu slova, o volnost kritiky vůči činitelům přítomným a mrtvým.“¹³⁶ V následujícím textu téže rubriky Šalda mj. odmítl nařčení ze stranickosti: „Naše kritika nestojí ve službě žádného programu, ani žádného literárního dogmatu. Ona vždycky a vědomě přenášela se přes distinkce škol a proudů. Nebyla esteticky dogmatická, vždy chtěla být a byla psychologická, příznačná, historická. Byla cílem sama sobě, disciplínou samostatnou a svéúčelnou.“¹³⁷ Zároveň podtrhl, že každý z mladých kritiků je jiný, a jako příklad uvedl svou polemickou reflexi Karáskova postulátu „nového pro nové“, „revoluce pro revoluci“.¹³⁸

V září 1894 Šalda popsal situaci, do níž zanedlouho vstoupila Macharova stat' o Hálkovi: „Dvě generace, dva tábory stojí příkře proti sobě: jedni *starí* ve všem, absolutně – druzí *noví* a zase ve všem, zase absolutně. ‚Nové‘ a ‚staré‘ jsou tu kouzelné formulky, zaříkadla. ‚Staré‘ a ‚nové‘, tyto pomysly čistě relativné, kolísavé a mlhavé, pouhé pomocné znaky, přenosné proporce – tyto termíny, které by měl každý jen poněkud kladnější myslivý mozek kritický ne-li ze svého slovníku naprosto škrtnout, alespoň silně obmezit a vymezit – stávají se u nás

dědictví nám zanechané, odmítáme. Každá literární generace má přímo povinnost účtovatí ze *svého* stanoviska s tím, co přejímá – *to generace z let sedmdesátých neučinila*, jí postačí, že *to ví*, ale napsat se *to nemá*“ (Machar, J. S.: K našim posledním bojům literárním napsal pan Vrchlický [...], *Čas* 8, 1894, č. 45, 10. 11., s. 710–712 (cit. s. 710).

¹³⁶ Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 99–104, cit. s. 100 (šifra Kj.).

¹³⁷ Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 105–108 (cit. s. 106).

¹³⁸ Srov. Karásek, Jiří: Nové knihy lyrické původní. 1 (*Rozhledy* 3, 1893/94, č. 1, říjen 1893, s. 26–29), mj.: „Česká lyrika ustydla a strnula. Strnula v mechanismus. Nemáme poetů, máme jen veršovce. Nemáme poezie, máme jen více méně obratně provozované veršovací řemeslo. [...] / Nemáte ani v nejmenším dojmu, že jste četli *člověka*, když jste četli *básníka*. Vidíte jen hru se slovy a dojmy, hru s rytmy a rýmy a stavbu slok, jak byla u nejbližšího soudruha odkoukána, od něho převzata. Dle toho, co je právě v módě, co dobývá úspěchu, ba často jen povšimnutí, ozývají se loutny, flétny i nejprimitivnější píšťalky českých poetů, a nikde stopa samostatné tvorby, stopa pokusu o něco nového, stopa revolty, a třebaš i bezúčelné revolty, revolty pro revoltu“ (s. 27).

leckde *absolutními kritérii, distinkcemi a kategoriemi!*¹³⁹ Šalda tedy upozornil na proměnu situace, na počínající generační diferenciaci, neshody mezi „revolucionáři“.¹⁴⁰ Proti tomu, co rozeznal jako iluzi, bojovné fráze, jako vnější a mechanické třídění, nabízel Šalda svou představu rozvoje, „nové pro lepší“. „Historickým studiem poznáváme, jak široký a obecný je zákon typizace, rodovosti, žánrovosti, zákon napodobení, pomalého, trpělivého, ztěžka a s bolestí pracujícího rozvoje, hutného a hromadného postupu malými kapkami, *drobnými procenty nového* – tím koeficientem hybnosti – který není nic než podstata, esence celé masy, všeho stávajícího, celého života, a který je *totožný* v minulém, uplynulém, historickém jako v napjatém a přítomném. / [...] *Vědomost, účelovost, ideovost* rozhoduje. To jako symbolisté nejdříve by si měli uvědomit. To znamenalo by také propracovati se ke kritické etice.“

Arnošt Procházka vysvětloval „nové pro nové“ v prosinci ve třetím čísle nové *Moderní revue* – již v kontextu probíhajících sporů, ideově a zároveň podobně dynamicky jako Šalda – jako „*pohyb proti klidu*“, „*nové pro vývoj, pokrok, tedy pro lepší*“, nicméně nevylučující „delikátní“ a zvláštní, resp. krajní. „*Literární revoluce hájí svobodu myšlenky a slova.*“¹⁴¹ V témž čísle *Moderní revue* otiskl Jiří Karásek stať *K naší literární revoluci*, v níž motiv revoluce jako osvobození od politiky opakoval, s důrazem na autonomii literatury jako umění: „*Literární otázky patří do literárních listů, diskuse o literatuře patří lidem, kteří se literaturou zabývají, kteří se o literaturu zajímají* – to, myslím, je samozřejmé, a je profanací literatury vléci ji na tržiště a činiti z ní berana – proti nenáviděným *politickým odpůrcům!*“ „*My mladí, bez rozdílu svých uměleckých konfesí, hájíme volnost diskuse, ale nerozumíme jí tak, aby bylo komukoliv, i tomu, kdo se literaturou jakživ nezabýval, volno v literární diskusi zasahovati.*“¹⁴²

K polemickému dění a jeho generačnímu pozadí se poté Procházka šířeji vyslovil v *Literárních listech* statí *Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“*. Přidal otázku „literární a společenské mravnosti“, neupřímnosti v generačně rozpolcené, a tím kolektivně polarizující diskusi, která se jeví jako paradoxní, když „nikdo již se neklame, ani nemůže se klamati o

¹³⁹ Šalda, F. X.: (Národní divadlo:) Cyklus Jeřábkův, *Rozhledy* 3, 1893/94, č. 12, září 1894, s. 682–687 (cit. s. 684–685).

¹⁴⁰ K podstatě a průběhu těchto polemik viz kapitulu „Orlové literární revoluce“ (zde na s. xxx–xxx).

¹⁴¹ Procházka, Arnošt: Časopisy, *Moderní revue* 1, sv. 1, 1894/95, č. 3, 8. 12. 1894, s. 69–72 (šifra –f–).

¹⁴² Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, sv. 1, 1894/95, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60 (cit. s. 59–60).

existenci *literárních škol*, dnes, kdy všichni *mladí*, v cizině i u nás, hlásají jednomyslně a hrdě, že není škol literárních, že jsou *pouze* individuelné projevy!“¹⁴³ Charakteristická hesla rozvoje a pokroku, mladé upřímnosti a touhy po pravdě Procházka vyslovil s podmínkou funkční kritiky, srovnání se „světovým vývojem“ a s výhradou jejich individuálního naplnění. Zároveň pojmenoval politické pozadí a paralely probíhajících sporů, aby se soustředil na rovinu literární. „Zápas nevede se o dvě tři jména literárních osobností – boj ani čistě literárním nejen nezůstal, ale vůbec hned v počátcích ani nebyl: *politika* promluvila zde také své slovo, zde, v *otázce literatury* a umění, kde jí se *nedostává* vši *kvalifikace* a *kompetence!*, – nýbrž o právo, o jmění, o statek, jenž byl v Čechách za poslední doby (a také dříve) dáván ve psí, upírán a potírán na jedné straně, a do krve a posledního dechu hájen na druhé straně: *o svobodu přesvědčení, bádání, myšlénky, slova*. O duchovní svobodu. [...] / Tedy: *literární pře*, vyrostlá z *politické* půdy, – to jest nejposlednější aféra. Pokud se týče této *politické* její stránky, není zde místa, ani nutno, blíže jí se zabývatí a vykládati. Činnost a vliv p. Masarykův na tomto poli přísluší jinam, i ke kritickému rozboru, i k hodnotnému ocenění.“¹⁴⁴

V.

V diverzitě, hledání nových možností a v emancipaci od národních a politických požadavků (nebo alespoň v takto vysloveném programu) tkví podstata a vlastní váha revolučního dění v devadesátých letech, které lze stěží ztotožnit pouze s výboji „hálkovské“ polemiky nebo *České moderny*. To, co bylo příslibem nových uměleckých možností, nejevilo se naopak slibně z hlediska politického pojetí modernosti. Masaryk generační diferenciaci již dříve předpokládal, sledoval a jen dočasně (takticky) přecházel projevy, jež mu zosobňoval Vrchlický. Za podstatné pro mladé považoval „látku k přemýšlení“, program směřování.¹⁴⁵

Masarykovy stopy v kritice eklekticismu Jaroslava Vrchlického a jeho okruhu sledoval F. X. Šalda. V jeho vztahu k Vrchlickému se však „od počátku objevuje rozpor: na jedné straně vidí meze jeho metody a odhaluje je prostřednictvím kritiky epigonů, na druhé mu však představuje typ, který zatím jediný neguje omezenost úzce utilitárních představ o úloze národní literatury, ale také estetického dogmatismu

¹⁴³ Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16, 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33 (cit. s. 29–30).

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 27–28.

¹⁴⁵ Viz dopis Macharovi z 6. 8. 1896 (zde s. xxx).

v hodnocení literárního díla“ (Lantová 1964, s. 369). Šalda se z dvojího juvenilního vlivu – poetického lumírovského a kritického realistického, Vrchlického a Masarykova – záhy vymanil, našel svou vlastní cestu.¹⁴⁶ Již sám pocit možné závislosti pro něj byl nepřijatelný, tím i určující nejen pro jeho (auto)stylizaci, ale i dynamickou představu stále znovu, duchovně obnovované syntézy umění a života.

Šalda nicméně (podobně jako např. v hodnocení své generace) svými texty o Vrchlickém ovlivnil další vykladače, podstatně tím spoluurčil literárněhistorický obraz jeho osobnosti a poetiky v (před)moderní české poezii – jako fenomén významu pouze dobově omezeného.¹⁴⁷ Otázka proměn jeho kritického psaní o Vrchlickém se opakovaně od přelomu století stávala tématem polemik, v nichž ovšem šlo zejména o integritu Šaldova stanoviska a jeho význam v generačním kritickém úsilí.¹⁴⁸ Před „absolutizováním dočasných polemických front v literární historii“ varoval Oldřich Králík (1967, s. 453): „Je to poněkud bizarní, že Šalda mnohonásobně korigoval své příkré soudy o Vrchlickém z devadesátých let, ale dnešní vědci jsou šaldovštější než on sám, nesmiřitelnější k Vrchlickému.“ Procesy kolem roku 1895, kdy Vrchlický přicházel o své vedoucí místo v české literatuře (z hlediska čtenářského a institucionálního ovšem nikoli), chtěl nahlížet historicky nezjednodušeně: „ve skutečnosti nic neubere na velikosti zjevu Šaldovu, když Vrchlickému přiznáme všechny atributy obrovitého tvůrčího zjevu. A když v náporu mladého Šaldy odkryjeme typické rysy generační nesnášenlivosti a nespravedlnosti. Každé nastupující mládí má právo na kus bezohlednosti, nebylo by ani pořádným mládím, kdyby svým včerejším vzorům a oblíbencům neubližovalo“ (s. 429). Vystoupení proti Vrchlickému bylo v tomto smyslu vnitřní nutností: „Jsou doby, kdy se živelně cítí nezbytnost vrátit se od kopií k originálu. Je velkým, je základním heslem historické vědy volání *Ad fontes*, ale návrat k pramenům je bytostnou potřebou čas od času i v umění. Ti mladí

¹⁴⁶ V souvislosti se Šaldovým ideovým vývojem napsal Pechar (1996), že tak jako byly Šaldovy kritiky Vrchlického silně ovlivněny výrazně osobností Masarykovou, tak je způsob, jakým posléze nazírá svůj vlastní vztah k Vrchlickému, ovlivněn jeho nietzschovstvím“ (s. 114). Odpoutání od Masarykova racionalismu v kritice Vrchlického našel Pechar až v nekrologu (1912), tj. v *Duši a díle* (Praha: Česká grafická Unie, 1913), ačkoli tento proces lze sledovat již v devadesátých letech.

¹⁴⁷ Srov. např. texty, jež představil v antologii *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém* (2013) Michal Topor. Od devadesátých let do třicátých let 20. století publikoval Šalda na tři desítky posudků, článků, polemik a studií týkajících se Vrchlického.

¹⁴⁸ Viz např. polemické texty F. X. Šaldy: Viktor Dyk o Jaroslavu Vrchlickém r. 1903 a r. 1912, *Novina* 5, 1911/12, č. 22, 11. 10. 1912, s. 702–704 (šifra F. X. Š.) + Jaroslav Vrchlický a kritika literární, *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 4, 15. 11. 1912, s. 125–127 (šifra F. X. Š.) + Můj poměr k Vrchlickému, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 19, 10. 7. 1914, s. 302–304.

básníci a tvůrci kultury [...] aspoň na chvíli se potřebovali zbavit prostřednictvím Vrchlického, hovořit s průkopníky moderní světové poezie sami, po svém“ (s. 454).

Mladí modernisté v devadesátých letech chtěli (na rozdíl od Masarykova realismu) překonat tíži národního hlediska a internacionalismus se stal jedním z jejich podstatných postulátů. Generační rozrůžňování komplikovalo silové souboje v českém literárním prostoru,¹⁴⁹ které se navíc neodehrávaly jen v rovině umělecké, ale zároveň a společensky významně v rovině politické, nezanedbatelně je ovlivňovaly i osobní vztahy jejich účastníků. Tyto faktory v souvislosti s vyhlašování, či odmítáním revoluce určovaly rovněž další dění spojené s manifestem *Česká moderna* (formulovaným Macharem a otištěným v říjnu 1895 v *Rozhledech*), který je často vydáván za kruciólní moment předělu (konce starého a počátku moderního) v české literatuře, byť v něm místo slova a představy revoluce dominuje její logické naplnění – pojem a fenomén *svobodné individuality*, tematizovaný samozřejmě již dříve, nicméně zde explicitně a výrazně podtržený právě jako ústředí, hybný princip přeměny či převratu. V konfrontaci s původním materiálem je zřejmé, že toto prohlášení nelze vyložit jako osamocený bod zlomu, první nebo jediné soustředění tzv. generace devadesátých let.¹⁵⁰ Šlo o jeden z podstatných dobových konceptů českého modernismu, do něhož se promítly různorodé představy umělecké a především politické, různá pojetí individualismu. Z hlediska proměn dobové situace se jeví jako podstatný proces rozpadu úsilí o nějak předem deklarovanou jednotu, který *Česká moderna* akcelerovala. To, co bylo dobově pociťováno jako nedostatek a zmatek, můžeme z odstupu nahlížet jako dosažení a otevření prostoru pro skutečnou moderní mnohost. Nutná a podněcující generační diferenciaci se v tomto smyslu stala vlastním znakem modernosti a naplněním *individualismu*, po němž revoluce mladých volala. Různá řešení a pojetí modernismu jako revolučnosti se přirozeně rozvíjejí v jednotlivých modernistických proudech, které se konstituovaly v polovině devadesátých let.¹⁵¹

¹⁴⁹ „Boj o domináciu literárneho priestoru je príznakom moderny a jej literárnej politiky. Nové, čiže moderné môže byť totiž len to, čo vytlačí staré – najjednoduchšie tak, že ho vyhlási za nemoderné. / Spor medzi Vrchlickým a mladou generáciou nebol teda ani tak sporom medzi moderným a nemoderným ako zápasom o postavenie v rámci modernej českej literatúry. Bol to zápas o to, komu bude moderná literatúra patriť“ (Zajac 2002, s. 632).

¹⁵⁰ K pozadí a povaze prohlášení *Česká moderna* viz kapitolu Naše „krize modernová“ (zde s. xxx–xxx).

¹⁵¹ U S. K. Neumanna, resp. v anarchismu byla naplněna představa revoluce ve smyslu aktivní reálné bojící činnosti nejpříměji, byť koncept (etického) anarchismu vyrůstal

Viděli jsme, že prvním generačním polemikám předcházely diskuse v osmdesátých letech, informace o francouzském a německém moderním uměleckém hnutí, takřka souběžně o realismu, naturalismu a symbolismu různých podob, které byly jako revoluční vnímány a rozporuplně hodnoceny (podle pozice v literárním silovém poli). Komentáře tohoto dění postupně střídaly texty, v nichž se sledované inspirace projeví. Místo představ proměny nastupují skutečné momenty revolty, které jsou záhy i jako revoluční identifikovány, nejprve ze strany „starých“, posléze se stávají jedním z úhelných momentů diferenciaci mladých (ne vždy z hlediska starší generace rozlišitelné již v předpokladech). Klíčový význam měl zrod moderní kritiky, nalezenou schopností negace a polemiky – odmítnutí jako důsledku rozhodnutí nemilosrdně pojmenovat pro a proti (programový ráz měly především Masarykovy a Šaldovy aktivity) a jako předpokladu představy něčeho nového. Pozdější reflexe inovativních procesů přinesly ústup nutnosti vidět Vrchlického jako zásadní překážku, sami aktéři pociťovali novou situaci se zklamáním a o výklad příčin a následků vedli další polemiky. Proklamovaná revolučnost jako zvýšená vůle ke změně zároveň zpravidla signalizuje zvýšené vědomí společenských souvislostí umění, včetně touhy po uznání. Doba konce 19. století je charakterizována vyhlášenou i realizovanou změnou: v pojetí vztahu literárních generací, kontinuity a tradice, vztahu ke skutečnosti obecně i v literatuře – „pravdivost“ a životnost je nalézána nejprve v realismu a naturalismu, poté v důrazu na jedinečnost skutečnosti stvořené umělecky.

nejprve v těsném dotyku s ideou dekadence jako krajního a boživého individualismu, egotismu (Nietzsche).

Vlast', Neruda a prostor veřejný 1892–1893

Nedlouho po smrti Jana Nerudy, na konci roku 1892 a především v první polovině roku následujícího, silně prostoupila český veřejný prostor polemická výměna, která se zapsala do paměti hlavně kolektivním vystoupením četných českých spisovatelů. Téma otevírá otázka dobového hodnocení významu osobnosti spisovatele a jeho společenské působnosti, resp. jeho vztahu ke katolické církvi. Týká se koexistence a konfrontace různorodých společenských činitelů, idejí a praktických činů; dotýká se dobové recepce Nerudova díla, přičemž však nejde o beletrii ani o tendence a hodnoty vývojové,¹⁵² nýbrž o předpoklad možností a pohybů v silovém poli forem moci, v prostoru ovlivňování veřejnosti, tedy očekávání, přesvědčování, obsazování, kontroly a vylučování.¹⁵³ Inspirací tedy je foucaultovský projekt sledující „historickou postupnost' rozličných režimov pravdy bez predpokladov všadeprítomnej finality, pretrvávajúcej substance a sústavného pokroku“.¹⁵⁴

Především nám však jde o polemiku v této široce se rozlévající podobě, která výrazně vykračuje z prostoru literárního a představuje soubor vztahů a souvislostí v různých rovinách společenského života; jako soustředění výpovědí v tomto smyslu mocně dokládá zvláštní povahu tohoto žánru – pohyb v diskursivním rozhraní (a tím zároveň zásluhu na jeho prostupnosti). Jde o polemiku jako jeden z konceptů pořádání veřejného prostoru.

¹⁵² Srov. Vodička 1941; autor (při konstituování pojmu konkretizace) ovšem pracuje záměrně s jistým hodnotovým výsekem dobového materiálu týkajícího se autorovy beletrie.

¹⁵³ „Ve společnosti, jako je naše, jsou samozřejmě známy procedury *vylučování*. Nejzřejmější a také nejznámější z nich je *zákaz*. Dobře se ví, že nemáme právo všechno říci, že nemůžeme mluvit o všem za jakýchkoli okolností, že konečně nemůže kdokoli mluvit o čemkoliv. Tabu předmětu, rituál okolnosti, privilegované nebo výhradní právo subjektu, který mluví: už zde máme hru tří typů zákazů, které se kříží, navzájem posilují nebo kompenzují, vytvářejíce komplexní mřížku, jež se neustále modifikuje. [...] Vůle po pravdě, stejně jako všechny jiné systémy vylučování, se však opírá o nějakou institucionální oporu: vůle po pravdě je současně posilována a provázena celou zbytností takových praktik, jako jsou samozřejmě pedagogika, systémy knižní, vydavatelské, knihovnické, systémy učených společností kdysi, laboratoří dnes. Je doprovázena rovněž, a to nepochybně hlouběji, způsobem, jímž se vědění v nějaké společnosti uplatňuje, je hodnoceno, šířeno, rozdělováno a jaksí přidělováno“ (Foucault 1994, s. 9 a 12).

¹⁵⁴ Gál – Marcelli (1991, s. 20–21), viz též Foucault 2002.

I.

Po smrti Jana Nerudy (22. srpna 1891) zahájil František Topič vydávání jeho *Sebraných spisů* třemi svazky výborů z fejetonů, které s titulem *Drobné klepy* sestavil editor spisů Ignát Herrmann. Specifickou pozornost věnoval spisům měsíčník *Vlast'*. V únoru 1892 odsoudil „drzé, nešetrné a sprosté urážky jezuitů“ (citoval srovnání blechy s jezuitou) a pojmenoval své hledisko založené rostoucí „mocí“ katolického družstva a sebevědomím k obraně a k trestání „škůdců“.¹⁵⁵ V září učinil obsahem referátu o Vilímkově *Encyklopedii humoru a vtipu* obsáhlou citaci z Nerudových *Žertů hravých a dravých*, označenou pak jako „výplod“ antiklerikalismu, tropící si posměch z náboženství.¹⁵⁶ Tyto texty ještě nezbudily pozornost. V listopadovém a prosincovém čísle *Vlasti* však první dva svazky spisů recenzoval Jan Hromádka v rozsáhlém textu s výmluvným názvem *Poměr † Jana Nerudy k náboženství katolickému*.¹⁵⁷

Ideové, resp. ideologické hledisko – pro časopis příznačné – Hromádka zdůraznil v úvodu: „chci tímto naznačiti, jaký dojem v náboženském ohledu na mne učinily a snad na každého upřímného katolíka učiní.“ Hned však konstatoval: „Musím upřímně vyznati, že jsem doposud vždycky považoval Nerudu – pokud ještě žil – za velmi vlažného křesťana; nyní však jej považuji za velmi pohoršlivého neznaboha, který svými sarkastickými úšklebky při každé vhodné i nevhodné příležitosti útočí na katolické náboženství. Tyto příliš časté, mnohdy i přes moc uvedené rouhavé žerty se musí vskutku nejen každému dobrému křesťanu, nýbrž i mravně a nábožensky zbankrotovanému člověku zprotiviti.“ Následuje řada charakteristik Jana Nerudy, „zuřivce proti náboženství katolickému“, a jeho prací (např. „zpuštění duševní“, „domýšlivé, ba až hnusné sebevědomí“, „až hnusná sebechvála“, „bohaprázdná literární činnost“, výrony „nevěreckého smýšlení“). „Vůbec: co myslí, je nečisté, co mluví, je kal, co činil, nemůže obstáti před spravedlivým soudem dobrého svědomí; nežil-li snad na venek také život, jaký bychom dle jeho duševní zpuštění očekávali, musíme za to

¹⁵⁵ Škrdle, Tomáš: Sebrané spisy Jana Nerudy [...] (*Vlast'* 8, 1891/92, č. 5, únor 1892, s. 413, nepodepsáno); mj.: „Neruda byl velikým nepřítelem katolického kněžstva, a Národní listy s ním, i nedivíme se, že něco podobného Neruda napsal a Národní listy otiskly. Ale že něco podobného může znovu vydávati Ign. Herrmann a že na to může vésti náklad Fr. Topič, knihkupec v Praze, to nás překvapilo, a my tuto drzou, nešetrnou a sprostou urážku jezuitů zde veřejně a přísně káráme a odsuzujeme a žádáme své stoupence, aby všude, kde vliv mají, spisy Nerudovy pro tuto sprostotu z domácností vyhodili. [...] Katolické listy prosíme, aby proti této literární sprostotě rovněž tak ostře jako my vystoupily.“

¹⁵⁶ Liga+98: Encyklopedie humoru a vtipu, tamtéž, č. 12, září 1892, s. 984–985.

¹⁵⁷ *Vlast'* 9, 1892/93, č. 2 a 3, listopad a prosinec 1892, s. 148–150 a 240–241.

míti, že tak nečinil z náboženských ohledů, nýbrž z bázně před časným trestem a ztrátou cti a lidské pověsti.“

Obsáhlý „rozbor“ *Klepů* je vlastně sledem parafrází nebo citací (zpravidla však významově překroucených, nejčastěji prostým nepochopením podstaty vtipu), „závažnějších míst, ve kterých si [Neruda] dobírá katolické náboženství, osoby a instituce jeho“ – vždy s výkladem, v čem „bezbožnost“ spočívá. Kupříkladu (k 2. svazku *Klepů*): „Str. 6.: Považuje to za neštěstí, stane-li se z dítky kněz. [...] Celá ‚masopustní agenda nebeská‘ na str. 47.–51. oplývá hnusným rouháním se četným nebešťanům; není možná článek ten ani dočísti. Článek V den Jordána blahoslavence na str. 83.–88. patří též mezi články, které zvláště hrubým způsobem urážejí světce. Nazývá moudrým a rozumným toho, kdo nečte životopisů jejich. Článek Půst hanobí ustanovení církve sv. o postu. Z každého slova vane duch Nerudův. Str. 104.: vysmívá se požehnání a pozdravu papežově. [...] Str. 245.: považuje zázračná místa za nerozumná, pro blbce tedy pouze se hodící.“

Hromádka v úvodu navíc poznamenal, že získal čtením *Klepů* „dvojitý prospěch“, vedle toho, že odhalil Nerudovu „d'ábelskost“, poznal lépe i „nekalý ráz Národních listů a smýšlení pana Ignáta Herrmanna“, jenž v předmluvě pojednal rovněž dlouholetý nepřátelský vztah katolického kněžstva („malicherní černí nepřátelé“) k Janu Nerudovi. Hromádka podotkl: „Pan Herrmann s takovým vztekem pronáší svou zarytou zášť proti kněžstvu, že se ve své jízlivosti, kterou nám vytýká, ani sám necítí. Jestli pan Herrmann pokládá † Nerudu za takového velikána, na tom nám pramálo záleží, on je příliš malá veličina, aby nám imponoval jeho úsudek.“ A ještě pokračoval, vracaje se opět k *Drobným klepům*: „Pak se arci nemůžeme diviti, odkud běře socialismus a revoluční duch a všechna bezbožnost svou potravu.“ Napomínající praktické poučení vyvodil na závěr: „Z našich ukázek čtenář seznává, že Nerudovy spisy nelze nám kupovati, rozšiřovati a v katolických listech oznamovati.“

Hromádkova recenze se stala prvním impulsem k polemickým reakcím, a to z více důvodů: jednak pro zpochybnění společenského postavení a morální autority Jana Nerudy, většinově ceněného autora a symbolu sepětí demokratického literáta s rytmem života národního společenství, jednak pro způsob „úctování“, míru intervence vyhraněných mimoliterárních požadavků do roviny literární a literárněkritické, pramenící i z prosté Hromádkovy neschopnosti pochopit určitý nadhled a ironii (takže citace Nerudových sebeironických vět ve snaze dokázat vážně jeho chyby působí spíše komicky). Podobné výpady v podobě recenzí beletrie ve *Vlasti* vycházely

po léta pravidelně.¹⁵⁸ Podnětem k polemickým reakcím se dále stalo vymezení vůči takřka pokračovatelům Nerudovým – v rovině osobní vůči Ignátu Herrmannovi, v rovině spolkové vůči *Spolku českých spisovatelů beletristů Máje*, který v listopadu slavil pětileté působení a v jehož čele stál (od roku 1891 opět) právě Herrmann, a v rovině politické vůči *Národním listům*, tj. Národní straně svobodomyšlné, tedy v té době již společensko-politicky nejsilnějšímu mladočeskému hnutí.

Po několika dílčích kritických nebo dotčených ohlasech¹⁵⁹ se 29. ledna 1893 v *Národních listech* objevilo prohlášení nadepsané *České veřejnosti!*, „vydané ze střediska českých spisovatelů beletristů Máje“, předložené „ku podpisu všem českým spisovatelům beletristům“ a zasláné „všem čelným a čelnějším časopisům českým, politickým i zábavným, se žádostí za otištění“.¹⁶⁰ V *Národních listech* čtenáři zaznamenali podpisy 99 spisovatelů;¹⁶¹ v denících a časopisech, které

¹⁵⁸ Reagoval na ně především *Čas* (viz např. Konečný, F. F.: *Vlast a Čas*, *Vlast* 8, 1891/92, č. 12, září 1892, s. 979–983). „Kádrovacím“ rozbořem vynikal právě Hromádka (mj. *Naše časopisy*. *Květy*, *Vlast* 9, 1892/93, č. 3, prosinec 1892, s. 237–238); dále např. Pohunek, František: *Volné listy*, *Vlast* 5, 1888/89, č. 2–9, listopad 1888 – červen 1889; Hejny, Jan: Jaroslav Vrchlický: *Bodláčí z Parnasu, Život a smrt*, *Vlast* 9, 1892/93, č. 3, prosinec 1892, s. 236–237 (Vrchlický byl pro autory Vlasti přímo symbolem nemravnosti, bezbožnosti a literární anarchie); Škrdle, Tomáš: *Svatopluka Čecha: Písně otroka*, *Vlast* 11, 1894/95, č. 10 a 12, červenec a září 1895, s. 954–956 a 1169–1172. – Srov. Putna (1998: 196–205).

¹⁵⁹ *De mortuis nil nisi bene*, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 3, 26. 12. 1892, s. 9 (šifra K. O.); Sládek, J. V. [?]: *Neruda! je mrtev [...]*, *Lumír* 21, 1893, č. 3, 20. 1., s. 36 (nepodepsáno).

¹⁶⁰ *Národní listy* 33, 1893, č. 29, 29. 1., s. 6. Poté (i s tit. *Čeští spisovatelé: České veřejnosti!*, někdy s drobnými odchylkami ve znění a v různé úpravě) mj. in *Nové proudy* 1, 1893, č. 1, 1. 2., s. 26–27; *Světobzor* 27, 1892/93, č. 12, 3. 2., příloha; *Čas* 7, 1893, č. 5, 4. 2., s. 70; *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 7; *Hlas* 45, 1893, č. 30, 7. 2., s. [3]; *Literární listy* 14, 1892/93, č. 5, 16. 2., s. 96; *Švanda dudák* 12, 1893, č. 2, únor, s. 87–88; *Ohlas od Nežárky* 23, 1893, č. 8, 24. 2., s. 60–61; *Květy* 15, 1893, č. 3, březen, s. 377–378.

¹⁶¹ V dostupných seznamech signatářů čteme podpisy: Boh. Adámek, J. Antoš, J. Arbes, Lad. Arietto, V. Beneš Šumavský, J. J. Benešovský-Veselý, Jiří Bittner, Jar. Borecký, Rudolf Bort, K. M. Čapek [Chod], Svatopl. Čech, Dr. Em. ryt. z Čenkova, Bohusl. Čermák, Adolf Černý, Jan Červenka, Karel Červinka, Otakar Červinka (Renuš), Gustav Dörfel, Fa Presto [Karel Mašek], B. Frída [Frida], Alois Gallat, Irma Geisslová, Dr. Jiří Guth [Jarkovský], Josef Havlík, Dr. Servác Heller, Dr. Jan Herben, František Herites, Ignát Herrmann, Adolf Heyduk, Václav Hladík, Josef Holeček, Ignát Hořica, Prof. dr. O. Hostinský, Jos. M. Hovorka, Jaromír Hrubý, R. E. Jamot [J. Thomayer], Gustav Jaroš [Gamma], Edvard Jelínek, Růžena Jesenská, Alois Jirásek, Karel Jonáš, Josef Kafka, Bohdan Kaminský, Antonín Klášterský, Jan Klecanda, Ant. Klose, Josef [J. D.] Konrád, Josef Kořenský, Dr. Mirosl. Krajník, Eliška Krásnohorská, Rudolf Jar. Kronbauer, Josef Krušina ze Švamberka, Karel Kučera, Josef Kuchař, František Kvapil, Jaroslav Kvapil, Jan Ladecký, Dr. Josef Laichter, Karel Leger, Jan Lier, Věnceslava Lužická, Karel B. Mádl, J. S. Machar, Kolda Malínský [Josef Lacina], Quido Mansvet-Klement [František Klement], Xaver [F. L.] Menhard, Josef Merhaut, Otakar Mokřý, Vilém Mrštík, Aug. Eug. Mužík, Dr. August Nevšimal,

text poté postupně uveřejnily, přibývaly další (nakonec přes 110), k prohlášení se vedle toho hlásily i jiné spolky.¹⁶²

Nutnost reakce na „pohanění světlé památky Jana Nerudy ne jednostrannou kritikou, ale nízkým utrhačstvím“ prohlášení navíc spojilo s opakovanými útoky „proti svobodě umění v písemnictví českém“ – zasadilo tak diskusi do širšího rámce a zároveň otevřelo téma obecnější. Psalo se v něm dále mj.: „Jsme přesvědčeni, že postava Jana Nerudy strmí tak vysoko nad všechen dohled posmrtných hanců jeho, že náběhy útočníků, jimž přece také evangelium velí mrtvé pochovávat, nehnou ani jeho patou; co pak se týče jeho domněle znemravňujícího vlivu na lid katolický, každý znalec spisů Nerudových ví, že z Nerudova péra vytryskly básně, ve kterých je více zbožnosti a křesťanské lásky než ve všech ročnících Vlasti. Z té příčiny prohlašujeme my čeští spisovatelé se vším důrazem, že / stojíme svorně sdružení pod praporem svobody umění, jež Neruda první u nás nejvýše pozvedl a celou silou svého ducha hájil a jež i my hájiti jsme odhodláni, pokládajíce to za nejlepší uctívání jeho památky. / *Litujeme hluboce, že v listě českém, jenž přikládá si vznešené jméno Vlasti, zhanobena byla památka muže, jehož celý život byl jedinou službou vlasti, jehož duchem jsme se sílili a jehož slova v nás žijí, tak jako svítí v celém národě! / Prohlašovati zvlášť, že jednání Vlasti odsuzujeme, nám netřeba – to činí každý člověk se ctí v těle sám.*“

II.

Zmíněné dva texty představují místa dopadu, od nichž se na hladině českého veřejného života šířily, vlnily a pronikaly kruhy ohlasů, zápasů i jejich popisů.¹⁶³ Šíře polemické situace ukazuje rozvržení dobových sil

Teréza Nováková, Josef Pachmayer, Dr. Karel Pippich, Vlasta Pittnerová, Sofie Podlipská, Gabriela Preissová, Fr. S. Procházka, Ladisl. Quis, Karel V. Rais, Frant. Roháček, F. Ruth, Dr. Václav Řezníček, Ferdinand Schulz, Josef V. Sládek, Primus Sobotka, A. Sova, Dr. Polykarp Starý, Antal Stašek, Karolína Světlá, Fr. X. Svoboda, F. F. Šamberk, M. A. Šimáček, Karel Šípek, Alois Škampa, Josef K. Šlejhar, Dr. Ant. Šnajdauf, E. Špindler, Václav Štech, Dr. Josef Štolba, F. A. Šubert, K. Švanda ze Semčic, Karel Tůma, J. L. Turnovský, Fr. Ulrich, Jan Vávra, Božena Viková Kunětická, Jos. Ant. Voráček, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Dr. Eman. Zítek.

¹⁶² V dostupných seznamech signatářů čteme podpisy: Boh. Adámek, J. Antoš, J. Arbes, Lad. Arietto, V. Beneš Šumavský, J. J. Benešovský-Veselý, Jiří Bittner, Jar. Borecký, Rudolf Bort, K. M. Čapek [Chod], Svatopl. Čech, Dr. Em. ryt. z Čenkova, Bohusl. Čermák, Adolf Černý, Jan Červenka, Karel Červinka, Otakar Červinka (Renatus), Gustav Dörfel, Fa Presto [Karel Mašek], B. Frída [Frida], Alois Gallat, Irma Geisslová, Dr. Jiří Guth [Jarkovský], Josef Havlík, Dr. Servác Heller, Dr. Jan Herben, František Herites, Ignát Herrmann, Adolf Heyduk, Vá

clav Hladík, Josef Holeček, Ignát Hořica, Prof. dr. O. Hostinský, Jos. M. Hovorka, Jaromír Hrubý, R.

politických a uměleckých, individuálních a institucionálních, zjevuje omezenost i otevřenost prostoru pro pluralitu témat, přístupů a názorů – prostoru potřebného pro utváření moderní podoby české občanské společnosti, v níž se diskuse a diferenciací stávají výrazem její vyspělosti, a zároveň prostoru společensky důsažného, o jehož zpřehlednění a obsazení šlo.¹⁶⁴

Jeden z podstatných momentů, k němuž se úsilí všech stran silového pole polemiky vztahovalo, představovala otázka možností a způsobů vzdělávání – podobně jako společenské role umění (v souvislosti s růstem občanských svobod) –, jejich ideové nebo ideologické podmíněnosti, nebo naopak neohraničenosti, jejich ovlivňování. Právě polemiky ji svým způsobem přirozeně zdůrazňovaly a činily i svorníkem pro ostatní emancipační témata – tradiční otázku národní, otázku sociální, náboženskou, ženskou ad., jež jako komplex (z hlediska politické „moderny“) pojmenoval T. G. Masaryk v *České otázce* (1895, 2000).¹⁶⁵

Reformě školství věnoval Masaryk soustavnou pozornost již ve svých projevech na zasedání říšské rady.¹⁶⁶ 30. ledna 1893 reagoval na požadavek konfesionalizace škol, který by znamenal dohled katolické církve nad soustavou vzdělání. Oponoval řečníkům klerikálně i antisemitsky zaměřeným, odmítal jednostranný odsudek „společensky nebezpečného materialismu“ ve vědě (ztotožňovaného s liberály, sociálními demokraty, zednáři a revolucionáři) a politické vyhocení otázky vzdělání, o které by měl pečovat stát, které by se mělo opírat o vědecké základy, stejně jako výchova o mravní, tj. (nově) náboženské.¹⁶⁷ Když o jeho vystoupení psal *Čas*,¹⁶⁸ spojil příznačně otázku školské reformy jak s imperativem národní autonomie, tak s prosazováním

E. Jamot [J. Thomayer], Gustav Jaroš [Gamma], Edvard Jelínek, Růžena Jesenská, Alois Jirásek, Karel Jonáš, Josef Kafka, Bohdan Kaminský, Antonín Klášterský, Jan Klecanda, Ant. Klose, Josef [J. D.] Konrád, Josef Kořenský, Dr. Mirosl. Krajník, Eliška Krásnohorská, Rudolf Jar. Kronbauer, Josef Krušina ze Švamberka, Karel Kučera, Josef Kuchař, František Kvapil, Jaroslav Kvapil, Jan Ladecký, Dr. Josef Laichter, Karel Leger, Jan Lier, Věnceslava Lužická, Karel B. Mádl, J. S. Machar, Kolda Malínský [Josef Lacina], Quido Mansvet-Klement [František Klement], Xaver [F. L.] Menhard, Josef Merhaut, Otakar Mokrý, Vilém Mrštík, Aug. Eug. Mužík, Dr. August Nevšímal, Teréza

Nováková, Josef Pachmayer, Dr. Karel Pippich, Vlasta Pittnerová, Sofie Po dlipská, Gabriela Preissová,

Fr. S. Procházka, Ladisl. Quis, Ka

rel V. Rais, Frant. Roháček, F. Ruth, Dr. Václav Řezníček, Ferdinand Schulz, Josef V. Sládek, Primus Sobotka, A. Sova, Dr. Polykarp Starý, Antal Stašek, Karolina Světlá, Fr. X. Svoboda, F. F. Šamberk, M. A. Šimáček, Karel Šípek, Alois Škampa, Josef K. Šlejhar, Dr. Ant. Šnajdauf, E. Špindler, Václav Štech, Dr. Josef Štolba, F. A. Šubert, K. Švanda ze Semči

„svobody myšlení a cítění“ v českém veřejném životě, jež viděl v nutnosti soustředěného zájmu o otázky náboženské a církevní a oponování „soustavně pracujícím“ klerikalismu. Kritiku nedostatečné aktivity liberálně založených novinářů a časopisů pak úvodník dokládal právě provoláním spisovatelstva: „O Vlasti v našich ‚svobodomyšlných‘ časopisech a listech marně bychom hledali občasně zprávy, marně hledali bychom soustavného poučování o literárních proudech klerikálních, – až najednou zase všecko spisovatelstvo musí se vysloviti proti klerikalismu. Avšak tím se klerikalismus neporazí. / Netečnost, vzrůstající se občas ke chvilkovému rozčilení, jemuž se neprávem říká nadšení, je náš veřejný neduh, ohrožující samy základy našeho života; my horujeme pro svobodu, ale tmářství šíří se den ke dni. Je na čase, aby se stala náprava, – pryč s povrchností, pryč s netečností!“

III.

V reakcích (většiny dobových) časopisů a novin na prohlášení spisovatelů a následující události bylo záhy dobře patrné rozložení sil. Rozlehlé spektrum vydávaných periodik z tohoto pohledu reprezentuje politické, společenské a umělecké platformy, dobové možnosti soustředění a prosazování názorů a osobností. První ohlasy najdeme v časopisech spojených s pokrokovým hnutím a s mladou literární generací – v *Neodvislosti*, *Nivě* a v *Nových proudech*.¹⁶⁹ Všechny uvítaly spisovatelské provolání jako konečně ráznou odpověď na dlouhodobé útoky klerikální *Vlasti* a podtrhly nutnost boje v tomto směru. Články radikálního týdeníku *Neodvislost* (redigovaného Antonínem Hajnem) a právě založeného čtrnáctideníku starší generace „pokrokářů“ *Nové proudy* (vedeného Josefem Škábou) otevřely téma solidarity v hájení „volnosti uměleckého tvoření před klerikálním terorismem“, neboli hledaly, které listy a kteří spisovatelé (především členové *Máje*) prohlášení nepodepsali (a mají tedy dluh před veřejností) – a našly *Osvětu* a Václava Vlčka, Františka Zákrejse, J. J. Toužimského, Jozefa Kuffnera, Zikmunda Wintra, Otakara Auředníčka, Karla Klostermanna, Čeňka Zíbrta, Jana Dunovského, Josefa Durdíka a Pavla Durdíka, Jana Hudce a Emanuela Miřiovského.¹⁷⁰ Tento motiv kolektivního vystoupení („na stráž ohrožených duševních zájmů národních“) a zároveň

c, Karel Tůma, J. L. Turnovský, Fr. Ulrich, Jan Vávra, Božena Viková Kunětická, Jos. Ant. Voráček, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Dr. Eman. Zítek.

3, č. 6, 16. 1. 1893, s. 5 (nepodepsáno); František Roháček: Máj kontra Vlast, *Niva* 3, 1892/93, č. 5, 1. 2. 1893, s. 80 (nepodepsáno); Volnost umění, *Nové proudy* 1, 1893, č. 1, 1. 2., s. 29 (nepodepsáno).

¹⁷⁰ Uváděni byli i Václav Červinka, F. F. Šamberk a F. A. Šubert, kteří se však záhy připojili.

kolektivního soudu, jemuž odporují výjimky, se pak objevil v *Čase* s posunem do roviny politické: „Staročeské listy provozují obvyklou dvojakou hru: členové jich redakcí prohlášení podepsali – jsou svobodomyšlní, ale orgány prohlášení neuveřejnily – nejsou svobodomyšlné.“¹⁷¹ S vývojem událostí se předmětem identifikační („přihlašovací“, resp. „odhlašovací“) linie příspěvků stalo zejména družstvo *Vlast'* a jeho časopis.¹⁷²

Ze strany katolické se v reakcích vztahujících se ještě přímo k prohlášení spisovatelů¹⁷³ objevilo přesvědčení, že jde v podstatě o vítanou záminku k dlouho připravovanému vystoupení, že svornost na straně jedné vyvolá svornost i na straně druhé, dále tvrzení, že odsuzované „utrhačství“ zůstalo nedoloženo, i proto, že kritika Hromádkova (dál parafrázovaná) sestává v podstatě jen z citátů Nerudových slov, která jsou i po jeho smrti dále šířena s velkou reklamou (pro niž je také věc *Máje* zaranžována)¹⁷⁴ a urážejí dál „i katolika nejvlažnějšího“, a proti kterým je tedy nutné vystupovat ze „stanoviska mravně-náboženského“, jehož se rovněž týká proklamovaná svoboda kritiky. Proti pomyslnému praporu „svobody umění a myšlení“ byl záhy na půdě podpory *Vlasti* pevně vzepřen „prapor cti a pravdy“, resp. „prapor cti Boží, církve i své vlastní a prapor pravdy, jež rozvinul Spasitel nář z vítěziv nade lží a bludem“.¹⁷⁵

¹⁷¹ Projev tento [...], *Čas* 7, 1893, č. 5, 4. 2., s. 70, nepodepsáno (dovětek k přetištěnému prohlášení *České veřejnosti!*).

¹⁷² K prohlášení členů *Máje* v této linii lze ještě zaznamenat Zasláno teologa a spisovatele z okruhu *Vlasti* Antonína Lenze, vyjadřující přesvědčení, že po přihlášení se *Máje* k Nerudovi je již ze spolku „navždy vyloučen“ (*Čech* 25, 1893, č. 31, 8. 2., s. [3]); s pozoruhodným dovětkem označeným jako „Pozn. sazeče“: „Cestou Nerudovou by se byl Mistr Jan Hus nikdy nedal, neboť vyřkl: že jest zhola nemožno, aby *pravý* Čech mohl býti kacífem (Dixit, neminem vere bohemicum posse esse haereticum), tím méně nevěrcem. Co by as soudil o těch, kdyby shlédl, jak jednají, kdož jej ‚svatým zovou‘ a jeho jménem obchody provozují.“ – Dále viz obranu vyjmenovaných a dalších nepodepsaných spisovatelů (proti „terorismu“ „národní inkvizice“): (33): Neruda – živý lev, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [2–3]; Škrdle, Tomáš: Demontrace v Žižkově, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 6, polovina března 1893, s. 507–517.

¹⁷³ Již to začíná, *Vychovatel* 8, 1893, č. 4, 5. 2., s. 62, nepodepsáno; Smutný zjev, *Hlas* 45, 1893, č. 31, 8. 2., s. [2], šifra x. (část → *Čech* 25, 1893, č. 31, 8. 2., s. [3]); *Vlast* a *Máj*, *Čech* 25, 1893, č. 36, 14. 2., s. [2–3], nepodepsáno (zde cit. též *Chrudimských listů* z 3. a 11. 2. 1893).

¹⁷⁴ Až v lednu 1895 otiskl výbor *Máje* prohlášení – v reakci na výtku *Vlasti* tentokrát v polemice o Hálka, v němž mj. stojí: „návrh, aby postava Nerudova byla veřejně hájena, *nevyšel* od předsedy *Máje*, Ignáce Herrmanna, pořadatele Nerudových spisů, ale od člena spolku Fr. S. Procházky“ (Spolek českých spisovatelů beletristů *Máj* [...], *Světovzor* 29, 1894/95, č. 8, 4. 1. 1895, s. 95).

¹⁷⁵ Redakce *Vlasti* obdržela ze severovýchodních *Čech* [...], *Čech* 25, 1893, 9. 2., č. 32, s. [2], nepodepsáno; Nerudova „frivolnost a blasfemičnost“ je zde dokládána navíc

IV.

Podstatná událost rozšiřující spor dále do praktických důsledků se stala 2. února 1893 (na Hromnice). Úřední zpráva o demonstraci praví: „Dnes ve 3 hodiny odpoledne přišlo na evangelický hřbitov v Karlíně asi 150 mladíků, kteří položili vavřínový věnec na hrob P. Smetany a zapěli několik národních písní, načež se ubírali k Žižkovu. K nim přidružilo se dalších 100 mladíků a ke 4. hodině odpolední shromáždili se před domem č. 505 v Žižkově, kde bydlí redaktor *Vlasti* pan P. Škrdle. Zde dav povykoval, házel do oken bytu P. Škrdle kameny, což mělo za následek sběh lidí. Okna byla rozbita, a když dva strážníci zakročili, bylo po nich házeno kamením, že nemohli ničeho svést, a jeden byl raněn lehce. Musili se vzdáliti, a teprve když byl zavolán větší počet strážníků, byli demonstranti rozehnáni, několik jich zatčeno a dopraveno na komisařství. Obecenstvo se rozešlo.“¹⁷⁶

Praktická akce – jak ze strany demonstrujících, tak policie a úřadů – se stala předmětem množství zpráv. O demonstraci referovaly bezprostředně deníky, následovaly komentáře, které ještě zřetelněji odrážely stranické postoje. Prolneme-li texty z různých listů (zahrnující mj. různá svědectví),¹⁷⁷ lze úřední zprávu doplnit a uvést další fakta; pak se událost jeví takto:

V manifestaci proti *Vlasti* přerostlo shromáždění dělníků a studentů kuctění památky Augustina Smetany, filozofa a kněze exkomunikovaného z katolické církve, ve výroční den jeho úmrtí (svolané údajně Sokolem, Rašínem a Hajnem¹⁷⁸). Dalším cílem se (po klidném pochodu) stala redakce časopisu, tedy byt jeho redaktora Tomáše Škrdle na dělnickém Žižkově (Komenského náměstí). Před ním se nahromadil dav čítající podle některých odhadů 1000, podle jiných až 5000 hlav, aby provoláním „hlučného ‚Pereat!‘ a ‚Hanba!‘“ protestoval proti psaní klerikálnímu. Vylétly i kameny... jeden z nich rozbil okno

Obrazy z ciziny, v nichž „potupil [...] všechny instituce církve katolické“, památku světců atd. Dále viz (prohlášení „katolických čtenářů“) Svoboda umění v písemnictví českém [...], *Obzor* 16, 1893, č. 4, 20. 2., s. 62 (šifra R.).

¹⁷⁶ Velká demonstrace na Žižkově, *Národní listy* 33, 1893, č. 34, 3. 2., s. 2, nepodepsáno.

¹⁷⁷ *Hlas národa* 8, 1893, č. 34, 3. 2., s. 2, a č. 35, 4. 2., s. [2]; *Národní politika* 40 (Česká politika 11), 1893, č. 34, 3. 2., s. [2]; *Národní listy* 33, 1893, č. 34, 3. 2., s. 2, a č. 35, 4. 2., s. 3; *Čech* 25, 1893, č. 27, 3. 2., s. [2–3]; *Hlas* 45, 1893, č. 28, 4. 2., s. [2], a č. 30, 7. 2., s. [3]; *Večerní noviny* 6, 1893, č. 14, 4. 2., s. [4]; *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2. 1893, s. 4; *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 3, 9. 2., s. 31; *Časopis pokrokového studentstva* 1, 1893, č. 1, asi 12. 2., s. 13 (vše: nepodepsáno); Škrdle, Tomáš (aj.): Demonstrace v Žižkově, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 5, polovina února 1893, s. 413–422.

¹⁷⁸ Pernes 2002, s. 187.

Škrdlova bytu. Vedle několika set „aktivistů“ („většinou výrostků“) tvořili shromáždění zřejmě většinou zvědavci a náhodní kolemjdoucí, včetně žen a dětí. Dav se jali rozhánět dva strážníci, posléze s dvěma inspektory, byli však nuceni ustoupit přesile. Když se dostavila policejní posila z Karlína a začala dav vytlačovat do postranních ulic, obrátilo se jeho rozhořčení proti strážníkům – zvláště když se pokusili zatknout nebo zatkli několik dělníků a tasili šavle (údajně po volání „Zabte je!“). V nastalé vřavě (kdy nebylo dostatek místa k ústupu nebo rozptýlení) bránil dav zatýkané (kteří se podle něho ničím neprovinili) rovněž házením kamení, strážníci útočili šavlemi („na plocho“). Vyklidit náměstí se však podařilo až po příchodu posily strážníků z Olšan po 17. hodině (ulicemi Prahy poté večer procházely zesílené policejní hlídky). Došlo k četným (i krvavým) poraněním na obou stranách. Tomáš Škrdle se poté vrátil domů z přednášky Historického kroužku v doprovodu asi dvaceti členů spolku katolických tovaryšů.

Zatčeno bylo deset osob, dva muži byli záhy propuštěni, ostatní byli dopraveni k zemskému trestnímu soudu do vyšetřovací vazby. Podle *Neodvislosti* se většina zatčení odehrála na Prokopově náměstí, když se dav již rozcházel; podle *Národních listů* a *Časopisu pokrokového studentstva* byli zatýkáni lidé podle socialistických širokých klobouků a červených nákrčníků. Přelíčení s obžalovanými¹⁷⁹ se konalo 27. a 28. února t. r.,¹⁸⁰ svědky byli vesměs policisté (i když obvinění protestovali,

¹⁷⁹ „1. Josef *Dobrovolný*, 24letý svobodný obuvnický pomocník z Krucburku, jemuž se klade za vinu, že hodil kusem ledu po strážnících a zatýkajícím ho strážníkům se zprotivil. / 2. Jáchym *Havlena*, 21letý truhlářský pomocník ze Žižkova. Byl přistižen právě, jak házel kamením, a když byl zatčen, vybízel kolemstojící slovy ‚Hoši, pomozte mi, nedejte mne‘, aby ho vyprostili z rukou strážníků. / 3. Matěj *Salaba*, 36letý ženatý krejčovský pomocník ze Žižkova. Vybízel prý lidi, aby Havlenu osvobodili a strážníky mazali. / 4. Kateřina *Salabová*, 44letá žena předešlého, zvolala, když byl její muž zatčen: ‚Koukejte lidi, on nic neudělal a oni ho berou.‘ / Za tato slova a za to, že svého muže chopila za ruku, klade se jí za vinu, že vybízela lidi, aby se strážní zprotivili, a že chtěla zmařiti výkon stráže. / 5. Karel *Včelka*, 20letý, svobodný pekařský pomocník ze Žižkova. Byl zatčen, poněvadž jednomu strážníkovi řekl, ‚že mu nemá co poroučet‘. Pak volal prý na své soudruhy, aby ho nenechali sebrati a všemožně se snažil vyprostiti se z rukou strážníků, při čemž jednomu z nich vyvrtil palec. / 6. Václav *Klatovec*, 23letý, svobodný sedlářský pomocník ze Žižkova. Pomáhal prý oněm prvním dvěma neznámým zatčeným mužům k útěku tím, že s ostatními soudruhy strážníky pronásledoval a házel po nich kamením. Když pak byli zatčeni manželé Salabovi, zvolal prý Klatovec: ‚My jsme všichni občani, nedejme se, zachází se s námi jako se zvířaty.‘ / 7. Josef *Hebrle*, 17letý, svobodný tovární dělník. Neposlechl vyzvání k rozchodu. Byl zatčen. Více žaloba o něm neví. / 8. Antonín *Moučka*, 19letý, svobodný obuvnický pomocník ze Žižkova. Rovněž se ‚nerozešel‘“ (*Národní politika* 40 [*Česká politika* 11], 1893, č. 59, 28. 2., s. [5], šifra –II–).

¹⁸⁰ *Hlas národa* 8, 1893, č. 59, 28. 2., Příloha, s. [1], nepodepsáno (dokončení ve večerním vydání 28. 2.); Herrmann, Ignát: Pod okny pátera Škrdle, *Národní listy* 33, 1893, č. 59, 28. 2., s. [4–5], a č. 60, 1. 3., s. [5], šifra –on; *Večerní noviny* 6, 1893, č. 24, 28.

že byli po zatčení na strážnici bití). Přes zprávy o vystoupení poslanců Kounice a Kramáře ve prospěch demonstrantů a přes úsilí obhájců (upozorňujících na nedostatek důkazů) vynesl soud velmi přísné tresty,¹⁸¹ což s překvapením konstatovala většina listů – včetně klerikálních *Večerních novin*, avšak kromě *Čechu*. Podobné politické pouliční akce radikální mládeže byly ovšem stále častější, většinou byly namířeny proti staročechům a F. L. Riegerovi (případně měly protiněmecký charakter); znamením zostření situace vedoucí v září k výjimečnému stavu bylo, že hlučné protesty postihovaly i politický katolicismus a posléze také *Národní listy* a Julia Grégra.¹⁸²

Při soudním přelíčení byla přečtena výpověď Tomáše Škrdle, jenž jako důvod demonstrace udával posuzování Nerudových spisů ve *Vlasti* a vůbec odpor časopisu proti moderním literárním směrům (referent staročeského *Hlasu národa* k tomu poznamenal: „Ovšem lidem, kteří dnes seděli na lavici obžalovaných, jsou literární hesla, spisovatelé, Máj i Neruda docela lhostejny, ba neznámý“). Většina článků také spojovala protest s nerudovskou kauzou, nebo alespoň s provokativností *Vlasti*. Referent *Národních listů* navíc znovu zmínil (k nevoli *Čecha*) „hanobení památky“ Václava Beneše Třebízského (spoluzakladatele družstva *Vlast'*)¹⁸³ a v ironicky laděné pasáži navíc charakterizoval úroveň *Vlasti* absencí talentů a impotencí. Spolu s dalšími však rovněž naznačil další pravděpodobný (jak doložilo i pozdější dění) motiv činu: aktivity

2., s. [3], a č. 25, 2. 3., s. [3] (nepodepsáno); *Národní politika* 40 [*Česká politika* 11], 1893, č. 59, 28. 2., s. [5], a č. 60, 1. 3., s. [6] (šifra –II–); *Čech* 25, 1893, č. 49, 1. 3., s. [2] (nepodepsáno); *Hlas* 40, 1893, č. 50, 2. 3., s. [3], a č. 53, 5. 3., s. [2] (nepodepsáno); *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 13, 6. 3., s. 5 (nepodepsáno). – K tomu dále: Škrdle, Tomáš: Demonstrace v Žižkově, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 6, polovina března 1893, s. 507–517; Hrdinný vůdce žižkovských demonstrantů, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha *Čecha*, č. 11, 18. 3., s. 43 (nepodepsáno); Jak umí socialista někoho „oslovit“, tamtéž, s. 44 (nepodepsáno).

¹⁸¹ Za zločin veřejného násilí a přečin shluknutí (podle různých paragrafů) patnáct měsíců těžkého žaláře s třiceti posty (Dobrovolný a Havlena), resp. devět měsíců s osmnácti posty (Klatovec), resp. šest měsíců s šesti posty (Salaba), resp. tři týdny s třemi posty (Včelka), resp. deset dní s dvěma posty (Moučka), týden s dvěma posty (Hebrle) a za shlukování a vměšování se v úřední výkon šest dní s dvěma posty (Salabová).

¹⁸² Srov. Demonstrace, *Čech* 25, 1893, č. 85, 14. 4., s. [3] (nepodepsáno) – zpráva o shromáždění radikálních studentů před sídlem *Národních listů* a Grégrovým bytem, s provoláním „Pereat!“ a s kamením vytlučeným oknem, mj.: „Dr. Jul. Grégr, který politováníhodné výtržnosti žižkovské proti dp. Tom. Škrdlovi s celým důrazem ve svém časopise schvaloval a ve svých Šípech jim tleskati dal, se asi nenadál, že i jemu, – velikému herou ze Šípů – takové jmeninové zastaveníčko vlastními odchovanci uspořádáno bude.“

¹⁸³ Viz pozn. 201.

družstva a jeho časopisu *Dělnické noviny* (redigovaného rovněž Škrdlem) mezi dělnictvem a způsob jejich vyjadřování k dělnickým problémům.

Odpovědný redaktor Čecha Bohumil Eichler 1. března v úvodníku (reagujícím na způsob referování o procesu, zejména v *Národních listech*) spojil narůstající nepokoje s výzvou k důslednosti (ve smyslu spojenectví), adresovanou staročechům, s chválou křesťanské sociální činnosti Škrdlovy, a na druhé straně opět s osobností Jana Nerudy: „Stal se u nás patriarchou nejdříve *radikalismu literárního* čili vůbec duševního, z něhož pochodem veskrz přirozeným vyvinul se *radikalismus politický* [...]. / Bůh Neruda, kde jak mohl, dělal si paškvil nejen ze sv. Jana, ale i ze staročechů. [...] / Listy zvané konzervativní [...] zaujaty jsou proti P. Škrdlovi. Kdyby však ráčily si jen poněkud připomenouti to *děsné řádění a zuření listů socialistických proti naší víře, víře to sv. Cyrila a Metoděje, víře to sv. Václava*, pak by o literární činnosti P. Škrdle soudily jinak.“¹⁸⁴

Ohlasy demonstrace a soudního procesu tak přinesly polemikám další podněty a diskuse přešla definitivně z fáze určené obranou Jana Nerudy do fáze, již dominovala obrana činnosti družstva *Vlast'* a Tomáše Škrdle (v níž již zcela převážily v množství příspěvky ze strany katolické), jenž se „horlivě zasazuje o obrod našeho písemnictví ve smyslu křesťanském a mravním a důrazně vystupuje proti modernímu literárnímu nevěrectví a proti demoralizaci.“¹⁸⁵

V.

Širokou a proměnlivou polemiku vyvolalo uplatnění ideologicky katolických měřítek na literární tvorbu a žurnalistiku. Cesta této polemiky záhy vyústila v tématech vztahu náboženství a zvláště katolické církve ke společnosti, k českému vlastenectví a k svobodě smýšlení a projevu, vnitřních pnutí a mocenských bojů v rámci katolické církve, což zároveň ukazuje dobový růst politické aktivity katolicismu a klerikalismu, zosobněný právě *Vlastí* a Tomášem Škrdlem. Vědomí významu „mocnosti tisku“¹⁸⁶ a síly komentování a propagace (prezentované takřka obrozenecky) tedy polemice předcházelo a v ní pak katolické straně poskytlo příležitost umocnit své úsilí v tomto směru a přebrat iniciativu vzhledem k „masám“.

¹⁸⁴ Trochu více důslednosti, *Čech* 25, 1893, č. 49, 1. 3., s. [1], nepodepsáno.

¹⁸⁵ Výtržnosti na Žižkově u Prahy, *Hlas* 45, 1893, č. 28, 4. 2., s. [2], nepodepsáno.

¹⁸⁶ Srov. např. Střebský, Tomáš: Družstvo *Vlast'*, *Čech* 25, 1893, č. 37, 15. 2., s. [2–3] (šifra St–).

Družstvo *Vlast'* založil Tomáš Škrdle¹⁸⁷ v roce 1884 kvůli stejnojmennému časopisu, veden především snahou o obranu katolického učení a církve proti sílící kritice. Obsáhlá čísla vlastního měsíčníku přinášela – vedle kalendářové a málo invenční beletrie – značný rozsah informací (dnes literárněhistoricky cenných) v pravidelných referátech a přehledech o vycházejících časopisech a příležitostných tiscích, o naučné literatuře i beletrii, o dění v zahraničí, dále časté polemické texty, komentáře kulturního dění s citací z různých stran (s potěšením zvláště kontroverzí v nekatolických nebo literárně modernistických kruzích). S okruhem spolupracovníků (T. J. Jiroušek, Rudolf Horský, F. F. Konečný, Antonín Sedláček, Vojtěch Pakosta, František Pravda, Antonín Lenz, Ludmila Grossmannová-Brodská ad.) a s více než 2000 členy rozšířil apologetickou činnost zprvu na poli literárním a osvětovém postupně (díky Škrdlovu úsilí a jeho praktickým a organizačním schopnostem) o působení na poli sociálním, v dobročinnosti i (mravnostní) péči o vzdělání širších lidových vrstev (v rámci družstva působil přednáškový *Historický kroužek*, vycházely další časopisy *Dělnické noviny* a *Vychovatel*). *Vlast'* se stala centrem konzervativně orientovaného proudu duchovenstva a představovala oporu stále vlivnějšího křesťansko-sociálního politického hnutí. „*Vlast'* získala pověst ‚policajta katolického tábora‘ (údajné donašečství, udávání, osobní invektivy, zuřivé polemiky, bezohledný postup), krajně nesnášenlivého seskupení kádrujícího katolický i nekatolický svět, které disponuje jedinou pravdou. To pochopitelně mazalo mnohá pozitiva, jež tato frakce za sebou zanechávala. [...] *Vlast'*, na jejíž půdě se sešly všechny sociální vrstvy, od dělníků a řemeslníků až po vysokou církevní hierarchii, vnímala nepřátele dvojího druhu: první okruh reprezentovali liberálové [...]; druhý okruh představovali nepřátelé z vlastních řad – nejprve křesťanští demokraté, potom Katolická moderna a nakonec křesťanští sociálové [...].“¹⁸⁸

Ústředním tématem činily svůj „svatý boj“ především *Vlast'* a deník *Čech*. Výbor družstva vydal prohlášení, v němž projevil „souhlas s činností dp. Tomáše Škrdle v časopisu *Vlasti* proti liberálním útokům na víru katolickou, vůči pak odpůrcům jeho z tábora vlastního

¹⁸⁷ Škrdle (1863–1913) byl v roce 1879 vysvěcen na kněze, pro krční chorobu však nemohl v celém rozsahu vykonávat kněžské povolání a stal se katechetou (působil na školách na Žižkově a v Karlíně). Věnoval se soustavně organizační a výchovné práci, založil později mj. *Jednotu katolického učitelstva českého*, *Spolek pro zakládání katolických knihoven*, *Tiskovou ligu*. V roce 1893 redigoval kromě *Vlasti* ještě její *Dělnické noviny* a *Nedělní dělnickou přílohu Čecha*.

¹⁸⁸ Marek (2003, s. 230 a 231). K *Vlasti* srov. i poněkud idylizující stať Jiřího Pokorného (1998).

prohlašuje, že s ním a jeho přesně katolickým směrem stojí a padá“.¹⁸⁹ Předseda družstva Rudolf Horský v projevu na výborové schůzi opakoval vedle dalších argumentů mj. přesvědčení, že jméno Nerudovo bylo jen záminkou k vystoupení proti družstvu v době vzrůstajícího nepřátelství vůči katolicismu; pravil rovněž: „Znáte zajisté [...] naši českou literaturu z tohoto století a přisvědčíte mi, když pravím, že každý katolík s opravdovou chutí a bezpečností může sáhnouti po spisech vyšlých v první polovici [...]; poezie té doby byla tak čistá, že narážek mravních, nebo náboženských cit urážejících v ní nenalezneme; [...] literatura v té době byla opravdu panenská. [...] Ale po letech padesátých bohužel poměry se změnily. Z jistých stran stírán byl z literatury čistý pel a za ideál stavěn smyslný realismus. S probuzením se falešného liberalismu probudila se zášť proti náboženství vůbec a katolickému zvláště, a ta zášť začala se jevit i v literatuře.“ Jednatel F. F. Konečný zdůraznil, že události (s množstvím projevených sympatií) *Vlasti* jen pomohly a (stejně jako v mnoha dalších článcích) že spisovatelé z *Máje* podnes nedokázali obvinění z „pokálení ‚světlé‘ památky“ Nerudovy.¹⁹⁰

Tomáš Škrdle – vyzvednut jako nástroj „prozřetelnosti boží“ a slibující výboru, že „od směru, kterým kráčí, ani o píď neustoupí“ – od únorového čísla měsíčně tiskl ve *Vlasti* obsáhlé rekapitulace polemického dění, mnohé texty citoval, komentoval, porovnával reakce v tisku podle vztahu k demonstracím a k *Vlasti* (zapisoval tedy vlastně dějiny probíhající polemiky jakožto svého druhu polemizující příspěvek).¹⁹¹ V těchto i dalších jeho textech najdeme jak příznačné rysy propagačního úsilí konzervativně katolických kruhů, tak nové momenty z hlediska širší záběru polemických výměn. Můžeme sledovat řadu příspěvků různě osvědčujících ideové pozice a využívajících této aféry v dlouhodobém politickém úsilí. Najdeme opakující se pasáže o potřebě „panenské literatury“ pro lid, o vhodnosti a nevhodnosti, mravnosti a nemravnosti, o módě tzv. svobody umění, vyžívající se v nahotě atd., opakovaně uplatňovaná kritéria (ne)bezpečnosti, čistoty... (zároveň

¹⁸⁹ (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 33, 10. 2., s. [3].

¹⁹⁰ Výbor družstva *Vlastí*, *Čech* 25, 1893, č. 34, 11. 2., s. [2–3]. K tomu též Konečný, Fr. Filip: (Zasláno). P. T. panu dru. J. Herbenovi, redaktoru Času na Král. Vinohradech! *Vlastí* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna 1893, s. 607–608; viz pozn. xxx.

¹⁹¹ Škrdle, Tomáš (aj.): Demontrace v Žižkově, *Vlastí* 9, 1892/93, č. 5, polovina února 1893, s. 413–422, a č. 6, polovina března, s. 507–517; Proti demonstracím v Žižkově věnovali [...], č. 7, polovina dubna, s. 600–605; Pro *Vlastí*, č. 8, polovina května, s. 688–694, šifra R.; Demontrace v Žižkově, č. 9, polovina června, s. 792. Škrdle přitom snesl v citacích nebo poznámkách i další prameny z krajinského tisku a z německých deníků v Čechách.

jména osvědčených spisovatelů, například Jirsíka, Sušila, Štulce) apod., proti „Májistům“, Vrchliciánům“, „Časistům“ ...¹⁹²

Svébytnou linii představuje Škrdlův seriál *Mé sociální působení v Žižkově*,¹⁹³ v němž autor (z důvodů obranných) obsáhle popsal životopisným způsobem šíři a výsledky své neúnavné dobročinné činnosti (podpory spolku sv. Vincence chudým a nemocným, provozování chudinské kuchyně, půjčování knih a kalendářů), zároveň však upřímně projevil svůj postoj k životu a chování chudiny, její zkaženosti, boj s neřestí, se záští „darebů a darmochlebů“, „bylt' kdysi Žižkov útočištěm různých a četných bankrotářů a vůbec nešťastníků“. Po ironické reakci *Neodvislosti* na první část Škrdlůva účtování¹⁹⁴ vyšla část druhá („viděl jsem, kterak lid socialismem a liberalismem opojen klesá, sebe vysává, o budoucnost dětí nepečuje a otrokem židovstva se stává“ [...] „komu jsme peníze půjčili, každý nás okradl“), která pobouřila představitele Žižkova natolik, že v městském výboru se jednohlasně usnesli na vyslovení „hlubokého opovržení časopisu Čech“ pro „hnusné hanopisy“, na ukončení podpory pro spolek sv. Vincence, bude-li nadále jeho funkcionářem Škrdle, na návrhu městskému zastupitelstvu vyhostit Škrdle ze Žižkova.¹⁹⁵ Tomáš Škrdle se ohradil proti „vyhlazovacímu boji“ *Národních listů Zaslánem v Čechu*, v němž trval na věrnosti svých líčení žižkovských poměrů (které doplnil příklady, aby odhalil zhoubný vliv socialismu a liberalismu a „nevěreckého a znemravnělého tisku“, který je

¹⁹² O družstvu Vlast' [...], *Čech* 25, 1893, č. 36, 14. 2., s. [2], šifra Š. D.; Kritika Nerudových spisů ve Vlasti a ohrazení českých spisovatelů, *Hlas* 45, 1893, č. 42, 21. 2., s. [3], nepodepsáno; Tomáš Škrdle: Ze Žižkova, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [3], nepodepsáno; O prohlášení „Májistů“ proti Vlasti [...], tamtéž, č. 58, 11. 3., s. [3], nepodepsáno; M+a: Z Moravy, tamtéž, s. [3–4]; Z Hané, *Čas* 7, 1893, č. 11, 18. 3., s. 167, nepodepsáno; Drzé čelo lepší než poplužní dvůr, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 34, 24. 3., s. [5], nepodepsáno; aj.

¹⁹³ *Mé sociální působení v Žižkově* (1–6), *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 9, 4. 3., s. 34–35, a č. 11, 18. 3., s. 41–42, a č. 13, 1. 4., s. 49–50, a č. 15, 15. 4., s. 58–59, a č. 17, 29. 4., s. 66–67, a č. 23, 10. 6., s. 89–90. Srov. rovněž Škrdlůvo „účtování“ se zatčeným Hebrlem, bývalým ošetřovancem žižkovské chudinské kuchyně: Mstitel cti Nerudovy, tamtéž, č. 7, 18. 2., s. 27, nepodepsáno.

¹⁹⁴ Z pouhé lásky k bližnímu, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 14, 13. 3., s. 10, nepodepsáno; k tomu též Škrdle, Tomáš [?]: Bolesti pondělního radikálního listu, *Čech* 25, 1893, *Nedělní dělnická příloha Čecha*, č. 11, 18. 3., s. 43–44, nepodepsáno.

¹⁹⁵ Město Žižkov proti P. Tom. Škrdli, *Národní listy* 33, 1893, č. 82, 23. 3., s. 3. Dále viz: Proti dp. P. Škrdlovi [...], *Čech* 25, 1893, č. 68, 23. 3., s. [2]; „Mé působení sociální v Žižkově“, *Čas* 7, 1893, č. 12, 25. 3., s. 190; Vyobcovaný Škrdle, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3., s. 6; Uhodíš-li mého žida, uhodím já tvého, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 35, 28. 3., s. [3]; Kluby občanské, *Národní listy* 33, 1893, č. 88, 29. 3., s. 3; Městská rada žižkovská [...], *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 6, 30. 3., s. 62; František Roháček: Žižkovská Vlast' lže?, *Niva* 3, 1892/93, č. 9, 1. 4., s. 143 (vše nepodepsáno).

třeba ve jménu zdraví křesťanského života obrodit), zároveň uvedl, že se v půli května plánuje stejně ze Žižkova odstěhovat.¹⁹⁶

VI.

Stále více se objevovaly další projevy představitelů družstva a zejména dopisy podporující jeho činnost a redaktora. Zvláštní místo v nich zaujímaly seznamy podporovatelů *Vlasti*, resp. přispěvatelů do sbírky (a nových členů družstva),¹⁹⁷ publikované pravidelně v *Čechu* a *Vlasti* (někteří připojili i krátký pozdrav, bojové heslo, verš apod.) jako osvědčení důvěry a podpory.¹⁹⁸ Rozbité okno redaktorova bytu tak přineslo značný zisk, využitím sbírky osvědčil Škrdle nemalé „manažerské“ a ekonomické schopnosti.¹⁹⁹ Moment sociálního osvojování, kontroly a vyloučení ve směru k veřejnosti a informování tu přirozeně doplnily praktické kroky tržní.

Odebírání časopisů, prodej a doporučování knih, nakladatelů a knihkupců apod. podle vztahu a postoje ke kauze a jejímu vývoji také – jako svébytná linie příspěvků – prostupovalo diskusi ze strany klerikální i liberální; opakovaně například zaznamenáváme jména a náměty: vyloučení knihkupce Františka Bačkovského z družstva *Vlast'* kvůli vydání knihy T. V. Bílka *Reforma katolická neboli obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*,²⁰⁰ vydání *Spisů*

¹⁹⁶ Škrdle, Tomáš: (Zasláno.) Moje odpověď včerejším Nár. listům, *Čech* 25, 1893, č. 69, 24. 3., s. [4]. Srov. též (Zasláno), tamtéž, č. 84, 13. 4., s. [3], nepodepsáno.

¹⁹⁷ Popudem ke sbírkám se staly dopisy „ze západních Čech“ a „z kruhů bohosloveckých“ v *Čechu*, zdůrazňující potřebu obrátit poškození „ku prospěchu jak družstva *Vlasti*, tak i jeho časopisu, že získá mu tím více přátel v kruzích duchovenstva, kteréž nyní ví, kdož jsou jeho nepřátelé a jak má naložiti s knihami, časopisy a všemi podniky, za nimiž stojíte“ [signatáři prohlášení]. Následoval návrh nepodepsaného bohoslovce „uspořádati protidemonstraci sbírkou na uhrazení škody, která *Vlasti* vzešla“ – Naše *Vlast'* a (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 29, 6. 2., s. [2–3], nepodepsáno (Škrdle v únorové *Vlasti* zmínil autorství Františka Kroihera).

¹⁹⁸ Například: Proti demonstracím na Žižkově věnovali [...], *Čech* 25, 1893, č. 33 a 34, 10. a 11. 2., s. [3] a [4], atd.; Ke družstvu *Vlast'* [...], tamtéž, č. 49, 1. 3., s. [2], atd.; Účinky žižkovské demonstrace a boje Májistů na družstvo *Vlast'*, *Čech* 25, 1893, *Nedělní dělnická příloha Čecha*, č. 13, 1. 4., s. 51; Členové družstva *Vlast'* z dělnictva a řemeslnictva, tamtéž, č. 15, 15. 4., s. 59; Pro *Vlast'*, *Čech* 25, 1893, č. 87, 17. 4., s. [3] (vše nepodepsáno).

¹⁹⁹ Tomáš Škrdle (v reakci na glosu v *Neodvislosti* 13. 3.) s díky za reklamu potvrdil momentální stav vybraných peněz: 459 zl. a 61 kr. (Bolesti pondělního radikálního listu, *Čech* 25, 1893, *Nedělní dělnická příloha Čecha*, č. 11, 18. 3., s. 43–44, nepodepsáno). Viz též např. Jak vy nám, tak my vám, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna, s. 595 (šifra d.).

²⁰⁰ Bačkovský, František: (Zasláno). Sl. družstvu *Vlast'* na Žižkově! *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 7, 23. 1., s. 7; dále srov. mj. Pojištěný P. Škrdle, tamtéž, č. 16, 27. 3., s. 6 (nepodepsáno).

Václava Beneše Třebízského u Františka Topiče a jeho distribuce a vhodnost z hlediska kruhů klerikálních,²⁰¹ v této souvislosti i blízkost agitačním způsobům kanovníka a poté biskupa Eduarda (E. J. N.) Brynycha, vyloučení *Vlasti* z odebíraných časopisů Občanskou besedou v Jičíně, Kladně, Čáslavi aj.,²⁰² postoje katechetů na školách (ve vztahu k Nerudovi a demonstraci proti *Vlasti*).²⁰³

Polemika se stala aktivizačním činitelem v rámci kléru a především v jeho působení mezi lidem. Mezi přispěvateli do sbírky na podporu družstva a pisateli dopisů zprvu převažovali církevní činitelé (i ze zahraničí), postupně však věřící ze všech společenských vrstev, především z venkova a z Moravy.

Dění v družstvu a podoba jeho časopisů se staly námětem dalších příspěvků a komentářů,²⁰⁴ jež v tomto směru vedly i k několika polemickým výměnám mezi konzervativním a modernistickým proudem uvnitř katolické církve. (Svébytnou linii přirozeně představují bojovné, či spíše škodolibé glosy ze strany evangelíků.) Nejvíce pozornosti vzbudilo prohlášení „z kruhů českých kněží spisovatelů“ otištěné v *Národní politice*, žádající změnu redaktora *Vlasti* (resp. stanov, které přisuzovaly Škrdlovi tuto funkci doživotně), jenž „svým jednáním čelnější spisovatele od tohoto liter. podniku odpudil, jakož i obsahem *Vlasti* i *umírněné* kruhy vlastenecké popudil“, a nestane-li se tak,

²⁰¹ Na kritická slova o Třebízském po vydání *Spisů* („bezbožeckým“ nakladatelem) v *Čechu* a *Večerních novinách* (o málo katolické toleranci vlasteneckého kněze vůči husitství v líčení dějin atd.) reagoval Jan Herben: Beneš Třebízský a naše kněžstvo, *Čas* 7, 1893, č. 1, 7. 1., s. 13, nepodepsáno. Nakladatel se vůči nařčení ohradil, Brynych (poté, co se stal královéhradeckým biskupem) údajně nechal Třebízského spisy vyřadit z tamější bohoslovecké knihovny. Srov.: *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 1, 12. 1., s. 8–9; *Literární listy* 14, 1892/93, č. 7, 16. 3. 1893, s. 129, a č. 11, 16. 5., s. 195; *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 14, 13. 3., s. 6; *Čas* 8, 1894, č. 8, 24. 2., s. 126; *Právo lidu* 2, 1894, č. 1, 27. 4., s. 3; *Časopis pokrokového studentstva* 2, 1894, č. 5–6, 5. 7., s. 94. Dále: *Čech* 25, 1893, č. 48, 28. 2., s. [2–3]; Herben, Jan in: *Čas* 7, 1893, č. 9, 4. 3., s. 140–141, a č. 26, 1. 7., s. 412; *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 14, 13. 3. 1893, s. 6 (vše nepodepsáno); Škrdle, Tomáš: Krize ve *Vlasti*, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 25, 25. 6., s. 98.

²⁰² *Vlast* a *Neodvislost*, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 6, nepodepsáno; *Boj proti Vlasti*, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [2], nepodepsáno.

²⁰³ Z Karlínské reálky, *Časopis pokrokového studentstva* 1, 1893, č. 1, asi 12. 2., s. 11–12, šifra V. D. Č.; Stoupenci *Vlasti*, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3., s. 6, nepodepsáno; k tomu: Zpráva, tamtéž, č. 19, 17. 4., s. 6. Viz též Z křesťanské lásky denunciantem, *Časopis českého studentstva* 4, 1892, č. 21, 17. 12., s. 400, nepodepsáno.

²⁰⁴ Z klerikálního tábora, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 5–6, nepodepsáno. Na to: Něco pro zasmání, *Čech* 25, 1893, č. 35, 13. 2., s. [3], nepodepsáno. Dále viz např. Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 17, 29. 4., s. 270, nepodepsáno, aj. Srov. recenzi 8. ročníku *Vlasti* od K. V. Adámka in *Literární listy* 14, 1892/93, č. 11 a 12, 16. 5. a 1. 6. 1893, s. 196–197 a 212–213 (šifra XYZ).

ohlašující „nový liter. podnik téhož druhu, jenž by v sobě všechny lepší liter. síly směru křesťansko-konzervativního spojoval“.²⁰⁵ Překvapené a podrážděné reakce následovaly.²⁰⁶

Opatrné a příznačně anonymní kritiky dogmatické krajnosti Škrdlovy byly zároveň předzvěstí později založené platformy – tzv. *Katolické moderny*. Stranou se např. držela *Hlídka literární*, omezující se pouze na zprávu ze zasedání výboru družstva;²⁰⁷ ovšem když Pavel Vychodil v dubnu referoval o vydání druhého dílu *Drobných klepů*, napsal rovněž: „na zasmání je tu dosti látky, ale od nudy přece vždycky nepomáhá, a ta se dostavuje při čtení často. Oblíbený předmět Nerudův, pověsti z hagiografie, i zde se vyskytuje; Neruda, jak známo, rád při tom zastával úlohu posměváčka a šaška s ukazovací holí. Vytýkáno tu leccos až příliš ostře, což velkou bouři v časopisech způsobilo; pravda jest i tentokrát uprostřed, některé vtipy jsou skutečně hodně obhroublé. Že Neruda o sobě mluví směšně-hrdinsky, což mu vytýkáno za ješitnost, jest docela nevinným, ba mnohdy velice působivým žertem, který takto jest i ve slušné společnosti vůbec oblíben, není-li jinak obsahem závadný. Jakožto celek má málokterá z těch črt větší cenu.“²⁰⁸

Neobvyklá nota zazněla v článku brněnského katolického *Hlasu* na konci března.²⁰⁹ Ke kritice (hromádkovského ladění v citacích

²⁰⁵ Z kruhu českých kněží spisovatelů [...], *Národní politika* 40 (*Česká politika* 11), 1893, č. 92, 2. 4., s. [3], nepodepsáno (s tit. Z klerikálního tábora též in *Čas* 7, 1893, č. 14, 8. 4., s. 221, autorem byl zřejmě redaktor *Čecha* Petr Kopal). Dále: Roháček, František: Pražská pošta. (Kněžstvo proti Vlasti), *Niva* 3, 1892/93, č. 10, 16. 4., s. 160, nepodepsáno. Srov. též Batůšek 1996, s. 22 aj.

²⁰⁶ Kam spějeme? *Čech* 25, 1893, č. 77, 5. 4., s. [2], nepodepsáno; Horský, Rudolf: Pro domo Vlast, tamtéž, č. 89, 19. 4., s. [1]. K tomu: Rozkol v táboře klerikálním, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 18, 10. 4., s. 5, nepodepsáno; Redakce *Čecha*: Pro Vlast, *Čech* 25, 1893, č. 82, 11. 4., s. [3]; Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 15, 15. 4., s. 239, nepodepsáno; Vlast a její nepřátelé, *Obzor* 16, 1893, č. 9, 5. 5., s. 142–143 (šifra R.). – Ohlas vzbudil posléze i nepodepsaný článek Krize ve Vlasti otištěný v brněnském *Hlasu* (45, 1893, č. 119, 26. 5., s. [1], rozesílaný patrně i samostatně jako leták); k tomu srov.: Jsou si ve vlasech, *Červánky* 5, 1893, č. 11, 7. 6., s. 84–85, šifra Špr.; Neslušný zápas, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha *Čecha*, č. 23, 10. 6., s. 91, nepodepsáno; Herben, Jan: Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 23, 10. 6., s. 365, nepodepsáno; Horský, Rudolf: Pro domo Vlast, *Vlast* 9, 1892/93, č. 9, polovina června, s. 789–791; Škrdle, Tomáš: Krize ve Vlasti, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha *Čecha*, č. 25, 25. 6., s. 98.

²⁰⁷ *Hlídka literární* 10, 1893, č. 2, únor, s. 86, nepodepsáno.

²⁰⁸ Vychodil, Pavel: *Sebrané spisy* Jana Nerudy, tamtéž, č. 4, duben 1893, s. 158.

²⁰⁹ O Nivě, *Hlas* 45, 1893, č. 70, 25. 3., s. [4], nepodepsáno: Pisatel pranýřoval z 2. a 3. ročníku *Nivy* básně K. Palavského *V kostele*, K. Verunského *Intenebris* a Jaroslava Kvapila *Liber aureus*, prózy Františka Roháčka *Utajený zločin*, Eugena Bazarova (tj. Jana Kadlece) *Syn svého věku*, i přetištěný dopis Boženy Němcové (z roku 1860). K tomu: Klerikální hlas o klerikální Vlasti, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3., s. 6, nepodepsáno.

nemorálností) třetího ročníku *Nivy* – uvozené otázkou „Co máme vlastně čísti?“ („Na jedné straně prý čirá nevěra, na druhé sama konfesionalnost. Jedna strana druhé samé chyby a vady vytýká a žádná nestará se o to, aby vlastní napravila.“) – se přidružila i kritika *Vlasti* (rovněž s upozorněním na minulé spory mezi *Osvětou* a *Světózorem* a snahou o nadhled): „Vezměte, prosím, nyní Vlast' do rukou a zkoumejte, zdali bezvadna. Všimněte si té krásné, ryzé mluvy, té ušlechtilé češtiny kupř. v článku přeloženém z řečtiny. A poznáte, že jest to horší, nežli, jak nám p. profesor Prasek říkával, ta novinářská a kalendářní čeština! A obsah sám? ‚Samá sláma, škoda papíru!‘ pravil jeden pán, byv požádán o úsudek.“ Zasláno ze strany *Vlasti* přišlo záhy – s připomínkou, že ve jménu věci katolické by měl *Hlas* jít s *Vlastí*.²¹⁰

VII.

K oběma protichůdně založeným praporům svobod se na obou stranách hlásili dopisy a zaslány jednotlivci, skupiny, spolky... Stvrzující výčty přívrženců (provázené motivy majetku) měly prokazovat lidovou podporu. Strategii polemiky jako svébytného žánru střídalily techniky propagandy, šíření doktrín náboženských nebo politických.²¹¹ Podobně se polemika často dostávala do polohy aféry, když se její důsledky promítaly do praktického života.

Aktivita katolických tiskovin výrazně převládala (na druhé straně se její výsledky jevíly poněkud jednostranné). Jejich úsilí naráželo na sice méně četné a lakoničtější, obecnější, ale o to pádnější postuláty ze strany liberální a radikální – volnost slova a myšlení ostatně v této době již nebyla chimérou. Z hlediska přesvědčení, že „české spisovatelstvo stojí v řadách svobodomyšlnosti a snášenlivosti, pokroku a osvěty“,²¹² přinesli Hromádka ad. dokladů dostatek. Logicky následovala mj. zjištění, že z hlediska profesionálního je „přesně katolický směr“ Škrdlův

²¹⁰ (Zasláno), *Hlas* 45, 1893, č. 71, 28. 3., s. [3], podepsáno Jménem mnohých jeden zakládající člen družstva *Vlastí*.

²¹¹ „Doktrína usiluje o to, aby došlo k jejímu šíření. [...] Navenek je jedinou požadovanou podmínkou uznání týchž pravd a přijetí určitého – více nebo méně pružného – pravidla konformnosti vůči ověřeným diskursům [...]. Ovšem příslušnost k doktríně se dotýká současně výpovědi i subjektu diskursu, a to jednoho skrze druhé. Týká se subjektu diskursu prostřednictvím výpovědi a vycházejí z ní, jak dokazují postupy vylučování a mechanismy odmítání, které začínají působit, jakmile nějaký subjekt diskursu ztvárnil jednu nebo více nepřijatelných výpovědí; kacířství nebo ortodoxie vůbec neplynou z nějakého fanatického přehnutí doktrinálních mechanismů, nýbrž k nim bytostně přísluší“ (Foucault 1994, s. 22–23).

²¹² Herben, Jan: Nerudovo pohanění [...], *Čas* 7, 1893, č. 8, 25. 2., s. 125, nepodepsáno; Z klerikálního tábora, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 12, 27. 2., s. 5–6, nepodepsáno, aj.

a *Vlasti* neslučitelný s potřebami literární redakce, podobně jako „materialistický“ ohled agitační s prostorem pro kvalitu v umění a inteligenci.²¹³

Na straně protiklerikální navíc byla v tomto ohledu schopnost odstupu a přímočará satira. Mladočeský „satiricko-politický obrázkový týdeník pro lid“ *Šípy* mířil na církve programově a pravidelně, na počátku roku 1893 přinášel často právě zkratky ze sledovaného polemického dění; ve verších a kresbách, například v kresbě (především Karla Krejčíka) nadepsané *Kdo seje utrejch, sklízí cajmrsk*, zachycující pátera pod deštníkem (s nápisem *Vlast*), který mu vyvrací vichřice, nahoře je pak nápis *Projev českého spisovatelstva*.²¹⁴

Proces modernizace provázely tendence rozkladné vůči tradici, znejist'ující v otázkách etických a uměleckých, diferenciační v osamostatňování jednotlivých oblastí, v sekularizaci života, politiky a kultury, tendence vyhrocující a konfliktní ve vnitřním vyhraňování (ohraničování) a vzájemném vymezování jednotlivých sfér, oborů a přístupů, stejně jako tendence kooperační v potřebách mocenských ambicí a s ideologizací idejí.²¹⁵ Tyto tendence různým způsobem souvisely se „zmasověním společnosti“, jež vyvolávaly, z něhož zároveň čerpaly.

Diskuse odvíjející se od obrany Jana Nerudy k obraně integrity katolické víry se záhy zaměřovala právě na veřejné mínění jako prostor pro výmluvnost a zvýznamnění, počítala (v podstatě ve dvou zcela odlišných definicích) s jistým stupněm obecné vzdělanosti, jinými slovy

²¹³ Herben, Jan: Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 9, 4. 3., s. 140–141, nepodepsáno. K tomu mj. Škrdle, Tomáš: (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 55, 8. 3., s. [3].

²¹⁴ *Kdo seje utrejch, sklízí cajmrsk* čili „Běda tomu, skrze koho pohoršení pochází“, *Šípy* 6, 1892/93, č. 7, 4. 2. 1893, s. [3]. Dále tamtéž: Sbíрка černých ptáků z pozůstalosti Nerudovy. Vycpal Ign. Herman, č. 1, 24. 12. 1892, s. [3]; Podle Čecha..., č. 8, 11. 2. 1893, s. (4); Jak se zbaviti vran?, č. 13, 18. 3. 1893, s. [1] (s textem: „V ryze českém krajském městě X., kde bys mohl Němce lucernou hledat, kde ale nicméně mají pro pány oficíry a byrokraty německý čtenářský spolek, a sice pod jednou střechou s českou občanskou besedou /!/ – byla onehdy pěkná podívaná: Z občanské besedy vyletěla na ulici klerikální *Vlast* a hned za ní vylítli odtamtud – černí ptáci a sice rovnou do – *Leseverein*, kde hodlají hnízdit! Sit saluti!“); Pan páter Škrdle [...], č. 14, 25. 3., s. [2 a 3]; Brynychovo překvapení, č. 15, 1. 4., s. [1] (vesměs nepodepsáno). Viz obr. 1–3. K angažmá *Šípů* v „hálkovské“ polemice viz dále zde s. xxx–xxx.

²¹⁵ Viz Havelka 2001, s. 77.

ovlivnitelnosti.²¹⁶ V tomto smyslu proti sobě stála moc církve a moc vize modernizovaného státu, opora minulosti a vize budoucnosti.²¹⁷

Polemika jako poučení a poučování vycházela do značné míry z přirozené potřeby kolektivní shody, ztotožnění s tzv. vyšší ideou, solidarity se „spolubojovníky“ a na druhé straně vyloučení odpůrce nebo odpadlíka z dialogu. Nejde přirozeně o pravdu, ale o její potřebu a kontrolu, nejde o dorozumění na základě jakési shody v diskusi, nýbrž o zdůvodnění hranic jeho (ne)možnosti. Jde o nutnou „rozepří“ mezi heterogenními soubory, mezi jejichž větami je možná návaznost, nikoli překlad; neboli mocí ovlivněný konsensus je horizont, který je nedosažitelný.²¹⁸

Až na konci dubna 1893 poslal do *Čecha* vyjádření takříkajíc iniciátor diskusí Jan Hromádka, t. č. vojenský kurát v Sarajevu.²¹⁹ Všem trefně vysvětlil, že „soudí-li dvě strany sporně o tétěž věci, nemohou míti obě pravdu, neboť pravda jest jen jedna, takže, je-li něco bílé, nemůže býti zároveň černé. Posuzuje-li tedy kněžstvo i ‚Májisté‘ ducha náboženského vanoucího z Nerudových spisů různě, může míti pouze jedna strana pravdu. Může-li však ve věci náboženství se týkající míti někdo, byt' i byl snad sebevětší učenec, lepší úsudek než kněz, který je v takové věci odborníkem právě tak jako lékař v oboru lékařském, advokát v oboru práva, profesor ohledně předmětu, jež přednáší? [...] Řekne-li tedy kněz a zvláště doktor teologie, že smýšlení náboženské ve spisech Nerudových pronesené jest naprosto nekatolické, může se mu zajisté dříve a pevněji věřiti než stu spisovatelů prosáklých dle všeho svobodomyšlitelskými zásadami našeho věku. Není již proto, někdo, byt' i byl sebevěhlasnější spisovatel, též dobrý katolík, to jsou dva úplně rozličné pojmy. [...] Vzdělanost' sama o sobě nikdy nečiní člověka vpravdě ušlechtilého, to činí jedině náboženství. Vzdělaný nevěrec je ještě horší než nevěrec surový. [...] Nejste pouze národovci, nýbrž napřed a hlavně katolíci. A proto napřed a hlavně hajte svou sv. víru, a sice co nejrázněji; nepodporujte ani sebemenším obnosem knihy, spisy, noviny a podniky jakékoli, jimiž se víra naše sv. podrývá; pak rázem umlknou svůdníci zkázu duše vaší i vlasti zamýšlející. [...] Májistům pak pravím: Kritizujte Nerudu *jako spisovatele*, jak chcete; chvalte si jeho jinak značné

²¹⁶ Srov. Krejčí, F. V.: Literatura a lid, *Rozhledy* 2, 1893, č. 6, červen, s. 181–190, šifra–ej–. Otázka tzv. lidovosti se postupně a přirozeně ocitla v centru pozornosti i z hlediska krajního odmítnutí, např. v eseji Arnošta Procházky Umění a lid, *Moderní revue* 9, 1902/03, sv. 14, č. 5, 8. 2. 1903, s. 214–221 (podepsáno Vilém Barnet).

²¹⁷ Srov. Třebický, Jan: (Kronika), *Rozhledy* 2, 1893, č. 4, duben, s. 139 (šifra T.).

²¹⁸ Viz Lyotard 1998.

²¹⁹ Hromádka, Jan: Katolickým kněžím, národovcům a „Májistům“ na uváženou, *Čech* 25, 1893, č. 97, 28. 4., s. [2].

vlastnosti spisovatelské, proti tomu nic nemám, poněvadž v ohledu spisovatelském nejsem odborníkem; avšak právě tak, jako se já Vám nemíchám do Vašeho odboru, neuznávám za oprávněné Vaše míchání se do mého oboru teologického; schází Vám v tom ohledu úplně kompetentní vědomosti.“

VIII.

„Politická a vědecká moderna se snažila hledat a nalézat realistická východiska přesnější analýzou minulého i současného života a otevíráním stále nových a nových otázek zpochybňovala pohodlné jistoty, aniž však přitom radikálně negovala společnost samotnou. Umělecká moderna byla mnohem nekompromisnější, od střízlivého realismu se distancovala jako od polovičatého a bezkrevného nazírání, které ‚bralo jen na vědomí‘ [...] a snažilo se chápat. Umělecká moderna nechce nic chápat, chce bořit a tvořit, v individualisticky pojaté akci a činu je pro ni vlastní smysl existence.“²²⁰

Literární časopisy starších generací (zcela *Osvěta*, *Květy*, téměř *Lumír*, *Světlozor* a *Zlatá Praha*) zůstávaly stranou této polemiky, podobně jako staročeské společensko-politické listy. Věnovaly se jí časopisy spjaté s nastupující kritickou a modernistickou generací, většinou však stručnými informacemi a glosami (nejmladší autoři samozřejmě nebyli členy *Máje*). Vedle toho vedly dílčí polemiky (Roháček v *Nivě* s *Vlastí* příznačně o způsobech, resp. nezpůsobech literární kritiky),²²¹ avšak především vlastní – a aktuálně důležitější – obsažné střety generační a názorové, zvláště s *Lumírem* (Šalda, Procházka, Karásek).²²²

Vyhraněnější „literární“ pohled nás přivádí ke *Glosám k Sebraným spisům Jana Nerudy*, které v dubnovém a květnovém čísle *Literárních listů* otiskl Jindřich Vodák.²²³ V prvních dvou částech neváhal vyjádřit zklamání z pojetí spisů, uvedených uspěchaně fejjetony, a nikoli soubory

²²⁰ Urban 1995, s. 35.

²²¹ Mj. Kolísek, Leopold: Niva a její pan redaktor, *Vlast* 9, 1892/93, č. 5, polovina února 1893, s. 402–403; Roháček, František: Pod policejní dohlídkou, *Niva* 3, 1892/93, č. 7, 1. 3., s. 112, nepodepsáno.

²²² Šalda polemizoval (v *Literárních listech* aj. na přelomu let 1892 a 1893) o poezii Klášterského s *Lumírem*, dále s Herbenem a *Časem*; Karásek a Procházka (jako Voj housenek, resp. Housenkáři) polemizovali se Sládkem (v únoru a v březnu 1893 v *Nivě*); Šalda s Voborníkem (v dubnu v *Literárních listech*; výtky vůči Herrmannovi přivítala ve *Vlasti* šifra –w–, 9, 1892/93, č. 9, polovina června, s. 784); podnětem další polemiky byla Procházkova kritika Škampovy sbírky *Venku a doma* (v červnu v *Nivě* a *Literárních listech* proti *Lumíru*) atd. Viz s. xxx („Orlové literární evoluce“).

²²³ Vodák, Jindřich: Glosy k Sebraným spisům Jana Nerudy (I, II), *Literární listy* 14, 1892/93, č. 9, 16. 4. 1893, s. 149–153, a (III), č. 11, 16. 5., s. 183–189 (šifra jv).

veršů; kritizoval nesystematičnost v přípravě celku i jednotlivých svazků, tendenční výběr fejetonů (bez chronologie a úplnosti); uzavřel: „Takové vydávání Sebraných spisů Jana Nerudy musí se stigmatizovati jako nejvýš *nekritické, pochybené* a vzhledem k památce i významu Nerudově *nešetrné*. / Jak se u nás rozumí šetrnosti k něčí památce, ukáže další glosa o útocích Vlasti a odpovědi spisovatelského spolku Máje.“

Ve třetí, nejobsáhlejší části *Glos Vodák* s odstupem a ironií charakterizoval Hromádkův text. Z hlediska představitele moderní kritiky jako prosazované svébytné disciplíny (poučeného navíc ze zahraničních vzorů) pochopitelně považoval za nepřijatelnou apodiktičnost, nepodloženost závěrů (znalostí celého života autora, celku fejetonistického díla) a jejich nespolehlivost, resp. nedbání charakteristických rysů předmětu, a především kritizoval nerozlišování textu a vtipu od reálného života a skutků. Tedy odsouzení ne spisovatele, nýbrž člověka. „P. Dr. Jan Hromádka neměl pro svou dalekosáhlou, odsuzující konkluzi ani dostatečný, ani průkazný materiál ani ze spisů, ani z života Nerudova. Jeho soud je *lehkomyšlný, frivolní a nekatolický*. A ještě víc. / Doklady [...], které p. Dr. Jan Hromádka pro své tvrzení uvádí, jsou *valnou většinou malicherné, nepodstatné, až i falešné, úmyslně a tendenčně zkroucené*.“ Vodák poté na mnoha příkladech tyto vývody doložil, ukázal (srovnáním pasáží z původních fejetonů a z Hromádkových citací), v čem tkví Nerudovy vtipy a v čem Hromádkova nepochopení. Reagoval poté i na další kritiky Nerudovy bezbožnosti z průběhu polemiky.

Z třetí, jakoby nezúčastněné strany tak přišla reakce na častý motiv sebevymezování „klerikální“ kritiky v obhajobách Hromádkovy recenze jako nahromadění dostateku důkazů proti Nerudovým fejetonům (které žijí dál a jsou rozšiřovány, i když autor zemřel) z hlediska katolické mravouky, které nebyly (a ani nemohly být) vyvráceny.

V závěru se Vodák podivil nad vznikem prohlášení spisovatelů *Máje* zrovna po této recenzi, když k protestu poskytla *Vlast'* důvody již dříve (třeba posudky Vrchlického poezie). V této souvislosti zdůraznil „svobodu svědomí a svobodu osobnosti“. – „Teď teprve – najednou! Teď, když nikdo nikde o ‚svobodu umění‘ ani nezavadil. Nezavadil! Neboť v celém článku pana Dra J. Hromádky nenajdete věty, která by popírala právo spisovatelovo dáti plný výraz své individualitě. ‚Nerudovy spisy nelze nám (katolíkům) kupovati, rozšiřovati a v katolických listech oznamovati.‘ Tot' konkluze, k níž p. referent *Vlasti* dospívá. Dokažte mu, že nemá pravdu, a jste s ním hotovi. Ten pozdvižený prapor svobody vypadá vůči úzké intenci článku trochu teatrálně a bombasticky. [...] / Pouhou frází se nic nevyvrátí. Naopak: kdož před proklamací českých

spisovatelů dali se svěsti argumenty pana Dra J. Hromádky, řekli si po ní: ‚Vida, ti nemají protidůkazů a kryjí se nabubřelými slovy‘ – a utvrdili se ve svém protinerudovském bludu. Inu ovšem, dá to trochu práce, vyvodit náboženské a mravní zásady Nerudovy z jeho děl.“

Vodákův text ukazuje, že vedle myšlení klerikálního (obecněji: nábožensky podmíněného) a s ním se přetlačujícího myšlení národně-liberálního, vedle přístupu realistického, který již toto přetlačování mohl částečně nazírat s kritickým odstupem, již *žilo* myšlení moderní, které ke kritickému odstupu přidalo proti široce osvojenému opakování osten individuální a které bylo schopno navíc z rodícího se stanoviska svébytnosti umění jasně kritického a nekompromisního postoje k celé šíři takto se projevujících společenských postojů. Zjevuje se nám složitost a rozvrstvenost dobové situace, moment proměny v již nabyté schopnosti způsoby uvažování a konání navzájem nepřeložitelné a neslučitelné nahlédnout jinak, v poznání nejednoznačné současnosti, v důrazu na umění jako možnost alternativy, prostor volnosti a změny, jako průzor do nového století.

Rozsáhlé polemické výměny – proměňující se od typu sporu o význam výrazné umělecké osobnosti k široké a rozbíhavé společenské diskusi na pomezí propagandy i aféry – provázely proces otevírání společnosti a posilování možností rozvoje vzdělání a rozšíření témat a způsobů všem dostupné osvěty.²²⁴ Diskuse a polemiky na druhou stranu tento proces (byť implicitně) prohlubovaly, i když se skutečně nebo jen zdánlivě týkaly dílčích otázek. Přímo nebo v ohlasech se totiž staly takřkajíc věcí veřejného zájmu.

Ohlasy rozbíhavé nerudovské polemiky najdeme na sklonku roku 1894 a počátku roku následujícího v podobně rozsáhlé, zprvu literární, posléze společensko-politické polemice revidující pojetí národních hodnot, otevřené Macharovým kritickým hodnocením dalšího májovce – Vítězslava Háalka. Při jejím komentování se zvláště *Vlast'* opakovaně vracela ke kolektivistickým rysům polemiky o Nerudu a podivovala se, že proti Macharovu článku *Máj* nezaujal podobný hromadný odsuzující postoj, stvrzovala tak manifestativní pojetí polemiky ve veřejném prostoru.

²²⁴ Vedle hálkovské polemiky, jíž je věnována kapitola Periodika a polemika: aktualita a paměť (s. xxx–xxx), tuto funkci plnily i další polemické výměny, počínaje samozřejmě spory o *Rukopisy* (viz zde s. xxx).

Hledání nové syntézy

Koncepční výkony českého literárního symbolismu

Svobodným se zveš? Tvou vládnoucí myšlenku chci slyšeti, a ne, že jsi unikl jhu. (Friedrich Nietzsche)²²⁵

Programové prosazování symbolismu v českém fin de siècle probíhalo v liniích od analytického směřování, přes představu sjednocujícího, sugerujícího duševního zření, k hledání obecněji platné syntézy, souviselo s polemickým postojem modernistické generace vůči generacím starším a s otázkami po vztahu umění a života. Odehrávalo se přirozeně zvláště v rovině kritické; programového rázu²²⁶ však nabývala rovněž díla básnická a prozaická, bezprostředně následující, či dokonce předcházející práce teoretizující, v nichž jako by se samo užití určitých nových uměleckých prostředků stávalo gestem, jedním z podstatných momentů významové hry. Koncepčními výkony českého symbolismu v tomto širším záběru tedy rozumíme texty, jež tematizovaly (byť různorodým způsobem) proces symbolizace, zkoumaly a pojmenovávaly a také názorně předváděly zásady a významové možnosti symbolistní obraznosti v dobovém uměleckém dění.

V době, kdy se obraz světa všestranně rozpadal, poskytoval symbolismus svou sjednocující silou přirozené východisko v představě (jiné – víceznačné, abstraktní) univerzálnosti: na základě převratně se osvobozující (nietzschovské) individuální vůle a fantazie, obnovovanou syntetizující aktivitou básnického subjektu (toužící po poznání transcendentním). V korespondenci s pocity relativizace hodnot a ztráty identity a v protikladu k pozitivismu a naturalismu se tak symbolismus jako literární směr stal iniciativním činitelem moderního umění: navazujícím na romantismus (zejména na Goetheovo a Coleridgeovo

²²⁵ *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a pro nikoho*, přel. Otokar Fischer (Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1914, s. 58).

²²⁶ Mluvíme-li o *programovosti*, můžeme vyjít z vymezení programové kritiky ve studii Zdeňka Pešata Z kapitol české programové kritiky. F. X. Šalda a Jaroslav Vrchlický (1998): „Nevyznačuje ji pouhý negativismus častý při nástupu nové mladé tvůrčí energie, jenž se distancuje od uměleckých výtvorů dosavadních. Necharakterizují ji ani pouhá polemická vystoupení, ani spory mezi jednotlivými uměleckými koncepcemi. Obojí je jistě nezbytnou součástí programových snah v umění, ale chybí tomu to nejdůležitější, vyhraněná představa nových tvůrčích cílů, prosazovaná často jednostranně, někdy i kriticky bezohledně a ve své vyhraněnosti, zvláště v zárodcích, kdy za ní nestojí ještě nová díla, snadno napadnutelná. Její zranitelnost pochází z toho, že je ještě neotřelá, a tudíž z hlediska příjemce se může jevit jako tvůrčí svévole, jako cizorodé těleso, vetřelec do spořádané hierarchie dosavadních hodnot“ (s. 229).

vymezení symbolu jako nejvyššího způsobu literárního vyjádření) a postupně vyhraňujícím Baudelairovo pojetí korespondence (inherentní analogie mezi duší a přírodou, vnitřním a vnějším světem) – k programové otevřenosti stále novým reakcím a interpretacím (vrcholně v tvorbě Stéphana Mallarméa).²²⁷

Výrazem sjednocující podstaty symbolismu a do značné míry i dobovou módou se staly úvahy o syntéze a syntetismu. V pracích francouzských teoretiků (Francise Viélé-Griffina, Gustava Kahna ad.) se týkaly především skládání jednotlivých elementů, označovaly řady korelací (hypotetických) symbolizovaných objektů, v otázkách o přibližování forem vnímatelnosti odkazovaly k užším vazbám mezi uměleckými obory (gesamtkunstwerk). Postupně osamostatňovaný pojem *syntetismus* však svým obsahem překračoval směrové omezení (v mnohosti norem – až k všeobjímající neurčitosti) a stával se synonymem moderny přelomu století, resp. (moderního) umění vůbec: hledáním „posledního ‚pojmu‘, poslední roviny“.²²⁸ Na (vy)užívání, proměny i záměny tohoto pojmu v devadesátých letech se zaměříme především.

K představě nového umění, k ideji obraznosti syntetizující vnitřní a vnější světy, duševní zření, citové prožívání a přírodní reflexe docházeli mladí kritikové nastupující na počátku devadesátých let s jistou překotností: jednak pod vlivem zahraničních výbojů, jednak v reakci na proměňující se podobu kulturního života v českých zemích, který byl ještě poznamenán dozníváním procesu jazykového a národního sebeuvědomění. V provokujícím hledání originality a nových možností umělecké tvorby se nejprve vymezovali odmítnutím soudobé literární produkce.²²⁹ Na rozhraní osmdesátých a devadesátých let tudíž

²²⁷ Viz například René Wellek 1984, resp. 2005.

²²⁸ „Schematicky řečeno: předpokladem syntézy je buď nalezení posledního ‚pojmu‘, anebo je to hledání poslední roviny, v níž má všechna skutečnost svůj zákon a svůj základ: tento pojem anebo tuto rovinu je třeba vidět za jevy, máme-li rozumět jejich smyslu. A je jasné, že tato poslední rovina je taková, že protiklady, s nimiž musíme pracovat, pokud se pohybujeme mezi jevy, jsou nutně relativní, dokonce nemají relevanci: duševní a tělesné, psychické a fyziologické, naivní a sentimentální, to vše jsou jen odvozené pojmy, v nichž se skutečnost rozpadá a třští. Přitom však, a to platí přinejmenším od romantiky, cesta k poslední realitě reálného vede přes de-realizaci reálného (neboť realita je pro nás zprvu a především to, co se nám ukazuje prostřednictvím protikladů)“ (Petříček 1996, s. 10).

²²⁹ Jejím ráz určovali (vedle autorů tzv. školy národní) především básníci kolem časopisu *Lumír* s vůdčími osobnostmi J. V. Sládkem, Jaroslavem Vrchlickým a Juliem Zeyerem. Ve výrazu, v tematice i prostřednictvím četných překladů usilovali o přiblížení zahraničním literaturám, svým senzitivismem, směřováním k spiritualismu a k subjektivní reflexi předjímalí rysy novoromantické a symbolistní poetiky. Roli předchůdců jim (a zvláště Vrchlickému) však vůdčí osobnosti modernistické kritiky začali přiznávat až v dalších desetiletích. Za koncepční výkon podstatný *pro* český symbolismus můžeme v tomto smyslu považovat překladatelskou činnost Jaroslava

sympatizovali s realistickým hnutím, jež v umění odmítalo historismus a akademismus, usilovalo o přiblížení k „živé“ skutečnosti, proklamovalo jeho „pravdivost“ (resp. objektivnost, vědeckost). „Revolucionářům“ byl blízký kritický pohled na zastarávající kánony, záhy však odmítli materialistická omezení a popisnost venkovského a historického realismu i naturalismu. Na předpoklady vytvořené realismem (otevřenost, analytičnost) navazovali převratným způsobem. „Radikální idealismus“ symbolismu jim poskytl oporu v hledání vlastního přístupu ke skutečnosti (překonávajícího i rozvíjejícího fázi relativizace a destrukce), nového konceptu (čistého) umění jako hlubšího poznávání. (Ne)rozumitelný svět jako by mohl být konstituován již jen v opakované a proměňující se obrazotvornosti, v celistvosti tvůrčího aktu – na základě sebeidentifikace, „radikální priority subjektu“ (zahrnující a přesahující vymezení individua vůči vnějšku a vztahy mezi subjekty).²³⁰

Obrozující se umělecká teorie a kritika tak na prahu moderní rozmanitosti estetických přístupů a prolínání uměleckých směrů mohla formulovat dynamické principy umělecké tvorby: důraz na individuální duchovní vyhraněnost a vnitřní zření, na svébytnost uměleckého obrazu světa, zejména pak absolutizující pojetí uměleckého i životního stylu jako integrujícího významotvorného fenoménu. Tyto obecné principy byly na přelomu století společné porealistickým snahám, i přes různé akcenty a postupné stylové rozrůžňování v stále těsnějším kontaktu se vznikající moderní beletrií. V jejich intencích se pohybovaly koncepční výkony symbolismu. Postupně se objevovaly v polemických vystoupeních mladých kritiků zejména v *Literárních listech*; relativně uceleně zazněly v rozsáhlém eseji F. X. Šaldy *Syntetismus v novém umění* (1891–92) – trvale vlivném programovém textu českého symbolismu, výsledku polemik s realisty, resp. obrany povídky *Analýza* vůči nepříznivé recenzi v *Času*.²³¹

Své vývody Šalda obsáhle opírá o práce zahraničních (převážně francouzských) estetiků, dovolává se Charlese Morice, Camilla Mauclaira, Edouarda Roda, Emila Hennequina, Vittoria Picy aj., vrací se ke Kantově teorii symbolu.²³² Mluví o evokaci, intuici, živém tvaru, sepětí obsahu a formy, zření a vidění. V této konstelaci užívá termínu syntetismus v užším smyslu v podstatě v souladu s generační představou symbolismu,

Vrchlického (a jeho okruhu), mj. soubory *Poezie francouzská nové doby* (1877), *Moderní básníci francouzští* (1893). Na apriorně negativistické (osobní) rysy mezigeneračních polemik upozornil například Zdeněk Pešat (1988b).

²³⁰ Srov. Paul de Man 1993.

²³¹ Viz zde s. xxx–xxx a pozn. 92.

²³² Srov. Petříček 1994.

kteřou se vřak snaží překročit řirřím vymezením ideálu umění univerzálního, směřujícího k vyšří jednotě: na základě mnohostranné syntézy, souvztažnosti všech složek díla. Rozpínavý syntetismus zde osciluje mezi zájmem „o všeobecný, abstraktní, absolutní význam a smysl předmětu pouze jako pomíjejícího zjevu, omezeného tvaru, částečné realizace věčného rozumu, čisté ideje, skrytého smyslu“, tedy představou procesu symbolizace, „síly konkrétně-symbolicky evokační“ (neboli pojmu styl v „technickém“ smyslu); přes pomezí „integrálnost, adekvátnost Výrazu a Podstaty“ v základní tezi „syntetismu-symbolismu“; až k nejobecnějšimu významu: „je jedině a ryze ideální mezí, směrem, regulativem, ne vytčeným, užitým, jako bod určité a konstantně položeným terčem a cílem [...] není zavřené dogma, není literární program, není manifest školy nebo směru. Jest imanentní podstata, jest ideální cíl. Odtud nekonečný, poněvaďž neomezený jeho význam: nepředpisuje [...], ale – a v tom je nejryzeji a nejvlastněji moderní – ve zbožné a bářlivé úctě k právu kaďde individuality umělecké a lidské spíše naznačuje, než ukazuje směr posloupné a nejúplnější Evoluce všech jejích sil v umění jedině, celé, integrální.“²³³

řaldův „individualismus a idealismus se příliš neměnil od *Syntetismu v novém umění* do vzniku knihy *Duře a dílo* (1913), jenom nabyl na lidské a umělecké síle.“²³⁴ Velkorysým zcelujícím a inspirativním obloukem, který již na počátku devadesátých let vyklenul od obhajoby symbolismu k všezahrnující vizi syntetismu, vlastně uzavíral cestu k dalšímu zobecňování, neboť naplnil možnosti syntetismu jakořto ideologie. Její znaky vymezil Jan Grossman²³⁵ právě na řaldovském materiálu: idealistický dualismus přítomnosti a budoucnosti, předběžnost programu, pojmovou obecnost a neurčitost, resp. záměnu obecné normy za individuální a specifickou charakterizaci. Konstatoval, že z ideologického hlediska „syntetický a nový“ charakter umění není nijak konkrétně pojat a ze zákonitosti literárního díla a jeho vývoje vyvozen. Umění syntetické je, řekněme, to umění, které je (které bude) syntézou ducha a hmoty, umění, kde smyslovost bude zduchovněna a duch pojat smyslově. Nicméně tato definice [...] není definicí řádného určitého, specificky vymezitelného umění. Je to [...] měřítko umění v obecném smyslu slova, pro *umění* vřbec.“

²³³ Syntetismus v novém umění, *Literární listy* 13, 1891/92, ř. 1–8, 16. 12. 1891 – 1. 4. 1892.

²³⁴ Králík [1942] 1995, s. 325.

²³⁵ Upozornil přitom na vrchol řaldových syntetizujících snah v obraznosti uměleckého eseje, zvláště v *Bojích o zítřek* (1905), uvolňující se z pojmové terminologie – Grossman 1946, s. 13–18.

Šaldova syntéza samozřejmě nebyla jediná, sjednocující impuls symbolismu ve své imanentnosti otevíral v horizontu dobového estetického myšlení prostor dalším úvahám – „multiplicitě zcelování krásného“ jako předpokladu významovosti krásy a umění.²³⁶ Z analogického základu vycházely další koncepční práce promýšlející poměry mezi jednotlivými (etablovanými) principy moderního umění: v souvislosti jak s postupnou diferenciací uvnitř generace i s nástupem mladších autorů, tak s příznačnými „doprovodnými“ fenomény psychologismu, snovosti, mystiky, skepticismu, společenské revolty ad. Sevřenější i dílčí pokusy o další, vyhraněnější syntézu – motivované zejména pronikáním nových směrů, skupinovými potřebami i mimoestetickými požadavky – vycházely z přeskupování důrazů a priorit v úsilí o postižení určité vůdčí charakteristiky uměleckého výkonu a jeho působení. Syntetizující tendence se projevovaly a nejvýrazněji různily zvláště v řešení otázky vztahu fikce ke skutečnosti, umění k životu.

Dekadentní podoba symbolismu zrodila záměrně vyhocenou koncepci estetismu, již soustavně rozvíjel především *Arnošt Procházka*. Programový a iniciační význam jeho provokativní (a zapomínané) básnické sbírky *Prostibola duše* (1894)²³⁷ převážil nad významem uměleckým. V době, kdy se symbolistní básnická tvorba teprve rodila – v nečetných pokusech typu Šaldovy *Analýzy* či knih Jiřího Karáska *Bezcestí* (1893) a *Zazděná okna* (1894) – sehrála důležitou úlohu. Ve snaze přiblížit se nejnovějším zahraničním výbojům a prosadit dekadentně symbolistní poetiku v koncentrované podobě autor představil rozlehlý rejstřík jejích příznaků, motivů, gest a rekvizit, frustrující obrazy duševních krajín, snové vize a bizarní výjevy. Šest básní sjednocuje (auto)stylizace přecitlivělého i cynického básnického subjektu, který hledá jistotu v egotismu, zjevuje dostředivý sebedestruktivní proces jako výraz pesimistické koncepce „ztrácející“ se lidské existence, zavrhuje přírodní a „božský“ řád, selhávající představu vývoje. Zadrhávající ráz knihy (napětí mezi momenty prožitými a programovými) zrcadlí disharmonizující esenci dekadence: skepsi vůči ubíjející a beznadějně každodennosti a iluzionistický nihilismus na jedné straně,

²³⁶ „Podstata symbolického alebo symbol obsahujúceho je priamo v tom, že sa nevzťahuje na nijaký intelektuálny dovŕšený účelný význam, ale že svoj význam obsahuje v sebe samom. [...] To, že samo v sebe obsahuje to, čo má povedať, treba chápať ako všeobecnú požiadavku a nielen ako nevyhnutnú podmienku ako rozumieť takzvanéj moderne“ (Gadamer 1995, s. 66–67, 68).

²³⁷ Výjimečnost *Prostibola duše* (i v kontextu vlastní tvorby) Procházka podtrhl neobvyklou typografickou úpravou, obálkou, omezeným nákladem, záměrně ji posílil i odmítnutím dotisku původního nákladu nebo reedice i prohlášením, že nebude již nikdy znovu vydáno. Kniha je považována za první číslovanou bibliofilii a zároveň za první soubor s převahou volného verše v Čechách. Viz Merhaut 2000.

(nedosažitelný) ideál vyššího bytí a dokonalejšího jedince na straně druhé: „vrchol a propast v jednom“.²³⁸

Protějškem Procházka básnického manifestu je jeho esej *K poslední fázi české poezie* (1896).²³⁹ „V roztříštěnosti přítomných hodin“, kdy „není převládajícího shodného nazírání a cílení“, akcentuje „čistý spiritualismus“ jako centrum, východisko i cíl, „konečný návrat k prazdroji a k prasíle Umění, nutný a nevyhnutelný, jenž sám jediný jest Život“. Takové „umění symbolické par excellence“ ztotožňuje s dekadentním symbolismem. Jako sjednocující princip poté proklamuje „absolutní dekadenci“: umění, jež „bude chutnáno a pronikáno pouze dušemi vyvolených, vybraných, povznesených. A tu samozřejmě, že bude růsti a stoupati, nedbajíc blbého pokřiku mozkové lůzy, že půjde do budoucích a nových panenských zemí volného bytí, nedajíc se poutati ke galejím užitečnosti, účelnosti a zdraví po smyslu demokratických obrazoborců, nedajíc se přibíjeti na kříž lidových a nacionálních a politických a jiných kterýchkoli všivých požadavků a potřeb [...] V posledních konsekvencích dojde se čiré abstrakce, holé metafyziky, přechází se v svět, kde city mění se v ideje, poezie stane se pyšnou glorifikací nejduševnějšího a nejvyššího.“ Požadavek radikální soběstačnosti tvůrčího subjektu v zdánlivém bezčasí a proti vnější realitě vedl k unikavému ideálu autonomního umění jako symbolu cesty k absolutnu, jenž se ztrácí svým naplněním. Sebestředný symbolismus završila v dalších programových vystoupeních vůdčích osobností *Moderní revue*²⁴⁰ syntetizující a ve své podstatě neměnná koncepce

²³⁸ Procházka, Arnošt: Glosa k dekadenci, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 7, 16. 3. 1894, s. 115–116, podepsáno Gabriel Moton.

²³⁹ In: *Almanach secese* (Praha: S. K. Neumann, 1896, s. 69–79); ve snaze shromáždit co nejvíce autorů redaktor Almanachu S. K. Neumann zvolil označení *secese* v intencích dobového užívání: jako možnost negativního vymezení vůči tradici. Pozdější pronikání tohoto termínu – jako syntetizujícího označení pro dobový kulturní a především výtvarný sloh – z historie výtvarného umění do literární historie je rovněž výrazem (zpětné) snahy o postižení mnohotvárnosti a symbiózy mnohdy protichůdných literárních postupů přelomu století i mezioborových souvislostí. Pro literaturu však zůstává ve značné míře zobecnění víceméně okrajové; naproti tomu v užším pojetí povzbuzuje zejména detailnější průzkumy konkrétních projevů výtvarna v literatuře, proměnlivých napříč jednotlivými směry. S negativními reakcemi (mj. Jana Voborníka a F. V. Krejčího) Neumann polemizoval: V záležitosti *Almanach secese*, *Moderní revue* 2, 1895, sv. 4, č. 2, 8. 5., s. 47–48. Viz též zde s. 178.

²⁴⁰ Především Arnošta Procházky a Jiřího Karáska ze Lvovic – viz sb. *Moderní revue 1894–1925* (1995). Neobvyklé pokusy smířit „úzké“ estetické pojetí krásy s rytmem života podnikli Bohuslav Chaloupka (Budoucí umění, *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 1, 8. 4., s. 121–128) a K. H. Hilar (Doba syntetická, *Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 3, 8. 6., s. 107–117); v tzv. druhé vlně dekadence ji pak „uskutečnil“ Arthur Breisky

estetismu, která podkládala i v dalších desetiletích artistní stylizace i dílčí proměny poetických postupů a autorského okruhu.

Zmíněná pojetí symbolismu, resp. syntetismu (širší a dynamičtější Šaldovo – užší a statictější Procházkovy) obracela pozornost především k otázkám svébytné estetické pravdivosti, stylové jednoty a jedinečnosti a k vnitřním zákonitostem uměleckého díla – aniž by zásadně vybočovala k rovinám mimouměleckým. Pozoruhodné je v této souvislosti zejména syntetizující úsilí dvou předních symbolistických básníků, projevující se jak v působivosti jejich díla, tak ve formulacích programového rázu, například v metafoře sugesce: Karel Hlaváček (rozvíjející dekadentní vlivy) v souboru *Pozdě k ránu* (1896) podtrhl zcelující moc imaginace; Otokar Březina (spíše v šaldovském duchu i s wagnerovským naladěním) v básnických esejích *Tajemné v umění* (1897), *Zrcadlení v hloubce* (1905) aj. připomínal mystické prameny krásna jako harmonizujícího principu univerza.

Další pokusy o syntézu uskutečněné na sklonku minulého století již překračovaly hranice autonomie umění (často i symbolismu). V hledání těsnějšího sepětí s každodenní realitou a společenskými problémy různým způsobem podléhaly mimoestetickým podnětům. Například manifest *Česká moderna* (1895), koncipovaný J. S. Macharem a F. X. Šaldou, shromažďující představitele mladé generace různorodého zaměření (včetně realistů) a proklamující především kulturní a politické cíle pokrokového hnutí.²⁴¹ Ve stejném roce manifestovala *Katolická moderna* své snahy o přiblížení katolicky orientované literatury nejnovějším trendům v almanachu *Pod jedním praporem* a od následujícího roku měsíčníkem *Nový život*. Z podnětů symbolismu, krajního uměleckého individualismu a politicky radikálního pokrokářství vyšel S. K. Neumann při koncipování revue *Nový kult* a propagaci vlivné ideologie *anarchismu* jako předpokladu hlubší, „živé syntézy hmoty a ducha“.²⁴²

mystifikační metaforou dandysmu (Kvintesence dandysmu, *Moderní revue* 15, 1908/09, sv. 21, č. 7, 8. 4. 1909, s. 331–337.

²⁴¹ Viz kapitolu Naše „krize modernová“ (zde s. xxx–xxx).

²⁴² „Romantismus zdvihl právo fikce proti realitě a vnější pravdu individua proti prostředí; pozitivistický naturalismus zdvihl realitu proti fikci, prostředí proti individuu; krajní směry moderní zdvihly opět individuum, tentokrát však s jeho pravdou vnitřní, proti prostředí a vnější realitě. Tu jasnovidný duch pozná dneska okamžitě, že to byly tři extrémy, ku kterým se lidstvo nemůže již vrátiti, a že syntéza všech tří směrů jest jediným východiskem“ (Neumann, S. K.: Individualismus umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 3, 1. 11. 1899, s. 91–95 → *Stati a projevy* 1, ed. Zina Trochová, Praha: SNKLU, 1964, s. 151). – „Krásno a svoboda jsou dva nezbytné živly budoucího lidstva. Doplňují se navzájem. Prolínají se. Jejich syntéza je lidskou metou“ (Umění, umělci a lid, *Nový kult* 3, 1900, č. 4, 28. 4., s. 7–11 → in *Stati a projevy* 1, s. 230).

Téma proměn v hledání nové syntézy zároveň přirozeně připomíná, že – „otázka, ktorú nám dnes kladie umenie, obsahuje predovšetkým úlohu, aby sme to, čo sa rozpadá a čo v napätí stojí proti sebe, zjednotili: na jednej strane historické zdanie, na druhej strane progresívne zdanie“.²⁴³ Operuje-li se dnes pojmem syntetismus, jde většinou právě o Šaldovo vymezení z počátku devadesátých let (ne vždy však bývá specifikováno, který z jeho „syntetismů“ je brán v úvahu). S oceněním Šaldova významu pro rozvoj moderního umění (s nímž stále zřetelněji souzněla jeho schopnost proměn, potřeba hlouběji překlenovat rozpor mezi uměním a životem, „zmnožovat a stupňovat intenzitu jeho rytmu“)²⁴⁴ přejímala literární historie i zbezvýznamňování konzervativnější, leč vlivné a pozoruhodné varianty okruhu *Moderní revue*. Nahlížíme-li rozmanité estetické momenty a funkce v jejich pluralitě v dobovém horizontu, zjišťujeme v rovině syntetizačních snah, jak právě rovnomocné střetávání zmíněných nejdůsažnějších linií, inspirovaných obhajobou a rozvíjením symbolismu, významně ovlivňovalo dění v české literatuře na přelomu století.

²⁴³ Gadamer 1995, s. 81.

²⁴⁴ Šalda, F. X.: *Boje o zítřek. Meditace a rapsodie 1898–1904* (Praha: Volné směry, 1905) → *Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 1*, ed. Jan Mukařovský (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1948, s. 92).

„Orlové literární revoluce“

F. X. Šalda a/versus Arnošt Procházka (a *Moderní revue*)

1893–1925

Téma vztahů a sporů mezi F. X. Šaldou a Arnoštem Procházkou, resp. dekadentními symbolisty a estéty z okruhu *Moderní revue*, především Jiřím Karáskem, zahrnuje rozsáhlou oblast různorodých polemik, jež se po několik desetiletí týkaly nejen postupného rozrůžňování a protikladů jejich modernistických představ a koncepcí, ale výrazně rovněž budování a rozvíjení silových, vykladačských pozic v rámci tzv. generace devadesátých let a otázek etických. Přitom protagonisté na obou stranách byli bytostnými polemiky, od devadesátých let do poloviny dvacátých let vedli stovky polemik různorodého rozsahu a tématu.²⁴⁵

Dobově příznačný, svébytný a sebestvrzující polemický žánr dovoľoval bezprostředněji a otevřeněji formulovat estetické a ideové koncepty; stával se platformou sporů s významem nadčasovým a zároveň prostorem útoků ryze osobních s dosahem toliko časovým. Zjevuje mnohé a podstatné z dobové situace a uměleckých dějů. Podle esejů, kritik, zmínek v korespondenci i ve vzpomínkách můžeme rekapitulovat *vývoj vztahů* a dlouholetých kontroverzí mezi Šaldou na jedné straně a Procházkou a Karáskem na straně druhé. Lze jej sledovat v několika fázích:

²⁴⁵ Šalda polemizoval s širokým spektrem literátů, kromě Procházky a Karáska mezi ně postupně (a často opakovaně) patřili: Jaroslav Kvapil, František Roháček, Jaroslav Vrchlický, J. V. Sládek, Jan Herben, Ignát Herrmann, Jan Voborník, František Zákrejs, Josef Pelcl, M. A. Šimáček, F. V. Krejčí, Václav Hladík, S. K. Neumann, Karel Pelant, Vilém Mrštík, K. M. Čapek Chod, Karel Sezima, Viktor Dyk, Jaroslav Kamper, Jan Lier, Karel Elgart Sokol, Emanuel Chalupný, Jindřich Vodák, Josef Laichter, F. S. Procházka, Alexandr Bačkovský, Jaroslav Hilbert, Josef Holý, Karel Horký, Karel Dostál-Lutinov, Otakar Theer, Jaroslav Vlček, Arne Novák, Jaroslav Sutnar, Miloslav Hýsek, Miloš Marten, Albert Pražák, Arnošt Dvořák, Jiří Mahen, Otokar Fischer, Hanuš Jelínek, F. A. Šubert, Rudolf Medek, Marie Majerová, Karel Čapek, Josef Kodíček, Gustav Pallas, Miroslav Rutte, Richard Weiner, Antonín Sova, L. N. Zvěřina, Gustav Jaroš-Gamma, Ferdinand Peroutka aj. – Stejně lze uvést soupis autorů, s nimiž polemizovali Karásek a zejména Procházka: Jaroslav Kvapil, J. V. Sládek, Jaroslav Vrchlický, Ferdinand Schulz, Jan Lier, František Zákrejs, Antonín Sova, Ludvík Lošťák, M. A. Šimáček, Jan Vorel, F. V. Krejčí, Josef Pelcl, J. S. Machar, Jan Herben, Sigismund Bouška, Jaroslav Vlček, S. K. Neumann, Václav Hladík, Václav Flajšhans, Otakar Theer, Karel Sezima, Otokar Šimek, Arne Novák, Viktor Dyk, Václav Štech, Karel Dostál-Lutinov, Emanuel Lešehrad, Karel Rožek, Jiří Mahen, Karel Pelant, Josef Laichter, Jindřich Vodák, J. D. Konrád, Jaroslav Hilbert, Karel Horký, Vilém Mrštík, Josef Bartoš, Hugo Siebenschein, Josef Kodíček, Karel Čapek, F. S. Procházka, Ervín Taussig, Hanuš Jelínek, Otokar Fischer, Bohumil Polan, Richard Weiner, Ferdinand Pujman, Růžena Svobodová, Otakar Štorch-Marien ad.

1. 1893–1895, vzájemné ohledávání a počátky diferenciací od prvního setkání do doby příprav a vydání *České moderny*, kterou ovšem předběhlo založení *Moderní revue* jakožto první svébytné platformy části generace devadesátých let. 2. 1895–1900, rozrůžňující paralelní vyhraňování s úběžníkem vztahu umění k životu a společnosti a v konfrontaci s dalšími nastupujícími, alternativními koncepty modernismu, resp. syntetismu. 3. 1900–1910, účtující ohlédnutí od zvrstvené generační polemiky završené sporem o Šaldovy pseudonymy do Karáskova obvinění v tzv. aféře anonymních listů. 4. 1910–1925, oboustranně vyhlašované nepřátelství či ignorování, resp. polemické sebe prezentace vlastních rolí v rámci modernismu od osobně účtujícího doznění aféry do Procházkovy smrti (posléze především v souvislosti se vzpomínkami na přelom století). Následující kapitoly se v chronologickém přehledu podrobněji zaměřují zejména na dvě počáteční období, na kořeny polemik, některé jejich momenty a rysy.

I.

Předem je nezbytné zdůraznit *východiska společná* Šaldovi, Procházkovi a Karáskovi jako vůdčím představitelům mladé modernistické literatury nastupující soustředěně od počátku devadesátých let 19. století. Převratnou (revoluční) intencí nového hnutí bylo především poznání podstaty umění, zdůraznění jeho autonomie a z ní plynoucí možnosti integrálně, cestou symbolizace a mnohoznačným hledáním tvůrčí syntézy dojít k individuálnímu stylu, k hledání skrytého smyslu, k novým, duchovním významům.²⁴⁶ Programově toto úsilí záhy a podnětně formuloval Šalda, prosazoval je spolu s Procházkou a Karáskem (Vodákem, Krejčím, Vorlem ad.) soustavnou kritickou aktivitou. Při formování umělecké kritiky jako svébytné disciplíny se negativně vymezovali vůči tradici a předchozím generacím (zvláště v polemikách s lumírovským okruhem), v kritických textech zároveň formulovali nové principy umělecké tvorby (mj. v uvádění a interpretaci zahraničních myšlenkových vzorů, zejména francouzské kritiky).²⁴⁷

²⁴⁶ Viz předchozí kapitoly „Pohyb proti klidu“ (zde s. xxx–xxx) a Hledání nové syntézy (zde s. xxx–xxx).

²⁴⁷ „Datuji-li mladou literární generaci asi od r. 1891, mám tu na mysli hnutí, vědomé, v společný šik sražené, programově i kriticky vyzbrojené, od literatury starších odříznuté. Ale dříve ještě nežli toto hnutí se objevilo, proskakovaly nové snahy, roztroušeně ovšem a skorem neuvědoměně, v literární produkci. V poezii u Machara, Sovy, Jar. Kvapila a Boreckého. V próze u Mrštíka, Šlejhara a F. X. Svobody. Spontánně, téměř beze všech kritických kampaní zjednával si tu půdu naturalismus i psychologismus v próze, realismus i symbolismus v lyrice, smysl pro individualnost, odstíněnost a barvitost výrazu. Duch veskrze ideový a kritický byl H.

Základními a společnými znaky pro jejich pojetí modernismu – a to koneckonců i v dalších desetiletích oboustranně vyhlašovaného nepřátelství – byly: důraz na svébytnost umění a na specifičnost jeho vztahu ke skutečnosti a ke společnosti podložený estetickým idealismem, individualismus vyzdvihující vnitřní, svobodný duchovní svět jedince-tvůrce a relativizující vnější, mimoestetické požadavky, dále nesmlouvavost a polemičnost kritického myšlení a absolutizující pojetí osobitého uměleckého i životního stylu jako integrujícího významotvorného fenoménu. O tato programová východiska v obecné rovině v podstatě nikdy nebylo sporu, věcná část vzájemných polemik se týkala jejich realizace a dalšího směřování, akcentů na jednotlivé komponenty, jejich souvislosti a hierarchie.

Do společného boje jednotliví „revolucionáři“ od počátku a přirozeně vkládali své *individuální estetické představy, dispozice i povahové vlastnosti*. Jiří Karásek (ze Lvovic) jako básník a kritik otevřeně vycházel z dojmů a impresí, požadoval psychologicky založený dialog s dílem. Arnošt Procházka byl osobně poněkud zdrženlivější a formálnější, snažil se o ucelenější i obecněji platný pohled, především ve znamení nietzschovského individualismu a skepticismu hledal v umění výjimečnost, duchovní vyhraněnost a exaltovanost. Nejvýraznější a nejbojovnější (i nejvztahovačnější) F. X. Šalda usiloval o univerzálnější, filozofičtější založené pojetí umění, dynamicky otevřené též společenským proměnám. Klíčové momenty – jež je spojovaly a záhy zároveň začaly rozdělovat – najdeme nejen v rozpracovávaných tématech a ve způsobu užívání pojmů, jež by zakládaly modernost umění (tedy hlavně syntetismus, symbolismus a dekadence, „život“ sám), ale i ve způsobu, jakým jednotliví protagonisté projevovali vědomí společného boje na jedné straně a jak projektovali a tematizovali svůj vlastní podíl na tomto boji a zvláště jeho důležitost na straně druhé.

Představitelé nové kritiky navazovali na kritičnost Masarykova realistického proudu (zvláště na osobnosti H. G. Schauera, J. S. Machara a Viléma Mrštíka) a zprvu byli spjati s pokrokovým hnutím. Na počátku devadesátých let publikovali především v moravských časopisech

G. Schauer, ale nebylo tu školy, jejímž by mohl být teoretikem. Šel sám, ale uhodil prvé tóny nové kritiky. [...] Dělitko bylo tehdy ještě jiné: pouze poměr ke ‚starým‘. Byla to vlastně stupnice: čím příkřeji kdo stál proti nim, čím méně ‚kompromisoval‘, tím spíše mu příslušelo epiteton ‚moderního‘. Nerozhodoval tu vlastní obsah osobnosti, nýbrž její zevní taktika. Nejdále v této stupnici, na nejkrajnějším levém křídle, stála jmenovaná kritická trojice Šalda, Karásek a Procházka, tak jako vůbec jen kritika sama zdvihala prapor literární revoluce. Z beletristů nepostavil se té doby do zjevně odbojné pozice proti starým ani jediný“ (Krejčí, F. V.: Deset let mladé literatury, *Rozhledy* 12, 1901/02, č. 1–6, 5. 9. – 9. 11. 1901, s. 5–9, 41–46, 74–78, 107–111, 136–139, 169–172; sep.: Praha: Rozhledy, [1901], cit. s. 5).

Literární listy, *Vesna* a *Niva* a byli označováni (zavedenými autory z „centra“) s hanlivým příděchem jako tzv. moravská kritika. Hlavně v polemikách se Sládkovým *Lumírem* (s okruhem Jaroslava Vrchlického, proti tvorbě Jaroslava Kvapila, Antonína Klášterského, Aloise Škampy a dalších) a s konzervativnější *Osvětou*²⁴⁸ čelili odsudkům a zesměšňujícím soudům.²⁴⁹

V tomto duchu např. psal staročeský publicista Ladislav Mattuš, jenž příznačně zjednodušeně všechny nahlížel jako dekadenty: „Příliš brzo se narodila naše vlastní Mlád'átka, hraničáři literatury úpadkové, dekadenti; – na úpadek máme skoro ještě čas. / Přišli jsou jest tři mudrci od západu Šalda † Karásek † Procházka, – aby se poklonili nové době, která, spásná, vlasti naší vstává – a všici tři jí přinášejí zlato svého umění. [...] / Zlatem jejich je dekadentismus. Co je to? Shrnuto nejkratčeji: závratné vyvrcholení svého jáství – a už tím jsme odsoudili tu pařížskou bylinu, protože právě význakem slovanské povahy je rys altruismu – ejhle Tolsté, Dostojevské – a umění vždycky má růsti ze skutečnosti, z národa, být čerpáno, vyvíjeno, ne být dováženo, vypůjčováno, přenášeno. / Vy netvoříte samostatně, vaše umění má cenu napodobeniny pouhé, bezmyšlenkovité, otrocké a – cizí, nesrozumitelné, nepatřičné. Co s tím u nás? [...] / Umění však naše má být české anebo všeobecně lidské; co vy podáváte, je – nelidské. / [...] Umělec – a teda i kritik – má přijít hotový.

²⁴⁸ Viz pozn. 17. Srov. též J. S. Machar 1927, s. 162–165: „Lumír byl tehdy aristokratickým časopisem, byl tuze povznešený, těžko se otvíraly jeho dvěře začátečníkům, přinášel nadšené hymny Sládkovy o Vrchlickém a tuze sugestivně psané studie a referáty Vrchlického o francouzských a italských knihách a básnicích; jeho polemiky s tehdejšími ‚starými‘ přesvědčovaly víc řízností a často i vtípem než důvody; měl pěkný formát, tisk, papír – slovem: aristokrat. [...] Protivný tábor, tehdejší ‚staří‘, zapřísáhlí nepřátelé lumírovců, byli také roztomilou chasou. Václav Vlček, majitel *Osvěty*, byl už tehdy moudrým tak jako dnes. Jako komandující generál držel se daleko vzadu z dostřelu a posílal své brigádníky Zákrejse, Schulze a slečnu Krásnohorskou do ohně. A ti se bili. Chtěli, aby lumírovci byli ‚národní‘. A lumírovci jim odpovídali zpět: ano, klinkání a břinkání ve zděděných formách, tomu vy říkáte národní poezie. [...] Druhé křídlo protilumírovské byl Rudolf Pokorný, dnes nedoceněný a neprávem zapomínaný. [...] Stranou zápolení stál Neruda. [...] Sv. Čech byl vynášen a ceněn tehdy velmi od starých. Ale jenom proto, aby měli jakousi protiváhu proti lumírovcům. Jinak jim nebyl asi zrovna po chuti, poukazují na ocenění Čechových Adamitů Krásnohorskou v *Obraze novověkého básnictví* v r. 1874, tedy v době, kdy se nevědělo, k čemu Čech může být jednou dobrý. A když o Čechovi věděli staří, nevěděl o něm zas Lumír. A tak se stalo, že pro největší Čechovu knihu, *Novou sbírku veršovaných prací*, měli mnohomluvní a bdělí lumírovci – veliké mlčení. Tehdy začalo se mluvit i o ‚moravské kritice‘. Nepamatují jmen krom jediného Fr. Bílého, ale vím, že byla často nepřijemná. Stála ostře proti lumírovcům, a lumírovci jí odpovídali veršíky, kopnutím, plivnutím – ale vždy jen en passant.“

²⁴⁹ Viz zvláště Zákrejsova *Nová světla (Osvěta 24, 1894, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144).*

Nikdo není modernější Maupassanta – a tůž přece v peřince moravskou kritiku, pokud je známo, nedělal; nůbrůž učil se a třřibil, chodil se svými věcmi k Flaubertovi, a – třřicátník – vystoupil, umělec od hlavy až k patě. / Kritik zralý dovede také jinak a s jinakou *dvorností* ovládat svůj rapír než splašený kritik mladíček.“²⁵⁰

V útočnosti a ironii však Ferdinandu Schulzovi, Františku Zákrejsovi, Jaroslavu Kvapilovi aj. nezůstávali nic dlužni. Šalda hájil svou povídku *Analýza* proti kritikám v *Času* mj. rozsáhlým esejem *Syntetismus v novém umění*,²⁵¹ explicitně vysvětloval (Jaroslavu Kvapilovi) podstatu moderní kritiky.²⁵² Procházka s Karáskem v kritikách a esejích psaných pro *Literární listy* (a od řřjna 1894 radikálněji do *Moderní revue*) obhajovali tvůrčí svobodu a stále vyhraňovaný individualismus. Kupř. na odsudky *Lumíru* a J. V. Sládka reagoval Procházka ostře: „Nedostačilo, že mne prohlásili za hlupce. Hňupa. Blba. Je nutno, abych byl též ničema. Podlec. Vyvrhel. Mstivý chlap. Jedině proto, že jsem psal o knize p. Škampově. A neshodoval se s ‚pocitivým úsudkem nejpřednějšřho českého básníka‘ [Jaroslava Vrchlického]. / [...] Pocitivá práce! Národní věc!! Vlastenectví!!! Jak to zní z vysoka nabubřele. Škoda, že se nikdo rozumný na to nechytí. Leda mouchy. A těch není co litovati. Myslím, že chápu celou tu ‚pocitivou práci‘ pro ‚národní věc‘, jak si ji p. J. V. S. v pokojných hodinkách nerušené siesty představuje. Prosím. Vypijte denně své tři nebo čtyři sklenice plzeňského. Přečtěte náboůně denní list své barvy a především Kurýra. Jednou za tůden, v bezpečném ústraní, třeba pod zámekem, zazpíváte si ‚Kde domov můj‘. Jste-li prudší, ‚Hej Slované‘. A jste dobřři vlastenci. Máte zásluhy. Chcete-li býti horliví, vřelí – pak odbírejte Lumír. Po smrti dostane se vám za to nekrolog a ‚budřř mu vděčná paměť‘. Třeba v samém Lumíru. / [...] Děkuji. Nemám ani nejnepatrnějšřho smyslu pro plurály. Pro hromadné vystupování. Cechovní reprezentaci. Znáám jenom singuláry. Individua. Každé je *samo* zodpovědno docela za *svou* práci. A zde se jedná *o mne*. O moji individualitu. Nedám si jí nikdy bráti. Nikým zkracovati. Nestřřpím, aby v mlze zevšeobecnění *moje* činy, třeba jenom z dálky, mohly padnouti *na jiného*. Dovedu sám za všechno, co činím, státi. I obhájeti, když nutno. Každý protekční systém se mi protiví. Nenávidím, odmítám, zakazuji si jej.“²⁵³

²⁵⁰ Mattuš, Ladislav: Přešli svatí tři králové K † M † B [...], *Hlas národa* 10, 1895, ř. 11, 11. 1., s. [1] (šifra Mtš.).

²⁵¹ Viz pozn. 92 a kapitolu Hledání nové syntézy (zde na s. xxx–xxx).

²⁵² Šalda, F. X.: Literární kapitoly II, *Literární listy* 13, 1891/92, ř. 14, 1. 7. 1892, s. 241–249.

²⁵³ Procházka, Arnošt: Dodatečně na adresu Lumíru. (Zasláno), *Niva* 3, 1892/93, ř. 14, 16. 6. 1893, s. 223–224.

Téhož dne vyšlo Karáskovo *Zasláno* vůči invektivám v *Lumíru* (např. „šplhavé pseudotalenty“), v němž mj. čteme: „A tak tedy, pánové, ať jste kdokolivěk. Ať jste literární námezdníci placení a objednaní k mému zhanobení, ať proslulí a vážení literáti. Ať moji nepřátelé, ať ti, kdo mi ještě nedávno ruku přátelsky tiskli. Chtěli jste mne terorizovat, udupat a ukřičet; ale nepovedlo se vám. Víím, co jsem. Co znamenám. Jsem dobrý kov. Dobrá mince. Platím. Nedám se reformovat crétiny a idioty. [...] Nic vám nejsem dlužen. Za nic k díkům zavázán. Co jsem, za sebe jsem. A proti vám jsem. Plivejte! Smějte se! Křičte si! Dupejte! Jak chcete. Děláte se jen směšnými. [...] Nejsem sám. Mám svou obec. Malou, ale vybranou“.²⁵⁴

II.

Patrně již od prvního setkání v lednu 1893 zavládlo zvláště mezi Šaldou a Procházkou instinktivní napětí, přerůstající záhy v odpor. Jiří Karásek o vztazích tří předních kritiků *Literárních listů* s odstupem napsal²⁵⁵ (aniž by ovšem mohl vystoupit ze stínu dlouholetých vzájemných útoků):

„Den, kdy jsme se sešli poprvé, F. X. Šalda, Arnošt Procházka a já, byl zároveň dnem, kdy se počal – náš rozchod s okouzlujícím kritikem z *Literárních listů*. Neboť my druzí dva jsme byli příliš odlišně založeni, aby se dalo zabránit konfliktu. F. X. Šalda chtěl býti vedoucím – a tomu se já aspoň nebránil. F. X. Šalda však směřoval k tomu, aby opanoval *Literární listy*, chtěl v nich rozhodovati úplně sám – a zde musil se sraziti s Procházkou. / Hned druhého dne [...] mne vyhledal F. X. Šalda v mém smíchovském bytě [...]. Překvapilo mne jen, že se vyptával, jak jsme se sešli s Arnoštem Procházkou, a pak náhlé nepříznivé kritizování jeho recenzí v *Literárních listech*. Vytušil jsem, že Šaldovi není Procházka sympatický a že hledá místo, kde by mne zasáhl, abych se odtrhl od

²⁵⁴ Karásek, Jiří: *Zasláno*. Panu J. V. Sládkovi, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 13, 16. 6. 1893, s. 232–234 (cit. s. 234). Viz též mj. Procházkovo a Karáskovo ironické *Zasláno* (tamtéž, č. 6, 1. 3. 1893, s. 112; též in: *Niva* 3, 1892/93, č. 7, 1. 3. 1893, s. 112) podepsané Housenkáři v reakci na glosu v *Lumíru* (21, 1892/93, č. 5, 10. 2., s. 60, nepodepsáno), v níž (zřejmě) Sládek mj. psal: „Každá rvačka jest odpornou. A to, co teď na tak mnohých místech čteme, je rvačka, ne boj. Útočníkem je kritika. Pisatelé kritik jsou většinou lidé naprosto bezvýznamní, rekrutovaní ze třídy, která nemohouc se živiti myšlénkou vlastní, živí se ohlodáváním zahrad cizích. Sami nemají co ztratit, jinému berou vše. Tento voj housenek stále roste a odporno se jich dotýkat.“ Dále srov. polemické *Listy z Prahy Šaldovy* (*Literární listy* 14, 1892/93, č. 9, 16. 4. 1893, s. 161–163) a Procházkovy (tamtéž, č. 13, 16. 6. 1893, s. 227–230). K tomu: Krejčí, F. V.: *Lumír a moravská kritika* (*Rozhledy* 2, 1893, č. 9, září, s. 293–296, podepsáno –ej–).

²⁵⁵ Karásek ze Lvovic, Jiří: *Vzpomínka na F. X. Šaldou a Vzpomínka na Růženu Svobodovou*, *Národní politika* 62, 1944, č. 255 a 261, 17. a 24. 9., s. 4.

Procházky. / [...] Šalda pozval mne a Procházku k návštěvě do Uhříněvsi, kde byl přes léto u rodičů – přijeli jsme oba, ale byli jsme trapně překvapeni chováním Šaldových rodičů. Otec se vzdálil při našem příchodu a matka s námi ani nehovořila. Šalda, aby nás pohostil, vzal nás do místního hostince – a nakonec přijeli manželé Svobodovi, a nezdár výletu byl dovršen chováním Arnošta Procházky, jenž byl krajně rozezlen a neuměl se společensky opanovati a svou nevěli Šaldovi hlasitě projevoval. To jsme byli my všichni tři kritikové Literárních listů a ‚kritické bratrstvo‘ naposled pohromadě. Již záhy následovala mezi Šaldou a Procházkou roztržka zjevná, výměna nepříjemných urážlivých dopisů – a pak následovalo zavilé, nevraživé nepřátelství obou ‚až do hrobu‘, doslovně [...]. / Po příkrém rozchodu F. X. Šaldy a Arnošta Procházky jsem předpokládal, že jest logický i můj rozchod s F. X. Šaldou. Přestal jsem definitivně chodit ke schůzkám v kavárně U Karla IV., měl jsem za to určitě, že i F. X. Šalda tam již přestal chodit. Byl jsem proto překvapen novou návštěvou F. X. Šaldy v mém bytě, a ještě více, když jsem jej spatřil doprovázeného – paní Růženou Svobodovou. [...] / Nemohu říci, že byly jeho návštěvy nepříjemné a bez literárního užitku pro mne. Mně jen vadilo jedno: že mne v osobě F. X. Šaldy vyhledává úhlavní nepřítel Arnošta Procházky.“

Zdá se, že podobné pocity od počátku v literárních kruzích otevřeněji vyjevoval spíše Šalda. V roce 1893 se zřejmě ještě pokoušel ovlivnit vztahy mezi Karáskem a Procházkou, a to poté, co v červnu t. r. Jaroslav Kvapil vyřál Procházce za kritiku Vrchlického políček na Ferdinandově třídě. O události referovala *Niva*: „Tedy v posledním čísle Literárních listů pan A. Procházka měl ‚dopis z Prahy‘,²⁵⁶ v němž na několika místech dotkl se pana Jaroslava Kvapila a též p. Jar. Vrchlického. Oba pokládali se listem tím hluboce za uraženy. Pan Kvapil dopsal Procházce, mohl-li by s ním mluvit. Dne 21. t. m. setkali se někde poblíž Příkopů. A nastala tato rozpráva: *Procházka*: ‚Přál Jste si se mnou mluvit?‘ – *Kvapil*: ‚Ano. Psal Jste poslední dopis v Literárních listech?‘ – *P.*: ‚Psal!‘ – *Kv.*: ‚I to, co tam stálo o mně a o p. Vrchlickém?‘ – *P.*: ‚Vše, co jsem podepsal!‘ – *Kv.*: ‚Tu tedy máte za mne i za pana Vrchlického!‘ A pan Kvapil pana Procházku uhodil. Pan Procházka nemeškal a políček mu vrátil, přičemž panu Kvapilovi slítl cvikr na zem. A bylo po aféře. Páni se rozešli a neodstonal to ani – Kvapilův skřípec. Ovšem ale čest a důstojnost literátská. Literáti zajisté mohou být o stupeň vzdělanější nežli vesnická chasa. Už proto, že se tak, jako ona, ani prát a rvát nedovedou. – Ale pardon! Pan Kvapil chtěl prý tím dosíci něčeho zcela jiného. Souboje. Souboj – pole čestné! Usmíváte se; neboť cesta, kterou

²⁵⁶ Viz s. xxx a pozn. 143.

volil on, vede všude jinam (a především k trestnímu soudu), jenom k souboji nikoli.“²⁵⁷

V zjitřené době přecházely polemiky a zvláště reakce kritizovaných v poněkud bezprostřednější výměny „názorů“. Obdobnou zkušenost vylíčil v červenci 1894 Jiří Karásek – incident s Ludvíkem Lošťákem, autorem básně *Tři noci u mrtvoly*, kterou Karásek zkritizoval v *Rozhledech*.²⁵⁸ Připomněl přitom Kvapilův útok a parafrázoval dopis, který spolu s Šaldou jako Procházkovi důvěrníci zaslali Otakaru Auředníčkovi a Jiřímu S. Guthovi a v němž se vyjádřili k „políčkové aféře“.²⁵⁹ Během následujícího sporu o to, zda Procházka Kvapilovi políček mužně vrátil, radil Šalda dopisem Procházkovi přátelsky, jak se

²⁵⁷ Kalvoda, J.: Pražská pošta, *Niva* 3, 1892/93, č. 15, 1. 7. 1893, s. 240.

²⁵⁸ Karásek, Jiří: Mezi mnou a p. Lošťákem [...]. Zasláno (*Literární listy* 15, 1893/94, č. 15, 15. 7. 1894, s. 266): „Jmenovaného dne po 5. hodině odpolední přišel do kanceláře nádražní pošty smíchovské, kde jsem byl právě zaměstnán expedicí zásilek pro nejbližší vlak, mně úplně neznámý pán žádaje, bych vyšel ven, že na mne tam čeká p. redaktor z Moravy. Mysle, že je to p. JUDr. F. Roháček, který mne již na nádraží navštívil a v jednom z posledních svých dopisů zmínku o tom učinil, že mne opět co nejdříve v Praze vyhledá, slíbil jsem za krátko ven vyjít, aby páni počkali, až budu hotov. Vyšed po 6. hodině ven, spatřil jsem tam zmíněného již pána s jiným, mně též úplně neznámým pánem, státi, i přiblíživ se k oběma, ptal jsem se, čeho si přejí. Než ale páni odpověděli, vyskočil *zezadu* p. Ludvík Lošťák, *schovaný za sloupem peronu*, abych ho nemohl pozorovati, a se slovy: ‚Tu máte za Vaši kritiku,‘ mne napadl a zpolicoval. Načež se páni rychle vzdálili, než jsem mohl na obranu pomyslet. [...]“

²⁵⁹ „Útok podobný útoku kalibru p. Kvapilova nebo p. Lošťákova *nemůže býti pro čestného muže pohanou*. [...] Pan Lošťák nezachoval totiž podstatných náležitostí, jak je čestný zákon a obyčej žádá. P. Lošťák *nežádal* dále ode mne *dostiučinění, neuvědomil a nepřipravil* mne zejména o předmětu a záležitosti, již chtěl se mnou projednat. P. Lošťák *přepadnul mne útočně, neuvědoměného, nezpraveného, prostého všech svých svědků a důvěrníků*, kdežto *sám se jimi opatřil*. Všecko to jsou, jak známo, *pojmové podmínky* čestné satisfakce. Teprve *potom* může verbální nebo reálná injurie (zde udeření do obličeje) býti pokládána za potupu, kterou lze odčinit *čestným způsobem*, tj. vyzváním k souboji. *Tyto všechny pojmové znaky urážky a satisfakce ve smyslu mravů a obyčejů čestných, opakují znova a důrazně, tu naprosto chybějí*. Pan Lošťák *nesplnil ani jediné podstatné, nevyhnutelné podmínky čestného řešení sporu*. Přepadnul mne prostě, ale *nepotupil*. [...] Ku konci dovoluji si podati ještě toto prohlášení: již loni zanášel jsem se myšlénkou vzdáti se kritické činnosti. Není věru žádnou slastí čísti každou chvíli na sebe ne polemiky, ale nejsurovější osobní nájezdy a býti každou chvíli ohrožován od lidí zpitých slávomamem a zapomínajících, co řekl již lord Macaulay, že povinností autora, který má úmysly čestné, je *vyslechnouti kritiku, ať jest jakákolivěk*. Ale dnes, po útoku páně Lošťákově, prohlašuji tím pevněji: *že neopustím pole kritické, dokud nevybojuji těm, kteří přijdou po mně, ne-li více, aspoň možnost, aby mohli beze strachu a obavy o svou osobní bezpečnost psáti tak, jak svědomí jim káže*“ (tamtéž, s. 266). Před porotním soudem se pak Lošťák omluvil a prohlásil, že svého činu lituje, načež mu Karásek odpustil (viz Naše pošta a jiné zprávy, *Niva* 5, 1894/95, č. 2, 1. 11. 1894, s. 32, nepodepsáno, asi František Roháček).

vypořádat s pomluvami Jaroslava Kvapila, jehož charakter příkře vykreslil:²⁶⁰

„Milý příteli, referát o aféře s Kvapilem tiskněte beze strachu. Já bych pasus o paritě napsal ještě reliéfněji. Použil bych přímo výrazu *uličník*. Vrhne-li se na člověka gamin, odrazím jej jen, učiním jej neškodným, ale nevracím mu nic, poněvadž mi nezpůsobil, nemohl způsobit ‚urážku‘. Žaloby se není třeba bát. Nezapomínejte, že Kvapil je první, jenž přestoupil zákon. Kdyby se ho chtěl dovolávat, žaloval byste vy ho první. / Že bude rozšiřovat lež, která má vás ve veřejnosti potupit, řekla jsem skoro jistě. / Zde vám radím takto: dopište *rekom*. Kvapilovi (resp. po svém mandataři, důvěrníku mu sdělte), že dal do oběhu falešnou a vás hanobící verzi o vašem utkání se. Jmenujte Kosterku a ještě jiný pramen. Že ho žádáte tedy, aby konstatoval v listě, resp. před dvěma důvěrníky skutečný průběh: ‚že on vám zasadil jedno udeření, které vy jste opakoval také jednou, a že jste neprchl před ním, zatímco on pro skřípec se zvedl, nýbrž že oba jste se spontánně v různou stranu obrátili.‘ Když na váš list nebo vašim důvěrníkům vůbec neodpoví nebo odpoví vyhýbavě nebo nebude chtít prohlásit skutečný stav, že pokládáte jej za původce nebo podporovatele této hanebné zneuctívající legendy – že jste nucen přijmout její premisy a *vytít mu při nejbližší příležitosti*, kdekoli se Vám naskytne, *dvě rány, o nichž tvrdí, že mu nebyly splaceny*. / Současně dopište i jeho 2 svědkům, aby konstatovali písemně skutečný průběh *rencontru*. Požádejte, aby Kvapilovo svědectví potvrdil také alespoň jeden z jeho svědků. / Chcete-li, dopíšu sám Auředníčkovi, aby konstatoval faktický průběh *potýčky*. / Svůj list Kvapilovi dejte podepsat p. Karáskovi, jenž průběh sporu *viděl*. [...] / Já věděl nejen, že Kvapil je blbec, ale i docela sprostý, romantický a nečestný všivák. Takový chlap dovede v životě vyrobit několik *l'art pour l'art* sonetů jako slepené rajčí ocasy nebo paví vějíře – kterým se dovede divit několik *Kinder und Laffen*, jak říkal Goethe – a ztropit celou řadu – na konto těch hraček – mizerností. Je to romantik, polonofil a ničema (to trojí je vlastně identické). Je to mravní mrzák. *Déséquilibré*. Patologické individuum, které zasloužilo dávno opatrovnu nebo káznici. Neměl k ní ostatně jednou již daleko. Tenkrát, když vybíral na Arbesovo jubileum a zpronevěřil vybranou sumu a kdy ho chtěl Hovorka již udat soudu (dal se stěžít uprosit ostatními členy výboru). Slintal nadšením pro ‚mistra‘ – a zpronevěřuje mu přitom peníze. Kdyby býval tehdy někdo zkrivil vlas Arbesovi, byl by se na něj vrhnul jako dnes na vás. Ale proto by jej byl přec okrad! *Absence de sens moral* – jmenuje se podobná dispozice duševní – ne metaforicky, ale *technicky*.“

²⁶⁰ F. X. Šalda A. Procházkovi, b. d. [1893] (LA PNP v Praze, f. A. Procházka).

Zároveň Šalda využil příležitosti a Procházku v dopisu varoval před Karáskem: „P. Karáskovi nevěřte vůbec. On vidí lidi jako cukrovou omáčkou polité panáky z marcipánu o poutích.“ Na přelomu let 1893 a 1894 také došlo definitivně k osobnímu rozchodu F. X. Šaldy s Procházkou a posléze i s Karáskem, jenž (v často uváděné) vzpomínce na Šaldovo naléhání na Františka Dlouhého, aby již netiskl v *Literárních listech* příspěvky jeho a Procházkovy, vyložil popud k rozhodnutí založit vlastní časopis – *Moderní revue* vycházela od října téhož roku. „A tu v měsíci srpnu 1894 přišel ke mně Arnošt Procházka znenadání záhy po obědě, což bylo u něho neobvyklé, neboť byl zvyklý, že jsem k němu já docházel každého odpoledne. Byl značně rozčilen a ukazoval mi dopis redaktora *Literárních listů* profesora Dlouhého, který mu napsal, že jiný jeho kritik naléhá na něj, aby přestal tisknout Procházkovy a Karáskovy kritiky, jinak že sám mu přestane psát. Běželo o hlavního a důležitého spolupracovníka *Literárních listů*. Chápal jsem rozpaky profesora Dlouhého, ale uznával jsem jeho loajálnost. Dlouhý nás prosil, abychom se zavázali, že setrváme za všech okolností u *Literárních listů* a že oba do nich budeme hlavně psát. Pak že jest ochoten vzdát se i spolupracovnictví onoho čelného kritika, jenž jej terorizoval svými rozmary a každou chvíli práci v jeho listech přerušoval a nechával jej na holičkách. [...] Zakročení onoho kritika pramenilo z ideového i osobního nepřátelství mezi ním a Procházkou.“²⁶¹

III.

V této době se přes osobní rozcházení a estetické rozrůžňování v textech všech protagonistů projevoval pocit *generační sounáležitosti* a příbuzného estetického zaměření, který ještě přehlušoval osobní různice a občasné výhrady vyslovované již též veřejně a adresně (a který se opakovaně vracel i později). Vůdčí představitelé nastupující generace samozřejmě stáli proti spojeným silám *Osvěty* a *Lumíra* na straně Macharově (též Masarykově) v rozsáhlé polemice *o Vítězslava Háška*, resp. o nové pojetí umění a kritiky.²⁶²

Modernisté přirozeně navázali na své revolučním gestem provázené předchozí střety s etablovanými literáty, zvláště s *Lumírem*. V listopadu 1894 v tomto smyslu podobně reagovali zvláště na Vrchlického

²⁶¹ Karásek ze Lvovic, Jiří: Počátky *Moderní revue*, *Rozpravy Aventina* 7, 1931/32, č. 1–36, 26. 9. 1931 – 25. 5. 1932 → *Vzpomínky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrusus, 1994, s. 57–187, cit. s. 58).

²⁶² O hálkovské polemice viz kapitolu Periodika a polemika: aktualita a paměť (zde s. xxx–xxx).

článek *K našim posledním bojům literárním*.²⁶³ Zdůrazňovali potřeby svobodné a věcné diskuse, ohradili se vůči nařčení z generačního bratříčkování i z dogmatismu. Procházka hájil příznačně mladou kritiku jako „společenství přímosti a pravdy“, jedinečných duchovních projevů, a nikoli jako generační „falešnou“ solidaritu: „není to však pouze otázka osobní, otázka poctivosti jednotlivcovy, oč tu běží, nýbrž moment, týkající se mravnosti, literární a společenské mravnosti vůbec, mravnosti Literárních listů pak zvláště. [...] Podle známého již vzoru, dle osvědčené taktiky: nejmenuje nikoho z odpůrců. Ovšem. Pak stojí tedy jeden za všechny a všichni za jednoho. [...] A to se činí dnes, kdy nikdo již se neklame, ani nemůže se klamati o existenci literárních škol, dnes, kdy všichni mladí, v cizině i u nás, hlásají jednomyslně a hrdě, že není škol literárních, že jsou pouze *individuální projevy!*“²⁶⁴ Karásek obviněním z kamaraderie mohl ještě čelit slovy: „Kdo čte naše kritiky, ví, jak málo nálady je v nás ke vzájemnému podkuřování. Stačí srovnati jen moji polemiku s p. F. X. Šaldou o zásadě ‚nové pro nové‘, dosti ostrou, třebas se odbyla jen jako za kulisami, bez obligátních nadávek, poněvadž se nám oběma jednalo o věc, ne osobu. – Stačí srovnati, co jsem psal o literátech mně tak blízkých, jako je p. F. X. Svoboda, p. Vilém Mrštík. Zde šlo o odchylné názory, a proto ustoupily osoby do pozadí.“²⁶⁵

Šalda v polemice s Vrchlickým podtrhl, že mladá kritika nebyla a není „esteticky dogmatická“, přičemž sice zmínil své výhrady vůči Karáskovi, zároveň jeho umělecké úsilí vlastně ocenil. Přesto se tento text, stejně jako pasáž z dřívější Šaldovy kritiky Škampovy knihy *Venku a doma*,²⁶⁶ stal později předmětem opakovaných Karáskových výtek. Své stanovisko v polemice s Karáskem o „nové pro nové“ Šalda formuloval ještě v září 1894 v *Rozhledech*. Na jedné straně konstatoval nesmiřitelnost generačních protikladů, na druhé straně odmítl absolutizovat pojmenování „nové“ a „staré“, je-li vnějškové a relativní. „Literární revoluce má již zrovna tak dokonalé a vypasené exempláře šosáků jako literární reakce. Stejně pustí a bezmyšlenkovití zuřivci stojí

²⁶³ Vrchlický v článku *K našim posledním bojům literárním* (*Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11. 1894, s. 58–60) označil Macharův článek, který vyšel v říjnu v *Naší době*, za příklad beztaktnosti, neušlechtilosti a nedostatku smyslu pro tradici, odmítl hrubý způsob útoků mladé generace vůbec. Viz citaci zde na s. xxx.

²⁶⁴ Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16, 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33, cit. s. 29–30.

²⁶⁵ Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, sv. 1, 1894/95, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60 (cit. s. 52).

²⁶⁶ Šalda, F. X.: Alois Škampa: *Venku a doma*. Verše, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 17–18, 1. 9. 1893, s. 296–303.

na obou křídlech. *Nové pro nové* – je zaklínací říkadlo těchto patentovaných revolucionářů. Podle nich ‚nové‘ jen proto již, že je *nové*, stojí nad ‚starým‘. Polemizoval jsem proti tomuto nonsensu a alogismu kdesi. Řekl jsem: nové pro nové – ne – tomu nerozumím. *Nové pro lepší*, ano, to je plodná formule rozvojová. Té rozumím a tu chci. Milujete-li nové jako nové *jen proto, že je nové* – jste duševně choří [...]. Pojímání nové jako absolutní možno *jen neznalostí rodového*, typického, genetického. [...] Touha po „novém“, horečná a udýchaná snaha vyvolat je, vydupat je za každou cenu, je touha rychle znuděných dětí, které pojmají věci jen povrchem, vnějším, hrubým a lesklým dojmem, a které proto rychle jimi se unavují. Proto, že *málo znají*, dají se novým klamati a snadno klamati. [...] Rádi mluví tito novatěři o ‚smělosti‘, ‚odvaze‘, ‚bojovné síle‘, rádi užívají výrazů dobrodružně válečných, epicky kolorovaných. Ale tyto obrazy stonají psychologickým klamem. [...] *Vědomost, účelovost, ideovost* rozhoduje. To jako symbolisté nejdříve by si měli uvědomit. To znamenalo by také propracovati se ke kritické etice.“²⁶⁷

V odpovědi Vrchlickému pak Šalda odmítl, že by moderní kritika byla stranická či spolková, jde jí o věc, nicméně je různorodá, což se projevuje právě vzájemnými rozpory: „Pan Vrchlický mluví o nás moderních kritikách jako kritikách strany, tj. lidech, kteří hubí všecko, co nepochází ze strany, a velebí všecko, co má spolkovou marku! Ale to je křivda, kterou tu rozhodně odmítám. Či neví p. Vrchlický, jaké pepřné věty řekl p. *Krejčí* p. Karáskovi a literátům mu příbuzným v těchto listech i jinde? Neví pan Vrchlický, že já loni v době nejtěžší řeže pana Karáska s Lumírem vyslovil se *proti* umělecké metodě jeho i některých jemu blízkých v Literárních listech (v referátu o p. Škampově knize *Doma i venku*)? Neví p. Vrchlický, co jsem soudil o myšlence téhož pána o revoluci pro revoluci, o novém pro nové? [...] A tak příkře jsem se stavěl k lidem, které cením *jako umělce* více než deset nebo dvacet pasivních epigonů staré školy, poněvadž oni něco hledají, chtějí, pracují, kdežto tito jsou živi z hotového a nashromážděného tuku, ze starých vymožeností, které jen překládají, kombinují a rozředují. – Pan Vrchlický křivdí těžce naší kritice, dělá-li z ní kritiku strannou. Naše kritika nestojí ve službě žádného programu, ani žádného literárního dogmatu. Ona vždycky a vědomě přenášela se přes distinkce škol a proudů. Nebyla esteticky

²⁶⁷ Šalda, F. X.: (Národní divadlo:) Cyklus *Jeřábkův*, *Rozhledy* 3, 1893/94, č. 12, září 1894, s. 682–687, cit. 684–685. Viz též s. xxx.

dogmatická, vždy chtěla být a byla psychologická, příznačná, historická. Byla cílem sama sobě, disciplínou samostatnou a svéúčelnou.“²⁶⁸

Postup generační názorové diferenciaci dokumentuje *diskuse o dekadenci v letech 1894–1895 v Rozhledech*.²⁶⁹ Jan Vorel v ní nahlížel dekadenci spíše jako radikalizující metaforu než reálný směr, zatímco pokrokovářsky a realisticky orientovaný F. V. Krejčí ji kritizoval jako rezignaci – myšlenkový koncept umělý, překonaný, zhoubný a protispolečenský; když se posléze pokusil zeširoka vyložit dekadenci v zahraničních a domácích souvislostech, shledal její umírněnou podobu již u básníků Vrchlického okruhu Jaroslava Kvapila, Otakara Auředníčka a Jaromíra Boreckého, přiřadil k ní jak Procházku, tak Šaldu i Vorla.²⁷⁰

Dekadentní podobu symbolismu – jež zrodila záměrně vyhocenou koncepci estetizace světa a dekadence jako věčného, byť nedosažitelného ideálu, autonomie individuálního bytí – charakterizoval a u nás soustavně rozvíjel především Arnošt Procházka.²⁷¹ Diskusi v

²⁶⁸ Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 105–108, cit. s. 106.

²⁶⁹ Krejčí, F. V.: Nové proudy a dekadence, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 1, 25. 10. 1894, s. 12–16; Vorel, Jan: Nové proudy a dekadence, tamtéž, č. 2, 25. 11. 1894, s. 83–85.

²⁷⁰ Krejčí, F. V.: Dekadence, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 6 a 7, březen a duben 1895, s. 492–505 a 601–614; mj. (s. 498): „Ale po umírněnějších přícházejí radikálové. V posledních třech letech vystoupila skupina druhá, s daleko výraznější fyziognomií dekadentní, napojena jejími principy i hledisky ve své neobyčejné na naše poměry erudici literární a kritické. V tom ohledu patří čelné místo F. X. Šaldovi, který ač v zásadách své kritiky dekadenci překonal, zůstal jejím stoupencem ve stylu a citění. Za to jsou neb alespoň chtějí býti dokonalými dekadenty, představujícími poslední nejnovější fáze toho směru na západě: Jiří Karásek, Arnošt Procházka, Otokar Březina, Jan Vorel a do jisté míry i Ant. Sova, vedle celé vznikající řady ještě mladších, jimž je dekadence nevinnou hračkou, módním sportem.“

²⁷¹ Programový a iniciační význam měla jeho básnická sbírka *Prostibolo duše* (Moderní revue, Praha 1894/1895). Disharmonizující esenci dekadence: skepsi vůči ubíjející a beznadějně každodennosti a iluzionistický nihilismus na jedné straně, (nedosažitelný) ideál vyššího bytí a dokonalejšího jedince na straně druhé – „vrchol a propast v jednom“ – vymezil nejprve v *Glose k dekadenci (Literární listy 15, 1893/94, č. 7, 16. 3. 1894, s. 115–116, podepsáno Gabriel Moton)*; mj.: „*Svrchované zdraví individuální, jednotlivcové, ale morová nemoc společnosti, celku*. Personalita jedince vyvýšena tu na samovládny trůn, já individua triumfuje ve své celosti a úplnosti, nedělíc a nedvojíc a nečleníc se už v jiné a menší (neexistuje také vůbec pro osoblivé já nic vyššího než býti si počátkem, bytím i ukončením; nečerpá odjinud, avšak nedatí také jiným ze sebe čerpá; odtrhnouti se dokonale a naprostě od svých otcův a nedatí v první řadě vzniku potomkům; ty považuje za zvrhlost a zmrzačelost vlastního obrazu, za nestvůrnou karikaturu vlastní zralosti). Avšak organismus sociální se tím tříští a rozkládá na nespočetné množství mikrokosmů, které jsou samy v sobě universy efemerného trvání, bez vzájemných (mimo nejhrubší a nejbezvýznamnější) bodů doteku, rozpadá se tedy na prach a atomy. – Nejútlejší vypětí a zcitlivění intelektu. Vymrštění ducha do nejvyšších a nemožněji čistých éterizovaných vrstev. Kde chybí už jenom jediný krok k úplnému uvolnění – k tomu nemožnému celému uvolnění – kdy ten imanentní pud po

Rozhledech glosoval v prosinci 1894²⁷² vzhledem k dobovému generačnímu úsilí o „nové“, mj.: „Nemohu nijak pokládati *dekadence* za stav pouze přechodný, vyplývající z posledních vrcholů nahromaděných kultur. Přece název *dekadent*, ti, jimž dáván, berou pouze *naruby*, jim je vlastně identický se jmény *individualismu*, *aristokratismu*, nebojíte-li se toho slova, i *anarchismu*. Je to *světový názor*, jak již kolikrát řečeno. V čem liší se od toho *kolektivistů* nebo *sociálních demokratů*? Ve své *teleologii* – konečné prý *nesociabilitě*: a tím prý je zhoubný. A tady jsem u jádra rozporu – s tím nesouhlasím, to pokládám dnes za nesprávné. V čem se liší *dekadence* [...] od ortodoxního *socialismu*: ten chce nivelizovati, lidi učiniti si co možno rovnými, nejenom hmotně, fyzicky, ale také duševně, intelektuálně – ježto pak nemůže malých a zakrsalých vyhnati *do výše*, chce veliké a vysokozrostlé sraziti *dolů*. Odtud jeho odpor *k dekadenci*. Zcela přirozeně. Pokud se nesou všechny opravné snahy společenské po ukojení *vyděděných*, chudých a hladových, bude se nutně vždy jednati v *prvé* řadě o *hmotnou* stránku problému: teprve *po* úkoji těla možno mysliti na pěstění ducha (námitky proti tomu vedené až dosud všechny nevydržely rozboru a rozpadly se). Tudíž se správně nastupuje cesta k *cíli kolektivismu hospodářského*. Ano. Nelze odporovati. Je však jiná otázka: možno, smí se vůbec jen mluvit o *kolektivismu duševním*? – nejsou protiklad a výlučnost v tom zahrnuté patrnými! S tím zrovna počítá *dekadence*. Teleologie její není *antisociální*, nýbrž *antidemokratická* (v tom úzkém smyslu, jak se mu dnes rozumí: jako vládě, moci a rozumu většiny, největšího počtu – – hlupáků!). [...] *Kolektivismus* rozdílný je od *dekadence* v tom, že je sám sobě cílem, jí však pouze prostředkem, prvním a nutným krokem k lepšímu. Není tedy *dekadence* ani nesociabilnou ani její teleologie zhoubnou: *chce všeobecné obrození duchů k plné svobodě v nejvyšších sférách všech oblastí*.“

Procházka zde poté upřesnil, že není autorem hesla „nové pro nové“, nicméně *Karáskova* slova vyložil a upřesnil: „milejší je nové, v tom případě samozřejmě, že je aspoň rovnocenné starému; je to přece jen ještě *pohyb proti klidu*. Ale *zde* je heslem vždy jedině: *nové pro vývoj, pokrok*, tedy pro *lepší*. Nejedná se nikdy pouze o formálnou vyspělost a

osvobození ducha od všech tělesných pout stává se nejmocněji vědomý a též bolestný. Ten zbývající jediný krok byl by pouze možný úplným rozbitím existence fyzického, ale to uzavírá v sobě: přestati existovati vůbec. Sžíravá utrpení, rozjitřená rána, již nic nezhojí a nezacelí. Další, závěrečný zrovna, článek řetězu jest naprosto nemožný. Řetěz se tím trhá a láme v kousky.“ (Srov. též Procházkův esej *K poslední fázi české poezie v Almanachu secese* v roce 1896, viz s. xxx a pozn. 239).

²⁷² Procházka, Arnošt: Zdá se, že nyní u našich listů [...], *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 70–72 (podepsáno –g–).

velikost, nýbrž vždycky též o vnitřní ráz a hodnotu, *ideovost*. To se však přece nijak nevyklučuje s požadavkem jemných a delikátních senzací, kde lze. Naopak, myslím. – [...] *Literární revoluce* hájí *svobodu myšlenky a slova*. Proto viděti tak *různých* názorů a soudů estetických a uměleckých se zastávající listy sdružené v jeden šik: jde jim právě jenom o tuto *zásadní otázku volnosti myšlenky a slova* – jinak jsou *zcela volny a rozdílny*.“

Šaldovy obecné úvahy o dekadenci v této době a souvislosti byly ovšem ještě v mnohém ozvukem výchozích generačních postulátů individualismu a symbolismu (v jehož rámci dekadenci vykládal jako nutnost, byť časově omezenou), bližším aktuálním programovým statím v *Moderní revui* než Krejčího hledisku. Šalda viděl dekadenci jako světový kulturní a historický názor stejně oprávněný jako každý jiný, který je možné kritizovat, ale nikoli popírat a vyhlášovat za zhoubný, či dokonce za „národní nebezpečnost“. „*Jedinečnost, individualismus* je na straně jedné, *hromadnost, typičnost* na straně druhé. Život z obou je složen, oběma je zabarven. Mezi námi někteří – a k nim i náleží pisatel těchto poznámek – více k individuální filozofii směřují, jiní více k hromadné.“²⁷³ Ve studii *K otázce dekadence*, jíž přispěl do diskuse *Rozhledů*, vyložil dekadenci zejména na pozadí filozofického individualismu a jako (časový) projev dynamického střídání uměleckých směrů, akcentující tvůrčí sílu a jedinečnost individua. „Nyní lze pochopiti záhadu dekadence. Individualismus, jedinečnost je skutečná a jediná její podstata. *Já odtrhuje se od společnosti, od hromady, od celku – ale jen proto, že je hromadou, společností, celkem samo*. Tzv. jedinec musí přetížiti hromadu, aby se mohl *odstřediti od ní* a ustřediti na sobě.“²⁷⁴

V září 1895 však přišel odsudek Karáskovy knihy *Stojaté vody*, v němž Šalda již vystoupil proti české podobě dekadentního symbolismu, tedy proti prosazujícímu se okruhu kolem *Moderní revue* (mj. znovu připomínaje své dřívější výhrady v kritice knihy Škampovy, ovšem psané původně v obraně proti útokům *Lumíru*): „Směr, kterým by chtělo toto tzv. dekadentní křídlo vléci literaturu naši a kterým skutečně dává se dnes již, jak vidíme z těch některých také-moderních listů, řada mladých lidí, je, tuším, opravdu a prostě: *zploštění, ochuzení a zmanýrizování písemnictví a umění*. To je těžké a ostré slovo, které tu píšu, a píšu je po nejbedlivější úvaze, po důkladném studiu ukázek, jež nám toto křídlo literární dosud podalo. Píšu je proto, poněvadž po mém soudu znamenají

²⁷³ Šalda, F. X.: Rozhledy sociální, politické a literární, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 11, 16. 5. 1894, s. 186–188; č. 12, 1. 6. 1894, s. 207–208, cit. 187 (šifra Š.).

²⁷⁴ Šalda, F. X.: K otázce dekadence, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 7 a 8, duben a květen 1895, s. 385–389 a 449–455; cit. s. 385.

práce ty zásadní a pojmové nepochopení idejím, jež jsem tak skoro první v Čechách otevřeně a s plným důrazem hlásal a jež jsou mi drahé. [...] Pan Karásek, který tolik a tak urputně bojoval proti *rétorismu* p. Vrchlického a jiných, je de facto nejrétoričtější autor český, jež znám; je řečník a ne básník. [...] A zde jsme u samého jádra, u samého základního nedostatku celého toho českého dekadentismu: *je to umění naprosto bezobsažné, bez vší typičnosti, určité plodnosti, hutnosti, plastičnosti – formovosti slovem. Naturalisté a realisté starého rázu poznávají alespoň, třeba nedostatečně; symbolisté naši však nepoznávají vůbec.* [...] Umění je právě jev společenský a hromadný, neboť podkladem jeho je *sdílnost, sugestivnost, iluze styku a přenosnosti*. Proto umění tím je cennější, čím je *obsažnější a životnější*. [...] A proto o toto *stupňování* života jde v umění. [...] Česká dekadence svým základním nepochopením podstaty umělecké, svým falešným individualismem, který je tu jen tvůrčí nemohoucnost, nedostatek síly porobující a dobývající si obyvatelstvo, tone v něm a také utone.²⁷⁵

Šaldovo příkré a důsledné odmítnutí „chudé a bezobsažné“ české dekadence nebylo pouze projevem jeho rostoucí snahy působit kriticky, umělecky a společensky bezprostředněji, bylo především negací (konkurenčního) konceptu modernismu, který zosobňovali Procházka s Karáskem a který byl s *Moderní revuí* nejpřitažlivější pro většinu význačných moderních českých básníků a v druhé polovině devadesátých let tudíž úspěšnější v realizaci společných modernistických fundamentů. Zároveň přišlo v době, kdy se schylovalo k publikaci prohlášení *Česká moderna*, jehož přípravu (koneckonců i vyznění) provázela řada sporů a nedorozumění, na nichž se výrazně podílel právě Šalda.

IV.

Prohlášení nadepsané *Česká moderna*, sepsané J. S. Macharem a korigované F. X. Šaldou, vyšlo v *Rozhledech* v říjnu 1895. Představovalo další z dobových modernistických koncepcí, bylo výsledkem různorodé politické a literární aktivity především realisticky a pokrokařsky orientovaných mladých autorů. V roce mezi Macharovým článkem o Hálkovi a následnou polemikou a vydáním tohoto prohlášení narůstal pocit potřeby manifestačního vystoupení „mladých“, a to hlavně proti většinové starší generaci (politicky mladočeské a literárně lumírovsko-ruchovské), ale také již vůči dekadentně symbolistní *Moderní revuí* –

²⁷⁵ Šalda, F. X.: Z nové české beletrie. J. Karásek: Stojaté vody, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 12, září 1895, s. 744–748.

mladé jinak.²⁷⁶ Na jaře 1895 začal okruh kolem Josefa Pelcla a *Rozhledů* plánovat reprezentativní „almanach moderny“. O pozadí jeho příprav a zrodu *České moderny* svědčí dobová korespondence, zvláště mezi Macharem a Masarykem.²⁷⁷ Ukazuje mj., že klíčovým problémem nevydaného almanachu (posléze i vydaného manifestu) byly protichůdné preference některých protagonistů, smířlivost vůči některým starším na jedné straně a vůči některým „nevhodným“ mladým na straně druhé. Šalda opakovaně kategoricky odmítal Procházkovu a Karáskovu účast, již by se v té době ještě nebránili Machar, Masaryk ani Pelcl aj. Dokumentuje to např. Macharův komentář Masarykovi z 21. 9. 1895: „Zmínil jste se o almanachu. Tuším, že to zůstane projektem. Pelcl mi nepíše, Krejčí též ne. Jaroš odřekl, Březina poslal 4 básně – to je vše, co vím. Šalda tam nechtěl mít Karáska a Procházku, Krejčí chtěl prvního, ale druhého ne; za to Jarosl. Kvapila ano. Já povolil (když mi slíbili, že v Rozhledech vystoupí proti celému tomu křídlu), ač jsem stál na obou a spolkl jsem i toho Kvapila. Ted’ mě jaksi hryzlo svědomí, že jsem povolovat neměl, a Krejčí zároveň psal, že by Pelcl rád měl Karáska: tož jsem odpověděl, že má-li almanach vůbec vyjít, ať jsou tam oba. A desetkrát spíš než ten prázdný Kvapil. A nepovolím. Ostatně mi napadá, že by ten almanach byl paskvilem na modernu. Ať pojde raději v embryu. Tři členové z Nár. listů (Krejčí, Kvapil, Borecký) – a já chtěl napsat zuřivé úvodní slovo o literatuře a politice v Čechách.“²⁷⁸

Česká moderna proklamovala především kulturní a politické cíle. Pokus vytvořit jakousi širší frontu mladých – ve spojení představitelů pokrokového hnutí a realistů proti mladočeské straně a s důrazem na užší sepětí nezávislého a neeklektického umění se životem – záhy ztroskotal v neshodách mezi signatáři.²⁷⁹

Politické motivace a souvislosti manifestu stejně jako kolektivnost generačního vystoupení byly pro okruh *Moderní revue* nepřijatelné (ostatně tyto momenty byly také a především příčinou

²⁷⁶ Viz kapitolu „Pohyb proti klidu“ (zde na s. xxx–xxx).

²⁷⁷ Viz kapitolu Naše „krize modernová“ (zde na s. xxx–xxx).

²⁷⁸ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Sv. I (1893–1895)*, ed. Helena Kokešová – Petr Kotyk – Irena Kraitlová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2017, s. 338).

²⁷⁹ Tento rozpad provázela rozsáhlá polemika poté, co jeden ze signatářů, Jan Třebický, jménem *Rozhledů* (*Kronika, Rozhledy* 5, 1895/96, č. 6, duben 1896, s. 409–410, šifra T.) odvolal své předcházející nekompromisní postoje ve snaze zmenšit vzájemnou podezřívavost a nevraživost ve veřejném životě. Šalda, Machar, Mrštík a Sova v tomto fejetonu viděli kapitulaci před mladočechy, na jejich prohlášení (v *Čase*) odmítavě zareagovali Pelcl, Krejčí, Třebický a F. Soukup (*Rozhledy*). Z dalších – takřka celoročních – polemik je pozoruhodný zejména spor mezi Šaldou a Krejčím. Viz zde s. xxx–xxx. Srov. Vojáček 2000.

Šaldova dohadování s ostatními signatáři a jeho váhání a uhýbání s podpisem). Koncepční odlišnosti tkvěly hlavně v řešení poměru umění a společenského života, krásy a účelnosti. Dekadentní symbolisté trvali na výlučnosti a nadřazenosti světa umění a k možnostem jeho vlivu na každodenní realitu se stavěli skepticky. Kult Individua, Umění a Krásy jako antiteze běžného života a měšťácké morálky se z jejich hlediska stával rovněž ozvěnou již vybojovaných sporů s realismem, s popisností. Procházka tak glosoval: „Nenávidíme hromadných manifestů. Poněvadž jsou zbytečné a plané. Protože se, koneckonců, zvrhají v pouťovou produkci a reklamní fráze. [...] Jsou velikými slovy a závratnými sliby: ale skutečný, pevný, živý obsah jim chybí. Nebo kdyby měly mít určitost a přesnost, nemohla by je řada různorodých a různotvárných myslících lidí podepsati. Tato fatalita zasáhla i manifest Česká moderna. Jest velkodyšný a krátkoživotný. Obsahuje rozpory. Patrný jest v něm zápas mezi požadavkem individuálnosti a demokratické hromadnosti. Ale tento zápas jest právě nejvlastnějším a nejbolestnějším bojem dneška: o to se jedná v první řadě – a jedině. [...] Není pravda, že míra individuálnosti má být v přímém poměru k sebezapření. Zrovna opak! Nyní pracuje se k tomu, aby individuum bylo podřazeno společnosti – tudíž tomu, co samo vlastně tvoří: třeba však a musí se pracovati ze všech sil k tomu, aby rozpor ten vyrovnán byl, aby individuum a obecnost uvedeny byly v rovnováhu. Nechceme žít v sebezapírání, nechceme zříkati se ničeho ze svého, z toho všeho, co tvoří bohatou a složitou náplň našeho nitra, chceme všemu dáti vyrůst v plod a všechno využití – obětující z toho celku právě jenom tolik, co nejnutněji třeba k udržení – sebe sama v něm. Totiž: nechtějící býti zraňováni druhými v okruhu své existence, nepřekročíme též hranice jejich životní sféry. Snad se to nazve egoismem. Budiž. Ale neslušelo by mu lépe dáti názvu, poněkud paradoxní příchuti, ale docela správného a přiléhavého jinak: altruistní egoismus?! [...]. Ne bořiti instituce, ale podvraceti názory a předsudky, o to se jedná nejdříve a nejhlavněji – nová poznání a nové způsoby cítění přivedí konsekvantně s sebou nová zařízení. Obrodí-li každý sebe, sám a svou cestou, bude tím implicity obrozen i celek. Přijde neodchylně rovnováha. Stojíme tak na stanovišti čirého individualismu. Rozumí se, jako ve všem, že stejně již v to zahrnuto umění a kritika. Chceme zajisté též volnost slova. Bojovali jsme za ni vždy a budeme ji též stále hájiti. Míti své přesvědčení – to jsme si však nevyzápasili – to jsme již měli, to bylo právě podmínkou a předpokladem. Bez toho nemohlo býti ani boje. Ano, zamítáme hesla a nálepky škol a *clique*, odmítáme každé fanglíčkářství, ať si říká naturalismus či dekadence nebo satanismus anebo – *Česká moderna*. [...] Nepodpisujeme žádných manifestů, poněvadž to, co jedině může býti a skutečně je pojátkem mladých dneška, ta živěbolestná

potřeba a touha nijak nezúžené svobody a individuálnosti a opravdovost práce, zůstane jím i na dále, bez manifestů a podpisů. Bojujeme za idey, ne za osoby. Potkáme-li se na cestě za týmž cílem, na pouti za týmž ideálem s jinými, ochotně ruku jim podáme. Což ovšem nemá a nechce znamenati, že hledáme snad *spojenců*. Neboť také sami, docela sami a ojediněli, neustoupíme ze své dráhy. Ne manifesty, ale práce prokazujž naše snahy a vůle.“²⁸⁰

Moderní revue tak vnitřní spory signatářů *České moderny* mohla sledovat zpovzdálí (a s neskrývanou škodolibostí). Její „boční“ polemika s *Rozhledy* se omezila spíše na téma generačních skupin, frakcí a animozit v souvislosti s manifestem a jeho signatáři: „A ostatně, po našem soudu, nesejde na tom, kolik lidí stojí za hájenou věcí, ale hlavně na tom, jaká věc se hájí... Mimo to: byli jsme k vytčení svého hlediště zde nuceni, nejen diskusí, rozpředší se o ‚České moderně‘ a dotýkající se také nás – i redaktor *Rozhledů*, p. J. Pelcl, v soukromém dopise p. Karáskovi, vyslovil očekávání, že se tento autor s p. A. Procházkou přihlásí svými podpisy k manifestaci ‚České moderny‘ (patrně tedy se kalkulovalo i s – Moderní revuí, jež před vyjitím minulého čísla nebyla ani zhoubnou, ani nečeskou, jako je nyní!). Mlčení bylo by se mohlo pokládati za naprostý souhlas. A tomu jsme chtěli zabrániti... [...] My nebudujeme žádných stran a nevydáváme a na rohy nelepíme žádných manifestů, naopak vždy výslovně prohlašujeme, že je list náš otevřen všem snahám uměleckým, bez zřetele na nálepky hesel a koterie. Dobrá polovice spolupracovníků *Rozhledů* jest a byla i našimi spolupracovníky. – K čemu tedy despekt a mluvení o excesech a ohrnování nosu nad Moderní revuí. *Rozhledy* tím odsuzují – i sebe samy. [...] *Rozhledy* [...] alarmují a shánějí ‚pod prapor idejí a snah, které vystupují s heslem *České moderny*‘, kdekoho, realisty i pokrokáře, mladé i staré, kritiky i politiky, literáty i neliteráty, a naivně se chlubí souhlasem i nejobskurnějších venkovských lístků. Ale zde už vlastně musí přestati každá debata, nechceme-li sami upadnouti do nechutností.“²⁸¹

S názorovými konfrontacemi uvnitř širokého generačního proudu postupně docházelo k zpřesňování představ o modernosti a její funkci. *Českou modernou* se český modernismus nepočíná, ani nekončí, ani se jí nevyčerpává. Měla proklamativní a nový iniciační společenský význam, nemohla však – při své praktičnosti o to ani neusilovala – dostačovat specificky estetickým požadavkům nejvýraznějších mladých kritiků; v tomto ohledu nepřinesla nic, co by již v předchozích letech

²⁸⁰ Procházka, Arnošt: Glosa k „České moderně“, *Moderní revue* 2, sv. 3, 1895/96, č. 2, 8. 11. 1985, s. 25–26 (nepodepsáno).

²⁸¹ Karásek, Jiří: Časopisy, *Moderní revue* 2, 1895/96, sv. 3, č. 3, 8. 12. 1895, s. 72 (šifra K.).

neobsahovaly texty a polemiky Šaldovy, Procházkovy či Karáskovy, např. v pojetí kritiky jako tvůrčího uměleckého žánru, proti pojetí utilitárnímu a didaktickému. Rozpad úsilí o generační jednotu byl v této situaci nevyhnutelný, otevřel prostor produktivnímu střetávání, ale i dalším osobním polemikám.

Kruciální „vývojovou“ otázkou umění označovaného jako moderní se stával jeho *přístup k životu a ke společnosti*, poměr krásy a účelnosti. V jejím řešení se postupně a přirozeně dále diferencovala kritika devadesátých let. Množící se a paralelně působící linie literární tvorby byly výrazem rozdílné představy o východiscích a rozsahu teoretické syntézy, jejíž potřeba byla všeobecně pociťována, a tak či onak proklamována (např. v souvislosti s pojmem „renaissance“). Šalda prohluboval představu tvůrčího individua ovlivňujícího okolí, organické jednoty uměleckého výrazu hledajícího „cesty k životu“. Jeho projekce nového umění s bezprostřednějším společenským dosahem (která jej smiřovala i s realismem) byla zároveň dobově nejdynamičtější a nejuniverzálnější a stále výrazněji ovlivňovala aktuální literární i výtvarné dění a byla jím ovlivňována. Rovněž souběžně působící Procházkovy pojetí symbolismu tříbilo otázky svébytné estetické pravdivosti a stylové jednoty a jedinečnosti. Svébytné syntetizující úsilí s ohledem k vnitřním zákonitostem uměleckého díla můžeme v druhé polovině devadesátých let dále pozorovat v působivosti díla i ve formulacích programového rázu předních symbolistních básníků, především Karla Hlaváčka (pracujícího s pojmy sugesce a imaginace) a Otokara Březiny (odhalujícího mystické prameny krásna jako harmonizujícího principu univerza). Projekty Katolické moderny (*Nového života*) a Neumannova anarchismu (*Nového kultu*) již překračovaly – podobně jako *Česká moderna* – imperativ autonomie uměleckého světa v hledání těsnějšího sepětí s každodenní realitou, společenskými problémy, resp. ideologickými koncepty.²⁸²

V.

V posledních letech 19. století zachovávali Šalda a Procházka s Karáskem vzájemný odstup. Šalda se věnoval polemikám v souvislosti s Třebického Kronikou a s *Českou modernou*, poté s *Rozhledy*, s Jaroslavem Kvapilem a s Václavem Hladíkem; Procházka s Karáskem polemizovali především s Macharem a Krejčím, tedy s *Rozhledy*, realisty a sociálními demokraty; různorodé polemiky vedli dále s Vrchlickým a starší generací, ale i s klerikály a s *Novým životem*, polemicky glosovali Šimáčkův *Světazor*,

²⁸² Viz zde s. xxx.

Zlatou Prahu, Radikální listy atd., opakovaně hájili svou představu dekadence, provokovali střety s prudérní morálkou.²⁸³ Do otevřených vzájemných polemik se nepouštěli a navenek projevovali i toleranci.

V říjnu 1897 otiskl Arnošt Procházka v berlínském časopisu *Monatsschrift für neue Literatur und Kunst* přehledovou statí *Mladá česká literatura dneška*, v níž německým čtenářům představil modernistickou tvorbu a kritiku s nadhledem a bez zátěže domácích a osobních neshod.²⁸⁴ Odstavce, jež věnoval Šaldovi, svědčí rovněž o tom, jak byl jeho koncept aktuálně vnímán, a to u vědomí společného východiska: „Ze sociálně psychologického stanoviska zkoumá umělecké dílo Fr. X. Šalda. Jde mu o sociologickou hodnotu díla, o vlivy, které na ně působily, stejně jako o působení, jež může vykonávat; prozkoumává jeho psychologickou konstrukci, všechna hnutí duše, která se v něm zjevuje; a jejich korespondence; umělce neodděluje od jeho díla, požaduje souzvuk a shodu. Ve většině svých esejů se ani s tímto nespokojí a jde ještě dále, umí uchopit a rozvést základní problém, jenž dílo nastoluje, od jednotlivosti přechází k všeobecnému a otevírá široké perspektivy. / Jazyk, jehož dosud užívalo dosavadní denní referentství, samozřejmě nemohl mladé kritice postačit. Musel být stvořen nový, který by dokázal vyjádřit všechny jemnosti a odstíny myšlenky. Velký podíl na této těžké práci, kterou mladí museli vykonat, náleží F. X. Šaldovi. Nachází slova i pro věci nejpodivuhodnější, vytvořil bezchybné novotvary, rozšířil a zjemnil výrazové možnosti a plynulost jazyka.“²⁸⁵

Šalda např. v únoru 1898 v posudku Karáskovy sbírky *Sexus necans* – poslední ne předem a ne jednoznačně odmítavé – na závěr zdůraznil: „Jak lze vidět z přítomného referátu, není potřebí s knihou p. Karáskovou ve všem, a třeba i v podstatném souhlasit, aby člověk přitom mohl uznati, že stojí před prací s vážnými aspiracemi literárními a

²⁸³ Např. v roce 1895 hájila *Moderní revue* – jako jeden z mála časopisů v Evropě vůbec – z hlediska „radikálního individualismu“ Oscara Wilda proti paušálním a konvenčním odsudkům v *Času*, *Naší době*, *Národních listech* aj. v referátech o jeho soudním procesu, zdůrazňovala právo na soukromí a svobodný prostor tvůrčí osobnosti. Viz mj. polemické glosy A. Procházky: Ctihodná pruderie [...], *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 2, 8. 5. 1895, s. 48 (šifra –C–) + Naše poznámky o aféře p. Wildově [...], tamtéž č. 3, 8. 6. 1895, s. 70–71 (šifra –A–), a J. Karáska: Ať je stanovisko kohokoli k aféře p. Wildově jakékoliv barvy [...], tamtéž, s. 71–72 (šifra –K–); vše v rubrice Časopisy.

²⁸⁴ Na rozdíl např. od článků F. V. Krejčího do vídeňského časopisu *Die Zeit* (k Procházkovu článku z hlediska mezikulturního prostředkování viz Merhautová 2016).

²⁸⁵ Procházka, Arnošt: Jungböhmsche Litteratur von heute, *Monatsschrift für Neue Litteratur und Kunst* (Berlin) 2, 1897, č. 1, říjen, s. 38–49 → překlad (Mladá česká literatura dneška) in: Merhautová, Lucie: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* (Praha: MÚA, 2016, s. 333–341, cit. s. 334).

uměleckými. Píšu to výslovně proto, že vyskytl se nedávno v modernizované *Zlaté Praze* nanejvýš surový útok na p. autora této knížky, za nějž zodpovědnost – poněvadž nebyl podepsán – padá na p. Jaroslava Kvapila, který byl jmenován, jak jsme četli, výslovně redaktorem proto, aby udržel listu styky s moderním prouděním. *Nový kult* a *Moderní revue* odpověděly již na tuto ničemnost, jak si zaslouží. My však podotýkáme jen, že lidé, kteří se cítí dotčeni ryze věcnou a motivovanou analýzou kritickou, zchlazují si žáhu v surových osobních nadávkách a sprostotách ničím nedoložených a jen tak do vzduchu házených a co je nejžertovnější při tom – nepodepsaných. Také názor na kritiku, ale hodný literárních křováků.“²⁸⁶ V této době byl Jaroslav Kvapil pro obě strany terčem v obdobném duchu vedených polemických vyjádření. V *Moderní revui* se proti jeho odsudku Karáskovy knihy ohradil Procházka, spatřuje v něm obdobně „nový, drzý a omezený útok na uměleckou svobodu, na volnost umělecké tvorby.“²⁸⁷

Nepomíjející nevraživost se na čas omezila na soukromou sféru a korespondenci, o to však bezprostředněji. V Šaldových dopisech J. S. Macharovi (s nímž kritici *Moderní revue* polemizovali, vyčítajíce mu mj. rozdmýchávání různic mezi českými časopisy a zlehčujícíce *Českou modernu* jako Macharův pokus o vlastní zviditelnění, a jehož knihy podrobovali ironizující kritice) najdeme i pasáže, v nichž se autor nezřídka vrací k pro něj iritujícím momentům (své odhodlání k účtujícícím polemikám však veřejně projevil až o několik let později):²⁸⁸

„Ti lidé opravdu, jen aby měli něco, part za každou cenu, mluví hlupstva a sprostoty. Jejich logika je jen jako: řekneš-li bílé, řeknou černé, jen aby odporovali. [...] Znáám je trochu, hlavně Karáska. Když začínal, navštěvoval mne, chodíval jsem s ním – ale brzy jsem jej poznal. Je to prostě, zdá se mi, perverzní hoch – v psychiatrickém smyslu. Já totéž, co napsal o něm do *Rozhledů*, říkával mu do tváře. A nejzábavnější přitom

²⁸⁶ Šalda, F. X.: Jiří Karásek: *Sexus necans*. Kniha pohanská, *Literární listy* 19, 1897/98, č. 7, 1. 2. 1898, s. 112–115, podepsáno P. Kunz (cit. s. 115).

²⁸⁷ V reakci na nepodepsanou kritiku ve *Zlaté Praze* (15, 1897/98, č. 2, 19. 11, 1897, s. 22) Procházka, Arnošt: *Časopisy, Moderní revue* 4, 1897/98, sv. 7, č. 3, 8. 12. 1897, s. 96 (nepodepsáno). Srov. Neumann, S. K.: Anebo aby byl vzat karabáč [...], *Nový kult* 1, 1897/98, č. 3, prosinec 1897, s. 64, nepodepsáno; v květnu 1898 otiskl Neumann ještě Otevřené psaní p. Jaroslavu Kvapilovi, redaktoru *Zlaté Prahy*, svéráznému a svědomitému literátu, karakternímu a charakteristickému českému člověku, atd. atd. in *infinitem*, *Moderní revue* 4, 1898, sv. 8, č. 2, květen 1898, s. 54–56.

²⁸⁸ *Listy F. X. Šaldy Josefu Svatopluku Macharovi*, ed. Zina Trochová, in: *Literární archiv* (Z korespondence F. X. Šaldy), 3/4 (1968/69) (Praha: Památník národního písemnictví, 1969 [1970], s. 89–90, 100–101). Srov. též Šalda, F. X.: Pro memoria, *Čas* 11, 1897, č. 2, 9. 1., s. 31: prohlášení (po rozpadu *České moderny*), že píše a bude psát do *Času*, „poněvadž je mi dnes realismus ze všeho nejbližší“ po „delším rozvoji myšlenkovém“.

máš: on ti svědčí, kývá, rozejdeš se s tím přesvědčením, žes jej získal, – a pak čteš za týden za čtrnáct dní pravý opak – tomu, k čemu přisvědčoval, se posmívá a spílá. Efekt je až groteskní. A potkáš-li jej – a zase táž hloupě tichá a poučení žádostivá tvář. Nejde to brát seriózně. Chtěl jsem s nimi jednou dvakrát promluvit vážně o literatuře – nešlo to. Mluví o tom jako o sportu, s takovou hloupou komikou, jež snad má být satirou. Je mi to prostě beze smyslu, to všecko“ (12. května 1896).

„Vidíš, zdá se mi někdy, že mne zde v Čechách vehnala situace na místo a na křídlo, kam nepatřím a kde vnitřně trpím. Na tu krajní levici, kam mne lidé všichni kladou jako zuřivce a revolučníka z justamentu, z přirozené duševní potřeby. [...] A to máš ten nejvnitřnější psychologický důvod, proč je mi tak drahé, že teď stojím s Tebou na tom křídle. [...] Četl jsi poslední Moderní revui? Holota, s kterou je se třeba vypořádat, ale z gruntu, a čím dřív, myslím, tím líp. Nectná, perfidní rota. [...] Vezmu si je za uši co nejdříve v Čase. Povím Karáskovi všelicos z jeho minulosti, povím Procházkovi, že o nich jsem měl vždycky stejné mínění a jsem je napsal již roku 1893, v době, kdy Karásek tiskl první verše, jež parodoval Lumír, v době, kdy byly první řeže s Lumírem, kdy jsem se osobně s nimi stýkal a kdy jsem jim řekl totéž do tváře a napsal současně v Literárních listech, neohlížeje se nic na literární politiku. Ignoroval jsem je dost dlouho, je čas je konečně demaskovat. Ovšem bez rozhořčení, jen zparodovat a zbagatelizovat“ (12. ledna 1897).

„Co píšeš o nutnosti, abychom zaujali všichni pevnou pozici k Moderní revui a jejím cerclu, souhlasím úplně. Psal jsem Ti v posledním listě, že odpověď svou jim navážu na jejich emanace o Tvých knihách a že ji otisknu v Čase. Psal jsem Ti také, že si je prohlédnu trochu historicky: chtěl jsem ukázat na starší produkty prózy a poezie Karáskovy z Vesny, které jsou nejstrašnější žánrové a realistické epigonství Herrmanna a Klášterského. Také historii svého styku s nimi jsem chtěl tam podat. Odbýt je zkrátka sumárkou. [...] Jak budu volnější, napíšu hned definitivum své Moderní revui. Podotknu, že z příčin soukromých se opozdilo. Chci být s nimi hotov. A pak to již ignorovat. [...] S těmi lotry se musí zatočit, jak zasluhují: jako se vzteklou, pomínutou zvěří. Víc to není. Přemýšlím o tom. Já pro svou osobu nepovažuju ode dneška Karáska za slušného čestného člověka a vedu z toho tu konsekvenci, že nepíšu do žádného listu s ním, vedle něho. Dlouhého postavím před dilema: buď píšu do Literárních listů *jen* já – nebo *jen* Karásek“ (11. února 1897).

V roce 1898 začal Šalda publikovat především v *Lumíru*, který vydával „konzervativní“ nakladatel Otto a jehož redakci po Sládkovi

převzal Václav Hladík²⁸⁹ vyzývající ke spolupráci autory starší i mladší. V březnu 1900 vyšel v *Novém kultu* článek podepsaný Mortuus (k pseudonymu se až o mnoho let později přihlásil Procházka). Jeho prohlášení, že literární revoluce generace devadesátých let byla poražena, neboť duch svobody vyvanul a ustoupil konformismu a prospěchářství²⁹⁰ – s narážkou na (nejmenovaného) Šaldu, vyvolalo rozsáhlou a různosměrnou polemickou výměnu,²⁹¹ v níž se projevil vzájemný nepřekonatelný odpor „revolucionářů“ naplno i nenapravitelně.

Proti *Novému kultu* a jeho redaktoru S. K. Neumannovi a posléze *Moderní revui* – časopisům, jež v té době sbližoval zvláště radikální individualismus²⁹² (v prvním ročníku *Nového kultu* se na sklonku roku

²⁸⁹ S nímž ještě před dvěma lety polemizoval (O umění, poezii, socialismu, charakternosti, inteligenci i radikalismu v uvozovkách i bez nich, chlebařství a histriónství i jiných ještě věcech božských, lidských a ďábelských. Redakci Radikálních listů a p. Václavu Hladíkovi za rámeček od F. X. Šaldy (*Čas* 12, 1898, č. 20, 14. 5., s. 310–312), napaden Hladíkem (*Národní listy* 38, 1898, č. 129, 10. 5., s. 5) pro „socializování“ umění v projevu na podporu představení Národního divadla pro sociálnědemokratické dělnictvo.

²⁹⁰ Procházka, Arnošt: Literatura. Mrtvý bude psáti o živých [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 1, 16. 3., s. 10–11, podepsáno MORTUUS); mj.: „starší ‚revolucionáři‘ se dali jako sovy, osleplé v poledním slunci, chytiti na léčku, v nadně upravenou. – [...] Literární revoluce vyšla takměř naplano.“ – Srov. „revoluční“ příměry u Karáska: „Bývalí orlové literární revoluce, dnes tak uboze vypelichaní!“ (Volná tribuna. Invektivy, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 7, 8. 4. 1900, s. 232–234); a u Šaldy: „Rozvoj moderních směrů [...] začínal tuhnout v byzantismu několika patentovaných pseudorevolucionářů“ (Z dopuštění osudu – individualisté. Spojená odpověď zapsanému společenstvu Mod. revue a N. kultu, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 262–264 → *Kritické projevy 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 295–300, cit. s. 298).

²⁹¹ K průběhu a rovinám této polemiky viz kapitola Polemika – spojení a odloučení (zde s. xxx–xxx).

²⁹² Vztah mezi *Moderní revui* a *Novým kultem*, resp. rozdíly a zásadní styčné body mezi dekadentně estétským a anarchistickým pojetím individualismu v umění dobře ukazuje polemika o otázce individualismu, kterou vedli v letech 1899 a 1900 Jiří Karásek a S. K. Neumann a která názorně ukázala rozdíly mezi pojetím dekadentně estétským a anarchistickým. Karásek (Protiindividualismus v umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 2, 15. 10. 1899, s. 46; Socializace umění, tamtéž, č. 5, 1. 12. 1899, s. 177–180) zdůrazňoval subjektivnost v umění, v němž dominuje nitro, halucinace a extáze („Kdo řekne: protiindividualismus umění, vyslovuje tím zároveň jeho smrt“), hájil své pojetí aplikovaného umění, opakuje obavy před zkaženým vkusem davu. Neumann (Individualismus umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 3, 1. 11. 1899, s. 91–95; Umění, umělci a lid, *Nový kult* 3, 1900, č. 4, 28. 4., s. 7–10, pův. s tit O umění, umělcích a lidu, *Nezávislé listy* 2, 1900, č. 33–35, 25. 4. – 2. 5., též sep.: Plzeň: Nezávislé listy, 1900) se základem individualistické tendence souhlasil, polemizoval však s radikálností tohoto požadavku a s „kastovníctvím“, proklamoval více syntézy, „právo reality i fikce“, hmotného i duchovního, záruku individualistické svobody viděl v anarchii jako společenském hnutí, v „zestetizování lidu“. Ostatně právě na

1897 mezi přispěvateli také naposledy Procházka setkal se Šaldou) – vedl spor *Lumír* ve jménu „svobody a nezařazenosti“: v čele s Šaldou a jeho okruhem (Karel Sezima, Otakar Šimek, Otakar Theer, Jan z Wojkowicz, Arne Novák aj.). Průběh polemiky podstatně poznamenala právě historie vztahů mezi Šaldou a Karáskem a Procházkou. Otázky zásadního významu v pokusu o generační bilanci – zejména o identitě a nezávislosti umělecké osobnosti, jež zazněly v jejích počátcích, záhy nahradily pře o zásluhy a osobní účtování. Rozepře probíhala v několika vlnách, resp. vrstvách²⁹³ a lze ji charakterizovat posunem od individuálního postoje ke kolektivním prohlášením, k jejich potřebě, resp. požadavku přihlásit se k jedné straně; ztotožňováním reinterpretovaného názoru a „etických“ kvalit jeho nositele podle příslušnosti k jednomu z táborů; sebestvrzujícím zacyklením, když se předmětem ofenzivy stala „pravidla“, jak (ne)polemizovat.²⁹⁴ Zatímco Neumann se nedal vyprovokovat k nekončícímu trumfování,²⁹⁵ Karásek

stránkách *Nového kultu* se na sklonku roku 1897 mezi přispěvateli naposledy setkali Arnošt Procházka a F. X. Šalda.

²⁹³ V paralelní linii se mj. rozhořel spor Otakara Theera se S. K. Neumannem zahrnující i výzvy k souboji, viz oddíl Paralelní polemika (zde s. xxx–xxx). K tomu a k dobové polemické situaci viz Vojtěch 2008.

²⁹⁴ Šalda, F. X.: Jak se nepolemizuje. Pedagogická lekce, věnovaná Jiřímu Karáskovi ze staré náklonnosti někdejšímu jeho učitelem, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 34 a 35, 20. 8. a 1. 9. 1900, s. 407–408 a 418–419; viz citace zde na s. xxx. Karásek, Jiří: Volná tribuna, čili volné, nezávazné rozhovory s F. X. Šaldou, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 12, 8. 9. 1900, s. 357–358; viz citace zde na s. xxx. – Jak se nepolemizuje, ukazoval později na Šaldových způsobech např. Karel Čapek (V posledním čísle svého časopisu pan F. X. Šalda [...], *Přehled* 12, 1913/14, č. 8, 14. 11. 1913, s. 155): „Již v první své odpovědi jsem projevil, že nečekám od pana Šaldy slušného a věcného dorozumění. [...] Nakonec projevují politování, že p. Šalda dal své polemice ráz skandalizování a soustavného snižování odpůrce, kterýžto jemu vlastní způsob je hanbou českého života literárního...“ Viz dále Čapek 1925, Malevič 2009.

²⁹⁵ Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi. *Nový kult* 3, 1900/1901, č. 4, s. 13–14, nepodepsáno, mj.: „Mám s Vámi soucit a útrpnost jako s člověkem chorobným. Neboť jen abnormálním duševním stavem Vaším lze si vysvětliti neskonalou sprostotu a hrubost nového Vašeho výkonu v Lumíru. A proto Vám odpouštím všecko, za co jiného bych prostě *žaloval*. Polemicky sledovati Vás do končin, kde jste se sám octnul, nedovedu a nemohu. Opustila Vás soudnost, opustil Vás zdravý rozum; já však doufám, že mám ještě obé, a proto mlčím již tam, kde proti mně vystupuje šílený, chorobný vztek. Máte tu zásluhu, že jste dal všem svým věrným nesmrtelný příklad, do jakých sfér docela obyčejného sprostáctví lze zavést polemiky s nepohodlnými lidmi. Obnažil jste mravní svou úroveň zdrcujícím pro sebe způsobem. Ranil jste sám sebe strašlivě. Přeji Vám, abyste se uzdravil, neboť škodolibě se Vám smáti nebo snad dokonce zlobiti se na Vás opravdu nemohu. – K místu, kde mi připomínáte tajemně, že jsem kdysi soudil něco nebo nějak o mnohých pánech z *Moderní revue*, prohlašuji: Jsem zvyklý říci vždy a všade, co si myslím. To, co jsem Vám řekl, nevymykalo se mezím objektivního úsudku, a řekl jsem totéž vždy každému do očí – i Vám jsem řekl do očí, co Vám snad vždy nelichotilo – napsal jsem to veřejně. Soukromé i veřejné mé úsudky se kryjí. – Že je

a Šalda psali po několik měsíců rozsáhlé tirády, v nichž vystačili s pestrou škálou dehonestací, jež si zároveň vyčítali, přeli se o „poslední slovo“, vzájemně se obviňovali z neschopnosti, vypočítavosti a mstivosti, ze lži, surovosti a podlosti atd., tedy – z „karáskovštiny“ a „šaldoviny“. Vůdčím tématem (jež se vracelo v polemikách i v dalších desetiletích) se staly pseudonymy F. X. Šaldy v souvislosti s proměnami jeho kritického stanoviska v druhé polovině devadesátých let (odtud tzv. pseudonymová aféra).

Téma pseudonymů (postupně se ujímala metafora „vedlejší možnosti“) se stalo leitmotivem šaldovských polemik až do dvacátých let. Připomněl je Vilém Mrštík v rozsáhlé polemice se Šaldou (hlavně o styl) v letech 1902–1903, v níž záhy došlo na „nečestnosti“ a „falešnosti“.²⁹⁶ Objevilo se u Viktora Dyka v polemice v souvislosti s protestní brožurou Kruhu českých spisovatelů v roce 1904; výrazně pak od roku 1910 v tzv. aféře anonymních listů. V červnu 1914 psal o proměnách vztahu F. X. Šaldy k Jaroslavu Vrchlickému Albert Pražák.²⁹⁷ V dubnu 1917 rozpoutal polemiku se Šaldou o „vedlejší možnosti“ Arnošt Procházka v kritice doslovu románu *Loutky i dělníci boží*.²⁹⁸ V roce 1924 mu Otokar Fischer dokonce věnoval obšírnou studii, v níž se pokusil užívání pseudonymů a polemiky na toto téma literárněhistoricky rekapitulovat; v závěru obvinil Karáska i Procházku z „nejtěžších příkoří“ spáchaných na Šaldovi.²⁹⁹ S jeho závěry polemizoval Ferdinand Peroutka, jenž vedl (spolu s Kodíčkem) zároveň několik let polemiky se Šaldou (po článku *Krise literatury v Přítomnosti* 1922, na téma literární generace apod.).³⁰⁰ Do

vždy bezohledně pronáším, to mi již ponechte. Nepotřebuji žádné modly v podobě literárního přítele a sám se nikomu jako modla nevnučuji! Tím se liší můj individualismus od Vašeho.“ – Dále Šalda, F. X.: Z epopoje lidské surovosti, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7. 1900, s. 348; Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 2, 15. 7. 1900, s. 64 (podepsáno .-).

²⁹⁶ Srov např.: Mrštík, Vilém: Komplementy zpěv druhý čili Ocasu řezati se bude část nejbolavější, *Slovo* 1, 1902, č. 16, 5. 4., s. 163; Šalda, F. X.: Dvě kapitoly z literární abecedy (Panu V. Mrštíkovi), *Volné směry* 6, č. 8, příloha, duben 1902).

²⁹⁷ Pražák, Albert: F. X. Šalda – Duše a dílo, *Česká věda* 1, 1914, č. 5–6, červen, s. 184–191; Šalda se ohradil: Můj poměr k Vrchlickému, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 19, 10. 7. 1914, s. 302–304).

²⁹⁸ Procházka, Arnošt: Vedlejší možnosti, *Moderní revue* 23, 1917, sv. 31, č. 3, 8. 4., 2. s. obálky (šifra A. P.). Na to Šalda, F. X.: Jednou provždy, *Kmen* 1, 1917/18, č. 13, 10. 5. 1917, s. 10 (šifra F. X. Š.). Viz dále pozn. 326.

²⁹⁹ Fischer, Otokar: Pseudonymy devadesátých let, *Kritika* 1, 1924, č. 4–5, 5. 5., s. 140–170. Tématu (dokazování, že se Šaldovy pseudonymy nevymykaly z tehdy běžného úzu a že nekryly soudy protichůdné) věnoval Fischer ještě několik článků (mj. *Noviny a spisovatel, Národní osvobození* 1, 1924, č. 55, 27. 3., s. 1–2; *Konce literární aféry, tamtéž*, č. 58 a 60, 30. 3. a 1. 4., s. 5).

³⁰⁰ Peroutka, Ferdinand: Čestný soud, *Přítomnost* 1, 1924, č. 14, 17. 4., s. 224; mj.: „Náš spor s p. Šaldou [...] je [...] spor o ideový vliv p. Šaldy v české literatuře, jest to spor o

nového kola polemik o pseudonymy tudíž zasáhli – vedle Miroslava Rutteho, Miloslava Hýska ad. – rovněž Arnošt Procházka³⁰¹ a Jiří Karásek ze Lvovic („O. Fischer se snaží marně vyvrátiti ‚legendu‘ o ‚vedlejších možnostech‘ F. X. Šaldy. Potiskl mnoho papíru povídaním, jež mne jinak nezajímá“).³⁰²

VI.

V prvním desetiletí 20. století se vztahy mezi F. X. Šaldou a okruhem *Moderní revue* obešly bez významnějších polemických výměn. Oba tábory stály takříkajíc odděleny na svých pozicích. Ozvěnou sledovaných vztahů se staly některé významné rozměrné polemiky v tomto období: V souvislosti s protestní brožurou Kruhu českých spisovatelů *Národní divadlo a české drama*³⁰³ se od května do listopadu 1904 rozvinul spor, zda byl podpis Šaldův – a také Karáskův³⁰⁴ – připojen bez jeho vědomí a do jaké míry Šalda s obsahem brožury souhlasí (F. X. Šalda, Jaroslav Kvapil a týdeník *Slovo* versus Karel Sezima, Viktor Dyk, Jaroslav Kamper

jeho kritické a umělecké dílo posledních let, o jeho poměr k nejmladší generaci, jeho literární politiku, o ovzduší umělosti, hračkářství, neupřímnosti, které kolem sebe rozšiřuje, o jeho odvrát od skutečného myšlení, o jeho falešný patos, dutý styl, velikášskou neupřímnost, umělost a nepravdivost. Považujeme vliv p. Šaldův za škodlivý a tento spor vybojujeme, nedávajíc se mýlití různými kumšty, jež na nás p. Šalda zkouší a ještě bude zkoušeti. Nepřipustíme, aby vzbuzoval dojem, že jde o osobní aféry.“ – „Jest dostatečně známo, že stačí polemizovati s p. Šaldou o zcela podružnou otázku, například o to, smrkal-li K. H. Mácha do kapesníků bílých nebo barevných, aby p. Šalda průběhem polemiky obvinil svého odpůrce z nejhorších charakterových vlastností a nazval ho dříve nebo později padouchem a ničemou.“

³⁰¹ Procházka, Arnošt: Poznámky k „objevům“ Ot. Fischera a K „objevům“ O. Fischera II, *Lumír* 51, 1924, č. 6 a 7, 26. 6. a 2. 10., s. 331–332 a 390. Šalda reagoval především v Epilogu muži hlavní nemožnosti (*Kritika* 1, 1924, č. 10–12, 15. 10., s. 378–380.

³⁰² Karásek ze Lvovic, Jiří: Ještě jedna glosa, *Moderní revue* 30, 1923/24, sv. 39, č. 9–12, s. 306.

³⁰³ Byla namířena proti správě Národního divadla, jemuž vyčítala především přehlížení domácích (mladých) dramatiků a arogantní jednání s autory. Obsahovala podpisy třinácti členů Kruhu (Viktora Dyka, Jaroslava Hilberta, Josefa Holého, Hanuše Jelínka, Karla Kamínka, Jaroslava Kampera, Jiřího Karáska ze Lvovic, Josefa Matějky, Jana Opolského, Jeana Rowalského [Alexandr Bačkovský], Karla Sezimy, Antonína Sovy a Lothara Suchého) a F. X. Šaldy, připojeno bylo souhlasné stanovisko Otokara Březiny. Závěrečné prohlášení o vyškrtnutí Šaldova podpisu otiskl Výbor Kruhu v Zaslánu v *Národní politice* 12. 11. 1904, Šalda kontroval Zaslánem v *Času* 20. 11. Polemiku popsals Macek 1951, s. 266–284.

³⁰⁴ Šalda v dopisu Antonínu Sovovi z 24. 11. 1904 mj. napsal: „Milý příteli, děkuji Ti za laskavé vyšetření jmen, které skládají výbor Kruhu. Šlo mi hlavně o to, zvědět, je-li mezi nimi též p. Karásek ze Lvovic, který mně v poslední době posílá knihy s přátelskými dedikacemi. Na přímý dotaz sdělil mně, že z výboru Kruhu vystoupil, a nejen nepodepsal ono zasláno v *České politice*, nýbrž ani o něm neví“ (F. X. Šalda – Antonín Sova. *Dopisy*, ed. Josef Zíka, Praha: Academia, 1967, s. 53).

a výbor Kruhu českých spisovatelů). Příznačně se záhy dotýkal „literární etiky a charakternosti“, „prolhanosti“, zvláště s účastí Karla Elgarta Sokola se psalo o metodách vedení polemiky atd.³⁰⁵ Využívány byly též četné citace ze soukromé korespondence aktérů (používané jak na podporu jejich tvrzení, tak k jejich zpochybnění). Na některé rozpory v Šaldových postojích upozorňoval jeho tradiční sok Viktor Dyk, jenž mj. připomínal i aféru „pseudonymovou“.

Polemický tón lze sledovat v textech, jež tematizovaly názory a postoje k jevům a pojmům spojeným určitým způsobem s historií vzájemných vztahů, se společnými východisky, předměty diference, nebo s názory opačnými. Šalda se například několikrát vrátil k estetství a esteticismu, jež sice odmítal v absolutizované podobě, na druhé straně je využil k obhajobě obecných modernistických postulátů.³⁰⁶

Předzvěstí „aféry anonymních listů“ se stala polemická výměna z roku 1907: Karásek v kritice knihy *Marné lásky* vytkl Růženě Svobodové „pseudoestetismus“, resp. „vnějškový estetismus“,³⁰⁷ dále psal o sentimentální banálnosti, ženské literatuře „typu Vikové Kunětické“, o „psavé, šablonovité, skleslé přítomnosti“ tvorby Svobodové. Šalda v obhajobě své přítelkyně napadl Karáskovu kritickou metodu coby „absurdní“ a „směšnou“.³⁰⁸

³⁰⁵ Karel Elgart Sokol vystoupil proti osobnímu vedení sporů článkem Polemiky. Pohled z povzdálí (*Rozhledy* 15, 1904/05, č. 1, 1. 10. 1904, s. 16–19); Šalda reagoval článkem Polemiky. Pohled ze žabí a s ptačí perspektivy (*Přehled* 3, 1904/05, č. 3 a 4, 15. a 22. 10. 1904, s. 51–53 a 72–74). Elgart Sokol (Příspěvek k patologii dneška, *Rozhledy* 15, č. 5 a 6, 29. 10. a 5. 11. 1904, s. 133–140 a 168–174) odmítl Šaldovy výtky a mj. vybědl k vyřízení sporu smířčím soudem; Šalda souhlasil a výrok smířčího soudu publikoval *Přehled* 18. 2. 1905.

³⁰⁶ Srov. např.: Šalda, F. X.: Moralistické násilnictví, *Volné směry* 10, 1906, č. 5/6, [červen], s. 191–195. S Josefem Laichterem aj. obdobně polemizoval i Arnošt Procházka, srov. např. Hlasatelé prostřednosti, *Moderní revue* 12, 1905/06, sv. 17, č. 2, 8. 11. 1905, s. 55–63.

³⁰⁷ Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 7, 8. 4. 1907, s. 332–334 + Poznámka k referátu, tamtéž, č. 10/11, 8. 7. 1907, s. 539.

³⁰⁸ Šalda, F. X.: K poznámce p. Karáska ze Lvovic v poslední M. revui, *Volné směry* 11, 1907, č. 9/10, asi srpen, s. 335–336. Karásek nato přidal ještě druhou část Pseudoestetismu (*Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 12, 8. 9. 1907, s. 582–584). – Již v roce 1905 byl z domnělé krádeže stříbrných lžiček v salonu Růženy Svobodové obviňován Jiří Karásek ze Lvovic (viz též narážku v ostré polemice F. X. Šaldy s Janem Herbenem: Literární farizejství. Věnováno p. dru Janu Herbenovi, *Samostatnost* 9, 1905, č. 50 a 51, 24. a 28. 6., s. 250 a 254–255). Srov. rovněž Šaldův dopis Růženě Svobodové z 24. 7. 1907: „Je pravda, bylo smloueno, že napíšu článek o Marných láskách do Pokrokové revue, a byl bych ho napsal, kdyby mně Skácelík připomněl [...] Ostatně Skácelík měl napsat také fejeton do Radikálních listů, místo něho napsal nešikovný a hloupý útok proti kritice a neslanou nemastnou poznámku proti Karáskovi. Já svoji povinnost vykonal: chytil jsem Karáska za uši jako kluka a zatočil jsem s ním jako s klukem – po dlouhých bojích a korespondencích vyjde to ve Volných směrech. Povede to asi k definitivní roztržce mojí s družstvem Volných

Na polemiky Šaldovy s Karáskem a bezprostředně na Šaldův spor s Karlem Dostálem-Lutinovem o práce Růženy Svobodové navazovala dlouhá polemická výměna mezi Viktorem Dykem (v *Pokrokových listech* a v *Lumíru*) a F. X. Šaldou (*Novina*) v letech 1907–1908. Její předmět se proměňoval, vedle Růženy Svobodové šlo rovněž o dílo Josefa Holého i o texty obou aktérů, kteří například neváhali ironicky přizpůsobovat odpůrcovo jméno („František Šalda“, „Vavřinec Dyk“). V důsledně dotýkané osobní rovině najdeme narážky na různá přátelství, spojení, na pojetí národa atd.³⁰⁹

Výraznou a zvláštní kapitolu polemických vztahů mezi F. X. Šaldou a okruhem *Moderní revue* představuje tzv. *aféra anonymních listů*, v níž se spory již odehrávaly především v rovině mimoliterární. K motivům předchozích polemik se často vracely, ovšem s akcentem na morální charakteristiky a postoje a formou osobního účtování, završily tak svým způsobem rozdělení českého literárního života. S momenty viny a trestu, senzace a skandalizace, veřejného zájmu, s procesy vylučování, intervencemi do osobního života protagonistů i existenčními důsledky se tu polemika posunula do roviny společenské aféry.

V letech 1909–1914 tato aféra v několika fázích i s dozvuky zahrnuje velké množství textů a dokumentů, spekulací, obvinění, vyhlášení, zpráv, komentářů atp., v několika fázích se vracela jako předmět zájmu, společenská událost a zároveň jako prostředek útoku.³¹⁰ Během roku 1909 a počátkem roku následujícího obdržely umělecké, kulturní i politické osobnosti (mj. Jaroslav Goll, F. V. Krejčí, J. S. Machar, Jaroslav Maria či Růžena Svobodová) nepodepsané (ale i smyšlenými jmény signované) listy obsahující klepy z kulturního života a zčásti osobní urážky a obscénnosti, přicházející z různých míst, často

směrů – ale hnuší se mně celá ta chasa a netoužím po ničem tolik jako moci setřásti je ze sebe jako odporný hmyz. Jsem stejně naladěn jako Vy, hnuší se mi život, hnuší se mi lidé a jsem zoufalý, že jich nemohu bít na potkání do tváří“ (*Tíživá samota. Korespondence F. X. Šaldy a Růženy Svobodové*, ed. Jaromír Loužil – Jarmila Mourková – Jan Wagner, Praha: Odeon, 1969, s. 271).

³⁰⁹ Výměnu odstartovaly Poznámky Viktora Dyka (*Pokroková revue* 4, 1907/08, č. 2, listopad 1907, s. 113–114); Šalda odpovídal v *Novině*, Dyk zejména v *Lumíru*; viz *Kritické projevy 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v Československém spisovateli, 1953). K obligátně diskutovaným polemickým metodám Dyk mj.: „Přiznat odpůrci talent – jaká to směšná věc panu Františku Šaldovi! Po čem to šilháte, jaká to podezřelá nabídka? Chtít pozvednout polemiku na věcnou úroveň – jaké nedorozumění! Předvede se vám celý arzenál polemiky: zkrucování, malichernost, slovíčkářství, neslušnost. Novina *musí* polemizovat. A jak! Vytáhne bez ohledu na kontext dvě slovíčka, a p. Viktor Dyk je soudcem sebe sama“ (*Poznámky, Pokroková revue* 4, 1907/08, č. 4, leden 1908, s. 238–244).

³¹⁰ K průběhu a souvislostem viz kapitolu *Od polemiky k aféře*. Tzv. aféra anonymních listů a její paměť (zde na s. xxx–xxx).

s přepsanými adresami coby upravená korespondence jiných adresátů. Z iniciativy Svobodové po pachateli pátrala skupina dalších postižených: vedle Šaldy jakožto hlavního mluvčího Jaroslav Kvapil, Karel Mašek a F. X. Svoboda (zastupující manželku) a Antonín Sova (který poskytl plnou moc). Na základě domněnky, že dopisnicemi někdo manipuluje přímo na poště, se v lednu 1910 po Praze začalo proslýchat, že pisatelem je Jiří Karásek ze Lvovic. Ten reagoval vyhlášením, že bude soudně stíhat každého, kdo bude toto podezření šířit, načež jej pětice Šalda, Kvapil, Mašek, Sova a Svoboda veřejně obvinila. Od té doby většina tisku toto obvinění přijímala a stvrzovala. Proti Karáskovu obviňování bez důkazů i výzvam k veřejnému přelíčení před porotou, při němž by byl nepřijatelně zkoumán jeho intimní život, se vyslovili vedle Procházky Miloš Marten,³¹¹ Viktor Dyk, ministr Albín Bráf aj., Karásek vydal na svou obhajobu dokonce brožuru *Anonymní dopisy čili Aféra „pěti spisovatelů“*. Proti němu ostře vystupoval – vedle Šaldy v *Novině* aj. – zvláště Jan Herben.

V aféře, v níž šlo koneckonců o Karáskovy existenční podmínky, byly oživeny motivy starých sporů (mj. tzv. pseudonymové polemiky) a letité averze, především v první fázi do listopadu 1910. Po bezvýsledném vyšetřování ministerstva pošt Karásek argumentoval, že byl uznán nevinným a že mu byl navrácen původní služební post, Šalda a spol. trvali na tom, že jim byla ústně jeho vina potvrzena. Po drobnějších přestřelkách zejména mezi Šaldou a Procházkou od prosince 1911 do léta 1912 se spory znovu rozhořely v červenci 1912. Do prosince si Šalda v *Novině* a Karásek s Procházkou v *Moderní revui* adresovali invektivy a žádosti o opravy. V lednu 1913 zopakovali Šalda a spol. v *Času* své obvinění a vyzvali Karásku, aby se hájil před přestupkovým soudem. Karásek odmítl a žalobu pro utrhání na cti nepodal (ačkoli jej k tomu veřejně vyzvali i jeho přátelé Procházka, Fiala a Marten). Aféra se tak postupně vytratila z veřejného života, aniž byla uspokojivě vysvětlena;

³¹¹ V komplikovaném vztahu mezi Šaldou a Martenem vzájemné souznění (v letech 1902–06) vystřídaly v době „aféry“ polemiky, v mnohém rozvíjející téma významu generace devadesátých let. Šalda mj. vyčetl Martenovi „siláckost“ a „nečestnost“ jeho argumentů a s odmítnutím svého zařazení mezi realisty (vedle Machara, Vodáka a Herbena) ztotožnil svou polemiku s ním s výpadem vůči okruhu *Moderní revue*: „Celá tzv. tvorba *Moderní revue* jest jen časování a skloňování slov, frází a etiket, z nichž se skládá ceremoniel této zednářské lóže. Diletantství nejpustšího druhu. Hra lidí, kteří oklamávají sami sebe a snad i jiné tím, že pobíhají s derviškým fanatismem ve svém bludném kruhu. [...] / Pobloudil jsem, snaže se znázorniti panu *Arnoštu Procházkovu* pojem literární reciprocity; dnes se z toho kaji: spíš naučíš kočku plovat, než přiblížíš tomuto gentlemanovi základy literárního mravu“ (Par nobile fratrum, *Novina* 4, 1910/11, č. 23, 13. 10. 1911, s. 735–736, nepodepsáno).

tíha obvinění však na Karáska čas od času doléhala, zvláště v občasných připomínkách.

Během aféry se významně rozšiřoval repertoár osobních útoků a urážek. Obligátní akcent na (nízké) morální kvality a „(bez)charakternost“ protivníka zde přecházel až do roviny právní, i s ohledem na publikum, mínění „lidové“ veřejnosti. Zároveň tu bytněly další rysy polemického žánru, vedle metatextovosti (včetně citování ze starší osobní korespondence) především úsilí o dominanci spjaté s autostylizací prezírávé autority.

V letech 1911–1913 byly kritické a polemické texty Šaldovy, Karáskovy a Procházkovy přirozeně zatíženy děním kolem aféry, i když se k němu přímo nevztahovaly. Způsobem argumentace a slovníkem jej však doplňovaly, k útokům užívaly žánr kritického posudku.

V únoru 1912 vyšla v *Moderní revui* Karáskova kritika knihy Růženy Svobodové *Posvátné jaro*,³¹² následovala v *Novině* Šaldova kritika Karáskovy knihy *Posvátné ohně*, příznačně sumarizující: „Případ Karáskův jest typický moderní případ český. Karásek jest příznačný zjev své generace. Každá generace má literaturu, jaké zasluhuje: surová a hrubá generace surový a hrubý padělek s křiklavou etiketou. Karásek není básník-tvůrce, Karásek jest jen moderní české nedorozumění, které si rozřeší příští doba jedním slovem.“³¹³ Dotčený reagoval obdobně: „Ukázal jsem, jak málo dobré vůle má kritika F. X. Šaldova *proniknouti autorem, jež kritizuje, jak jest vedena a inspirována je povrchní literární politikou, ba dokonce i pouhým vztahem, v němž jest kritizovaný autor k umění R. Svobodové, podivuje-li mu se či odvažuje-li se je kritizovati nepříznivě. [...] Bránil jsem své kritické svobody zároveň, neboť kritika F. X. Šaldova nebyla ničím než zakukleným pokusem terorizovati mne za to, že jsem vyslovil nepokrytě své mínění o díle R. Svobodové.*“³¹⁴

³¹² Karásek ze Lvovic, Jiří: *Posvátné jaro*, kritické glosy ke knize Růženy Svobodové, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 1, 8. 2., s. 22–29.

³¹³ Šalda, F. X.: Jiří Karásek ze Lvovic: *Posvátné ohně*, *Novina* 5, 1911/12, č. 7, 23. 2. 1912, s. 214–217, cit. s. 217. Nato Karásek: *Meze kritického impresionismu*, kritika kritiky, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3. 12, s. 80–95.

³¹⁴ Karásek ze Lvovic, Jiří: *Meze kritického impresionismu*, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 6, 8. 3., s. 80–95 (cit. s. 94–95). Srov. dále Karáskovu poznámku (*Moderní revue*, sv. 25, č. 3, 8. 4. 1912, s. 161, šifra K.) k Šaldovu nekrologu Viléma Mrštíka (*Novina* 5, 1911/12, č. 9, 22. 3. 1912, s. 287–288, nepodepsáno) ironizující – s odkazem na polemiky s *Moderní revuí* a Šaldovy urážlivé způsoby – charakteristiku Mrštíka jako polemika. Z drobnějších výpadů ještě viz: Procházka, Arnošt: *V básních, které tiskne F. X. Šalda v Novině [...]*, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 3, 8. 4., s. 162, šifra A. P. (glosa zesměšňující Šaldovy rýmy); Šalda, F. X.: *Styl a člověk, Česká kultura* 1, 1912/13, č. 3, 31. 10. 1912, s. 95–96, nepodepsáno (glosa ke Karáskovu článku *Poezie Jaroslava Vrchlického v Osvětě*, s citacemi „nevytříbených a nelogických

Otázku, zda „oba kritické projevy, anulující takřka analyzované spisovatele způsobem přímo opovržlivým, zachovaly etické hranice kritiky“, v *Přehledu* formuloval anonym (pravděpodobně Josef Kodíček), upozorňující na literární politikaření, evidentní osobní a stranickou přítěž obou textů: „Vyjde kniha od spisovatele úzce spřízněného s Novinou – není pochyby, že ji a priori odsoudí *Moderní revue*. Nato Novina za oplátku popraví knihu od spisovatele patřícího k *Moderní revui*. A tak ad infinitum.“³¹⁵ S tímto názorem okamžitě a příznačně polemizoval Šalda: „Odmítám za sebe i za Novinu rozhodně tyto inkriminace. Řídila-li se touto rabijátskou politikou literární *Mod. revue*, nepěstovala jí Novina.“³¹⁶ Téhož dne protisměrně odmítl „stranickou nevráživost“ v *Moderní revui* Arnošt Procházka...

Do reprezentativní antologie *Lyrický rok 1913* nezahrnul její pořadatel F. S. Procházka Karáskovy básně kvůli jeho – aférou anonymních listů – „poskvrněné“ morální pověsti. Následovala další polemika o přípustnosti mimoliterárních kritérií v hodnocení poezie, v níž proti nezařazení Karáskových veršů ostře vystoupili Jan z Wojkowicz, Rudolf Medek, Bohumil Polan, Josef Kodíček, Arnošt Procházka, S. K. Neumann. Odpovídal jim redaktor *Zvonu* F. S. Procházka a F. X. Šalda, jeden z členů poroty almanachu, jenž stanovisko pořadatele hájil mj. poukazem na „ničemnost, podlost a zbabělost“ Karáskova případu.³¹⁷ Odpovídal opět Kodíček: „Domnívali jsme se, že básnická práce má se oceňovati především ze stanoviska její vnitřní ceny. Jiná kritéria rozhodují např. zcela spravedlivě u trestních soudů, páterů, policie a méně spravedlivě u některých českých spisovatelů. [...] *jedinou* hanbou pro české spisovatele mohou zde býti juroři se zásadami páně Šaldo-Procházkovými. Tam až dovedli tedy pánové tu – „českou novinu“ po tolikerých řečech, že smí dnes odmítnout nepříjemného autora, jako je p. Čapek, a tisknout Q. M. Vyskočila et cons. – zítra odmítnouti báseň Karáskovu, že není pořádný občan – – – a pozítří dle této logiky vymrskat

frází“); Procházka, Arnošt: *Knihy bez posvěcení, Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 7, 8. 4., s. 59–68 (kritická glosa mj. k Šaldovým novelám).

³¹⁵ Kodíček, Josef [?]: Ještě o hranicích kritiky, *Přehled* 10, 1911/12, č. 24, 1. 3. 1912, s. 412–413, nepodepsáno (srov. *Hranice kritiky*, tamtéž, 23. 2., s. 394)

³¹⁶ Šalda, F. X.: *Hranice kritiky, Novina* 5, 1911/12, č. 8, 8. 3. 1912, s. 255–256, nepodepsáno, cit. s. 256; srov. Procházka, Arnošt: V *Přehledu* X, 24 [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3., s. 113–114 (šifra A. P.).

³¹⁷ Šalda, F. X.: Pan Rudolf Medek požádal mne o otištění tohoto projevu [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10–11, 27. 2. 1914, s. 182.

Goetha, že sváděl ženy, Baudelaira, že se živil prostitucí milencinou, Dostojevského, že byl hráč, není-liž pravda?“³¹⁸

Nesmiřitelně nepřátelské vztahy se v této době projevovaly zvláště oboustranně vyhlášeným rozhodnutím zcela ignorovat „naprosto bezvýznamného“ (bývalého) protivníka, povýtce provázeným příležitostnými předsudečně kritickými glosami. Procházka a hlavně Karásek např. mluvili o Šaldovi již jen jako o „muži vedlejších možností“ (narážejíce na oblíbenou pseudonymní kauzu), dále o „doživotním“ a „úhlavním nepříteli“ atd. Šalda naopak stále ostřeji vyhlášoval uměleckou a kritickou nevýznamnost svých protivníků. I proto, aby nebyl jakkoli spojován s Procházkou („mužem nemožnosti“) a Karáskem, bagatelizoval mj. vůbec termín generace let devadesátých, mluvil o „bezduchosti“ a „hlouposti“, o „diletantech“, o „literární kloace“ *Moderní revue* atd.

Vzájemné vztahy mezi generačními soupeřnicemi se staly v roce 1913 jedním z témat polemiky mezi F. X. Šaldou a Arne Novákem o hodnocení přínosu této generace české literatury i o pojem generace obecně. Na Novákův článek *Sestup do podsvětí* (hodnotící generaci devadesátých let jako již nevybojnou, bez syntetického a životního postoje)³¹⁹ reagoval Šalda poukazem na rozrůzněnost své generace, veden zjevně snahou nebýt spojován s některými jejími příslušníky. „Generace let devadesátých jest termín ryze vnějškový a náhodný; ze zcela prostého a zcela *negativního* faktu, že v létech devadesátých několik mladších literátů společně bojovalo o volnost kritického slova a společně vystoupilo proti tyranii starších, kteří ji dusili, vzniklo označení, které nemá nic literárně kladného. [...] Budiž mně rozuměno: nejsem advokátem ‚generace let devadesátých‘. Jsem poslední, kdo by byl nadšen vším, co produkovali jednotliví její příslušníci; mé cesty rozešly se snad s cestami všech z nich. Ale: když kritika, tož kritika správná a přesná, poněvadž jen taková nám pomůže; a jen taková pomůže také přicházejícím.“³²⁰

Novákovo pojetí literárních generací a poměru „čapkovské“ generace a nastupujících autorů ke generaci devadesátých let (a obhajoba tohoto pojmu) donutilo Šaldu k ještě ostřejšímu popření společného generačního východiska, za společný činitel označil toliko negaci. „Pouta kladného, na němž právě záleží ve vývoji formací

³¹⁸ Kodíček, Josef: Lyrická poezie a veřejná mravnost, *Scéna* 2, 1913/14, č. 5, s. 156–157, nepodepsáno (pokr. v č. 6 a 7, s. 190–191 a 234).

³¹⁹ Novák, Arne: Sestup do podsvětí, *Přehled* 12, 1913/14, č. 1, 26. 9. 1913, s. 12–14.

³²⁰ Šalda, F. X.: K dnešní situaci literární napsal v Přehledu Arne Novák [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 1, 3. 10. 1913, s. 19–21, cit. s. 20.

literárněhistorických, tj. *společných estetických idejí, ideálů a vzorů*, ani *společné metody* (ani v negaci!) nebylo! Slovem: my byli *nekonečně méně* generací, než jsou generací dnešní „mladí“. My byli tak málo generací, že když přišlo k formování společných idejí v tzv. manifestě *Moderny*, mohlo se to státi způsobem jen zcela mlhavým, neurčitým a obojetným, plným vnitřních kontradikcí [...].“³²¹

Na Neumannův bergsonovský fejeton *At' žije život*, útočící ideologicky na „úpadkový idealismus“ devadesátých let,³²² Šalda reagoval příznačně sebevymežujícím „nezávislým“ postojem, článkem znovu odmítajícím estétství, kterým pokračoval v distancování se od generace devadesátých let, jejíž „zastaralost“ jako by chtěl ponechat především okruhu *Moderní revue*.

„*Nejsem a nebyl jsem nikdy estét*: a kdo tvrdí opak, je buď hlupec, jenž neví, co jest estét, nebo zlovolný lhář. Estéti jsou prostě *hračkáři a požívači*; diletanty, kteří koketují s uměním a zanášejí je na pohoršenou měšťákům jako poslední výstřední módu v život; bohatí unudění lidé, kteří převlékají se z rozmaru do starých historických kostýmů, kteří

³²¹ Šalda, F. X.: Spor generací, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 2, 17. 10. 1913, s. 39–41 – v reakci na: Novák, Arne: Tři generace. Příspěvek k diskusi o dnešní situaci literární, *Přehled* 12, 1913/14, č. 3, 10. 10. 1913, s. 55–56. Dále viz: Novák, Arne: Spor generací, tamtéž, č. 5, 24. 10. 1913, s. 83; Šalda, F. X.: Spor generací, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 3, 7. 11. 1913, s. 59 (šifra F. X. Š.). – Takřka zároveň probíhala polemika mezi Šaldou a Karlem Čapkem (rovněž v *České kultuře a Přehledu*) – vyvolaná Čapkovou kritikou románu F. V. Krejčího *Červenec* a záhy končící ve sporu o způsob polemického „překrucování“ –, která s polemikou o generace v mnohém souvisela (viz pozn. xxx). – Nakládání s pojmy individualismus a skepse připomíná obdobnou polemiku o generace, kterou v téže době vedl Arnošt Procházka – hájící proti bergsonismu svou českou dekadenci – s Otakarem Theerem, iniciátorem *Almanachu na rok 1914*: Theer, Otakar: Dvě generace, *Národní listy* 53, 1913, č. 186, 9. 7., s. [1] (šifra O. T.); Procházka, Arnošt: V kterémsi čísle *Národních listů* [...], *Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 11/12, 8. 9., s. 276 (šifra A. P.); Theer: V zářijové *Moderní revui* [...], *Přehled* 12, 1913/14, č. 4, 17. 10. 1913, s. 78–79; Procházka: Na mé poznámky o „dvou generacích“ [...], *MR* 20, 1913/14, sv. 28, č. 2, 8. 11. 1913, s. 97–100 (šifra A. P.). Procházkovu lpění na pozicích modernismu devadesátých let a zásadně odmítavé stanovisko k nastupujícím uměleckým směrům (zvláště futurismu a kubismu) ukazuje například jeho polemika se *Scénou* (Kodíček, Taussig) z téhož roku.

³²² Neumann, S. K.: *At' žije život!*, *Lidové noviny* 21, 1913, č. 209, 2. 8., s. 1–2, mj.: „Nutno říci velmi hlasitě, že *estétství u nás bylo úžasně neplodno* a že, má-li jisté zásluhy o literární import, paralyzovalo je dokonale úplným zmatením pojmů a necharakterností. Estét je hypochondr a zlý člověk k tomu. Estét je nejvýše temperament, ale nikoli charakter. V nejlepší a nejčistší případu ztrne v akademismu a v sebe přelstivající póze člověka negujícího život... Novému umění bude přestáti útok estétů... Stůňou všemi nemocemi minulého věku a nemají vůle překonati svou hypochondrii a jasnými zraky pohleděti před sebe. Hypochondrii jmenují kulturou. Pobíhají z jednoho opuštěného chrámu do druhého a jsou na skoku v pravověrné katolictví, neboť v Praze teď udávají tón mladí židovští estétové, metající nepokrytečtější katolické kozelce. Hu, hu, hú.“

obracejí život i umění ve hru vtipných bonmotů a paradoxních floskulí. Estétem byl ve své době Wilde, který pohoršoval svými květinami v knoflíkové dírci jako svými amoralistními duchaplnostmi, káže nutnou a pojmovou *lež* každého uměleckého díla; vybudoval bezmála celou soustavu iluzionistické estetiky, a Jiří Karásek rozšlapával jednotlivé aforismy v celé předmluvy. Já proti němu a jeho kruhu vždycky vyznával jsem *skutečnostný* smysl a dosah umění, třebaš neviděl jsem skutečnosti té v opisování jevové empirie životní, a to již v době, kdy p. Neumann hrál si ještě ve svém Novém kultě se satanismem a jinými papírovými draky; umění pojímal jsem vždycky jako *tvůrce* vyšších vyšších skutečností a trvalejších skutečností, než jsou skutečnosti jevové. Umění nebylo mně nikdy sběratelstvím kuriozit a rarit, ani studeně piplavým anatomickým preparováním různých morálních zrud, jak je k lechtivému údesu okresních snobů provozoval pan Marten. Já byl a jsem prostě literární *dělník* – nic víc, nic míň – který bojoval za čistotu a ryzost svých nástrojů a vybojoval si je na zkažené době; dělník přesto, že nevnucoval jsem se sociálním redakcím a zachoval si i k socialismu poměr kritický; dělník, který pracoval často za podmínek nejméně příznivých a jehož *dílo* chtělo být a bylo snad a bude snad, doufám, více než pouhá *práce*: který chtěl svěsti a svedl i do kritiky i do beletrie více života a bohatšího a silnějšího života, než kolik bylo u jeho předchůdců.“³²³

VII.

V letech válečných a poválečných se polemické výměny mezi oběma tábory v podstatě omezily na nevraživé výpady Procházkovy a Šaldovy, vzájemné výtky nemravností a neschopností (formulačních, překladatelských, básnických, kritických i – polemických). Arnošt Procházka vytrvale zastával postuláty estetického idealismu, doplňované „podkladem tradičním“, hledáním řádu – bez tolerance k novým směrům; stále více se vyjadřoval ke společenskému a politickému dění, s patosem narůstajícího pravicového nacionalismu. Ve svých glosách čas od času napadl Šaldu, jenž odpovídal ostře, zdůrazňuje protivníkově „mastodontství“. Charakteristické přitom bylo opakované vyhlašování nezájmu, a to „jednou provždy“, např.: „Doslechl jsem se, že na obálce poslední Moderní revue šplíchl po mně zase splašky své

³²³ Šalda, F. X.: In memoriam, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 4, 21. 11. 1913, s. 77–78. Srov. pozdější článek Arnošta Procházky *Ať žijí kozelce!* (*Moderní revue* 27, 1920/21, sv. 36, č. 1/2, 8. 11. 1920, s. 15–35), kritizující Neumannovy ideové proměny (provázené narůstající rysy demagogie) v reakci na jeho knihu *Ať žije život!* (1920), rovněž s ozvěnou společně vedených polemik na obranu *Almanachu secese* z roku 1896 (viz pozn. 239).

líbezné a ušlechtilé duše Arnošt Procházka. Konstatuji zde jednou provždy, že již před více než pěti lety přerušil jsem výměnu mezi svou Novinou a touto literární kloakou a od té doby vůbec se jí nedotýkám. Kmen nemá obálky, ale i kdyby ji měl, za nic na světě neposkvrnil bych jí polemikou s tímto literárním apačem.“³²⁴

Šaldovo vyjádření k prohlášení *Čeští spisovatelé na obranu svých práv* (které vyšlo v *Národních listech* 10. března 1918) za zřízení Syndikátu českých spisovatelů může připomínat Procházkovy texty ze stejné doby kritizující „demokratické rovnostářství“, je však namířeno právě proti *Moderní revui*.³²⁵ Útoky podobného druhu neustávaly. Jejich terčem byla často kritická a zejména beletristická činnost protivníková.³²⁶

Návrh, aby spisovatelé finančně přispěli pražské univerzitě výtěžkem z vydání rukopisného alba, odmítal Šalda v červnu 1918 již direktivně osobním poukazem: „Nerad bych byl s určitými lidmi v albu. Abych byl konkrétní: hned například ne s Arnoštem Procházkou. To není malichernictví, to jest úcta ke své osobě a ke své činnosti. [...] Jsou odpůrci, na něž může býti člověk hrd a kteří mohou býti tvou pýchou – a v zdravých kulturních poměrech mělo by tomu tak býti vždycky. Ale něco jiného jest zákeřník bez rytířskosti a noblesy, záštím impotence otrávený pomlouvač a nactiutřač. S tím nechce a nemůže míti nic společného člověk, který si váží své osobnosti a své tvorby; s ním odmítá a právem odmítá společnou střechu i společný krb. Nebyl bych podepsal ani májového listu poselstvu českému, kdybych byl věděl, že bude o podpis požádán také Arnošt Procházka a že jméno mé bude s jménem jeho v jedné řadě.“³²⁷

³²⁴ Šalda, F. X.: Jednou provždy, *Kmen* 1, 1917/18, č. 13, 10. 5. 1917, s. 10 (šifra F. X. Š.).

³²⁵ Šalda, F. X.: Non olet, *Venkov* 13, 1918, č. 64, 17. 3., s. 2–3. Srov. např. Procházkovy články Stará píseň (*Moderní revue* 24, 1918, sv. 33, č. 2, 8. 4., s. 71–77) a Věčná iluze (tamtéž, č. 4, 8. 6., s. 173–186).

³²⁶ Například Procházka, Arnošt in Památné kaménky, *Moderní revue* 23, 1917, sv. 31, č. 5, 8. 6., 2. s. obálky, nepodepsáno (odpověď ironizující Šaldovu češtinu a jeho způsob polemizování). Dále – Šalda: Henri de Régnier: Muž a Siréna, *Kmen* 1, 1917/18, č. 20, 28. 6. 1917, s. 10–11, šifra F. X. Š. (kritika Procházkova překladu); Procházka in Památné kaménky, *Moderní revue* 24, 1917/18, sv. 32, č. 1, 8. 9. 1917, 4. s. obálky, šifra A. P. (ke kritice překladu) + in Památné kaménky, tamtéž, č. 5, 8. 1. 1918, s. 247–250, šifra A. P. (proti článku Ferdinanda Pujmana v *Kmenu* o Šaldovi a otázkách literární kritiky) + in Památné kaménky, tamtéž 24, 1918, sv. 33, č. 1, 8. 3., s. 49–50, šifra A. P. (k Šaldově básni Krása člověka); Šalda: Otokar Fischer, básník dramatický, *Kmen* 2, 1918/19, č. 13, 23. 5. 1918, s. 101–103 (mj. k poměru básníka a kritika v jedné osobnosti se zesměšněním *Prostibola duše*).

³²⁷ Šalda, F. X.: Proti návrhu Macharovu, *Kmen* 2, 1918/19, č. 16, 13. 6. 1918, s. 129–130 (cit. s. 129). Na reakci *Práva lidu* (16. 6.) Šalda odpověděl: Právo lidu z 16. června pohoršuje se [...], tamtéž, č. 17, 20. 6. 1918, s. 139 (šifra F. X. Š.), mj.: „Sedm let jest mně surově spíláno v *Moderní revui* od chvíle, kdy vystoupil jsem proti zvrhlostem

V článku o francouzské literární historii (Fortunatu Strowském) užil Šalda znovu Procházkův kritický typ jako odstrašující příklad. „Volný není nevázaný nebo hulvátský a drzý. Nevázaný bývá naopak nejčastěji pedant, duch vnitřně uschlý a odumřelý, otrok všech literárních pověr a předsudků; vnější pózou, útočností a rámusením chce nahraditi nedostatek pravé vnitřní životnosti a oklamati o ní. Typus u nás: Arnošt Procházka.“³²⁸ Procházka zas vykreslil Šaldovu kritickou činnost v tomto duchu: „Neviňátko je skutečně muž vedlejších možností: prostně, s tváří holátka, s výrazem zneuznávané ctnosti dává najevo, že mu křivdí, kdo neříká o něm jediné chvály. Aby ukázal, jak září nad nízké utrhače a nuzáky literární, našel pěkný a příkladný protiklad: volný, vnitřně svobodný není ‚nevázaný a hulvátský‘, – nevázaný útočí a rámusí, aby zakryl nedostatek pravé vnitřní životnosti, volný nese v sobě ‚svůj zákon‘, ‚plynulý a přece konstantní‘: onen, to jsem já podle něho, tento on sám. Jakž by také ne: mám ohavnou vlastnost, že pravidelně nazvu věc jejím jménem [...]. Vlastní lejno nesmrdí. Rozhodně muži vedlejších možností ne, vydává jeho pach dokonce za vůni nebeskou.“³²⁹

V roce 1924, v již zmíněné rozsáhlé polemice s Ferdinandem Peroutkou, Josefem Kodíčkem ad. Šalda znovu pojednal téma hrubosti v polemice: „Vzpomněl jsem si nejednou na slova, která mně řekl kdysi, před lety, tuším na konci let devadesátých, prof. Masaryk o metodách českého polemizování. Rozumí se, pravil tehdy, že všude, kde jsou literáti a kantoři (= profesoři), jsou spory a polemiky; ale jen u nás vedou se tak hnusně demagogicky. Kdo není zajedno s majoritou, je hned lotr, a jen ho zničit i občansky!“³³⁰ „O té hrubosti českých literárních polemik zmínil jsem se již jinde. Je zdánlivá a je skutečná. Skutečná je tam, kde pro nedostatek důvodů věcných utíká se k tzv. silným výrazům. Pravá hrubost a jediné nebezpečná, poněvadž matoucí slabé čtenáře, jest však hrubost v logice a argumentech, nekritičnost, nemyslivost. Hrubost – ta skutečná hrubost – je řekl bych česká národní nectnost. [...] Dupnout si,

a ničemnostem Karáskovým. Předtím byl jsem tam chválen; nikdo jiný než tehdejší orakulum *Moderní revue*, zemřelý Miloš Marten, napsal chvalo zpěv na mé *Boje o zítřek záhy* po jejich vydání... To ví celý literární svět český, to ví i p. F. V. Krejčí z *Práva lidu*, který psal proti Karáskovi v oné aféře stejně rozhodně jako já! Sedm let nestarám se o *Moderní revui* právě proto, že vím, z čeho se pramení její nízké záští; přerušil jsem před sedmi lety výměnu svých časopisů s touto tiskovinou a nedotýkám se ji ani pinsetami.“ Se sociálnědemokratickým *Právem lidu* vedl polemiku v roce 1919 rovněž Arnošt Procházka.

³²⁸ Šalda, F. X.: Poučení a příklad starého pána, *Tribuna* 4, 1922, č. 242, 15. 10., s. 3–4.

³²⁹ Procházka, Arnošt: Neviňátko [...], *Moderní revue* 29, 1922/23, sv. 38, č. 3/4, 8. 12. 1922, s. 111–112 (šifra A. P.).

³³⁰ Šalda, F. X.: Trojí generace. Kus české literární morfologie, *Kritika* 1, 1924, č. 10–12, 15. 10., s. 324–330, cit. s. 325.

vyspílat, podezírat, klevetit, lhát, to žádá si jen zcela, zcela nepatrné režie duševní [...]. / Generace let devadesátých vrodila se do žalostné doby liberalistické, v níž nebylo hodnot objektivních, kolektivistických, nadosobních; byla jen individualistická roztržitost, osamocení, prázdno; byly jen různosměrné víry atomů. To *nebyla* její vina; ale její *zásluha* je v tom, že proti tomuto prázdnu, proti tomuto osamocení a roztržitosti tvořivě reagovala; tvořivě protestovala: že se je snažila odčinit svým dílem.“³³¹

K definitivnímu zúctování s Arnoštem Procházkou (podlehl srdeční chorobě 16. 1. 1925) neváhal Šalda užít žánru nekrologu – s hrubostí vlastní generaci individualistických polemiků, o níž psal před nemnoha týdny. Zopakoval v něm nemilosrdně mnohé momenty a způsoby z předchozích dlouholetých polemik, aktuálně vedle ideologizujícího článku Zdeňka Nejedlého o Procházkovi s titulem *Z kulturní reakce* (1925). Tímto hodnocením Šalda navíc podstatně dokresloval svůj vlivný obraz generace devadesátých let, rozvíjený posléze namnoze literární historií a marginalizující význačnost modernistické alternativy, kterou představoval fenomén *Moderní revue*. Nebožtíkovi přiznal pouze „určité zásluhy překladatelské“:

„Nebylo člověka, který by mně byl lhostejnější a jímž bych se méně v myšlenkách obíral než tento, zemřelý před několika týdny; člověka, jenž by mě byl méně zajímal a méně mně mohl dáti než on. Pokládali jsem koho ze svých vrstevníků za živou mumii, byl to on. [...] / Psalo se tedy, že byl můj životní odpůrce nebo že byl já jeho životní odpůrce; a je to prostě čirý nesmysl. Nebral jsem snad čtrnáct, snad patnáct let do rukou *Moderní revue* se všemi jeho zběsilostmi a poťouchlostmi [...]. / Takového zlostného skribenta klerika připomínal mi vždycky Procházka. Měl-li napsati vůbec obstojnou větu, musil ji nejprve v mysli namočiti do jedu a vyloužiti v něm. Jako species lidského přírodopisu může býti takový skribentský pavouk zábavný a podívaná na takové zvíře může snad býti i žertovná, v kavárenském smyslu slova; ale životní a tvůrčí ceny má co nejméně; jako literární typ jest zcela neplodný. / Životní odpůrce... to je veliké a svaté slovo, kterého se nesmí zneužívat. [...] Byl mi pouze zarytým *nepřítelem osobním*, což jest něco zcela jiného [...]. Ne dar nebes, nýbrž jen odporný a nudný škleb ďábla... / [...] Psalo se, že s Procházkou odešel významný a veliký literární kritik český. Nuže: *nebylo člověka méně kritického, než byl on. Jako nebyl básník, tak nebyl kritik*. Byl dogmatik, a často zcela libovolný dogmatik [...]. / Ale proti čemu jest nutno protestovati zcela rozhodně, jest to, činí-li se

³³¹ Šalda, F. X.: Spory literární, *Var* 3, 1924/25, č. 11 (51), 1. 12. 1924, s. 327–337, cit. s. 327–328.

z Procházky vynikající kritik literární a umělecký. To je matení pojmů a kalení vody zcela drzé a lajdácké.“³³²

Po Procházkově smrti se vlastně již utichlý spor přesunul do prostoru ohlédnutí. Na rozdíl od Jiřího Karáska ze Lvovic (jenž se stále více věnoval sběratelství a bibliofilství) a některých – v té době již jako anachronismus pocitovaných – ozvuků (dekadentního) symbolismu a estetismu, představoval F. X. Šalda *Bojů o zítřek* a *Duše a díla*, vydávající v letech 1928–1937 svůj *Zápisník*, nepochybnou a ve znamení své nezávislosti stále polemizující autoritu otevřenou vůči novým uměleckým proudům a generacím.

Od roku 1925 do čtyřicátých let publikoval Jiří Karásek ze Lvovic množství vzpomínkových statí, v nichž se zaměřil zvláště na období let devadesátých a na portréty některých literátů. Především ve dvou rozsáhlých cyklech *Psychologické poznámky k poznání literární generace let devadesátých* (1931) a *Počátky Moderní revue* (1931–1932) se vracel rovněž k vztahům mezi Procházkou, *Moderní revuí* a kritikem „jež mnozí považují dnes za ozdabu literatury“.³³³ Přirozeně tím vzbudil jeho pozornost: „Úmysl Karáskův svalovat na mne iniciátorství a vinu ryze osobních polemických rvaček a útoků, jimiž *Moderní revue* proslula, je sice průhledný, ale bezúspěšný u znatele tehdejší doby.“³³⁴

Vztahy, které jsme sledovali, se vskutku vyznačovaly osobními útoky i vysokým stupněm zloby a nepřátelství. Mnohaleté, vrstvicí se polemiky vůdčích osobností literární kritiky generace devadesátých let však rovněž zrcadlí krystalizaci, kolize a proměny českého moderního estetického myšlení, odhalují i osvětlují vazby a posuny v silovém poli dobové literární a kulturní situace.

³³² Šalda, F. X.: Arnošt Procházka, *Var* 3, 1924/25, č. 14, 15. 2. 1925, s. 427–436, cit. s. 427–429 a 436 → *Kritické projevy 13. 1925–1928*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v Československém spisovateli, 1963, s. 36–46, cit. s. 36–38, 46). Srov. Nejedlý, Zdeněk: Z kulturní reakce, tamtéž, s. 443–444.

³³³ Karásek ze Lvovic, Jiří: *Psychologické poznámky k poznání literární generace let devadesátých*, *Rozpravy Aventina* 6, 1930/31, č. 29–40, 2. 4. – 24. 6. 1931 + *Počátky Moderní revue*, *Rozpravy Aventina* 7, 1931/32, č. 2–36, 26. 9. 1931 – 25. 5. 1932.

³³⁴ Šalda, F. X.: *Počátky Moderní revue podle Jiřího Karáska ze Lvovic*, *Šaldův zápisník* 4, 1931/32, č. 8–9, únor 1932, s. 278–280; srov. již *Bolestinství Jiřího Karáska ze Lvovic*, *Šaldův zápisník* 3, 1930/31, č. 13–14, červen 1931, s. 442–443.

Periodika a polemika: aktualita a paměť (nad spory o Hálek) 1894–1895

Polemika je přirozeně spjata s životem časopisů a novin – jako aktualita i jako událost, jejíž výsledek se zapisuje do paměti aktérů, čtenářů i vlastního žánru. Dobový tisk je nositelem polemických textů, platformou pro vyjádření určitého názoru nebo postoje. Na sklonku 19. století jeho množství a rozrůznějí rostlo, rychle sílil význam této moci. Na počátku devadesátých let H. G. Schauer napsal: „Dnes literatura je mohutným činitelem; četnými rameny zasahuje do veškerých oborů životních, do náboženství, politiky, průmyslu a zejména do toho obdivuhodného svědomí moderního lidstva, kterému se říká žurnalistika.“³³⁵

V roce 1893 se odehrála polemika o osobnost Jana Nerudy, která postupně přerostla ve spor mezi klerikalismem reprezentovaným především měsíčníkem *Vlast'* a (různě definovanou) „svobodomyslností“ a liberalismem.³³⁶ V závěru roku 1894 se po článku J. S. Machara v říjnové *Naší době*,³³⁷ v němž z odstupu kriticky hodnotil dílo Vítězslava Háleka, jeho životnost, původnost a dobové přijetí (a vyzdvihl proti němu práce Jana Nerudy), rozhořela polemika, jejímž tématem se – opět v několika rovinách – stala revize pojetí národních hodnot a která přinesla výrazný spor generační. Byla mj. předzvěstí vzniku prohlášení nazvaného *Česká moderna*. Měsíčník *Naše doba* stála téměř polovinu předplatitelů a její součástí se staly rovněž ohlasy předchozí „nerudovské“ polemiky. Jaroslav Kvapil (1931, s. 3) později vzpomínal: „Hálekova aféra narůstala zas už v planý povyk novinářský, zrádcovalo se, podezřívalo i vyhazovalo z národa a vrch v těch rvačkách měli zas už ti, kdož jindy o poezii nezavadili. Utěšeně nastávala jakási repríza urputných rukopisných bojů z let osmdesátých a divže se nevolalo po plebiscitu o tom, byl-li Hálek básník, nebo ne, jako prý se před několika lety v staré Umělecké besedě hlasovalo, má-li Zola talent!“

Tyto dvě polemické výměny výrazně vstoupily do života veřejnosti. Pro široké spektrum dobového tisku se staly tématem, k němuž bylo třeba zaujmout stanovisko nebo jej registrovat, a to

³³⁵ Humbug v literatuře, *Literární listy* 12, 1890/91, č. 12, 1. 6., s. 204.

³³⁶ Viz kapitolu *Vlast'*, Neruda a prostor veřejný (zde s. xxx–xxx).

³³⁷ J. S. Machar: Vítězslav Hálek, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 3–15.

prostřednictvím široké škály žurnalistických forem a způsobů.³³⁸ Rozsahem, přechodem z roviny umělecké literatury do celé širě společenského zájmu a sepětím s dobovými společensko-politickými snahami a s konstrukcí imperativů národního života navazovaly na tzv. boje o *Rukopisy*.³³⁹

I.

Polemiky samozřejmě většinou probíhají v základním rozložení, v konfrontaci dvou osobností nebo periodik. Toto schéma i v rozlehlejších polemikách zpravidla tvoří osu dění, přičemž takových linií (z nichž mohou vybočovat další) je zpravidla více v časově rozlišných proporcích. Noviny a časopisy představují možnost soustředění názorů a osobností; prostor pro posílení a prosazení individuálních pozic v jistém (reprezentativním) zjednodušení provází možnost seskupení na základě určitého principu v obvyklé potřebě kolektivní shody a „bezpečnosti“, v ztotožnění s ideou a naopak ve „vylučování z dialogu“. Z hlediska veřejné komunikace (médií) jde o politický model polemiky.³⁴⁰

Jako synkretický žánr v diskursivním rozhraní polemika funkčně (ve jménu vítězství) používá množství strategií a stylů, pracuje se souborem různorodých textů, jež skládá a využívá, s texty založením a stylem (programově) kritickými a především publicistickými. Zvláště v případě rozlehlých polemických výměn rozeznáme v jejich rytmu (nebo spíše arytmií) pohyby určující a umocňující a momenty opakování a rozměňování.³⁴¹

³³⁸ Vedle množství „odboček“ najdeme bezmála 200 textů k „nerudovské“ polemice a více než 100 příspěvků k „hálkovské“.

³³⁹ V rozhodující fázi, tj. od Gebauerova vystoupení v únoru 1886 do samého konce osmdesátých let zachycuje bibliografie (byť neúplná; viz *Rukopisy...* 1969) 163 příspěvky přibližně ve dvaceti novinách a časopisech (především vědeckých a společenských, též v zahraničních, resp. cizojazyčných, rozsáhlejší ohlas by jistě bylo možné zaznamenat v regionálních listech); vůdčí linii představovala opozice *Athenaeum – Národní listy* (příp. *Hlas národa*); dobovou důležitost tématu dokládá i množství samostatných (shrnujících) polemických publikací z obou stran sporu. Viz též pozn. 10.

³⁴⁰ „Polemika určuje společenství, z ní se rekrutují stoupenci hnutí, ona sjednocuje jejich zájmy či názory, reprezentuje strany; klade druhého jakožto nepřítele, který má opačné zájmy, proti němuž musíme bojovat až do chvíle, kdy je tento nepřítel poražen a je buď donucen se vzdát, nebo zcela zmizí“ (Foucault 1996b, s. 254).

³⁴¹ V této souvislosti můžeme připomenout Foucaultovy principy „autora“ a „komentáře“, sjednocení a zmnožení i kontroly: „Otevřená mnohost, nahodilost jsou principem komentáře přeneseny od toho, co hrozilo, že bude řečeno, na počet, formu, masku, okolnost opakování. Nové nespočívá v tom, co je řečeno, nýbrž v události svého návratu. / Komentář omezoval nahodilost diskursu hrou jisté *identity*, jež

Společenskou událostí (již ve své době zvanou dokonce aféra) se polemika stává zvláště s přijetím tématu nesouhlasu v pojmání věcí a zlomu, k němuž nesouhlas směřuje (a který je vždy implicitně přítomen). V polemikách vstupujících vskutku do veřejného života je koneckonců zdrojem i cílem aktivit, jde o úsilí, aby tento zlom (ne)nastal, (ne)byl běžně přijat jako nový pohled. Je-li obecné vnímání takového směřování probuzeno, resp. sílí-li, stává se (původní) rozvržení sporu příležitostí i výzvou pro vstup dalších autorů a názorů (nových motivů, dokonce změny ústředního tématu), zároveň je jeho průběh předmětem referování časopisů a novin, obracejících se k menším (zájmovým) či větším okruhům publika. Na jevišti i z hlediska tisku tyto (poziční) boje odrážejí neustávající posuny společenské diskuse, proti představě pevné a jisté entity vždy působí znejistující zachycení kritické perspektivy. Právě tematizace posunu pak může nabízet nové definování situace zahrnující i nové, (ne)naplněné možnosti v konfrontaci s požadavky rovnováhy (pravidelnosti).

II.

Spory zahájené hodnocením osobnosti, resp. díla Jana Nerudy a Vítězslava Háška připomínají potřebu přehlédnout spektrum dobových listů jako rozvrh institucí, které mohly polemiky využít (bylo by možné skládat je podle toho, zda a jak otiskly bezprostředně polemické příspěvky nebo o nich informovaly, zda a jak psaly o dalších odvozených tématech, podle četnosti a míry zobecnění a zacílení textů souvisejících). Z množství českých periodik různé povahy, vycházejících v tomto období a uchovávajících rozsáhlý materiál, lze z hlediska místa pro literaturu a polemiky pořídit alespoň schematický náčrt situace, zahrnující zaměření: katolické, resp. klerikální (deníky *Čech* a *Hlas*, dále *Vlast*, *Večerní noviny*, brněnský *Obzor*), evangelické (*Hlasy ze Siona* a *Hus*), staročeské (*Hlas národa*, *Národní*, resp. *Česká politika*), mladočeské (*Národní listy*), realistické (*Čas*, *Naše doba*), „pokrokářské“ a radikální (*Nové proudy*, *Neodvislost*, *Rozhledy*, *Časopis českého*, resp. *pokrokového studentstva*, *Moravské listy*), socialistické (*Zář*, *Omladina*); vedle literárních časopisů – především katolické *Hlídky literární*, dále *Osvěty* a *Zlaté Prahy* konzervativní školy národní, *Lumíru* okruhu Vrchlického,

měla mít formu *opakování* a *téhož*. Princip autora omezuje tutéž nahodilost hrou *identity*, jež má formu *individuality* a *já*“ (1994, s. 16, 17).

starší generaci „scelujícího“ *Světozoru*, tolerantních *Květů* a na druhé straně *Vesny*, modernistických *Literárních listů*, *Nivy* a *Moderní revue*.³⁴²

V mezidobí 1893–1894 (i během polemik) můžeme zaznamenat změny: přestaly vycházet³⁴³ radikální týdeník *Neodvislost* i navazující politický a kulturní čtrnáctideník pokrokového hnutí *Nové proudy*, stejně jako socialistické *Pokrokové listy* i dělnický *Bič* a *První máj*, podobně *Časopis pokrokového studentstva* následoval *Časopis českého studentstva*, skončilo *Athenaeum* a navázal na ně Masarykův měsíčník *Naše doba*. Vedle křesťanskosociální *Obrany práce*, katolických časopisů *Rádce duchovní*, *Kazatel*, *Kříž* a *Maria*, orgánu lidové strany na Moravě *Lidové noviny* i *Květů mládeže* začaly mj. vycházet: *Moderní revue*, orgán strany radikálně státoprávní *Radikální listy*, sociálnědemokratické *Právo lidu*, anarchistické *Volné listy* a *Volný duch*.

Literární a umělecké časopisy ovšem věnovaly kritickým a polemickým příspěvkům různý prostor. Je příznačné, že měsíčníky starších generací jim nevyhradovaly místo pravidelně; byly tištěny buď v rozsáhlejších občasných referátech o vycházející poezii nebo próze (*Osvěta*), nebo příležitostně (leckdy vynuceně), například v rámci rubriky *Fejeton* (*Lumír*). To odpovídalo spíše zdrženlivému a eklektickému pojetí kritiky, pouze doplňující vůdčí zacílení básnické nebo naučné. Naproti tomu v *Literárních listech*, *Nivě* a posléze v *Rozhledech* i v *Moderní revui* měly zajištěno stálé místo (stejně jako glosy, přehledy dění a produkce), které bylo navíc rozšiřováno s prohlubující se aktivitou vůdčích osobností nastupující generace (především od přelomu let 1892 a 1893), která s jinou představou o kritice měnila i podoby polemiky, umožňující toto pojetí formulovat a hájit.³⁴⁴

III.

Položení otázky významu známých a všeobecně ceněných osobností, zastupující aktuálně určitý umělecký nebo myšlenkový koncept, otevřela diskusím široký dosah, možnost ovlivnit silové pole forem moci. Omezíme se zde v této souvislosti na stručné nastínění průběhu a charakteru, vrstev a reminiscenčních okolností (známější) „hálkovské“

³⁴² Výčet lze ve všech směrech rozšiřovat, zvláště o odpovídající skladbu listů stranicky regionálních, humoristických, zájmových atd.

³⁴³ V září 1893 byl nad Prahou a okolím vyhlášen výjimečný stav, následoval v únoru 1894 proces s tzv. Omladinou (viz pozn. 164).

³⁴⁴ Viz kapitulu „Pohyb proti klidu“ (zvláště část IV., zde s. xxx–xxx).

polemiky – v soustředění zejména na momenty proměny v poměru k předchozí „nerudovské“.

V obou můžeme sledovat zmnožení a posuny témat v několika (již naznačených) prolínajících se liniích. V prvním případě byly strany sporu jednodušeji vymezeny, početné katolické, resp. klerikální listy stály proti ostatním, což v obou táborech umožnilo i tříbení osvětově-propagačních postupů a zároveň (méně a více) projevení dílčích odlišností. Rozlišení názorů na „civilní“ straně bylo po více než roce podstatou druhé polemické výměny.³⁴⁵ Jeví-li se jako opakovaný motiv u obou překročení míry (tolerance), můžeme oproti nahodilosti (jelikož ve *Vlasti* podobné výpady proti neznabohům v řadách literátů, na počátku devadesátých let zvláště Jaroslavu Vrchlickému, vycházely po léta pravidelně a bez povšimnutí) v případě *Naší doby* mluvit o programu. Vedle Macharova článku stály bezprostředně *Časové směry a tužby*³⁴⁶ (posléze 4. kapitola *České otázky*) T. G. Masaryka, jehož okruh tu v rovině politické (již tradičně) stál proti straně mladočeské. Pozoruhodným předznamenáním problémů byla již první reakce na Macharův text od souputníka Masarykova ve sporech o *Rukopisy* a spolupracovníka Vrchlického v poezii a překladech Jaroslava Golla, jenž v *Národních listech* a v *Hlasu národa* uveřejnil prohlášení: „V týdeníku Čase a jinde se někdy o prof. Masarykovi mluví tak, jako by za ním při všem, co napíše, učiní neb podnikne, stálo mnoho jiných. Co se mé osoby týče, pokládám za potřebné prohlásiti, že tomu tak není. K takovému prohlášení mne přiměl nepěkný p. Macharův článek o *V. Hálkovi*, kterého ve vděčné chovám paměti, uveřejněný v *Naší době*, od prof. Masaryka redigované.“³⁴⁷

³⁴⁵ Podobně jako Jan Herben (Stáří a noví. /Výklad k nynějším bojům literárním/, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 721, nepodepsáno) nakonec Tomáš Škrdle v jednom ze svých ohlasů (Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 5, únor 1895, s. 479–480, nepodepsáno) shrnoval: „Literární obec, jak jsme již pravili, jest rozdvajena. V táboře proti Masarykově *Naší době* stojí většina těch, kdož se kupí kolem Akademie, Svatoboru, kol Lumíra, Zlaté Prahy, Osvěty a Švandy dudáka, kol *Hlasu národa*, *Nár. listů* a Čecha. Toť tábor starých, třeba rozličných barev a aspirací. Ve druhém táboře jsou realisté, pokrokaři, symbolisté a dekadentisté, a jim slouží listy: *Čas*, *Naše doba*, *Rozhledy sociální*, *Literární listy*, *Moderní revue*, *Niva*, *Radikální listy* a *Česká stráž*. Zvláštní stanovisko zaujímá Světozor: vystupuje proti moderně, ale rád by z ní vyňal Machara.“

³⁴⁶ *Časové směry a tužby*, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1–3, 20. 10.–20. 12. 1894, s. 16–37, 110–124, 193–212.

³⁴⁷ (Zasláno), *Národní listy* 34, 1894, č. 297, 27. 10., s. 6; též *Hlas národa* 9, č. 298, 27. 10., s. [3]. *Čas* (8, 1894, č. 44, 3. 11., s. 698) Gollovo vyjádření přetiskl s komentářem Herbenovým, zdůrazňujícím nejprve potřebu diskuse (s. 698–699), Masarykovým, odmítajícím „takovým způsobem stavěti se proti svobodě zdůvodněného přesvědčení“ (s. 701–702), a Macharovým, odmítajícím ztotožňování článku, resp.

Staročeské, resp. konzervativní listy, které v polemice o Nerudu zůstaly spíše stranou (což se samozřejmě stalo předmětem komentářů), se ocitly v centru dění – v alianci s mladočeskými a s okruhem Jaroslava Vrchlického. Právě článek Vrchlického *K našim posledním bojům literárním*³⁴⁸ a seriál *Literární revoluce*, který tiskl Ferdinand Schulz v *Národních listech*,³⁴⁹ záhy – jako reprezentativní stanoviska ruchovsko-lumírovské generace požadující tvůrčí solidaritu s ohledem na tradici – polemiku akcelerovaly a vedly k angažmá modernisticky naladěných kritiků a k zásadnímu posunu, s nímž se polemika o Hálek stala – zvláště pro dění v literatuře podstatným – shrnutím narůstajících generačních rozporů a fakticky již změněné situace. Těžiště se přesouvalo k interpretaci vzájemných vztahů na pozadí jak postulátů estetických, tak etických v leitmotivu hranic ohleduplnosti v kritice. Přestože se později zdálo, že spor se obligátně dostředivě vyčerpává otázkami obsahu a formy literární kritiky a polemizování, v nutnosti opět a vyhraněněji formulovat vlastní postoj, v otázce nově pojímané individuality a v míře a způsobu reflexe sporů předcházejících nacházíme hlavní a účinné výsledky.

V obou dotčených výměnách strana, jejíž projev vzbudil četné odmítavé reakce, brzy začala pravidelně a obsáhle evidovat průběh polemiky. V první tak činil Tomáš Škrdle ve *Vlasti*, ve druhé – vedle pravidelných rubrik, v nichž se přirozeně téma sporu objevovalo (zejména v *Naší době* a v *Rozhledech*) – hlavně Jan Herben v *Času* ve zvláštním seriálu *Literární revoluce proti literárnímu jezovítství* aj.³⁵⁰ Souběžně se k dřívějším rozporům mezi *Osvětou* a *Lumírem* a k tomu, jak

autora s časopisem nebo redaktorem a podtrhujícím individuální názor a svědomí (s. 702).

³⁴⁸ *Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11., 1894, s. 58–60.

³⁴⁹ *Literární revoluce* I, II, III a IV, *Národní listy* 34, 1894, č. 305, 307, 308, 310 a 311, 4., 6. 7., 9. a 10. 11., s. 4 a 3 (v posledním případě), nepodepsáno.

³⁵⁰ *Literární revoluce proti literárnímu jezovítství*, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 724–730, šifra J. H. + *Literární revoluce proti literárnímu jezovítství*. Článek druhý, tamtéž, č. 47, 24. 11., s. 739–744, šifra J. H. + ...Článek třetí, tamtéž, č. 48, 1. 12., s. 759–764, šifra J. H. + ...Článek čtvrtý, tamtéž, č. 49, 8. 12., s. 774–777, šifra J. H. + ...Článek pátý, tamtéž, č. 50, 15. 12., s. 790–792, šifra J. H. + ...Článek šestý, tamtéž, č. 51, 22. 12., s. 804–807, nepodepsáno (závěrečná část Slovo panu Jarosl. Vrchlickému! podepsána Jan Herben) + ...Článek sedmý, tamtéž, č. 52, 29. 12. 1894, s. 822–824, nepodepsáno. Vůbec *Čas* věnoval polemice značný prostor, kupříkladu č. 46 (17. 11.) zaplnila celé. – Z četných reakcí na Herbenovy texty (nezůstávajících bez odpovědi v jednotlivých číslech *Času*) srov. Zasláno Vrchlického (*Hlas národa* 9, 1894, č. 327, 25. 11., s. [3]) i jeho rozhovor v rámci článku Ladislava Mattuše: *Čas a literární jakobínství*. (K našim nynějším bojům literárním) (tamtéž, č. 340, 8. 12., s. [1], podepsáno Láďa Matuší).

účastníci těchto význačných polemik³⁵¹ dříve psali o Hálkovi, vrátil rovněž Machar, jehož pravidelné a většinu ostatních příspěvků reflektující vstupy procházely celou polemikou (a do publicistického ústraní odsunovaly představitele tzv. školy národní);³⁵² na tyto návraty reagovala především Eliška Krásnohorská, která se zároveň jako jedna z mála a v mnoha ohledech citlivě zabývala Hálkovou *poezií* (dialog Krásnohorská – Machar pak představoval jednu ze svébytných linií polemiky).³⁵³

Zapisování dění v polemice provázela stylizace držitele „pravdy“ reality, jemuž nemůže uškodit přetištění textů a názorů opozice a jemuž shromážděná fakta prospívají. Zároveň však využívalo opakování jako „rozmělnění“ v mnohosti a komentování, neboli účelovou interpretaci. Herben však navíc strategii bezprostřední („redaktorské“) rekapitulace doplnil příklady z polemik minulých a argumentací jejich výsledky, využil tedy postupů literárněhistorických.³⁵⁴

V této souvislosti je pozoruhodné, jak *Vlast'* sledovala a pravidelně komentovala výměny („hnusné rvačky osobní“), jichž se přímo neúčastnila (pro tento měsíčník ostatně bylo charakteristické dlouhodobé úsilí o přehled literárního dění domácího a zahraničního). Když se podivila, že na rozdíl od roku 1893 tentokrát *Spolek českých spisovatelů beletristů Máj* mlčí a nevydává kolektivní prohlášení k „hanobení památky“ Hálkovy,³⁵⁵ reagoval *Máj ve Světozoru* prohlášením, přijatým na prosincové schůzi, v němž opakoval své stanovisko

³⁵¹ Viz pozn. 17 a 248.

³⁵² Machar, J. S.: K našim posledním bojům literárním [...], *Čas* 8, 1894, č. 45, 10. 11. [datováno 6. 11.], s. 710–712 + „Literární revoluce“, tamtéž, č. 46, 17. 11., s. 730–734 + Pan Ferd. Schulz [...], tamtéž, č. 51, 22. 12., s. 804–805, nepodepsáno.

³⁵³ Krásnohorská, Eliška: Vítězslav Hálek. Kritika o kritice, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1122–1130 (šifra E. K.); Machar, J. S.: Hálek, *Moderna a Krásnohorská, Čas* 8, 1894, č. 48, 1. 12., s. 757–759; Krásnohorská: Na adresu J. S. Machara, *Osvěta* 25, 1895, sv. 1, č. 1, leden [fakticky prosinec 1894], s. 99–100; Machar: Slečně Krásnohorské, *Čas* 8, 1894, č. 52, 29. 12., s. 821–822.

³⁵⁴ O svém působení v *Času* posléze mj. napsal (Herben 1936, s. 125): „O to právě jde: znát sice spousty názorů a mínění o téže věci, ale vylovit ze spousty osobní přesvědčení. Osobní přesvědčení stane se dogmatikou. A tato dogmatika je nezbytná i nutná, mají-li čtenáři časopisu vědět, na čem jsou. Ve sporech a diskusích redaktor opírá se o svou dogmatiku.“

³⁵⁵ K našim poměrům literárním, *Vlast'* 11, 1894/95, č. 3, prosinec, s. 280–281, nepodepsáno. V témže čísle (nepodepsaný) autor recenze *Magdaleny* dokonce proklamoval, že když se proti Macharovi zvedl odpor kvůli Hálkovi („a přece se jednalo o pouhého člověka“), měl by být namířen více proti této knize („a zde se jedná o Krista a jeho učení“). *Čech* v úvodníku již 8. 11. rovnou požadoval Macharovo vyloučení z České akademie (Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, *Čech* 26, 1894, č. 255, s. [1], nepodepsáno).

z předchozí polemiky a podtrhl rozdíl mezi „hanobením člověka“ a „pronesením vlastního úsudku“.³⁵⁶

Časopisy nastupující kritické, modernistické generace (stojící přirozeně mimo spolek *Máj*) „nerudovskou“ polemiku spíše komentovaly; důležitější pro ně byly střety se zavedenými literáty. Ovšem shrnující komentář Jindřicha Vodáka v *Literárních listech* v dubnu a květnu 1893³⁵⁷ pak v jejím rámci představoval již jiný, moderní pohled na „svobodu svědomí a svobodu osobnosti“, novou, individualistickou alternativu. V „hálkovské“ polemice modernisté – byť již ve vzájemném rozrůznění – na své předchozí střety (zvláště s *Lumírem*) bezprostředně navázali a ocitli se v klíčové roli (odrážející se i v sloganu „literární revoluce“), když se přidali k výzvě a straně Macharově a s komentářem již nemohli vystačit. Vůle prosazovat a etablovat své názory, postavení i sounáležitost charakterizuje texty F. X. Šaldy v *Rozhledech*, Jiřího Karáska v *Moderní revui* a Arnošta Procházky v *Literárních listech*.³⁵⁸ Ve svých rekapitulačních komentářích tuto polemiku jako konečně podstatnou bitvu o revizi minulosti a svobodu myšlení bezprostředně vítal F. V. Krejčí.³⁵⁹ K tématu se posléze vrátil v brzké bilanční stati *Deset let mladé literatury*: „Aféra tato zvířila daleko více hladinu, než by věc sama byla zasluhovala – neboť co by záleželo tak dalece na mrtvém Hálkovi, když o živém Vrchlickém, Sládkovi, Heydukovi, Šimáčkovi a jiných psalo se daleko příkřeji? Jenže nás ostatní nepovažovali pánové z tzv. předních listů za hodny větších polemik, ale zde se odvážil hodit jim rukavici básník, jehož význam nemohl popřít ani největší odpůrce a jehož počítali za člena svých kruhů. Apostata vzbudí mezi ortodoxii vždycky větší pobouření než nevěrec od narození! A tak se stalo, že z případu Hálkova byla udělána la grande affaire mezi starými a mladými a že mnoho lidí teprv teď, kdy bylo zmobilizováno všechno časopisectvo starých, od

³⁵⁶ Spolek českých spisovatelů beletristů *Máj* [...], *Světozor* 29, 1894/95, č. 8, 4. 1. 1895, s. 95, nepodepsáno [M. A. Šimáček?].

³⁵⁷ Viz zde s. xxx–xxx a pozn. 223.

³⁵⁸ Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11.] 1894, s. 105–108; Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60; Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16, 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33, aj. – O bezohledném, nečeském a „neslušně polemizujícím“ mládí naproti tomu psal např. příznačně František Zákrejs (Nová světla, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144). Viz cit. zde na s. xxx.

³⁵⁹ Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, 3 a 4, listopad 1894 – leden 1895, s. 99–104, 168–169 a 234–236 (šifra Kj. a nepodepsáno). Srov. podobně laděné Kroniky Jana Třebického (tamtéž, č. 2 a 3, listopad a prosinec 1894, s. 125–128 a 190–192, šifra T.) či komentáře dění Františka Roháčka v *Nivě* (5, 1894/95, č. 3, 4 a 5, 16. 11. a 1. a 16. 12. 1894, s. 47–48, 63–64 a 80, nepodepsáno).

Národních listů až do Osvěty, uvědomilo si, že existuje nové hnutí literární a kritické, před nímž se nedají dále zavíratí oči. Následek aféry bylo sblížení Macharovo s mladými, jmenovitě s Rozhledy. A toho zase následkem bylo, že do tohoto listu jím vnikl duch silnější iniciativy, prudší aktivity, těsnějších souvislostí se životem, vesměs věcí, jichž nám ostatním se nedostávalo. Ale ovšem také mnoho politického na úkor uměleckého.“³⁶⁰

IV.

Změny ve srovnání s „nerudovskou“ polemikou jsou dobře patrné ve způsobu, jímž do dění – na straně pobouřené národní většiny – vstupovaly zkratkami humoristické časopisy, v satirách a karikaturách. Zároveň dokládají, že polemika (ze svých „nížin“) může využít jakéhokoli žánru, útvaru. Strategie jednoduchého bezprostředního zesměšnění leckdy vedla k pomezí urážky.

V únorovém čísle 1893 se měsíčník *Švanda dudák* (redigovaný předsedou *Spolku českých spisovatelů beletristů Máj* Ignátem Herrmannem) spokojil s přetištěním prohlášení proti *Vlasti*. Ovšem mladočeský „satiricko-politický obrázkový týdeník pro lid“ *Šípy* (redigovaný J. G. Kvisem, s hlavním ilustrátorem Karlem Krejčíkem) na jaře téhož roku přivítal probíhající polemiku jako nový motiv ve své protiklerikální orientaci a uveřejnil několik komentujících příspěvků – ve spojení s tradičním národním akcentem,³⁶¹ který se projevil i v roce následujícím. Humoristické časopisy byly ovšem v bojích o Hála aktivnější. *Švanda dudák* v listopadovém čísle v rámci řady svých tradičních parodujících nebo satirických veršů (čas od času zaměřených na poezii nebo konání mladých modernistů) otiskl (nepodepsanou) báseň Jaroslava Kvapila *Literární jubilea* o setkání Vítězslava Hála a Jana

³⁶⁰ Krejčí, F. V.: Deset let mladé literatury, *Rozhledy* 12, 1901/02, č. 1–6, 5. 9. – 9. 11. 1901, s. 5–9, 41–46, 74–78, 107–111, 136–139, 169–172; sep.: F. V. K.: *Deset let mladé literatury* (Praha: Rozhledy, [1901], cit. s. 6).

³⁶¹ Například kresby *Kdo seje utrejch, sklízí cajmrsk* či *Jak se zbaviti vran?* (viz obr. 2 a pozn. 214). Vedle toho například texty: „Podle Čecha bude uspořádána páteru Škrdleti také katolickými tovaryši ovace s banketem, aby nezůstali tito pozadu za českým lidem, který mu tak povedenou ‚ovaci‘ uspořádal na Hromnice. Menu bude uspořádáno následovně: Černá polívka, zajíc na černo, ryba na černo, černá ředkev, černý kozel a černá káva. Dobré chutnání!“ (*Šípy* 6, 1892/93, č. 8, 11. 2. 1893, s. [4], nepodepsáno). „Pan páter Škrdle / má píčku v hrdle, / od žluči na Žižkov / játra zatvrdlé“ (tamtéž, č. 14, 25. 3. 1893, s. [2–3], nepodepsáno).

Nerudy v nebi³⁶² a *Sonet o přítelově slavomamu* Emanuela (Stehlíka) ryt. z Čenkova (1894):³⁶³

„V tvých očích nikdo nikdo nebyl ‚mistrem‘,
ta, naší doby legitimní dítě,
jen k metě Slávy hnal jsi oře hbitě
a kopnuls leckoho v tom honu bystrém.

Ó, ve svém cynismu a slavomamu
opojnou vůni vavříků již cítě
ted' mníš, žes zajal Poezii samu,
ty, naší doby nesmrtné dítě!

Tys všechny živé předstih v českém lánu,
že soupeře již nemáš v světě více – – – !
(Vždyť tys přec orlem a my – holubice!)

Kde sok tvůj? ... V říši *mrtvých* velikánů!
Nuž, ránu smrtelnou jsi jemu dal,
když – věnce hrobu jsi mu pošlapal!

Na Herbenovu překvapenou výtku – „kde se bojuje za svobodu slova, tam je nemístný vtíp sebezdařilejší“³⁶⁴ odpověděl Herrmann: „tam, kde mnohdy všechna ostatní diskuse přestává, má ještě slovo vtíp, humor, satira.“³⁶⁵

Ojediněným zůstal na druhé straně kuplet *Sbor uvězněných titánů*, který v lednové *Moderní revui* otiskl (nepodepsán) Jiří Karásek, jenž v generačním naladění parodoval Vrchlického báseň *Sbor uvězněných titánů* „(Druh k druhu zpívá)“ (*Nové zlomky epopeje*, 1895)³⁶⁶ a pojednal

³⁶² Kvapil, Jaroslav: Literární jubilea, *Švanda dudák* 13, 1894, č. 11, listopad, s. 193–200, nepodepsáno.

³⁶³ Em. ryt. z Čenkova: *Sonet o přítelově slavomamu*, tamtéž, č. 11, listopad, s. 210. – K tomu i Machar (Droby z literární revoluce, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 141): „Ale kdo je mladý, kdo starý? [...] kupř. pan z Čenkova. Potácel a motal se dlouho mezi námi – dnes jej vidíte píšícího do Švandy dudáka veršem to, co už p. Schulz pověděl tuze jadrnou prózou.“

³⁶⁴ Literární revoluce proti literárnímu jezovitství. Článek druhý, *Čas* 8, 1894, č. 47, 24. 11., s. 743 (šifra J. H.).

³⁶⁵ Na adresu ctěné redakce Času, *Švanda dudák* 13, sv. 2, 1894, č. 12, prosinec, s. 268.

³⁶⁶ Karásek, Jiří: *Sbor uvězněných titánů*, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 4, 8. 1. 1895, s. 95–96, nepodepsáno. – „A jak jsem byl v té rozpustilé náladě [o Silvestra 1894], zbásnil jsem improvizovaný kuplet. *Sbor uvězněných titánů*. Tím ‚uvězněným titánem‘ jsem se totiž mínil sám. Na nápěv nějaké skotské balady jsem zbásnil parodii na Ferdinanda Schulze, na Jaroslava Kvapila, na Osvětu se Zákrejsem a Eliškou Krásnohorskou atd. atd.“ (Karásek 1994: 112). – „Jak se u nás Zlomky líbily, nevím; nestýkám se skoro s nikým a nečtu ani nájezdy mladých, doslechl jsem se jen, že pan Karásek či Procházka prý parodovali v *Moderní revui* můj *Sbor titánů*.

i verše uvedené ve *Švandovi* (dotkl se i několika motivů z končící polemiky i mimo ni, například Kvapilovy kritiky Procházkovy sbírky *Prostibolo duše v Národních listech*, pochválené vzápětí *Čechem*).³⁶⁷

(Zpívá se jako: Nejsme sami, ale jsme dva.)

Do hlubin země
duní to temně –
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
hluk vniká ke mně,
boří se země,
Moderna hrozí nám, o Schulzi můj,
o Schulzi můj!

Konec je s námi,
všechno mě mámí,
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
těžká je rada! – –
Machar, – ó zrada!
S Modernou spojil se, o Schulzi můj,
o Schulzi můj!

K čemu ty křiky,
vždyť máme piky –
o Jaro, o Jaro, o Jaro můj,
nabodnem všecko,
muže i děcko,
nezoufej, nezoufej, o Jaro můj,
o Jaro můj!

Vytahnem spolu
jako na Zolu,
o Jaro, o Jaro, o Jaro můj!
V zmar chásky zlostné
v Osvětě ctnostné
Zákrejs nám pomůž, o Jaro můj,
o Jaro můj!

Inu, když je to baví...“ (Jaroslav Vrchlický Eduardu Albertovi 10. 1. 1895, in: *Jaroslav Vrchlický – Eduard Albert. Vzájemná korespondence*, ed. Bohuslav Knoesl, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 114)

³⁶⁷ Kvapil, Jaroslav: Prostibolo duše. Básně Arnošta Procházky, *Národní listy* 34, 1894, č. 352, 21. 12., s. 9; Prostibolo duše, *Čech* 26, 1894, č. 293, 24. 12., s. [4], nepodepsáno. Proti vyostření, zneužití své kritiky (i k výpadu proti *Písniím otroka* Svatopluka Čecha) konzervativním a v důsledku předchozích polemik neoblíbeným katolickým listem Kvapil okamžitě protestoval: „Před celou veřejností musím tuto říci, že nikdy mi nebyl ničím souhlas tak odporným jako tento souhlas váš. [...] Bylo by to hloupé, kdyby to nebylo tak hnusné a tak odporné. [...] Jak se štítím každé vaší sympatie a jak jsem rád, že vás konečně aspoň takto mohu vyzvat, abyste i na mne pořádali svoje páterská tažení“ (Redakci klerikálního Čecha. /Zasláno/, *Národní listy* 34, 1894, č. 356, 27. 12., s. 6). Viz dále Merhaut 2000.

Co to je platno,
mně už je špatno,
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
Toneme, hrůza!
Protivná lůza
vavříny bere nám, o Schulzi můj!
o Schulzi můj!

Neboj se brachu,
nač tolik strachu,
o Jaro, o Jaro, o Jaro můj!
Bud' jako Žižka,
Panna Eliška
pomůže v Osvětě, o Jaro můj,
o Jaro můj!

Co to je platno,
mně už je špatno,
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
Každý mnou smejí,
Procházka, Krejčí,
Karásek s Herbenem, o Schulzi můj!
o Schulzi můj!

Neboj se brachu,
nač tolik strachu,
o Jaro, o Jaro, o Jaro můj!
Kobylu ková
rytíř z Čenkova –
pomůže v Dudáku, o Jaro můj,
o Jaro můj.

Co to je platno,
mně už je špatno,
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
Ač nejsme baby,
rytíř je slabý,
chudák se potácí, dostal už sám,
o Schulzi můj!

Neboj se brachu,
nač tolik strachu,
o Jaro, o Jaro, o Jaro můj!
Však už je lapil
Jaroslav Kvapil,
Procházku rozsekal, o Jaro můj,
o Jaro můj!

Co to je platno,
mně už je špatno,
o Schulzi, o Schulzi, o Schulzi můj!
Čech nás zas spálil,

Kvapila chválil,
velmi nás poškodil, o Schulzi můj,
o Schulzi můj!

(Oba dohromady.)
Konec je, amen!
Pekelný plamen
o Bože, o Bože, o Bože náš,
ať spálí všechny
na suché pecky.
Kritiky, Časisty, Modernu zvlášť,
o Bože náš.

A všem nám věčně
a nekonečně
ať svítí věhlasu a slávy plam,
neboť jen staří
vždycky jsou jaří,
s rytířem z Čenkova, s Kvapilem zvlášť,
o Bože náš!

(Sbor.)
A proto vzhůru,
 pryč z čela chmuru,
o Schulzi, o Jaro, o Schulzi náš!
Neboť vy staří,
vždycky jste jaří,
s rytířem z Čenkova, s Kvapilem zvlášť,
o Bože náš!

Svým obvyklým způsobem se angažovaly již protirealisticky naladěné *Šípy*. Na kresbě *Dva čistí němečtí vyučenci* drtí Masaryk (*Naše doba*) hmotu s nápisy „Rukopis kralodvorský, Jungmann, Slávy dcera“ a Machar (Kritika) „Vítězslava Hálka“, na podstavci s nápisem „Německá kultura“ stojí prase; připojen je text: „Dva čistí němečtí vyučenci přišli k nám z Vídně ,očist'ovat' naši literaturu. Neustanou prý, dokud ji nerozsekají celou na prejt a ,neuplatní' svou tezi, že *my Čechové* ani žádné *své literatury neměli a nemáme!!* Chlapíci.“³⁶⁸ Následovaly kresby: *Tohle by byla očista české literatury* (– „kdyby tak na realistické její ,očist'ovatele', kteří nám trhají Záboje, Jungmanna i Hálka – vyběhla bříza z lesa ven!“),³⁶⁹ *„Literární revoluce“* (Vrchlický a Machar si navzájem pilami uřezávají nohy: „Machar by rád Vrchlickému / uříz nohu – / dřív však o svou bude volat / k pánu Bohu.“)³⁷⁰ a *Vídeňský kozel v naší zahradě*:

³⁶⁸ Dva čistí němečtí vyučenci [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 47, 10. 11. 1894, s. 1, nepodepsáno. Viz obr. 4.

³⁶⁹ Tamtéž, č. 48, 17. 11. 1894, s. 1, nepodepsáno. Viz obr. 5.

³⁷⁰ Tamtéž, č. 50, 1. 12. 1894, Druhá inzertní příloha, s. [1], nepodepsáno. Viz obr. 6.

Herben (*Čas*) na vzpínajícím se kozlovi, označeném „Massaryk“ a rozdupávajícím keřky nadepsané „Naše dějiny, Naše ideály, Naše literární práce“; ze stran se však vynořují trestající ruce s bičí a holemi s nápisy „Národní listy, Vrchlický, J. V. Sládek, Dr. Stránský, Ferd. Schulz“).³⁷¹ V množství různorodých textů se stal terčem zejména Machar, např.:

Do mrtvých velikánů kopej, před živými modlami hřbet ohýbej! *S. J. Mrcha*.³⁷²

Machar se omlouvá, to že prý není žádná urážka Hálek, pravil-li o něm, že je *malá duše*, myslil prý tím: *prostá duše*. Nu tak tedy říkejme Macharovi na potkání: „I ty malá duše!“³⁷³

Hálek byl trumpeta – chlapík jsem já! *J. S. Machar*.³⁷⁴

Podotýkám, že anekdota o ševcovském učedníku, který botě na uměleckém obraze vytýkal chybu, nevztahuje se na moji kritiku o Hálkovi. *J. S. Machar*.³⁷⁵

Vylámal-li si mistr náš zuby na rukopisech staročeského básnictví, můžeme my si je zas vylámat na tiskopisech našich novověkých básníků. *F. S. Machar*.³⁷⁶

Mnoho lidí se diví, že *Machar* má tak *nevymáchanou* hubu!³⁷⁷

O Hynku! Až se *Machar* – pustí do *Máchy* – ten prý ho rozmacharuje!³⁷⁸

Pokusy o parodii se týkaly i dalších „revolucionářů“ („škola Karásek–Machar“³⁷⁹), například *Lyrické drama* (v němž vystupují Masaryk, Machar, Karásek, Šalda, Procházka).³⁸⁰ Obrat střel vůči „liberalismem prosycené obci literární“ později se satisfakcí komentoval Škrdle ve *Vlasti*:³⁸¹ „R. 1893. tupily Šípy téměř v každém čísle redaktora tohoto listu. Mezi jiným vymalovaly černé vypelichané havrany a psaly, že je lze dostati v žižkovské *Vlasti*. Tato potupa se velice líbila mladičkému spisovateli Jiřímu Karáskovi, c. k. pošt. úředníku na Smíchově, – jenž píše povídky ‚na flandáky‘ a jenž katolického kněze bez potupy nepojmenuje – i napsal redaktoru *Vlasti* potupný list, v němž psal

³⁷¹ Tamtéž, č. 51, 8. 12. 1894, Inzertní příloha, s. [1], nepodepsáno. Viz obr. 9.

³⁷² Jak se staneš chlapíkem, tamtéž, č. 46, 3. 11. 1894, Inzertní příloha, s. [1], nepodepsáno.

³⁷³ Machar se omlouvá [...], tamtéž, č. 49, 24. 11. 1894, s. 2, nepodepsáno.

³⁷⁴ Naše doba, tamtéž, č. 46, 3. 11. 1894, Inzertní příloha [s. 1], nepodepsáno.

³⁷⁵ Tamtéž, č. 48, 17. 11. 1894, s. 2, nepodepsáno.

³⁷⁶ Heslo nové, vlastenecké školy, tamtéž, č. 48, 17. 11. 1894, s. 3, nepodepsáno.

³⁷⁷ Žádný div, všecko „reelní“, tamtéž, č. 49, 24. 11. 1894, s. 1, nepodepsáno.

³⁷⁸ Tamtéž, č. 50, 1. 12. 1894, s. 3, nepodepsáno.

³⁷⁹ Realistické poezie, tamtéž, č. 48, 17. 11. 1894, s. 3, nepodepsáno.

³⁸⁰ Tamtéž, č. 48, 17. 11. 1894, Inzertní příloha, [s. 1], nepodepsáno.

³⁸¹ Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 5, únor 1895, s. 480, nepodepsáno.

– nevíme již – že by nějaké ty havrany koupil nebo redakci prodal. A hle, týž časopis Šípy ze dne 2. února r. 1895 přináší písničku: Z poezie dekadentské čili *konistické* pod jménem: Rýma duše, kdež se stává ze spisovatele – tele, ele, e. No, vidíte, p. Jiří Karásku, havrani ze Šípů vás nadchli až k potupnému dopisu, a za dva roky jste v Šípech sám s potupou ještě větší. Každému chvilku hrají.“³⁸²

Bezprostředně vyjádřily pohoršení mj. *Čas a Naše doba*,³⁸³ *Rozhledy* (i s odkazem na předchozí polemiku) psaly: „v posledních číslech dotýkají se i p. Machara. Překroutily dokonce jméno jeho v S. J. Mrcha – vtip to, ku kterému by se nesnížil ani podomek. Obracíme k tomu pozornost všech kruhů literárních. K tomu by neměly mlčeti, když nejdělikátnější otázky vkusu a umění házejí se takto na pospas davu, nevědoucímu, oč běží. Tomuto řádění měly by učiniti přítrž. Ono zasluhovalo by ráznějšího ještě odbytí než onoho, ku kterému se vzchopil celý náš svět literární u příležitosti útoku Vlasti na Nerudu. Ale ovšem, vždyť jde jen o několik ‚literárních revolucionářů‘.“³⁸⁴ *Šípy* samozřejmě reagovaly: „Realistické *Rozhledy* míní, že prý to nebylo tuze vtipné, když jsme onehdy namalovali Masaryka a Machara jako řezníky. To jako chce říci, že by se sotva kde našli řezníci, kteří by se tak *posekali a pořezali* sami jako Masaryk s Macharem?“ – „Čas ptá se, kdo je to vykrmené prase,

³⁸² Karásek nato zaslal *Vlasti* vysvětlující dopis (může působit i jako předzvěst tzv. aféry anonymních listů, která propukla o patnáct let později): „Důstojný pane! V 5. sešitě *Vlasti* četl jsem zprávu, že jsem Vám zaslal před časem potupný list, k němuž mne nadchla četba Šípů. Ujišťuji Vás, důstojný pane, že dopisu takového jsem Vám nikdy nezaslal a že se zde jedná o nejapný žert, k němuž jména mého zneužito. Teprve ze zprávy *Vlasti* – příliš pozdě – poznal jsem, že uskutečněn a proveden tento neslušný žert, jež by bych jistě jinak včas zamezil, aneb, byť i post festum, Vám jako slušný člověk vysvětlil. Nemám dosti slov, abych odsoudil takové jednání, neboť není mne nic tak vzdáleno, jako neslušné urážky stavu kněžského, jež zmíněný dopis dle citovaného úryvku obsahuje. Mrzelo by mne velmi, kdybych i okamžik ještě mohl býti pokládán za autora dopisu urážejícího způsobem tak nízkým a nedůstojným Vaši osobu a Váš list, a prosím, abyste přijal výraz mé svrchované úcty“ (in Škrdle, Tomáš: *Literární revoluce, Vlast'* 11, 1894/95, č. 6, březen 1895, s. 575, nepodepsáno). Redaktor Škrdle (tamtéž) tedy vyhlásil „veřejnou opravu“ předchozí zprávy a poznamenal: „Sděluje se nám soukromě, že jména jeho zneužil jeden z jeho bývalých přátel, aby nás cizím jménem potupil. I jest tedy tato záležitost [...] čestně vyřízena.“

³⁸³ Mj.: „Jsou-li však Masaryk s Macharem vymalováni jako řezníci, tážeme se Šípů, kdo je vypodobněn tím vykrmeným prasetem?“ (Herben, Jan: *Literární revoluce proti literárnímu jezovíství. Článek druhý, Čas* 8, 1894, č. 47, 24. 11., s. 743, šifra J. H.). – „Šípy v literární historii mermomocí dokazují, že jsme národ ‚filologický‘; proto p. Šalda musí na skřípec vlastenecké filologie a nejnověji také Machar: Mrcha – není to noblesa a krása? Podle pravdy musíme konstatovat, že Lumír Šípů neotiskl, jen Hlas národa“ (Masaryk, T. G. in: *Rozhledy časopisecké, Naše doba* 2, 1894/95, č. 2, 20. 11. 1894, s. 178, podepsáno Sursum!).

³⁸⁴ Šípy a literatura, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11.] 1894, s. 108, nepodepsáno.

pod nímž na obrázku v předposledním čísle Šípů Masaryk s Macharem rozsekávají českou literaturu. Aby tedy věděl, je to ta svině, kterou Masarykovi svou ‚literární revolucí‘ vyvedli.“³⁸⁵

Do „hálkovské“ polemiky se zapojil i „obrázkový politicko-satirický týdeník“ *Humoristické listy* J. R. Vilímka³⁸⁶ (jehož ilustrátorem byl mj. též Krejčík), když vstoupil do šlépějí Šípů, což konstatovala rovněž citovaná glosa *Šípy a literatura v Rozhledech*: „Také Humory počínají se opičiti po Šípech. Malují už prof. Masaryka s Macharem, zkrucují jméno tohoto po příkladu Šípů a přinášejí dokonce jako prý parodii (!) jeho poezie ‚báseň‘ plnou všelikých smrdutých a nepojmenovatelných věcí. Vida p. Vilímka! Na staročechy a klerikály si v Humorech netroufá, v těch věcech zachovává opatrné juste milieu, ale básník, ten již něco snese, na toho smí tedy u nás již naplit každý?“ Po dotčené kresbě *Nové pohazování tabulek* (na níž Machar s Masarykem házejí bláto na tabulky na zdi s nápisy „Josef Jungmann“ a „Vítězslav Hálek“)³⁸⁷ se veršovníci *Humoristických listů* v listopadu 1894 zaměřili tedy na Machara a jeho poezii, mj.:

*Z veršů reformátora české poezie:
Z jeho večerních písní:*

Tvé oko černá bažina,
v níž prasata se válí,
neb lépe: čerstvá kravina,
v níž chrobáci se dali.

Dost kravin leží všude těch,
zřít je i cítit ladno –
a kdo má právě kolem spěch,
v ně může šlápnout snadno.

Smrad nehorázný plní vzduch,
a v chlívě bučí kráva;
v něm také puch a hejno much,
jimž lejno, co nám káva.

A blízko stojí leterád,
jenž ulevuje v bolu;
tam ovane nás čerstvý smrad –
pojd', sedneme tam spolu.

³⁸⁵ Realistické Rozhledy [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., s. 3, nepodepsáno + Čas ptá se [...], tamtéž, podepsáno Šípy.

³⁸⁶ Vilímkovi věnoval proto poté poznámku Jan Herben (Beseda, *Čas* 8, 1894, č. 49, 8. 12., s. 778, nepodepsáno), přičemž připomněl i jeho dřívější vztahy s Nerudou a odsoudil Vilímkovu „národní“ podnikavost a úroveň jeho časopisu.

³⁸⁷ *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [1], nepodepsáno. Viz obr. 7.

Hruška:

Hnus! – Veliká tu hruška šedě stojí –
kol zápach žlutý nostalgicky skučí,
jenž zrozen v bahně, plísni, kalu, hnoji,
v němž nová spása všemu lidstvu pučí.

To Smradno hruška svými listy čuchá,
to Hnojno hruška cucá spodním tělem.
No pokloňte se, v tom je vidět ducha
víc nežli v jakéms vašem Hátku celém.

Jak z hnoje hruška sladké páše plody,
jež sympaticky přijme každé střevo,
tak já i z hnusu robím skvostné ódy.

Cit lidský nemám, mrně jsem a šťoura,
jenž, co vám svato, s velkou chutí bourá –
já nejsem člověk, hruška jsem a... dřevo.
*J. S. Mrcha*³⁸⁸

A kdyby každý „machařil“,
ten život stál by za to:
vymáchal všechno v kalužích
a na vše házel bláto!

A místo božské přírody
opěvat lejtka z vaty,
a při tom o hrob zvěčnělých
si otírat své paty!...³⁸⁹

Volně dle Hátky:

Přilétl kritik z daleka,
vše strhat plný touhy,
vymetl všechny kanály
i kalu plné strouhy.³⁹⁰

Večerní píseň J. S. Mrchy:

Mně zdálo se, že's umřela,
a já řval jako děcko,
i vsadil jsem si na ten sen
a prohrál všecko, všecko.

³⁸⁸ *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [2], nepodepsáno. Viz obr. 8.

³⁸⁹ Kletečka, František: Půlnoční „machariáda“, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 48, 30. 11., s. [2], podepsáno Klepota.

³⁹⁰ *Humoristické listy* 36, 1894, č. 47, 23. 11., s. [3], šifra Vř. Tamtéž i: „Del mortuis nil nisi bene – / snad si Machar nyní připomene“ (s. [2], nepodepsáno).

Pak pil jsem, až mi zmodral nos,
a jinou hledal ženu,
i našel jsem a vzal si ji:
moc fešnou „Magdalenu“.³⁹¹

V.

Rozměrnější polemika je v síti periodik událostí, již mohou traktovat – podle svého naturelu – jako nutnost, věc zásadního významu, jako fakt vstupující do společné paměti (která se zdá být pro všechny zúčastněné oporou i argumentem), jako aktualitu, či dokonce (pomíjivou) senzaci. Charakter polemiky o Vítězslava Háška výmluvně resumoval J. S. Machar v prosinci 1894: „Nynější boj literární je tak komplikovaný, že těžko je dnes nalézt a určit jeho složky. Dvě vynikají jasně. Boj žurnalistů s literáty o vrchní tribunu soudcovskou v literatuře a boj literátů s literáty o věci čistě literární, o směry staré a nové.“³⁹²

I kuriózní humoristicko-satirická výšeč ukazuje nerozlučné sepětí postupu společenské modernizace (otázek národních a sociálních) a etablování umělecké modernosti (obsahující u vědomí vlastní jedinečnosti v „zmnožování“ života již i radikální, individualistický obrat od realistického světónázoru k duši a skepsi), které lze přiblížit jako prolínání politického a literárního modelu polemiky. Satirické a humoristické texty představují zvláštní pomezí prolínání politického a literárního života. Odpor většinového, uzavřeného, národně založeného stanoviska na jedné straně učinil emblematickou postavou vedle Machara především Masaryka, na druhé straně postavil do zjednodušujícího světla otázku funkce kritiky v souřadnicích její (ne)zbytnosti a (ne)slušnosti. Přes lidové naladění a zacílení zde nacházíme vedle motivu způsobilosti (připuštění) k diskusi i jinak rozprostraněné téma přípustnosti ve způsobu vyjadřování; rozlišování polemických výšin a nížin z hlediska výlučnosti společenství literátů přirozeně doplňují momenty distance mezi veřejným a soukromým (čestným) jednáním.

³⁹¹ Večerní píseň J. S. Mrchy, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 48, 30. 11., s. [2], šifra Fir.

³⁹² Droby z literární revoluce, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 141.

Naše „krize modernová“

Česká moderna a Šalda v korespondenci Machar – Masaryk 1894–1896

„Těmto několika měsícům přísluší významné místo ve vývoji moderní české literatury. Tehdy vypsela mladá generace ze stadia prvního nejasného kvasu, seskupila své nejprůbojnější síly, počala se krystalizovati v společný útvar a pokusila se manifestovati své snahy a cíle. Tento význam jim dnes přiznává všecka dnešní literární historie.“ Tak vzpomínal na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století F. V. Krejčí na podzim 1895. Měl na mysli „památný manifest České moderny“, který české literární dějepisectví vskutku podobným způsobem ocenilo. Často čteme – v souladu s citovanými vzpomínkami, že se tu „poprvé seskupila mladá generace k společnému kroku, aby vyhlásila boj starým útvarům a manifestovala své snahy a cíle“, že „jsou v něm shrnuty téměř všechny snahy, zásady a tendence, které vyznačují mladé české pokolení na konci století“.³⁹³

Vzpomínkové texty aktérů dávno uplynulých dějů bývají ošidné – přirozeně je zpětně (des)interpretují, vytvářejí sebeoživující a sebeobhajující projekce. Zároveň se pozdější autorita vzpomínajících nebo stále aktivních a přehodnocujících kritiků – v tomto případě hlavně F. X. Šaldy – promítá do procesu historického hodnocení, hledajícího klíčové momenty či vývojové dominanty v určitých zjednodušeních a zkráceních, dále ještě opisovaných. Prohlášení nadepsané *Česká moderna* (podle dobového úzu psáno „Česká Moderna“) je opakovaně chybně uváděno jako „Manifest české moderny“, mylně chápáno jako osamocený mezník, první nebo jediné soustředění tzv. generace devadesátých let, a tak ztotožňováno se vším moderním, s pojmem modernismus (tyto teze jsou v konfrontaci s původním materiálem ovšem neudržitelné).

Česká moderna vyšla 25. 10. 1895 na úvod pátého ročníku měsíčníku *Rozhledy*. Jak upozornil Zdeněk Pešat (1988a), její vznik nelze ztotožňovat se vznikem moderní české literatury; vyložil jej jako završení uměleckých a společenských proměn a sebeuvědomování generace od poloviny osmdesátých let.³⁹⁴ Jaroslav Med (1988) se v podobném širším záběru, sledujícím hlubší kořeny *České moderny*,

³⁹³ F. V. Krejčí 1989, s. 268 a 284.

³⁹⁴ K dynamické povaze bojů a hledání v české literatuře na sklonku 19. století viz zejména Máchal 1926; Lantová 1969. Viz též kapitoly „Pohyb proti klidu“ a „Orlové literární revoluce“ (zde na s. xxx–xxx a xxx–xxx).

zaměřil především na klíčový pojem individualismu. Historik Milan Vojáček (2000) se v materiálově založené studii věnoval okolnostem vzniku *České moderny* a následným polemikám provázejícím rozpad „uskupení“. Relevantně vzhledem k dobové situaci ozřejmil Jiří Brabec tři vzájemně propojené proudy – aktivity „realistů“ v čele s T. G. Masarykem, dále politické, literární, sociální aktivity mládeže v rámci „pokrokového hnutí“ a konečně nové hnutí literární a především pojetí literární kritiky –, které „v rozdílných konfiguracích vytvářely konkrétní podobu vznikající moderny“, zdůraznil konstitutivní proces, který provolání Česká moderna „dovršuje a zároveň je jeho epitafem“. „Již výčet podepsaných³⁹⁵ však signalizuje, že se k moderně hlásí představitelé z širokého spektra oponentů panujících mocenských i duchovních struktur. Nejen literární kritici, básníci, prozaici, ale také publicisté a politici různé orientace. Tento okruh se ještě rozšiřuje o další reprezentanty kriticky naladěných hnutí, kteří prohlášení uvítali. Nelze proto hovořit pouze o moderně literární, i když text sepsal J. S. Machar a korigoval F. X. Šalda. V České moderně se slily různé ideové proudy“ (Brabec 2010, s. 19 a 12).

Nás bude zajímat nikoli pozdější hodnocení, nýbrž bezprostřední, osobní ozvuk dobových dějů a polemik především v bohaté vzájemné korespondenci J. S. Machara a T. G. Masaryka,³⁹⁶ dominantního autora textu prohlášení *Česká moderna* a jeho důvěrníka a rádce. Při jejím pročítání se zaměříme na roky 1894–1896, v několika kapitolách (s přihlédnutím k některým dalším korespondenčním výměnám) registrujeme a alespoň stručně komentujeme vybraná místa, jež jsou pozoruhodná z literárněhistorického hlediska, osvětlují, co je často vnímáno jako nejisté, upozorňují na podobu a dynamiku osobních, mezioborových a zejména politických vztahů a sil, jež stály v pozadí *České moderny*. Podtrhujeme zvláště momenty a motivy, které jsou spjaty s proměnami pocitu krizové situace a konceptu modernosti v širším slova smyslu (mj. vztah k starší generaci, předně k Vrchlickému,

³⁹⁵ Prohlášení podepsali F. V. Krejčí, F. X. Šalda, Jan Třebický, Otokar Březina, J. S. Machar, Vilém Mrštík, Antonín Sova, J. K. Šlejhar, Václav Choc, Eduard Koerner, Josef Pelcl a František Soukup.

³⁹⁶ LA PNP v Praze, f. J. S. Machar (dopisy Masarykovy) a f. T. G. Masaryk (dopisy Macharovy). Většinu textů čerpáme ze souboru *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Sv. I (1893–1895)*, ed. Helena Kokešová – Petr Kotyk – Irena Kraitlová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2017, cit. s. 113, 116, 122, 133, 137, 140–141, 143, 163, 168, 170, 173, 175, 177, 185–187, 192, 201, 203, 209–210, 253, 255, 257, 269, 286, 303, 308, 317–320, 325–326, 328, 330, 332, 335, 337–339, 341, 343, 354, 356–365, 367–372, 375, 380, 386); dále zde uvádíme již pouze dataci. Vřelý dík patří Heleně Kokešové za laskavé zpřístupnění dokumentů, které ještě na knižní vydání v ediční řadě Korespondence TGM čekají.

polemika o Hála, časopisecké strategie a polemiky). Sledujeme zvláště, kdy a jak se v dialogu Machar – Masaryk objevuje jméno F. X. Šaldy jako osobnosti svébytné i polemicky kontroverzní, hledající své místo v dobovém literárním a společenském silovém poli, mj. kritickým navazováním na masarykovský vědecký realismus, sebekultivujícím utvářením vlastní představy ideálu syntetického umění a literárněkritické metody³⁹⁷ i prostřednictvím spolupráce s pokrokářským časopisem *Rozhledy*. V síti osobních vazeb byl přitom Šalda vnímán jako postava klíčová v době přípravy *České moderny* i v časech jejího konce, postava se zájmem sledovaná, spřízněná, ale i rozdělující.

Koho „zapřáhnout“?

Josef Svatopluk Machar (1864–1942), jenž do kritické diskuse vstoupil v druhé polovině osmdesátých let, a to zvláště svou sbírkou *Confiteor*,³⁹⁸ byl Tomáši G. Masarykovi (1850–1937) údajně představen v roce 1889. Intenzivní spolupráce těchto osobností začala se založením časopisu pro politiku, vědu a umění *Naše doba* v roce 1893 a pokračovala i v následujícím období.³⁹⁹ Masaryk hledal spojence, který by byl s to naplnit kriticko-osvětový program a protitraditionalistickou strategii tohoto měsíčníku, a na Machara ideově velmi spoléhal. Výrazem toho byla mj. kritická praxe pod společnou značkou *Sursum*(!). V rámci svého programového a nabádavého úsilí o povznesení českého národního života ve všech oblastech Masaryk chápal „literaturu“ široce jako jakýkoli myšlenkový výkon.⁴⁰⁰ V básnictví hledal osobnost světově srovnatelnou a především moderní. Klíčovou a rozlišující postavou byl pro oba Vrchlický. Zatímco Machar s ním ještě udržoval přátelské styky⁴⁰¹ a postupně se za vydatné pomoci Masarykovi vymaňoval z jeho vlivu,

³⁹⁷ Viz např. Topor 2006; Kubíček – Merhaut – Wiendl (ed.) 2007.

³⁹⁸ K tomu a k situaci na sklonku osmdesátých let viz kapitulu *Čas apelů a rozhledů* (zde na s. xxx–xxx).

³⁹⁹ „Ptáme-li se, o jaký vztah šlo mezi T. G. Masarykem a J. S. Macharem, pak musíme odpovědět, že ze strany Machara šlo jednoznačně o hluboké přátelství, o vztah plný úcty, důvěry a respektu, ale nikoliv slepého obdivu k Masarykovi. Také ze strany T. G. Masaryka šlo jistě o vztah důvěrný: pokládal Machara za osobního přítele [...]. Nebyl sice tolik sdílný v osobních záležitostech jako Machar, ale v dopisech se na Machara obracel jako na přítele a byl velmi otevřený. Oba muži si jistě rozuměli, pokud šlo o literaturu i filozofii, rozcházeli se v názorech na náboženství a později i v politických postojích“ (Zabloudivá 2006, s. 25).

⁴⁰⁰ Srov. např. Brabec 2006.

⁴⁰¹ Viz *Vrchlický v dopisech*, ed. Albert Pražák (Praha: Československý spisovatel, 1955, s. 299–331).

Masaryk jej už viděl jako symbol překonaného a hlavně překážku dalšího rozvoje nejen literárního.

Nepřehlédnutelná byla již aktivita nejmladší generace kritiků a literátů, kteří publikovali zejména v *Literárních listech*, *Vesně* i *Nivě*. F. X. Šalda, Jiří Karásek, Arnošt Procházka, Jindřich Vodák se vymezovali vůči tradici a předchozím generacím – zvláště v polemikách se Sládkovým *Lumírem*, okruhem kolem Vrchlického, a s konzervativnější *Osvětou* – a prakticky naplňovali představu nové umělecké kritiky jako nezávislé disciplíny, představu moderního umění, zdůrazňující zvláštní povahu vztahu tvůrčí individuality ke skutečnosti a společnosti, duchovní kvality a estetické hodnoty umělecké obraznosti. Jejich pojetí umění sice vycházelo z kritického impulsu Masarykova realismu, nicméně v mnohém jej polemicky překonávalo. Do Pelclových *Rozhledů* začal v roce 1892 přispívat další výrazný kritik – František Václav Krejčí (1867–1941). Ten se ocitl jako první na řadě při hledání spojenců, kritiků pro *Naši dobu* z generace dvacátníků.

Masaryk 19. 6. 1894 Macharovi psal: „Krejčímu mohl byste dopsat a požádat jej, nechtěl-li by se se mnou dohodnout. Obávám se, že ti páni v *Rozhledech* mermomocí by chtěli být něco zvláštního a tím to kazí; nejsou než pokažení realisté a teď ex post hledají a konstruují rozdíly a, jak vždy bývá, nemajíce nic věcného, osobní spory se šíří.“ Tato prorocká slova, v následujících měsících ve variacích opakovaná, pojmenovala kořeny rozporů v rámci tzv. Moderny, jak ještě vše nadějně před *Českou modernou* korespondenti označovali. 24. 6. Machar odpovídal, maje na mysli nejen *Naši dobu*, ale i vídeňský časopis *Die Zeit*, s nímž spolupracoval a který se stal jedním z orgánů i českých moderních snah:⁴⁰² „Teď mi napadá: Neměl bych naverbovat vlastně pro tu literaturu jednoho z těch nejmladších: Šaldu neb Jiřího Karáska? Ale, zdá se mi, že nejsou dost samostatní a vyspělí. Ne, zkusím to s Krejčím. Je serióznější a jasnější.“ Zatím vítězil Krejčí, především kvůli své umírněnosti a politické orientaci, stal se vedle Masaryka a Machara v letech 1895–96 jedním z autorů kritických glos podepisovaných *Sursum*(!). Předtím ovšem od podzimu 1894 vedl literární rubriku Pelclových *Rozhledů*. V sledované korespondenci však poprvé zaznělo i Šaldovo jméno, příznačně s otazníkem.

Když Krejčí žádal Machara o příspěvky do *Rozhledů* (17. 9. 1894), mj. projevil příznačnou opatrnost, kontrastující s tím, co si o Vrchlickém psali Masaryk a Machar: „chci (to ovšem mezi čtyřma očima) omeziti Karáskovy posudky lyriky v tom směru, aby neměl příležitost útočiti na

⁴⁰² Viz Kostrbová 2011.

Vrchlického atd. Vezmu si z toho něco sám.“⁴⁰³ Posléze Krejčí upřesňoval: „Co píšete o Karáskovi, je ovšem pravda. V jeho vystupování a pracech jsou nesrovnatelné odpory, které ruší jednotnou představu, již by člověk o něm měl jako kritikovi. Dojednal jsem s ním referování v Rozhl., že on nebude nikdy psát o Vrchlickém, a tak nebude Rozhledům zdroj neustálého pohoršení. Co říkáte jejich Mod. revui? Žádali mne též o spolupracovníctví, ale vyčkám, až uvidím, co to bude. Ale ať jakkoli, celkem myslím pro literaturu může to přinést jen prospěch. Budou se tam moci vymluviti dle libosti bez ohledů a kompromisů a tím se mladé směry určitěji vyhraní, než když jsou nuceny, jak dříve bývaly, třásti se před redakčními koši starších literátů.“⁴⁰⁴

V době, kdy začala vycházet *Moderní revue* (od října 1894) jako platforma části generace, která vyznávala krajní individualismus, estetismus a dekadentní symbolismus, zároveň jako výraz první ucelené moderní koncepce, nebyl ještě všeobecně pocíťován příkrý rozpor mezi tímto uskupením a zbytkem generace, jejíž diferenciaci ovšem již započala. Ke konceptu, který vnímal jako úpadkový, se v té době stavěl odmítavě Masaryk, a k jeho představitelům, především Jiřímu Karáskovi a Arnoštu Procházkovi, zaujal již v té době nepřátelský postoj Šalda.

Zmínky o F. X. Šaldovi (1867–1937) – mj. autorovi *Syntetismu v novém umění* (1891–92) – se v Macharově korespondenci s Masarykem objevují častěji od doby, kdy Machar koncipoval a otiskl stať o Vítězslavu Hálkovi. Nejprve dosti rozporuplné úvahy o jeho charakteru, kvalitách a zvláště o možnostech jeho zapojení do úsilí této literárně politické dvojice. 12. 8. 1894 Machar poznamenal: „Hálka udělám. [...] Šaldovi absolutně nerozumím. Karásek je nevykvašený mládenec [...]“ 30. 9. 1894 už Masarykovi psal: „Jedno mi napadá k Době. Neměl byste zapřáhnout Šaldu? Chlapík ten se stává jasnějším a vykysanějším, v posledních Rozhledech dává zřetelné rány svým bývalým extrémním soudruhům Karáskovi etc. – a dohodnout se s ním o stanovisku a dát mu třeba románské literatury? A pak by se mohlo docílit jisté shody s Rozhledy prostřednictvím Krejčího: oni ať pěstují kritiku politiky a vnitřního života, přitom přinášejí beletrii a básně, tedy jakési dokonalejší Nové proudy; Doba by měla kritiku literární, divadelní a dosavadní své odbory. A vím, že Vaše ruka by to udržela v jednotném naladění, aby např. naše názory o tom, co chceme, nepřicházely v kolizi se Šaldou a jinými. K tomu by bylo ústní dohodnutí nejlepší.“ Též Krejčí byl Šaldou zaujat a v nadšení ze spojenectví s Macharem a *Naší dobou záhy* (20. 10. 1894) navrhoval: „A slibuji si od našeho společného vystupování a

⁴⁰³ F. V. Krejčí J. S. Macharovi 17. 9. 1894 (LA PNP, f. J. S. Machar).

⁴⁰⁴ F. V. Krejčí J. S. Macharovi 1. 10. 1894 (tamtéž).

podporování si velmi mnoho. Víte, koho bychom ještě potřebovali: Šaldu! Na toho člověka (ačkoli jsem s ním mluvil jen několik hodin) myslím velmi mnoho a táhne mne to uzavřít s ním též bližší svazek.“

Masaryk Macharovi 6. 10. 1894 referoval: „O Šaldu jsem se dávno staral. Ještě jsem byl ve Vídni, zašel jsem k němu a doufal jsem dokonce, že by v Naší době mohl být hlavním kritikem, nabízel jsem mu to. Řekl jsem mu o všem, co se mně nezdá u něho, přijal to. Najednou však zničehonic – co slíbil [...], do 1. čísla neposlal, neomlouvaje se. Psal jsem mu – nic, žádná odpověď – psal po 2 měsících rekom. list – nic, žádné odpovědi. Poslal jsem naň p. Laichtra – že kdesi cosi. Prosím Vás, co je to? Vidím, že je u Rozhledů a že se vázal k té bibliotéce – bál se o svou samostatnost, anebo nesouhlasil s Naší dobou – zkrátka, nevím, co myslit. Mě ovšem takové brikule pranic nezlobí – bude-li možné, rád ho dostanu.“

Šaldovu polemiku s M. A. Šimáčkem (včetně obvinění, že redaktor *Světazoru* rušivě zasahuje do cizích rukopisů) od února do dubna 1895 považovali za zbytečnou (naopak Šalda později vrátil výčitku všem, kteří se za něj v této „aféře“ nepostavili). Masaryk: „co teď dělají Šimáček – Šalda, je pro děti“ (10. 4. 1895). Machar Masarykovi 14. 4.: „Na toho Šaldu mám vztek pro jeho podivný charakter. Buď je to špatný člověk, neb nedozralý. Herben mi psal o jeho počínání si vůči Vám a realistům po smrti Schauera. Tuhle patálii se Šimáčkem zavlek do osobního špinění, z čehož nemá literatura pranic. Poslali mi to provolání, které jsem nepodepsal, a to hlavně z té příčiny, že nechci s těmi lidmi být v jedné řadě. Řekl jsem ve svých rádcích čistou pravdu, ostatně ať mi vlezou na záda.“ Podobně nelibě komentovali Šaldovu polemiku s Herbenem o Schauera: „Šalda je podivný chlap. Nač Vás tahá do polemiky s Herbenem?“ (Machar 8. 8.). „Šalda totiž na Herbena dívá se očima † Schauera. Namnoze správně, pokud běží o filoz., intelekt. stránku. Schauer se s Herbenem brzy porval. Ale dětinské je, že Šalda se s Herbenem tahá a mne do toho chce vtáhnout – ostatně dal si říci a udělal to stručně“ (Masaryk 15.–16. 8. 1895).

„Polemiky podněcovat a vésti“ aneb „A tak jsme je vylákali“

V sledované korespondenci převažují úvahy a strategie politické, namířené jak proti mladočechům, tak proti pokrokářům. Ty také byly v pozadí sporů o Hálek, jež propukly v závěru roku 1894 v reakci na článek J. S. Machara Vítězslav Hálek v úvodním čísle 2. ročníku *Naší doby* (20. 10.). Autor v něm z odstupů kriticky hodnotil Hálkovo dílo, jeho životnost, původnost a dobové přijetí. Tématem rozměrné polemiky se

v několika rovinách stala revize pojetí národních hodnot a otázka generační.⁴⁰⁵

Svou stať o Hálkovi poslal Machar Masarykovi 20. 9. 1894 s poznámkou: „Vím, podal jsem to trochu divnou a divokou formou – ale jaká pomoc! Píšu-li něco, nepíšu s klidem a nerozvažuju a nepiluju – vychrlím to jedním proudem a na jedno posezení – ať to pak vypadá jakkoliv. [...] Podepsal jsem to šifrou s jistým úmyslem: čekám, že se ho mladočeši zastanou, a pak teprv bych si s nimi pohovořil. A přiznám se, že jen proto tu a tam jsem se vyjádřil dost příkře, abych je vylákal.“ Masaryk stať ocenil a redakčně upravoval, autora také podepsal plným jménem. V souvislosti s programem *Naší doby* podtrhl (26. 9.): „Realismus také za moc nestojí – zle, zle. Nevidím jiné pomoci, než pozitivně vzdělávat mladší podáváním materiálu k myšlení [...] a zahájit diskusi o všech důležitějších otázkách, kontroverzi, polemiky podněcovat a vésti, aby hlavy se rozbolely a počaly myslet.“

Macharův Hálek vyšel a Masaryk poznamenal (30. 10. 1894): „dobře to bude – zas to vyčistí trochu ten náš vzduch. To první okamžik štípne, ale pak člověk vidí, že je to zdravé.“ Z odmítavých reakcí jej zaujala zvláště Vrchlického. Sondoval Macharův aktuální poměr k němu, překvapen podrážděnou dikcí jeho stati *K našim posledním bojům literárním*.⁴⁰⁶ „Zase a zase bude zle – ale nedivme se, to právě stojí v cestě a musilo to puknout. On snad naráží ve svém leadru, že jsem já Vás vyburcoval k tomu – Vy přece sám v článku uznáváte Nerudu a uznáváte i Hála a já v Kollárovi také nezavrhuji šmahem – co tedy chtějí?“ (4. 11.). „A co s Vrchlickým? / Čeká se, co napíšete, s napětím. Odzbrojte ho netoliko důvody, ale i tím, co jemu se nedostalo, ač toho tak zle žádal: noblesou. [...] Na Gollovi není co odpravovat, zde ano – tu běží o věc, o názor na svět, na život, tudíž fortiter in re atd.“ (5. 11.). „Několik dní jsem nebyl s to ani se zlobit – toho jsem od Vrchlického nečekal. A posud mi je zle, skutečně zle z toho. A nejvíce mne zaráží ta nepěkná mstivost a strojená pieta“ (10. 11.). Vrací se tak motiv překážky v cestě k modernosti, „diletantismu, eklekticismu a aristokratismu“, kterou Masaryk opakovaně shledával ve Vrchlickém a jeho okruhu (i ve svých textech v *Naší době*).

Macharovy odpovědi jsou zároveň příklady (sou)bojové rétoriky, jíž je jeho dialog s Masarykem prostoupen („přikrýt“ či „ztlouci“ někoho, „zavést proces“, „provést sumárku“, „prát“ nebo „mazat do nich“ atp.). Ostatně označení „naše revoluce“ v souvislosti s „modernou“ se v něm objevuje již před hálkovskou polemikou, v níž bylo frekventováno

⁴⁰⁵ Viz předchozí kapitolu Periodika a polemika: aktualita a paměť (zde s. xxx–xxx).

⁴⁰⁶ Viz pozn. 263.

negativně i pozitivně. „A tak jsme je vylákali a to je hlavní věc. Teď jen podívat se jim do obličeje a ukázat jim zrcadlo. Jsem hlavně rád pro Vrchlického. Nezdržel se, vybuch a což hlavního – *proti svému přesvědčení*. Jemu jsem musil ukázat, že lže. Jak vidím z celého, on dosud nechápe, že člověk může mít jen jedno přesvědčení; vysvětloval jsem mu to tolikrát, upozorňoval jej, že musí ta doba u nás přijít [...]. Ale v celku je to tohle: oni tu byli a vzdor tomu mluvení o práci a bojích neudělali *nic, pranic*. Přišli jsme my, revidovali práci nejen jejich, ale i předchůdců – teď to musilo prasknout. Je to boj *o život*, o život v literatuře. Oni hájí se zuby nehty, lhají a nadávají, poněvadž pravdu nesmí přiznat. A my si můžeme klidně říci, že za dva roky budeme s nimi hotovi! Čím to půjde rychleji, tím líp“ (8. 11.). „Krejčímu jsem teď psal, aby odpověděly Rozhledy ze svého stanoviska za naši modernu. Ferd. Schulze seberu sumárně, ale nevím, nepovede-li tu kapucinádu ještě dál. [...] / Čekám na tu Osvětu. Pak udělám jednu sumárku pro Bahrův Zeit o boji české moderny a tak budeme pálit zpředu i zezadu“ (9. 11.). „Nezaráží Vás trochu ta jízlivost v mých polemikách? Já to jinak nedovedu. A že se vrhám hned vždy na osobu, nedivte se. Cítím dobře, že to není pravý způsob, ale mám vždy tu, jak Vy říkáte, fyzickou zlost; a pak, co chcete s takovými *lumpy* zápasit důvody, když vlastně mezi řádky čtete, že on v nitru je jist a přesvědčen tak jako Vy, a že jen dělá, veřejné mínění?“ (18. 11.). Masaryk však přítele ujišťoval (20. 11. 1894): „Jízlivost' ve Vašich polemikách není zlá; slyším, že se odpověď Vrchlickému všude líbila. Já jdu poněkud jinak – jsem kantor a ustavičnou polemikou zvykl jsem si slova pilovat tak, aby co nejméně mohli překrucovat. Znáám totiž vždy napřed, co by asi řekli.“

Záhy Machar považoval bitvu za vyhranou: „Dostal jsem dnes Rozhledy, Čas, mám dojem, že je to palba do zad utíkajícího nepřítele. Bitva dobojována a my jsme na bojišti živi, zdraví a veselí. Štěstí je, že tu byla před léty aféra rukopisná, šlo to hladčeji“ (26. 11.). „Řekněte mi upřímně: nezastřelil byste se, kdybyste měl najednou tu armádu v souhlase a boji kolem sebe, jako má nyní on [Vrchlický]? Schulz, Zákrejs, Krásnohorská, Šípy, Čech, Humory, spolek Hálek, Posel z Budče? atd. Chudák, opravdu chudák!“ (9. 12.). Machar navíc shledával proměnu situace: „A všecko je to jen trhání se a snaha žít umírajícího tělesa. Panstvo vidí, že je to teď jiný zápas, než byl o Rukopisy: tam četa kurážných a přímých lidí – zde celá armáda mladých, kterým patří budoucnost. A zápas bude z jejich strany čím dál tím zoufalejší, oni bojují za svou existenci, za svou minulost, za svůj význam, za všecko. A tím hroznější pro ně, že dnes jsme jejich protivníky, za pět let jejich soudci a naše ortele nad nimi se ponosou do věků. A my hrdi na toto vědomí a svou sílu bijeme je s humorem, vtípem a pravdou“ (23. 12. 1894).

„Aby nám mladším to nešlo jako starým“ aneb „Najdete něco pro něj, kde by se mohl rozvinout?“

Masaryk s uspokojením sledoval, jak probíhající polemika aktivizovala nejmladší literáty (zejména v Šaldově, Procházkově a Karáskově odpovědi Vrchlickému), záhy nicméně upozornil, že boj je potřeba vést dál i proti jejich krajnostem. „Diskuse nezastaví se u něho, půjde dál – ostatně již započala. S tou dekadencí musíme také být hotovi. Mám o tom už při Vrchlickém §, protože u něho se již nalezá. Ty povídačky v Mod. revui jsou přece žalostné – a ti hoši to nevidí. Ovšem už říkají někteří, že je to provizorium“ (15. 12. 1894). Stanovuje dokonce tematický plán: po Hálkovi reflektovat Magdalenu a publikovat nové, moderní interpretace dalších českých umělců (Neruda, Smetana, znovu Vrchlický, Mácha, Kollár...).

Na jaře 1895 obrátil Masaryk kritickou pozornost na měsíčník *Rozhledy*, na rozpor, který se později plně projevil v *České moderně*, kdy jej pocítil i Šalda, jenž Masaryka stále zajímal: „A pokrokáři jsou slepí; podívejte se, jak povrchně se účastní našich bojů! Rozhledy nejsou pokrokářské – vždyť lidé jako Šalda, Svoboda, Sova aj. nejsou pokrokáři, a nebýt těch, tedy v Rozhledech není nic. Není tedy a nemůže být pokroková revue, jen těch několik plátků a ty jsou teď prázdné. Došlo jim. Nemají fondu a teď se zapřádají do věčného boje s policií a ten musej prohrát, protože jsou slabší a protože nemají pravdu“ (15. 4.). Znovu zdůraznil potřebu organizovaného, nerozptylovaného a politicky jasně orientovaného úsilí: „Mladí povalili staročechy a teď se národ anarchizuje. Je rozbito všecko. Mladí hledají smír se Starými, ale to je smrt. Avšak potřeba je organizace, potřeba je, aby se práce vedla a využitkovala. K tomu je nutné, aby smír Mladých s realisty z r. 1891 byl dodělán a vyplněn. To jest dnes: Rozumní a na Národních listech nezávislí Mladí, kurážní realisté a mírní pokrokáři musejí utvořit to centrum, jež by započalo tou organiz. prací“ (17. 5.). Nebo: „Bojím se, aby nám mladším to nešlo jako starým. Těm vytýkali jsme, že se rozptylují, píšíce do více listů najednou, a my to děláme také; bojím se, že by pak tím různé směry jaksi splynuly v jeden a v neprospěch nás všech. V souvislosti s tím bojím se také, jak jsem už minule řekl, těch mnohých a různých podniků literárních“ (6. 9.).

Toto úsilí se projevilo rovněž prakticky, v přípravách nového týdeníku, jichž se zúčastnili Machar, Pelcl a Šalda. Jak Machar informoval 15. 8. 1895 Masaryka, vznikl dokonce plán jeho redakce (Pelcl, Krejčí, Šalda, Choc, Horáček a Machar). Časopis, který měl vycházet od října, nevznikl a Machar poté uvažoval o týdeníku, jenž by mohl zajistit

hmotnou existenci Krejčímu a Šaldovi.⁴⁰⁷ Po předchozích pochybnostech se v nové situaci Masaryk a Machar přiblížili Šaldovi a vkládali v něj slíci naděje – zvláště když Krejčí i z hmotných důvodů začal publikovat též v nepřátelských *Národních listech*. Také Pelcl, dostávající se v této době do sporů se Šaldou, nemohl být politicky zárukou budoucnosti, zvláště poté, co polemizoval s Masarykovou *Naší nynější krizí* (1895); Šalda naopak Masaryka svou úvahou *Těžká kniha* potěšil.⁴⁰⁸ K tomu 3. 9. Machar Masarykovi: „Opravdovou radost mi udělal Šalda v Rozhledech. Nebudu o tom dnes mnoho mluvit, jen tolik, že jsem to věděl již v Praze a že jsem poznal, že Šalda jde s námi a rozumí nám. Článek (tón jeho a význam) slouží ke cti jak Šaldovi, tak Pelclovi a je to dobrý trumf proti starovlastencům.“ Masaryk na to 6. 9.: „Šalda mne překvapil dvojnásob. Předně, že vedle sebe dovede uznat jiné, a že, druhé, některé intimní stránky mých tužeb správně postihl. Psal jsem mu; v Praze pak s ním o tom a onom se dohodneme. Vůbec ústní výměna idejí i s ostatními bude snad nám všem prospěšná. Ústně dá se také všelico vyřídit, co by zbytečně plnilo sloupce našich četných už listů a lístků.“

K rozporům mezi Šaldou a Pelcem a prorocky k napětí mezi osobnostmi okruhu *Rozhledů* Masaryk dále psal: „Nehledím-li k osobním vlastnostem, vidím dost věčných různic – Šalda patří k Rozhledům jak Pilát k Credu. Ergo – spolupráce jejich byla vždy nepřirozená. Je-li k tomu Šalda tak nevypočitatelný, nemůže jejich spojení trvat dlouho a stále. / A tu jsme při věci hlavní, alespoň při věci, která se dá vypočítat: celé té skupině scházely věčný svazek, scházely mravní jednotící tmel přesvědčení pozitivního – negace proti starému nestačí. A proto se děje, jak konstatujete, mladší obživují to staré, ale protože v jádru jsou staří. A přijde po čase historik a ten suše konstatne, že jako jinde nový směr pokračoval směrem starým v literatuře a žurnalistice právě tak, jak v politice Mladí dělali Staré. A historik ten dodá, že je to obecný zákon vývoje (myslím ovšem, že to není náležitě analyzováno, ale o to neběží, nýbrž o to, co se řekne:) a že polemika a nepřátelství, třeba velmi urputné, neznamenají vždy rozdílů dost věčných. Basta!“ (12. 9. 1895).

Machar Masaryka ujišťoval (15. 9.), že nejen Šalda, ale i Pelcl, Třebický, Soukup aj. touží po „pevnějším sevření, organizaci“. „Zato souhlasím s Vámi o Šaldovi v Rozhledech. Mluvili jsme totiž dlouho a

⁴⁰⁷ Šalda dokonce v této době žádal o místo v úctárně poštovního ředitelství ve Vídni, které posléze dostal, zprvu chtěl po poradě s Masarykem nastoupit na zkoušku (Machar Masarykovi 5. 3. 1896: „Šaldovi, myslím též, by dělala cizina tuze dobře.“), nicméně nakonec zůstal v Praze.

⁴⁰⁸ Šalda, F. X.: *Těžká kniha*. T. G. Masaryk: O naší nynější krizi, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 11, srpen 1895, s. 641–650. K přijetí této knihy „mladými“ a souhrnně k jejich vztahům s Masarykem v sledovaném období podrobněji in Kostrbová 2004.

dlouho o Vás v pusté jedné vinárničce na Vinohradech, a tu jsem si Šaldu zamiloval. On potřebuje regulativ, aby nebyl strhován. To ostatně není Dítě. Na jeho ‚nesnášenlivost‘ ap. nevěřím. Spíš je vinen Pelcl [...].“ Téhož dne Masaryk o Šaldovi pokračoval: „Nehodí se k Pelclovi a pokrokářům pranic, a odsud ty ustavičné roztržky. Nelze s ním počítat, pokud nebude na svém místě a ve své kůži. Je hodně nehotový a vrtkavý a příliš pod vlivem zvenčí. Co napsal o mně, se mi líbilo hlavně tím, že dovede vedle sebe uznat jiného – jestli to vyšlo z něho (mám některé pochybnosti), pak by to znamenalo vyvržení z té negativní kritickosti, ku které ho více svádělo šosáctví Starých než vlastní síla a vědomost. Znáám právě ty autory jeho francouzské a vidím dobře, co je cizí, co jeho. Ale Šalda je z nich snad nejsilnější. Mám teď přání a důvod s ním mluvit a postarám se působit ve smysle našem. Víím, že je velmi nervózní, a dám si pozor, nebojte se.“ Pozoruhodné je, že Masaryk (na rozdíl již od Šaldy) dokázal ocenit kritické kvality i jiných Šaldových původních souputníků: „V kritické činnosti uznal bych dále: *Procházku, Karáska, Vodáka*. (O Krejčím zvláště.)“

17. 9. 1895 Masaryk znovu zdůraznil: „Šaldu nevyjímám. Vyjímám jsem jej vždy; tuším, že jsem i Vám psal, že o něm soudím jinak nežli o těch jiných. (Proto jsem ho tenkrát vyhledal atd.) Ale mýlil jsem se v něm potud, že jsem ho pokládal za tvrdšího, tj. citově tvrdšího, a zdá se, že je takový jako my jiní. To je mi mýlka velmi milá. A proto jsem rád a vidím ovšem konstelaci docela jinou – zatím: Machara – Šaldu – Masaryka a dost. A jestliže skutečně bychom srostli (nic si z toho nedělejte, že principiálně tomášuji), pak uvidíme, co z nás vyroste.“ 19. 9. pak Masaryk Macharovi referoval: „Dnes jsem byl u Šaldy. Doufám, že se shodneme a že budeme moci pracovat spolu. Nemusím Vám obšírně líčit, co říkal, asi to, co jste od něho slyšel Vy; nemýlím se tvrdě, že ti jeho pokrok. soudruzi málo mu dávali duševní stravy, a že tudíž, mezi nimi ztratil dosti času. S Pelclem doufají působit na nejmladší, na abiturienty, chtí s nimi číst nějakého filozofa ap.“ Výchovnou šaldovskou notu drží i Machar (21. 9.): „Bude psát do Doby? Nehodil by se ten jeho Schauer Laichtrům? Že se Šalda Rozhledům nehodí, je jisto. Ale najdete něco pro něj, kde by se moh rozvinout?“

„Nezdar almanachový“

Pokrokářský publicista, vydavatel a redaktor *Rozhledů* Josef Pelcl (1861–1916) informoval 22. 5. 1895 Machara o plánu vydat „almanach moderny“. Okruh kolem *Rozhledů* tedy od jara t. r. pocíťoval potřebu společného vystoupení, které by reprezentovalo tuto část mladé generace, již volně spojovalo pokrokářské nebo realistické politické

zaměření. Šlo jak o demonstraci síly vůči tzv. starým (v duchu Masarykova neustále opakovaného apelu k práci), tak již o protiváhu ve vztahu k jiné části generace, hledající spíše nepolitické, estetické východisko a připínající se povětšinou k *Moderní revui*. Je příznačné, že ústředním tématem diskuse se stalo žonglování se jmény – personální složení přispěvatelů, resp. problémem osobní sympatie a antipatie, související i s různými představami o tom, co znamená být „moderní“.

Pelcl nejprve načrtl toto obsazení: „Vy, Mrštík, Sova, Krejčí, Šalda, Svoboda i pí. Svobodová, Herben, Kvapil – Redakci by měli míti Vy, Krejčí, Mrštík. Almanach by vyšel v prosinci, v úpravě salonní, nákladem *Rozhledů*.“ Posléze přidal další jména: „Navrhoval bych, aby byli žádáni o příspěvky a vstup do sešitu i prof. Masaryk, dr. Herben, Šimáček, souhlasím s Jarošem, Březinou, Karáskem, Šlejharem; vedle nich pak Šalda, Krejčí, Mrštíkové, oba, paní Svobodová, F. X. Svoboda, Sova. To by bylo 15 moderních. Souhlasíte?“⁴⁰⁹ Machar tedy 18. 6. 1895 Masarykovi sděloval: „o almanachu usneseno tedy definitivně. Minule jsem něco zapomněl: Chci Vás totiž požádat o příspěvek. Napište cokoli, jen, prosím Vás, napište něco. Jmen bude asi 15: Masaryk, Krejčí, Mrštík, Svoboda, pí Svobodová, druhý Mrštík, Šalda, Herben, Jaroš, Sova, Šlejhar, Pelcl, Karásek, Březina, Machar. Napadá Vám ještě někdo? – Pelcl má ještě materiální důvody v prvé řadě, ale i tak je to v pořádku. A vydaří-li se věc tak, jak si ji představuji, bude dobrým trumfem proti starým.“ Tento cíl Pelcl ještě upřesnil: „má se almanachem odříznout naše Moderna od starých pánů, a také od mladých z *Moderní revue*.“ V červenci Macharovi psal: „Některým není dost české slovo *Moderna*. Rádi by měli něco češtějšího než *Sborník České moderny*. [...] Mrštík chce napsat něco o českém malířství. Šalda a Krejčí o předchůdcích *Moderny* u nás, o současné naší kritice, o vývoji verše. Jsou to pouze hesla a návrhy. Almanach tedy již skutečně vystupuje na obzor. Jen jaký bude? Výborný? Prudký? Pevně semknutý a slitý? Bude opravdu mluvit novou vůlí a novými myšlenkami? Aspoň v kritických pracech by mohla určitá jednotnost býti, programovost. Jak Vy myslíte? O čem bude psát p. prof. Masaryk?“⁴¹⁰

Masaryk se 30. 8. Machara ptal: „Co je s almanachem? Vzpomínal – fabrikoval jsem různá jména, když nechťi někteří ‚modernu‘, ale nic mi nenapadá, ačkoli sám toho jména nerad často užívám, snad pro asociaci s ‚módní‘ (jak jste také upozornil), anebo formální název negutíruru. Snad by se to ani ‚almanachem‘ nemuselo nazvat podle vzorů starších: tenkrát neměli tolik revuí a vlastních publikací předchozích – ale nenapadlo mi

⁴⁰⁹ Josef Pelcl J. S. Macharovi 22. 5. a 4. 6. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar; Vojáček 2000, s. 92).

⁴¹⁰ Josef Pelcl J. S. Macharovi 20. 6. a 13. 7. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 71–72).

ještě nic kloudného, jak to označit.“ Macharova odpověď (21. 9.) už ukazuje klíčové problémy – nedodané příspěvky a zejména protichůdné preference některých protagonistů, smířlivost vůči některým starším na jedné straně, vůči některým „nevhodným“ mladým na straně druhé. „Zmínil jste se o almanachu. Tuším, že to zůstane projektem. Pelcl mi nepíše, Krejčí též ne. Jaroš odřekl, Březina poslal 4 básně – to je vše, co vím. Šalda tam nechtěl mít Karáska a Procházku, Krejčí chtěl prvního, ale druhého ne; za to Jarosl. Kvapila ano. Já povolil (když mi slíbili, že v Rozhledech vystoupí proti celému tomu křídlu), ač jsem stál na obou a spolk jsem i toho Kvapila. Teď mě jaksí hryzlo svědomí, že jsem povolovat neměl, a Krejčí zároveň psal, že by Pelcl rád měl Karáska: tož jsem odpověděl, že má-li almanach vůbec vyjít, ať jsou tam oba. A desetkrát spíš než ten prázdný Kvapil. A nepovolím. Ostatně mi napadá, že by ten almanach byl paskvilem na modernu. Ať pojde raději v embryu. Tři členové z Nár. listů (Krejčí, Kvapil, Borecký!) – a já chtěl napsat zuřivé úvodní slovo o literatuře a politice v Čechách.“

Masaryk, jenž se vídal se Šaldou, po dalších konzultacích Macharovi 25. 9. 1895 psal: „Milý příteli, Šalda byl u mne 3 hodiny, večer mluvil jsem s Chocem. / S Šaldou jsme se měli dobře – rozumíme si, alespoň se dohodujeme bez mnoha řečí; nabídl jsem mu Dobu, nežádaje žádného závazku – neuteče to. O lidech osobách jsme se dohodli téměř šmahem. Hlavní: snad by ten almanach byl možný; Pelcl chce prý a podle článků ohlášených mohl by být dobrý. Šalda totiž mně řekl, že by napsal jakési dějiny verše českého, a co mně řekl, zdálo se mi dobrým a dotvrzením našich bojů lit. Vy byste měl článek detto takový, tuším i Krejčí – ať tedy almanach je. Překážka hlavní prý, že žádný ještě ničeho nenapsal. Napíšu Šaldovi také, aby se tedy do alm. dal.“ Macharova replika (26. 9.) naznačuje, že zásadním problémem se stalo Šaldovo jednoznačné odmítání účasti Jiřího Karáska a Arnošta Procházky. „S almanachem tedy to půjde, dobrá. Já mám příspěvek od Březiny již v šupletí, Šlejhar pošle jistě tyto dny, rovněž Pečinka, Červinka, Herben mlčí, Jaroš odřekl, ale toho ještě upíchnu. Jenže se mi jedná ještě o něco: o Karáska a Procházku, chci je tam mít a pp. Kvapila a Boreckého bych spíš obětoval než ty dva hochy. Co řekli oba v posledních Liter. listech o Nár. listech (Kuffner) a o Svobodovi, bylo tuze správné. A vyhazovat je zdá se mi být akceptováním stanoviska p. Šimáčkova o slušných a neslušných literátech. A tam nechci stát. Promluvte laskavě se Šaldou o tom, Krejčímu a Pelclovi již dopíšu. / [...] Zde ukážem ‚starým‘, co dovedeme.“ Nicméně již 28. 9. Pelcl Macharovi oznamuje mnohé potíže, mj.: „P. Svoboda pohněvav se na p. Krejčího odepřel do alm. napsat, p. Mrštík dojíždí z Roztok na výstavu a neměl posud času, p. dr. Masaryk

prý nic nenapíše atd.“⁴¹¹ Nato žádal Machara alespoň o nějaký text do 1. čísla nového ročníku *Rozhledů*. Machar pak Masarykovi 1. 10. 1895 oznámil: „Almanach padl, jak mi Pelcl psal, půjdem tedy zas jako piráti, každý na své bárce a každý na svou pěst.“

„A musí se zas vytáhnout meče z pochvy“ aneb „Oni mne však zterrorizovali“

Jedna linie v předmětné korespondenci dokládá politické pozadí aktivity Macharovy, která byla silně ovlivňována Masarykem a která po neúspěchu almanachu vedla k rozhodnutí vydat alespoň razantní prohlášení. Další linie představuje zmínky o přípravě tohoto textu. Vědomí potřeby nějaké činu, který by rozvířil vody, se u Machara setkala s návrhy ze strany Josefa Pelcla a F. V. Krejčího. Pelcl (3. 10. 1895) dosavadní snahy resumoval, „nezdar almanachový“ viděl jako znamení duchovní nejednotnosti „Moderny“ i osobních neshod. Zároveň vyzýval k dalším pokusům, jež by měl vést Machar: „Musíte Vy z Vídně založiti *moderní obec*. My budeme zde pomáhati a podle Vašeho stavěti. Politická Moderna, o níž se zmiňujete, to by něco bylo, něco jako spásný otvor z nynější mizerie, partaj-mizerie. Prosím Vás, zkuste to! [...] Já mám všech stran až nad hlavu. S pokrokáři jsem jako stranou docela nespokojen a jsem nešťasten, že to všecko letí tam, kam to letí. [...] To však, co myslíte, jest milé a již nejvyš na čase. A hned ruce k dílu. Dobré některé elementy z pokrokových ještě vytrhneme z toho šíleného letu po kolejích strany, po úzkých kolejích politiky pro politiku. Podejte nám jen svou ruku. Již mi v hlavě všelijak svítalo, to i ono napadlo – myslím, že Váš návrh by byl nejlepší. Nejčasovější je! My budeme míti modernu politickou spíše pohromadě než literární. Ale tato bude bez toho pak růsti s ní, a kdo ví, ne-li z ní. Tak – jménem Páně, drahý příteli –! Budu čekati velice netrpělivě na Vaši odpověď.“⁴¹²

O několik dní později se přidal Krejčí: „Věř, vjela zas do mne kuráž po tom, cos mi psal. Ano, hnili jsme již zas celý rok, pravdu máš. A musí se zas vytáhnout meče z pochvy. [...] A jdeme proto na Tebe s prosbou: sedni na chvílku a napiš nám laskavě vstup k novému ročníku *Rozhledů*, který bude zároveň stručným a pádným manifestem *Moderny* politické i literární. Co tím myslím, nemusím Ti vykládati, vždyť dals k tomu sám iniciativu. A pošli nám to do 10., my to v redakční schůzi promyslíme, snad něco přidáme nebo změníme a pošleme k definitivnímu schválení Tobě. Redakční schůze budeme míti teď dvakrát měsíčně (Pelcl, Šalda,

⁴¹¹ Josef Pelcl J. S. Macharovi 28. 9. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 72).

⁴¹² Josef Pelcl J. S. Macharovi 3. 10. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 72).

Třebický, Soukup, já) a vůbec poženeme Rozhl. rychlejším tempem.“⁴¹³ Machar požadovaný text napsal a do *Rozhledů* poslal a v polovině října 1895 probíhaly jeho úpravy a korektury, jak dokládají příписy Pelclovy.

Zároveň začalo nové kolo diskusí, kdo by měl prohlášení podepsat. „Manifest jsme doplnili – v politice, sociál. polit. a útokem na stranu. Kdybyste si přál ještě zakončení, připište. – Jak to myslíte s podpisy? Kdo by měl podepsati? Vy, Krejčí, Šalda, Choc, dr. Koerner – doufáme, že by podepsali: Sova, Jaroš, Březina, Šlejhar, Mrštík. Podepsal bych také. Ale teď kdo ještě? Prof. Masaryk? A kdo z politiků mladších, na svobodě. Zde je obtíž. Víte asi, jak to dopadá mezi pokrokovými. Když by nemohli podepsati vůdcové na Borech, ti zdejší si nebudou troufati. Zvláště snad budou se rozpakovati pro útok na stranu, ač byl stylizován tak, že ho *mohou s dobrým svědomím* právě jako moderní politická strana podepsat. My bychom snad sehnali jména některá – snad Al. Hajn, Třebický atd., ale to nevyváží zdaleka vás literáty a kritiky. Dále dr. Horáček a s ním i Koerner a Choc by viděli rádi to prohlášení i v Naší době, v Čase, Stráži ap. Mně se však zdá, že by pak mohla vzniknouti mnohdy nesnáze, když by časopisy všechny nešly jedním tempem a jedním útokem na nynější líný a zbahnělý náš svět. Vyslovte se tedy laskavě i o tom. A což Karásek, Procházka – smíme odmítnout? Jsme tím vším vlastně jinde, než jste myslil: myslil jste úzký kruh, snad kruh rozhledový – a po prohlášení tak Rozhledy povedou stejný tón i v dalších číslech. Ale neřekl jste to výslovně, odtud výklad snad nesprávný. Odepište nám tedy: kdo by měl podepsati po Vašem, kolik a jaká jména a jestli jen v Rozhledech či také jinde.“⁴¹⁴

Krejčí 22. 10. Macharovi oznámil: „Manifest jsme šťastně vypravili do tiskárny a můžeme čekat klidně na následující dny, které, jak doufáme, budou mít kus historické důležitosti. [...] Spoléháme však zvláště na Tebe s polemikami a vůbec všemožným přispěním na realizování toho, co chceme.“ Dále rozhořčeně popsal Šaldovu účast v přípravě manifestu a následných problémech: „Ten člověk – je to kruté slovo – ale nutné, musí být hodně daleko odstaven, má-li se nám něco podařiti, neboť to je mezi námi element nebezpečný, rozbíjející a rozežírající každou novou formaci. Považ, co vyvedl a sud' sám: Když jsi prve poslal Manifest v rukopisu, sešli jsme se u něho. Šalda s celým zápalem přistoupil na věc a nejen to, hnal nás jako diktátor ještě dále. Začal diktovati Pelclovi nejšílenější nápady, chtěl vyjmenovati v manifestu osoby a listy, proti nimž jsme, od Tebe žádal (jako prý osobní satisfakci), aby se tam dal i pasus proti Šimáčkovi, na nakladatele šel

⁴¹³ F. V. Krejčí J. S. Macharovi 7. 10. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 92).

⁴¹⁴ Josef Pelcl J. S. Macharovi 14. 10. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 72–73).

s nadávkami atd. Prohlásil jsem, že to nepodepíšu, ale to ho nemýlilo. Pelcl moudře psal a mlčel, schoval rukopis do kapsy a ráno dělal, jako by ničeho nebylo – a Šalda – také již na to nemyslil. Domnívali jsme se, že se z toho vyspal a že rozumně podepíše Tvůj text s některými dodatky, kteréš četl. Pelcl zatím od rána do večera sháněl podpisy, psal na všechny strany, Šalda dělal, jako by souhlasil se vším, a co nám včera vyvedl. Prohlásil, když již Manifest byl zaslán tiskárně, že nepodepíše. Nechce prý býti s tebou a Sovou podepsán, poněvadž jste se pro něho neangažovali více v Šimáčk. aféře. Mluvil jako šílenec, scénu, kterou jsme s ním měli, nezapomenu nikdy. Jsem s ním úplně hotov a můj definitivní soud o něm je, že to je ne individualista, ale egoista v nejošklivějším slova smyslu, který pro své maroty a opojenost vlastním ‚já‘ nebude míti jakživ smyslu pro přiřazení se pod společnou věc a ve své vlastní žluči na konec se otráví. Jak si osedlal Pelcla v poslední době, nedá se líčiti – ten chudák choval se k němu s nadlidskou zrovna trpělivostí a přemáháním, udělal z Rozhledů bezmála jeho tělesný orgán, a to má nyní za vše. Přes noc si Šalda zas věc rozmyslel (on totiž mluví v každé půlhodině jinak) a ráno oznámil, že sice podepíše, ale že to všechno nestojí za nic, že se sám za to stydí, že se tak manifesty nepíší, že to je půlmistrovský výnos atd. Bylo by nám po včerejšku milejší, kdyby vůbec nebyl podepsal, ale v zájmu věci a vzhledem k tomu také, že by byla nápadná jeho nepřítomnost, když jinak v Rozhledech má kritiku – jsme na tom zatím zůstali. Ale jsme odhodláni od nynějška s ním nepočítati. Půjde se nám bez něho lépe a ve sraženějších řadách, on jen nás vždy dělil. Je to pro mě kruté vystřízlivění, měl jsem toho člověka velice rád! [...] Druhá věc a trhlina do Moderny: Svobodovi, jimž Pelcl ze zdvořilosti Manifest poslal k nahlédnutí, odpověděli (charakteristické, že psala pí Svob.), že nepodepíší, poněvadž prý s našimi literárními názory nesouhlasí. Inu ovšem, kritičtí pejskové, které si chtěli vydrezírovat, nepískají už podle jejich noty.“⁴¹⁵

Šaldovo váhání s podpisem manifestu, jeho kořeny a zároveň pohled na situaci, rozvržení sil a Masarykovu roli z jiné perspektivy ukazují dopisy Růženy Svobodové (1868–1920) z této doby.⁴¹⁶ „Není to Masarykovo náboženství takový zespona vzatý obnošený špenzr, není to potřetí spařený čaj? Já nemluví o tom, jestli věří nebo nevěří. On je mi zpěvák. Já Masaryka málo znám, já málo vím z vlastního názoru o jeho poctivosti nebo opaku, proto je také těžko, abych soudila jeho knihu. [...] / Pelcl, Soukup i Třebický, myslím, že nemají vůbec právo rozhledu ho soudit, oni jsou rozhodně menší silou a vtiskavostí myšlenky. On má za

⁴¹⁵ F. V. Krejčí J. S. Macharovi 22. 10. 1895 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 73).

⁴¹⁶ Růžena Svobodová F. X. Šaldovi b. d. [1895] (LA PNP, f. F. X. Šalda; Šalda – Svobodová 1969, s. 86–87, 87–90).

sebou větší zástup, protože mu dovede zpívat. / Jim, jejich celé straně, která je nesjednocená, protože nemá diktátora, ústřední mozek, že je v ní kolik hlav, tolik smyslů, mnoho prázdnoty a nadutosti, mnoho nevypělých prostředků, mnoho hloupé prostřednosti, jim bude těžko ho získat (totiž poslušný dav). [...] Teď jde tedy o to, kdo z obou má účinnější léky, je-li v pokrokové straně ona záruka mladé síly, která vytryskne tenkrát, až staří budou hotovi. Věříš Ty jejich náboženství, můžeš se svědomitě postavit pod jejich prapor? Vždyť sám říkáš, že nevědí, co chtějí! Podepíšeš to za sebe, cítíš, tu že se postavit musíš? Mně se tak líbí víra Tvá.“

Ještě předtím, než manifest vyšel, brojila Svobodová především proti Krejčímu (a způsobu, jímž byla oslovena) a vykreslila vlastní pojetí tvůrčí individuality a volnosti, jež bylo Šaldovi nepochybně blízké. „Mně je směšno myslet, že se dá manifestem něco zbořit, heslem! / Má víra je jedna: a to je v pozitivní práci. Já nechci nikam vtáhnout, protože bych ráda dovedla vystavět svůj dům, mně by se hnusily ty cizí. Taková sláma jako Krejčí! Ano, který ještě nenapsal dvě své věty. On mi psal list, na který nejsem s to odpovědět. On je housenka. Oslizlá! On se ptal, jestli podpisu, a já řekla ne. / [...] Oni chtějí mne počítat za svého školáka, pro práci, pro podpis, dobrá. Ale já také myslím *sama a také žiju*. Nikdo se po mně celé týdny nezeptá, nikdo mne nezavolá. A podpisovat mám. A jakým mám tedy žít životem? Já neznám nikoho kromě Vás, kdo by smýšlel jako Vy. [...] / A pak mně je odporný Machar s tou svou vůlí vyniknout. Však i má faleš skončí. Vše, co jsem pro ně cítila, bylo zničené. Já vlastně hrála, jen abych mohla uvidět Tebe. / [...] On je sprostý člověk, Krejčí. Hrozně! [...] O Tobě mluvívá se jako o velikém talentu, který bouří a vyvádí přehmaty, o Krejčím se mluví jako o ovci. Když se mluví o všech, pak je to: Karásek, Procházka, Masaryk, Machar, Čas, Jaroš a vy. Ale dost.“

Ještě v říjnu 1895 Šalda Růženě Svobodové odpovídal (často citovanými) slovy: „budete přece číst mé jméno na tom jarmarečním inzertu, na tom cirkusovém křiklavém programu, který bude nalepen na první stránce Rozhledů. / Nechtěl jsem podepsat a bránil jsem se do krajnosti. Oni mne však zterrorizovali. Krejčí chtěl vzít své jméno zpět, nepodepíšu-li já také, a tím by byl manifest nemožný, a mezi mnou a Pelclem došlo k trapné rozčilené scéně. Takovou urputnost jsem nečekal od Pelcla, od něho, který nedávno mi mluvil o nějaké nevíme na kolik centů Rozhledů garantované vděčnosti. Učinil z mého podpisu kabinetní otázku a hrozil mi vypovězením z Rozhledů. Nebyl bych ani pak ustoupil, kdybych byl hned zpočátku manifest zamítnul. Ale to se, bohužel, nestalo. Stonal jsem, když s ním přišli ke mně, a nemocný člověk, unuděný a mrzutý, chopí se každé barokní fantazie a hraje si s ní z rozmaru a dlouhé chvíle. [...] A oni nyní mluvili o závazku a o povinnosti podepsat, ač jsem

druhý den nebo třetí věc zkarikoval. / Ti lidé, kteří mluví stále o individualitě a mají velikých hesel ústa plná k zakuckání, jsou stejní šosáci a straníci, stejní fanatikové jako nejstarší, politikou promrskaní darebové. Jsem tím zhnusen, prohlížím všechno, vidím kolečka a opakuju si: totéž, docela totéž, jenže to zde více skřípe než u starých, která byla namazána nějakým olejem, snad nadšením, snad poctivostí, snad jen slušností. Ale zde je takový zuřivý, urputný, nenávistný zápas uvnitř, taková řada klik a intrik, takové pletichy, každý den jiné a zítra zase jiné a zvrácené, že se mi to hnuší. Všechnu nenávist a všechn hlad, který nemohou projevit navenek, projevují zatím uvnitř. Je to tyranie a obmezenost právě jako všude jinde. Jiní se alespoň k podřízenosti znají, tito však křičí individualita, a právě tou individualitou dělají již regiment a kasárna. / Vnitřně jsem s nimi docela hotov a toužím jen po době, kdy budu i na vnějšek. / [...] Všecko je mi to tak staré, tak dávno známé, tolikrát pochované mnou již, co se tady vykřikuje jako moderna. To „Nové umění“ Krejčího kupříkladu je tak stará produkce, nacvičená dnes již každým fejetonistou jen trochu slušnějšího deníku, až hnusno. A tak všude.“⁴¹⁷

„Ten manifest mohl být propilovanější!“ aneb „Proč jste mne nešťouchl?“

Zarážejícím se může jevit, že Machar Masaryka o přípravách manifestu neinformoval. Až 22. 10. 1895 mu psal: „Slyšel jste, co jsme sbubnovali v Rozhledech? Takový manifest moderny proti našim šosákům, snad Vám to přinesou ukázat; já jsem to zhruba načrtl, oni to mají vypracovat – návrh jsem, aby to podepsali – může být zas mela. Ostatně jste to už jistě čet, a proto dál o tom nemluví.“ Masaryk 25. 10. odpovídal: „jen jsem Rozhledy zahlídl – to bude rámus. Manifest, Boží bojovníci atd.⁴¹⁸ – a staří v Zlaté Praze oslavují Sládka a jak! / Ten manifest mohl být propilovanější! Choc mi jej v kartáč. otisku ukázal v pondělí; navrhl jsem stylizaci o politice (asi: polit. nepracuje se pouze v parlamentě, jenž sám nesmí býti bureau, v němž, třeba radikálně, polit. děvečky pro všechno by se ohlašovaly své vrchnosti) jasnější a trvám správnější – ale patrně byla věc už vysázena. Škoda, že budou vedle nutných a dobrých hádek také zbytečné – než to je již pěšky jako za vozem.“ Po návštěvě u Šaldy o den

⁴¹⁷ F. X. Šalda Růženě Svobodové, říjen 1895 (tamtéž; Šalda – Svobodová 1969, s. 91).

⁴¹⁸ První číslo 5. ročníku *Rozhledů* přineslo po úvodní *České moderně* první část stati F. V. Krejčího *Nové umění*, začátek Pelclova polemického rozkladu *Ke kritice Naší nynější krize*, dále zde začala vycházet Macharova satira na mladočechy *Boží bojovníci* a próza *Nepřipjaté lodi* Růženy Svobodové, kritické a rozhledové rubriky ještě předcházela Šaldova studie *K překladu Baudelaira*.

později Masaryk pokračoval: „Ad manifestum. Když jsem o něm zaslechl poprvé od Choce, byla má první otázka myšlenka: co bude následovat? Tj. ze strany manifestantů. Na to myslím teď tím více, že řeči Šaldovy mne jaksi znepokojily, chci jen říci, obživly některé mé skeptické nálady. Podepsaní básníci prý dále psát budou do listů starých, jako zase někteří staří psát budou do Rozhledů; nemohli prý sehnat schůzi, aby o věci porokovali, podepsali to ‚jen tak‘, říkajíce si, že je to kvůli 1. číslu nového ročníku; Šalda sám váhal s podpisem do poslední chvíle – atp. Z toho všeho dělám závěr ten, že musíte Vy i dále ty manifestanty pošťuchovat, sic zasnou.“ Vedle toho pokračoval ve svém úsilí přimět Šaldu k soustavnější práci: „Šalda dá se do historie české kritiky a také zasedne prý na Vrchlického; chce ukázat, odkud kdy bral látku a nálady“ (26. 10.)

Machar byl nucen Masarykovi vysvětlovat a hájit svůj postup, 28. 10. rekapituloval: „Ten článek v Rozhledech jsem jim poslal jako schlagworty toho, co si as pod modernou myslím; chtěl jsem, aby to udělali podobně i druzí, sestavili pak – to [by] byl býval ‚manifest‘. Oni nechali to, co já načrt. Je to chyba, vím, ale už se stalo. Zůstane-li to na mých bedrách, dobrá, nebojím se; jenže takhle na distanc je to trochu zdouhavé. Řeknu Vám upřímně: čekal jsem něco podobného od Vás: Vidíte tu stranu pokleslou, osoby ničemné, žurnál mizerný, vidíte romantiku v cílech a hloupost v provádění, a přec jaksi oficiálně k ní patříte. [...] A co jsem napsal, musil jsem říci sám, když nebylo tu nikoho, s kým bych mohl z duše souhlasit. Vy v tom jste jistě [našel] mnoho mnoho svého, já to hrdě doznávám, ale poslední slovo, závěsek jste neřekl. Já to musil vykřiknout. Podáte nám teď ruku? [...] / Vidíte, tak jsem jednou musil říci to ‚interlineární‘ a vykročil tak ze svých zásad vůči Vám a všem. Mně je totiž individualita každého nade vše, nerad něco vytýkám, zvláště ne přátelům. Ale o tom nevysloveném Vámi epilogu jsem se musil zmínit, abyste viděl situaci. Snad je v tom chaos, nejasnost, nedokonalost, to mě nemate. Jsem spokojen, že jsem to řekl a několik těch že šlo se mnou. / Buďte zdrav a mějte mě rád!“

Masaryk nato shrnoval (30. 10. 1895): „Dověděl jsem se o moderně v Rozhledech teprve minulého pondělí, když mi Choc dal část přečíst. (Možná, že jsem předtím od Krejčího něco zaslechl, nepamatuji si teď jasně.) Choc dal mně to, tuším, jen proto, že to náhodou měl u sebe; nepřijít já do kavárny nebo neupomněti si on, byl bych o věci se dozvěděl teprve z toho, co Herben mně přinesl v pátek, resp. co jsem sám dostal v neděli poštou – totiž z Rozhledů. Vy psal jste mně, že jsem věc patrně již viděl, ale neviděl (oficiálně). Liším tedy dvojí. Že mně to Pelcl a co. neukázali a že jsem to nedostal od Vás přímo. Zajímá mne ovšem jen to druhé.“ V strojopisném přepisu korespondence v Macharově pozůstalosti nachází se na tomto místě pozdější Macharova poznámka:

„Prohlašuji tady slavnostně: Česká moderna vznikla mým popudem a jen proto, abych svedl prof. Masaryka s ‚mladými‘. Neměli k němu důvěru, přezírali ho, on zase byl příliš systematický, byl by chtěl mít při jednání o manifestu §§, body, takovou a takovou stylizaci – rozsekl jsem celou věc takto. A třeba Česká moderna ztroskotala, sblížení mladých s Masarykem zůstalo.“

Masaryk dále reagoval na Macharovu výtku a zhodnotil Českou modernu z hlediska své politické strategie: „Pravíte, že jsem to měl udělat já, že jste to čekali: proč jste mi to neřek, popřípadě proč jste mne nešťouchli? Přiznávám se Vám, že jsem skutečně na nic takového nevzpomněl. Vy v tom vidíte nedorčení, zastávku na cestě – možná. Budu o tom přemýšlet, nejsem si hned jist, máte-li pravdu. Ale na každý způsob jsme se tu nesešli v našem obvyklém konsensu [...] – manifest je mně něco, co se mi nekmitlo. Budu si to ujasňovat, ale zdá se mi již teď, že nemáte pravdu, alespoň ne docela: proč jsem měl oficiálně vystupovat ze strany mladočeské? Copak tam de facto stojím a jak? Po tom, co jsem řekl v Krizi? Ale o věci se dá diskutovat. To jest: mohl jsem sám nebo s Vámi ostatními vydat ten manifest. A to jsme při taktice. / Tu pokládám za pochybenou. Staří uvidí v tom jakousi nesjednocenost (ovšem právem). Jak se soudí, máte příklad z Laichtra staršího. Přišel a optal se doslova: Proč Machar nás opouští? Co se stalo? Každý totiž vyčetl z manifestu Vás a Vy v něm vážíte, a proto otázka, proč a kde zůstali stranou dobaři, časisti, nivaři atd. [...] / Avšak to bude jen dojem krátké doby, neboť já se ovšem k Vám přidám a bez rezervy. Jak to formulovat, o tom jsem se ještě nerozhodl. Herben se připojí také; bude jednat se Stráží a s Nivou.“

Masaryk kladl důraz na pokud možno jednotné generační stanovisko, kterému více než chybějící podpisy škodí osobní různice a malicherné půtky mezi časopisy prosazujícími věc moderní. „Jsme nehotoví a slabí, jistě však zesílíme, když konečně mezi různými frakcemi bude jasno.“ Vyložil dále (30. 10.) svou pozici: „Jak vycítíte snad i z tohoto listu, že mne věc s manifestem nerozčiluje pranic. Absorbuje mne úplně přednášením. [...] A tím jsem nehybný, nejsem schopný iniciativy v praxi. Prakticky tedy vždy budu patřit k těm, kdo připravují cesty Páně, snad i teoreticky, Mladším stručně budu šosákem [...]. Jsem tedy pasivní, a to se zjevilo i zde. [...] Jinými slovy řečeno: cítím se někdy unavený, nespokojený přitom s sebou, s tím, co jsem dělal. Vy, větším dílem, nehledíc k rozdílům tvorby a povolání literárního, jste na cestě šťastnější a lepší, škoda kroku, v kterém byste se mohl zdržet mnou. A ti mladší mají Vás rádi – ergo jen je ved'te, já půjdu vedle Vás, popřípadě za Vámi, a bude dobře. Neumím to ještě dnes formulovat, ale tak nějak to dopadne. Já bych in concreto byl uvažoval, jak a koho zhubnovat k podpisům, jak formulovat tu onu větu atd. – toho všeho není třeba, udělali jste to, a také

dobře, když to koneckonců uvážím. / Summa: Mně váží jen fakt, že jste šel sám do toho ohně; a fakt ten vykládám si jinak než Vy. Vidím v tom to mládí a tu moji nehybnost. Poučení z toho mně plyne jasně dosti – nestavět se Vám (všem ostatním) v cestu, nechat Vás dopředu a jet za Vámi, když chůze nestačí. Možná, že mne to za nějaký čas bude zlobit, teď necítím nic trpkého, zdá se mi to docela přirozené, a proto uvažuji jen, jak krok Váš fedrovat a nekazit.“

Machar přesto znovu (1. 11. 1895) vysvětloval historii vzniku *České moderny*: „Asi 18. či 19tého (datum nepamatuji) odpovídal mi Krejčí na list, kde jsem jim všem vytýkal nehybnost a stagnaci jak v literatuře, tak v politice, vyzváním, abych napsal tedy provolání, sebeostřejší, pod kterým by se mohla moderna seskupit. Že by to Pelcl přines a že bychom tím přešli k útoku. Já dodělával ten den I. část Božích bojovníků, ve 2 hodiny ráno byl jsem hotov a začal provolání psát, než udělal jsem jen prvou větu tak, jak v Rozhledech je. Viděl jsem, že nezbývá času, proto jsem udělal jen schlagworty větné, asi 3 takovéto lístky, a napsal k tomu v psaní asi toto, že to je v krátkosti to, co bych tam pro svou osobu chtěl mít, aby se sešli, aby každý z nich si věc podobně formuloval, promluvili pak o tom a vypracovali dohromady jakýsi manifest. A že by bylo dobře, abychom podepsali. Dále aby s *hotovou* věcí došli 2 z nich k Vám, o dobrozdání. (Kalkuloval jsem, upřímně se přiznávám, s Vaší ‚pasivitou‘.) Dále: budou-li mít Váš souhlas, aby šli *potom* k Herbenovi a řekli mu to. [...] Dále jsem navrhl několik jmen, kteří by měli ještě podepsati. (Jsou tam.) Co se stalo? Po dvou dnech dostanu korekturu z Pardubic a po ní – jak jsem já to napsal – manifest. Málo pozměněný. Holé šlágry. Měl jsem vztek, sedl, začal korigovat a napsal Pelclovi, proč to *tak* nechali. Zatím Krejčí odpověděl lístkem, že se podpisy scházejí, že byli u Herbena, Jaroše, k Vám že šel Choc. Já zas čekal. Vám jsem přímo psát nechtěl. Předně: nevěděl jsem vlastně co a jak. Za druhé: obával jsem se, že mě nějak zchladíte, za třetí: že řeknete: ten tam nemá být, ten ap. – zrovna to, jak mi dnes přiznáváte v listě. [...] Rozhledy přišly – Herben nic, Jaroš nic – o Vás ani slechu. Přišlo Vaše psaní (před tím Krejčí), věřte mi, byl jsem deprimován pořádně. Teď zas především psal Herben. Nadával na Pelcla. Psal Pelcl – nadával na Herbena. Psal Choc – láteřil na Herbena a Jaroše. Rovnejte to. [...] Za Vaše pak dnešní psaní Vám tuze a tuze děkuji. Hled'te: Když jsem byl v květnu v Praze, chtěl jsem tu modernu utvořit – s Vámi. Víte, jak se to rozbilo. Byl jsem tam v srpnu – mluvil jsem do těch lidí, že to tak nemůže být, že musíme jít dál – byli ochotni, jen se jednalo o žurnál. O Herbenovi nechtěli ani slyšet. Dobrá. [...] Já se už vzdal vší naděje a nechal to plavat. Najednou Pelcl a Krejčí i Šalda začali zas, že to s těmi pokrokáři nejde, že se to musí roztříštit – udělal jsem to. Dnes je zde tedy už aspoň formulace těch

serióznějších ‚pokrokářů‘ v jedné řadě s Chocem, Horáčkem, Koernerem. Na jakém základě? Víte sám, že tyjeme z Vašich myšlének, z Vaší krve. Můj individualismus je Vaše ‚zrevolucionování ducha‘. Na tom je to založeno. Vy jste otcem naším, Vy a jen Vy nás taky povedete. Já se tím od Vás netrh, a netrhnu se, já se netrh ani od Herbena. Co se stalo, stalo se ve spěchu a pitomosti. Psal jsem Herbenovi, jak se to vše stalo, žádal jsem ho, aby mi naznačil, jakou *satisfakci* před veřejností chce, já mu ji dám, a druzí též. A Naše doba? Hled'te, což kdyby její spolupracovníci Masaryk, Krejčí, Machar, Vlček, Laichter, Polívka, Koloušek atd. – podepsali zase v ní? Či jako to chcete? Napište mi vše. – Vaše pasivnost je někdy vzácným darem: od literární revoluce je to závaží, které vlastně drží život moderny v běhu. Já bych ji s chutí vyměnil za svou střelenost.“

„Kudy kam z konopí“ aneb „Prohlásit – a nic nedělat, k čemu?“

Základní otázkou pro signatáře *České moderny* (včetně Šaldy licitujícího s podpisem), ale i pro aktivního Masaryka bylo od přelomu října a listopadu 1895 (až do Třebického *Kroniky v Rozhledech* v dubnu 1896), jak na prohlášení navázat. Masaryk informoval 3. 11. Machara: „U Koernera včera byla schůze: Pozvali mne ku přání dr. Horáčka (1. Koerner, 2. Choc, 3. Horáček, 4. Sova, 5. Krejčí, 6. Šalda, 7. Soukup, 8. Pelcl, 9. M = 9). Rozumí se, že nevěděli, kudy kam z konopí. Nechal jsem je mluvit, abych viděl, co a jak sami se dívají na to, co udělali. Nejasností dost, ale poctivé. Asi to jsem vykoukl: *Horáček + Koerner* = chtěli by rozumný radikalismus za mého vedení; *Choc* = št'oura, podpalovatel a štváč, jenž sní o nové straně oportunní (realismus, já) a novém radikalismu, uznávajícím potřebu toho oportunismu, který tedy by bojoval proti němu ‚loajálně‘. *Šalda* = literát, který by rád nebyl pokládán za pokrokáře a manifestem pokládá *Rozhledy* za orgán moderny, ne již pokrokářů. *Pelcl* = vidí, že gros pokrokářů (studentů) chce směr rozumnější, a proto by šel s nimi, ale bojí se ještě Rašína a co. Jinak nerozhodný, bezradný, ale bude přijímat, co uzná, a uzná všecko dost ochotně. *Soukup* = udělal dobrý dojem na mne; chce si zachovat z pokrokářství kontinuitu, ale vidí potřebu reformy. *Krejčí* = literát. *Sova* = literát, praktik, jenž má několik svazků prací a nenalézá nakladatele.“ Po tomto přehledu Masaryk shrnul návrhy, které vyslovil: „1.) Reformu listů existujících. Předně tím, že se budou dohodovat o společ. postupu v otázkách vážnějších. Druhé: reforma, co možná, obsahu. Popřípadě: méně listů at' je, ale lepších. / 2.) At' se vydává satirický plátek 14denní, aby se vtipem, jedem a obrázkem – karikaturou působilo proti Starým. Odsud nutnost spolčit se s mladými výtvarníky. / 3.) V další budoucnosti

německý měsíčník, jímž bychom mluvili k Evropě a zároveň bili do těch podloudníků před očima Vídně.“

V témž dopisu odpovídal Macharovi: „Co já udělal v Době? Nevím – pasivnost! Víím, že podpisy spolupracovníků – ne. Nemám ještě ani chuti dát prohlášení od sebe [...]. Satirický plátek je více než moje prohlášení. Něco takového se musí stát. Prohlásit – a nic nedělat, k čemu? Ale možná, že dám prohlášení. Avšak já uvažuji tak: Vidím, že manifest u starších rozruchu neudělal, a to protože byly patálie pořád, a tudíž to nikdo nepokládá za něco nového. Musí proto něco se stát. Kdybych vylezl i já s prohlášením, budou čekat politiku a nic – to mne jaksi žinýruje. Čekali by, že něco se stane k volbám, a zatím nic. To by snad i v publiku škodilo. Soudím tedy, že by bylo v souhlase s Vašimi plány (tj. nechtěl jste mi to ani dát podepsat), kdybych se jen v Rozhledech⁴¹⁹ vyslovil. [...] / Přiloženo, co jsem vypiloval jakožto prohlášení z strany své.“⁴²⁰ 6. 11. však upřesnil: „Co jsem poslal, nedám, napsal jsem jen do polit. Rozhledů hlavní úvahu o Č. moderně“. Budete spokojen úplně. / Rozpor ve mně nebyl pro prohlášení, jež na jednu snad věc (já nebyl mladočeské straně nikdy oddán slepě) bych mohl podepsat úplně. Ale pochybnosti týkaly se vhodnosti akce a některých podpisujících. Jsem si jist, že jednám správně, jestliže nepodávám zvláštního prohlášení. / Důležité teď pracovat, aby venek viděl práce. I to započalo, pokud totiž běží o společnou práci; Čas přičleněn zjevněji, je tedy orgán pro bránění; sešli jsme se společně – ovšem uvidíme, co způsobí amnestie.“

Pracovní schůzky – do nichž byli posléze zváni i Gustav Jaroš (Gamma) a Jan Herben – skončily bez výsledku. Rozpory mezi signatáři již byly zřejmé. 8. 11. 1895 Machar upozornil Masaryka na Pelclovu a Krejčího tendenci ustupovat, proti níž jim poslal následující body: „I. O literatuře není ovšem diskuse, tam jsme všichni zajedno. / II. Aktivní politickou stranou jsme být nechtěli a nechceme; ale chtěli jsme v sobě nésti embrya rozumné politické strany budoucnosti. / III. Jak ‚realismus‘, tak ‚strana pokroková‘ má mezi námi místa; moderna politická je vlastně filozofujícím *svědomím* politických akcí českých. / IV. Moderna vystoupila rozhodně proti mladočechům, vidouc v nich lidi nespolehlivé, bezindividuální, šosáky – stranu nemoderní. / Dále: / Ad ‚pokrokaři‘: / Prohlásí-li ‚vůdcové‘, že trvají ‚na levém křídle mladočesk. strany‘, pak je Moderna s nimi hotova. Akceptují-li naše prohlášení proti stranám, jdou

⁴¹⁹ Tj. rubrice *Rozhledy (časopisecké, politické aj.)* měsíčníku *Naše doba*, který Masaryk redigoval.

⁴²⁰ „*Česká moderna*. Prohlášení, o němž se referuje v rozhledech časopiseckých, bylo mně od původců dodáno, abych se o něm veřejně vyslovil. Vítám opravdové literární a sociálně-politické úsilí o organické překonání nynější zamrazenosti směru staročeského a mladočeského. T. G. Masaryk“.

s námi. / Pochybuji však, že to učiní, vzpomeňte si, že starý Rašín a Sokol jsou mladočeskými poslanci!“

Aby doložil zmíněné pnutí, přibalil Machar do svého psaní Masarykovi dopisy, které dostal od jednotlivých „českých modernistů“ (praxe přeposílání dopisů byla ostatně běžná). Masaryk reagoval se zadostiučiněním (10. 11.): „Různé ty listy potvrzují mne v tom citu, který jsem měl, čta pod prohlášením ta jmena (těch k Vám) pisatelů. Proto právě jsem se ošíval! A ta malichernost – mluvím s Krejčím, s Pelclem aj., a oni mi neříkají, že se volila ta cesta proto, že nechtěli být vedle Herbena. Co se to navykládali, proč a jak se nescházely podpisy a proč toho nepřinesli ke mně, a teď vida, je to vlastně zase jinaké. Já ovšem nevěřím, že tento poslední jejich výklad vyčerpává fakt, jenž prostě je, že nevědí, co chtějí. [...] Je to krize, jak pravíte, a jak jsem jim napsal, nevěda, že z toho bude krize modernová. Je mi jasné, že běží o Vás a o mne. Ještě by se měl najít třetí (král), jenž by nás doplnil politicky, pak bychom my dva mohli docela klidně jít cestou vlastní. Co Vy, co já svedeme, to se připočte k moderně, ale více sotva. Dokonce Pelcl, Krejčí jsou slaboši. Krejčí je mně osobně, jak říkám, milý dost; dá si také říci, ale kritik je slabý, kde běží o základy a skutečné úsudky. [...] Ti Staří jsou horší než slabí, když našich slabostí nevidí. Než nevidí a ti mladí přec jen, ač slabí, jdou vpřed a to mne při velké jinakosti k nim vede. Ale jsem si jist, že půjdu a půjdete i Vy cestou naší vlastní. Nechci být Pavlem, mně je lhostejné, bude-li z toho církev, a jaká. [...] Rozhledy, Čas nejsou nic, něco jsme my, Vy, já. Než – to přeci jsou nám věci staré, škoda slov.“ Příznačnou a opakovanou „královskou“ stylizaci Machar opětoval (12. 11.): „Z Vašeho dnešního psaní vidím starý náš konsensus. Zbudeme z té moderny zas jako dřív: Vy a já. Musíme, máte pravdu, daleko daleko letět před těmi hochy – oni nestačí držet krok. A já se na to chystám s ledovou opravdivostí jako Vy.“

Jedinou osobností, která by mohla doplnit „královskou trojici“, byl Šalda.⁴²¹ V citovaném listu Masaryk pokračoval: „Nové je mně, že poznávám Šaldu. Byl jsem nedávno zase u něho, večer; byl tam také Sova a Krejčí. Vidím to, co jsem diagnózoval už dříve, že totiž v té své společnosti nenalézám dost popudů k práci. Otáčí se ten jejich pokrokařský svět kolem a kolem a nejde to kupředu. Šalda to zle cítí a chtěl by z toho ven. Krejčí a Pelcl mu nerozumějí. Zlé je, že sám neví, kudy kam. Já si netroufám mu radit. Jednak toho vůbec nerad dělávám, a pak ho neznám.“

⁴²¹ Ten zas podobně psal 12. 5. 1896 Macharovi: „Pokavád z nás bude jeden, kdo ty myšlenky otevřeně bude držet, – je dobře. A ne-li, přijdou jiní a ti je zvednou. My si nerozhodujeme boje. Za námi jde legion a já slyším šumět jeho kroky. Jsem právě tak klidný jako Ty. I kdyby nás nebylo, našly by si ideje své cesty, své nositele a orgány“ (LA PNP, f. J. S. Machar; Šalda – Macharovi 1969, s. 89–90).

Jen tak mimochodem, abych jeho pýchy neurazil, nadhazuji mu to a ono téma. Dokonce jsem mu tuhle řekl, aby doktoroval a habilitoval se z moderní poezie, aby byla protiváha proti Vrchlickému a aby moderna vnikala v tábor starý. Sotva se k tomu odhodlá, ale je to jen forma, kterou ho vábím k nějaké větší práci. Vada jeho a dokonce pokrokařů je, že nic z gruntu neprokousli; jen vždy ad hoc kritizujíce to ono si chvatem přečtou, a tak to jejich myšlení je jako strakatina. [...] (To všecko mi krouží hlavou, myslím-li na Šaldu – aby se nerozkouskoval. Pozoruji také, že má mnoho jednostrannosti přímo doktrinářské, a hlavně mne překvapilo, že našeho veřejného života mnoho nepozoruje a že ho nevidí.) / Pokud vidím, žádný z nich nemá velikých zkušeností vnitřních – možná, že se mýlím, ale je to divné dost, když za několik hodin hovoru dost živého nepadne ani jedno slovo, za kterým by se dalo něco tušit. Šalda rozhodně více z knih vyčerpá nežli ze sebe. O jiných nelze v té příčině mluvit“ (10. 11. 1895).

Masaryk se dále snažil získat Šaldu jako autora *Naší doby*, obával se ovšem, přijme-li jeho redaktorské rady. Machar jeho snahu podporoval: „Šalda! Přijměte ho. Napište Pelclovi lístek. Podle psaní Krejčího to čekají, že půjde Šalda k Vám. Víím, že Vy s ním vyjdete, a jsem rád, že udělal první krok on. Takové 3–4 stránky Divadla budou se dobře dělat, ne? A chce-li psát i literární studie, tím líp. Dohodněte se s ním. Myslím, že mu Krejčí i Pelcl trochu křivdí. Šalda potřebuje ruku a tu máte Vy“ (4. 12.). V listopadu 1895 Šalda ukončil (kvůli Pelclově polemickém článku kritizujícím Masarykovu *Naši nynější krizi*) spolupráci s *Rozhledy* a od prosince t. r. skutečně začal psát i pro *Naší dobu*,⁴²² především však v tomto období publikoval v *Literárních listech* a v *Času*.

Na přelomu let 1895/1896 se Masaryk Šaldovi soustředěně věnoval. „Povídal mi Herben, že Krejčí byl u něho od Pelcla s bílou fánglí;

⁴²² Srov.: Růžena Svobodová F. X. Šaldovi b. d. [asi prosinec–leden 1895]: „Ty jsi sám v sobě i k světu tak poctivý, neprospěchářský. Ty dovedeš nenávidět, ale dovedeš i ukázat tuto nenávisť. A já snad také nenávidím a dovedu nenávidět, ale nikdo to neuvidí [...]. / To družení u Vás mladých je strašlivě podivné. Krejčí před rokem velebil Masaryka a Machara, dnes jsou mu něčím odbytým a nenáviděným. Ale co je pravda a o čem víím, že Pelcl vášnivě žálí na Masaryka a Dobu pro Tvé články [...], že byl ochoten a byl by rád se usmířil, že se přiznával, že ví, co list Tebou ztratil a nejen on, i Třebický sám věděl, že nemůže Tě nikdo nahradit, že Pelcl vždycky litoval, že to tak daleko, že mi nesčíslněkrát a nedávno, posledně povídal, že by s Tebou byl proseděl celé dny, že vždycky to bylo jemu na prospěch, a proklínal právě to, že následkem častých styků stali jste se tak známí, že pronášel pak slova, jež jsi Ty špatně vykládal. / Mluvil o Tobě vždy tak, že viděl v Tobě nejnadanejšího člověka ze svých, jediného! / Je to podivné, tu věru není slučivosti, každý je svým posledním vojákem i generálem. / Je to u nás divná komedie, všechno je tak zvláštní komedie, nějaké nenávisťné, lstné síly“ (LA PNP, f. F. X. Šalda; Šalda – Svobodová 1969, s. 112).

také není v Rozhledech polemiky. Mají trápení s Šaldou, vykládají světu, že to nebylo pro článek Pelclův atd. Šaldovi, zdá se, nerozuměli; ovšem není to snadné a je vrtkavý. Vykládají, že on to, co Pelcl napsal o Krizi, sám napřed řekl. To je dost možné, že na prvý pohled chtěl klnout a pak si to rozebral, snad s Vaší pomocí. Sám jsem s ním mluvil o věci velmi klidně a řekl mu, že to zkusíme, obstojí-li v Době; ale neočekávaně dopsal mi, že svolí ke korekturám svých článků. Uvidíme tedy, co z toho bude“ (28. 12.). „U Šaldy jsem byl a přijde ke mně zítra. Napíše prý do Lit. listů o Kaizlovi, řekl mi o své újmě. Jsem zvědav, jaký bude náš poměr s ním, dá-li si říci, aby pracoval něco svého pozitivního a aby také počestil svůj sloh. To nimrání kritické nemá smyslu, zejména když naše produkce je tak fádni. Poslední číslo Rozhledů zas mne zarazilo: mimo Vaše Bojce nic českého – samé referátky o cizích myšlenkách a tak to chodí pořád. Upozornil jsem Krejčího na to – ale má pohodlnou výmluvu kdesi cosi a tázal se mne protiotázkou, zda-li jsem já hned na počátku své lit. dráhy byl tak uvědoměle český? (Myslím, že ano.)“ (9. 1.).

„Prostřední člověk je nejnebezpečnější“ aneb „Silná láska může jen stát na silné nenávisti“

Spíše deklarovaným pokusem soustředit pod heslem moderního umění autory různého zaměření stylového a myšlenkového byl *Almanach secese*, který vyšel v březnu 1896.⁴²³ Jeho redaktor S. K. Neumann oslovil široké spektrum autorů, vzhledem k panujícím polemikám a nevraživostem reagovaly jen okruhy *Moderní revue* a *Katolické moderny* (jež už jako další modernistický proud a koncept měla svůj manifest i měsíčník *Nový život*); omluvy některých oslovených (mj. Macharova, Sovova, Svobodové a Svobodova) byly v almanachu otištěny. Ze signatářů *České moderny* přispěl Otokar Březina, jenž byl v těchto letech daleko blíže dekadentnímu symbolismu než politickému aktivismu. To také zaznamenal Masaryk v dopisu Macharovi 6. 8. 1896: „Ale nesmíme se klamat – náš boj proti Francouzům, dekadentům, Pelclům atd. čelí koneckonců a musí čelit Vrchlickému, jeho fii a metodě. To on dobře ví a boj de facto vede podzemně i nadzemně. Proto článek o Nerudovi atd. je důležit. Vůbec všecko, co lidem mladším dá látku k přemýšlení – jak nic nebudou mít, padnou jak mucha na jeho cukr. Vidět to na dekadentech (také *Nový život*): Březina se to např. jmenuje a koneckonců je to Vrchlický, anebo kus jeho.“

V dubnu 1896 otiskl Jan Třebický v *Rozhledech Kroniku*, v níž vytkl českému veřejnému životu přemíru „gladiátorských zápasů místo

⁴²³ Viz pozn. 239.

činu a vážné práce“ a odmítal úmyslné „rozeštvávání“.⁴²⁴ Většina signatářů četla tento článek jako pokání, resp. rezignaci na postuláty *České moderny*. Následujícím polemikám vévodilo osobní rozčarování, znamení rozkladu prostupuje rovněž korespondenční výměny z této doby, mj. od dubna 1896 dopisy F. X. Šaldy J. S. Macharovi.⁴²⁵ Proces poměrně podrobně zachytil Vojáček, mohl tak shrnout (2000, s. 80): „Vidíme tedy, že už před Třebického *Kronikou* je Moderna rozložena na několik táborů. Jeden tvoří *Rozhledy* (Pelcl, Krejčí, Třebický a Soukup), které se dostávají do vleku pokrokové strany a do polemiky s realisty a Časem. Mimo, ale proti *Rozhledům* stojí Choc a Koerner. Šalda se ‚trhl‘ první. Šlejhar se věnuje práci na statku a nemá pro literární potyčky pochopení. Březina stojí také mimo. Pouze Mrštík a Sova se ozvou v reakci na *Kroniku*. Sova se velmi rázně připojí k Šaldovi, proti němuž má být *Kronika* cílena. Mrštík se nejdříve také přikloní na jeho stranu, a pak ale zůstane věrný *Rozhledům*. Jde o Machara, který je duší *Moderny*. Každý by rád, aby zůstal jeho přítelem a postavil se na jeho stranu. Machar ale volí Šaldu a roztržka je dokonána.“

Svůj postoj Machar 5. 4. 1896 Masarykovi formuloval jasně: „*Rozhledy* vyvedly pěkný kousek. Třebický v *Kronice* odtroubil tak pitomě, že *Světovzor* a *Lumír* mnou si ruce. Psal jsem Krejčímu ostrý list, kde mu říkám, že s *Rozhledy* a *Pelclem* nemohu víc jít. Dorozumím-li se ještě s Mrštíkem, *Sovou*, *Koernerem*, *Chocem* a *Šaldou*, prohlásíme, že ono ‚culpa nostra‘ platí jen pro *Rozhledy*, ale ne pro nás.“ O den později Macharovi Šalda potvrdil: „Něco takového je možné jen v Čechách. Šest měsíců po manifestu *Moderny* toto! [...] Je mi stydno a trapno: po tolika bojích dnes tohle a od těch lidí! Kam to jdeme? Kam se děje všechna ta energie myšlenky a citu? Dnes po tom všem táž stará falešná syrovátková sentimentalita à la *Sládek et comp.* / A to výborné na věci: odvolávají za Tebe *jiní*, bez Tvého vědomí a svolení. Třebický, Pelcl, lidé, kteří nenapsali do listu ani pět stránek, píšou dnes a dekretují: *nostra culpa. Čí nostra culpa? Jejich?* Ale vždyť oni chudáci nikomu neublížili, takoví neškodní tvorové! / [...] Souhlasím s Masarykem, který věří ve velkou hromadnou reakci. Stojí se to k ní opravdu. Mladočeši paktují se staročechy, pokrokaři s mladočechy, *Rozhledy* a *Lumírem*.“⁴²⁶ Že s ním Šalda věc probíral, potvrdil téhož dne Macharovi Masaryk: „Milý příteli, Šalda Vám asi již psal. Byl u mne, také dříve psal – je prý rozzloben na *Rozhledy* a jejich rozbíjení *moderny*. Oponoval jsem potud, pokud v článku Třebického nepostihují nic programového, nýbrž výlev osobní.“

⁴²⁴ Třebický, Jan: *Kronika, Rozhledy* 5, 1895/96, č. 6, duben 1896, s. 409–410 (šifra T.).

⁴²⁵ LA PNP, f. J. S. Machar; Šalda – Macharovi 1969, s. 76–163.

⁴²⁶ F. X. Šalda J. S. Macharovi 6. 4. 1896, tamtéž, s. 78–79.

[...] / Šaldu asi pobouřil Lumír a Světozor. Řekl jsem mu, že by ovšem on a snad někteří měli mít svůj orgánek – Sova prý na to již myslel také. Tak tedy bude snad nový plátek, tj. Rozhledy by se rozpadaly na své části, Moderní revui, Šaldu atd. V Době Šalda tak jak v Rozhledech psát nemůže a myslím, že to ani jemu není v prospěch. Počkáme tedy.“

Machar reagoval distancí od *Rozhledů* a další různosměrnou korespondenci prostupuje strategie tiskových prohlášení a polemik. Formuloval také protest proti *Kronice* po Šaldově výzvě⁴²⁷ – „abys ty všechny naše myšlenky shrnul do několika lapidárních vět, jak je dovedeš postavit jen Ty, a poslal nám ten protest k podpisu. Podepíšeš Ty, Sova, já. Co je s Mrštíkem, nevím; budu mu psát zítra [...]. Což Chocovi? Znáš se s ním blíže? Já ne. A Březinovi, Šlejharovi?? To jsou mně všechno jen jmena, nevím o nich nic. / V protestu vytkni prosím tu pravdu, že *silná láska může jen stát na silné nenávisti*, že ji předpokládá; že kdo neumí silně nenávidět, neumí silně milovat; že láska *rozlitá po všech* je vlašná ropuší *lhostejnost*, indiferentnost – diletantismus, z něhož musíme vybřednout. Masaryk, když přečetl ty elaboráty, řekl pěkně: Ti ať se učí dřív nenávidět, než budou chtít milovat; tj. neumí ještě nenávidět.“⁴²⁸

Svůj postoj se Macharovi naopak snažil vysvětlit F. V. Krejčí,⁴²⁹ jenž se vzdaloval z Masarykova (v červnu 1896 přestal také spolupracovat s *Naší dobou*) i Macharova vlivu a jako hlavní příčinu všech problémů určoval Šaldovu nesnášenlivost a nespolehlivost, označujíc jej za lháře. Stvrzoval tak vlastně v protikladné interpretaci Šaldovu zásadní roli jak před vydáním manifestu, tak pro jeho přijetí. Ostře se vůči protestujícím jakožto nepřátelům v dopisech naopak vymezoval Pelcl, 22. 4. např. Macharovi vyčinil: „jste mravně zvrhlým a nebezpečným individuem, že jste již ve škole (Šalda byl Vaším spolužákem) byl svých žáků udavačem a denunciantem, že jste jím zůstal i na vojně, kdež jste se po kariéře hnal denunciacemi a neslýchanou surovostí a brutalitou k mužstvu; že jste jím zůstal i jako literát a dral se do výšky po hlavách svých přátel, např. Vrchlického [...] vyčíhav vhodný okamžik, abyste se z čista jasného přátelství zákeřně na něho vrhl a na jeho místo vyšvihl, k čemu nejen Sursum slouží (chválíte se tam dost!),

⁴²⁷ Zasláno s podpisy J. S. Machara, Antonína Sovy, F. X. Šaldy a Viléma Mrštíka vyšlo v *Času* 18. 4. 1896. Za *Kroniku* se postavili a podezření odmítli Josef Pelcl, Jan Třebický, F. V. Krejčí a František Soukup v Zaslánu v *Rozhledech* (květen 1896). Svě Zasláno pak napsal i Mrštík (*Rozhledy*, červen 1896).

⁴²⁸ F. X. Šalda J. S. Macharovi 10. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar; Šalda – Macharovi 1969, s. 80–81).

⁴²⁹ F. V. Krejčí J. S. Macharovi 16. 4. 1896 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 81–82).

ale i Moderna prý sloužití má, proto Šalda nechtěl v Moderně býti a podepsati.“⁴³⁰

S díky za stylizaci protestu Šalda Macharovi 16. 4. vykreslil své pocity: „Je mi trapno. Jaký je to vzduch v Praze! V jaké shnilé močálové atmosféře tu žijeme. [...] / Ty nevíš, jak je mi zde. Vidím lidi, znám je, znám tu havěť bez mozku a bez srdce – a oni rostou, tuční to, kypí to a pohlcuje nás a naše lidi. Nezranitelné je to. Nezmarové. Jako polypové se to množí, jako rakovina to rozežírá všechno, co nebylo zasaženo ještě. / Mně je zde k zalknutí. Vzduch, vzduch mi dejte, chce se mi křiknout často, jinak se tu zadusím. / Žiju tu v takové vzduchoprázdné prostoře. S nikým nemluví, s nikým se nestýkám. Chodím jako prašivá ovce vyloučená ze stáda. Znamenáný. Jsou dny, že nepromluví v nich dvacet slov. A na mozku tíha stoupá, péro se hnuší, číst se hnuší. A člověk vláčí se ulicemi jako otrávený pes.“⁴³¹

Téhož dne se Šalda v podobném duchu rozepsal o své „české otázce“ Růženě Svobodové, a to s patrnými ohlasy Masarykova náhledu. „Že český čtenář je opicí, má hlubší příčinu; je to proto, že český člověk vůbec (i spisovatel, a ten předem) je opicí, a největší ten, kdo si to zapírá a ani neuvědomuje, poněvadž ten opisuje a napodobí všechna lieux communs cizích autorů a kultur, splašky a pomeje [...]. / Já nazírám zcela jinak na literaturu, než je běžno. Všichni myslí, že literatura otiskuje, odráží současnou společnost – já právě opačně soudím: literatura tvoří společnost, lidé berou z literatury (ze snů a citů a přání a idejí autorů) své zvyky a mravy. / Mně pravá literatura je *boj o stvoření nového člověka, nové jeho kultury*. Typ český kupř. nejde nalézt, nejde ho okopírovat podle skutečnosti (tím, že bych hledal originální staré sedláky a věrně je maloval) – typ český se musí *stvořit* literaturou. Literatura musí stvořit českého člověka a musí zabít českou opici. A to mně znamená: *autor sám nejdříve musí stvořit v sobě člověka a zabít opici*. / My nemáme českou kulturu, poněvadž nemáme český názor světový. [...] / Česká literatura nebude kreslit české lidi – ona musí víc, ona je musí *stvořit*. A to činila každá národní literatura. / Mně napsat umělecké dílo je *vybojovat boj se sebou samým nejprve*. [...] / Básník svou básní rozřeší si problém svůj, svého života, své smrti – nic víc. On básní se musí *dobojovat* něčeho, musí získat něco, musí tu po básni stát *jiný, změněný, nový*, než stál před básní. Kde toho není – tam není umění – tam je *opičáctví*. A tak je tomu všude, všude v Čechách. Nikdo neřeší si básní, uměleckým dílem svoji nejvnitřnější, nejsvětější záhadu – nedobývá si *nové, lepší duše, nového lepšího srdce jako člověk*. U nás je jen řezba lupénkou – víc nic. Já dnes

⁴³⁰ Josef Pelcl J. S. Macharovi 22. 4. 1896 (tamtéž; Vojáček 2000, s. 94 a 83).

⁴³¹ F. X. Šalda J. S. Macharovi 16. 4. 1896 (tamtéž; Šalda – Macharovi 1969, s. 82–83).

odsuzuju celou českou literaturu naprosto a absolutně. Nikdo nedovede být člověkem. [...] / *Prostřední člověk* – to je český člověk a prostřední člověk je nejnebezpečnější člověk na světě.“⁴³²

Za všeobecným pocitem zmařené možnosti a skepsí jako by svým způsobem konečně prosvítal reálný, třeba vynucený a znovu promýšlený individualismus. Srov. Šaldovu polemickou glosu vůči Krejčímu v dopisu Macharovi: „Já vidím a viděl a napsal jsem to v knize Masarykově právě *individualismus*, a velmi rozhodný: oprava se musí dít každým *já*, žádnými abstraktnými institucemi. *Já, ty, on* se musí z nitra reformovat; vlastenectví, to je láska *určitého* bližního, mně nejbližšího. Celá kniha bojuje proti diletantismu, proti *tolerantnosti* – a on řekne, že Masaryk není individualista. A jak nerozumí tomu pojmu! Jemu individualista je – *egoista* a nepřítel sociálnosti. Jak ubohé!“⁴³³

„Hádky o formalie a kozí chlupy“ aneb „Nechat to všecko a pracovat“

Osobní rozměr veřejných i korespondenčních rozepří a obviňování si pravidelně komentovali Machar a Masaryk, např.: „Vidět ve všem nečestnost a neprogramovost. Věřte, ti lidé nemají co psát, nemají co říci. Dejte pozor, za krátkou dobu budou v Rozhledech vyšlapávat nejprimitivnější pravdy, již to dělají dnes a bude se vlastenčit, už se to dělá teď a dávno. Mne to pranic nerozčiluje, doufám, že Vás také ne“ (Masaryk 25. 4. 1896). – „Posílám ten dopis Pelclův Šaldovi s ujištěním, že je Pelcl Trottel. / A teď: mně píše, co Šalda o mně řek, Sovovi, co Šalda o něm řek, Šaldovi, co Sova, atd. – co je to diplomacie? (Přikládám dopis Šaldův.) Uvidíte, že se Pelcl ještě tak vykoupá, že se ani nepozná. / [...] Dnes jsem klidný, ale věřte mi, ten chlap mi udělal strašlivou bolest. Jako když mi svět obrátí na ruby. [...] Budu se také ještě učit do 50 let jako Vy“ (Machar 28. 4.). Machar zároveň organizoval zveřejňování různých polemických vystoupení pod heslem „bud' pokrokáři, nebo my!“ (1. 5.). – „Já z toho mám dojem, jako kdybych se byl přepil podmáslím – celá ta moderna a to pokrokářství a ten realismus atd.“ (Masaryk 6. 5.). – „Neškodí docela tahle patálie. Jsou-li mezi náma plevy, ať odletí, proto je vítr vítán. [...] Šalda je neobyčejný člověk a neznám chyby (ty ,chyby' dle názorů šosáků), které bych mu neodpustil. Vidíte Krejčího: jako kritik omlouvá Verlaina, člověka ničemného, nízkého atd., člověka rváče, pederasta, ochlastu – všechno omluví a odpustí – ale Šaldovi přičte za smrtelný hřích každý neprozřetelný klep a každé ostré slovo, které řekl

⁴³² F. X. Šalda *Růženě Svobodové* 16. 4. 1896 (LA PNP, f. F. X. Šalda; Šalda – Svobodová 1969, s. 120–121).

⁴³³ F. X. Šalda *J. S. Macharovi* 6. 5. 1896 (tamtéž; Šalda – Macharovi 1969, s. 87–89).

tento poťouchlému Pelclovi!“ (Machar 8. 5.). – „To s tou politikou ještě zde vázne: není lidí k tomu. Je to snad smutné, ale je to tak. [...] / A vidíte – nemáte to v literatuře a v užším kroužku právě tak? Podívejte se na Modernu, atd. – totéž“ (Masaryk 13. 5.). – „Hlavní věc po mém soudu bude, odrážet a porážet je věcně prací. Nechat to všechno a pracovat – to bude mor na ně. Věřte, je to konkurence a nejasné vědomí vlastní nicotnosti – nedovedou než být negativními: my něco řekneme, a oni na to buď: ne, nebo: ano, ale atp. Těším se na odpověď, kterou jim dám Havlíčkem“ (Masaryk 16. 5.). – „Dejte pozor: jedná se tu o mnoho a *musíme* to vyhrát. Ne Pelcl – Herben, ale Masaryk – pokrokáři. Proto pozor“ (Machar 20. 5.). – „Abych to řekl stručně: Všecko to pokrokářství, realistování, modernování atd. nevydiskutovalo si ještě hlavních svých pojmů. Prosím Vás, řekněte mně, o čem ti mladší vlastně něco řekli? To bylo samé rozčilování a agitování. Teď dávají se do sebe, protože nemají starých. Od okamžiku, kdy moderna vystoupila – hádky o formalie a kozí chlupy, o věci nic. Schází jim fond, zkušenost, všechno. Dělán závěr z toho všeho: pišme si své verše a knížky a uvidíme, co z toho bude“ (Masaryk 2. 6.). – „Věřte mi, jaktěživ jsem si nepomyslel, že je vůbec možno ‚radikalismus‘ zdrtit tak, jak Jste to Havlíčkem učinil. Kdo dnes neprohlídne, je slepcem nadosmrti. Povedl-li se Vám *Havlíček*? Nevím, ale kdybych měl říci pravdu: nemyslím, že to byl *takový* titán. Tím jste Vy, jen Vy, a Vy mluvíte v masce Havlíčkově, protože je Vám milá a [...] dobře Vám sedí“ (Machar 10. 6. 1896).

Masaryk v duchu svých výzev k soustavné, organické práci projevoval nadále starost o Šaldův rozvoj; i s výhradami k jeho stylu, tematice a plánům: „Je trocha hranatý – ale to pochodí také od hranatosti myšlení. To právě mu pořád naznačuji, aby nechal toho kritického malopsaní a dal se konečně do větší celkové práce. Navrhl jsem mu historii české kritiky (od Dobrovského počínajíc). Pořád se párat v jednotlivostech a k tomu jeho abecední práce v Slovníku Ottově, je na pováženou. Konečně je na něm znát společnost těch lidí, se kterými musel být. A člověk mezi raubíři snadno se stane raubířem, třeba byl hejtmanem. To přece cítíme každý – nemít knih a nemít některého starého pána za stálého společníka, člověk by tu se zmalil tak, že by zcvrkl na pidimužíka. [...] / Krejčí, Šalda atd. jsou vlastně staří páni; jen že si kabát obrátili na ruby. Vrchlický atd. jsou jim velikáni. Žijí v tom starém. Nového nevidí nic, nesledují, nestopují, nezabírají. Ani Šalda (o Krejčím zbytečně mluvit). Šalda kupř. nevidí na Sovu, co má z Vás, vlastně pro Vás. Facit: nejsou to kritikové, žurnalisté organičtí, organizující a stojí Vám v cestě“ (18. 5.). – „Jen kritiky tu nestačí. Proto domlouval jsem Šaldovi, aby se dal do větší české práce: (Dějiny kritiky u nás např.) Nevím, co dělá, nevidět ho“ (6. 8.). – „Šaldy nevidám. Mějte ho ku práci souvislé a co

možná české. Literární kritika česká (historie) byla by zajímavá a posílila by nás velmi, neboť Mácha, Koubek, Havlíček, Neruda, i NL v té Příloze atd. chtěli již a začínali, co chceme a dohotovujeme my. To by velmi vyniklo a stala by se organická souvislost naše s minulým patrná“ (12. 8.). – „Po dlouhé době viděl jsem tam Šaldu – jaksi nečerstvý (fyzicky také). [...] / Mně bohužel přednášky nastávají – nevím, ale cítím to jako Vy svůj bankovní úřad. Ani byste nevěřil. Ale já obyčejně v hlavě mám něco jiného a říkat mám také něco jiného a přece kloudného – to je nemilý rozpor“ (4. 10.). – „Byl u mne zase jednou Šalda. Vidím, že to v něm pracuje. Chce udělat doktorát – možná, že pomýšlí na habilitaci z kritiky a literatury. Byl to můj starý plán s – Schauerem, pak jsem k tomu měl Šaldu – po oklice s Rozhledy vrací se k plánu. Kdyby se ještě všeličemu přiučil, byl by na univerzitě proti Vrchlickému a těm ostatním literárním kantorům dobrým. Ale zdá se mně, že na ten čas je vyčerpaný. (Ptáčníkem je skutečně on,⁴³⁴ máte tedy pravdu Vy.)“ (13. 10. 1896). – „Šalda pracuje a chce z jara zadat svou dokt. práci. Chválím mu to – moc se smál, když jsem mu řekl, že je to na šosáky mor, dokázat, že nedovedou být šosáky jen oni. To je ‚dynamit na kvadrát‘, smál se a dobře to řekl. Já to těm různým mladíkům vždycky říkám, že Goethovi nevadilo dr.-ství. Potěšil mne tím, jak mluvil o Vás [...]. Doufám, že si své myšlenky sehledá a že je napíše – všelicos dobrého mně vykládal“ (5. 11. 1896).

V roce 1896 se na druhé straně prohlubovalo Macharovo souznění s Šaldou, přerůstající v přátelství. Téma Masaryk se stalo vedle bojových porad (týkajících se polemik v rámci generace, především s okruhy *Rozhledů* a *Moderní revue*) a pochval jedním z prubířských momentů v jejich korespondenci. V květnu Machar ocenil Šaldovy polemické schopnosti: „Drahý příteli, dnes jsem dostal Českou stráž a radostně Ti tisknu ruku. Polemika je brilantním uměleckým kouskem, který Ti z duše přeju a z duše závidím. Osobně je mi Krejčího líto – ale exponoval se proti nám za člověka prostředního, neumělce, jehož občanskými ctnostmi (obětavost, poctivost, příměst) trumfoval proti tomu, co je nám nejsvětějším na světě. – Šaldo, věř, dlouho jsem neměl takovou radost jako dnes z Tvého výkladu našeho individualismu – jako bys mi z duše mluvil! – Myslím, že literární část našeho boje je tím vyhrána, – co napíšeme my – Sova, já –, budou rány do zad prchajícího. / [...] Pozoruj též snahu zatáhnout do toho Masaryka. Ale běda jim! Snad se

⁴³⁴ Masaryk se zprvu domníval, že jde o pseudonym Arnošta Procházky. „Četl jste ‚Ptáčníka‘ (prý Procházka) v Lit. Listech? Potěšil mne tím, co řekl o Vás. Psal jsem mu, aby mně napsal v tom směru studii o – Vás. Nedivte se, bude-li tedy něco o Vás. Šaldy nevidět nikde po listech – doufejme, že pracuje na něčem větším“ (Macharovi 28. 9. 1896, zmíněný dopis Procházku jistě pobavil). K pozdějším pseudonymovým sporům viz kapitolu Polemika – spojení a odloučení (zde s. xxx–xxx).

i v tom shodneme: mně je Masaryk dnes tak velikým, jakým bude doufám jednou sta a sta tisícům u nás za padesát let po své smrti. A já se za něj budu bít do posledního nepřerванного nervu.“⁴³⁵

Šalda 22. 5. s potřebou vyhranit a „kultivovat“ umění polemiky souhlasil: „Vzácné je mi zejména, že se setkáváme právě v tom individualismu, který je nám tuším oběma tím dražší, čím méně se mu rozumí a čím více se pohazuje posměchem a karikuje. To, co píšeš o *moderním* způsobu, jak vésti polemiku, je mi také tak z duše promluveno, a já před několika dny v rozhovoru s Herbenem skoro stejným způsobem jsem se vyslovil. Ano, řekl jsem, on podá vždycky *literární psychologický portrét* ve své polemice; polemické partie jsou tu vlastně jen vedlejší, jen tak zdivem z nouze. Tak tomu bylo již v hálkovském boji, tak je dnes i s Karáskem. Takové polemiky jsou skutečné literární dokumenty. Ty ocení teprve příští literární historik – ten najde tu podobiznu, opráší, zavěsí do galerie. U nás to byly posud velikou většinou, jak výborně charakterizuješ, advokátské procesy, nudná scholastika nedovtipu a slovíčkářství. / Že má a může být polemika uměleckým dílem, jemně řezanou hračkou rozmaru a nálady, bibelotem, portrétem literárním, nikomu nenapadlo.“

Dále Šalda formuloval svůj názor na Masaryka: „Respektuju jej vždycky, i když s ním někdy nesouhlasím. Jak hluboce on formuloval naše české záhady, jak *stvořil*, doslova *stvořil* moderní naši otázku – před tím klobouk dolů. A vlastně: dnes ani dosah toho dobře nechápeme – jak jsou, jak *přijdou* události, tak se teprve hloubka té jeho formulace vyjasní. Myslím, že dal hlubokou a širokou bázi pro rozvoj moderního světa českého na padesát, sto let. To je jistého druhu báseň, co ten člověk stvořil a smyslnil, epos budoucnosti, formulace ne mrtvé hlíny, ale živých těl a živých duší. Já mnoho pochycuju teprve dnes také, ve styku: vidíš kupříkladu, jak je to zajímavé, – on není estetik, duch formový a plastický, a já i na tom poli, kde myslím si jsem tak trochu doma, – mnohému se od něho učím. On je opravdu dobrý a užitečný v nejlepším, nejčistším smyslu slova: i když nesouhlasíš, učíš se a prospívá ti.“⁴³⁶

Svůj vztah k Macharovi musel ovšem Šalda jinde mystifikačně zakrývat: „Já tedy utonul v Macharovi? [...] / K tomu jen několik slov. *Obsah* toho, co jsem napsal v článku o Macharovi, ty jeho ideje a sny a touhy, psal jsem Vám dávno a dávno a mluvil dávno a dávno – všecko. Machar mně neřekl nic nového, to všecko bylo mé a dávno mé. [...] / Vás

⁴³⁵ J. S. Machar F. X. Šaldovi před 22. 5. 1896 (LA PNP, f. F. X. Šalda; Šalda – Macharovi 1969, s. 93).

⁴³⁶ F. X. Šalda J. S. Macharovi 22. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar; Šalda – Macharovi 1969, s. 91–92).

se můj článek o Macharovi nijak netýká, jen jeho. *Vám jsem nic neubral. Co dal jsem Macharovi, nevzal jsem Vám.* [...] / Můj styk s Macharem je docela vnější (za měsíc jeden list, vnější, o literární situaci). List krátký, ve chvatu psaný i jím, i mnou. Intimita duše žádná.⁴³⁷

S počátkem července 1896, když už boje rozkládající původní představu *České moderny* utichaly, Masaryk vyzýval Machara, aby formuloval jakési filozofické resumé všeho, co se odehrálo od tzv. Hálkovy aféry: „Přemýšleval jsem o Vaší situaci. Zdá se mi, že byste (kdy, nevím, jistě to nespěchá) o zániku moderny měl veřejně promluvit. Vy jste modernu pokřtil a oblekl a teď, když Rozhledy prohlašují, že je po ní a po všem tom, co se stalo, mohl byste a snad měl promluvit Vy. Rozhledy dost chytrácky z toho udělaly aféru Masaryk – oni, v tom jim dává Niva atd. – šlo také o Vás a hodně o Vás. Není mně věc docela jasná, ale cítím to tak jaksi: I když jste nevystupoval jako generál veřejně, přece jste jím byl, ať tedy Vaši oficiři vidí, že se Vás mohou držet. Opakuji, není mně to ještě jasné, ale tak nějak měl byste se ozvat. [...] Nezdá se Vám, že po hlasech (Pelcla), Krejčího atd. o Vás, měl byste promluvit i Vy? A k nim ovšem – hodně rozumně, pronikavě, z vysoka.“

„Takové polemiky jsou skutečné literární dokumenty“

Modernismus vyrůstal v Čechách z různých kořenů, jež předurčily jeho podobu i diferenciaci, kterou provázely diskuse o podstatě a směřování moderního umění (syntetismu)⁴³⁸ a také silové, polemické (sebe)vymezování autorských okruhů, jež působily paralelně a stále častěji a se stále zřetelnějšími osobními averzemi se pouštěly do vzájemných sporů. Různorodé hledání moderních principů a odhodlávání k činům, které jsme sledovali prostřednictvím soukromé korespondence, provázelo vzájemné autostylizační ujišťování o osamělé jistotě a víře ve vlastní, individuální síly – toto formování sebedůvěry také koneckonců po všech zklamáních zůstalo.

Významná byla nepochybně pozice T. G. Masaryka, jeho aktivity a komentáře dokládají mnohé politické vlivy a motivy, které provázely rozmach uměleckého modernismu v Čechách. V březnu 1896 ostatně Masaryk otevřeně Kramářovi napsal: „*Běží tedy o můj vliv na studenty a na mladší vůbec. Ten je, a je značný. Vidět přímo, jak za mnou (a za námi!) šli do strany, co jsem od strany, jdou také od strany. V pokrokářství je rozklad úplný. Baxa a Rašín izolování. Je to moderna, nejasná neurčitá,*

⁴³⁷ F. X. Šalda *Růženě Svobodové* 21. 1. 1896 (LA PNP, f. F. X. Šalda; Šalda – Svobodová 1969, s. 142–143).

⁴³⁸ Viz kapitolu Hledání nové syntézy (zde na s. xxx–xxx).

ale je tu. Tedy vliv je. Ale mně je velikou otázkou, kam tu mládež dirigovat? Zatím proces je více negativní, odhazují minulost pokrokářskou – ale kam s nimi, hledíme-li ke skutečným stranám a poměrům? Třeba říkají, že nechtí politizovat, budou se přece pro politiku připravovat, a tudíž běží i o otázku politickou.“⁴³⁹

Viděli jsme, že pojem „M/moderna“ se proměňoval, byl užíván (přijat) nejprve neoficiálně, v širším smyslu označoval všechny mladé, resp. nové a politicky a literárně potenciálně opoziční, tedy moderní. Během názorové diferenciaci uvnitř tohoto širokého proudu se jeho význam postupně zužoval. Jedna z rozličných realizací představ o modernosti je známa pod názvem prohlášení *Česká moderna*. Koneckonců i Masaryk střídal sebestylizační polohy Já mladý (ve smyslu moderní) a Oni mladí (věkem, nehotovostí, dokonce malí, omezení). Kromě Machara a ještě Herbena (jemuž však Masaryk poněkud ironicky přezdíval Majstr a jeho oddanosti si příliš nevážil, považoval ho za politicky a literárně naivního) jako by se mladší a mladí literáti báli vstoupit do Masarykova silového pole, nebo se z něj hleděli brzy vymanit (nevypudil-li je TGM sám). Bylo příliš mocné a autoritativní, i věkový odstup byl znát. To je ostatně i případ Šaldův, který Masarykovu myšlenku rozuměl, nicméně nesdílel jej bezvýhradně a na jeho pojetí literatury ani nemohl navázat, neboť svůj koncept umělecké tvořivosti rozvíjel jinak, jako nezávislý a svézákonný duchovní prostor.

Materiál, z něhož jsme obsáhle citovali, demonstroval složité a dynamické vztahy uměleckého a politického světa,⁴⁴⁰ zároveň nedělitelnost názorových stanovisek a požadavků od osobních vztahů – což paradoxně představuje i leitmotiv dobové diskuse: všichni si právě na rozhádanost a nestálost, na marasmus českých poměrů stěžují. V této situaci vnímali někteří, zvláště Machar a Krejčí (na rozdíl od Šaldy), literární oblast tzv. moderny jako neproblematickou⁴⁴¹ – na rozdíl od politické. To rovněž ukazuje, že projekt, jehož výsledkem bylo prohlášení *České moderna*, nebyl tolik hlasem potřeby a budoucnosti umělecké jako politické, vynikal hlavně politickou tendencí podvrtnou vůči

⁴³⁹ T. G. Masaryk Karlu Kramářovi 8. 3. 1896, in: *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, ed. Jan Bílek – Helena Kokešová – Vlasta Quagliatová – Lucie Swierczeková (Praha: MÚA, 2005, s. 271).

⁴⁴⁰ K souvislostem a významu korespondence Masaryk – Machar viz Doubek – Merhautová 2017.

⁴⁴¹ Např.: „Politika nás jen tříští, ona též bránila tak dlouho nějakému spojení. Jediné, kde je vítězství téměř na dlaní, je literatura... Jako literární hnutí přerostlo pokrokové a realismus a staví se dnes v Moderně nad jeho hlavu, tak přeroste i v lůně Moderny politické živly – již proto, že se dnes v politice nedá absolutně nic dělat“ (F. V. Krejčí J. S. Macharovi b. d. [asi konec října 1895], LA PNP, f. J. S. Machar; Vojáček 2000, s. 79–80).

mladočechům. Bazíroval na pojmu individualismus, který byl pojmán společensko-kriticky. Nemohl (ani o to neusiloval) dostačovat specificky estetickým požadavkům nejvýraznějších mladých kritiků, nepřinesl v tomto ohledu nic nového, co by již v předchozích letech neobsahovaly texty a polemiky Šaldovy, Karáskovy či Procházkovy, např. v pojetí kritiky jako tvůrčího uměleckého žánru, proti pojetí utilitárnímu a didaktickému.

Nahlédneme-li do dobového dění podrobněji, je zřejmé, že text – žánrem manifest – s názvem *Česká moderna* nereprezentuje celé modernistické hnutí, resp. snahy části mladé umělecké, literární generace devadesátých let 19. století. Šlo o jeden z dobových konceptů, které působily souběžně, a – byť vyrůstaly ze společných základů – v kontroverzích. Vedle výrazně politicky založeného okruhu, který vykrytalizoval po hálkovských polemikách (jimž impuls udali Machar s Masarykem) mj. v přípravách nerealizovaného almanachu, a jeho nepochybně vlivného manifestu s mnoha vztahovými potencemi tu v těchto letech působí především dekadentně symbolistická *Moderní revue* odmítající mimoumělecké vlivy na umění, své snahy rozvíjí tzv. Katolická moderna s časopisem *Nový život*, naopak z podnětů krajního uměleckého individualismu a politicky radiálního pokrokářství vyšel S. K. Neumann při propagaci vlivných idejí anarchismu (*Nový kult*), svébytným estetickým programem byly dále např. básnické eseje Otokara Březiny. Teprve všechny tyto proudy – jako alternativní výsledky předchozích kritických činů a polemik a stvrzení již probíhajícího generačního rozrůžňování – pak skládají modernu konce století, jinak a přesněji řečeno: představují český modernismus.

Navzdory často zaznívajícím floskulím tedy *Českou modernou* český modernismus nezačíná, ani se nevyčerpává. Nelze však ani jednoduše tvrdit, že jde o jeho nějak ohraničitelné završení či vyvrcholení. Podstatnějším – ačkoli to může vypadat paradoxně – se nám jeví proces rozpadu úsilí o nějak předem deklarovanou jednotu, který *Česká moderna* akcelerovala. To, co bylo dobově pocíťováno jako nedostatek a zmatek, můžeme z odstupu nahlížet jako dosažení a otevření prostoru pro skutečnou moderní mnohost. Nutná a podněcující generační diferenciaci se v tomto smyslu stala vlastním znakem modernosti a naplněním individualismu, po němž *Česká moderna* volala (ostatně již při jejím vzniku vkládaly jednotlivé dotčené osobnosti do hry své zvláštní významy a cíle), který odporuje snahám o jednotu a otevírá prostor pro střetávání a prolínání. Důležitější než hledat hierarchii jednotlivých projevů „moderních“ snah a určovat dominanty je právě vědomí jejich rozličnosti a zkoumání jejich různorodých, proměnlivých a dynamických vzájemných vztahů, které se projevovaly především

v textech programových a (následně) polemických a jejichž pozadí a osobnostní konstelace ukazuje mj. dochovaná korespondence mezi jednotlivými aktéry.

Masaryk lidem „jen trochu myslícím“

Každodennost a hilsneriáda⁴⁴²

1899–1901

Vždy ten, kdo více myslí, vyhrává.⁴⁴³

Nevím, že lidé u nás tak málo, hrozně málo myslí.⁴⁴⁴

(T. G. Masaryk)

Symbolický obrat „myslící člověk“, resp. „myslící lidé“ se v textech T. G. Masaryka objevuje často. Jako jeden z leitmotivů jeho prací zdůrazňuje, kdo je adresátem a co je jejich kritériem; je kruciálním hlediskem Masarykovy neustávající polemčnosti a nabádavosti.

Rozumová způsobilost a činnost je podmínkou kritického myšlení a v Masarykově pojetí by měla mít praktický vliv, životní dosah. Od osmdesátých let 19. století tento imperativ aplikoval především v pojetí vědy i umění, v letech 1885–1887 v diskusi uvedené článkem *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou?* a ve sporech o pravost *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*. „Každý rozumný člověk“ by měl chápat a akceptovat potřebu racionálně založené kritiky a svobodně se rozvíjející vědy. „Myslícím lidem“ v první řadě, nikoli přirozeně pasivní většině, Masaryk adresoval své výzvy k zamyšlení. Myslící znamená vzdělanější, prohlubující své vzdělání, specializující se: myslící vědecky a filozoficky, politicky, právnicky, ekonomicky... S tím souvisí schopnost kritického hodnocení toho, „jak se myslívá“, tedy v běžném životě převládajícího bezmyšlenkovitého přejímání idejí, hesel a frází. Myšlení koneckonců vede k očišťování významů věcí a jevů, k hledání aktuálního smyslu, a to hlavně cestou logiky – tak i časté Masarykovo „myslím“.

Zásadní apel na myšlení „klidné a objektivní“ a zdravý rozum („to se rozumí samo sebou“) najdeme v různých obměnách i v Masarykových pracích a polemikách z let samého konce a počátku přelomu století. Vztahuje se k politice: ve straně staročeské i mladočeské shledával „jen hrstku lidí myslících“ a ptal se, „je-li v národě našem ještě lidí myslících“,

⁴⁴² Masarykovy texty a materiály jsou soustředěny in: Masaryk 2019 (*Hilsneriáda. Texty z let 1898–1900. Spisy TGM, sv. 24a*, ed. Luboš Merhaut, Praha: ÚTGM – MÚA, 2019; zde též Bibliografie hilsneriády – Merhaut 2019).

⁴⁴³ Masaryk, T. G.: Hospodářský a sociální význam vzdělání, in: *Učitel a škola ve službách lidu. Snahy a nároky českého učitelstva* (Karlín: Ústřední spolek jednot učitelských v Království českém, 1900, s. 3–9, nepodepsáno) → Masaryk 2019, s. 858.

⁴⁴⁴ Masaryk, T. G. in: Lidová schůze ve Svojanově, *Čas* 14, 1900, č. 83, 15. 7., s. 2–4 (šifra P.) → Masaryk 2019, s. 852.

psal o potřebě „zamyslit se“.⁴⁴⁵ Je úzce spjat s moderním pojetím vědy a s výzvami k zásadám, mj. k neustávající drobné práci: „V tom je zároveň již ta přesnost: mít pozornost na to, čeho nikdo nedbá. Tím se liší člověk vědecky myslící od vědecky nemyslícího, že postihuje důležitost v tom, co jiného nezajímá. [...] Rozumí se samo sebou: vzdělání všeobecné, vzdělání, po kterém každý myslící člověk prahne, musí být světové. Ale to neznamená třeškat po světě, politický národní kosmopolitismus, nýbrž pochopit svět z našeho českého hlediska.“⁴⁴⁶

„Mluvíme-li stále o vědomostech – co je vědění? $2 \times 2 = 4$. To je vědění, bezpečnost, naprosté vyloučení skepse, pochybnosti. Vědění je vědět, co dobře víme, a vědět, co nevíme. Člověk skutečně vzdělaný, vědecky myslící liší se od nevzdělaného, vědecky nemyslícího tím, že je si vědom toho, co vědět nemůže. Vědění je vědění přesné: měřit, počítat, vážit. Při vědě a vědění hlavní věcí je ne *obsah*, ten je obyčejně nadmíru skrovný, nýbrž *metoda, způsob, jak se na věc díváme*. Metodou se liší člověk vědecky myslící od člověka vědecky nemyslícího. Obsah vědomostí je dost stručný; nejdůležitější výtěžek věd dá se shrnout do několika vět – to není hlavní věc, nýbrž dostat se k nim a mít bezpečnost přesného vědění.“⁴⁴⁷

Kritériem i nadějí je pro Masaryka nejen „myslíci Čech“ či „myslíci Francouzové“ atd., ale i „myslíci žid“. Z hlediska obecné moderní racionality Masaryk také formuloval své stanovisko *O sionismu* v lipském sborníku *Zionisten und Christen*, který mu byl na přelomu let 1899 a 1900 věnován:⁴⁴⁸ „Chápu však sionismus především morálně; myslící, pokrokový žid si uvědomuje nedostatky svého charakteru a svého světového názoru; v sionismu spatřuji, abych použil známého slova, kapku prorockého oleje. / Myslíci žid uznává svoji spoluvinu na nedostacích současné kulturní práce; myslící žid chce obrození, a proto musí kupředu a nad obecné nedostatky naší civilizace. Tu nepostačí sama změna lokálního prostředí, tu běží o přerod z nitra,

⁴⁴⁵ K l. máji 1898, *Naše doba* 5, 1897/98, č. 8, 20. 5. 1898, s. 728–729 (šifra M.).

⁴⁴⁶ Jak pracovat? Přednášky z roku 1898, *Hlas* (Skalica) 1, 1898/99, č. 4–6, 11 a 12, 1. 10. 1898 – 1. 6. 1899, s. 103–112, 137–140, 171–174, 326–332, 362–365; 2, 1899/1900, č. 1, 1. 8. 1899, s. 6–18 → Masaryk 2019, s. 147–181 (cit. s. 160 a 173).

⁴⁴⁷ Vývoj evropské společnosti v 19. století. (Výtah z přednášky prof. dr. T. G. Masaryka konané v lidových kurzech učitelských), *Česká stráž* 10, 1899, č. 15–19 a 21, 12. 4. – 24. 5. → Masaryk 2019, s. 248–315 (cit. s. 250).

⁴⁴⁸ „Herrn Prof. Dr. T. A. [sic] Masaryk, dem wackeren Wahrheitsforscher in Ergebenheit und Verehrung!“ (Panu profesoru Masarykovi, statečnému hledači pravdy v oddanosti a úctě.) – Von Prof. T. A. Masaryk (Prag): Ueber den Zionismus, in: *Zionisten und Christen. Ein Beitrag zur Erkenntnis des Zionismus*, usp. Emil Kronberger (Leipzig: M. W. Kaufmann, 1900, s. 84–85) → Masaryk 2019, s. 589.

na kterém ovšem musíme spolupracovat též my křesťané, jakožto spoluvinní. Nemýlím-li se, tvrdí sami sionisté, že kolonizace Palestiny je určena jako pomoc jen pro určitý díl židovstva – pro ty, kdo se nastěhují, zůstává právě ta těžká úloha. / Klerikální antisemitismus a šovinistický nacionalismus jest ovšem sociologicky a politicky slepý a neumí ve svém úzkoprsém simplismu pochopiti, že rostoucí složitost společenské organizace nevylučuje, nýbrž naopak doporučuje samostatné, uvědomělé židovstvo.“

I.

29. 3. 1899 byla zavražděna v Březině u Polné na Českomoravské vrchovině devatenáctiletá Anežka Hružová. Záhy byl případ nahlížen jako tzv. rituální vražda a v dubnu byl zatčen a v červnu obžalován židovský mladík Leopold Hilsner (* 1876). 12. 9. byl v Kutné Hoře zahájen (první polenský) proces s Hilsnerem. Jedním z žalobců (jako právní zástupce rodiny Hružovy) se stal ambiciózní státoprávně radikální politik (a dřívější obhájce Omladinářů) Karel Baxa, obhájcem byl Zdenko Auředníček. 16. 9. byl Hilsner odsouzen k trestu smrti. 19. 9. t. r. byla ve Francii udělena milost Alfredu Dreyfusovi, židovskému důstojníkovi křivě obviněnému a odsouzenému pro vlastizradu.⁴⁴⁹ V září 1899 se T. G. Masaryk začal vyjadřovat k případu. 17. 10. byla zrušena jazyková nařízení dávající českému jazyku stejná práva jako německému, následovaly nepokoje i protižidovské demonstrace v českých a moravských městech. O rituální vraždě jako faktu mluvil především katolický klérus (na začátku listopadu např. královéhradecký biskup Eduard Brynych). 6. 11. vyšla Masarykova brožura *Nutnost revidovati proces polenský* (1899), byla ihned úředně zabavena, záhy byla znovu vydána po interpelaci Ferdinanda Kronawettera a dalších poslanců říšské rady. V listopadu následovaly studentské demonstrace proti Masarykovi na univerzitě i před jeho bytem, v důsledku tohoto opakovaného napadání mu byla udělena nucená dovolená do konce semestru. 28. 11. 1899 krajský soud v Kutné Hoře požádal lékařskou fakultu české univerzity v Praze o odborné dobrozdání. 13. 2. 1900 byli Masaryk jako autor brožury a Herben jako její vydavatel v tiskovém procesu odsouzeni k pokutě. Obdobně byli postiženi pro porušení tiskového zákona (z roku 1862) několikrát, také za druhou Masarykovu brožuru *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (březen 1900), rovněž nejprve konfiskovanou. 25. 4. po zmatečné stížnosti a nových odborných posudcích nejvyšší soud a kasační dvůr ve Vídni zrušil

⁴⁴⁹ K tzv. Dreyfusově případu jako aféře (1894–1906) viz zejména Griffiths 1991.

kutnohorský rozsudek a předal případ krajskému soudu v Písku. Tam se ve dnech 25. 10. – 15. 11. 1900 konal (druhý polenský) proces; Hilsner byl odsouzen k trestu smrti pro účast na dvou vraždách (druhá s podobnými rysy se odehrála v nedalekém okolí, mrtvola Marie Klímové, zavražděné v červnu 1898, byla nalezena 27. 10. 1898). Nová kasační stížnost dr. Auředníčka byla v dubnu 1901 zamítnuta, v červnu byl rozsudek změněn na doživotní žalář. V roce 1918 císař Karel Leopolda Hilsnera omilostnil (zemřel v roce 1928 ve věku 59 let).

Nejde nám o podrobnou historickou rekapitulaci⁴⁵⁰ či interpretaci událostí, nýbrž o zvláštní případ polemiky zasahující dobovou každodennost a o Masarykův hlas. Hilsneriádu (českou „dreyfusiádu“), vyvolanou „záhadným“ kriminálním případem a následnými soudními procesy, lze charakterizovat jako společenskou aféru týkající se všech aspektů těchto událostí, především politických a antisemitských, podle převažujících hlasů pak jako kampaň proti Hilsnerovi a jeho obhájcům, hlavně proti Masarykovi.

Jde o aféru jako vyhraněnou podobu polemiky; rozsáhlou a společensky rozbíhavou polemickou výměnu, v níž dominují politické, propagačně ideologické cíle a argumenty, v níž vskutku nejde o pravdu, ale o vítězství. Hilsneriáda jako událost (senzace) se stala středem pozornosti, možností, jak ovlivnit veřejný život, cestou, jak zaujmout publikum, především ho však politicky usměrnit, a to s deklarací tzv. veřejného zájmu. Jako aféra příznačně přecházela od otázek specifických k postojům etickým, viny a trestu, a prostřednictvím širokého spektra dobového tisku vstupovala do života společnosti jako celku; v různorodých projekcích a intervencích zasahovala do roviny osobního života protagonistů.⁴⁵¹

Masaryk tu proti většině stál vyhraněněji a se svým politicky-vědeckým realismem osamoceněji než jindy.⁴⁵² Jeho kritika právní a soudní praxe, presumpce viny, umocněna problémem antisemitismu vedla (v procesech vylučování) k politické nálepce národního zrádování. Odpovídající reakce veřejnosti na polenský zločin a oba procesy byla ovlivněna zejména kampaní katolického

⁴⁵⁰ Viz zvláště Kovtun 1994, dále Černý 1968, Hilsnerova aféra 1999, Červinka 1999.

⁴⁵¹ Srov. kapitolu Od polemiky k aféře (zde na s. xxx).

⁴⁵² V *Hovorech s T. G. Masarykem*: „Divné: ve svém životě jsem se tolikrát dostal do různých otázek i sporů, často i proti své vůli; myslíval jsem někdy, že v tolika rozličných zájmech mařím svůj čas. Teprve za války jsem poznal, že všechno, skoro všechno, co jsem kdy dělal i co mne potkalo, bylo k něčemu dobré [...]“ (Čapek [1936] 2013, s. 97).

a nacionalistického tisku (zvláště *Katolických listů*, *Radikálních listů* a *Národních listů*).⁴⁵³

II.

Způsob Masarykovy angažovanosti jako moderního svobodného ducha se nutně a opakovaně konfrontoval s celkem, všedností, banálností, nemyslivostí... a nehodlal se nechat umlčet. Sledujeme-li (i v souvislosti s hledisky literárněhistorickými), kdo, o čem a z jakého stanoviska v rámci polemiky mluvil, resp. strategii sporu, stojí proti sobě dobově běžný způsob novinářské a obecněji intelektuální práce a odpovědnosti a jeho ostrá, důsažná a neustále revidující kritika a logika argumentace. V Masarykových polemických textech ve srovnání s běžnými charakteristikami polemického žánru shledal Kraus (1994, s. 56) „téměř výhradně důraz na logiku argumentace, zatímco sugestivní, apelová a získávací stránka řeči ustupuje do pozadí, stylistické tropy a figury tu jsou zastoupeny jen velice málo. Zato nacházíme u Masaryka velké množství prostředků logické argumentace“, které jeho polemiky řadí „jednoznačně k vědeckému, daleko méně k esejistickému nebo publicistickému stylu“.

Masaryka očividně bavilo detektivní pátrání, zároveň byl ochoten věnovat se tématu soustavně a obětavě,⁴⁵⁴ vyložil chyby věcné i procesní, konzultoval s odborníky různých specializací, mj. dospěl k závěru, že moderní společnost potřebuje moderní kriminalistiku využívající dostupné vědecké poznání. Tématu věnoval Masaryk pozornost od září 1899 do konce roku 1900 – více než třicet prací (od drobnějších komentářů přes analýzy a rozhovory, včetně dvou zmíněných brožur), publikovaných česky a německy, v Praze, ve Vídni (zvláště v *Die Zeit*) i jinde.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Viz Hozák 1999, Kučera 1999 a 2013, Brod 1999.

⁴⁵⁴ Srov. např. Masarykovy dopisy do redakce *Die Zeit* (Archiv Ústavu T. G. Masaryka, f. TGM, odd. 29 a f. 47, zde i překlady): „To je můj plán, spousta drobné práce, která mi doslova nedá spát. Představte si k tomu, že od rána do večera jsem vyhledáván nejrůznějšími lidmi, že musím zmáhat spoustu korespondence a že dosud (bolavá noha) nemohu vycházeti [...]“ (Heinrichu Kannerovi 10. 11. 1899). „Je to neuvěřitelně těžká a rozčilující práce, která bude asi trvat tak dlouho, pokud nebude proces skončen. Vždyť jen korespondence v té věci mi zabírá asi 2 hod. denně!“ (Isidoru Singerovi 30. 11. 1899). „Toužím již po jiné práci, která však není možná, dokud mám tuto příšernou látku v hlavě. Nyní jsem fakticky ‚polnoslepý‘ – ve dne v noci myslím jen na to“ (Kannerovi 17. 1. 1900).

⁴⁵⁵ Již předtím a zároveň psal v letech 1899–1900 obecně o antisemitismu, dále zvláště nebo opakovaně o marxismu, klerikalismu, o vývoji vzdělanosti, sociologii, o hospodářských, politických a státoprávních otázkách.

Podstatu problému a sporu Masaryk formuloval hned ve svém prvním, nepodepsaném článku k tématu (po kutnohorském procesu) v *Času* z 23. 9. 1899: „Přehlédneme-li dojem politického tisku českého z minulého týdne, nezhořkne-li pak v člověku všechn život? Padáme střemhlav již do takového politického podsvětí, a zatím všechny zraky lidu obracejí se k mizernému pobudovi, poněvadž tisk národa je tam upíná. A kdo nevyje se stádem, na toho vrhá se podezření, že je židovský pacholek, uplacený a proradný. Tři záhadné vraždy do roka byly by s to, aby ze všech našich novin udělaly extrablatty, a národ aby svou vědu, literaturu i umění postavil do služeb krvavých scén. Vražda polenská stala se tlakoměrem kulturním pro nás a celým svým ovzduším musí nám přinést jen hanbu a posměch vzdělaného světa. Zdá se, že mnoho zavinilo počáteční vyšetřování. Chtělo být patrně opatrné, aby zamezilo protižidovské bouře, a stalo se nejapným, až vzbudilo pravý opak. Tajnůstkářství dráždí instinkty víc než plná pravda denního světla.“⁴⁵⁶

Masarykovo angažmá v otázce rituální pověry v souvislosti s polenským procesem akceleroval především dopis redaktoru *Neue Freie Presse* Sigmundu Münzovi (publikovaný 29. 9.). Masaryk v něm odmítl rituální vraždu jako kulturněhistorický fakt a uvažoval o předsudcích a pověrách. „Antisemiti neustanou líčiti židy jako non plus ultra chytrosti a úskočnosti: Jak pak se k těmto vlastnostem hodí brutálně blbá zvrhlost v Polně? / Kdyby dnes nějaká zřejmě tajná společnost nebo sekta chtěla míti lidskou krev, tedy by si vyhledal jejich zločinný duch svoje neznámé a už v životě ztracené oběti ve větších městech, a ne na venkově. Z tohoto hlediska posuzuji všechny v poslední době jako rituální vraždy uvedené případy; také polenská vražda odporuje všem předpokladům, které antisemiti uvádějí, pokud se týče tajné a tajně provedené rituální vraždy. Kdyby se však někde našel nešťastník, který by podlehl antisemitské sugesci, tedy by se musel i tento případ přičísti antisemitismu a jeho pobuřující propagandě.“⁴⁵⁷ Antisemitskou pověru o rituální vraždě autor zároveň označil za zástěrku hospodářských zájmů, za jev mezinárodní, proti němuž je třeba vystupovat všude a společně.

Otázka antisemitismu zajímala Masaryka již před polenským případem (i po něm), a to jak historicky, jako tradiční součást evropského společenského života, tak v jeho novodobých formách,

⁴⁵⁶ Polenská vražda, *Čas* 13, 1899, č. 39, 23. 9., s. 619, nepodepsáno → Masaryk 2019, s. 390–391 (cit. s. 391).

⁴⁵⁷ Professor Masaryk über den czechischen Antisemitismus, *Neue Freie Presse* (Wien) 36, 1899, č. 12609, 29. 9., s. 2 (česky → in: Jaromír Doležal: *Masarykova cesta životem II*. Brno: Polygrafie, 1921, s. 69–70 → Masaryk 2019, s. 392–393).

mj. jako odvádění pozornosti od sociálních potíží (hlavně na Moravě). Židovská otázka se stala součástí Masarykova dějinně-filozofického konceptu; stejně jako v aktuálně politickém v řešení tzv. české otázky nahlížel židovský živel jako svébytný národ. Z toho pramenil jeho souhlas s dobovým sionismem, jeho odpor proti politickému antisemitismu ve smyslu anti-modernosti jako příznaku společenské krize, zároveň proti institucím klasických náboženství (již slepé víry), proti klerikalismu. Po reakci většiny tisku na polenský případ se mu věnoval jako závažnému konkrétnímu případu s významným dopadem a jako znamením stavu, který je neudržitelný, škodlivý a je třeba mu čelit.

V publikaci *Nutnost revidovati proces polenský* deklaroval: „Tímto rozbořem procesu polenského chci podle sil svých odčinit hanbu naší žurnalistiky, která lživým a štvavým líčením aféry Dreyfusovy připravila nám českou a rakouskou dreyfusiádu, jak veřejný žalobce sám a docela správně proces polenský nazval. Čtenář se přesvědčí, že skutečně celý proces polenský se odehrál pod antisemitským tlakem a jeho pověrou o vraždě rituální. / Čest českého a rakouského soudnictví a právnictví, doufám, obhájí ti, jichž věc se týká v řadě prvé. / Nebudu říkat, jak věc polenská se mne dotekla, jak mne její přetřásání v naší veřejnosti až do duše zranilo – tolik nesoudnosti, nemyšlení, vášnivé ukvapenosti a k tomu přímo nelidskosti, až ukrutnosti – zjev takový dá se vyložit jen nervózní předrážděností a anormálním stavem našeho českého a rakouského života vůbec. Pro ty, kdo stav tento pozorují jen poněkud bedlivěji, proces polenský je memento krvavé...“⁴⁵⁸

Většina reakcí na první Masarykova vyjádření stavěla proti sobě (stejně jako v případě Dreyfusově) „tajnou moc“ židovského živlu a sílu jeho peněz a „skutečnou“ pravdu a spravedlnost. Leitmotivem protimasarykovských výpadů se stalo obviňování ze stranictví, z podjatosti, vypočítavosti a osobního prospěchu, na druhé straně z nekompetentnosti. Např. v *Národních listech*: „Kdo znají prof. Masaryka, pousmáli se jen a připomenuli, že jako obyčejně zneužil i této vhodné příležitosti k reklamě pro svou vzácnou osobičku, na niž veřejnost počíná již zapomínati. Když pak v jistých kruzích názory pana profesora byly opakovány a s velikým uspokojením šířeny, rozhodl se, v zájmu pravdy, aby odčinił *hanbu* naší (rozuměj české) žurnalistiky“. A tento člověk, který celou českou žurnalistiku podezřívá ze lživého

⁴⁵⁸ *Nutnost revidovati proces polenský. Dokazuje prof. T. G. Masaryk* (Král. Vinohrady: Čas, 1899; konfiskováno 6. 11., po interpelaci poslance Ferdinanda Kronawettera aj. /9. 11./ následovalo 2. vyd.: tamtéž 1899, s dovětkem interpelujících poslanců; 3. a 4. vyd.: tamtéž 1899; zvl. otisk: *Die Nothwendigkeit der Revision des Polnaer Processes*, Wien: Die Zeit, 1899) → Masaryk 2019, s. 417–434 (cit. s. 417). Viz obr. 12.

a štvavého líčení aféry Dreyfusovy a události polenské, má tolik, řekněme, smělosti, že pro svá tvrzení, pro své domněnky a kombinace bere za základ brožuru, která rovněž jako referáty denních listů sepsána jest dle stenografických protokolů soudního řízení kutnohorského. Při líčení prof. Masaryk nebyl, soudní spisy neprostudoval, podrobnosti z vlastního názoru neseznal, právům a řízení trestnímu nerozumí, ale má tolik smělosti, že sama sebe prohlašuje za autoritu, která stojí výše než všichni soudní znalci, než soud i porotci. On neostýchá se líčiti, jak udál se krvavý čin polenský! Takového barnumství, takového balamucení pod rouškou vědeckosti věru ještě nebylo. A to prý všechno v zájmu pravdy! [...] denní tisk zachoval v této choulostivé aféře více objektivní věcnosti než pan profesor, který sice svou vědeckostí na všechny strany se ohání, ale páše přitom z nejkřiklavější stranickosti tolik zla, kolik spáchat ani nemůže tisk, jehož vliv tak nemilosrdně byl odsoudil. Po soudním vyřízení polenské záležitosti nadejde bohda doba, kdy k obsahu páně Masarykova spisu přesně bude přihlédnuto.“⁴⁵⁹

Příznačné (i z hlediska právně-politické protiargumentace) bylo *Zasláno*, v němž se Karel Baxa vyjádřil k revizi procesu polenského (v *Radikálních listech* 21. 11. zabaveno, vyšlo o týden později jako součást interpelace poslance Březnovského na říšské radě), mj.: „Rozbírati vývody pana prof. Masaryka znamená pro právníka tolik, jako kdyby jemu – filozofovi – dal k opravám latinské kompozice primánů. / Jeho ‚vědecká práce‘ pro svědomitého právníka větší cenu nemá. / Jest to ‚mluvení‘, pro něž nemůže býti vážného slova a pan Prof. Masaryk může býti jist, že na základě jeho brožury ani právník v prvním roce by se neodvážil navrhnouti obnovení trestního řízení, či – jak on po dreyfusovsku říká, ‚revizi procesu‘. – / Nakonec ještě o té revizi. Pan prof. Masaryk praví, že však k revizi dojde a dojíti musí, o tom nepochybuje. / Na to já opakuji slova, jichž jsem již jednou v těchto listech užil, ano, dle toho, zvítězí-li spravedlnost, nebo peníze. / Jedné okolnosti se ještě dotýkám; je to všeobecně podivné v české veřejnosti, že pan prof. Masaryk při politických a jiných procesech, týkajících se českých obviněných od r. 1894, ani jedenkrát nepřipadl na myšlenku ‚revize‘ takového procesu. Proč právě Hilsner, pro něž se tak rozehřívá, jest všeobecnou otázkou v Praze i na venkově. Či celá řada

⁴⁵⁹ Pan prof. T. G. Masaryk sepsal a nákladem orgánu realistické frakce pod titulem [...], *Národní listy* 39, 1899, č. 310, 8. 11., Příloha, s. [1] (nepodepsáno).

nebohých obviněných nezasluhovala povšimnutí a zastání – z ohledu humanity? / To zůstane pro mnohé navždy záhadou.“⁴⁶⁰

V brožuře *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (vydané česky i německy v Berlíně na jaře 1900)⁴⁶¹ tak Masaryk mohl vyjádřit i pocit tísnivé trapnosti z česko-rakouských poměrů, z hledu „do mravnosti a vzdělání obyvatelstva, právníků, soudců, lékařů a zvláště také žurnalistiky. To poslední cítím, jsa sám žurnalista a spisovatel, těžce. Všeobecná pozornost jest nyní obrácena k politické mizérii mé užší a širší vlasti; kritika polenského procesu poučuje mne o tom, že stav politický je ve vnitřní vzájemné shodě s širšími poměry sociálními. Jakou je ta naše politika, takové jsou všechny naše poměry. Jako sociolog musím sice tento vnitřní konsensus hned předem přijímat a dedukovat; zde však mohl a musil jsem jej v případě konkrétním pojmout v celé plnosti a životnosti.“ V těchto společenských souvislostech zdůraznil: „pověra rituální je hroznou obžalobou českého národa. Židé čeští a českých zemí vůbec (to dotvrzují mi vzdělaní a velmi kritičtí znalci židovstva) náležejí k elitě nejen židovstva rakouského, ale židovstva vůbec – jak lze jim imputovat barbarskou vraždu rituální! A kdyby tito tak vzdělaní a mravně vysoko stojící čeští židé ve svém středu měli třeba jen rituální sektu – jak barbarskými by musily být všeobecné kulturní poměry nás křesťanů, v nichž taková sekta mohla by se rozvinout a udržet?! Čím více člověk o rituální pověře přemýšlí, tím se jeví absurdnější a pro náš lid nebezpečnější. Jak pověra ta oslepuje, a suroví – – to přece na procesu polenském vidět ve velkém i malém přímo názorně. Sicilská mafie sotva by se dala srovnat s rituální sektou – jest povinností přivést do smutné záležitosti jasné světlo a docela zřejmě pravdě pomoci k vítězství.“⁴⁶²

⁴⁶⁰ Baxa, Karel: (Zasláno). O revizi procesu polenského, *Radikální listy* 6, 1899, č. 133, 21. 11., s. [5] (podepsáno JUDr. Baxa; konfiskováno) → (s tit. *V záležitosti polenské vraždy*) tamtéž č. 136, 28. 11., s. [1–2] (cit. s. [2]).

⁴⁶¹ *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900; původní české znění zkonfiskováno, upravený a doplněný text zveřejněn v knižní podobě po interpretaci, tj. po 23. 2.; německy: *Die Bedeutung des Polnaer Verbrechens für den Ritual-Aberglauben*, Berlin: H. S. Hermann, 1900) → Masaryk 2019, s. 669–718. Publikace zahrnuje kapitoly: *I. Sebeobžaloba pánů polenských přísežných znalců* (pův. znění in: *Čas* 16. 12. 1899), *II. Ukázka anatomické filologie* (upr. část II. kapitoly pův. v článku *Rozumí se o Polné*, in: *Čas* 13. 1. 1900), *III. Domnělé vykrváčení*, *IV. Doba a místo polenského zločinu*, *V. K psychologické motivaci zločinu polenského* (pův. *Zur Motivation des Polnaer Verbrechens*, in: *Die Zeit* 27. 1. 1900, konfiskováno), *VI. Logická konstrukce viny obžalovaného* (rozšíření článku *Der Aberglaube des Ritualmordes im Lichte des Polnaer Prozesses*, in: *Die Zeit* 18. 11. 1899), *Doslov*, Příloha: *Protokol a dobrozdání pitevní*. Viz obr. 14.

⁴⁶² Tamtéž, s. 78–79 → Masaryk 2019, s. 712–713.

V článku *O pověře rituální v Naší době* 20. 2. 1900 opět s osobním akcentem příznačně podtrhl klerikální zdroj a podstatu⁴⁶³ antisemitské pověry: „Jsem jist, že pozorný čtenář brzy pozná, že víra ve vraždu rituální je neoprávněná, že skutečně je *pověra*; poznání to ukáže mu také sociální a politickou zhoubnost *antisemitismu klerikálního*, o který u nás běží v řadě prvé. Jen toto poznání a přesvědčení, že *pověra* rituální je pro národ náš nebezpečná, otvírajíc bránu pověrám a násilnostem všem, duchovním i fyzickým, přimělo mne, že jsem povstal proti pověře v případě polenském [...].“⁴⁶⁴

III.

Masarykův požadavek kritického myšlení byl apelem svědomí, rozumová a mravní síla měly působit v jednotě.⁴⁶⁵ Smysl pro realitu implikoval úsilí o rovnost před spravedlností, otevíral prostor individuální svobodě, podložené nábožensko-etickým obrozením, směřoval koneckonců k moderní proměně kolektivních možností a (národních) vlastností. Masarykovy aktivity byly zároveň součástí a umocněním politického boje. Na přelomu března a dubna 1900 se konal ustavující sjezd České strany lidové (realistické). Vedle zavedení všeobecného hlasovacího práva, rovnoprávnosti všech národů monarchie na základě přirozeného práva a posílení národnostně-teritoriální autonomie se součástí jejího modernistického programu, formulovaného převážně Masarykem, stala židovská otázka (pojmenování druhů a chyb antisemitismu, tolerantní pojetí podmínek asimilace, sionismu atd.), včetně odsouzení rituální pověry.

Masaryk se ve svých veřejných vystoupeních (přednášky, schůze, diskuse) jako protagonista intelektuálně založené politické strany (příznačně vnímané jako elitářská) vyslovoval často proti nevzdělanosti a ohlupování propagandou a „tmářstvím“. Zároveň byl již tradičně (od rukopisných bojů) a v době hilsneriády umocněně označován a napadán jako veřejný nepřítel. Byl zřetelným symbolem a terčem, působil osobní statečností. Vysvětloval a byl napadán, stylizoval se,

⁴⁶³ Viz též Masarykovu podrobnější stať: *Das Wesen und die Entstehung des Ritualaberglaubens*, *Die Zeit* (Wien), sv. 22, 1900, č. 286, 24. 3., s. 179–181 → *Jüdisches Volksblatt* (Breslau) 6, 1900, č. 14, 6. 4., s. 131–132, č. 15/16, 13. 4., s. 142–143 → (Podstata a vznik rituální pověry) Masaryk 2019, s. 746–751.

⁴⁶⁴ *O pověře rituální*, *Naše doba* 7, 1899/1900, č. 5, 7 a 8, 20. 2., 20. 4. a 20. 5. 1900, s. 321–335, 481–491 a 579–589 → Masaryk 2019, s. 635–662 (cit. s. 635).

⁴⁶⁵ Charakter, odvahnost a význam Masarykova angažmá v hilsneriádě byly již popsány, vyloženy a uznány v četných pracích, srov. mj. Vohryzek 1910, Masaryk a židovství 1931, Patočka 2006, Skilling 1995, Polák 2004, Pojar 2016. Viz též obr. 13–19.

a naopak byl pro údajně neupřímnou sebe prezentaci odsuzován. Byl „českým Zolou“ – pro své příznivce a svobodomyšlné posuzovatele jako kladná postava, pro své většinové odpůrce naopak v znevažujícím smyslu.

Polemika je vždy stejně dialogem jako nerozuměním. V hilsneriádě jako polemice-aféře je ještě výrazněji patrná asymetričnost polemického dialogu. Masarykovská svobodná volba a rozumová svoboda byly podmínkou, ale i překážkou dorozumění. Srozumění, kterému bránila nerovnováha situace, pozic a sil, nerovnováha daná (romantickou) převahou citu a vášně. Povahu dialogu v hilsneriádě bezprostředně ukazují záznamy Masarykových vystoupení z jeho soudních přelíčení a zvláště v průběhu studentských demonstrací.

O demonstracích části studentů⁴⁶⁶ psaly v podstatě všechny listy, některé je dokonce předjímalý a živily. Desítky zpráv a komentářů o tomto tématu vypovídají o charakteru celé aféry. Popisy událostí (včetně věcných informací, mj. o počtu Masarykových odpůrců a příznivců mezi studenty, o tom, co zaznělo) a jejich interpretace se pochopitelně lišily podle zaměření pisatelů a tiskových orgánů. Například:

Fejeton v *Radikálních listech*, periodiku nacionální státoprávně radikální strany, uváděl 14. 11. do situace senzačně (i nezaručeně): „Abzúg Masaryk‘, ‚Pryč s českým Zolou‘ a podobnými nápisy byly prý včera vyzdobeny stěny rozpadávajícího se Karolina, v němž množství studentů očekávalo prof. Masaryka, aby tropilo mu kočičinu za podivnou jeho horlivost v otázce polenské vraždy. Když ale Masaryk nepřišel (jest známo, že rád vynechává přednášky), sebrali se studenti a udělali si k němu výlet na Hradčany, aby mu tam ztropili povyk.“ Nepodepsaný autor sice ujišťoval, že *Radikálním listům* zmíněná „kočičina“ radost nepůsobí. Nicméně ocenil, že část mládeže vyjádřila postoj, který „obecně převládá“, „s proudem“. Dovožoval: „Jest zajímavé, že se studentstvo české proti Masarykovi bouří; vždyť bylo dosud téměř hypnotizováno jeho osobností a přijímalo bezmyšlenkovitě a naprosto nekriticky vše, co jim oblíbené a moderní jejich oraculum předložilo. [...] / Jinak, myslíme, největší radost ze studentů měl Masaryk sám. Touha po senzaci byla vždy příznačnou slabůstkou tohoto vědce, ješitnějšího než vědci vůbec bývají (což mnoho znamená). – – – Při svém

⁴⁶⁶ 13. 11. 1899 vyšla část studentů demonstrovat k bydlíšti prof. Masaryka (jenž se doma zotavoval po operaci nohy) přes Malou Stranu na Hradčany, 16. 11. v Klementinu znemožnila zahájení jeho přednášek (o den později se nepokoje opakovaly), po Masarykově týdenní dovolené, vynucené děkanem filozofické fakulty V. E. Mourkem, demonstrace 27. a 28. 11. opět rušili Masarykovy přednášky z nádvoří Klementina.

revizionistickém projevu odhalil karty víc než kdy jindy. – Postavit se do pózy mučedníka, chlubit se útoky, jež musí odrážeti, hrát si na proroka svobodného myšlení (sám ale to nestrpěl nikdy) – to bylo vždy význačnou vlastností profesora Masaryka. Býti kacířem působilo mu vždy největší rozkoš. Trochu koketnosti sneseme rádi; vždyť za dnešních dob objevuje se u vědátorů ve větší míře než u žen. Jen kdyby alespoň vědec-koketa dovedl býti původním... Polenský případ Masarykův není však původním, ani pózou, ani obsahem. Kopírovati dnes Zolu a dreyfusardy – to je víc než nechutné.⁴⁶⁷

V sociálnědemokratickém *Právu lidu*, které sblížovalo s Masarykem mj. protiklerikální stanovisko (přetisklo také jeho první brožuru), reagoval na obsah a anonymitu fejetonu v *Radikálních listech* (převzaly jej *Katolické listy* o den později a nadepsaly *Český Zola*) ironicky František Soukup (17. 11.), signatář prohlášení *Česká moderna*, jenž byl zřejmě⁴⁶⁸ přítomen i v přednáškové síni: „Duševní přátelé z Katolických, Radikálních a Národních listů sešli se i dnes, jako se sešli předtím již nesčíslněkrát a zahájili společnou výpravu, rozumí se, že ve znamení *českosti a vlastenectví*. To je plácačka, kterou se dnes u nás zabíjí a přikrývá všecko: zdravý rozum i nesmysl, ničemnost i poctivost. Z lumpů se udělají obratem ruky samí poctivci a z poctivců samí takoví lumpové, že byste jim, kdybyste je neznali, vody nepodali. / [...] A ten ‚český člověk‘ myslí, rozumí se samo sebou, ‚logicky a zdravě‘. On je neomylný jako papež. Postup Masarykův je pak ‚docela nečeský a logicky zvrácený‘. Jaký to literární skvost! Co je nečeské, je dle toho logicky zvrácené. [...] A co je české, to je svrchovaně dokonalé, správné, zdravé. Běda tomu, kdo by to nevěřil. Radikální fejetonista ho vyhodí z národa. / [...] *Českým* je ukřičet člověka a nevyslechnout ho. *Českým* je nečíst a nadávat. *Českým* je podezřívát z úplatnosti a nemít k tomu nejmenších důvodů. A kdo to nedělá, tomu u nás omelou za den tisíckrát židy a židovské peníze kolem úst a plivnou na něj, že stojí ‚v cizích službách‘. [...] / Všichni tito ‚čeští lidé‘ jásají, že se podařilo proti Masarykovi stlouci ve studentstvu demonstrace. [...] / Kdyby tu brožuru byl napsal jiný, bude ticho. Že jí napsal Masaryk, proto je rámus, křik, povyk... Člověk to všechno vidí, jak se to odehrává v zákulisí. Klerikálové štvou proti Masarykovi, poněvadž se jeho vlivu bojí jako čerti kříže. Radikálové štvou, poněvadž jim jde o dobytí moci a mandátů a o strhnutí neuvědomělého lidu, a poněvadž Masaryka odjakživa nenáviděli, ať dělal

⁴⁶⁷ Fejeton. „Abzúg Masaryk!“, *Radikální listy* 6, 1899, č. 130, 14. 11., s. [1–2] (nepodepsáno) → (s tit. *Český Zola*) *Katolické listy* 3, 15. 11. 1899.

⁴⁶⁸ Podle poznámky v citovaném článku Demonstrace proti prof. Masarykovi na univerzitě, *Národní listy* 39, 1899, č. 319, 17. 11., s. [3] (nepodepsáno).

a psal černé nebo bílé. Nár. politika štve, poněvadž se bojí konkurence realistického deníku, a poněvadž jí to káže kšeft; Nár. listy štvou, poněvadž se mstí za jeho bezohlednou kritiku a poněvadž chtějí pozornost lidu odvrátiti od strašlivého bankrotu mladočeské politiky; národní dělníci štvou, poněvadž nejsou ničím jiným nežli psím ocasem této celé vlastenecké kliky. [...] O moc tu tedy jde, o udupání myslících lidí, o zašlapání svobody přesvědčení, a ne o nějakého žida Hilsnera, který je v tom všem osobou naprosto lhostejnou a nicotnou.“⁴⁶⁹

Národní listy 17. 11. opakovaly obraz pádu kdysi oblíbeného pedagoga, jenž „přišel r. 1882 do Čech, aby ‚kácel modly‘, jimiž rozuměl mnohé, co našemu národnímu citu jest drahé, ale dnes, zdá se, že takovouto skácenou modlou bude sám prof. Masaryk.“ V následující zprávě „z kruhů akademického studentstva“ uvedly: „České studentstvo ve většině své nedemonstrovalo proti prof. Masarykovi jen pro jeho vystoupení v procesu Hilsnerově. České studentstvo dobře má na paměti jeho nauky, jež ex cathedra hlásá, jimiž otravuje a bohužel otrávil mnohého. Jsou to nauky, jež tlumočil jeho orgán [...]. Právní cit českého studentstva byl hluboce uražen posledním vystoupením, kde zastává se sprostého odsouzeného vraha [...].“⁴⁷⁰ *Radikální listy* 18. 11. doplnily, že „zdrccující většina, téměř všechno studentstvo“ je proti Masarykovi, „jen několik socialistů, realistů a akademiků-židů ho chrání“.⁴⁷¹

Orgán strany radikálně pokrokové *Samostatnost* 18. 11. konstatoval pokračování demonstrací, přičemž naopak kritizoval jejich míru, sprostotu i surovost,⁴⁷² zároveň aktivitu některých listů: „Aféra polenská zůstane navždy hanbou pro náš národ potud, že dovedla se pozvednouti na událost veřejno-národní prvního řádu v době, kdy celý vládní systém obrátil zcela nepokrytě svou frontu proti nám, a že, nehledě k průhledným stranickým zájmům některých proudů politických, jako hlavní činitel stojí tu v pozadí dnešního antisemitského hnutí klerikalismus. A právě tak je tomu i při nynějších demonstracích proti prof. Masarykovi. Orgán českého klerikalismu *Katolické listy* se tím ani netají. V úterý ve své zprávě o pondělní demonstraci, kdy prof. M.

⁴⁶⁹ Soukup, František: Klerikální reakce na obzoru, *Právo lidu* 8, 1899, č. 318, 17. 11., s. [1–2], podepsáno Dr. Soukup.

⁴⁷⁰ Demonstrace proti prof. Masarykovi na univerzitě, *Národní listy* 39, 1899, č. 319, 17. 11., s. [3] (nepodepsáno).

⁴⁷¹ Demonstrace proti prof. Masarykovi [...], *Radikální listy* 6, 1899, č. 132, 18. 11., č. 132, s. [2] (nepodepsáno).

⁴⁷² Promasarykovské stanovisko najdeme (vedle níže citovaného *Studentského sborníku* ad.) také např. v kolínském *Ohlasu doby* (Demonstrace proti prof. Masarykovi, 1, 1899, č. 21, 18. 11.). Výjimečně zdrženlivý zůstal (pouze) v některých člancích staročeský *Hlas národa*, demonstrace odmítl např. v článku *Obstrukce v posluchárně* (14, 1899, č. 321, příl. *Pražský kurýr* 19. 11.).

pro nemoc na přednášku se nedostavil, napsaly: ‚Přednášeti hodlá prof. Masaryk až ve čtvrtek, a i tu zajisté mu studentstvo své smýšlení dá najevo.‘ Takovéto řeči nerozuměl by jen duševně slepý. A opravdu: Mezi demonstrujícími vede si nejčileji jeden akademik, který jest bratrem známého klerikálního předáka. Pravověrně vlastenecký svět jest nad demonstracemi u vytržení od Národních listů až po listy Radikální. Ovoce takovýchto rozčilení v budoucnosti však nebude sklízeti ani česká věc, ani pokrok, nýbrž – klerikální reakce; úspěchy ostatních politických stran a proudů budou z toho jen *efemérní*.“⁴⁷³

O demonstracích části akademické mládeže, iniciovaných antisemitskými křesťansko-sociálními, luegerovskými kruhy z Vídně se zmínil téhož dne v *Času* T. G. Masaryk:⁴⁷⁴ „naše vlastenecké listy komando to poslušně předávají studentstvu. Klerikální Katolické listy vybízejí, aby studentstvo dalo mně najevo své smýšlení; staročeská Národní politika ohlašuje, kdy se má v demonstracích pokračovat; a Národní listy, orgán vedoucí mladočeské strany, nerozpakují se přímo pouliční lůze udávat číslo domu, kde bydlím, a která mám okna. Radikální listy obstarávají ke všemu tomu klerikálně antisemitskou muziku.“ Dále se Masaryk důrazně ohradil: „Řekl jsem veřejně, že nevěřím v rituální vraždu a že zejména proces polenský této vraždy nedokazuje. Mínění to nevyslovil jsem pouze, nýbrž také odůvodnil. A to že se v českém národě nesmí? Že se nesmí samostatně myslit a vědecky pracovat? Moje kritika procesu polenského je stejnou vědeckou prací jako jiné mé práce vědecké. / Pravda, mínění mé odchyluje se od mínění skoro obecně ustáleného, ale jaký je to důvod pro demonstrace mládeže akademické? Je to v dlouhé řadě let tuhých našich bojů za svobodu myšlení a cítění poprvé, co část českého studentstva se postavila proti svobodě svědomí. / [...] Materialistický klerikalismus a antisemitismus ovšem svobodu svědomí ocenit nedovede a nerozumí hájení poznané pravdy, jemu stačí duchovní slepota a stačí mu klacek. Proto hozeno do zástupů nařknutí, že jsem se zaprodal židům. / O mém vystoupení pro revizi procesu polenského s nikým jsem se neumlouval, vystoupil samostatně, protože jsem to pokládal za svou povinnost. Nařčení z jakéhokoliv úplatku je hrubá, sprostá lež, a kdo toto nařčení v jakékoli formě šíří, je lhář.“

V témže čísle týdeníku *Čas* vyšel nepodepsaný (snad Herbenův) článek *Studentské demonstrace*, který rekapituloval několikadenní

⁴⁷³ Studentské demonstrace proti prof. Masarykovi neustávají [...], *Samostatnost* 3, 1899, č. 92, 18. 11., s. 460 (nepodepsáno).

⁴⁷⁴ Klerikálně-antisemitské demonstrace [...], *Čas* 13, 1899, č. 47, 18. 11., s. 744 → Masaryk 2019, s. 437.

události, mj. dění nejvyhrocenější konfrontace ze dne 16. 11.: „Asi 1200 studentů obsadilo před přednáškou sál v Klementinu a nádvoří. Odpůrců byla značná většina opět mediků a techniků. Surovosti a násilnosti, jichž se čeští studenti dopustili vůči učiteli a vůči svým kolegům, budou vždy skvrnou na jméně studentském. [...] Zaznamenáváme jen stručně, že prof. Masaryk přijel v drožce (provázen svou chotí), že stoupenci proklestili mu přístup ke katedře a že také s voláním slávy, jíž se účastnilo na ulicích i četné obecnstvo, vyprovodili jej z Klementina. Demonstranti pískáním, boucháním a řvaním nedopustili, aby prof. Masaryk mohl promluvit. Bylo to pevně organizováno, neboť i z nádvoří jednu chvíli bylo slyšeti hlas: ‚Až budete uřvaní, tak přijďte ven, my tam půjdeme za vás.‘“

Následuje záznam přímého polemického dialogu (obdobně tuto zvláštní výměnu zachytily rovněž některé další listy): „Když prof. Masaryk nemohl mluvit, vzal křídou a psal na tabuli: ‚Já jsem se nebál přijít, žádám tedy za slovo.‘ (Demonstrující a jejich novinářské orgány psaly, že prof. Masaryk nepřijde z bázně.) Když se hluk neutišil, psal dále asi toto: / Prohlašuji: 1. nařčení všech novin z úplatku za lež; stejně 2. nařčení, že jsem propůjčil jméno své cizí práci; 3. vystoupil jsem, poznáv (ve věci polenské) klerikální antisemitismus, jež pokládám za národní zlo; 4. poznáv studiemi svědomitými, že i provedení procesu polského je přímo atentátem na rozum a lidskost; 5. hájil jsem a budu vždy bez diplomacie hájiti svobodu myšlení a cítění. Co tedy máte, vy demonstrující, proti tomu? Zjevte své důvody, budu je respektovat, žádaje respekt také navzájem. / Na toto vyzvání nikdo neodpověděl, nýbrž na komando pískáno a hlučeno dál. Prof. Masaryk procházel se zatím mezi hlučícími a požádal dva z nich za udání jména. Ne aby je někomu udal, ale aby je vyzval jmény, by přišli osobně vyložit důvody svého řádění. / *Dále psal prof. Masaryk:* Já vždy ctil českého studenta a jeho důvody jakékoliv. Stojím zde v slovu a zodpovím každou otázku. Já ještě doufám v mužnost přesvědčení a že někdo osobně, neanonymně se vysloví. / Po tomto druhém vyzvání přišel k tabuli akademik a napsal odpověď: ‚Máme proti Masarykovi to, že v dobách tak pohnutých, kdy je třeba, aby národ stál co jeden muž proti nepřátelské vládě, chce on pro žida rozštěpit český národ, a tím jej zeslabit. Pracuje rozpínajícímu se německvu do rukou! Máme proti němu dále to, že tvrdí: já musím míti pravdu, byť i to, co tvrdím, pravda nebylo; na něm české krve by se ani Hilsner nedořezal. *Fiala.*⁴⁷⁵ / Prof. *Masaryk* odpověděl:

⁴⁷⁵ *Hovory s T. G. Masarykem:* „Na mé univerzitní přednášky přišli studenti-nestudenti a ukřičeli mě. Napsal jsem v tom křiku na tabuli křídou protest proti hloupým pomluvám a vyzval posluchače, aby mně podali důkazy a důvody své demonstrace; přihlásil se ten den odpoledne jen jeden, takový útlý a slušný mladíček – byl to

Máme tak pohnuté doby stále, hlavně protože korumpovaná žurnalistika vede část nemyslící inteligence. Žádám fakta a ne šípovské fráze. / *Fiala*: Faktum jest brožura dokazující, že Masaryk podporuje raději židy než vlastní národ. / *Prof. Masaryk*: To jste arci brožury nečetl a jak tedy takto diskutovat? / Při nesmírném tom rozvášnění, urážení a násilí skličující byla ta proslavená zbabělost demonstrujících. Byli studenti, kteří pískali a křičeli hanbu, když k nim prof. Masaryk stál zády; jakmile se obrátil a pohleděl jim do očí, volali slávu. Byli studenti, kteří kolegům jiného smýšlení nechtěli prozradit své jméno, byli studenti, kteří zpozorovavše, že jsou od stoupců prof. Masaryka i poznání, vytratili se, a byli ovšem přechetní studenti, kteří doznali, že ani jediného spisu Masarykova nečetli.⁴⁷⁶

Hanlivé spojení Masarykova pedagogického a společenského působení v dozvuku demonstrací přinesly *Národní listy* 29. 11.: „Když ale otevřely se brány našeho vysokého učení, překvapeni jsme byli zprávou, že profesorem filozofie byl jmenován jakýsi pan dr. *Tomáš Garrick Masaryk*, jenž po studiích, konaných po většině v cizině, vrátil se do království a zemí na říšské radě zastoupených a stal se kdesi ve Vídni gymnaziálním učitelem. Vědělo se dále o něm, že napsal po německu spisek Sebevražda jako zjev hromadný, a že před tím o život český nijak se nestaral a s ním ani nejjemnější nitkou nesouvisel. Později ovšem ne pouze svět učitelský a vědecký, nýbrž i nejširší veřejnost zvěděla o tom, co v pánu tomto vězí. Hnán bezměrným slavomamem a velikášstvím, jež v přímém jest opaku s česko-bratrským směrem, jemuž dr. Masaryk snaží se raziti dráhu, neobrátil se tento ‚příští génus národa českého‘, nyní tak zneuznaný, k pozitivní práci na povznesení českého jména, nýbrž počal kácet. Jako filozof, jenž v době, kdy stal se ‚českým učencem‘ nebyl ještě ani úplně pevným v pravopise své mateřštiny, pustil se do *Kralodvorského rukopisu*. Když byl na velikou radost odpůrců našich

pozdější básník Otakar Theer. Aby demonstranti nemyslili, že mám před nimi strach, obešel jsem celou posluchárnu a vyzýval k argumentaci – nikdo se k tomu neodvážil“ (Čapek [1936] 2013, s. 84). – Srov. S. K. Neumann: „A. M. Píša ve své monografii o Theerovi považuje za neoprávněnou mou tehdejší výtku Theerovi, že ‚běžel jako kluk vypískat Masaryka‘ v době aféry Hilsnerovy. Nebyla prý to pravda. Nevím, proč Píša, který tehdy byl snad ještě na ‚houbách‘, vyvrací něco, co nemohl vidět, a co já viděl na vlastní oči v jednom koutě Radeckého náměstí, jedu tramvají. Vidím Theera dosud jasně v hloučku běžících a povykujících studentů, ženoucích se na Masarykovu přednášku. Mohlo by tudíž běžeti o to, bylo-li to ‚klukovské‘ – kluky byli jsme ostatně tehdy všichni – a šlo-li Theerovi jen o vypískání, nebo snad o jiné antisemitské alotrium“ (Žižkov čp. 45. Vzpomínky toliko lyrické, *Literární rozhledy*, 12, 1927/28, č. 10, s. 304).

⁴⁷⁶ Studentské demonstrace, *Čas* 13, 1899, č. 47, 18. 11., s. 746–747 (nepodepsáno) → Masaryk 2019, s. 438–440 (cit. s. 438–439).

písemnou tuto památku byl zostudil, aniž by se mu bylo podařilo přesvědčit někoho, že to skutečně falsifikát, jal se hned potom otravovati českou naši mládež, vytloukati z ní ducha národního a dusiti v ní cit vlastenecký a v náhradu za to vštěpovati jí onen mlhavý humanismus, který na místě zápasu staví rezignaci [...]. Účinek toho byl, že dnes poděkovati se můžeme za to, že část našeho studentstva stojí opodál národního boje a projevům vlasteneckého citu, že se posmívá. Ve směru tom ovšem si získal prof. Masaryk nárok na vděk – *ciziny*. Jinak ale pranic nám není známo o tom, že by se byla cizina o prof. Masaryka nějak zvlášť zajímala. Prof. Masaryk to cítil. A proto vybral si senzační případ, k němuž připjal svou osobičku a pomocí kterého skutečně se mu podařilo vzbuditi pozornost ne pouze vzdělaného, nýbrž i toho druhého světa. Cítil-li veliký francouzský romancier potřebu ujati se francouzského Dreyfusa, pokládal veliký český filozof za povinnost svou ujati se polenského Hilsnera.“⁴⁷⁷

V článku *K zesurovělosti klerikálního tisku* se naopak posléze vyslovalo *Právo lidu*: „Kat. listy přinášejí zprávu o akci posluchačů prof. Masaryka, směřující k opětnému zahájení přednášek, a dodávají k tomu: ‚Tato zpráva je vskutku zajímavá, neboť z toho všeho jest viděti, jak lživá byla rozšiřovaná zpráva, že si Masaryk bere dovolenou za účelem vědeckých studií, a dokazuje nad slunce jasněji, že Masaryk utekl na dovolenou, boje se vysloveného mínění svých vlastních posluchačů. (Masarykovi byla dovolená, jak známo, *vnucena*.) Nyní tedy neví, jak by to navlékl, aby se zase mohl navrátiti k svému učitelskému úřadu bez veliké nové ostudy. O samotě se mu stýská, a rád by zase si zjednal vliv na široké vrstvy. Neradíme mu, aby *na katedru opět lezl, ta je přece pro lidi lepšího jádra*, ale chce-li za každou cenu před obecnost, radíme mu, aby se spolčil s nějakým impresariem a pořídil si *panoptikum* s voskovými figurami. Dreyfus, Zola a Hilsner by byli přední jeho atrakcí a on by se *mohl postaviti před vchod a vyvolávati. Zkuste to, pane profesore, vždyť my to s Vámi vždycky myslíme dobře!* – Bude to *einsauberer Geschäft*. – Tato ukázka snad stačí!“⁴⁷⁸

V listopadovém *Studentském sborníku*⁴⁷⁹ otiskl T. G. Masaryk *Ještě slovo o těch demonstracích* (25. 11. pak přetiskl v *Času*): „Proč prý

⁴⁷⁷ Dr. Masaryk a dr. Pattai, *Národní listy* 39, 1899, č. 331, 29. 11., s. 2 (nepodepsáno).

⁴⁷⁸ K zesurovělosti klerikálního tisku, *Právo lidu* 9, 1900, č. 18, 19. 1., s. [5] (nepodepsáno).

⁴⁷⁹ Redakce *Studentského sborníku*, který v roce 1899 vydával a postupně socialisticky orientoval Bohumír Šmeral, si od Masaryka vyžádala projev, který nemohl pronést na univerzitní půdě. V témž čísle 5. roč. předcházelo Masarykovu vyjádření *Osvědčení* (s. 37 → Masaryk 2019, s. 444), odmítající nedůstojné studentské projevy a proklamující respekt k volnosti přesvědčení (s poznámkou, že dosud má 604 podpisů a podpisování pokračuje, a že stejné nebo podobné prohlášení vydaly

se ujímám židů, bez toho již mocných? Já jsem se židů neujal. Když jsem poznal monstróznost procesu polenského, nepamatoval jsem v první řadě na židy, ale zmocnilo se mne rozhořčení nad vší tou nesoudností a brutálností, která se ve vedení procesu a jeho zneužívání ze strany naší vůdčí žurnalistiky spáchala. To jsem také hned úvodem ke své studii řekl. Že vystoupení mé prospěje židům, rozumí se, ale příčinu toho zavdali, kdo svou bezhlavostí, vášnivostí a surovostí jim v tomto případě nespravedlivě křivdili, a právě tím jim pomohli. Každá nespravedlivost se mstí. / [...] Já se znásilňovat nedám nikým a lžím a nepochopeným heslům neustoupím. Studentstvo má povinnost myslet a podle toho jednat – věřím, že většina českého studentstva myslet a promyšleně jednat bude. Může jít cestou jinou, než kterou jdu já, snad i cestou opačnou, k tomu má právo a má k tomu povinnost, jakmile postupuje vědomě a důvodně. / Jedno dobré bude z těchto demonstrací: lidé lepší a myšlivější budou se tázat, co jest to veřejné mínění a jací vlastně lidé to mínění teď fabrikují, a budou se konečně ptát, zaručuje-li pravdu souhlas třeba celého národa. Proces polenský a jeho žurnalistické zneužití může v této příčině podat mnohého a velikého poučení.“⁴⁸⁰

V rozhovoru s dopisovatelem *The Jewish Chronicle* v květnu 1901 Masaryk označil za „jablko sváru“ brožuru *Nutnost revidovati proces polenský* – „a pak následovala pravidelná vojna“. Na následující otázku „V které jste nepochybně mnoho trpěl?“, odpověděl: „Moji studenti byli podněcováni k srocení proti mně, fyzické násilí bylo uvedeno do posluchárny, a já musil přestat přednášet. I mé děti byly uráženy pokřikem ‚Hilsner‘ a byly tím donuceny nechodit do školy. Má dcera, kterou zde vidíte, nemohla již pokračovati ve svých studiích historie na univerzitě. Vskutku se proti mně a mé rodině mířilo všemi druhy perzekuce. Do dnešního dne jsem byl čtyřikrát odsouzen za psaní

mnohé studentské a akademické spolky). Srov. *Radikální listy* (Včerejším dnem byly skončeny demonstrace [...], roč. 6, 1899, č. 137, 30. 11., s. [2], nepodepsáno): „Slávistická strana sehnala proti demonstracím bombastický protest, který nese prý 600 podpisů. Ovšem jakých podpisů: Hilsner, Izim apod. [...] Čas pokládá své čtenáře skutečně za velmi omezené a jest nám jich líto, když mají věřiti, že svobodomyšlné a radikální studentstvo jde ve vleku Katolických listů. Jest to již koření trochu silné. Opakujeme, že nám demonstrace nebyly nikdy vítány, zejména ne proto, že poskytly panu profesorovi velmi lacinou mučednickou gloriolu, ač se bil za věc nejbohatších a nejmocnějších lidí. Ostatně postaral se pan profesor sám, aby demonstrace byly skončeny, za což jsme mu velice vděčni; dal se totiž provázeti svou váženou chotí, v její přítomnosti ovšem demonstrace klesly na míru nejmenší.“

⁴⁸⁰ Ještě slovo o těch demonstracích, *Studentský sborník* 5, 1899/1900, č. 3, listopad, s. 38–40 → *Čas* 13, 1899, č. 48, 25. 11., s. 754–755 → Masaryk 2019, s. 442–444 (cit. s. 443–444).

o Hilsnerově procesu a pokaždé jsem zaplatil pokutu, ku které jsem byl odsouzen pro ‚nepříslušné chování k soudu‘.“⁴⁸¹

IV.

Polenský proces s antisemitskými znaky Masaryk opakovaně nazval atentátem proti zdravému rozumu a lidskosti. Symbolická zkratka pro lidi „myslící“, resp. „jen trochu myslící“ je u Masaryka příznačně častější a významnější v momentech, kdy stojí takříkajíc proti všem, resp. kdy je tento protiklad vzhledem k podstatě sporu v zásadě absurdní, neboť – jak Masaryk nutně cítil a tematizoval (a jak je nám rovněž s odstupem času jasnější) – šlo v hilsneriádě o zřetelný a zdánlivě nekomplikovaný protiklad prokázaných faktů a zavádějících chimér, pravdy a lži. Z hlediska polemiky-aféry je ovšem tento jednoduchý protiklad problematizován, neboť věcný základ je nutně přehlušen momenty a motivy propagačními, osobními, strategickými atd.

Dialog vedl Masaryk rovněž ve veřejných schůzích⁴⁸² a při svých soudních přelíčeních pro porušení tiskového zákona. Opět vysvětloval své úmysly a kroky, podtrhl snahu silou faktů a argumentace iniciovat veřejnou diskusi – v intelektuálních kruzích: „Brožurka byla konfiskována dříve, než přišla na veřejnost, a byla mimoto psána stručně, akademicky a jest jisto, že veliké masy tomu nerozumějí. Mám proto dojem, že kdyby nebyla bývala konfiskována, že by se o věci sice bylo mluvilo, avšak že by to nebylo vyvolalo takový rozruch, jako se stalo právě konfiskací. [...] / Svou brožuru jsem psal proto, abych uvedl rozpory, které jsem v celém procesu našel. *Měl bych i dosti kuráže napsati, aby byl Hilsner zproštěn*, kdybych to byl chtěl říci. Postavil jsem se proti celé žurnalistice, *neboť až do duše mne zranil způsob jejich psaní*, a tu mne pan žalobce chce poučovat o odhodlanosti? Řekl jsem už, že se *rozsudku* nedotýkám, a řekl jsem též výslovně, že se mně jedná jen

⁴⁸¹ The Polna Murder. Interview with Professor Masaryk. (By a Correspondent), *The Jewish Chronicle* (London), č. 1674 (New Series), 3. 5. 1901, s. 13 → Masaryk 2019, s. 972–974 (cit. s. 973).

⁴⁸² Srov. *Radikální listy*: „Kdežto my již po dlouhou dobu nepřinesli o Hilsnerovi a o přelíčení s ním jiných zpráv než těch, které z prosté žurnalistické povinnosti k čtenářstvu přinesly i ostatní listy, prof. Masaryk jezdí po Čechách a po Moravě, aby na veřejných schůzích obraňoval Hilsnera a zájmy internacionálního židovstva. [...] Celá ‚vědecká‘ činnost prof. Masaryka v posledním půldruhém roce rozplynula se v hilsnerovštině. Nejoddanější a nejvěrnější přátelé a žáky prof. Masaryka počínají již jímati neuvědomělá úzkost, mají-li se setkati se svým pánem, vědcem, panem prof. Masarykem, neboť mluví s každým jen o Hilsnerovi, takže se zdá, jako by stal se Hilsner jeho utkvělou myšlénkou, kterou vyvrcholí svou filozofickou a reformátorskou činností v národě českém“ (Hilsneromanie Času, roč. 7, 1900, č. 215, 5. 8., s. [3], nepodepsáno).

o *fakty* a že se držím jen *faktů*. Tedy nemyslím, že jsem nebyl seriózní, jak to zde bylo řečeno. Mně nešlo o širší veřejnost. Brožura je psána úsečně, a velké masy jí neporozumějí. Já psal pro inteligenci.“⁴⁸³

Orientace veřejnosti prostřednictvím důsledně vedeného boje o vědomí novinářů, resp. intelektuálů byla pro Masaryka zásadním kritériem. Po druhém (píseckém) procesu, který podrobně sledovaly všechny tiskoviny a strany rozepří, dodal (*Die Zeit* 17. 11.): „Nyní to mohu říci: vystoupil jsem proti kutnohorskému rozsudku z toho důvodu, že jsem upozoroval působení rituálního antisemitismu v kruzích nejvyšší inteligence. Univerzitní profesori zde a rovněž jinde podlehli krevní pohádce. To bylo pro mne nejbližším podnětem, abych podrobně prostudoval kutnohorský proces, a výsledkem tohoto studia bylo právě přesvědčení, že polenský zločin zcela vylučuje rituální podezření.“ Hilsner byl sice znovu odsouzen, nicméně Masaryk v rekapitulaci konstatoval alespoň „výsledek revize *kulturní*“ jako efekt svého vystoupení, „celoročního, tvrdošijného *kulturního* boje“. „Během roku nálada širokých vrstev v Čechách se změnila; domnívám se, že mohu říci, že většina inteligence se při odsouzení polenského zločinu vzdala myšlenky na vraždu rituální. Můj lékařský rozbor zločinu byl úplně a přímo doslovně potvrzen naší *lékařskou fakultou*; tím bylo vítězství ve smyslu vědy rozhodnuto.“⁴⁸⁴

Otázka vztahu mezi (ne)myslící inteligencí a charakterem národního celku navazovala na dobově provokativní otázku po důvodech a podstatě národního snažení, kterou Masaryk položil v polovině devadesátých let. Přitom upozorňoval, že politikou a žurnalistikou skloňované tzv. zdravé národní instinkty a síly nedostačují, pokud neslouží rozumu a jasným cílům. „Dnes takováto víra v politickou a historickou náhodu velmi je rozšířena. Já ji nesdílím, ba pokládám ji za velké zlo a ve většině případů výroky o elementárních ap. národních silách mám za bezpečné svědectví – politické a národní neuvědomělosti a nevzdělanosti.“⁴⁸⁵ V *Předmluvě* brožury *Význam procesu polenského pro pověru rituální* z podobné perspektivy konstatoval: „Máme tu případ, jak nejen téměř celý náš národ, ale také značné části národů jiných se mohou mýlit, jak tedy

⁴⁸³ Ze soudní síně. Nutnost revidovati proces polenský. (Před čtyřčlenným senátem 13. února), *Čas* 14, 1900, č. 21, 15. 2., s. 5–8 (autor referátu nepodepsán) → Masaryk 2019, s. 618–632 (cit. s. 621 a 626).

⁴⁸⁴ Zweiter Bericht über die Revision des Polnaer Processes, *Die Zeit* (Wien), sv. 25, 1900, č. 320, 17. 11., s. 99–100 → Masaryk 2019, s. 954–955 (cit. s. 954).

⁴⁸⁵ *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození* (Praha: Čas, 1895) → T. G. M., *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus. Spisy TGM. sv. 6*, ed. Jiří Brabec (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 11).

souhlas obecný [...] bez náležité kritiky nemůže mít platnosti. Cenné to poučení v době, kdy se u nás ve jménu národa a vlasti již docela bez obalu pořádají nejrozmanitější nerozumnosti a nepěknosti. Národ, který tak bezmyšlenkovitě podléhá klerikální pověře rituální, podléhá přirozeně pověrám všem. Ale opakuji: v případě polenském nesmí se vinit národ, lid, nýbrž jeho vůdcové, lékařové, právníci, duchovní, žurnalistika.“⁴⁸⁶

Lid či národ Masaryk logicky šetřil vzhledem k jejich možnostem a schopnostem rozumění, nechtěl v těchto otázkách mluvit a nemluvil přímo k zástupům. Oslovoval vrstvu vzdělaných či vzdělavatelých (novináře, umělce, studenty, politické činitele) a je charakteristické, že se k nim obracel (po mnohých zkušenostech) s nedůvěrou a kriticky. S odstupem v článku *Prof. Masaryk o rituální pověře* v tomto duchu resumoval: „není pravda, že rituální vražda je pověra lidová. Není pravda, že lid tuto pověru a jen lid drží. [...] *Intelligence je za tuto pověru odpovědna*. Neboť intelligence je povinna myslet v zájmu svém a svého národa. [...] / Intelligence tedy a v první řadě duchovenstvo stále udržuje tuto pověru. Duchovní jsou akademicky vzdělaní lidé. [...] / Neklamte se, v celém antisemitismu a pověře není jiného jádra než klerikalismus, který z toho těží. [...] Na Polné jsme viděli, že jen lid a intelligence byli rozčileni, a tím klidný věcný soud byl vyloučen. [...] Neběží dle mého přesvědčení o Hilsnera, neběží o židy, běží o nás křesťany. Běží o nás, inteligenci. Zle cítím, že právě v inteligenci pověra je zachována, že intelligence nevidí, jak klerikalismus těží z toho a intelligence zneužívá pro své účely. Intelligence jsou lidé, kteří *myslí*, kdo *myslí*, má také povinnost proti každému bezpráví a proti pověře důsledně vystupovat a pracovat!“⁴⁸⁷

Masaryk jako kritický mluvčí hájil zároveň právo mluvit, „pozvednout svého hlasu“, stejně jako žádal „právo svobodného myšlení“. Nešlo o stylizaci hrdinství proti všem, nýbrž o osobnostní dispozici, o (sebe)projekci politickou a především vědeckou (právě v této autoritativní pozici byl – jak jsme viděli – opakovaně napadán a zpochybňován). Českou veřejnost Masaryk upozorňoval na „patologický stav“ a ujišťoval, že se nedá „zakřikovat a denuncovat od nikoho lichými formalitami právníckými a sprostými lžemi o uplacení a podobnými obžalobami, charakterizujícími sice v první řadě své

⁴⁸⁶ *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (Berlín 1900) → Masaryk 2019, s. 670.

⁴⁸⁷ Prof. Masaryk o rituální pověře, *Čas* 27, 1913, č. 324, 25. 11., s. 4, č. 325, 26. 11., s. 3–4, č. 329, 30. 11., s. 2–3 (nepodepsáno) → T. G. M., *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911–1914. Spisy TGM*, sv. 28, ed. Jana Malínská (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011, s. 370–375, cit. s. 372–375).

původce, ale také ty veliké masy čtenářstva, jimž se od let takové nízkosti smějí předkládat“.⁴⁸⁸ V davové společnosti s davovou citovostí a morálkou je původcem i adresátem inteligence, „aby na určitém případě se přesvědčila, kolik u nás – a právě v té inteligenci – je nesoudnosti, nemyšlení, kolik je všude vášnivě ukvapenosti a již přímo nelidskosti, až ukrutnosti. To je stav anormální a je na čase, aby se o stavu tom počalo přemýšlet vážně.“⁴⁸⁹

Masaryk věděl, že dav žije spíše citem než rozumem, důvěřuje svým duchovním či politickým vůdcům, kteří tuto jeho sklonnost, podezíravost a netoleranci živí. Před veřejností byl označován jako nečeský, povýšený elitář. Jeho odpůrci se strategicky a úspěšně obraceli přímo na nemyslíci masu, na její instinkty a „správné“ city, na jistotu většiny. Jejich intelektuální ikonou se stal vítězný a oslavovaný Karel Baxa, ironií osudu synovec Masarykova oblíbence Karla Havlíčka.

Příklad hilsneriády svědčí v dosti vyhrocené podobě o tom, že většinová všednost veřejnosti, která koneckonců ustavuje charakter a hodnoty společenského, resp. národního celku, byla a je obyčejně – ponechána či utvrzována sama (v) sobě – reakční a bez schopnosti (sebe)kultivace. Masa je a chce být manipulována, přijímat jednoduché recepty a výklady. V pozdějších příznivých letech (kdy byl Baxa pražským primátorem) se nechala vést osobnostmi, jako byl Masaryk. V době hilsneriády a v rukou předáků, jako byl Baxa, demagogie vítězila nad myšlením; nešlo tedy o racionální omyl, nýbrž o logický výraz převahy odpovídajícího principu a pohledu na svět. Neplatí tu: Kdo nemyslí, není Čech. Lidové mínění v moci politické žurnalistiky bylo utvrzováno ve své víře a pověře. V podobném (a stále aktualizovaném) rozvrhu sil je těžké nepodlehnout pocitu marnosti ve sporu, v němž racionální argumenty zdánlivě neplatí, neboť je protivná strana již předem a prostě nehodlá uznat jako rádoby neexistující, či nepřátelské. Masarykův příklad zněl: $2 \times 2 = 4$ = vědění; v těchto silových (mocenských) konstelacích však lze výsledek ignorovat, nebo prohlásit

⁴⁸⁸ Národní listy např. otiskly 30. 12. 1900 zprávu (kterou poté převzaly i některé další listy) Bouřlivá schůze v Brně (roč. 40, č. 359, s. 5, šifra n.): „Ujav se podruhé slova, prof. Masaryk opět prudce útočil na národní dělnictvo a na národní stranu svobodomyšlnou. Podrážděn jeho řečí, učinil občan Rund ostrý výrok o poměru prof. Masaryka k židům. Prof. Masaryk přiskočil k němu, chopil ho v pasu a přitáhl jej k předsednickému stolu. *Tloukl pěstí na stůl a křičel, aby prý Rund dokázal, že on (Masaryk) dostal i jen krejcar od židů. Čekal prý na moment, kdy mu výčitka taková bude vržena ve tvář a nyní prý žádá důkazy.* Rund odpovídal poukazem na filosemitismus prof. Masaryka [...]. Všechny Rundovy výtky odbyl prof. dr. Masaryk paušálně slovy: „S tím člověkem nelze polemizovati!“

⁴⁸⁹ České veřejnosti, *Čas* 13, 1899, č. 46, 11. 11., s. 728–729 → *Právo lidu* 8, 1899, č. 314, 13. 11., s. [2] → Masaryk 2019, s. 413–414 (cit. s. 414).

za sporný či jeho proklamaci za schválnost (a bude-li to řečeno dostatečně autoritativně, veřejnost bude zřejmě souhlasit).

Svémi polemikami a výzvami „myslícím“ a v protikladu k dobové i zpravidla vítěznému typu intelektu Masaryk zároveň utvářel a osobně naplňoval představu nového, moderního typu intelektuála, vycházející ze svébytného pojetí individua a individualismu. Utvářely ji nejen konfrontace s nemyšlením, s většinou a s amorálností, ale rovněž vědomí potřeby sebereflexe a sebekultivace, realistické vyvažování. „Já se pořád musím držet na uzdě; když jsem volal po realismu, po vědecké metodě, tím jsem přemáhal svou vlastní romantičnost a hleděl sám sobě ukládat tu myšlenkovou kázeň. [...] Lidé, zdá se, nepochopují, že kritika, a kritika ostrá, je často sebekritikou, až bolestnou zpovědí.⁴⁹⁰ A stejně je ve mně konflikt impulzivního slováctví a střízlivého češství. Člověk není bytost jednoduchá; já jsem míval tu nehodu, že nejen moji odpůrci, ale i přívrženci chtěli ze mne udělat jednostranný typ. / Tak například můj vykřičený racionalismus. Můj ty bože, pokud chci učit a dokazovat, musím užívat rozumu, rozumových důvodů. Ale vždycky a ve všem, ve vědě i v politice vis motrix mně byla etická – a etiku zakládám na citu, na lásce, na sympatii, na lidskosti. Jen nedostatek filozofického vzdělání ze mne dělal jednostranného racionalistu. Poměry mě často nutily, abych kritizoval vpravo vlevo; ale má kritickost neplynula z racionalismu, jistě ne jenom z racionalismu. Logika a cit se nevyklučují.“⁴⁹¹

Deset let po hilsneriádě použil sociolog I. A. Bláha pro Masarykovo praktické zdokonalující úsilí označení „krásný individualismus“ – „majetek silných“.⁴⁹² Šlo o oproštění individua „od tlaku a násilí společenských tradic k vůli svobodné práci ve prospěch kolektivního ideálu společnosti“, o „socializaci vlastního já“, vítězství nad davem nalezením pravdy. Masaryk je v této optimistické interpretaci „u nás první filozof krásného individualismu, první individualista činu, jenž má všechny příznivé vlastnosti socializovat se a umožnit nový vývoj. Vybojoval sebe sám proti všem, svojí filozofií přivedenou v úzký vztah k životu, učí vybojovat nové české já, novou českou rodinu, nový český národní život. [...] / Vybudoval v sobě harmonického člověka, jemuž jest potřebou věda, umění, literatura,

⁴⁹⁰ V této souvislosti bývá zmiňována např. povídka-vzpomínka *Náš pan Fixl*: „Není to divné, že my Čechové nemáme žádného teoretika antisemitismu? V Hilsnerově aféře ohlásil se ten primitivní, starý, trochu divošský antisemitismus a podmanil si i značnou část inteligence. Nejednou jsem tenkrát vzpomínal [...] – snad jsem odčinil všecko to nepěkné, k čemu mě kdy svedl můj bývalý antisemitismus“ (*Besedy Času* 16, 1911, č. 8, 24. 2., s. 59–60, šifra T. G. → Masaryk 2019, s. 1060).

⁴⁹¹ Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*, [1936] 2013, s. 98.

⁴⁹² Srov. Heczková (2004) ke vztahu Masaryk – Nietzsche, myšlení a vyjádření.

filozofie, politika, mravnost i náboženství. Učinil jej vzorem českého života. Ne tedy formální esteticismus s mravním bohémstvím, ne náboženský agnosticismus s praktickým ulpíváním na pověrách a fetišismu, ne politickou práci bez mravní odpovědnosti – ale všechny stránky života v sobě usmířit, je v sobě promyslit a procítit a hlavně – žít“ (Bláha [1910] 1930, s. 63–65).

Živý, tvořivý a reformující individualismus se tak stává příkladem, zdrojem síly. Jak poznamenal Šalda (1910, s. 261): „*Tento* demokratismus jest prostě víra kulturní, víra vykupitelská. Jako Masarykův realismus mohl by sloužit velmi snadno idealismem, tak jeho demokratismus mohl by býti bez větších obtíží překřtěn v aristokratismus. Ale na slově nezáleží. / Na čem záleží jedině, jest, aby naše láska byla výrazem *naší síly*, a ne naší slabosti. U Masaryka, alespoň na vrcholcích jeho dráhy, bylo tomu tak.“

Moderní člověk může růst jen z překonání nemocí a pověr, ze sebevědomé potřeby harmonie a vědomí nezbytného úsilí, drobné nekončící práce: Masarykovou každodenností byla práce a strategie (i pro celek) pracovitost. V přednášce s příznačným názvem *Jak pracovat?* čteme: „Všeobecné vzdělání je intelektuální demokracie, rovnost ducha, jím existuje kolektivismus, komunismus duchovní, bez něho by nebylo spolužití. Individualismus musí být v souměrnosti s kolektivismem. Vzdělání všeobecné je eo ipso humanitní a všelidské a směřuje přes všechny rozdíly osobní i národnostní k sjednocení všech myslících a cítících lidí. [...] Rozumí se tedy, že zde pro člověka myslícího nastává úkol dobře psychologicky analyzovat tento poměr individua a celku. Individualismus je po mém soudu mnohem oprávněnější než kolektivismus, který by úplně ničil vědomí a svědomí individua; s tímto nazíráním v praxi souvisí ještě zbytek starého nazírání na politické vůdce, že by tito vůdcové měli nějaké vědomosti nad jiné lidi vzácnější.“⁴⁹³

V.

Masarykův obligátní apel na rozum a myšlení v hilsneriádě nejen sílil, ale nabýval i přiléhavých podob v reakci na její průběh, na potřeby paralelních politických bojů a jako jejich součást, z důvodů přesvědčovacích či psychologických. „Každý, kdo dovede myslit“, by měl být schopen posoudit polenský případ, jeho okolnosti a proces, i když

⁴⁹³ Jak pracovat? Přednášky z roku 1898, *Hlas* (Skalica) 1, 1898/99, s. 103–112, 137–140, 171–174, 326–332, 362–365; 2, 1899/1900, s. 6–18 → Masaryk 2019, s. 147–181 (cit. s. 164, 177).

neběží jen o „záležitost klidné logiky, nýbrž o věc našeho českého svědomí.“⁴⁹⁴ „Každý myslící laik“, resp. „jen poněkud myslící člověk“ musí vidět rozpory a fakty, „avšak fakty žádají objasnění a podávají objasnění samy, byly-li jen *přesně a správně* konstatovány. Dobrý právník, dobrý kriminalista bude si stejně počínat jako dobrý přírodozpytec nebo sociolog: nebude vnášeti do faktů žádných předpojatých výkladů. / [...] Jistě i masy (a k těm počítám také většinu tzv. inteligence) nemyslí in abstracto a všeobecně, jim stačí případ jediný, aby jej zevšeobecnili pro všecku minulost a budoucnost.“⁴⁹⁵ „Za takové příležitosti je povinností přihlédnout k jádru věci a ujasnit si, oč běží. Nechci však ani slovem působit na cit a obrazivost, obracím se k rozumu, k poctivému rozumu všech těch, kdo o věci chtějí mít *úsudek*, úsudek pravím, a nikoli nějaké stranické mínění. / Abych hned mluvil o tom, o čem dnes v Čechách a jinde se myslí nejvíce: Zdravý, čestný rozum, zkoumající fakty polenské dojista nemůže již podlehnout pověře rituální.“⁴⁹⁶

Hilsneriáda jako soubor sociálních faktů a jevů i jako předmět analýz připomíná, že téma a hledisko tzv. běžného života, každodennosti, nezbavuje historii ani její vykladače etických rozměrů a kritérií, hodnotových soudů. „Pochopujeme, že ne slepě jsme svázáni s historií a celým světem, začínáme si uvědomovat, do které míry můžeme pracovat samostatně a dodělávat se svých cílů. Tím, že si ty názory uvědomujeme, všichni čerpáme z historie poučení pro budoucnost. Naše mravnost, naše mravní zákony tím poznáváním historickým a sociálním dostávají do značné míry svůj obsah. Při tom uvědomování běží hlavně o jednu věc: o pravdivost, o pravdu. Pravda je heslem realismu, naturalismu, celého umění, literatury, vědy. Nelhat! – to by bylo prvním zákonem moderního kodexu mravního, nelhat nejen lidem, nýbrž nelhat sobě samému. Zapomínáme, že kdo lže jinému, lže sobě, obelhává sebe ve své fantazii, povoláním nižších pudů, citů, neoprávněných, nepromyšlených, slepých, neprocítěných.“⁴⁹⁷

Předmět svých polemik Masaryk vztahoval k obecnějšímu řádu věcí. Jeho způsob uvažování (zkušenost, reálná fakta a logika) sledoval

⁴⁹⁴ České veřejnosti, *Čas* 13, 1899, č. 46, 11. 11., s. 728–729 → Masaryk 2019, s. 413–414 (cit. s. 414).

⁴⁹⁵ *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (Berlín 1900) → Masaryk 2019, s. 697 a 704.

⁴⁹⁶ K obnovenému procesu polenskému, *Čas* 14, 1900, č. 25 (140), 24. 10., s. 1 (šifra M.) → (po konfiskaci části): *Čas* 14, 1900, č. 26 (141), 25. 10., s. 1 → Masaryk 2019, s. 934–935 (cit. s. 934).

⁴⁹⁷ Vývoj evropské společnosti v 19. století. (Výtah z přednášky prof. dr. T. G. Masaryka konané v lidových kurzech učitelských), *Česká stráž* 10, 1899, č. 21, 24. 5., s. 2 → Masaryk 2019, s. 305.

téma soustředěně i komplexně (myšlení a práce, svědomí a vůle) na cestě k humanitnímu ideálu. „Já jsem také historie. Je chyba pozitivismu, že pro samou historii a samé počítání s fakty a dokumenty zapomíná na svědomí, jako by to nebylo faktem, nebylo stejně pozitivním. A to stálé předvídání toho, co ,se‘ stane – – nestane ,se‘ pouze, ale já to musím udělat, já se musím rozhodnout svou vůlí a svým svědomím. [...] / Pracovat, to znamená odpírat zlému a důsledně. Všude, vždy a zejména zlému v jeho zárodku. To neznamena být radikální, ale vytrvalý. Nemít strachu, řekl bych. Ze strachu se lidé dopouštějí násilí, ze strachu lžou.“⁴⁹⁸

Čteme-li Masarykova vystoupení v hilsneriádě v souvislostech s jeho dalšími dobovými texty, vidíme je jako přirozenou součást autorovy dlouhodobé snahy o proměnu českého veřejného prostoru. Jsou zacíleny na kulturně-politické otázky a činitele, usilují o jejich aktivizaci a ovlivnění, a jejich prostřednictvím (i osobním příkladem) o kultivaci české každodennosti – ve smyslu běžného života a charakteru většiny. Masaryk oslovuje intelektuální, resp. vzdělanější vrstvu jako vehikl, prostředníky, na něž soustřeďuje své polemiky, výzvy a vize. V hilsneriádě se tak přirozeně prohlubuje propast mezi ním a veřejností, jeho osamocení. Píše pro vědce a žurnalisty – žurnalisté a političtí publicisté pro lid. Tato asymetrie je zároveň příčinou relativního neúspěchu Masarykovy politické strany a jeho marné snahy oslovit prostý lid.

Zároveň je třeba zdůraznit, že Masaryk ve svém neúnavném osvětovém a aktivizačním úsilí o moderní proměnu české společnosti rozhodně nebyl ve vztahu k „lidové“ mase jednoduše, resp. důvěřivě optimista. Věděl, že většina zpravidla jen přejímá, resp. chce přijímat to, co je jí nuceno, sugerováno, že je tedy potřeba ji postrčit (k lepšímu). Bez tohoto vědomí a skepse vůči všeobecné schopnosti samostatného myšlení by Masarykovy snahy byly pouhou idealistickou iluzí. Myšlení je tu vnucená, přijatá podmínka lepšího žití. I v tomto ohledu byl Masaryk realista. Z jeho textů je zřejmé, že si uvědomoval, že jeho náročný způsob nemůže ovlivnit život přímo, že lidová většina jen stěží bude s to přijmout jeho moderní názory přirozeně, pochopit je bezbolestně. Proto zdůraznil, že mu jde především o stav české žurnalistiky, odrážející nikoli smýšlení širší veřejnosti, nýbrž tuto veřejnost manipulující podle určitých politických a ideologických potřeb, a nikoli podle kritérií moderní racionality a vědecké pravdy. Právě tato manipulace

⁴⁹⁸ *Ideály humanitní* (Praha: Čas, 1901) → T. G. M., *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903. Spisy TGM, sv. 25*, ed. Michal Kosák (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011, s. 38–70, cit. 61 a 66).

každodennosti byla jeho tématem, terčem i cílem, namísto smyšlenek a pověr šlo o moderní názory a postoje. Vytvořil ojedinělý příklad, metodu počítající s „každým myslícím“ člověkem, s jeho možnostmi, pracovitostí a vlivem.

Polemika: spojení a odloučení

K charakteristice literární generace devadesátých let 1900

Uvažujeme-li o jevech komunikace a izolace z hlediska literárněhistorického, dojdeme dříve nebo později k polemice: spor názorů a postojů je v jiné rovině zároveň svárem vědomí souvislosti a odlišnosti a jejich prosazování. Žánr polemiky konstituuje pomyslná opozice neodlučitelných fenoménů dialogu a nerozumění. Cílem následujících poznámek je postižení/zpřesnění dalších charakteristik tohoto žánru, a to ve světle jednoho z nejdůležitějších polemických střetů v české literatuře přelomu 19. a 20. století: počínajícího vystoupením pseudonymu Mortuus v *Novém kultu* v březnu 1900 o poslání umělecké literatury a generačních otázkách a završeného sporem o pseudonymy F. X. Šaldy v souvislosti s proměnami jeho kritického stanoviska v druhé polovině devadesátých let.

I. Věc a osobnost

K problematice polemiky můžeme přistupovat – ať již intuitivně, ať již literárněhistoricky – v podstatě optimisticky, nebo skepticky.⁴⁹⁹ Tyto (zjednodušeně) protichůdné postoje mohou ilustrovat dva akcenty ve zkoumání polemiky: důraz na dialog a důraz na nerozumění. Nejde tu však o možnosti komunikace obecně ani o statickou opozici, o protikladnost principů. Spíše nás zajímá jejich pohyb, souběžnost a relativní dvojedinost v neustále se proměňujících siločarách aktérů a kontextů, především znovu obnovovaných a nenaplnitelných konkretizací. Konstatování, že vždy jde o dialog a o problém (ne)rozumění, ponechme nyní takřkajíc před závorkou – u vědomí, že polemiku vždy (a zpravidla postupně stále výrazněji) dotváří rovina individuálních, osobnostních charakteristik, dispozic, účelů a přesvědčovacích postupů daných podstatně žánrovou „pamětí“ polemiky (sebestředností žánru).

Metody odlišování a odmítání souvislostí, které se projevují v polemických výměnách, podtrhuje přístup k polemice v souřadnicích boje, jako k „vylučování z dialogu“, slovy Foucaultovými. (Jinak řečeno: posilování vždy přítomné asymetrie v dialogu, pozice převahy.) „Stejně

⁴⁹⁹ O optimistickém postoji (například v Aristotelově *Rétorice*) a skeptickém postoji (zastupovaném *Eristickou dialektikou* Arthura Schopenhauera) mluví Dascal (1996).

jako soudní praxe ani polemika neposkytuje žádnou možnost rovnocenné diskuse: vede procesní řízení; nejedná s partnerem v dialogu, nýbrž je to proces s podezřelým; shromažďují se tu důkazy o jeho vině, označují se přestupky, jichž se dopustil, a vyslovují se verdikty a vynášejí se nad ním rozsudky“. „Ale úkolem dějin myšlení by mělo být odhalování obecné formy problematizace v kořenech [...] protichůdných řešení, problematizace, která je teprve činí možnými – i v jejich naprosté protikladnosti [...].“⁵⁰⁰

Sebestřednost polemiky je dána nezbytnou personální povahou názorů a problémů; rovina názorová se nutně střetává s rovinou osobnostní, a to podle pravidel žánru, v němž postoj dříve nebo později převáží nad názorem, s nímž je tak jako tak od počátku těsně spjat. Skutečnost, že v polemice instrumentální sféra nebývala silně a do všech stran poznamenává její průběh i funkci, konstatujeme takto bez rozlišení, zda považujeme za cíl polemiky řešení problému (věcný spor) anebo potření protivníka (osobní dominanci). S poměřováním „věcného“ a „osobního“, z něhož obvykle plyne převaha „osobního“, souvisí skutečnost, že polemika překračuje rámec určité problematiky (odbornosti atp.), v němž počíná a v němž je vnímán její předmět, a zahrnuje další dimenze, etické, sociální, politické aj. (tzv. jádro sporu se tedy v rámci polemické výměny zpravidla mění, neboť žánr polemiky se nebývala otevírá nejrůznějším vlivům...).

Tlak vnější situace (odstředivých sil) koresponduje s posilováním soustředění polemiky na vlastní vnitřní rytmus, zároveň zajišťuje dynamiku žánru. V tomto smyslu můžeme jeho zvláštní povahu charakterizovat pohybem v (značně) prostupném diskursivním rozhraní.

II. Pole polemiky

Hledání nástroje, jak prolínání a (vzájemné) intervence sfér uměleckého a mimouměleckého při zkoumání polemik citlivě a pokud možno věrně uchopit, nás přivádí k perspektivě, kterou nabízí Pierre Bourdieu. Jedním z klíčových rysů jeho myšlení je navíc a především neustávající imperativ otevřených možností a pohyblivosti jevů ve všech polích a rovinách zkoumání. Právě polemika je fenomén, na který lze výhodně aplikovat jeho dynamický model a některé jeho pojmy. (Mj. zde – volněji řečeno – najdeme v aspektu moci styčný bod se zmiňovaným Foucaultem.)

V přednášce *Za vědu o dílech* (1998) Bourdieu mluví o možných způsobech analýzy kulturních děl. Zhruba charakterizuje v podstatě

⁵⁰⁰ Foucault 1996b, s. 254 a 263 (srov. Homoláč 1998).

protikladné možnosti: výklad vnější a vnitřní, respektive uchopení díla jako textu nebo jako faktu sociálního. Proti – takto záměrně vyhoceným – krajnostem (i možným „redukujícím zkratům“) staví teorii polí: „Předmětem analýzy kulturních děl je korespondující vztah mezi dvěma homologickými strukturami, strukturou děl (to jest žánrů, ale také forem, stylů, témat atd.) a strukturou literárního (nebo výtvarného, vědeckého, právního apod.) silového pole, které je zároveň a neoddělitelně polem bojů. Hybnou silou změny kulturních děl, jazyka, výtvarného umění, literatury, vědy atd., jsou boje probíhající na odpovídajících polích produkce: právě v důsledku těchto bojů za uchování nebo změnu silových vztahů panujících v poli produkce se uchovává nebo mění struktura pole forem, jež jsou oněch bojů nástrojem a předmětem“ (Bourdieu 1998, s. 48–49).

Představíme-li si literaturu jako neustále se proměňující *pole* a pohyb (lépe než vývoj) jako řadu pozic určitého segmentu (autora, díla, žánru) v rámci postupných stavů tohoto pole, neustávajících *změn* vztahů v jeho struktuře („struktuře řeči“), pak tento pohyb zajišťuje především napětí a střetávání různorodých postavení, dobového uznání a neuznání, zvláště vztahů děl a jejich odchylek od jiných současných či minulých děl. „Z toho paradoxně plyne, že adekvátní přístup k tomuto umění, které je plodem permanentního rozchodu s dějinami, s tradicí, se víc a víc blíží pohledu historika: má-li je dotýčný vychutnat, musí si uvědomovat a znát prostor možností, jehož je dílo produktem, umět rozpoznat, v čem je, jak se říká, jeho ‚přínos‘, a to nelze jinak než historickým srovnáním“ (Bourdieu 1998, s. 54).

Tato inspirace nás přivádí k náčrtu rastru, který by dovolil přistoupit k množství polemických textů jako k prostoru možností, představit si způsob jeho členitosti a klást potřebné otázky. V obecném literárním poli (jehož přirozenou součástí je polemičnost) vidíme žánr literární polemiky jako jedno z dílčích polí. Neustávající „boj o změnu pravidel“ (Bourdieuův termín) jako projev hlavních opozic vede k nejpodstatnějším změnám a charakteristikám literárního pole, prostupuje samozřejmě i pole dílčí. V *polemickém poli* se boje a změny – zasahující tak či onak ostatní pole – stávají tématem, jsou vyslovovány zřetelněji, právě jako jen možnosti, často takřkajíc v syrovém stavu, nebo na druhé straně ve výkonné funkci.

Toto polemické pole – zjednodušeně řečeno: svébytné žánrem a závislé v předmětech, avšak s vlastní, sebestřednou pamětí – pak zahrnuje různorodé děje v prolínajících se liniích. Můžeme zkoumat historii konkrétní polemiky, vrstvení a proměny tématu, další motivy, metody a strategie atd., zkrátka významové dění „uvnitř“ polemiky. Můžeme sledovat dráhu dané polemiky jako celku uvnitř proměňujícího

se pole (literárního, mocenského), její možnosti, tedy především to, jak konkrétní výsledky polemik pronikají do jiných polí, vztahy mezi polemikami, jejich role a mění se souvislosti, dané nezřídka naopak průniky a „požadavky“ z dalších polí. Představa celého literárního pole se tak složitěji zvrásňuje.

III. Mortuus a „pseudonymová“ polemika

Soustředíme se teď na polemiku, která proběhla na samém přelomu století, zvláště na její směřování (vnitřní historii), které je zachytitelné v několika fázích, jež se pokusíme popsat a komentovat tak, aby bylo zřejmé, co a proč považujeme za platné obecně pro žánr polemiky. Půjde především o vztah mezi tzv. *věcnými* a *osobními* rysy (polohami) v rámci polemiky (předpokládáme, že obě polohy k žánru polemiky patří obecně a komplementárně), respektive o přechody mezi těmito polohami v rámci rozsáhlejší polemiky, která již zaujala význačné místo v širším poli literárním z hlediska literární historie (lze dokonce říci, že je považována za polemiku do značné míry dobově příznačnou, zachycující přechod do nového století i do nových poloh v polemickém horizontu – jak v podobě věcné, tak v poloze „aféry“).⁵⁰¹

Zmíníme ještě – alespoň stručně, v určitých tematických celcích – řady polemických výměn, které přecházely a podstatněji svazovaly dílčí pole tohoto žánru s širším polem literárním a zároveň utvářely situaci, v níž daná polemika od března do září 1900 probíhala a k níž se vztahovala i vyjadřovala:

Jednak nástup generace devadesátých let, neboli utváření místa kritiky a polemiky v žánrovém rejstříku literatury konce století (mj. prostřednictvím polemik tzv. moravské kritiky, *Literárních listů* se Sládkovým *Lumírem*, a ještě dále polemik *Lumíra* s konzervativnější *Osvětou*), jednak proměny a konfrontace vlivných koncepcí modernismu a posléze syntetismu, tedy polemiky, reprezentované především spory mezi F. X. Šaldou a okruhem *Moderní revue* (s výraznými momenty v polemikách kolem manifestu *Česká moderna* a *Almanachu secese*), v nichž se modernistická generace ve druhé polovině devadesátých let vnitřně rozpadala.⁵⁰²

⁵⁰¹ Povahu této polemiky a její úlohu v proměnách žánru charakterizoval Daniel Vojtěch (2002). K pojmu aféra viz kapitolu Od polemiky k aféře (s. xxx–xxx).

⁵⁰² K zmíněným souvislostem viz předchozí kapitoly, především Hledání nové syntézy (zde s. xxx–xxx), „Orlové literární revoluce“ (s. xxx–xxx) a „Naše krize modernová“ (s. xxx–xxx).

a) téma k použití

Výchozím momentem se stala úvaha začínající slovy „Mrtvý bude psát o živých“, publikovaná v polovině března 1900 v *Novém kultu* v rámci rubriky Literatura, která byla podepsána pseudonymem MORTUUS. (K autorství se až o mnoho let později přihlásil Arnošt Procházka, v průběhu polemiky, ač hledáno, autorství odhaleno nebylo – a Procházka do ní pod vlastním jménem nezasáhl.)⁵⁰³

Nezdá se věru, že by mladá literární generace česká šla za velikými cíly, nejméně již vědomě. Po velikém kriticko-uměleckém vzmachu, přivalivším se jako jarní vichřice, z prvních let devadesátých, takové ochabnutí, změknutí [...]. Zbylo několik lidí, rozstříklých do různých koutů, na rozdílných cestách, beze styků, v nepřátelství z většiny. Není *celkového*, ve své výslednici jednotného, byť i v komponentách odlišného, cílevědomého proudu. [...] Je nepopíratelný fakt, že mladší literární generace, ona z *konce* let devadesátých, nešla ve znamení literárního převratu těsně za generací jí předcházející, že se odtrhla, učinila obrat v bok a přimkla se ke kompromisním živilům [...]. A důvody? Nebyly to nové názory na umění, nové ideály umělecké tvorby, všecek nový názor světový, jež by byla nucena uplatňovati *proti* mladým, před ní vystoupivším, – právě naopak, byl to nedostatek těchto nových úrodných idejí, byl to (rozumí se, jsou výjimky, dvě tři osoby) ledabylé, povrchní, hračkářské nazírání na umění, chtivost snadného úspěchu, lačnost lehce nabytých odměn, jež vedla tuto generaci do náruče ústupků, k starým pánům, kteří vládli přes všecku literární opozici všemi beneficii a vší mocí. Volnost umělecké tvorby, svobodu kritiky, nezávislost myšlenky, možnost vysloviti ji veřejně a hlasitě, to vše literární revoluce vybojovala..., ale neměla hmotných prostředků, aby též nové adepty odměňovala. A generace, která přišla hladová okamžitého úspěchu, bez úmorné práce a tuhé sebekázně, která sem zanesla *arrivismus*, vrhla se, kde byly mísy plny [...]. Chytrý nakladatel, který nikdy neprojevil zrovna smysl a lásku pro umění v literatuře, vida, že nadešel okamžik, kdy možno také z mladého hnutí čerpati výtěžek, obratným tahem hleděl zmonopolizovati všecko nové umění ve svém listě [*Lumíru*]. Že nikoli bez úspěchu, svědčí, že i starší „revolucionáři“ se dali jako sovy, v poledním slunci osleplé, chytiti na vlnadně upravenou léčku. Literární revoluce z let devadesátých byla poražena. Umělecky z ní zbývá něco maloučko osob. Z té svobody a mužnosti, za něž bojovala,

⁵⁰³ Na volbu pseudonymu jako úspěšnou a iritující mystifikaci, poukázal i Šalda, jenž byl podobně jako mnozí jiní nucen poznamenat: „Sedla jí na lep řada listů a zahryzla se i do mozku některých mých známých tak hluboko, že bylo třeba několikerého ujišťování, že *Mortuus* nejsem *já*“ (Karáskovština čili soustavné lhaní a podezírání, *Lumír* 28, 1899/1900, nestr. příloha Volná tribuna ke třem květnovým čísům.

hrozně málo zbylo. Smutné bojiště. Za přemožené ideje lepších nebylo přinešeno. [...] Dnes je vše uměním [...]. Literární revoluce vyšla takměř na plano, česká moderna učinila bankrot dříve, než mohla mít vůbec nějaký význam a vliv, to, čemu několik důvtipečných kritiků-žurnalistů říkalo český symbolismus a dekadence, zhynulo samo na sebe a nepochopením své vlastní podstaty a cílů, realismus (myslím tí *stranu* u nás) v umění byl vždy zcela bezvýznamný, nových silných směrů není, nových životných uměleckých idejí není, ale není ani nových mocných a mužných individualit... jak malinko jich napočtete, k nimž můžete připjati sny svých nadějí. [...] ⁵⁰⁴

Otázku identity a nezávislosti umělecké osobnosti ve světle bilance práce generace devadesátých let („symbolismu a dekadence“) a kritiky současného stavu literární tvorby můžeme považovat za zásadní a zároveň za výchozí téma a věcný počátek polemiky. Text *Mortuův* se samozřejmě vyznačoval rysy polemičnosti (dobově zcela příznačnými), byl však veden v rovině obecné, jeho provokativnost spočívala v příkrosti hodnocení (vycházející již z autostylizace mluvčího) a v zavedení kategorie prospěchářství (skrývající impuls pro možnost přesměrování polemiky) a na druhé straně v jasné narážce na *Lumír*... To se ukázalo jako klíčový podnět, neboť s obnoveným *Lumírem*, redigovaným Václavem Hladíkem a vydávaným od roku 1898 (přiznaně) u J. Otty, začal spolupracovat F. X. Šalda, který zpočátku věřil, že zde získá nezávislý kritický prostor ve spojení se skupinou mladých autorů. ⁵⁰⁵

Lumír otiskl 1. dubna 1900 hned několik reakcí: Šaldův článek *Staré modly nově natřené*, společně *Zasláno* F. X. Šaldy, Karla Sezimy, Otokara Šimka, Otokara Theera, Ladislava Veltruského a Jana z Wojkowicz, k němuž byl připojen dopis Otokara Březiny, následovalo ještě *Zasláno* Arne Nováka. Nacházíme v nich rozcestí ve směřování polemiky, respektive zvrstvení jejího tématu, zvýraznění určitých motivů z výchozího textu a průnik motivů dalších. Téma se tak příznačně proměňuje a lomí.

⁵⁰⁴ Procházka, Arnošt: Mrtvý bude psáti o živých [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 1, 16. 3., s. 10–11, podepsáno MORTUUS.

⁵⁰⁵ Je příznačné, že velmi kritické hodnocení nejmladší literární generace (spjaté zvláště s časopisy *Moderní život* a *Srdce*, viz Merhaut 1994, s. 123–130), které Procházka zanedlouho vyslovil i v článku *Generace* (*Moderní revue* 9, 1902/03, sv. 14, č. 4, 8. 1. 1903, s. 161–165, podepsáno Ludvík Horák) a v replice *Na můj článek Generace* [...] (tamtéž, č. 6, 8. 3., s. 277–278, šifra L. H.), již podobně rozsáhlou polemiku nepřineslo (z několika reakcí srov. Mahen, Jiří: Umění a lid, *Moderní život* 2, 1903, č. 4, duben, s. 125–127, podepsáno H. Lang).

Kolektivní *Zasláno*⁵⁰⁶ ještě argumentuje převážně v obecné rovině úsilím o „budoucí, krásnou kulturu, o společenský život proniknutý a řízený krásou a uměním, a ten nám není totožný s politikou *žádné* strany [...], jsme přesvědčeni, že umělecká práce žije sama sebou, že je neodvislá od programů a cílů frakcí.“ Zároveň s vyhlášením vlastní svobody a nezařazenosti je část tohoto protestu (sepsaného „bez popudu a vědomí redakce, je výtryskem nutnosti chvíle“) věnována *Novému kultu*, který „prohlašuje svobodu individua; a zároveň chce podrobiti umělce jedné straně, jedné třídě. [...] A sloužit davu může býti někdy ničivější než jednotlivci.“

Nezávislost umělecké individuality je v Šaldově textu traktována obdobně, navíc s akcenty, které prozrazují společné východisko literárních „revolucionářů“ devadesátých let⁵⁰⁷ (byť nezáměrně) a které bychom našli i v jiných textech protagonistů obou stran (podobně vyjádřený pocit rozdrobenosti, tendenčního zplanění úsilí o svébytný, vnějšími vlivy nedeformovaný prostor pro umění): avšak s rozdílnými znaménky, v protikladném zosobnění těchto problémů – a osobní rovina u Šaldy již zřetelně převažuje, a to jak v potřebě konkrétně identifikovat (což ještě není zcela možné) a pojmenovat obě strany sporu, tak navíc v reflexi polemických metod samotných, která předjímá už i další (vlastně závěrečnou) fázi polemiky.

Své stanovisko Šalda stylizuje již v kategoriích morálního jednání: „Říci svoji myšlénku, celou svoji myšlénku v každé chvíli, jak ji právě plně cítím a myslím – to a jen to je mi literární charakter. *A ten jsem neporušil nikdy a nikde.*“ Protivníka tak zaostřuje a charakterizuje nekompromisně: *Nový kult*, který se vyznačuje „hrubým materialismem,“ vulgarizací, popularizací, „pracuje frazeologií“, absurdní „třídní klasifikací umění“, s poukazy „sociálně tendenčními a propagačními“, navíc v „honbě za popularitou“, neboť a opět – „Mluví se o individualismu – ale jen mluví, tlachá, papouškuje: smyslu nikdo nechápe. [...] Dříve to byla vlast, národ, historie atd., dnes internacionála, dělnictvo, socialismus atd.“⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ F. X. Šalda, Karel Sezima, Otokar Šimek, Otokar Theer, Ladislav Veltruský a Jan z Wojkowicz: *Zasláno*, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 239–240.

⁵⁰⁷ Připojený list Otokara Březiny (který „k hořejšímu prohlášení došel“, tamtéž, s. 240) zůstal v rovině nejobecnější, a tudíž vlastně mimo polemiku (jako by byl zaslán z jiné říše): „Oceňuji plně vzácnou zásluhu mladé kritiky o svobodu myšlénkového projevu u nás a jako Vy kladu nade všechno požadavek, aby hlas umělcův nebyl zakřikován nikým, ani průkopníky nové kultury. Všechno musí býti vysloveno, co má býti vysloveno během věků na zemi. [...] Nepíšeme pro časopisy; píšeme pro duše lidí.“

⁵⁰⁸ Šalda, F. X.: Staré modly nově natřené. Několik poznámek k 1. číslu p. Neumannova Nového kultu, tamtéž, s. 237–238 → *Kritické projevy 4. 1898–1900*, ed. Rudolf

Zastavíme-li se v tomto bodě polemiky, vidíme, že Mortuova (Procházkova) pobídka byla plně využita, především v motivu zištnosti. Dialog byl navázán. Ideál svobodné individuality (jakožto princip obecně přijatelný i proklamovaný) se stal rovněž předpokladem možnosti porozumění, které s interpretací promluv nenastalo, dílem záměrně, dílem nezáměrně, částečně z neznalosti autora úvodního textu, která paradoxně vedla k projekci kolektivního mluvčího. Z povahy *Nového kultu* pak byly vyzdviženy pouze kolektivní aspekty, v souvislosti s jeho působením v sociálním a anarchistickém kontextu, opět ve jménu svobodné individuality.

Je třeba dodat (tentokrát na okraj a pro jistotu), že vůdčí osobnosti modernistické kritiky se v druhé polovině devadesátých let postupně a přirozeně rozcházejí v řešení otázky poměru umění, označovaného jako moderní, k „životu“ a společnosti, krásy k účelnosti. Proti artismu a aristokratické výlučnosti umělce (prosazované okruhem *Moderní revue*, ve sledované polemice ještě nezahrnutým, byť v posledních letech 19. století blízkým v krajním pojetí individualismu tzv. etickému anarchismu, tedy jedné z tváří *Nového kultu*)⁵⁰⁹ stavěl Šalda demokratičtější založenou a vlivnější představu sepětí umění s životem, tvůrčího individua ovlivňujícího okolí, představu syntézy, organické jednoty uměleckého výrazu a „cesty k životu“ jako smyslu modernosti.

Do diskuse o společenském dosahu umění a pojetí individualismu zasahoval významně rovněž S. K. Neumann. Ten také v této souvislosti hájil – poměrně věcně – v *Lumíru* přetřesený *Nový kult*: jednak osobně proti „lstivému“ obvinění z propagace tendenční služebnosti (pomocí citátů ze svých článků věnovaných otázkám individuality v umění), jednak jakýmsi shrnutím úsilí modernistické kritiky v devadesátých letech („byla to revoluce vítězná“) s již jasným konstatováním, že se jejím zásadám Šalda spojením s *Lumírem*, Hladíkem a Ottou zpronevěřil a vydal „nejmladší literární generaci všanc nakladatelské libovůli, [...] bezkarakternosti, myšlenkové vlačnosti a šplhavectví“.⁵¹⁰

b) zosobnění

Ve středu pozornosti se tedy záhy objevila otázka, kdo, s kým a proti komu vlastně polemizuje. Její tematizace a řešení – sebereflexe a

Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 291–293, cit. s. 291 a 292).

⁵⁰⁹ Viz pozn. 292.

⁵¹⁰ Neumann, S. K.: Nová kampaň? I. Kousek historie, II. Odpověď p. F. X. Šaldovi, III. Odpověď literárnímu penzionátu, *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 8–10.

projekce protivníka – se posunují do popředí a určují další směřování sporu. Literárněkritická reflexe ustupuje potřebě formulovat jasně (zde zjednodušeně a ve zkratech) postoj polemizujících stran, jednotlivých autorů a jejich seskupení. Žánr polemiky tak můžeme nahlížet z hlediska vztahu osobních a skupinových usilování a prosazování v průsečíku dobových „mocenských“ vztahů v poli literárního života.

Jednotlivé pozice v rámci jedné (rozsáhlejší) polemiky nebo v řadě tematicky svázaných polemik se přirozeně seskupují k pólům (generačním, skupinovým, časopiseckým), z nichž může být téma polemiky vnímáno, definováno, proklamováno a prolamováno. Různorodost individuálních názorů a postojů se často v určité fázi (před osobním vyhocením) soustřeďuje do zřetelných bodů souhlasu a nesouhlasu, do prohlášení (kolektivní *Zaslána*), která formulují soustředěně, útočně a dialogicky (nezbytnost reakce) úsilí jednotlivých autorů nebo jejich uskupení o nové/tradiční v uměleckém životě, o dobytí/udržení význačného místa a vlivu v tomto v literárním a společenském dění.⁵¹¹

S převahou aktuálního zájmu o podobu a obhajobu zainteresovaných časopisů se ztrácela možnost korespondence na vlně generační bilance; i když tento vstupní motiv polemiku z věcného hlediska záhy opustil, stal se impulsem pro další, brzké a různorodé pokusy o hodnocení devadesátých let⁵¹² (a jistě i jednou z příčin, proč význam této polemiky zaregistrovala literární historie; v rovině osobních vztahů mělo podobnou funkci zkoumání Šaldových pseudonymů, jež se neodbytně vracelo po mnoho let).

Arne Novák byl ve svém *Zaslánu*, uzavírajícím první blok reakcí na Mortuův článek v *Lumíru*, k dalšímu směřování polemiky nejvstřícnější: ke skupinovému vyjádření a motivu zjištění (honorářů) nejen přidal určení sebe jako původce rozhořčení Mortuova (v kritice Lešehradovy *Paní Modrovousky* s Karáskovou předmluvou aj.), ale svým zacílením vtáhl do polemiky Jiřího Karáska: „Mně a mnohým z mých literárních přátel jest p. Karásek pouze vhodným objektem kritické analýzy jako každý jiný spisovatel: ani v dramatu, ani v románě, ani v kritice, ani

⁵¹¹ „Ti lidé jsou sdružení stejné jako každá akciová společnost. Prosím podívej se: Karásek, Procházka, Neumann píší do *Rozhledů*, Neumann do *Moderní revue*, Karásek a Procházka do *Nového kultu* Krejčí do *Práva lidu* a do *Akademie*, lidé z *Akademie* do *Moderní revue* i do *Nového kultu* – kde je tu možná logika a myšlenková samostatnost? Stádo a tlupa – a sdružení na výboj a odboj“ (F. X. Šalda v dopisu Václavu Hladíkovi z 8. 5. 1900, in: Macek 1964, s. 15–16).

⁵¹² Například Theer, Otakar: K psychologii nejmladších, *Lumír* 29, 1900/01, č. 27, 5. 4. 1901, s. 327–328; Krejčí, F. V.: Deset let mladé literatury, *Rozhledy* 12, 1901/02, č. 1–6, 5. 9. – 9. 11. 1901; sep.: Praha: *Rozhledy*, [1901], viz pozn. č. 247); oba texty vyvolaly polemické reakce: viz pozn. 321.

v lyrice nenaučili jsme se ničemu od něho a nechtěli bychom se ani naučiti.“⁵¹³ Otevřel se prostor pro vstup *Moderní revue* do polemiky s *Lumírem* – po boku *Nového kultu* brzy převzala hlavní díl bojovnosti, historie Karáskova a Šaldova vzájemného vztahu nutně poznamenala její další dráhu.

Za týden vyšla Karáskova odpověď:⁵¹⁴ „Upírají mi účast při boji o volnost slova. [...] Nejsem Mortuem z *Nového kultu*. Ale podpisuji vše, co psal Mortuus.“ Karásek tak mocně posílil personalizaci problému – mířil především na Šaldu; v návratu do let společně sdílené kritické platformy v *Literárních listech* připomenul nejen jeho nekolegialitu („člověk, který ani nebyl nikdy mladý“; „konzervavec a autoritář od svého vylíhnutí“), ale i opatrnickví a „čachry“ v užívání pseudonymů.

c) skrytá polemika

Otázka vstupu F. X. Šaldy do *Lumíru* a jeho působení v něm, podstatná pro uchopení celé polemiky (a ztrácející se pod náporom pseudonymů), se plně projevuje v polemice, kterou Šalda vedl v soukromé korespondenci s Václavem Hladíkem i v polemických vyjádřeních v dopisech Karlu Sezimovi a Otokaru Šimkovi.⁵¹⁵ Edice této korespondence osvětluje mnohé z jejího pozadí (i ze zrodu některých – nejen Šaldových – textů), zjevuje skrytou polemiku, vrství dialogický materiál, umožňuje nové čtení polemiky explicitní, s níž v dobovém horizontu byla a opět je spojena.

Šalda (v rekonvalescenci z těžkého onemocnění míchy) si uvědomoval, že se v obnoveném *Lumíru* setkává s autory starší generace, že potřebuje soustředit okruh mladších autorů, který by ho podpořil v úsilí proměnit *Lumír* v opravdu nezávislý „myšlenkový orgán“, v jakési „hromadné akci“, jím dirigované.⁵¹⁶ Nemohl však být přílišným optimistou, neboť jeho vztahy s Hladíkem se nevyznačovaly

⁵¹³ Novák, Arne: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 240. K tomu F. X. Šalda (dopis Václavu Hladíkovi z 12. 9. 1900, in: Macek 1964, s. 27): „Tak, jak se uvedl *Lumír* dosud, bylo bez plánu. [...] Facit toho byl, že jsem byl bit za věci a názory mi docela cizí, za to, co psal do *Lumíra* kupříkladu p. Novák. Tak celý výpad Karáskův na mne je motivován štiplavou notickou, pod kterou se p. Novák – zapomněl podepsat.“

⁵¹⁴ Invektivy, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 7, 8. 4. 1900, s. 232–234.

⁵¹⁵ Dopisy vydal a komentářem (i shrnutím vývoje polemiky) doplnil Emanuel Macek 1964 a 1969a.

⁵¹⁶ Šaldovým bojům (včetně sledované polemiky), vlastnostem i dopisům se zevrubně, ovšem i poznamenán svými pozdějšími střety s ním (zvláště o brožuru *Kruhu českých spisovatelů Národní divadlo a české drama* v roce 1904, viz pozn. 303), věnoval Karel Sezima 1946; viz též Králík 1947.

souzněním.⁵¹⁷ Postupně byl v této soukromé sféře nucen vyrovnávat se s naléháním nakladatele, aby polemiky zkrátil a urychlil (jelikož odrazují předplatitele), již od dubna pak vymáhal uveřejňování polemických odpovědí v *Lumíru* včas a na důstojném místě (většina z nich byla posléze stejně umístěna na obálky a v přílohách, často bez korektur), od června již vzrušeně protestoval a pokoušel se Hladíka – marně – přesvědčit, aby zaujal rozhodný postoj proti nakladateli („aby se vůbec nevměšoval ve *vnitřní záležitosti*“, 2. června) a vedl *Lumír* po svém, bez „kompromisnictví“, případně s celým okruhem odešel (plány na založení nového časopisu, sdílené zejména se Sezimou, byly příliš mlhavé).⁵¹⁸

Hladík odejel na několik týdnů do Paříže, a tak snad budeme mít ve fejetoně větší volnost. Jestli ovšem nebude protestovat p. císařský rada [Otto]. Kde pak bychom to tiskli, nevím. Jsme na tom dnes tak krásně, že nemáme kus volného listu. (Sezimovi 13. dubna)

Já bych rád skoncoval tyto polemiky a pak se uctivě vyhnul *Lumíru* – nebude-li totiž provedena reforma úplná a člověk pánem v listě. (Sezimovi 15. května)

Mám jen jedno přání: aby byla celá historie co nejdřív u konce – abych se mohl vypořádat s *Lumírem*. (Sezimovi 10. června)

Přímý boj, hlava proti hlavě, rána za ránu mne nikdy neublížil. To daleko víc enervují člověka vnitřní a zákulisní překážky a lhostejnost. Vnější odpor jen sílí, ale nejzhubnější jsou zranění vnitřní. (Hladíkovi 14. června)

Než *takhle* vést kampaň, raději si lehnout a dát se pasivně pohazovat blátem. *Takhle* jsme k smíchu celému světu: tvrdíme, že je *Lumír* neodvislý volný pták ve vzduchu a krčíme se svou polemikou na zadních dvou stránkách. [...] Člověk se exponuje za list – a stává se směšným. Karáskovi stačí prostě ukázat na ta fakta a já jsem blamován. (Hladíkovi 26. června)

Otravuje mne tu zle poslední literární kampaň – ne nepřátelé, ale „přátelé“, jak již to bývá, tj. redaktor Hladík. Vyměňuju si s ním v poslední době listy, které jsou samá rána nožem. Je to takový souboj listy. – Ten člověk nemá ponětí o tom, co je to lojalita. Slibuje a nedrží

⁵¹⁷ Navíc s ním ještě před dvěma lety polemizoval (O umění, poezii, socialismu, charakternosti, inteligenci i radikalismu v uvozovkách i bez nich, chlebařství a histriónství i jiných ještě věcech božských, lidských i ďábelských. Redakci Radikálních listů a p. Václavu Hladíkovi za rámeček od F. X. Šaldy, *Čas* 12, 1898, č. 20, 14. 5., s. 310–312), napaden Hladíkem (Zasláno, *Národní listy* 38, 1898, č. 129, 10. 5., s. 5) pro „socializování“ umění v projevu na podporu představení Národního divadla pro sociálnědemokratické dělnictvo.

⁵¹⁸ Zejména kvůli požadavkům ze strany nakladatele Šalda *Lumír* ještě téhož roku skutečně opustil, téměř současně z jeho stránek zmizely příspěvky Dykovy, Sovovy, Březinovy a Tomanovy, což se stalo příčinou i vnitřní krize časopisu (viz Pešat 1993, s. 1245).

slovo. Člověk se exponuje za list, a on pohodlně pak člověka zradí: o každou píď půdy v Lumíru abych s ním sváděl hotové boje. – Pohrozil jsem mu ultimátem: nezmění-li se to, že se postavím v některém listě přímo proti Lumíru a přiznám, v čem nesouhlasím s ním. Fantom tzv. solidarity je mi právě jen fantomem – nesouhlasím-li vnitřně, taková dekorace neudrží a nezakryje tu vnitřní trhlinu. (Šimkovi 26. června)
Nejhorší je přitom, že cítíme oba, jak jsme to mohli brilantně vyhrát – nebýt takového redaktora. To mohla být kampaň vyhraná na fleretech jako na houslích. Takhle ale nebude jiný rezultat, než že se snad uhájíme. (Sezimovi 3. července)

Otto vydává šmejdu celé vozy, ale o uměleckou práci není zájmu [...]. V tom by se měla stát náprava, jinak neutvoří se pevnější umělecký kruh kolem Lumíra nikdy. (Hladíkovi 30. července)

Posledním polemikám jsem však přece rád. Jednak je to účtování s minulostí, taková tlustá čára pod kolonou cifer, jednak jsou to zapálené zdi Lumíra. (Sezimovi 23. srpna)

Dnes je mi svrchovaně lhostejno, co se děje nebo neděje v Lumíru, mně se hnusí a já jej nečtu. / Já mám svoje názory literární a umělecké a najdu si místo, kde je budu moci říci – ale jsou mi příliš svaté, než abych je dal kompromitovat listem zásadní bezbarvosti, prázdnoty a jalovosti, kterým je mi Lumír. [...] V celé té tragikomedii je mi líto jen mne a několika jiných hlupáků, kteří se za Lumír exponovali a brali ho vážně, jako by mu šlo opravdu o literární a uměleckou bázi, o literární hodnotu, pravdu, charakter a přesvědčení – Blázni! (Hladíkovi 25. září 1901)⁵¹⁹

Tato skrytá polemika o možnost dialogu a jako další možnost dialogu posílila pozice nerozumění, které ovlivnily směřování explicitního polemického střetu, přinejmenším v Šaldově otevřené reflexi svého spojení s *Lumírem* a brzkého odloučení. Ocitl se ve svízelné situaci, když musel čelit výtkám v rámci polemiky, a zároveň sám stále zřetelněji své spojenectví s *Lumírem* (i s některými kolegy, na jedné straně s jejich názory, na druhé s indiferencí) pociťoval značně problematicky. Poznával a v korespondenci přiznával, že podobu časopisu nebude moci efektivně ovlivnit a že ho tato podoba a závislost vskutku kompromitují. Již z tohoto důvodu (vnitřního rozpolcení) potřeboval, aby se z veřejné polemiky vytratilo téma *Lumíru*, a její zužování do roviny povýtce osobní přivítal (ostatně byla mu vždy blízká, stejně jako se polemizování stávalo jeho vnitřním motorem).

d) paralelní polemika

⁵¹⁹ Macek 1964, s. 21, 22, 24–25, 34 (Hladíkovi), 239, 259, 263, 269, 277 (Sezimovi); Macek 1969a, s. 170 (Šimkovi).

Z hlavního proudu vystupovaly paralelní polemické výměny a v podstatě se osamostatňovaly v důrazu na určitý dílčí aspekt nebo vznikaly relativně samostatně. Se vzrůstající četností motivů a s tematickými proměnami polemiky vzrůstalo množství vzájemných souvislostí různorodých postojů, jež se snažily postihnout zejména rozsáhlejší polemické texty (a zároveň je dále zmnožovaly). Pro přehlednost pozoruhodné paralelní sváry vyčleníme a stručně popíšeme:

V soukromé korespondenci začala i paralelní „soubojová“ polemika Otakara Theera s S. K. Neumannem, která předcházela uvedené skryté polemice a předznamenala obligátní „osobnostní“ směřování celé polemiky. Poté, co Theer ještě v březnu v soukromém dopise vytkl Neumannovi stanovisko *Nového kultu* a zřekl se spolupráce s ním, Neumann publikoval ironicky odmítavou glosu, kterou Theer považoval za urážku a marně vyzýval Neumanna na souboj, což bylo předmětem dalších – do června vedených – oboustranných polemických reakcí, přičemž Neumann označil za apologeta souboje i Šaldu, a tak ho vtáhl i do této záležitosti.⁵²⁰

S. K. Neumann se po trojčlánku *Nová kampaň?* (13. dubna) snažil nezabřednout do „sáhodlouhých a směšných polemik“, leč ve stručných výpadech proti Šaldovi, především v souvislosti se sporem o souboj, se nevyhnul ani narážkám na jeho nemoc,⁵²¹ což Šalda ihned jako „osobní urážku“ rozvinul.⁵²² Na paralelní soustředění na Karáskovu (ne)znalost

⁵²⁰ Záležitost rekapituloval Píša 1928. Srov. Neumann, S. K.: Panu Otakarovi Theerovi. (Od redakce), *Nový kult* 3, 1900, č. 2, 30. 3., s. 13–14, nepodepsáno + Pan Otakar Theer poslal redaktoru tohoto listu svoje dva svědky, *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 16, nepodepsáno + Risum teneatis, amici čili Souboj jest jedno z nejkrásnějších rozpětí naší bytosti, *Nový kult* 4, 1900/1901, č. 1, 15. 6. 1900, s. 22–26; Theer, Otakar: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 21, 10. 4. 1900, 2. s. obálky + Zasláno, tamtéž, č. 23, 1. 5. 1900, obálka; viz též následující pozn.

⁵²¹ Srov. S. K. Neumann v rubrice Z epopoje lidské hlouposti, *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 15–16, nepodepsáno + Panu F. X. Šaldovi [...], tamtéž, č. 4, 28. 4., s. 13–14, nepodepsáno + Risum teneatis, amici čili Souboj jest jedno z nejkrásnějších rozpětí naší bytosti, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 1, 15. 5. 1900, s. 22–26 + Z epopoje lidské hlouposti 2, tamtéž, s. 31, nepodepsáno + Panu F. X. Šaldovi, tamtéž, č. 2, 15. 7., s. 64, nepodepsáno; zde mj.: „Odpovídám krátce: Poražení hrajou si vždycky na mučedníky. [...] Vaší nemoci jsem se tentokráte ani nedotekl, ovšem nemám nejmenší příčiny býti delikátními k někomu, kdo se neštítí nejhorších nadávek a kdo ztratil v mých očích veškeru svou důstojnost literáta. Co se pak týče mé poznámky ‚recte F. X. Šalda‘, znamenala jen tolik, že Otakar Theer je ve všem všade učelivým žákem Františka Xavera, a že tento je také zastáncem souboje“ (s. 64).

⁵²² Šalda, F. X.: Z epopoje lidské surovosti, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7. 1900, s. 348, mj.: „pocit osobní zodpovědnosti a osobní satisfakce, běžný v jiných zemích se soubojovými uzancemi, nutí k rozvaze a že se neuráží tak lehkomyšlně a surově jako jinde, kde není takové zodpovědnosti, kupř. u nás, a kde se tvrdí urážky, jež se nedokazují, a opakují, i když byly vyvráceny. / ‚Hájil-li‘ jsem tedy souboj, bylo to jen jako *prevenci*, a ne jako *cíl*: aby se urážky lehkomyšlně nečinily, i když byly

Walta Whitmana a (ne)původnost jeho díla se omezilo další angažmá Arne Nováka (Karásek reagoval ve svých stále rozměrnějších, sumárních odpovědích určených převážně Šaldovi).⁵²³ Novákovi zase věnoval satirické verše Viktor Dyk.⁵²⁴

Pozoruhodné je, že když v dubnu volnomyšlenkářský novinář Karel Pelant v *Akademii* referoval o probíhající polemice, Šalda reagoval ostře a výsměšně,⁵²⁵ přičemž rozlišil rozdílné úrovně vnímání problému a hájil de facto proti socialistickým tendencím i své generační druhy a současné odpůrce, jejich společné východisko, respektive pole sporu, byť velmi ostře vedeného: „Kdyby si byl p. Pelant, dříve než se pustil do svého jalového clownovství, *pozorně přečetl a promyslel* naše články, mohl si ušetřit i své soidisant ‚humoristické‘ záchvaty [...]. Byl by věděl totiž, že *nebojujeme nijak proti umění*, které vyslovuje lid a hromada, nýbrž pouze proti těm (a je jich dnes dost a rostou) kdo *nutí sebe nebo jiné* k socialistickým misím a tendencím, k umění sociálnímu a propagačnímu, pro něž nemají vnitřního povolání a úměrného fondu psychického a uměleckého, kdo slovem *znásilňují sebe i jiné* – pro politický i časový fantóm. *Proti tomu a jen proti tomu!* [...] Vystoupili jsme

vyvráceny.“ K tomu též Hladík, Václav: (Volná tribuna), *Lumír* 28, 1899/1900, č. 32, 1. 8. 1900, obálka.

⁵²³ Novák, Arne: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 264 + Zasláno, tamtéž, č. 28, 20. 6. obálka. Karásek, Jiří: Invektivy, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 7, 8. 4. 1900, s. 232–234 + Příspěvky k psychologii kritického augurství, tamtéž, č. 8, 8. 5., s. 251–260, ad.

⁵²⁴ „Náš chlebiček je suchý arci / však víc se genii necení. / Bud' sláva ctnému chlebovárci / a svobodnému umění. / Kdo hodný je, má pokoj sladký / a pomník možná na rově. / Nám volno je, jak v lůně matky, / v náručí páně Ottově. / Pan Otto, dobrodinec lidu, / širokou náruč prostírá. / Čnit' zříme jako pyramidu, / hle, uměleckost Lumíra! / Pan Otto, dobrodinec lidu, / vše pojme v lásce vlastenecké: / Hurycha, Kronbauera a Šaldu / a Theera vedle Jesenské“ (*Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 8, 8. 5. 1900, s. 250, nepodepsáno).

⁵²⁵ Pelant, Karel: Poslední literární aféra, *Akademie* 4, 1899/1900, č. 7, duben 1900, s. 252–254; Šalda, F. X.: Pitvornou hanswuřtiádu o našem literárním boji [...], *Lumír* 28, 1899/1900, č. 24, 10. 5. 1900, s. 288. Na další referát o probíhající polemice v týdeníku *Česká stráž* (11, 1900, č. 12, s. 3, nepodepsáno), která kritizovala Šaldův vstup do *Lumíra* v intencích předchozích vystoupení *Nového kultu*, reagoval Šalda v článku Karáskovština čili soustavné lhaní a podezírání (*Lumír* 28, 1899/1900, nestr. příloha Volná tribuna ke třem květnovým číslům). Referátů o polemice bylo samozřejmě víc – šlo vskutku o událost literárního života – a odrážely spektrum názorů, dispozic v poli produkce, daných mj. právě průběhem a výsledky „revoluce“ v devadesátých letech, např. katolická *Hlídka* (17, 1900, č. 8, srpen, s. 549, nepodepsáno) radostně psala: „Velmi ostrým bojem utkali se *naši, mladí'* [...] – samá, *zvučná'* jména, která po několik let ovládala kritiku naši a terorizovala. I z naší strany šlo několik hejlů na lep tomuto bombastu a frazeotepectví. Nepamatujeme se na polemiku tak osobní, která by tolik špinavého prádla byla vynesla na jevo.“ (Podobně – L+n: Literární vojna, *Vlast'*, 16, 1899/1900, č. 10, červenec 1900, s. 977–978.)

za *plnou volnost umění*, plnou a neztenčenou, napravo i nalevo, a to právě pro ten život, jenž je jeho základem a který máme právo hledat všude, podle vnitřního příbuzenstva srdce, temperamentu a osobnosti, *všude* a nejen tam, kam se zalíbí nás posílat některému programu a některému vyvolávači.“

Z citované Šaldovy korespondence vyplývá, že jako paralelní polemiku projektoval vystoupení Karla Sezimy, od něhož si sliboval, že do polemiky významně zasáhne z jiné „strany“ – jako hlas mladé generace vedený v obecnější rovině. *Glosy ke kritice a estetice oněch bouřlivých let devadesátých* vznikly po jeho opakovaných výzvách, pod vlivem jeho formulací a byly podrobeny jeho korektuře (jinak ovšem byla konzultace ve věci celé polemiky oboustranná). Byly stylizovány jako bezprostřední reakce na Mortuův úvodní článek i na jeho doplněk (v rámci rozvíjející se polemiky již konkrétněji ukazující na skupinu *Lumíru*),⁵²⁶ avšak jako reakce nepolemická (v duchu šaldovského: „polemika – to je čest, jíž každý nezasluhuje“), jako – oblíbené – „konstatování“, proti „hrubostem a lžím“. V tomto rámci (poznávajícím – jako v jiných případech – i vyznění vážně míněného názoru a hodnocení generačního) se tématem nicméně stalo právě pro tuto fázi polemiky příznačné identifikování a odhalování protivníka (před „myslící veřejností“). V článku se Sezima zaměřil dále na vztah lumírovského kruhu mladých k Šaldovi („Je čistý, lidský, přátelský v dobrém, krásném, hellenistickém významu slova. [...] „není šmejdů a čachrů mezi námi, které byli bychom nuceni krýti vzájemnou pomocí a sentimentální ochotou“), na důvody spojení s *Lumírem* (včetně motivu honorářů) a proti tomu na konzervativnost *Moderní revue* v kontextu bilancování práce generace devadesátých let. V tomto směru pak již otázky psychologie a stylu v uměleckém díle, kritické volnosti a další se vzrůstajícím zápalem traktoval adresně a příznačně zostřené právě proti dekadentním symbolistům: „Upíráme prý pánům účast na oné vojně, která se strhla, když psalo se let devadesát a několik. Lež. Účast tuto až příliš dobře cítíme. Jenže k tomu dodáváme: *bohužel!* [...] Amerikánský humbug, bombast pouťových vyvolavačů, umělé nadýmání každé nuly v ohromný umělecký zázrak a zjevení [...]. Ty teroristické

⁵²⁶ Procházka, Arnošt: Z Lumíra zní třesk zbraní a krunýřů [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 12–14, podepsáno MORTUUS; mj.: „O tuto *morálnou* stránku se mi jedná při vši lumírovštině a jí podobných zjevech. *O nic jiného*. K tomu soudu jsem přišel po zkoumání vši činnosti Lumíru za nového režimu, na základě *přítomnosti*. Nevracím se k *ničí* minulosti, rozumím, že se umělecké a kritické názory jako všechny jiné mění, přetvářejí, dále vyhránějí. [...] Nebudu asi daleko od pravdy, že některým z pánů vadí moje anonymita, že by rádi zanechali *věci* a zabývali se jejím původcem.“

choutky, ta hrůzovláda paradoxních hesel, ta velkopanská povrchnost a povznešená, jen tak v koutcích úst hrající podjatost [...].“⁵²⁷

Glosy však vyšly až 10. května (datovány 3. května, ačkoli Šaldův dopis Sezimovi z 28. dubna svědčí o tom, že byly již připraveny do tisku, Šalda však jejich otištění musel u nakladatele obtížně vymáhat), tedy v době, kdy se celá polemika už nenávratně zužovala na souboj Šalda versus Karásek (ten Sezimův příspěvek odbyl příznačně coby „krytí ústupu zbožňovaného Mistra“ a ironizací Sezimových prací – a Sezima v odpovědi již na vyhlášenou obecnost rezignoval zcela).⁵²⁸

e) zacyklení

V proměně základního proudu polemiky na výměnu mezi Šaldou a Karáskem se vnitřně rozpolcená polemika ocitala v závěrečných obrátkách, v sebestvrzující fázi. Zmnožované otázky metod polemiky a kritického projevu, strategie sebestvrzení a samotného procesu sebestvrzování (à la polemizují, tedy jsem) převážily.

Stále je však možné hledat pasáže a věty, které se vracejí k ožehavé výchozí problematice: k odlišnému pojetí rozvoje moderního umění, možností individualismu atd., v podobě sice zbytkové, ne však krajně zatížené doprovodnými hroty antipatií, tedy i oddělitelné. Svůj vztah k *Lumíru* (vlastně i sám pro sebe) Šalda formuloval mj. jako krédo v článku *Z dopuštění osudu – individualisté*: „Zjednat ve slunci místo svým idejím – ne, to není nic nízkého. Ta expanze je krásná, poněvadž podmíněná vnitřní dynamikou všeho živého. [...] Dnes nehledám žádných nových idejí, žádných směrů, žádných programů – ty jsou jen maska a barva starých larev a starých hrobů – ale *pouhého prostého poctivého slušného člověka*. V něm je víc než ve stech ročnících stů revuí, škol, směrů a programů. A nad sůl vzácnější a nad zlato dražší je v této zemi.“⁵²⁹ V odpovědi na „mizernosti“ Karáskovi a Neumannovi již však převažují konkrétní motivy osobní nepoctivosti, např.: „Že bych se chtěl *ukrýt* pod pseudonymem, je nezapomenutelná, kterou může imputovat člověku jen takový odpůrce, jako je p. Karásek. Já dávno vím, že člověk stylem

⁵²⁷ Sezima, Karel: *Glosy ke kritice a estetice oněch bouřlivých let devadesátých*, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 24, 10. 5. 1900, s. 286–288 (cit. s. 286 a 287).

⁵²⁸ Karásek, Jiří: *Sumární exekuce*, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 9, 8. 6. 1900, s. 291–292; Sezima, Karel: *Dodatkem ke Glosám z 24. čísla [...]*, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7., s. 348 (Šaldův vliv zde byl ještě bezprostřednější, neboť najdeme přímo formulace z jeho dopisů).

⁵²⁹ *Z dopuštění osudu – individualisté*. Spojená odpověď zapsanému společenstvu *Mod. revue* a *N. kultu*, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 262–264 (cit. s. 263 a 264). Tamtéž (s. 264) Šalda otiskl ještě *Poznámky ke grandiózní logice M. revue* a *N. kultu*.

ztrácí své inkognito a je poznán každým – vyjma nepřítelem, který dovede být podle potřeby i pod normál hloupým. / Nevidím ve vás nic než zhoršenou kopii starých. / Od nich odkoukali jste všecko – a rozmnožili ještě a zdokonalili. / *Stejně* zrádcujete, *stejně* pranýřujete, *stejně* tyranizujete, *stejně* terorizujete, *stejně* podezíráte, *stejně* lžete – leda surověji a neomaleneji. / Stejně vám rozhoduje vnějšek, šablona, konvence, vnější macha a vnější shoda, uniforma. [...] A jen to ještě: nemám nic s vámi.“

Karásek nato odmítl „pestré stužky a fábory“ idejí v Šaldově argumentaci, aby se vrátil do „bolestných“ let devadesátých, mj.: „My víme, proč jste odešel z kruhu mladých. Od let již jste je terorizoval, od let jste se jim vnucoval, chtěje hráti vůdčí úlohu. Byl jsem jedním z prvních, který se vyzul ze jha Vašeho ‚přátelství‘, jež mělo záležeti v tom, abych se podrobil Vaší autoritě, a pak byl byste mne dělal stejného ochotného impressaria, jako jste jej dělal tolika jiným. [...] Svým autoritářstvím a svým despotismem, rozbil jste každou snahu, každou akci. To jsou *zkušenosti nás všech*. Byl jste jako kyselina, jež všechno rozkládá a rozežírá. Teď jste korunoval svou dosavadní činnost. V táboře starých chtěl jste hráti nějakou úlohu. A *proto* jste uzavřel kompromis s Lumírem. *Jen proto*. Všechna ostatní tvrzení Vaše – jsou augurstvím, jako byla augurstvím celá Vaše činnost, dokud jste byl mezi námi.“⁵³⁰

Zároveň je třeba zaznamenat, že si aktéři zřejmě uvědomovali skutečnost, že a do jaké míry jsou determinováni rytmem a technikou polemizování (zároveň i soupeřovou erudicí): „Bude vůbec lépe, když dáme svým polemikám ideovější, všeobecnější linii – tohle žabaření z předměstského okresního soudu je stejně protivné a hnusné tomu, kdo to píše, i těm, kdo to čtou.“ – „A to jsou další etapy této polemiky, neboť Karásek jistě bude zoufale mnohomluvným – tím mnohomluvnějším, čím jasněji ví, že nám je o místo zle.“ – „Já na Karáskovi [...] upozoruju také únavu [...]. Ale že by tak lehce kapituloval, se mi nezdá: on je jako janek, a vzal-li si do hlavy mít poslední slovo, nevím, kdo ho z toho sežene. Nezapomínejte, že jim je to v jich lístku sport a konečně i trochu paráda – my jsme Lumíru obtíž.“⁵³¹

Proměna polemiky byla dokončena, jakmile převážilo téma vypočítavosti kritického stanoviska a pseudonymů (a šifer), jimiž Šalda v *Literárních listech* měl krýt své negativní kritiky, zatímco kladná hodnocení stejných autorů (zejména Vrchlického, Mrštíka, Karáska)

⁵³⁰ Příspěvky k psychologii kritického augurství, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 8, 8. 5. 1900, s. 251–260 (cit. s. 253).

⁵³¹ F. X. Šalda v dopisech Karlu Sezimovi z 22. 5., 10. a 18. 6, in Macek 1964, s. 262, 263, 266.

podepisoval vlastním jménem (v pozdějších šaldovských polemikách se ujalo označení „vedlejší možnosti“). V rozsáhlých tirádách publikovaných v červnu a v červenci zabíraly rozklady, důkazy a protidůkazy, citace a proticitace na toto téma většinu prostoru.⁵³²

Potýkání v rovině osobních vztahů a osobnostních charakteristik v literárním životě doplnilo spoření o „poslední slovo“ i o zásluhy, bytníci vzájemné obviňování (shrnované do označení „karáskovština“ a „šaldovina“) z neschopnosti, vypočítavosti, sofistiky, mstivosti, surovosti, překrucování, vytrhávání z kontextu, lži, podlosti atp. (a to na četných příkladech, též vztahů k jiným literátům). Osobní urážky a projevy nenávisti by snad bylo možné vnímat v přesahu do funkce psychoterapeutické. V této míře polemického „uvolnění“ bývá již každý prostředek dobrý.⁵³³

Píši nekrolog polemické reputaci F. X. Šaldy. Není jí více. Veliký František Xaver vyklidil bojiště. Prohrál na celé čáře. Zpropadl se hanbou. Mlčí. Nic, docela nic. Ani sebeslabší pokus obvyklého myšlénkového komediantství, augurské logiky a zkrucování slov protivníkových. Ani nadávky. Ba ani obligátní „vykradl mne“. Nic. docela nic. *F. X. Šalda nemá tentokráte posledního slova!*⁵³⁴

Ano – v polemice jsem se mstil. Tam, kde stojí hlava proti hlavě a rána splácí se ranou – tam jsem se mstil. / Je-li potřebí již o literární mstě mluvit, povím panu Karáskovi, kdo se uměli odjakživa nejlépe a nejchytřeji, nejcitelněji mstít. / Pánové z Mod. revue. [...] Pan Karásek ve své podezíravosti a prolhanosti došel k surovostem, které bych mu neodpustil a za něž bych ho, kdybych byl zdrav a snesl rozrušování, pohnal k soudu, třeba mi je tato forma satisfakce k smrti odporná a hnusná. [...]

⁵³² Faktografické peripetie týkající se otázky Šaldových pseudonymů zde ponecháme stranou. Nicméně přetřásání tohoto tématu přece jen bylo pro mnohé (zajímavé) autory novinkou a poznamenalo i jejich osobní vztahy se Šaldou v dalších letech. K otázce se v roce 1924 vrátil z literárněhistorického hlediska, ale i polemicky jako Šaldův zastánce Otokar Fischer, s výhradami reagovali Ferdinand Peroutka, Arnošt Procházka, Jiří Karásek ze Lvovic ad., současně probíhal spor Šaldy s Kodíčkem (viz s. xxx a pozn. 299 a n.).

⁵³³ „Kritiku Gótické duše měl jste napsat Vy, a ne Šimek. Je věčná škoda té příležitosti – myslím, že tak prázdnou a ničemnou knihu nenapíše ani Karásek zase tak hned: bozi vydali ho do našich rukou ve chvíli zvláště zatemnělé – neměli jsme ho nechat tak lacino proklouznout. Šimek tváří se strašně velikodušně a objektivně – ta hloupá protivná etika ‚objektivity‘ a ‚nestrannosti‘ bere lidem všechen temperament a dělá z nich strašně slušné sice, ale i strašně jalové a nicotné syrovátkové šlechetníky. Kdy k čertu překonáme ten hloupý předsudek?“ (F. X. Šalda Karlu Sezimovi 24. 7. 1900, in Macek 1964, s. 273).

⁵³⁴ Karásek, Jiří: Sumární exekuce, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 9, 8. 6., s. 291.

Nechodil jsem mezi mladé a nenadbíhal jim, neodváděl k regimentu, nerozděloval funkce a úkoly, neorganizoval výpady a vřavy. / *Neznásilňoval jsem nikdy nikoho z mladých.* Jen debatoval, jen přesvědčoval a dost. / A pak jen: ránu za ránu – ano – ale nic víc. / Chtěl jsem, aby platila moje myšlenka sama jen vlastní tíhou, a dost. Sám sebou a ne politickou konstelací a literární organizací, časopisem, spolkem, cerclem, stranou a frakcí.⁵³⁵

P. Š. píše dnes, že se nestaral nikdy o stranu, regiment, cech, barvu a tábor, že byl sám sobě vždy stranou. A což, ctný Mistře, Vaše s Macharem tak násilně zbudnovaná – Česká moderna, jejímiž manifesty polepily Jste všechny rohy? [...] Pan Šalda hrozí mi na konec svých statí, on, jenž mi hodil na hlavu „mizeru rázu Karáskova“ a takové spousty jiných sprostot, že i sami jeho stoupenci nad nimi zoufale svésili hlavu – – – *hrozí mi advokátem a soudem!* Jen prý „*kdyby byl zdráv a snesl rozrušování*“. [...] A já, mizera, rozčiluji jej po celé čtyři už měsíce. Jaký jsem to bídník! [...] Trpící člověk, je-li ušlechtilý, je-li aristokrat, nepláče na veřejných místech.⁵³⁶

Oba aktéři zakončili polemiku na přelomu srpna a září 1900 formou dopisu se stylizací shovívavé povýšenosti. Šalda napsal „satiru“, „pedagogickou lekci o polemizování“⁵³⁷ a opustil tíhu detailů a důkazů.⁵³⁸

1. Předně, pamatujte si, synáčku a v mysl vštěpte, že polemizujete-li v Praze v novinách a ne v Klábosilovicích, nesmíte v polemice *uvádět soukromé řeči*: co kde kdy kdo povídal. [...] Musíte se vždy obmezit na *veřejně kontrolovatelná fakta* a jen těmi operovat. [...] je také pojmový rozdíl mezi *polemikou a pomluvou* [...].
2. Podruhé, milý jinochu, nedopouštějte se nikdy té směšnosti, abyste se dovolával *soukromé přátelské protekce ve věcné veřejné debatě*. [...]
3. Blízko k předešlému náleží jiný příkaz slušnosti, proti kterému hřešíte: *nepošilhávejte nikdy v polemice po spojencích*, nezáskávejte si někdejší odpůrce lacinými postranními komplimenty. [...] Tedy: hrajete-li si, jinochu, už jednou na aristokrata a individualistu, hrajte tu roli alespoň s obstojností venkovských ochotníků.

⁵³⁵ Šalda, F. X.: Karáskovština čili soustavné lhaní a podezírání, *Lumír* 28, 1899/1900, nestr. příloha Volná tribuna ke třem květnovým číslům; k tomu i Příspěvek k aristokratismu Karáskova-Nobilissima, tamtéž, č. 28, 20. 6., s. 336.

⁵³⁶ Jiří Karásek: A ještě tedy rub šaldoviny, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 10/11, 8. 7., s. 332.

⁵³⁷ Srov. Šaldovy dopisy Hladíkovi z 30. 7. a Sezimovi z 24. 7. (Macek 1964, s. 24–25, 271–274).

⁵³⁸ F. X. Šalda: Jak se nepolemizuje. Pedagogická lekce věnovaná Jiřímu Karáskovi ze staré náklonnosti někdejšímu jeho učitelem, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 34 a 35, 20. 8. a 1. 9. 1900, s. 407–408 a 418–419. Srov. Čapek 1925.

4. *Netvařte se nikdy v polemice nechápavějším, než jste. [...] Vzdát se plně chvíli, vyslovit všecko, co v té chvíli cítím a jak to cítím – bez zřetele k tzv. důslednosti a k tzv. charakteru – není, milý jinochu, diletantismus, nýbrž naopak: celý a rozhodný individualismus. Diletanta vyznačuje právě to, že se cele nevzdá ničemu a nejméně přítomné plnosti chvíle, nýbrž zrcadlí jen historické reflexy, chytá logické relativnosti věcí. Individualista vzdává se docela a absolutně momentu, zapomíná sebe, relativity svého já, které nikdy nedovede se zbavit diletant. [...]*
5. Jiný podstatný příkaz, milý také-aristokrate: *rovnost zbraní*. Bez ní není loajálního boje. Tak např. zavedete-li do svých polemik *systematické podezírání* a učiníte-li z něho svoji výlučnou zbraň, nesmíte být udiven, ani pohoršen, aplikuje-li odpůrce tuto metodu i na Vás. [...]
6. Varujte se, jinochu, vůbec v polemice *dvojsečných zbraní*, takových, které obráceny zasahují a drtí Vás. To je první regule polemické moudrosti, a kdybyste ji sledoval, uštril byste si mnohou komickou blamáž. [...]
7. Jiné necessarium: *nelžete v polemikách*. Polemizovat a lhát není totiž nic těžkého, ale polemizovat a nelhat je daleko větší umění. [...]
8. Máte-li co vyvrátit, *nevyvracejte to nikdy všeobecnými citáty – z cizích autorů*. To je strašně naivní a směšné a imponuje již jen mládeži pod šestnáct let. Všichni dospělejší vědí, že lze citáty podepřít a vyvrátit všecko na světě a každý sečtější člověk uvede Vám jich v deseti minutách kopu *pro* a kopu *contra*. [...] Pravý literární plagiátor nedá se chytit za ruku a přesvědčovat citáty před soudem, na to je příliš chytrý, a i v literatuře věsí vždy jen malé zloděje. [...]
9. A máte-li něco dokázat, *nepište nikdy všeobecné fráze à la „jak všeobecně známo“, „celá Praha ví“ etc.* [...] *Fakta, fakta, holoubku!* [...]
10. Provedl-li jste něco, co Vás později mrzí, nikdy to *netušujte* – a zvláště už ne nešťastně a naivně. [...]
11. [...] *neomlouvejte se nikdy tím, že to udělal Váš odpůrce před Vámi*. Poněvadž ta podoba je jen zdánlivá – už proto, že on byl první a Vy se po něm opičíte. [...]
12. *Nejste-li, chtějte se alespoň zdát slušně vychovaným.* [...]

Karásek se v tomto ohledu spokojil posledním slovem, v obdobné stylizaci, ovšem s mystifikační douškou:⁵³⁹

Milý Františku Xavere! Slovný génie!

Jak jste mne potěšil novou svou epištolou. Miláčku mého srdce, věrte mi, že jsem se ani jako dítě netěšil tolik na pouťový marcipán, jako těším se teď na syropové sladkosti něžných Vašich polemik. [...]

⁵³⁹ Karásek, Jiří: Volná tribuna čili volné, nezávazné rozhovory s F. X. Šaldou, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 12, 8. 9., s. 357 a 358. Přídomek ze Lvovic začal Karásek záhy také používat (nejprve jako Jiří ze Lvovic). Našli bychom ještě několik dozvuků z per různých, již vně polemiky.

P. S. [...] despekt, s jakým mi p. F. X. Š. říká „aristokrat“, je absolutně neoprávněný. Já mám svůj tucet zjištěných a několik tuctů nezjištěných předků, mám právo na starožitný titul šlechtické rodiny Karásků ze Lvovic (ještě můj děd se tak podpisoval).

Polemika sama se stala tématem, byla stvrzena vrchovatě ve svých žánrových charakteristikách, instrumentech a omezeních (jako už jediná možnost pro to, co zbývá v ohledu osobních snah – protivník neumí polemizovat...). Zacyklení bylo završeno.

IV. Spojení a odloučení

Sledovali jsme jednu polemiku především ve zlomech jejího směřování, na cestě od problémové věcnosti k osobní nevraživosti, naznačili jsme překrývající se roviny tematické, určující jednotlivé fáze střetů, dokonce roviny skryté a odbočky (coby možnosti – často nevyužité – paralelního nebo alternativního směřování), viděli jsme, jak personalizace problému – která se může jevit i jako potřeba žánru – nutně přechází v sebestřednost polemiky v otázkách strategie a konečně zcela ovládá její funkci v sebeutvrzování.

Máme-li na mysli žánr polemiky, uvědomujeme si samozřejmě jeho „sebedestruktivní“ rysy, projevující se v tak častém zplanění věcnosti a v převaze poloh osobních. Uvědomujeme si jeho zpochybňující hraniční postavení, jeho účelovost umožňující uvolnění profesionálních pout a mutaci pravidel, otevírající prostor i instinktům, paradoxům (komunikovat – izolovat se). Nicméně u vědomí těchto rysů bychom neměli ve zpětném pohledu podléhat pokušení hodnotit polemické střety bez vědomí tohoto zatížení „vysokého“ „nizkým“. Spíše jde o to, využít poznávání této vícedomosti v úsilí pronikat hlouběji do polemických tajů a praktik v hledání jejich dispozic a uskutečnění v poli možností a sil literárního života.

Pro zpřesnění charakteristiky a průzkumu žánru polemiky se proto jeví vhodnými další, dílčí dění mezi alternativami, z nichž se v konkrétní situaci projevuje jedna více, druhá méně a jejich vztah je stále proměnlivý (i ve smyslu souběžného a protikladného působení): *problém a postoj, věcné a osobní zaměření, přesvědčení a přesvědčování, spojení a odloučení, paměť žánru a paměť polemické situace.*

Nenajdeme zřejmě polemiky pouze věcné, týkající se jen problému, ani polemiky pouze osobně zacílené, zpravidla najdeme v určité polemické situaci převahu jednoho, nebo druhého prvku. Mluvíme-li o (ne)produktivnosti jisté polemiky, jde vždy o pohled, který zasahuje jak zjišťování problému, tak přístupů k němu a manipulaci

s ním. Chceme-li určitou polemiku rekonstruovat pokud možno bez výraznější redukce její (původní) celistvosti a mnohostrannosti projevů a forem, ocitáme se zároveň v obecnějším rámci dobového kritického myšlení a v omezeních daných rozporuplností žánru i způsobem tázání po možnostech dialogu a rozumění.

Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy 1905–1910

Máj (1836) je nejčastěji vydávanou českou knihou a Karel Hynek Mácha nejsledovanějším básníkem. Než se mohl stát v proměněné historické situaci na sklonku 19. století symbolickou, resp. kultovní postavou české moderní literatury, zůstával Mácha na okraji většinové, odborné i čtenářské pozornosti, svým způsobem neznám a v podstatě nepochopen.⁵⁴⁰

Básnické a prozaické dílo Karla Hynka Máchy představuje stále otevřený interpretační prostor: do doby modernismu ve své jedinečnosti a nezařaditelnosti nutně jako předmět kontroverzí, souhlasu či odmítnutí, od doby modernismu dále znovu a znovu objevené, ale zároveň již i oslavně přivlastněné, tedy monologicky srozuměné. Tajemným či nejistým také zůstává, jak Mácha skutečně vypadal, textologickým problémem je pak kritické vydávání jeho díla (kvůli autorství některých, Karlem Sabinou posmrtně zveřejněných textů).⁵⁴¹ Zastavíme se stručně v několika historických momentech a u několika textů, které pomohou představit ohlas Máchovy tvorby a básnické osobitosti v Čechách od přelomu padesátých a šedesátých let 19. století a především v prvním desetiletí 20. století, v jehož závěru proběhly oslavy stého výročí básníkovy narození.

Tento stručný komentovaný přehled zařazujeme jako příklad svébytného vztahu mezi žánry literární kritiky a polemiky, tedy polemičnosti v kritice jako přehodnocování, dále je jedním z případů polemického, kontroverzního přijetí výrazné autorské osobnosti.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Pro toto první období je charakteristické převažující kritické, odmítavé přijetí *Máje* (představované později často zmiňovanými a v proměněné situaci již odsuzovanými recenzemi Josefa Krasoslava Chmelenského, Jana Slavomíra Tomíčka a Josefa Kajetána Tyla), který se vymykal dobovému způsobu básnění a vlasteneckého myšlení. Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858 dokumentárně shrnuje kniha *Literární pouť Karla Hynka Máchy* (Vašák – Havel 1981).

⁵⁴¹ Základní faktografii, literárněhistorickou charakteristiku a máchovskou bibliografii viz Haman – Lantová 2000; k tématu Mácha inspirativní a znovunalezený viz též Grebeníčková 2010, Špirit 2014.

⁵⁴² Vedle Nerudy a Háalky (viz kapitoly *Vlast, Neruda a prostor veřejný*, zde s. xxx–xxx, a *Periodika a polemika*, s. xxx–xxx) bychom mohli sledovat další příklady tohoto typu polemiky, resp. impulsu k diskusi širšího dosahu, který poskytly střety o dílo a osobnost Émila Zoly (1895 aj.), Oscara Wilda (1895, *Moderní revue versus Niva*, *Čas* aj., viz pozn 284), Jaroslava Vrchlického (zvláště Lošťáková *Oslava papírové pyramidy*, 1903, dále na sklonku roku 1912, srov. Čtení o Jaroslavu Vrchlickém 2013), Svatopluka Čecha (Šalda versus Sutnar, 1909); v širších souvislostech srov.

Poskytuje rovněž zvláštní perspektivu, z níž lze připomenout dynamiku proměn dobového dění a zároveň otázky modernosti či modernismu, které s polemickou situací na přelomu století souvisejí kruciálně (a které jsme z různé perspektivy sledovali v předchozích kapitolách).

I.

Iniciačně významná byla aktivita Máchova vrstevníka a přítele Karla Sabiny, který v Čechách jako první skutečně cenil a prosazoval Máchovo dílo, jež vykládal na základě romantického rozporu mezi ideálem a skutečností. V roce 1845 předznamenal rozsáhlou statí nazvanou *Úvod povahopisný* svůj první – a až do počátku šedesátých let ojedinelý (též kvůli cenzurním překážkám) – pokus o vydání básnickova díla ve *Spisech* (které počal vydávat Máchův bratr Michal, avšak zůstaly jednosvazkovým torzem).⁵⁴³

Ve svém úsilí Sabina pokračoval *Upomínkou na K. H. Máchu*, otištěnou v roce 1858 v almanachu *Máj*, jímž do české literatury vstoupila nová básnická generace v čele s Janem Nerudou a Vítězslavem Hálkem. Májovci se programově hlásili k Máchovi jako k „buditeli mládeže“. Na jedné straně šlo o spíše vnějškové, emblematické gesto přihlášení se k osobnosti kontroverzní, ještě ne všeobecně přijímané, dokonce rozdělující, na druhé straně tak vlastně v životě české literatury, tj. i v rovině čtenářské byl etablován a „zažit“ romantismus (s postupně převažujícím sentimentalistickým hálkovským směřováním). Sabinovo pojetí se projevilo rovněž v dalším vydání Máchova *Máje* (až) v roce 1861 v sešitových spisech. Knižně vyšly tyto z dobového hlediska v podstatě úplné Máchovy *Spisy* v roce 1862 ve dvou svazcích,⁵⁴⁴ vedle poémy *Máj* a časopiseckých veršů zahrnuly i další dochované texty z Máchova torzovitého díla, rovněž první shrnutí dosavadních ohlasů *Máje*. Sabina navíc zpřístupnil máchovskému bádání vzpomínky, dokumenty, především citace z Máchových deníků a korespondence.

Sabina jako literární kritik a historik vykládal Máchu v duchu romantismu, tematicky jako „malíře krajin, u něhož je pojmутí a vyobrazení přírody hlavní věcí, kde však výjevy a známky života lidského jen jako stafáže figurují, které buď v souzvuku s obrazem, buď

„hilsneriádu“ (kapitola Masaryk lidem „jen trochu myslícím“, s. xxx–xxx), nebo např. dloholeté hudební polemiky o Smetanu a Dvořáka (xxx).

⁵⁴³ *Spisy Karla Hynka Máchy. Díl první*, ed. Karel Sabina (Praha: M. Mácha, 1845).

⁵⁴⁴ *Spisy Karla Hynka Máchy 1, 2*, ed. F. L. Vorlíček (Praha: I. L. Kober, 1862).

kontrastem svým myšlenku umělcovu rázněji vyznačují“.⁵⁴⁵ Jako vyznavač radikální demokracie, spojující ve svém díle revolučně romantické, sociálně utopické a realistické postupy především podtrhoval význam psychiky výjimečného básnického génia – s úběžníkem v „rozervanectví“ či „světobolu“ (i ve smyslu tzv. prokletého básnictví), ale i Máchovo vlastenectví, češství a jeho touhu po hlubším vzdělání: „Jsouť charaktery, jichžto zvláštnost pozorovatelům obyčejným málo stránek poskytuje ku porovnání s povahami, ježto svět *výstředními* nazvati uvykl, protože je v obyčejnou kolej ovšednělosti své nijakž vtěsnati nemůže. Postav je, kam chceš, vyrůstajíť a vynikají nad hlavami sprostáků co vrchové nad pahorky k oblakům se pnouce. Neuznávající všedních zákonů řídívají se vyššími záměry, vznešenými účely. Mezi takové osoby náležel i *Karel Hynek Mácha*, mladík plný výstředních myšlének a velikých záměrů, neobmezující se na úzké okresy domácích kolejí.“⁵⁴⁶

Novinář a spisovatel Jakub Arbes se začal zajímat o Máchovo dílo a sledovat máchovskou literaturu již za studií v padesátých letech. V mládí byl ovlivněn především Janem Nerudou a spjat s tzv. družinou májovou, v české literatuře proslul zvláště jako tvůrce romaneta, slučujícího realistické a fantastické postupy, mj. pod vlivem E. A. Poea, ale nesporně i v souvislosti s autorovými máchovskými výklady. Jeho zájem byl motivován především obranou v té době ještě zneuznávaného básníka. Své máchovské studium Arbes zúročil především v osmdesátých a v devadesátých letech v časopiseckých statích.⁵⁴⁷

Arbes opakovaně shrnul předchozí přijetí *Máje*, vedené převážně obrozeneckým, osvícensko-romantickým ideálem, který určoval původní českou tvorbu („veršování“) i její přijetí: „Bylo to cosi, jako když v kruhu duševně líných a nedomřivých tichošlápků objeví se náhle zdravím kypící obr a pronese smělou, odvážnou myšlenku revoluční.“⁵⁴⁸ Přes tuto podobnost Arbes zároveň kriticky reagoval na Sabinovy interpretace, resp. na momenty „přátelské piety“ a dále na problematiku, jinde nedoložené citace. Máchův portrét tak proměnil,

⁵⁴⁵ Sabina, Karel: Úvod povahopisný, in: *Spisy Karla Hynka Máchy. Díl první*, ed. K. Sabina (Praha: M. Mácha, 1845, s. XXXI).

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. VII.

⁵⁴⁷ Shrnutých posléze v souboru *Karel Hynek Mácha. Dílo Jakuba Arbese 10*, ed. Karel Janský – Karel Polák (Praha: Melantrich, 1941) i v knize *Karel Hynek Mácha. Studie povahopisná (K půlstoletému jubileu vydání Máchova Máje)* (Praha: F. Šimáček, 1886). Arbes je též autorem hesla Mácha, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný. Šestnáctý díl* (Praha: J. Otto, Praha 1900, s. 621–625, šifra A.).

⁵⁴⁸ Arbes, Jakub: O významu Máchova Máje v literatuře české, *Světobzor* 20, 1886, č. 21, 30. 4., s. 326.

polemizoval s jeho dosud tradovanou výstředností či samotářskou nevládností, místo toho byl schopen vidět jedinečnost soustředěnou na fantazijní nebo přirozené atributy duševního života samostatného, nezávislého, výjimečného jedince. Ukazoval, jak byly příznaky, shledávané v Máchově poezii, přenášeny na básníkovu osobnost (nedostatek vlastenectví, pesimismus). Naopak zdůraznil psychický konflikt jako hybný dějový i významový moment *Máje*: „Vše, co Mácha přičinil jakožto básník k tomuto ději, jež, jak známo, sám nepokládal za věc hlavní, vše – od nejpoetičtějšího líčení přírody až po nejplastičtější popisy krajin, od důmyslného, zoufalého rozjímání rekova ve vězení až po jeho dojemné loučení s životem před popravou, od romanticky fantastického intermezza prvního až po vylíčení doby, kdy básník, po letech navštíviv místo popravni, rozjímá o vlastním mládí, jinošství a budoucnosti své – kterýmžto místům náleží bez odporu palma v ohledu básnického stylu – vše to, pravíme s důrazem na každém slově: jest jen k opodstatnění a k zvýšení grandiosnosti dojmu nejtragičtějšího psychického konfliktu a anticky prostého, ale přirozenou bezprostředností a pravdou hluboce vzrušujícího, ba zdrcujícího děje.“⁵⁴⁹ Pojetí Máchovy výjimečnosti u Arbesa již překonávalo romantické zakotvení: „Geniální básník dovedl také dáti prostému ději výraz vpravdě geniální – a právě proto báseň v celku i jednotlivostech pokládána nikoli jen za romantismus pouhý, nýbrž hned výstřední, a tvůrce její, ačkoli titan duchem, tvořící dle vlastních přirozených zákonů instinktivně, za pouhého nohsledu hlavního reprezentanta světobolu a romantismu Byrona.“⁵⁵⁰

Opakovaně se Arbes věnoval i proměně, kterou během padesáti let Máchovo hodnocení doznalo, a konstatoval, že *Máj* se už jasně jeví jako „daleko viditelný maják básnického obrození“ a Mácha jako „jeden z nejgeniálnějších mužů, kterými se vlast' naše pochlubiti může“.⁵⁵¹ V dalších statích usiloval o jemnější charakteristiku Máchovy osobnosti a tvorby, přispěl k obohacení faktografické znalosti (Mácha jako herec, turista...). Akcentoval přitom znaky mladistvého individualismu a tragické psychologické rozpolcenosti. Arbesovu interpretaci *Máje* formovalo jeho vlastní, soudobé pojetí modernosti s úběžníky pojmů pravdy a skutečnosti a zároveň ji určovala biografická, pozitivismem svým způsobem inspirovaná metoda. Došel tak příznačně k závěru, že jde

⁵⁴⁹ Arbes, Jakub: Máchův *Máj*. K půlstoletému jubileu vydání *Máje*, *Květy* 8, 1886, sv. 1, č. 6, červen, s. 660.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

⁵⁵¹ O významu Máchova *Máje* v literatuře české. K půlstoleté památce vydání Máchova *Máje*, *Světozor* 20, 1886, č. 21, 30. 4., s. 327.

o báseň v podstatě realistickou, která prohlubuje (autentický) vztah ke skutečnosti. Konstatoval sice, že Mácha „byl a zůstane romantikem“. Nicméně pokračoval: „Ale z nepředpojatého, svědomitého studia jeho prací a pokusů zdá se nám nade všechnu pochybnost vysvítati, že nelze Máchu vřadovati mezi romantiky ve smyslu romantismu, jak jej pojmáme a interpretujeme za našich dnů. / Podobně jako jsme byli na Máji dokázali, že to báseň, v které převládá živel realistický nad živlem romantickým v nynějším toho slova smyslu, možno i na jiných plodech i pokusech Máchových provésti nezvratný důkaz, že na nich nelpí začasťe ani nejjemnějšího pelu romantiky. [...] / Máchův duch nebyl předpojat a rozvíjel se zcela přirozeně, čehož nejfrapantnějším důkazem jest právě Máj, který přes všechnu zdánlivou hyperromantičnost i po půlstoletí snese měřítko nejpřísnější i vzhledem ke změněným názorům a zvýšeným požadavkům moderním.“⁵⁵²

Arbes též částečně beletrizoval Máchův život, vciťoval se do duševních stavů mladého básníka v předsmrtných chvílích, chtěl postihnout jeho „duševní rozvoj“, vysvětlit jeho rozporuplný „světobol“, především se ale držel faktograficko-biografického postupu. Každopádně načrtl obraz vpravdě génia, člověka i tvůrce, který předběhl dobu („duševní obr básnický“). Psal i o Máchových zapisnících a denících; částečně šifrované a částečně intimní Máchovy deníkové záznamy v roce 1886 rozluštil (ale nevydal, byly publikovány až po stu letech). Arbes popsal způsob, jímž luštil tajemný Máchův deník, a to obdobně dramaticky jako řešení záhad ve svých romanetech. Např. pasáž – snový výjev, kdy unaven horečnou prací nad deníkem na chvíli usnul:

Jaký však to spánek! Činnost nervů zůstala v úplné permanenci; orgány smyslů konaly pak funkce své jako ve stavu polobděllosti.

Obraznost' prováděla tentokráte pravé divy. Představa stíhala představu. Jedna byla živější, plastičtější druhé a všechny u větší nebo menší míře ve spojení s Máchou.

Jeden z podivných obrazů těch, a sice poslední, utkvěl mi v paměti.

Zdalo se mi, že procházím se z jara po biskupském hřbitově litoměřickém. Náhle stojím u Máchova hrobu. Dívám se na rov a – jaký div! Rov jest průzračný jako sklo... Vidím otevřenou rakev a v ní mrtvého Máchu. Zdá se mi, že jest tělo neporušeno. Hlava jest obtočena vavřínem, čelo hladké a bílé jak alabastr. Toliko po očích není památky. Místo nich jsou pouze dva důlky a z každého vykukuje hlava háděte.

⁵⁵² Arbes, Jakub: Máchův Máj. K půlstoletému jubileu vydání Máje, *Květy* 8, 1886, sv. 1, č. 6, červen, s. 660–661.

Udiven dívám se s jedné hadí hlavy na druhou. Vtom se mi zdá, že mění se hlavy hádat v zdobnělé hlavy lidské – v jedné domnívám se poznávati tvář Tomíčkovu, v druhé tvář Chmelenského. Vtom jsem procitnul...⁵⁵³

II.

Obraz Máchova díla, jeho osobnosti a odkazu ovšem podstatným způsobem proměňovala moderní, resp. modernistická kritika, estetika i literární historie. V devadesátých letech 19. století vyšly četné významné máchovské příspěvky.⁵⁵⁴ V roce 1905 pak Václav Flajšhans připravil již 22. vydání *Máje*, tentokrát diplomaticky podle prvního vydání, s kriticky důsledným bibliografickým popisem (v úvodu mj. upozornil na Máchův přesný jazyk a hudebnost výrazu).⁵⁵⁵ Možnosti vnímání a výkladu Máchova díla rozšiřovala zvláště tzv. generace devadesátých let a její následovníci, a to nejen v otázkách biografie či tradice, ale příznačně z hlediska estetické svébytnosti, výrazových prostředků a dalších rovin výstavby díla. Aktuálně obnovovala smysl Máchova básnického činu a osudu.

Nové významy nepramenily jen z konfliktu individua a společnosti, stávaly se možností osvobozovaného estetického způsobu poznávání, celistvého nazírání světa. Kritik, esejista a překladatel, přední představitel moderní, svébytné a soustavné kritické aktivity, Jindřich Vodák například v máchovském portrétu⁵⁵⁶ v červnu 1905 napsal: „Noc dala Máchovi nejpřednější a nejvzácnější vlastnosti jeho básnického výrazu, ty, které nejvíce bylo žádoucno po něm napodobiti. [...] A tu všecko je kladeno tak prostě, lehce, snadně, jako mohou být jen věci nejurovnaněji a nejvybraněji nazírané. [...] / Ale noc učinila také Máchu prvním, jenž v naší poezii vyjádřil *velké kosmické pohledy*. Cokoli Mácha

⁵⁵³ Arbes, Jakub: Máchovo tajemství, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 1, květen 1886, s. 28.

⁵⁵⁴ Např. monografie polského historika Maryana Zdziechowského *Karol Hynek Mácha i bajronizm czeski* (Krakow: Akademja Um., 1893; v českém překladu Jana Voborníka: Jičín 1895). Máchu jako předzvěst moderních proměn české literatury a společnosti viděl T. G. Masaryk v knihách (s podtituly *Snahy a tužby národního obrození*) *Česká otázka* (Praha: Čas, 1895) a *Karel Havlíček* (Praha: Jan Laichter, 1896).

⁵⁵⁵ Flajšhans, Václav in: K. H. M., *Máj* (Praha: Edvard Leschinger, 1905, s. XXXI–XXXII) aj.

⁵⁵⁶ A zároveň kritice práce Jaroslava Kampera Karel Hynek Mácha (Hlava první in *Literatura česká devatenáctého století. Díl III, část 1. Od K. H. Máchy ke K. Havlíčkovi*, usp. Jaroslav Vlček, Praha: Jan Laichter, 1905, s. 1–35), polemizující především s její povrchností a nedoceňující intencí. Mj.: „O Tylovi a Tomíčkově řeklo se mnoho zlého pro jejich referáty o Máji. Ale Tyl a Tomíček psali je aspoň se zápalem pro jistý vyšší zájem. Hledejte něco podobného ve studii p. Kamprově!“ (Karel Hynek Mácha, *Čas* 19, 1905, č. 159, 11. 6., s. 4, nepodepsáno).

viděl, viděl jako velký kosmický děj a jako velký kosmický děj to také vyslovil. *Máj* celý byl Máchovi oslavou přírody proti strasti lidské.⁵⁵⁷

Kritik František Václav Krejčí, usilující o moderní historický výklad, se Máchovi věnoval opakovaně, v monografii z roku 1907 mj. podtrhl potřebu hledat „ložiska jeho vlastní individuality“ a rozlišil různé roviny dalšího zkoumání Máchovy poezie. Podle Krejčího je nutno brát v úvahu trojí hledisko (i když mnohé lze těžko s časovým odstupem adekvátně rozeznat): „čím *byl*, jak se *stylizoval* sám a čím k tomu přispěl *byronismus*.“⁵⁵⁸ Projevuje se tu tedy vědomí nemožnosti dobrat se původní „pravdy“, dohlédnout na dno básnickovy duše, naopak nutnosti kriticky i tvůrčím způsobem interpretovat. Příznačně pak Krejčí jako sociologicky se vyhraňující kritik podtrhl rozpory Máchovy osobnosti a jeho doby a tendence, které v jeho tvorbě předjímalý nové (české) životní síly a funkce. „On je *prvou čistě subjektivní individualitou básnickou v naší literatuře*, tedy prvním moderním básníkem v době národního probuzení. Ježto pak jsme v dřívějších dobách své historie opravdových básníků neměli a typ básníka z éry feudální a náboženské zůstal u nás neuskutečněn, je Mácha v tomto smyslu *prvou ryze básnickou duší v dějinách českého ducha vůbec*. Sběh časových okolností učinil jej romantikem.“⁵⁵⁹

V roce 1906 uběhlo sedmdesát let od Máchovy smrti i vydání *Máje*. Toto výročí provázela vlna jubilejních a bilančních textů, též nová vydání Máchových děl. Jaroslav Vlček, zakladatelská osobnost moderní české a slovenské literární historiografie, mj. autor máchovské studie *Počátky byronismu v Čechách*,⁵⁶⁰ v letech 1906–1907 edičně připravil Máchovy *Spisy* ve dvou svazcích. Nové (28.), filologicky fundované vydání Máchova díla, resp. *Máje* bylo příležitostí k dalším odborným průzkumům, literárněhistorickým a kritickým shrnutím, ale i k interpretačním výkonům či k vyklenutí dalších, odvážnějších metaforických výkladů odpovídajících přirozeně potřebám doby začátku nového století. Rozsáhlý úvod k 2. svazku těchto *Spisů* napsal literární historik a kritik Arne Novák, mj. s důrazem na postižení ducha doby romantismu, včetně jeho propastného nihilismu, a v rámci jak dobové diskuse, tak svého soustavného zkoumání vztahu jedinečné tvůrčí osobnosti a proměnlivé a vrstvicí se tradice: „Teprve *Karel Hynek Mácha*,

⁵⁵⁷ Vodák, Jindřich: Karel Hynek Mácha, *Čas* 19, 1905, č. 152, 4. 6., s. 2–3, nepodepsáno.

⁵⁵⁸ Krejčí, F. V.: *Karel Hynek Mácha. Kniha o českém básníku* (Praha: Grosman a Svoboda, 1907, s. 2).

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 183.

⁵⁶⁰ Vlček, Jaroslav: *Počátky byronismu v Čechách*, *Světobzor* 30, 1895/96, č. 22 a 23, 10. a 17. 4. 1896, s. 259 a 270–271.

zádumčivý a osamělý ve svém okolí, v celém psychologickém a uměleckém rozsahu prožil a vypěl temnoty, smutky a zoufalství romantické doby a romantické poezie; svýma velkýma očima, v nichž vrstevníci nalézají soustředěny obrazy hlubokých nocí a dojmy bludného putování, přihlédl k černému, nebezpečnému dnu romantického světového názoru, kde v agonii svíjejí se vášně, rouhání a výkřiky naprosté skepse a čiré beznaděje; kvetoucím a svěžím údolem soudobého průměrného romantického básnění, nad nímž jásají skřivani lidové písně, za temné, příšerné půlnoci došel k děsivému a strmému hradu Nicoty.⁵⁶¹

Ohlasy Máchovy osobnosti a jeho díla se stávaly samozřejmě též předmětem polemických reakcí.⁵⁶² Příkladem může být hodnocení Novákova úvodu z pera F. X. Šaldy v revui *Novina*.⁵⁶³ Novákovo literárněhistoricky fundované pojetí Máchova básnického charakteru pokládá Šalda za „pochybené“, zvláště vývody o iluzionismu, resp. subjektivistickém idealismu a o tragice (v podstatě stejné jako u Krejčího). U Máchy podle Šaldy nešlo o náhradu za život, o odvrát od života v romantickém iluzionismu, naopak Mácha „dovedl pohledět *nebojácným, nezamženým zrakem skutečnosti a životu v tvář, třeba byla sebestrašlivější*“. Šalda Máchu označil za básníka „bdělého“, což odpovídalo intencím jeho stále obnovovaného hledání vztahu umění a tzv. života neboli životnosti uměleckého díla směřujícího k podstatám. Polemizoval se ztotožňováním básníkovy konfese s jeho dílem a tvůrčím činem, s tím, že by východiskem Máchových lyricko-filozofických básní měl být německý idealismus (Kant a Fichte) a posléze filozofický dualismus. Básnická tvorba podle něj naopak „tryská z *hlubších zdrojů*, žije, roste a rozvíjí se po zákonech hlubší říše, než jest myšlenkové přesvědčení nebo spekulativní terminologie autorova“.

Dále Šalda charakterizoval Máchův přímý a nesentimentální vztah k životu, ke skutečnosti: „Jest do krajnosti poctivý, a libo-li, filozoficky obmezený – v té obmezenosti jest jeho síla: *nerozvádí disonancí života v umělou harmonii* ať takovou, ať onakou; cítí život, svůj život jako *bídu, které nelze nijak oddisputovati*, již jest možno jen konstatovat... nevíš

⁵⁶¹ Novák, Arne: Karel Hynek Mácha, in: *Spisy Karla Hynka Máchy. Svazek II.*, ed. Jaroslav Vlček (Praha: Jan Laichter, 1907, s. IX). Z Novákových dalších máchovských prací srov. např.: *Máchův soucit a jeho dědic. Kritická drobnokresba*, sb. *Čeští spisovatelé vdovám a sirotkům našich vojnů* (Praha: V. Jiřina, 1916, s. 26–32); Karel Hynek Mácha, *Album Karla Hynka Máchy. K stému výročí básníkovy úmrtí a 1. vydání Máje*, usp. Bohumil Vavroušek (Brno: Prometheus, 1936, s. 5–11).

⁵⁶² Výrazně polemicky už o něm psal Arbes (polemizoval mj. s dědici J. K. Tyla, jehož ostře kritizoval za odmítavý posudek prvního vydání *Máje*).

⁵⁶³ Šalda, F. X.: Sebrané spisy Karla Hynka Máchy. Dva svazky Laichterových Českých spisovatelů XIX. století [...], *Novina* 1, 1908, č. 8, 24. 4., s. 247–250.

proč, nevíš zač, nevíš k čemu. / Mácha pohleděl životu v tvář a spatřil jej hrozným. Jeho život byl hrozný, soudobý život český byl hrozný. Máj není než výkřik vyražený životem, hrozným českým životem: jest málo v naší literatuře básní tak *primitivních*, básní tak básněných životem jako Máj. Začíná „ab ovo“: tím, co se *nic* nazývá. Konstatuje se to *nic*.“ Šalda v nových zachyceních onoho „*nic*“ vyznačil máchovskou linii v pozdější české poezii – v Nerudově *Hřbitovním kvítí* a Macharově *Confiteoru*: „vesměs básníci života, básničtí primitivové, kteří stojí na prahu vývojové řady – lidé bdělé duše, neúprosně a jasně zírající, kteří mají odvahu i v zoufalství – a ne snivci, ne iluzionisté. Oba, i Neruda i Machar, dovolávají se svou literární vývojovou myšlenkou Máchy. Nepochopit tohoto tvůrčího činu a básnického charakteru Máchova znamená nepochopit vývoj celé literární myšlenky české v devatenáctém století.“⁵⁶⁴

Rok 1910 přinesl sté výročí básníkovy narození: Proměnu situace a máchovského obrazu – teď již vrstevnatého, příkladného, všeobecně přijatého emblému – podobně jako ve výročním roce 1906 ukazuje množství textů, jež při této příležitosti vznikly, a různorodost jejich charakteru a zacílení. Jinými slovy Mácha a jeho *Máj* už představovaly nezpochybnitelnou hodnotu, jež byla ovšem specifikována podle potřeb a aktuálního myšlení, odborného či uměleckého usilování a postavení jeho vykladačů.

F. X. Šalda jako vůdčí osobnost českého modernistického hnutí vyzdvihl absolutní a svézákonnou sílu Máchovy imaginace, syntetizující množství kontrastů. V listopadu 1910 publikoval stať *Karel Hynek Mácha a jeho dědictví*;⁵⁶⁵ v roce 1913 pak na tento jubilejní text rozměrněji navázal stejnojmennou studií v knize *Duše a dílo*.⁵⁶⁶ Máchovo básnické dílo zde viděl cele prostoupené „dualismem sporů a protiv, dialektikou vnější i vnitřní, koncepce i stylu, látky i výrazu“. Ve směřování k vyšší harmonizaci spatřoval duchovní odkaz Máchovým nástupcům, důsledek „vývojové nutnosti“.

V článku z roku 1910 bilancoval výkony a zásluhy moderní literární historie a kritiky v poznávání Máchova díla v uplynulém období, jeho role zakladatele a iniciátora moderní české poezie. Doplnil ovšem další úkoly: pojmenovat Máchovu odvahu k básnickému činu, vášnivému tvůrčímu gestu, analyzovat symbolický dosah a v rozporech narůstající

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 249.

⁵⁶⁵ Šalda, F. X.: Karel Hynek Mácha a jeho dědictví, *Novina* 4, 1910/11, č. 1, listopad 1910, s. 12–15.

⁵⁶⁶ Šalda, F. X.: *Duše a dílo* (Praha: Česká grafická unie, 1913, s. 41–98); k dalšímu máchovskému výročí Šalda vydal přednášku *Mácha snivec i buřič* (Praha: Melantrich, 1936).

energii jeho zakladatelského básnického typu v české básnické tradici, na „křížovatce vývojových směrů“. „V něm jako v žádném jiném českém díle slovesném slil se romantismus s realismem, hudebnost citové melancholie s tvrdým nihilismem metafyzickým, osobní zkušenosti a nejvnitřnější zážitky s patosem symbolu a typu. A nebojím se říci i více: nikde v české poezii nesousedí tak těsně velikost s malostí, banálnost s původností, šablona s originalitou invence, brutalita s něhou, nikde nemísí se tak důvěrně a nezbadatelně skoro síla se slabostí, cynismus s entusiasmem, žár s ledem, dětinská důvěra a bezradná naivnost s rafinovaností až stařeckou, nižší choroba s vyšším zdravím, disonance s harmonií jako u něho. Málokdy směstnalo se na tak malé ploše tolik protiv. Již to napovídá, že jsou zde spoutány síly, které mohou být rozvedeny a vykoupeny jen celými rytmickými procesy, rozdělenými na generace.“⁵⁶⁷

Tuto pozoruhodně dynamickou představu historických vztahů a procesů Šalda dále stupňoval. Zaznamenal „vůli k životu“ u máchovské poezie a inspirace a formuloval potřebu analyzovat jedinečnost verše (což později realizovali strukturalisté pražské školy, hlavně Jan Mukařovský) a „uvědoměle“ navázat na Máchovo dílo („ovládnout dědictví“, tzn. výzvu pro soudobou poezii k tvořivému čerpání z jejího pravého zdroje): „Vyrovnat ať tak, ať onak, ale vyrovnat – a to znamená všechno jiné, jen ne slaboduché papouškování nebo hračkářské obměňování, zvětralé koketování nebo ustydlé kopírování. Díla Máchova jsou vykřičníky nebo otázky – vyrovnati se s Máchou znamená hledati a nalézati na ně tvořivé odpovědi, ne odpovědi abstraktní, nýbrž odpovědi konkrétní, ztělesněné v básnických činech.“⁵⁶⁸ Zvládnutím Máchova dědictví Šalda podmínil „zkulturnění“ české poezie, překonání jejího empirismu, nalezení metody s vědomím tradice, bez něhož „není možno mysliti si žádného vývoje uměleckého.“

Máchovo dílo cenili rovněž představitelé dekadentního symbolismu, tedy myšlenkově krajního proudu v rámci diferencovaného českého modernismu. Z „předchůdců“ kladně přijímali nemnohé, vedle Máchy také např. Nerudu, Arbesa či Zeyera. Máchu vykládali způsobem, který v zásadě odpovídal jejich vyhraněnému, estetickému a individualistickému postoji k umění jako k jedinečnému, svázakonnému světu, cestě k poznání a podstatám, jež je nutná, ale zároveň ne zcela uskutečnitelná. Jiří Karásek ze Lvovic v jednom ze svých impresionisticky laděných máchovských textů sice evidoval Máchovu

⁵⁶⁷ Šalda, F. X.: Karel Hynek Mácha a jeho dědictví, *Novina* 4, 1910/11, č. 1, listopad 1910, s. 13–14.

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 14–15.

závislost na cizích vzorech, ale hlavně podtrhl básníkovu dušezpytné naladění, psychologické momenty s pre-dekadentními motivy. Návrat k romantické citovosti tu zcela zastihuje kriticky realistickou rozumovost: „Tento romantismus loupežníků a duchů, lebek a popraviště, jenž by byl jinak primitivní dekorací neživotné fantasmagorie, prožehnut je krvavými, vroucími barvami básníkovy citu, básníkovy bolesti. Intenzita zoufalého poznání nicoty všeho zformovala tyto prudké, vášnivé výkřiky – a rezignace posléze dala zazněti hořkým, dusným melodiím, jako provanutým vůněmi zlomených květů, něčemu, v čem mi se zdá hovořiti ryze slovanská melancholie: oněm veršům, kde básník oslovuje rozplynuté hvězdy, stíny modra nebe, rozslzené truchlence, jimž svěřuje pozdrav pro svou vlast a pro svou milenku, nebo oné části Máje, jež jest jedinečná výběrem krásných psychologických obrazů, kde ‚sen umrlý jako stín‘ je jako ‚obraz bílých měst u vody stopen klín‘.“⁵⁶⁹

Podobně četl *Máj* Arnošt Procházka, vůdčí osobnost české dekadence a dlouholetý redaktor a vydavatel *Moderní revue*, zdůraznil vyhraněnou, individualisticky dušezpytnou symboliku: „Sžíravý bol Máchův vyvírá z dvojího zdroje: z nesoucité, nevyrušitelné krásy přírody, vždy mladé a štědře bohaté, a z osobního losu, tak žalostného a tíživého, jenž básníka cejchoval téměř páriem. Děj *Máje* jest pouze transponovaný, zhodnocený obraz jeho vlastního bytí, zmocněný na typičnost, přeměněný v symbol. Neběží o příhody vnější – ale jde o podstatu psychickou. Melancholický snivec, zklamaný ve svých citech, zrazený životem, Ikaros, jenž pozbyl křídel před prvním rozmachem [...]. Všechn latentní smutek, tvořící podstatu básníkovy bytosti, nevykořenitelný a osudný, ztělesňuje se v tuto dvojí vizi, nabývající jedinečného čaru tím, jak úměrně a ukázně byla spjata v jednotnou harmonii bolesti marné touhy a smutku necitné krásy.“⁵⁷⁰ Ve svém jubilejním příspěvku Procházka reagoval rovněž na skutečnost, že Mácha je již všeobecně oslavován, tedy nutně i těmi, kdož představovali nekontroverzní, běžnou literátštinu, resp. literaturu nikoli nezávislou, nýbrž mělkou (v souvislosti se svým příznačným odporem vůči tzv. lidovosti, kolektivismu či sociologismu). V tom viděl ironický osud Máchova díla, jehož se ujímají dědici jeho prvních vlasteneckých odsuzovatelů, kteří na druhé straně obdobně nerozumějí současné moderní poezii.

⁵⁶⁹ Karásek ze Lvovic, Jiří: Dílo Karla Hynka Máchy [...], *Dílo* 8, 1910, č. 4 (Památce K. H. Máchy), s. 87.

⁵⁷⁰ Procházka, Arnošt: Ironický osud. Divagace k jubileu Máchovu, *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, č. 2, 8. 11. 1910, s. 107–112 (cit. s. 108–109).

S časopisem *Moderní revue* na počátku 20. století významně spolupracoval literární a výtvarný kritik a esejista Miloš Marten, zdůrazňující např. pojmy styl a stylizace a vyzdvihující vnitřní myšlenkový řád uměleckého díla i podněty psychologické analýzy. Programově rozvíjel estetické myšlení dekadentně symbolistického modernistického okruhu směrem k novoromantismu i k úvahám o tradici. O Máchovi napsal esej *In memoriam Karla Hynka Máchy* (1910). Chtěl odstranit Máchovu „groteskní škrabošku“ rozervance, byť ve své době byl Mácha cizinec. Chtěl jeho poezii ukázat jako „pramen české lyriky“, jako umění lyrické poezie (srovnatelné s novodobým impresionismem), jako (hudební) výraz vnitřního dramatu básníkovy duše, dramatu smutku i krásy. Máchovu melancholii a tesknotu nahlížel nikoli jako popření života, nýbrž jako „vznět mládí“, trýzeň spalující touhy, opojný smutek poznávání. Martenův Mácha je „uvolnitelem lyrických pramenů české poezie. Vytušil je pod kamennou korou pseudoklasicismu, v citové vroucnosti, národní, protože jeho. A otevřel jim nová řečiště myšlenky a snu, která dnes ještě určují dráhy našeho básnického tvoření.“

V Martenově výkladu *Máj* představuje vzpouru ducha proti šedi světa i samému životu, ryzí báseň, bolestný výkřik touhy po jedinečné kráse i národní svobodě. „Odpor proti Máchovi byl odpor národní nesvobody. Předpokládá, že národnost omezuje a poutá, že vylučuje z určitých pásem života i myšlenky. Že určité otázky, touhy, vzněty jsou nežádoucí, protože přesahují okamžitý intelektuální a sociální stav národního života. Toto sebezapření, sebesnížení bylo, co především muselo být překonáno – a co Mácha, třeba instinktivně, překonával prudkým ideovým rozpětím, jehož dobový výraz našel v romantismu. V onom překotném ale mocném, temném ale žhavém požadování krásy vyvřel pud duchovní volnosti, pravdě všeho nadšení a všeho umění, která v těžkomyslném básníku-dítěti odpovídá naší nejistotě a bázni: ne čím krotčeji budou vaši básníci lpět na domnělé skutečnosti, na časovém zájmu vaší existence, ale čím odvážněji budou myslet, čím více obsáhnou z tuh a nadějí, úzkostí a muk člověkových, tím určitěji se vytvoří a tím mocněji se rozvine vaše národní bytost. Horečná krása mládí je básnická skutečnost Máchova romantismu; jeho životní symbol jest temný hlas duševní svobody.“⁵⁷¹

Jiří Karásek ze Lvovic sice poznamenal, že Martenova kniha o Máchovi „je nejkrásnějším darem, by proniknuta byla individualita

⁵⁷¹ Marten, Miloš: *In memoriam Karla Hynka Máchy* (Praha: Moderní revue, 1910) → M. M., *Akord. Mácha/Zeyer/Březina* (Praha: B. Kočí, 1916, cit. s. 19–20).

básníkova, jež přinesl uplynulý jubilejní rok“,⁵⁷² Máchovo výročí v roce 1910 mělo ovšem již i rysy oficiality – institucionalizace básníka a jeho *Máje* – stvrzující více v různé míře významnost události samé, ne již tolik hledání jejího smyslu. *Spolek českých spisovatelů beletristů Máj*, který jako organizace v této době sdružoval již téměř všechny, zvláště tedy tzv. zavedené, konzervativní, průměrné české autory, vydal Máchův *Máj* jako svou prémii na rok 1911.⁵⁷³ Šlo ale o cennou publikaci obsahující fotolitografický otisk původního vydání knihy, který editor František Sekanina doplnil přetisky „všech důležitějších“ ohlasů, jež báseň od svého vydání vyvolala, a komentářem k proměně máchovského obrazu.

Příkladem oslavné publikace, která se již vzdalovala Máchovi a měla spíš funkčně dotvářet jeho dobový ohlas, může být kniha s názvem *Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*.⁵⁷⁴ Vedle edice *Máje* a dalších Máchových veršů obsahuje reprodukce děl význačného impresionistického malíře a grafika Aloise Kalvody (1875–1934), mj. redaktora měsíčníku Jednoty výtvarných umělců *Dílo*. F. V. Krejčí v úvodu nadepsaném *Mácha jako básník lásky* vlastně formuloval rodící se, bytníci a dodnes populární klišé: „Řekne-li se v Čechách ‚první máj‘, hned se najde někdo, kdo dodá ‚lásky čas‘. Tak zpečetilo jediné básnické dílo u nás jednou pro vždy souvislost těchto dvou představ: láska a máj.“⁵⁷⁵

Příkladem toho, že toto „užívání“ Máchy bylo již i dobově kontroverzní, může být reakce Jiřího Mahena, jenž vycházel ze subjektivismu a impresionismu, též z bohémské, anarchisticky založené zkušenosti části své generace, která se již do značné míry vymezovala vůči svým symbolistně modernistickým předchůdcům. K máchovskému výročí uveřejnil 17. a 20. listopadu dva fejetony v *Lidových novinách*, v prvním psal i o Máchovi „bez Máchy“: „Skoro jsem se tuhle zasmál, když jsem uviděl velkou publikaci básníkových ‚lásek‘, jak povídá už i krásný titul velké knihy. [...] Má to být všechno uvnitř Mácha a není tam z Máchy vlastně ani zbla. Doklad k tomu, jak se u nás právě tomu tragikomickému gestu porozumělo jenom komicky. / Nevím už, kolik tam těch lásek uvnitř je namalováno, ale vím, že jsou skoro všechny na jedno kopyto. A třeba umělecky byly to věci hrozně jemné, ten, kdo vybíral náměty k obrazům, neměl o Máchovi ani zdání. [...] / Ale Máchův erotismus je přece něco docela jiného! A právě v něm vidíme Máchu opravdu, jak

⁵⁷² Karásek ze Lvovic, Jiří: In memoriam Karla Hynka Máchy, studie Miloše Martena, kritické poznámky, *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, č. 4, 8. 1. 1911, s. 179.

⁵⁷³ Karel Hynek Mácha: *Máj. Prémie Spolku Máje na rok 1911 vydaná v jubilejním roce stých narozenin Karla Hynka Máchy*, ed. František Sekanina (Praha 1910).

⁵⁷⁴ *Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*, usp. Karel Rožek (Praha: F. Topič, 1910). Viz obr. 20–22.

⁵⁷⁵ Krejčí, F. V.: *Mácha jako básník lásky*, tamtéž, s. 5.

vypadal. Mácha byl člověk, který svou fantazií bojoval o místo ve světě, kde by uplatnil veškerou skrytou životní vroucnost. O nic jiného mu nešlo. A tenhle erotismus byl něco specificky českého, slovanského. Nehledal modrého květu romantismu, ale kytici života. Že jí nenalezl, nebylo jeho vinou, ale hledal ji.“⁵⁷⁶

Mahen jako představitel neustálého tvůrčího hledání znovu podtrhl Máchův zakladatelský význam pro moderní českou poezii. Viděl jej především v duchovosti, individuálnosti, koncentrované energii („energický, urputný duch prvního našeho literárního revolucionáře“). „Mácha musel zemřít mlád, aby jeho dílo bylo dnes torzem, na něž jsme hrdi. Je to zpověď energického mládí, jež tone ve vlnách nepochopeného i nepochopitelného života, výkřik nadšeného srdce, jež chtělo objat celý svět a nenašlo v něm než larvy, lidi bez citu a bez charakteru.“

Fenomény mládí a života ovšem Mahen nahlížel již jinak než Marten, spíše blíže Šaldovi, avšak zároveň s ironií i bohémským gestem víry v nový, intenzivnější život oproštěný od velkých idejí a nadosobních tendencí. Podtrhl mravní pravdivost a sociální spravedlnost, odvahu k činu, tedy hodnoty, jež jako básník a kritik a reprezentant části své (mezi)generace prosazoval: „Mácha je typem opravdového mládí v našem národě. Tohle mládí nehraje si nikdy na moudré muže, ale je takým, jakým právě je. [...] Toto mládí je vlastně nejpoctivější, neboť jde velmi opatrně kupředu, s opravdovou rozvahou. [...] A tím právě a jenom tím stává se básníkovo mladé srdce účastno tragédie světového vývoje – a tím právě a jenom tím je nám dnes Mácha – básníkem-člověkem, a ne pozérem, který chtěl svou duchaplností zachraňovat svět. Tento básnický myslitel cítí to, co my dnes tak houževnatě tvrdíme, že spása světa je dnes věcí úplně vedlejší, poněvadž nestačíme sami na sebe, a že jedinou povinností je, abychom ve svých poměrech měli nejdříve jasno a pak teprve počali i venku. [...] / A my – máme-li jenom trochu rozumění sami pro sebe – cítíme máchovskou urputnost duševní i v sobě. [...] Kdo chce pochopit Máchu, musí v něm umět také hledat. Mácha není nadčlověkem a nechce jím být, je hodně srozumitelný a hodně jasný a přece mu ještě nerozumíme.“⁵⁷⁷

Důvody pro hlubší poznání, resp. poznávání Máchovy osobnosti a jeho díla se sice proměňovaly, nicméně stále se objevovaly a objevují další a nové. Tento příspěvek se pokusil ve vymezeném období ukázat některé

⁵⁷⁶ Mahen, Jiří: Urputný duch, *Lidové noviny* 18, 1910, č. 316, 17. 11., s. 2.

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 1–2. Srov. Mahenův fejeton Máchova krajina (*Lidové noviny* 18, 1910, č. 319, 20. 11., s. 1–2), dále jeho knihu *Máchova poezie a její význam* (Přerov: J. Strojil, 1910, podepsáno H. Lang).

podstatné rysy tohoto úsilí o pochopení Máchy a zvláště jeho *Máje* jako jedinečného, individuálního básnického činu, jako počátek moderní české poezie, představit převážně duchovně či dialekticky založenou argumentaci. Vybrané ukázky zároveň načrtávají obraz proměn uměleckých a myšlenkových koncepcí a směrů na sklonku 19. století a v prvních letech 20. století. Mahenova slova jsou příkladem, jak „mladistvá“, prožitá a proti banalizujícím gestům vyhrocená projekce otevírala prostor dalším máchovským inspiracím v české literatuře následujících desetiletí. V hledání autentické energie umělecké tvorby (v protikladu k vnějškovému a neživotnému automatismu) jsou Máchův hlas a jeho ohlasy stále inspirativní.

Od polemiky k aféře

Tzv. aféra anonymních listů a její paměť 1909–1914

Aféra anonymních listů má v české literární historii zvláštní postavení: bývá zmiňována na okraj a není řazena mezi „regulární“ dobové polemiky. Není příliš divu, neboť jde o materiál týkající se zhusta mimouměleckého života mnohých spisovatelů, navíc jde o kauzu dodnes nevyjasněnou a zřejmě již nikdy zcela vyřešitelnou. Na druhé straně však tato aféra provázela dosti vytrvale – v letech 1909–1914 – nejen společenské, ale především literární dění. Přerostla záhy v rozsáhlý spor týkající se nejen osobních vztahů mezi protagonisty, ale i otázek obecnějších. Připomíná, znovu tematizuje „literárnější“ polemické střety z přelomu století (předjímá i mnohé následující). Je významnou součástí polemických vztahů mezi okruhem *Moderní revue* a F. X. Šaldou,⁵⁷⁸ tedy sporů dvou vlivných kritických a estetických koncepcí generace devadesátých let.

Způsobem, jakým byla vedena a rozšiřována, zároveň – často ve vyhraněné podobě – dokumentuje podstatné rysy polemiky jako svébytného žánru. Především v jeho souvislostech chtějí následující poznámky aféru anonymních listů představit. Jde o stručnou rekapitulaci průběhu aféry se vsuvkami a komentáři upozorňujícími na některé otázky kontextového, pojmového i obecnějšího dosahu (otevírajícími další spojnice, možnosti průzkumu a výkladu daného tématu), s důrazem na vnitřní paměť aféry, resp. roli F. X. Šaldy v jejím rámci, a to ve světle jeho předchozích polemických výkonů a vztahů.⁵⁷⁹

Z hlediska literární historie jsme již charakterizovali polemiku jako svébytný žánr, zdůraznili jsme přitom rovnocenné působení principů dialogu a nerozumění, tematizaci nesouhlasu i samotného názorového střetu, jehož účelem je „vítězství“, strategie prosazení i stylovou vyhraněnost. Jde o žánr synkretický, zahrnující a užívající

⁵⁷⁸ Viz zvláště kapitolu „Orlové literární revoluce“ (zde na s. xxx–xxx)

⁵⁷⁹ Vzhledem k značnému rozsahu materiálu, který lze k této aféře shromáždit, není a ani nemůže být cílem podrobně zde tuto aféru popsat, natož vyložit, nebo dokonce řešit otázku autorství, respektive viny. Souhrnu textů vztahujících se k tzv. aféře anonymních listů zahrnuje více než 220 položek: vedle dokumentů vztahujících se bezprostředně k listům a pátrání (především z Literárního archivu PNP v Praze: záznam F. X. Svobody s názvem *Stručný postup, jak byl pachatel objeven*, zřejmě z roku 1913, poznámky Emanuela Lešehrada, korespondence mezi protagonisty aféry a nepublikované poznámky atd.) texty otištěné většinou v dobových časopisech a denících. V přítomném příspěvku jde o základní rozvrh situace a otázek.

různorodé texty (kritické, odborné a především publicistické), pohybující se v *diskursivním rozhraní*.

Aféru – jakožto (v obecném smyslu) „událost, případ, zpravidla veřejné povahy, budící nepříjemný, kompromitující rozruch pro jeho účastníky, senzaci a pohoršení“⁵⁸⁰ – můžeme z hlediska širšího pojetí polemiky chápat a pojmenovat v jejím rámci jako určitou krajní polohu. Ocitáme se přitom samozřejmě v jejích hraničních prostorech. S hranicemi polemiky bezprostředně souvisejí hranice tolerance, především ve spojení s momenty skandalizace, překročení určitých mezí, a to v chování a jednání na jedné straně, v jejich hodnocení a tematizování na straně druhé. S širším společenským kontextem a zájmem může polemika přerůst v aféru, může být dokonce označována jako *skandál*, předmětem veřejného pohoršení se stává skutečné nebo domnělé chování považované ve společnosti (většinou) za nepřijatelné, zpravidla nemorální, nebo nezákonné.

Polemika nabývá podoby aféry v *posunech*: od otázek určitého specifického – individuálního nebo skupinového – postoje k otázkám etickým, viny a trestu, spojovaným zpravidla s konkrétními osobami; od určitého specifického tématu (například uměleckého nebo literárního) směrem k předmětu veřejného zájmu, prostřednictvím širokého spektra dobového tisku vstupuje do života společnosti jako celku (jakožto téma mimo svébytný svět umění); v různorodých projekcích a intervencích do roviny osobního života protagonistů, především s důsledky existenčními (v zaměstnání, sociálních vztazích atd.), s procesy vylučování.⁵⁸¹

I. Předpoklady: paměť polemiky

Podstatným rysem polemiky jako žánru je její paměť, postupně skládané vědomí a připomínání jevů a kontextů „minulých“, projevující se v odkazech na tradice žánru, na polemiky předcházející, jejich témata, způsoby, v jejich (re)interpretacích, nových osobních projekcích (zúctování), oživených „křivdách“ apod. Paměť polemiky jako linie diskontinuit v širokém smyslu je jakýmsi průsečíkem sebestřednosti (sebestvrzování) a impulzivnosti (v hledání možností dalších kontextualizací). Aféra anonymních listů vykazuje paměť velmi podrobnou a velmi osobní.

Zároveň se v aféře výrazně projevuje obecný sklon polemiky k „zacyklení“, její sebestřednost, neboť rovina názorová je v tomto žánru

⁵⁸⁰ Petráčková, Věra – Kraus, Jiří a kol.: *Akademický slovník cizích slov* (Praha: Academia 2000), s. 25.

⁵⁸¹ Viz též kapitolu o tzv. pseudonymové aféře (zde zejména s. xxx).

nutně propojena s rovinou osobnostní a postoj koneckonců převažuje nad názorem. Instrumentální aspekty významně určují průběh polemiky/aféry – ať již ji interpretujeme (v krajních polohách) jako věcný spor, nebo úsilí o osobní dominanci. Z pohledu literárněhistorického (v širším kontextu dějin idejí nebo myšlení) je nutné zdůraznit právě pomezí forem, žánrů, funkcí atd. polemiky pod tlakem účelů mimouměleckých; polemika zmnožuje rámeček určité problematiky, v němž počíná a v němž je vnímán její předmět, vymyká se mu, zároveň – zvláště v rytmu (arytmii) rozlehlých polemických výměn – jej umocňuje i opakuje a rozměňuje.

Typ rozsáhlé polemiky, charakterizovaný napětím osobního a veřejného (nebo záměnou těchto sfér), v domácím tradici vyrůstal z témat, jako byly případ Karla Sabiny, spory o *Rukopisy*, v letech 1892–1893 pak například spory o osobnost Jana Nerudy a jeho kolektivní, manifestativní obrana proti klerikálnímu stanovisku časopisu *Vlast'* a podobně později kolektivní vystoupení spolku *Máj* na obranu Vrchlického (1903) proti Lošťákovu článku *Oslava papírové pyramidy* a proti *Rozhledům*.⁵⁸² – Z druhé strany by bylo možné připomenout typy aféry soubojové, tedy především výzvy k souboji, dále fyzické střety, zvláště inzultace, i kuriozity.⁵⁸³

Proměnu situace a literárněkritické rozpravy po roce 1900 charakterizuje Daniel Vojtěch (2008, s. 109): „1) zvěcnění – zpředmětnění polemického projevu (polemičnost se stává základním věcným rámcem debaty, předmětem polemiky je sama polemičnost kritiky), příznačného pro kritiku devadesátých let, a přechod od polemiky k aféře, resp. přesun od pólu diskusního k pólu skandálnímu [...]; 2) dominantní postavení kritického eseje jako vůdčího, nejprestižnějšího žánru prvního desetiletí; 3) přesun akcentů v rámci modernistického přesvědčení: od radikálního dekadentního syntetismu v širším smyslu k paralelně rozvíjeným možnostem různých pojetí estetizace života; reprezentované obratem ke stylizačním postupům. Tato pojetí se diferencují podle vztahu k různým ideovým dominantám či hodnotovým hierarchiím: sociálním ideálem počínaje, dandysmem

⁵⁸² Viz kapitolu *Vlast'*, Neruda a prostor veřejný (zde s. xxx–xxx), dále viz pozn. 542.

⁵⁸³ K souboji vyzýval například Otakar Theer S. K. Neumanna v roce 1900 (viz zde s. xxx), F. X. Šalda Václava Hladíka v roce 1912 – kvůli nekrologu Viléma Mrštíka, téhož roku se skutečně odehrál souboj Miloše Martena s bratrem Růženy Jesenské, a to právě kvůli Martenově obhajobě Jiřího Karáska ze Lvovic v aféře anonymních listů. Napaden byl kupříkladu Arnošt Procházka Jaroslavem Kvapilem (1893, viz s. xxx a pozn. 257), Karásek Ludvíkem Lošťákem (1894, viz pozn. 258 a 259) atd. Již v roce 1905 byl z domnělé krádeže stříbrných lžiček v salonu Růženy Svobodové obviňován právě Karásek (viz pozn. 308).

konče.“ Z hlediska kontextu a v období, na které dosahovala *paměť aféry anonymních listů*, tj. v poměrně širokém rozmezí od poloviny devadesátých let do přelomu prvního a druhého desetiletí 20. století, je třeba (alespoň v přehledu) připomenout spory a polemické výměny, které měly často rysy aféry nebo byly jako aféry ve své době označovány (samozřejmě více či méně právem):

Určitý předěl – a počátek mnohých problémů – lze spatřovat v době, v níž se modernistické křídlo generace devadesátých let vnitřně diferencovalo, tedy mezi tzv. hálkovskými spory a polemikami v souvislosti s manifestem *Česká moderna*. Jde především o linii sporů mezi F. X. Šaldou a okruhem *Moderní revue* (zejména Arnoštem Procházkou a Jiřím Karáskem – zasahují sem i Martenovy, Neumannovy a Dykovy polemiky se Šaldou, ale posléze i s jeho odpůrci), již v této knize stopujeme.⁵⁸⁴ Jejich třicetiletá historie (navazující na společná polemická vystoupení na počátku devadesátých let) zahrnuje a dovoluje vyložit obsáhlé a relativně samostatné spory následující. K těmto polemikám je potřeba znovu se vrátit rovněž proto, že pozdější historické výklady, přejímající v mnohém Šaldovo zpětné hodnocení přelomu století, neumožňují vždy rozeznat a znovuzivit mnohé dobové souvislosti a ideje v jejich rovnomocné rozmanitosti (včetně polemik, které vedli jak Šalda, tak Procházka a Karásek v podstatě souběžně s četnými časopisy).

Viděli jsme, že tato tendence byla stvrzena podstatně v tzv. pseudonymové aféře, počínající vystoupením pseudonymu MORTUUS (tj. Arnošta Procházký) v *Novém kultu* v březnu 1900 o poslání umělecké literatury a generačních otázkách a završené sporem o pseudonymy F. X. Šaldy v souvislosti s proměnami jeho kritického stanoviska ve druhé polovině devadesátých let; oživená v roce 1924 Ferdinandem Peroutkou, Josefem Kodíčkem aj., s obhajobou Otokara Fischera. V přímých ohlasech nebo v různosti angažmá obou zmiňovaných táborů lze najít dále cesty například k rozsáhlé polemice vyvolané brožurou Kruhu českých spisovatelů *Národní divadlo a české drama* (1904, točící se kolem Šaldova podpisu)⁵⁸⁵ nebo ke sporu o poměrech v *Zeyerově fondu* (1910–11), který se protnul i s aférou anonymních listů.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Viz především kapitulu „Orlové literární revoluce“ (zde na s. xxx–xxx).

⁵⁸⁵ Viz s. xxx a pozn. 303.

⁵⁸⁶ Zeyerův fond byl zřízen při III. třídě České akademie věd a umění na podporu tvorby začínajících autorů. Do polemiky, kterou vedl F. X. Šalda s Abertem Pražákem (v *Novině* a v *Času* od ledna 1910) zvláště ve věci (ne)strannosti poroty Zeyerova fondu (který neocenil práci Boženy Benešové), zahrnul Šalda v červnu zpochybnění osoby Jiřího Karáska ze Lvovic coby porotce, mj.: Šalda, F. X.: Ještě škandál s porotou Zeyerova fondu, *Novina* 3, 1909/10, č. 15, 10. 6. 1910, s. 479–480 (nepodepsáno); srov. dále Karásek ze Lvovic, Jiří: (Zasláno), *Samostatnost* 14,

V českém prostředí zaznamenáváme například jen v roce 1905: *aféru v Ženském klubu českém* (po své přednášce a údajné nešetrné poznámce Charlotty Masarykové byla raněna mrtvicí jeho tajemnice, americká Češka Josefa Humpalová-Zemanová);⁵⁸⁷ dále *Herbenovu aféru* (Jan Herben byl jako člen výkonného výboru České strany pokrokové obviněn Emanuelem Chalupným, že defraudoval sbírky pro sirotky po mosteckých hornících, byl vyloučen ze strany, sjezd důvěrníků jej však rehabilitoval). V tomto roce počala též *aféra Josefa Holého* (jenž se údajně v básni *Svatba* ve sbírce *Adamovské lesy* dotkl pověsti Růženy Svobodové a po četných polemických výstupech a jimi vyvolaném disciplinárním řízení byl přeložen z průmyslové školy v Plzni na reálku do Velkého Meziříčí): z hlediska našeho tématu je třeba zaznamenat jednak angažmá skupiny odsuzovatelů, bránících *Zaslánem „čest“ Svobodové* (F. V. Krejčí, Jaroslav Kvapil, J. S. Machar, Antonín Sova, F. X. Šalda v *Času* 25. února 1906), obranu Holého brožurou⁵⁸⁸ a roli Viktora Dyka jako obhájce – z níž povstaly jeho obsáhlé a tematicky různorodé polemiky s *Novinou* a zvláště se Šaldou v letech 1907–1908, s návratným motivem v tvorbě Svobodové,⁵⁸⁹ dále se spojnicemi k Šaldovým polemikám s *Karlem Horkým* (kvůli ironizaci Šaldovy básně *Příjezd do Prahy*) nebo opět s Josefem Holým (s příznačným motivem msty).

Ještě v roce 1905 vypukla *Judova aféra*: Karel Juda, jednatel Spolku pokrokových lidí, byl kvůli úvodní stati v katalogu výstavy Františka Kupky (který též pořádal, pod pseud. Kara Ben Jehuda) po zásahu Karla Dostála-Lutinova, označujícího Judu za nedůstojného vychovatele katolické mládeže a žádajícího satisfakci, nakonec po důtce od školských úřadů a zastavení postupu přeložen jako učitel z prostějovského gymnázia na reálku do Příbora.⁵⁹⁰

Fučíkova aféra se odehrála v roce 1907: Milan Fučík byl obviněn, že byl autorem anonymních denunciantských článků proti středoškolským profesorům (žádajícím vymanění škol z církevního vlivu) v časopisu *Týden*, který vedl Václav Řezníček v katolicky tradicionalistickém duchu; Řezníček byl přechodně, než se zjistilo, že pravděpodobně nebyl autorem nařčení, vyloučen ze spolku *Máj*. V aféře figurovali i Jaroslav Kvapil a Hana Kvapilová, Fučíka naopak hájil Dyk.

1910, č. 79, 14. 7., s. 422; nato Šalda: Karásek jako porotce fondu Zeyerova, *Novina* 3, 1909/10, č. 19, 12. 8. 1910, s. 607–608 (nepodepsáno), aj.

⁵⁸⁷ O následných polemikách a vyznění aféry viz Štěpánková 2006, s. 27–30.

⁵⁸⁸ *Svatba v Adamovských lesích* (Brno: Píša, 1906).

⁵⁸⁹ Viz pozn. 309.

⁵⁹⁰ Aféru provázely mj. opět brožurky: Juda, Karel: *Judův případ* (opr. vyd. Prostějov: Sdružení pokrokových lidí, b. d., 1906; pův. konfiskováno); Dostál-Lutinov, Karel: *Lutinov kontra Juda* (Prostějov: Jan Sajíc, 1906). Viz Marek 1994.

Dále zaznamenáme mj. spory: o Macharův *Řím* (1908), o Novákovy *Dějiny* (1908, s Janem Máchalem), o Šaldovu *Moderní literaturu českou* (1909, Šalda s Václavem Hladíkem, Miloslavem Hýskem aj.), o osobnost Julia Zeyera (1911, Šalda vs. Miloš Marten⁵⁹¹). Ozvuky většiny zmíněných afér, resp. polemik najdeme v aféře anonymních listů...

II. Anonymní listy (únor 1909 – leden 1910)

Gustavu Schmoranzovi:

Kvapil vás taky jinak nenazývá než „Gusta prdelník“ (= Eulenburg) a posílá noticky proti vám do venkovských plátek. Ten je mazaný!! Bohužel i lidi jako Mašek a dr. Mayer za zády vám nadávají, ač Mašek je taky „prdelník“. Inu, Kvapil – Mašek, jedna ruka! (16. 2. 1909)

J. S. Macharovi (redakce Času):

Gratuluji p. referentovi, jenž se v rubrice literární zastal paní Růženy Svobodové proti p. Karáskovi. Byl svrchovaný čas odpovědět *věcně* na obranu geniální autorky Milenek a Marných lásek. Jsem sice pouhý čtenář, ale snad mohu také veřejně říci, že nečetl jsem dosud hlouběji procítěných, teplem prohřátých prací, vzdálených všemu papírovému estetismu, jako je práce pí. Svobodové. A kdo jest její odpůrce? Není odpornějšího literárního zjevu nad p. Karáska. Frásovitost, neupřímnost, proľhanost jeho prací dokázali už nejen p. Šalda, ale i p. Machar, Sova, Krejčí – tedy nejlepší hlavy mladé generace. [...] Je třeba očištného boje v mladé generaci – a prvním objektem ať je p. Karásek. (20. 7. 1909, podepsáno Theodor Eichler)

Růženě Svobodové:

[...] na sebe do zrcadla, jaké máš po obličejí červené fleky, máš profil jako kůň a šmačcháš jako kachna. Strojíš se strašně jako hastroš do zelí!! Ještě držíš [...] / potom novely vždy lepili, / dohromady leccos zkundili. / Čtenář sice nad tím hnusem blil, / v Novině to však Šalda pochválil, / ačkoli jsi jenom z rodu hus, / řekl, že jsi přece genius. – – – [...] (b. d., asi červenec 1909)

Gustavu Schmoranzovi:

Vážený pane řediteli! / Jste obklopen falešnými lidmi, kteří o vás šíří pomluvy tak hanebné, že je to neslýchané. Nazývají vás buzerantem, Eulenburgem atd. Hlavní vtipy vymýšlí Kvapil [...] (10. 8. 1909)

Gustavu Schmoranzovi:

Fuj, třikrát fuj, že chcete dávat od Maška buzerantské drama Král. Na to se má slušné publikum koukat? Nás neobalamutíte. (b. d., 1909)

Antonínu Sovovi:

⁵⁹¹ Viz pozn. 311.

Milý Sovo, tohle si vem k srdci a přestaň dělat ostudu těma novelama, každý ví, že ti žena [...] a Machara už nedohoníš. To je největší český básník a je muž, a ne baba jak ty [...] Šalda se s paní Svobodovou mohli uchechtat, když to na Skalce pro legraci četli! (b. d., 1909)

F. V. Krejčímu:

Upozorňuji vás na útok Moderní revue na vás v 2. čísle – kvůli krásnému článku v Litt. Echo. Vrcholem drzosti je však vyčítati vám, že jste ignoroval právem slátaninu Karáskovu nazvanou Endymion. Máte snadnou odpověď: celá česká kritika ignorovala knihu, kež je bezcenná umělecky a svou eulenburgštinou se staví *mimo literaturu* – tedy bylo vaše právo nemluvit o ní. Račte přijati výraz mé sympatie! (b. d., asi listopad 1909, podepsáno Otto Prinzl)

F. X. Šaldovi:

Vlček seděl včera v Platýze a veřejně říkal své společnosti: Šalda má v té své brožůrce v staré době takové boty, že je to hotová „cesta do Štamburku“. [...] „Šalda se bude moci habilitovati, až bude u nás *stolice bezděčné komiky*. Prozatím ať oblizuje Golla a jeho básně, zvyšuje jen *svoji* odpornost [...]“ (1. 12. 1909)

Jaroslavu Gollovi:

Včera seděl Šalda v Kavárně Opera s Růženou Svobodovou a na námitku jedné dámy, proč recitoval básně také od Golla, řekl: „Goll je starý osel a ty básně nestojí ani za šnupec, ale – – –.“ Růžena Svobodová se smála a řekla: „Šalda chce mít protekci kvůli habilitaci – – a tak galvanizoval poetickou mumii.“ Všichni tři se tomu smáli, až se ohýbali... (11. 12. 1909)

Růženě Svobodové:

Milostivá paní! / Jako vase úpřimná přítelkyně vám sděluji že se po celý Praze tvrdí že sou na to důkazi, že ty anonymní dopisy píšete vý sama a protože tak horlivě čmucháte proto pozor! a aspon na měsíc přestante. / Vaše ctitelka (15. 1. 1910)

Růženě Svobodové:

ANONYM / Zesnul, nemoha snést slávu dvou fejetonů, truchlivého divadla u soudu, horlivého zájmu všech postižených. Žil pouze 1 rok, narodiv se 18. ledna 1909 a skonav 18. ledna 1910, zaopatřen účastí všech truchlících pozůstalých, po životě bohumilém, v němž *psal lidem to, co si jejich nejlepší přátelé potají o nich říkali...* Pohrobní esej pronese F. X. Šalda, poněvadž mrtvý ji už asi snese. Věnce se odmítají, ale o účast v novinách se srdečně prosí. (18. 1. 1910, upraveno ve stylu úmrtního oznámení)

Růženě Svobodové:

Obecenstvo všeobecně jest uspokojeno, že je konečně pravý viník vypátrán! Karásek, když obdržel žalobu, spáchal pokus sebevraždy. To vyprávěl v sobotu veřejně Arnošt Procházka ve vinárně U Petříků na Perštýně. Byl však zavčas zachráněn. Nevychází vůbec z domu už přes dvě neděle! To je důkaz jeho viny. Při líčení veřejně upozorněte na jeho

falešný zevnějšek, jenž označuje jeho falešné nitro: *nosí paruku*, aby vypadal mladý. Tím ho zahanbíte a zmatete. Neupouštějte od žaloby! Je to nebezpečný buzerant, a bude ještě psát hanlivé kritiky! Ať je zničen! Krade a otvírá na poště dopisy, na to jsou svědkové! Upozorněte poštovní ředitelství. Informujte obecnost o průběhu líčení! (23. 1. 1910, podepsáno Kamil Wie[...])⁵⁹²

Od počátku roku 1909 dostávali poštou četní umělci a kulturní i političtí činitelé anonymní listy. Jejich přesný počet není znám, podle různých dobových zmínek se pohyboval mezi zhruba patnácti a padesáti. Kromě šesti spisovatelů, kteří se do „řešení“ aféry aktivně zapojili (F. X. Šalda, Růžena Svobodová a F. X. Svoboda, Jaroslav Kvapil, Karel Mašek a Antonín Sova), se dalšími adresáty stali: Jaroslav Goll, F. V. Krejčí, J. S. Machar, Jaroslav Maria (Mayer), chorvatský herec Ivo Raić, jenž působil mj. v Praze, a ředitel Národního divadla Gustav Schmoranz. V přípisech v korespondenci a poznámkách pátrajících literátů nebo v dobovém tisku se objevila i další jména, mj.: Viktor Dyk, Gollova manželka Amélie a jejich dcera Ada, provd. Hodačová, Foustková (tj. zřejmě Herbenova žena Bronislava), Alois Jirásek i Quido Maria Vyskočil.

Skutečnost, že se aféra vydala záhy „literárním“ směrem, pochopitelně přispěla k tomu, že z adresátů známe především osobnosti spisovatelského světa. Korespondenční lístky, pohlednice i dopisy – nejen anonymní, ale i podepsané smyšlenými jmény, často přesměrované na novou adresu – obsahovaly převážně klepy z kulturního života (kdo a co o adresátovi řekl apod.), částečně též osobní urážky a obscennosti (rovněž v kresbě). Četnost, pohoršlivost i zacílení listů v tomto období zjevně přesáhly míru běžné anonymní korespondence, která provázela zvláště život časopisů. Dokládají to i stížnosti, jež si adresáti vyměňovali osobně,⁵⁹³ nebo publikovali.⁵⁹⁴

⁵⁹² Ukázky z některých inkriminovaných anonymních zásilek či jejich torz (LA PNP, f. F. X. Svoboda). Viz obr. 23–26.

⁵⁹³ „Dostávám anonymní sprosté dopisy, neřekl bys, jak sprosté. Bůh ví, koho jsem dopálil“ (z dopisu Antonína Sovy Šaldovi z 1. 10. 1909). „Co píšeš o anonymních listech, nepřekvapuje mne. I já bývám občas poctěn takovým blátem, a nejen já: snad každý člověk veřejně pracující. To již je ustálená líbeznot česká. Kdyby byl ve všem tento lid tak velký jako ve sprostotě, dávno by zaplavil celou Evropu (z Šaldovy odpovědi z 6. 10. 1909, in: Šalda – Sova 1967, s. 61 a 63).

⁵⁹⁴ Například Šalda 10. 12. 1909 (Obraz mravů [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 3, s. 96, nepodepsáno): „Obraz mravů a úrovně společenské v Čechách na počátku dvacátého století nakreslily by jasně štvavé, oplzlé a surové anonymní listy, zasílané českým literátům. Dáváme na uvážení pánům spravujícím zemské muzeum, neměli-li by zřídit přiměřené oddělení těchto dopisů s doklady o osobě pisatelově. Redakce Noviny může posloužit sbírkou takových listů, zaslaných jejím spolupracovníkům.“

Literární dění v závěru tohoto roku nabízelo anonymním pisatelům několik „vhodných“ motivů. U Šaldy například vydání *Moderní literatury české* a polemiku, kterou veřejně i soukromě v této souvislosti vedl s Jaroslavem Vlčkem,⁵⁹⁵ a jeho snahu habilitovat se na Karlově univerzitě (úspěšnou až v červnu 1915), zřejmě provázenou aktivitou spjatou s některými (i výše jmenovanými) osobnostmi z univerzitních kruhů.

Z hlediska aféry je příznačné, že pramení v osobní, neveřejné rovině; médiem, tématem a prostředkem je korespondence. Jde o tzv. skrytou polemiku, a to nejen o anonymní listy, ale i o dopisy mezi adresáty na toto téma (tato rovina je pak trvalou součástí materiálu aféry). V této počáteční fázi se tedy Šalda objevuje ve dvou rolích, je jednak adresátem, jednak častým tématem listů jiným adresátům (většinou ve dvojici se Svobodovou, resp. s důrazem na jejich vztah i Šaldovy chvály prací této prozaičky).⁵⁹⁶

III. Pátrání (prosinec 1909)

Množství a zřejmě především iritující obsah listů vedly skupinu literátů k úsilí vypátrat jejich původce. Iniciativy se chopil zvláště F. X. Šalda, podněcovaný významně Růženu Svobodovou, která zůstávala pro veřejnost v pozadí a za niž mluvil její manžel F. X. Svoboda, jenž se stal jakýmsi sekretářem „detektivní“ skupiny, v níž aktivně působil Jaroslav Kvapil a zprvu i Karel Mašek.

Skupina shromažďovala listy postižených, Šalda se stal jejím hlavním mluvčím; doplnil ji Antonín Sova, jenž poskytl plnou moc. Jelikož listy přicházely z nejrůznějších míst a anonym často upravoval adresy a přepisoval obsah běžné korespondence jiných osob, vznikla domněnka, že manipuluje dopisnicemi přímo na poště. Podezření střídalo podezření. Napřed byl z autorství listů obviněn nejmenovaný úředník Zemského

⁵⁹⁵ V polemických glosách (Dr. Miloslav Hýsek napsal o mé *Moderní literatuře české* [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 2, 26. 11. 1909, s. 64, nepodepsáno + Má noticka o prof. Jar. Vlčkovi [...], tamtéž, č. 3, 6. 12. 1909, s. 95–96, nepodepsáno) Šalda na přelomu listopadu a prosince vyčetl Vlčkovi, že své výtky z univerzitního semináře nepublikoval. Srov. Šaldova slova z dopisu Macharovi 15. 4. 1909: „Vlček tropí v poslední době ubožáctví za ubožáctvím. Do svých Dějin opisuje kdekerý soud cizí: sám nemá ke své látce žádného rozhodného a vědomého poměru“ (Šalda – Macharovi 1969, s. 156).

⁵⁹⁶ Dlužno poznamenat, že Šalda zřejmě většinu listů, které dostal, zničil, podobně naložil i s dalšími listy, jejichž adresátkou byla Svobodová, případně z nich části vystříhl.

(Národního) muzea, pravděpodobně František Khol, jemuž se však záhy podařilo prokázat nevinu.⁵⁹⁷

Šalda v nové roli aktivisty významně ovlivnil další dění, přenos napětí z osobního k veřejnému. Roli přitom sehrály hlavně dva faktory: jednak jeho polemická impulzivnost, v posledních letech rostoucí sklon k důrazu na osobní aspekty polemiky (a také k „přisvojování“ si polemiky), jednak motivace, kterou mu poskytoval vztah k Růženě Svobodové, jejíž osobnost a dílo opakovaně hájil v četných polemikách, jejichž stopy se do aféry také promítly – především střety s Karáskem, naposledy po jeho kritice *Marných lásek* v dubnu 1907⁵⁹⁸ (o totéž rovněž s Alexandrem Bačkovským, Dostálem-Lutinovem, posléze s Dykem i Holým).

IV. Předpoklady: paměť aktérů

Z hlediska hlavních postav aféry anonymních listů je třeba vedle již zmíněných předpokladů (a v rámci nich) podtrhnout jejich osobní (selektivní) paměť, v této fázi tedy především paměť Šaldovu v roli žalobce a následně soudce. Jde tedy opět o historii vztahů Karásek – Šalda. Procházíme několika vrstvami dobových myšlenkových střetů, ocitáme se především v určitém vypjatém momentu rozsáhlé linie dlouholetých sporů vůdčích osobností literární generace devadesátých let. V pozadí aféry jistě stály umělecké protiklady, polemika se však již odehrávala především v rovině mimoliterární a právní. Arzenál osobních útoků a impertinencí zde byl nebývale „obohacen“.

Napětí mezi Šaldou a Karáskem (resp. Procházkou) se rodilo již od prvních setkání v první polovině devadesátých let (i v souvislosti s pozicí mezi přispěvateli *Literárních listů*), záhy přerostlo z distance v odpor (skládáný zřejmě nejprve osobními dispozicemi, poté ideovými rozdíly, které se projevíly ve druhé polovině devadesátých let a významně určovaly vnitřní diferenciaci generace – okolo *České moderny*,

⁵⁹⁷ „Asi ke čtyřiceti lidem dostávalo poslední dobou anonymní listy obscenního, hrubého, jisté kruhy mezi sebou rozeštvavého obsahu. Dříve myslelo se, že je původcem jich Khol. Sova, o jehož ženě napsány v anonymním listě hrozné věci, tohoto zažaloval, ale Khol se úplně ospravedlnil“ (Anna Lauermannová-Mikschová v lednu 1910, in: *Z deníků...* 2014, s. 259–260).

⁵⁹⁸ Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 7, 8. 4. 1907, s. 332–334. Šalda, F. X.: Růžena Svobodová, *Čechische Revue* 1, 1906/07, č. 9, červen 1907, s. 856–861. Karásek ze Lvovic: Poznámka k referátu [...], *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 10/11, 8. 7. 1907, s. 539. Šalda: K poznámce p. Karáskova ze Lvovic v poslední M. revui [...], *Volné směry* 11, 1907, č. 8, srpen, s. 335–336. Karásek ze Lvovic: Pseudoestetismus. Část druhá, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, 1906/07, č. 12, 8. 9. 1907, s. 582–584. Viz též pozn. 312 a n.

v diskusi o dekadenci a s vrcholem v pseudonymových sporech v roce 1900. Je třeba poznamenat, že přitom Šalda příznačně v osobní korespondenci nešetřil invektivami, nikoli však vůči adresátům, ale vůči tomu druhému, resp. dalším (společným) oponentům.⁵⁹⁹

Pozoruhodný je zde specifický fenomén neveřejného pátrání a zejména soudu, který vykonává skupina zainteresovaných představitelů určité společenské síly (tato reprezentace kolektivního principu se objevila již dříve, například v případě *Sabinově*, nebo později v podobě tajného tribunálu ve *Švihově aféře*, 1914). Navíc tu byl tematizován a v následných sporech dále rozvíjen motiv stigmatizující, skandalizující a vylučující zvláštnosti, tedy „záliby v homosexualitě“ obviněného (slovy F. X. Svobody), nemoci, perverze jakožto provinění atd.⁶⁰⁰ Ostatně již v květnu 1896 napsal Šalda Macharovi: „Znám je trochu, hlavně Karáska. Když začínal, navštěvoval mne, chodíval jsem s ním – ale brzy jsem jej poznal. Je to prostě, zdá se mi, perverzní hoch – v psychiatrickém smyslu.“⁶⁰¹ Když Šalda v *Novině* 24. června 1910 tento motiv zmínil,⁶⁰² inspiroval i šifru A. K. v *Osvětě lidu* mj. k těmto slovům: „Pán ze Lvovic musí býti radikálně lékařsky léčen a po tu dobu od zdravých lidí izolován. Byl-li by nevyлéčitelny, nutno ho izolovat navždy, jako lidi zachvácené tuberkulosou, přijící apod. Každého nemocného je nám líto. I pána ze Lvovic.“⁶⁰³

V. Žaloby a obhajoby (leden–březen 1910, červen–červenec 1910)

V lednu 1910 se po Praze začalo šířit, že pisatelem inkriminovaných listů je Jiří Karásek ze Lvovic. Po jeho vyhlášení,⁶⁰⁴ že bude soudně stíhat každého, kdo bude toto podezření šířit, uvedl jeho jméno v souvislosti s anonymními listy nepodepsaný článek v bulvárním časopisu *Velká*

⁵⁹⁹ Například v (známém již) Šaldově dopisu Arnoštu Procházkovi z roku 1893 (b. d., LA PNP, f. Procházka): „P. Karáskovi nevěřte vůbec. On vidí lidi jako cukrovou omáčkou polité panáky z marcipánu o poutích. Já věděl nejen, že Kvapil je blbec, ale i docela sprostý, romantický a nečestný všivák. [...] Je to mravní mrzák. [...] Patologické individuum, které zasloužilo dávno opatrovnu nebo káznici.“ (Dále viz s. xxx.)

⁶⁰⁰ Například: „Je to snůška největších sprostot a oplzlostí, charakteristických však zvláště tím, že pisatel jejich se pohybuje se zvláštní rozkoší ve sféře *homosexuality*. Ba lze dokonce výslovně říci: *žárlivost homosexuelního člověka* zdá se být hlavním motivem ničemné této práce, konané po měsíce s horlivostí, kterou nelze si vysvětlit jinak než mravní zrůdností pachatele“ (Aféra anonymních listů, *Právo lidu* 19, 1910, č. 83, 24. 3., Příloha, s. 1, nepodepsáno).

⁶⁰¹ Šalda – Macharovi 1969, s. 89–90 (dále viz zde s. xxx–xxx).

⁶⁰² Prohlášení. Jsem zmocněn [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 16, 24. 6. 1910, s. 512 (šifra F. X. Š.).

⁶⁰³ Literární aféra?, *Osvěta lidu* 15, 1910, č. 74, 30. 6., s. 2 (šifra A. K.).

⁶⁰⁴ Zasláno, *Čas* 24, 1910, č. 25, 25. 1., s. 6.

Praha.⁶⁰⁵ Pětice Svoboda, Šalda, Kvapil, Mašek a Sova obvinění posléze opakovala.⁶⁰⁶ Většina periodik, písíciích o aféře, od té doby vyjadřovala přesvědčení, že pachatelem je Karásek. Proti tomu, aby byl bez důkazů obviňován a vybízen k veřejnému přelíčení před porotou, při němž by byl přetřásán i jeho intimní život (což by pro něj pochopitelně bylo nepříjemné, tudíž nepřijatelné), se postavil Miloš Marten, poté Viktor Dyk, Arnošt Procházka, ministr Albín Bráf, ale i S. K. Neumann aj.⁶⁰⁷ Proti němu psal – vedle Šaldy v *Novině* aj. – zvláště Jan Herben. Polemika, do níž byly zatahovány motivy starých sporů a letité averze a v níž byly ve hře i Karáskovy existenční podmínky, se rozlévala do šíře.⁶⁰⁸

Zveřejněním skutečnosti, že anonymní listy docházejí, a spekulacemi v denním a senzacechtivém tisku se z události stala aféra (rovnomocnost a souvztažnost polemických principů dialogičnosti a nedorozumění byla narušena), vedená s důrazem na publikum (jako svědky, porotu), na společenské konvence, před zraky a „kontrolou“ veřejnosti, resp. pod vlivem sdělovacích prostředků, jimiž jsou tyto charakteristiky (přítomné v polemice v určité míře vždy) zdůrazňovány a vyžadovány. Spor se v tomto rozvržení stal příležitostí pro vstup dalších autorů a názorů (pro tematické proměny) osobně motivovaných, zároveň je jeho průběh předmětem referování časopisů a novin, obracejících se k menším (zájmovým) či větším („lidovým“) okruhům publika. Z hlediska veřejné komunikace (a role médií) jde opakovaně (například prostřednictvím vydávání shrnujících brožurek) o rysy

⁶⁰⁵ Hanebné anonymní dopisy českým literátům, *Velká Praha* 1, 1910, č. 4, 12. 2., s. 3–4, nepodepsáno (Petr Fingal?).

⁶⁰⁶ (Zasláno). Nejen my podepsaní [...], *Čas* 24, 1910, 16. 3., s. 9 (též *Národní listy* 50, č. 75, 16. 3., s. 6; *Právo lidu* 19, č. 76, 17. 3., s. 9, aj.).

⁶⁰⁷ Viz mj. Marten, Miloš: Aféra, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 6, 8. 3. 1910, s. 336–338 + Zasláno, *Čas* 24, 1910, č. 79, 20. 3., s. 11; Dyk, Viktor: Fejeton o mnohých věcech a vlastně o věci jediné, *Lumír* 38, 1909/10, č. 6, 18. 3. 1910, s. 281–283. Neumann, S. K.: Dejte nám pokoj s aférami!, *Lidové noviny* 18, 1910, 3. 8., s. 1–2 (šifra N.), mj.: „Je svrchovaný čas, aby slušná česká veřejnost, na kterou nepůsobí intričky táborů a která nemá mozků vypráhlých v pražských ulicích, zakřikla důrazně tyto ohavné orgie osobního velikášství a neomylnictví, osobní nevraživosti. Ať mají tyto ‚aféry‘ záminku moralistní nebo literárněkritickou, jsou to jen štvance hluboce znemravňující ubohé čtenářstvo, jež nevyzná se pod povrchem literárního života, je to jen kalení vod, znásilňování úsudků, zatemňování rozumů ve prospěch literárního samoděržaví a velké inkvizice. A měli bychom začítí ihned. Právě poslední ‚aféra‘, jejíž záminka je tak nízká a jejíž průběh je tak hnusný, jest nejlepší příležitostí k tomu. Odmítněme prostě zaujmouti stanovisko pro Karásku nebo proti Karáskovi, postavme se proti aféře. Řekněme jim: Neobtěžujte veřejnosti těmito hnusnými věcmi!“

⁶⁰⁸ Materiál aféry zahrnuje 35 vstupů F. X. Šaldy, vedle 3 kolektivních zaslán a 3 dopisů redakcím 5 listů soukromých, 5 tištěných příspěvků podepsaných, 1 pod pseudonymem a 18 nepodepsaných...

svědčící pro politický model polemiky („proces s podezřelým“ a „rozsudky“).⁶⁰⁹

Obvinění Jiřího Karáska s razancí opakoval 24. června 1910 Jan Herben v *Času*: „v jednom koutě smíchovské pošty a Moderní revue hnije mrtvola. Vyneste ji!“⁶¹⁰ Následovaly další polemické výměny na téma, zda měl žalovat obviněný Karásek, nebo obviňující „pětka“. Na obranu Karáskovu vystupuje Albín Bráf 3. července s prohlášením,⁶¹¹ že mu sám žalobu rozmluvil. Karásek vydává vlastním nákladem na svou obhajobu brožuru (datovanou 7. července 1910) *Anonymní dopisy čili Aféra „pěti spisovatelů“*. Jedna strana sporu tedy mluví o „aféře Karáskově“, druhá o „aféře pěti spisovatelů“; počet „zaslán“ výrazně roste.

Pozoruhodná je role, kterou v aféře zaujali *Jan Herben* a *Viktor Dyk*, účastníci mnoha dřívějších polemik, kteří se již střetávali a oba také měli za sebou – i před sebou – polemiky se Šaldou (to koneckonců skoro všichni ze zúčastněných) i s okruhem *Moderní revue*, mj. s motivy charakternosti a farizejství, polemické hrubosti, gentlemanství, frivolnosti, perfidnosti apod. Herben (na straně Šaldově) a Dyk (na straně Karáskově) pravidelně sledovali a komentovali dění aféry, jejich projevy několikrát toto dění zároveň akcelerovaly, přičemž oba se stylizovali jako obhájci nestrannosti: Herben spíše s důsledností trvajícím na konsekventním potrestání, Dyk spíše a opakovaně s požadavkem nalezení nezvratitelných důkazů a dodržení presumpce nevin (tento postoj zaujal ostatně již v několika dřívějších polemikách/aférách, zpravidla proti Šaldovi). Gesto osobnosti hájící právo a rovnost v aféře tu připomene Zolovo a Masarykovo angažmá a jeho symbolický význam v důležitých politických (antisemitsky založených) aférách sklonku 19. století – *Dreyfusově* a *Hilsnerově*. Jejich motivy najdeme i v aféře anonymních listů, a to právě ve spojení s aférou Fučíkovou a Horkého (ale i s procesem Oscara Wilda) ve výměně Dyk – Herben.⁶¹² Především Dyk také vnášel do textů aféry – v množství užitých žánrů a forem – osobité prvky.⁶¹³

⁶⁰⁹ Řečeno s Foucaultem (1996b).

⁶¹⁰ Aféry v literatuře (II), *Čas* 24, 1910, č. 172, 24. 6., s. 2–3, šifra J. H. (dále: Aféra Karáskova, tamtéž, č. 174, 26. 6., s. 7, šifra J. H.).

⁶¹¹ (Zasláno), *Národní politika* 28, 1910, č. 181, 3. 7., s. 12 (téhož dne též in: *Hlas národa*).

⁶¹² Mj. Dyk, Viktor: Fejeton o mnohých věcech a vlastně o věci jediné, *Lumír* 38, 1909/10, č. 6, 18. 3. 1910, s. 281–283 + O slabých chvílích p. J. H. čili O sviňáctví v písmě a malbě, *Samostatnost* 14, 1910, č. 72, 28. 6., s. 387–388; Herben, Jan: Podal jsem v *Čase* 24. června veřejnosti zprávu [...], *Čas* 24, 1910, č. 183, 5. 7., s. 1 (šifra J. H.).

⁶¹³ Například (slovy Lešehradovými ze zmíněných rukopisných poznámek): „V *Lumíru* r. 38, č. 4 ze dne 18. ledna 1910 otištěna novela Viktora Dyka: Vedlejší možnosti Fridolína Kocourka. Nejpodivnější z příhod detektiva Chřástala [*Lumír* 38, 1909/10, č. 4, 18. 1. 1910, s. 172–177]. Autor vyličuje v ní pátrání detektiva Chřástala po

VI. Hranice kritiky i polemiky (od září 1910)

V pokračujících polemikách Karásek⁶¹⁴ tematizoval proti Šaldovi znovu pseudonymovou aféru z roku 1900, zároveň konstatoval, že vyšetřování na poštovním ředitelství nevedlo k jeho penzionování, nýbrž pod tlakem přetřásání aféry na veřejnosti k přeložení do jiné funkce na smíchovské poště. Po bezvýsledném vyšetřování ministerstva pošt se polemika vybíjela především v drobnějších přestřelkách zejména mezi Šaldou a Procházkou (od prosince 1911 do léta 1912, proti sobě mj. opět označení „muž vedlejších možností“ a „muž nemožností“).⁶¹⁵ Obě strany využívaly k útokům též témata zástupná a žánr literární kritiky při různých příležitostech (nepříznivé recenze prací autorů druhé strany, jak v *Moderní revui*, tak v *Novině* aj.); samy tento fakt tematizovaly a byly také po právu obviňovány z vyřizování účtů a ze stranictví.⁶¹⁶

Můžeme konstatovat, že aféra anonymních listů svým způsobem dovršila rozdělení českého literárního života, které založila diskuse před deseti lety. Aféra kolem Šaldových pseudonymů (a zde hlavně jeho nepodepsaných textů) byla po deseti letech nutně oživena, neboť

původci anonymních dopisů adresovaných jistému venkovskému gentlemanu, Fridolínovi Kocourkovi. Anonym píše svrchovaně urážlivě a nadto napodobí ještě rukopis postiženého Fridolína Kocourka. Detektiv, aby zjistil pisatele, střeží schránku poštovního úřadu, odkud docházejí anonymní dopisy, a za měsíčné noci dopadne posléz tajemného odesilatele, když do schránky chystá se vhoditi dopis – Fridolína Kocourka, nebohého příliš náměsíčního Fridolína Kocourka.“ Srov. dále např. Dyk, Viktor: Šedivý den, *Samostatnost* 14, 1910, č. 90, 9. 8., s. 475–476 + Co povídal pan inspektor?, tamtéž, č. 95, 23. 8., s. 501–502 + Odpovědnost polemiky, *Lumír* 40, 1911/12, č. 4, 19. 1. 1912, s. 188–189.

⁶¹⁴ Glosa k vedlejším možnostem F. X. Šaldy, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 11/12, 8. 9. 1910, s. 587–591.

⁶¹⁵ Například Šalda, F. X.: Par nobile fratrum, *Novina* 4, 1910/11, č. 23, 13. 10. 1911, s. 735–736; Procházka, Arnošt: Poznámky. F. X. Šalda, muž vedlejších možností [...], *Moderní revue* 18, 1911/12, sv. 24, č. 2–4, 8. 11. a 12. 1911 a 8. 1. 1912, s. 104, 152–154 a 209–210. Žánrové ozvláštnění představuje Procházka Hádanka: „Samostatnost, list, jehož se nedotýkám ani v rukavičkách“ – „perfidnost V. Dykova“ – „pošetilost Lešehradova“ – „Karásek, klasický svým cynismem a svou drzostí parvenua“ – „byzantinismem vetřel se v přízeň zestárlého básníka Vrchlického“ – „nadutá kondescendence“ – „junker“ – „příslovečný zloděj, volající ‚chyťte ho!‘“ – „ústa Karáskova, lkající někomu“ – „slibuje nesmírně mnoho pro příští vývoj našeho autora: snad Pankrác, snad Kateřinky... snad kariéru Josefa Holého“ – „literární gigrata“ – „literární lepenkáři“ – „kupa ubohosti a daremnosti“ – „smíchovský anonymník“ – „oběť střechujícího paradoxu“ – „opovržení jednomyslné a rozhodné“ – „pomlouvač a klepač“... / *Co je to?* / [tištěno obráceně:] ROZŘEŠENÍ: *Géniova mateřština z 19. sešitu NOVINY, „listu DUŠEVNÍ KULTURY ČESKÉ“* (*Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 11/12, 8. 9. 1910, s. 594, nepodepsáno).

⁶¹⁶ Viz s. xxx–xxx a pozn. k nim.

představovala podstatný (a z již jmenovaných předchozích střetů nejpodstatnější) moment v proměnách českého literárního života i jeho polemického horizontu – jako polemika (právě) s generační pamětí, utvrzující rozvrstvení modernistických tendencí v otázkách identity a nezávislosti umělecké individuality a jejího společenského dosahu.

V mnoha rysech – tématech, postupech a nástrojích – nacházíme *paralely* mezi aférou pseudonymovou a aférou anonymních listů: V dobově nebývalém tematizování otázek vlastního polemizování, sebereprojekce a projekce protivníka, tedy v posunech zosobňujících, i v tom, jak probíhala (obecně zpravidla nevyhnutelná) vnitřní proměna od věcnosti k osobní nevraživosti. Dále v tom, že spor byl veden též paralelně skrytě, tj. v rovině korespondence, na druhé straně generoval další, boční, osamostatňující se polemické výměny. V obou případech jde také o polemiku s výrazným sebestvrzujícím, dostředivým vyzněním, tedy metapolemiku, v oboustranných radách, jak se má a nemá polemizovat. Jako polemiky přecházející nebývale explicitně do kategorií morálního jednání (užívaný pojem „literární charakter“ střídají po deseti letech vyjádření typu „podlá zpotvořenost povahová“,⁶¹⁷ otevírají – především v polohách aféry anonymních listů – otázku po propojení, nebo oddělení etiky a literatury. Obecně lze říci, že k naprostému oddělení těchto rovin na poli polemiky nedochází, jde o konstitutivní rys žánru. Ve vnitřním životě aféry anonymních listů sledujeme po zdánlivém (motivačním) oddělení jejich výrazné propojení, resp. znovupropojení (aspekty právní i existenční stále oscilují s hodnocením starších i novějších literárních výkonů protagonistů).

Na tomto místě by bylo možné znovu charakterizovat Šaldu – tentokrát v roli polemika. Právě na šaldovském materiálu ukázal rysy polemiky jako žánru Jiří Homoláč (1998): emotivní (sebeutvrzovací) funkce, hádka před svědky (čtenáři), dominance a otázka moci, metatextovost, morální aspekty (tzv. spravedlnost, pravda, nemravnost, nevzdělanost atd.), dialogičnost (a neporozumění, též jako morální nedostatečnost). Tyto rysy lze dokládat i z Šaldových textů v rámci této aféry, jakož i další charakteristiky představené jako specificky „šaldovské“, například autostylizaci autority (výjimečnosti) nebo nezájmu či nechuti (averze) vůči osobě protivníkově, nebo tematizaci protivníka jako toho, kdo dříve Šaldu obdivoval nebo se u něj učil. Příkladem zde je jedno z dalších užití osobní korespondence: Šalda v reakci na Karáskovu podrobnou dokumentaci pseudonymové kauzy otiskl ukázkou z několika Karáskových dopisů z let 1903–1905, jimiž

⁶¹⁷ Šalda, F. X.: Ještě Jiří Karásek, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 12/13, 20. 3. 1914, s. 215 (šifra F. X. Š.).

dokumentoval, „že v listech vyslovil lítost nad touto polemikou a že ji zde odvolal“.⁶¹⁸

VII. Poslední fáze (červen–listopad 1912) a Lyrický rok 1913 (leden 1913)

Po smrti Albína Bráfa se spory o výsledky šetření na poštovním ředitelství rozhořely znovu v létě 1912. Karásek argumentoval tím, že byl v prosinci 1911 v úřadě povýšen a znovu obvinil „pětku“ z útoku na svou existenci.⁶¹⁹ Do prosince 1912 si pak Šalda v *Novině* a Karásek s Procházkou v *Moderní revui* vyměňovali invektivy a žádosti o opravy. V lednu 1913 zopakovali Šalda a spol. v *Času*⁶²⁰ své obvinění a vyzvali Karásku, aby se hájil (tedy je žaloval) před soudem přestupkovým (nikoli již porotním). Karásek oponoval, že se nemá proč hájit, a žalobu pro utržení na cti nepodal (ačkoli jej k tomu veřejně vyzvali i jeho přátelé Procházka, Fiala a Marten), odmítal jakékoli veřejné projednávání svého soukromého života.⁶²¹

Aféra anonymních listů se postupně vytratila, aniž byla uspokojivě vysvětlena; tíha obvinění však na Karásku čas od času doléhala. Když do antologie *Lyrický rok 1913* nezařadil jeho verše její pořadatel, redaktor *Zvonu* F. S. Procházka – s poukazem na aféru a na „bezectnost“ autorovu⁶²² – rozhořela se polemika o přípustnosti

⁶¹⁸ Šalda, F. X.: Romance beze slov (věnovaná J. Karáskovi), *Novina* 3, 1909/10, č. 22, 23. 9. 1910, s. 704, šifra F. X. Š. + Romance beze slov II, tamtéž, č. 24, 28. 10. 1910, s. 767–768, nepodepsáno; k tomu Karásek ze Lvovic, Jiří: (Z časopisů). *Novina* reaguje na naše Glosy k vedlejším možnostem F. X. Šaldy [...], *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, č. 1, 8. 10. 1910, s. 67–68.

⁶¹⁹ Psychologická pitva charakteru Dra J. Herbena, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 4, 8. 5., s. 204–206. Dále mj.: Šalda, F. X.: Aféra Karáskova, *Novina* 5, 1911/12, č. 18, 9. 8. 1912, s. 576, nepodepsáno; Procházka, Arnošt: V Národní politice XXX, 191 [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 8, 8. 9., s. 360–363, šifra A. P.; Šalda: Aféra Karáskova, *Novina* 5, 1911/12, č. 21, 27. 9. 1912, s. 671–672, nepodepsáno; Lauermannová-Mikschová, Anna: (Anonymní dopisy). Pane redaktore, v posledním čísle Noviny [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 43–46; Karásek ze Lvovic, Jiří: (Anonymní dopisy). V *Novině* V, 21 [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 46–47; Procházka: (Anonymní dopisy). Paní Anna Lauermannová a p. ze Lvovic odpovídají [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 47–50 (šifra A. P.).

⁶²⁰ Svoboda, F. X. – Sova, Antonín – Kvapil, Jaroslav – Šalda, F. X. – Mašek, Karel: (Zasláno). Pan Josef Karásek (Jiří Karásek ze Lvovic) prohlásil [...], *Čas* 27, 1913, č. 1, 1. 1., s. 20.

⁶²¹ Procházka, Arnošt: V novoročním čísle Času [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 4, 8. 1. 1913, s. 194, šifra A. P.; Fiala, Kamil – Marten, Miloš: (Zasláno), *Čas* 27, 1913, č. 7, 9. 1., s. 11; Karáskova Zaslána z 2., 9. a 11. 1. 1913 zůstala neotištěna (LA PNP, f. J. Karásek ze Lvovic, viz obr. 27).

⁶²² Procházka, F. S.: (Zasláno), *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 9, 6. 2. 1914, s. 156.

mimoliterárních kritérií v hodnocení poezie, v níž proti nezařazení Karáskových veršů ostře vystoupili Rudolf Medek, Jan z Wojkowicz, Bohumil Polan, Josef Kodíček, Arnošt Procházka, S. K. Neumann. Odpovídal jim – jako jeden z členů poroty antologie – F. X. Šalda.⁶²³

Po „aféře“ byly vztahy okruhu *Moderní revue* a F. X. Šaldy již definitivně a nesmiřitelně nepřátelské. Tématem svárů se dále opakovaně stával Šaldův způsob polemizování (s Karlem Čapkem ještě v roce 1913 atd.). Poslední rázný „úder“ v dlouholetých polemikách si neodpustil Šalda v rozsáhlém nekrologu Arnošta Procházky, v němž si nemilosrdně vyřizoval staré účty. Učinil tak navíc v politických souvislostech, když svůj text otiskl ve *Varu* v roce 1925 vedle článku Zdeňka Nejedlého (s výmluvným názvem *Z kulturní reakce*).⁶²⁴ Stopy těchto jeho a podobných (vlivných) hodnocení období let devadesátých, české podoby dekadence a osobnosti Procházkovy nacházíme v dodnes...

VIII. Na závěr

Řešení otázky autorství zůstává otevřené, lze jen konstatovat: Množství dopisů v zhruba ročním časovém období zjevně nemá jednoho autora; do aféry byla zahrnuta i tzv. běžná anonymní korespondence; společným jmenovatelem části listů je určitý okruh adresátů (a v něm kruh „pátračů“); společnými rysy části z nich jsou styl, motivy a rukopis pisatele. Byla snesena řada indicií, které ukazují na možnost Karáskova autorství. Naopak existuje řada indicií, které mluví proti označování Jiřího Karáska ze Lvovic jako autora anonymních dopisů. V této souvislosti se objevila i jména Emanuela Lešehrada a jeho ženy, malíře Františka Kysely, herce Eduarda Tesaře, dokonce Šaldova bratra Aloise, poštovního úředníka...⁶²⁵

⁶²³ F. X. Šalda: Pan Rudolf Medek požádal mne [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10/11, 27. 2. 1914, s. 182 (ad: Medek, Rudolf: Zasláno, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10/11, 27. 2. 1914, s. 182) + Ještě Jiří Karásek, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 12/13, 20. 3. 1914, s. 215, aj.

⁶²⁴ I pomocí charakteristik jako „skribentský pavouk“, „jako nebyl básník, tak nebyl kritik“ atd. (F. X. Šalda: Arnošt Procházka, *Var* 3, 1924/25, č. 14, 15. 2. 1925, s. 427–436; viz s. xxx a pozn. 332).

⁶²⁵ Srov. např. Anna Lauermannová-Mikschová v deníku 14. 6. 1912 (in: *Z deníků... 2014*, s. 273–274): „Byli tu Sekaninovi i Lešetických [...]. Sekanina [...] byl toho náhledu, že Karásek anonym jest. Lešetický [...] najednou povídá, že je tím anonymem on sám. Nejprve povídal o jistém pánovi, na kterého má zcela jisté domnění, pasovalo to částečně na Tesaře, částečně na Maška, možná že na oba, také řekl, že je Karásek, byť o nich věděl, udati nesmí, protože pak by oni udali jej jako homosexuála. A pak, jsa trochu rozveselen vínem, stále křičel, že psal listy on sám. [...] Nápadná mi byla úzkostná tvář paní Lešetické, která se s úpěnlivou prosbou o mlčení na muže koukala, ale on nic. [...] / Bylo na něm vidět zatíženého člověka, když šel, optala

V tomto náčrtu průběhu aféry anonymních listů, přitom mj. proměn pozic a rolí F. X. Šaldy (od adresáta a postavy listů přes pátrajícího aktivistu, tradičního i netradičního polemika k polemiku-soudci) – šlo rovněž o vztah a proměny mezi fenomény polemiky a aféry (obecně), především o možnosti dalšího průzkumu daného horizontu událostí a způsobu polemizování..., a to na materiálu prokazujícím proměny pozic, osobností a myšlenek v dobovém rozvrhu, na materiálu nejen takřka detektivním, ale především bohatém souvislostmi a různostrannými odkazy na mnohé podstatné momenty literárního života na přelomu století.

jsem se stranou ostatních: ‚Tak kolik jste těch listů napsal?‘ ‚Asi šest,‘ řekl mi do ucha. Pak tu jsme, psali to homosexuálové, Tesař, asi Mašek, asi Šebek. Karásek asi o tom věděl, ale sám nepsal.“

„Umělecký zmatek“ Obecní dům a časopisy v roce 1912

Otevření Reprezentačního, resp. Obecního domu můžeme vnímat jako završení společenských a uměleckých procesů, které se odehrávaly v předchozím desetiletí, a to takříkajíc publiku na očích – od vyhlášení architektonické soutěže v roce 1903, schválení projektu a zahájení stavby v následujících dvou letech, přes proměny funkčních požadavků až k předběžnému provozu zpřístupněním kavárny v říjnu 1911, otevření v prosinci téhož roku a k slavnostnímu otevření pro veřejnost 5. ledna 1912 zahájením společné výstavy S.V.U. Mánes, Jednoty umělců výtvarných a Skupiny výtvarných umělců i výstavami následujícími v témž roce.⁶²⁶ Tento symbolický, završující moment, jenž se ve zpětném pohledu jeví i jako anachronismus, se stal součástí dobového kontextu, množiny rozporných či protikladných tendencí, jež se v uměleckém dění roku 1912 projevovaly.⁶²⁷ Proměnu situace a pojetí modernismu lze sledovat v časopisech, jež v tomto roce u nás vycházely a přinášely i bezprostřední ohlasy fungování Obecního domu. Z širokého spektra periodik – která můžeme nahlížet jako bohatý a vrstevnatý souhrn přístupů, informací, textů, postojů, institucionálních prostorů svého druhu a především vztahů mezi nimi – vybíráme jen několik příznačných a ilustrativních příkladů zejména literárního a uměleckého dosahu, několik typologických okruhů.⁶²⁸

Rozvrh časopisů v roce 1912 (či spíše v přestupných ročnících 1911/12 a 1912/13) obohatila kupř. periodika *Český kinematograf* (1911–12), *Český loutkář* (1912–1913), *Grafické listy* (vydával Svaz grafických grémíí 1912–1914, 1918–1935 a 1946–1950), revue pro výchovu národní a sociální *Nový člověk* (1912–1914), časopis studujících

⁶²⁶ Viz Obecní dům v Praze 1997.

⁶²⁷ Z literárněhistorického hlediska viz Wiendl 2010 (in: Papoušek a kol.: *Dějiny nové moderny*, srov. též Bílek, Petr A.: *Mapy polí literárního a kulturního dění v jednotlivých letech období 1905–1923*, s. 477–489).

⁶²⁸ Stranou přitom nutně necháváme množství další listů, v nichž by bylo možné najít rovněž relevantní příspěvky k tématu, zvláště odborné a vědecké, regionální, profesní, politické, ženské, náboženské, dětské ad. jinak specializované, dále časopisy v jiných jazycích, především německé, periodicky vycházející kalendáře či věstníky, rovněž deníky, byť širokého záběru a dosahu: katolický *Čech* (1869–1937), staročeské deníky *Národní politika* (1885–1945) a *Hlas národa* (1886–1918), *Národní listy* mladočeské, resp. národní strany svobodomyšlné (1861–1945), realistický *Čas* (1886/1900–15), sociálnědemokratické *Právo lidu* (1893/1897–1948), *Lidové noviny* (1893–1945), orgán radikálně pokrokové strany *Samostatnost* (1897/1911–1914), agrární *Venkov* (1906–1945) nebo národně sociální *České slovo* (1907–1915 a 1918–1945).

Ruch (1912–1914), *Válka*, obrazový časopis věnovaný vojenství (1912–1913), týdeník *Veřejné mínění* (1912–1914), populární časopis pro zábavu a poučení *Zrcadlo světa* (1912–1914), lidové noviny *Echo Prahy* (do 1914, pak ještě 1919), zejména pak umělecká revue *Veraikon* (1912–1937, red. Antonín Dolenský, Jan Konůpek a Emil Pacovský), orgán Družiny literární a umělecké *Archa* (1912–1948, red. Karel Dostál-Lutinov), čtrnáctideník pro umění a kritiku *Česká kultura* (1912–1914) a *Umělecký měsíčník* (1911–1914) Skupiny výtvarných umělců.

Podstatnou dobovou okolností byl tzv. spor o smysl českých dějin, který se znovu výrazně projevil v posledních letech před první světovou válkou.⁶²⁹ Diskuse o filozofii českých dějin, zdůrazňující ideu humanitní (Masaryk), nebo národní (Pekař), implikovala otázku, zda česká slovesnost a české umění mají nějaký imanentní význam, svébytnou orientaci a tradici, jíž se odlišují od jiných. Podstatným tématem v této souvislosti zůstávalo pojetí tzv. národního obrození a tedy i otázka (ne)pravosti *Rukopisů zelenohorského a královédvorského*, jež byla stále předmětem diskuse, již v letech 1911 a 1912 oživovaly⁶³⁰ na jedné straně třeba texty Jana Herbena a Josefa Hanuše, na druhé straně aktivity Martina Hattaly nebo historika a archeologa Josefa Ladislava Piče, jenž v prosinci 1911 spáchal sebevraždu. Již v červenci 1911 zemřel literární kritik a teoretik Leander Čech, v listopadu malíř a literát Miloš Jiránek, sebevraždou skončil v březnu 1912 Vilém Mrštík, v červnu zemřeli Josef Václav Sládek a Zikmund Winter, v září Jaroslav Vrchlický a v listopadu Teréza Nováková.

Ztráty významných osobností, zvláště „titána ducha a práce“ Vrchlického, a národní a vzpomínková témata výrazně rezonovaly hlavně v časopisech s dlouholetou tradicí, spjatých s vůdčími proudy české literatury konce 19. století a fin de siècle i s nejvýznamnějšími nakladatelskými podniky, jimž stále patřilo významné postavení: Především kulturní a politické revui *Osvěta* (1871–1921), měsíčníku *Květy* (1879–1916) či obrazovému týdeníku rodinného typu *Zlatá Praha* (1884–1929), kde najdeme mj. fotografie interiérů Obecního domu ze dne jeho otevření 16. prosince spolu s informativně-popisným článkem redaktorů Vincence Červinky a Viktora Olivy o „společném díle, které zůstane trvalým pomníkem všeho, co současné české umění, věda technická, české závody průmyslové a řemeslné, i píle dělnická dovedly vykonati“.⁶³¹ Tradiční a většinový proud, reprezentovaný staršími a

⁶²⁹ *Český časopis historický, Čas, Přehled* aj. Viz Havelka (ed.) 1995.

⁶³⁰ Srov. např. *Rukopisy...* 1969, viz pozn. 10.

⁶³¹ *Obecní dům Král. hl. města Praha [...], Zlatá Praha* 29, 1911/12, č. 14, 22. 12. 1911, s. 167–169 (šifra R. Z. P.).

zavedenými literáty, posilovaly a souvislost s úsilím o národní charakter literatury a umění a konzervativním hodnotovým přístupem nověji reprezentovaly týdeníky *Zvon* (1900–1942) a orgán Spolku českých spisovatelů beletristů *Máj* (1902–1915). Osvětově naučným, resp. zábavně lidovým zaměřením se jim blížily např. *Besedy lidu* (1892–1921), *Česká osvěta* (1904–1942) nebo *Rodina* (1910–1927).

Ve *Zvonu*, v jehož redakci mezi ročníky 12 a 13 na podzim roku 1912 F. S. Procházka vystřídal M. A. Šimáčka, sledoval výtvarné dění lumírovský prozaik a kritik Jan Lier. Již 13. října 1911 ohlašoval přípravu společné výstavy tří institucí: „Nebývalá ta svornost rozvaděných dosud bratří překvapuje mile a slibuje mnoho. Doufejme, že bude to prvním krokem k uskutečnění důstojných reprezentačních výstav českého výtvarnictví, aby vyplnily zahanbující mezeru v naší kulturní reprezentaci [...]“ S ironickým dovětkem: „Ve všem všudy kráčíme tedy už spolu v čele civilizace! A proto máme konečně i plné právo na ‚kubisty‘.“⁶³² V listopadu 1912 Lier recenzoval druhou výstavu SVU v Obecním domě: „Koření novoty vyčichlo – zbývá jenom neslaný a nemastný odvar známých už nestravitelných slátanic. Čtete-li o nich všechny ty rozumy, jimiž novotáři Skupiny a jejich mluvčí snaží se v potu tváře dokázati oprávněnost, časovost a budoucnost svých snah, podobá se vám někdy, že by snad přece mohli míti něco pravdy. Ale pozvednete-li oči a spatříte, kterak slovo skutkem učiněno jest, máte rázem a na dobro po všech iluzích. Plané řeči o syntetické podstatě a funkci tohoto umění sluší k absolutní nicotě jeho paralyticky ubohých výtvorů jako pěst na oko. Pablo Picasso, zastoupený jednou ze svých prací na výstavě, sám je toho výmluvným důkazem.“ Lier resumoval: „Humanita nechává i slabomyslné a mrzáky žít. Ale simulovaná slabomyslnost a nemohoucnost nepadá už pod hledisko humanity. A nepatří dokonce do umění.“⁶³³ Odmítl ovšem také výstavu sdružení *Sursum* jako výraz nepřesvědčivého a pouze napodobivého programu. Obdobně v *Máji* v lednu o výstavě, „jež získala si jednu nepopiratelnou zásluhu, shromáždila téměř všechny české umělce výtvarné pod jednu střechu“, působící „dojmy smíšenými, vzájemně se potírajícími“, referoval jeho spoluredaktor R. J. Kronbauer.⁶³⁴ V prvním čísle následujícího ročníku

⁶³² Lier, Jan: (Výtvarné umění). Novostavba u Prašné brány [...], *Zvon* 12, 1911/12, 13. 10. 1911, s. 63 (šifra J. L.).

⁶³³ (Výtvarné umění). Současná umělecká výstava pařížská [...], *Zvon* 13, 1912/13, 8. 11. 1912, s. 111–112 (šifra J. L.).

⁶³⁴ Kronbauer, R. J.: Umělecká výstava v Obecním domě [...], *Máj* 10, 1911/12, č. 16, 26. 1., 1912, s. 228 (šifra R.).

Zvonu vyšla pak Lierova „časová úvaha“,⁶³⁵ která proti přibývajícím mělkosti a povrchnosti či zábavnosti a ornamentálnosti (projevující se ve všech druzích umění) staví kontinuitu národní uvědomělé práce.

Nejdéle vycházející český beletristický a umělecký časopis *Lumír* (1873–1940), orgán literárního odboru Umělecké besedy, byl v roce 1912 za redakce Viktora Dyka (posléze s Hanušem Jelínkem) otevřenější mladším autorům a názorům. Výtvarné referáty sem psal Josef Čapek, např. o výstavě sdružení *Sursum* a II. výstavě Skupiny výtvarných umělců, kde čteme: „Moderní umění je úkazem širokým a postupujícím, den ze dne nabývá širší půdy v evropských zemích a stává se v rostoucím významu základní otázkou moderních výtvarných snah, proto nedá se dnes již oddiskutovati posměchem nebo poukazem na nechuť a podceňování.“⁶³⁶ Sám Dyk v únoru v reakci na „hořkou invektivu proti soudobému našemu malířství“, kterou zaslal do časopisu blíže neurčený „p. J. Š.“ a kterou vnímal jako dobově příznačný pohled na výstavu, s příznačným nadhledem konstatoval,⁶³⁷ že „bezradnost“ a „tápání“ „není českou zvláštností. Také jinde nastal zmatek, přehodnoceny hodnoty, soumrak bohů se dostavil: v stará desatera přestalo se věřit a utvořily se nové církve a církvičky. [...] Úkol umělcův není a nemůže být v unikání své době, ale v jejím ovládnutí a překonání. [...] Je-li co chorobného v našem umění vůbec (opakuji, ne pouze v umění výtvarném, poněvadž žijeme všichni stejnou bídou!), je to, že teoretizování převládlo nad potencí tvůrčí. Zdravý poměr je poměr rovnováhy. Ale dnes máme co činiti s umělci, kterým prostě schází schopnost realizovati své teorie. [...] Věříme všichni v budoucnost našeho umění; ale aniž bychom se vzdávali konečných cílů, není snad nutno zatracovati nutné etapy cesty [veliká naděje, veliké zklamání, veliká spravedlnost]. Naše výtvarníky, méně dosud tvrdým slovům zvyklé, čekají pravděpodobně pochyby, boje a prohry, jimiž prošla a prochází ještě naše literatura. Třetí etapa, etapa veliké spravedlnosti, je dosud vzdálena; běda, ztratí-li kdo v periodě velikých zklamání víru v sebe a věrnost sobě. Běda, poddá-li se pocitu nespravedlnosti a křivdy, která se mu snad děje. Běda, dá-li si otrávit pramen čisté inspirace. Posléze nutno si uvědomiti, že umělec, který je svým, nemusí ještě být velkým umělcem; není-li však svým, umělcem že nikdy nebude.“

⁶³⁵ (Výtvarné umění). Časová úvaha, *Zvon* 13, 1912/13, č. 1, 13. 9. 1912, s. 14–15 (šifra J. L.). Bezprostředně následovala první zpráva o úmrtí Jaroslava Vrchlického.

⁶³⁶ Čapek, Josef: II. výstava umělec. sdružení *Sursum* – II. výstava Skupiny výtvarných umělců, *Lumír* 41, 1912/13, č. 1, 18. 10. 1911, s. 43–48 (cit. s. 44).

⁶³⁷ Dyk, Viktor: Umělecká výstava v Obecním domě u Prašné brány, *Lumír* 40, 1911/12, č. 5, 22. 2. 1912, s. 238–240.

Soustavnou pozornost věnovala výtvarnému umění *Moderní revue* (1894–1925), jejíž estetický idealismus se v prvním desetiletí 20. století od dekadentně symbolistního založení proměňoval v hledání nové individuální výlučnosti, psychologické vyhraněnosti, kultivovanosti i harmonie až „na podkladě tradičním“ s důrazem na „cit a smysl pro formu“, jak psal redaktor Arnošt Procházka v březnu 1912 v úvaze *Snahy o klasicismus v umění dnešku*.⁶³⁸ Proti primitivismu, expresionismu a kubismu vystupoval i Miloš Marten v intencích estetického myšlení, nadřazujícího umění nad život, které v *Moderní revui* právě do roku 1912 významně rozvíjel. Ve všech součástech I. výstavy v Obecním domě viděl Marten⁶³⁹ v únoru právě znamení úpadku, „kterým české malířství a sochařství prochází v posledních čtyřech, pěti letech. Nedostatek všech vyšších cílů, živější potence, hlubšího vznětu; naprostá bezradnost v základních idejích a zákonech umění, neznalost jeho prostředkův i možností; mdloba a neschopnost v jednotlivcích i v celém ovzduší, v celém napětí a naladění výtvarné produkce – toť dojem, který studeně vydechují, kterým zejí jako hrobové stěny, ověšené lhostejnými plátny, neoživené ani jediným radostným hlasem talentu, individuality, umělecké myšlenky. [...] Pět, šest drobností, jež aspoň neurážejí oka, mizí v ohlušující většině, pro niž jest pouze jedno slovo: prostřednost. Prostřednost, která líně opakuje, co říkala po léta, prostřednost, která marnivě si pohrává opotřebovanými efekty, prostřednost, která se snaží ohromovati ‚novým názorem‘ – vždy však a ve všem prostřednost bez ducha, bez vůle, bez síly.“ V roce 1912 Marten také kvůli nekrologu Viléma Mrštíka⁶⁴⁰ vyzýval na souboj Václava Hladíka, v souboji „na šavle“ pak poranil bratra Růženy Jesenské, po němž žádal satisfakci kvůli jeho odsudku své obhajoby Jiřího Karáska ze Lvovic v tzv. aféře anonymních listů, která doznívala.⁶⁴¹ Od prosince 1911 do léta 1912 následovala vlna polemik, invektiv a negativních kritik mezi Šaldou („muž vedlejších možností“) a jeho časopisy a Procházkou („muž nemožností“) a *Moderní revuí*. Vůdčí osobnosti modernismu přelomu století tak pokračovaly v polemikách, jež kořenily v polovině devadesátých let a především v rozdílném řešení konceptu moderního umění, ale i v osobnostních protikladech. Jejich různorodé hledání tvůrčí syntézy ovšem postupovalo i na počátku druhého desetiletí 20. století, sblížoval je zřetel k velikosti

⁶³⁸ *Snahy o klasicismus v umění dnešku*, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3., s. 68–79.

⁶³⁹ Výtvarné umění. Výstavou u Pražské brány [...], tamtéž, č. 1, 8. 2. 1912, s. 38–39 (cit. s. 38).

⁶⁴⁰ Hladík, Václav: Vilém Mrštík, *Národní listy* 52, 1912, č. 68, 9. 3., s. 3 (šifra H.).

⁶⁴¹ Viz předchozí kapitulu této knihy.

nebo pravdivosti výjimečného ducha, úsilí postihnout vnitřní zákonitosti krásy, jedinečnost umění.

Rovněž Šalda zvažoval možnosti pojmu novoklasicismus ve stejnojmenné stati – ve smyslu myšlenkového podkladu, ideové velikosti a stylové jednoty umění, proti vnějškovosti nebo beztvorosti, dekoracím nebo estétství.⁶⁴² V březnu pak v čtrnáctideníku *Novina* – „listu duševní kultury české“, který založil v roce 1908 a redigoval, zprvu s J. S. Macharem a Jindřichem Vodákem, po svém odchodu z redakce *Volných směrů* – Šalda napsal: „Umělecká výstava v obecním domě u Prašné brány. Tato reprezentační výstava českého umění výtvarného, kterou byl zasvěcen konglomerát nechutností a absurdností, zvaný Obecní dům pražský, reprezentuje jen umělecký zmatek a uměleckou bídu dneška.“ Ve společné výstavě Jednoty, Mánesa a Skupiny nacházel nevkus a „trapně nízkou úroveň“, příznačně postrádal „dostatek víry a vnitřní síly, [...] entusiasm vysokého duchového rázu“. Sympatie sice projevil k autorům SVU, „k pokusům expresionistickým“, avšak dosud jen ve schématech a vnějškových formulích. „Zdroje umění jsou však hlubší a temnější, než se chce přiznati našim nejmladším: jsou to taje veliké osobnosti, z nichž tryskají, a všechn zájem o boj mezi žhavou osobností a vnějšími objektivními podmínkami, které ji svírají a poutají. Dogmatická pravověrnost nenahradí mně nikdy tohoto jedinečného, kosmického, řekl bych divadla.“⁶⁴³

Od října 1912 (do července 1914) pak jako pokračování *Noviny* vycházel čtrnáctideník *Česká kultura* s podtitulem Kritický list umělecký a vědecký, který s Šaldou redigovali Zdeněk Nejedlý a Růžena Svobodová. I zde je patrné hledání duchovního jednotícího, znovu syntetizujícího principu v chaotické době. V druhém čísle najdeme recenzi II. výstavy Skupiny výtvarných umělců od Bohumila Kubišty, oceňující řešení prostoru a reprezentativnost souboru („českému malířství musí přiznati každý, kdo vyzná se ve vývojové vlně dneška, že jest po francouzském nejvyspělejší v celé střední Evropě“),⁶⁴⁴ i jeho stať *O duchovém podkladu moderní doby*,⁶⁴⁵ podtrhující převrat „vnitřní duchové podstaty“ doby a moderního umění, převrat od náboženské mystiky k ateismu, k polyfonii metod.

⁶⁴² Novoklasicismus, *Národní listy* 52, 1912, č. 4, 5. 1., s. 2; č. 11, 12. 1., s. 2–3; č. 18, 19. 1., s. 2.

⁶⁴³ Šalda, F. X.: Umělecká výstava v obecním domě u Prašné brány, *Novina* 5, 1911/12, č. 8, 8. 3. 1912, s. 247–248.

⁶⁴⁴ Kubišta, Bohumil: Druhá výstava Skupiny výtvarných umělců v Obecním domě [...], *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 1, 4. 10. 1912, s. 58–60 (cit. s. 59).

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 52–56.

Diskusi, hledající východiska z dobové roztržnosti, z pocitu krize uvědoměním a kultivací vnitřní životní zkušenosti, významně obohatil filozof Rudolf Procházka, autor *Moderní revue*, ale i *Uměleckého měsíčníku*,⁶⁴⁶ kde publikoval často citovanou úvahu *O podstatné proměně duchové povahy naší doby*.⁶⁴⁷ Zákonitosti a funkce umělecké tvorby byly lomivým momentem dobového generačního střetávání. *Umělecký měsíčník* (1911–1914) vznikl jako protiváha *Volných směrů* (1896–1944, 1947–1949) spjatých s S.V.U. Mánes. V roce 1912 vycházel rovněž měsíčník Jednoty umělců výtvarných *Dílo* (1903–1944) a *Styl*, časopis pro architekturu, umělecká řemesla a úpravu měst (S.V.U. Mánes, 1909–1913, red. Zdeněk Wirth, Pavel Janák a Otakar Novotný). Novější časopisy se samozřejmě hlásily k novým uměleckým směrům a byly spjaty s aktivitami předválečné generace, již mohou z hlediska jak literárního, tak výtvarného reprezentovat bratři Čapkové.⁶⁴⁸

Prvních šest čísel úvodního ročníku *Uměleckého měsíčníku* redigoval Josef Čapek s redakčním kruhem, poté, v důsledku interních sporů redakci převzali Pavel Janák s Františkem Langerem. Důraz kladl na teoretické myšlení a jeho sepětí s uměleckou praxí, propojení různých druhů umění. Do diskuse nad pojmem novoklasicismus se v 1. roč. zapojil příznačně Karel Čapek;⁶⁴⁹ výstavu Sursa („stojaté vody výtvarného umění“) stručně glosoval V. V. Štech.⁶⁵⁰ V říjnu 1912 podnikl Josef Čapek novou cestu do Paříže, zaměřenou na studium jednak nejnovějšího malířství, jednak umění přírodních národů (to studoval i za krátkého pobytu v Berlíně 1913). Toto téma se objevilo i v *Uměleckém měsíčníku* a z etnografických studií vznikly během období první světové války první dvě, rukopisné verze průkopnické knihy *Umění přírodních národů*, jež byly výrazem dobového objevování tzv. primitivního umění v kontextu generačního hledání umělecké svébytnosti v desátých letech. V roce 1913 spolu s bratrem Karlem opustil Skupinu výtvarných umělců, vstoupil do spolku Mánes a stal se s Antonínem Matějčkem redaktorem spolkových *Volných směrů*, kde stejně jako Karel publikoval řadu zásadních textů;⁶⁵¹ po sporech s výborem o nezávislost časopisu byl však z Mánesa v dubnu 1914 vyloučen.

⁶⁴⁶ Viz Lahoda 1995, s. 103–111.

⁶⁴⁷ *Umělecký měsíčník* 2, 1912/13, č. 3, 4/5, 8, 9, 11/12, leden – [září/říjen] 1913, s. 80–83 a 131–135, 212–216, 244–247, 308–315; viz Vojtěch 2008.

⁶⁴⁸ Viz Opelík – Slavík 1996.

⁶⁴⁹ Úvaha korektivní, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 6, březen 1912, s. 179–181.

⁶⁵⁰ Výstava uměleckého sdružení Sursum, tamtéž, č. 11/12, září 1912, s. 338.

⁶⁵¹ Např. Úkoly uměleckého časopisu, *Volné směry* 17, 1912/13, č. 11/12, září 1913, s. 294–298.

Již na sklonku roku 1911 v *Uměleckém měsíčníku* Pavel Janák poznamenal, že Balšánkovo jmenování profesorem školy architektury na české pražské technice má „protinárodní význam“, neboť jde o představitele „generace, která dnes je generací ‚starou‘ a jako oficielní ovládá v celku stále ještě, ač kvalitou svou neoprávněna, českou architekturu. Tato oficielní architektura má mnoho z výchovy profesora Schulze. Nedostatek uměleckých zásad a charakteru [...]. Architekt Balšánek je nejsilnějším zjevem v této generaci v dobrém i špatném smyslu [...]. Bude ještě příležitost zabývat se bližším rozborem této architektury a doplňujeme jen výčet reprodukcí soutěžního návrhu arch. Balšánka na repr. dům (z r. 1902), na němž je patrna 1. úplná destrukce všech architektonických zásad, 2. že reprezentační dům mohl dopadnouti ještě hůře a 3. že v úrovni této architektury hledati dlužno přímé otectví oné nepojmenovatelné architektury, která dala Praze Mikulášskou třídu a Riegrovo nábřeží.“ Janák uzavřel: „Architekt Balšánek – jak patrně – jest umělcem neupřímným a umělcem druhořadým, tj. stojícím závisle pod vlivem jiné produkce, nemá tedy té individuální prvosti a vyhraněnosti, která by jej pro úřad, ku kterému byl povolán, kvalifikovala. Jeho činnost literární (Štítý a motivy atikové v české renesanci, Belvedere) jest zásadně diletantská, což bude-li třeba a čas, lze dokázati. Nastupuje nyní důležitý úřad učitelský; jaké zásady chce a může dát novým generacím?“⁶⁵² Architekt Vlastislav Hofman poté v článku *U příležitosti dostavby Obecního domu* konstatoval absenci uměleckého názoru, „kulturní mýlku“ a resumoval: „Nové generaci architektů moderních snah může býti výhodou aspoň to, že měla v době a v prostředí modernistního hnutí příležitost strávit a zkontrolovati některé výsledky, učiti se z bezvládnosti secesního období skromnosti výrazu, ekonomii a poměru dekorace k organismu architektury. Jinak ale pseudoklasicistní skupina architektů dotčených pseudosecesními vlivy rozhodně nemá významu pro moderní architekturu a nemá rovněž tak žádných žáků.“⁶⁵³

Pro úsilí *Uměleckého měsíčníku* vyjádřil porozumění v březnu 1912 František Táborský v referátu o výstavě v Obecním domě v *Naší době*,⁶⁵⁴ v němž zároveň shledal, že „není nijak nadobyčejná nebo dokonce reprezentační“ či umělecká a že malířům Skupiny tu porozumět nelze. Vedle *Naší doby* (1893–1944), redigované ještě T. G. Masarykem,

⁶⁵² Janák, Pavel: Antonín Balšánek, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 3, prosinec 1911, s. 83–85 (cit. 84–85).

⁶⁵³ Hofman, Vlastislav: U příležitosti dostavby Obecního domu, tamtéž, č. 5, únor 1912, s. 144–147, cit. s. 147 (šifra V. H.).

⁶⁵⁴ Výstavy, *Naše doba* 19, 1911/12, č. 6, 20. 3. 1912, s. 457–459, cit. s. 457 (šifra T.).

pole časopisů významně doplňovaly další kulturně-politické listy, např. realistické *Besedy Času* (1896–1914), socialistické časopisy *Akademie* (1897–1928) a *Rudé květy* (1901–1920), anarchistická *Záduha* (1908–1914) či týdeník spojovaný s tzv. generací Almanachu na rok 1914 *Přehled* (1902–1914). Aktuální kulturní dění soustavně sledovala i liberálně orientovaná *Česká revue*, měsíčník Národní strany svobodomyšlné (1907–1930); v 6. roč. rovněž recenzovala výstavy, jež probíhaly v Obecním domě. Karel Čapek pak v červnu 1913 referoval o III. výstavě Skupiny výtvarných umělců, věnoval se přitom paralelám mezi uměním moderním, tzv. primitivním a lidovým. Mj. (jakoby v polemice s výše citovanými Šaldovými slovy) napsal: „Chceme-li přiznati modernímu umění nejhlubší oprávněnost, musíme předpokládati, že není nešeno jednotlivci, nýbrž širokým a hromadným proudem, v němž nalézá své legitimní umístění leccos nehotového nebo přehnaného. Nechati se fascinovati několika zřetelně vynikajícími zjevy tohoto umění a neviděti pro ně ostatní živě pracující složky širšího vývoje, to je podlehnouti, to je zavlečení temného zbožňovacího prvku do jasné estetiky moderního umění. Vskutku jasný názor na moderní umění je ten, který v každé složce vývoje, v každé zúčastněné výtvarné individualitě spatřuje něco, co je mimo kritické pochybnosti: kus obecné charakteristiky dnešního vývoje uměleckého a spoluúčastenství celkového vývojového směru na individuálních postupech. [...] A tak ocitáme se před existenční složitostí moderního malířství: vycházejíc ze zájmu o skutečnost, o rub a líc, vnějšek i nitro věcí, dochází k výrazu vizionářskému a podivnému; svým mnohonásobným viděním přibližuje se k věcem těsněji než dosavadní malířství, a svým formovým zaujetím ruší jejich skutečnou podobu a činí je nejen nepoznatelnými, nýbrž přímo ireálnými. [...] Neboť moderní umění není naprosto nic tajného a nepochopitelného, co by se obracelo jen k několika vyvoleným; nepotřebuje než spontánního zažití divákova a čeká na ně, stejně jako druhdy impresionismus, a jakmile ho dojde, bude zbaveno nekonečných vágních teorií a spekulací špatných interpretů.“⁶⁵⁵

Kulturní revui *Stopa* redigoval, vydával a z Paříže vyhocoval Karel Horký, i sem psali o výtvarném umění bratři Čapkové (už do *Horkého týdeníku* 1909). V únoru 1912 Gustav Jaroš-Gamma ostře kriticky pojednal politiku, „kulturní opozdilost“ i hrabivost pražské radnice, pořádající výstavu kvůli cizině a turistům:⁶⁵⁶ „*Výstava v Obecním*

⁶⁵⁵ Čapek, Karel: III. výstava Skupiny výtvarných umělců (květen–červen v Obecním domě), *Česká revue* 6, 1912/13, č. 9, červen 1913, s. 572–574 (cit. s. 573–574).

⁶⁵⁶ Výtvarné umění, *Stopa* 2, 1911/12, č. 17, únor 1912, s. 492–497, cit. s. 492–493 a 495 (podepsáno G. Mednik).

domě pražském, kterouž byl ‚zasvěcen umění‘, celkem dobře odpovídá vniterné hodnotě této stavby Balšánkovy-Polívkovy, impotentním vlasteneckým vyjevenostem Muchovým, jichž si zde Praha dopřála za 50 000, i ošumělým žurnalistickým výkřikům kronbauerovským, kterým zde byla svěřena úloha lapidárních nápisů, mluvícím k budoucím stoletím o jalovosti dneška. [...] Tato nepodařená výstava u Prašné brány je pouze dalším článkem v řadě osvětových ostud na účtě české samosprávy a oficiální Prahy. [...] Poněvadž nikdo z pánů na radnici nemá ani potuchy, co je umění a zvláště co je české umění, rozhodli se uspořádat reprezentační výstavu českého umění. Rozumí se, dopadlo to tak, že vyšel z toho jakýsi jarmark, jež by bylo v našem zájmu záhodno co nejdřív zavřít [...]. ‚Svornost‘ – toť jedno z nejnešťastnějších českých hesel, nejhorší zlý démon domácích, který nám už natropil největších ostud, kotrmelců a hloupostí, že jich léta neuměla napravit.“ Autor nato vykreslil expozice Mánesa a Jednoty jako mezerovité a nedostatečné (podotkl, že „byla přes všechny nehody zvláštní milost bohů s námi i při této výstavě: pozván byl i výtvarný odbor Umělecké besedy, a ten *odřekl*“). „Naděj naše připíná se k oddělení poslednímu, k tomu, odkud zaznívá tolik rozdušených výkřiků, stále týchž vtipů, nadávek a chechtu: ze sálu vyhrazeného mladému umění domácímu, jehož zápasníci sestoupili se ve Skupině kolem Uměleckého měsíčníku. Zde je člověku nejvolněji, ne pro výsledky úsilí, které dosud nedokrytalizovaly, nýbrž pro toto úsilí samo, pevné, neodstrašené, poctivé a sebejisté.“

Do měsíčníku státoprávního zaměření *Pokroková revue* (1905–1914) poslal v únoru 1912 Richard Weiner článek z pařížské výstavy *Italští futuristé*.⁶⁵⁷ Arne Laurin nato v úvaze *Expresionismus* napsal, že „výstava v Obecním domě královského hlavního města není více důležitá než kterýkoliv jiný mechanický mezník. Jen v tom je pamětihodná: poprvé se tam setkávají nejostřejší protivy, najdeme tam staré profesory a nejmladší malíře vedle sebe.“ Pozastavil se přitom také nad „smějícím se publikem v salonku Skupiny výtvarných umělců“: „Vím, kde vzniká tento smích – není to jen ohlas odmítání vnitřního, je v tom i strach, aby se dříve nevysmál někdo tomuto smějícímu se publiku.“⁶⁵⁸

Zjednodušeně a nepřekvapivě lze tedy říci, že starší názory a zavedené časopisy oceňovaly především stavbu Obecního domu jako objekt sjednocujícího a kolektivně reprezentativního významu, rezervovaný až odmítavý postoj naopak zaujímaly k jeho dobové náplni, k výstavám. Mladší umělci a jejich listy viděli věc v podstatě obráceně, s

⁶⁵⁷ *Pokroková revue* 8, 1911/12, č. 3/4, leden–únor 1912, s. 117–121.

⁶⁵⁸ Laurin, Arne: *Expresionismus* (Kapitola o umění výtvarném), tamtéž, s. 130–133 (cit. s. 130).

jinou představou, co je a čím je reprezentováno „současné české umění“; nicméně první společná výstava vlastně neuspokojila nikoho. Značnou pozornost – zvláště směřující se – publika humoristických časopisů poutala ovšem v Obecním domě hlavně restaurace či potíže s nájemci. V tradičních *Humoristických listech* (1858–1941) vedle těchto motivů pojednal pro lid Výstavu obrazů v Reprezentačním domě Josef Skružný v rámci seriálu *Původní zprávy Venouška Dolejše* především výsměšně vůči prezentaci Skupiny.⁶⁵⁹ I *Kopřivy* (1909–1931), které představovaly spíše sociálně cílený, satirický typ humoru samozřejmě tematizovaly drahotu i prázdnou pompéznost Obecního domu, např. ve Vavřinově Tragédii pražského občana.⁶⁶⁰

V obou zmíněných časopisech tiskl v roce 1912 Jaroslav Hašek. Jeho texty najdeme (nebo nenajdeme kvůli množství pseudonymů) také v dalších humoristických a satirických listech, ve *Veselé Praze* (1903–1920), v *Karikaturách* (1909–1914) a v *Dobré kopě* (1907–1914); téhož roku vydal i knižní soubory *Trampoty pana Tenkráta* a *Dobry voják Švejk a jiné podivné historky* (k němu v dubnu 1912 ve *Zvonu* S. V. Friedl mj. napsal: „Ve volbě námětů svých humoresek není [autor] věru vyběravý. Některé z nich svým drastickým a vulgárním rázem jsou prostě nepřijatelné. Také ve zpracování jeví tu málo zákonnosti umělecké. [...] A nemohu, než opakovat: *více seriózní, umělecké ukázněnosti!*“⁶⁶¹

Haškovy záměrně antiliterární, bohémsky praktické a podvrtné aktivity v tomto roce v podstatě vrcholily: mystifikacemi slovem i obrazem (koláží) v čtrnáctideníku *Svět zvířat* a v redakci *Českého slova* – mj. zesměšněním polemických praktik,⁶⁶² mystifikacemi akcí a kabaretem v souvislosti s volební hrou zvanou strana mírného pokroku v mezích zákona, jejíž historii od podzimu 1911 do jara 1912 Hašek

⁶⁵⁹ *Humoristické listy* 55, 1912, č. 5, 20. 1., s. 57–58. Srov. obr. 30.

⁶⁶⁰ Karel Vavřina: *Tragédie pražského občana, Kopřivy* 4, 1912, č. 2, 18. 1. (viz obr. 29).

⁶⁶¹ *Zvon* 12, 1911/12, č. 31, 19. 4. 1912, s. 493, podepsáno Tristan.

⁶⁶² Hašek údajně pod různými pseudonymy polemizoval v roce 1908 sám se sebou v denících *Právo lidu* a *České slovo*. V *Politických a sociálních dějinách strany mírného pokroku v mezích zákona* (1963) – psaných na přelomu let 1911 a 1912 – pak též parodoval některá polemická klišé, mj. formu Zaslána: „Žádám na základě § 19 tiskového zákona, abyste uveřejnili toto prohlášení: Není pravda, že jsem takový blbec, za jakého jsem považován, nýbrž je pravda, že blbec nejsem. Zejména však ne notorickým blbcem.“ Tedy polemika jako mystifikace (srov. Merhaut 1994), předmět zábavy i prostředek znejistující komiky: „Je to komika, která spočívá v zveličení skutečnosti do maximálních, obludných rozměrů, kde ztrácí svou logickou funkci, ač zachovává svou vnější podobu. Ztracená, logického smyslu zbavená funkce věcí při zachované vnější podobě věcí – tento rozpor je podstatou Haškovy komiky. Takto nalézá Hašek svou metodu: zesměšňuje skutečnost tím, že ji dohání do nejzazších důsledků, do absurdna“ (Grossman [1948] 2014, s. 128).

sepišoval. Představují v dobovém kontextu, byť vnímány jako okrajové, jiné cesty a možnosti, jsou znamením klíčících zásadních proměn. Přirozenost a povaha člověka-literáta-polemika se ovšem s novými tendencemi a generacemi neměnila...

Prameny

Soupisy zahrnují údaje o textech citovaných nebo zmíněných v předchozích kapitolách a ve výběru odkazy na další, především polemické texty ze sledovaného období, vztahující se k pojednaným tématům. Jednotlivé soupisy – kopírující pořadí kapitol – jsou pořádaný chronologicky. Případné přetisky signalizuje znak →. Zkrácené záznamy (např. *Šalda – Sova 1967*) odkazují na soupis Literatura.

Použité zkratky: ČS = Československý spisovatel (Československém spisovateli); IPSL = Institut pro studium literatury; KP = Kritické projevy (v rámci Souboru díla F. X. Šaldy); LA PNP = Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze; MÚA = Masarykův ústav (a Archiv AV ČR); PNP = Památník národního písemnictví; SNKLHU = Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění; SNKLU = Státní nakladatelství krásné literatury a umění; ÚČL = Ústav pro českou literaturu ČSAV; ÚTGM = Ústav T. G. Masaryka.

Čas apelů a rozhledů. Diskuse o národní literatuře 1886–1888

[s. 12–34]

Masaryk, T. G.: O studiu děl básnických, *Lumír* 12, 1884, č. 17, 10. 6., s. 266–268, č. 18, 20. 6., s. 280–282, č. 19, 1. 7., s. 298–301); sep. (s doplňky a autorovou předmlouvou): Praha: vl. nákladem, 1884 (knižně jako 2. vyd., ed. Miloslav Hýsek, Praha: Gustav Voleský, 1926 → *Přednášky a studie z let 1882–1884. Spisy TGM 17*, ed. Stanislav Polák – Jiří Brabec (Praha: ÚTGM, 1998, s. 147–168).

Gebauer, Jan: Potřeba dalších zkoušek Rukopisu královédvorského a zelenohorského, *Athenaeum* 3, 1885/86, č. 5, 15. 2. 1886, s. 152–164.

Masaryk, T. G.: List redaktora Athenaea [...] ke spisovateli článků předešlých, *Athenaeum* 3, 1885/86, č. 5, 15. 2. 1886, s. 164–168.

Herben, Jan: O jedné povinnosti českého spisovatelstva, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 1, květen 1886, s. 2–3.

Růžička, Robert: Žalostný spor o pravosti R. Kho a Zho [...], *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 1, květen 1886, s. 19 (šifra R.).

Bačkovský, František: Slovo k nářkům a steskům spisovatelů českých ve příčině hmotných poměrů, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 2, červen 1886, s. 33–36.

Růžička, Robert: Neoprávněné výčitky, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 2, červen 1886, s. 57–58 (šifra R.).

Herben, Jan: O směrech literárních, *Hlas národa* 1, 1886, č. 165, 16. 6. 1886, nestr. (šifra J. H.).

Bačkovský, František: Předmluva [datována v červnu 1886] + Úvod, in F. B., *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové. Díl I. Období předbřeznové. Část I.* (Praha: Fr. Borový, 1886, s. V–XXXI, 1–10).

Schauer, H. G.: O podmínkách i možnosti národní české literatury, *Literární listy* 11, 1889/90, č. 8, 1. 4. 1890, s. 137–139; č. 9, 16. 4., s. 153–155; č. 10, 1.

- 5., s. 170–172 [napsáno v první polovině roku 1886] → H. G. Sch., *Spisy*, ed. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová, 1917, s. 39–54).
- Čermák, Bohuslav Několik slov o potřebě a úkolu literární kritiky, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 3, červenec 1886, s. 65–66.
- Benešovsky-Veselý, J. J.: Několik slov k naší „otázce spisovatelské“, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 3, červenec 1886, s. 69–71, č. 4/5, září 1886, s. 107–108.
- Růžička, Robert: Listy časové. II, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4/5, září 1886, s. 144 (podepsáno Havranec).
- Růžička, Robert: Několik upřímných slov, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4/5, září 1886, s. 145–146 (nepodepsáno).
- Herben, Jan: O jedné povinnosti českého spisovatelstva. II. poznámka. (Zasláno), *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 4/5, září 1886, s. 147–148.
- Dlouhý, František: „Několik upřímných slov“ věnovaly [...], *Literární listy* 7, 1886, č. 20, 1. 10. 1886, s. 326–327 (šifra R.).
- Vychodil, P. J.: O kritice, *Hlídky literární* 3, 1886, č. 10, říjen, s. 299–304, č. 11, listopad, s. 326–331, č. 12, prosinec, s. 362–367; 4, 1887, č. 2, únor, s. 37–42, č. 11, listopad, s. 321–323.
- Čech, Leander: Některé novější poznámky k jistému výroku Fr. L. Čelakovského, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 6, říjen 1886, s. 153–155, č. 7, listopad 1886, s. 107–108, č. 8, prosinec 1886, s. 217–219.
- Vlček, Jaroslav – Jakubec, Jan: *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové*. Napsal dr. František Bačkovský. Díl I. Období předbřeznové. Část I., *Athenaeum* 4, 1886/87, č. 1, 15. 10. 1886, s. 23–27 (šifry J. V. + J. J.) → *Slovo a smysl* 14, 2017, č. 27, s. 111–119.
- Báčkovský, František: Ke kritice v Masarykově Athenaeu. (Zasláno), *Národní listy* 26, 1886, č. 292, 21. 10. 1886, s. 3.
- Arbes, Jakub: Nejpalčivější literární otázka česká, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 7, listopad 1886, s. 185–195.
- Růžička, Robert: Několik poznámek k předcházejícímu článku, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 7, listopad 1886, s. 195–197.
- Zola, Emil: Peníze v literatuře, přel. Vilém Mrštík, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 8, prosinec 1886, s. 219–224, č. 9, leden 1887, s. 259–264.
- Schwarz, František: Otázka spisovatelská v písemnictví českém. Ve spolku přátel vědy a literatury české v Plzni pronesl [...], *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 5–6, č. 2, 15. 1. 1887, s. 30–31, č. 3, 1. 2. 1887, s. 52–53.
- Schauer, H. G.: Naše dvě otázky, *Čas* 1, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–4 (šifra H. G.) → H. G. Sch., *Spisy*, ed. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová, 1917, s. 5–10).
- Čech, Leander: Nová literární revoluce, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–2, č. 2, 15. 1. 1887, s. 28–29, č. 3, 1. 2. 1887, s. 50–52, č. 4, 16. 2. 1887, s. 65–66, č. 5, 1. 3. 1887, s. 82–83, č. 6, 16. 3. 1887, s. 101–102, č. 7, 1. 4. 1887, s. 118–119.
- Šolc, Lev: Básník a národ, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 2–5, č. 2,

15. 1. 1887, s. 29–30, č. 3, 1. 2. 1887, s. 49–50, č. 4, 16. 2. 1887, s. 66–68, č. 5, 1. 3. 1887, s. 81–82, č. 6, 16. 3. 1887, s. 99–100, č. 7, 1. 4. 1887, s. 119–120, č. 8, 16. 4. 1887, s. 136–137.
- Bílý, František: Dr. Frant. Bačkovský: Několik rozprav o Frant. Lad. Čelakovském [...], V Praze 1887, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1 a 2, 20. 12. 1886 a 15. 1. 1887, s. 13–15 a 36–39.
- Arbes, Jakub: Poezie a osvěta. Ukázka z většího spisu Poezie budoucnosti. Studijní fragmenty, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 9, leden 1887, s. 249–252, č. 10, únor 1887, s. 281–284, č. 11, březen 1887, s. 315–318.
- Čím se čeští literáti živí, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 9, leden 1887, s. 252–256 (nepodepsáno).
- Bartoča, Josef: Z literárních besed přerovských, *Hlídky literární* 4, 1887, č. 1, leden, s. 25–27.
- Bílý, František: Dějiny literární, *Osvěta* 17, 1887, č. 1, leden, s. 67–76.
- Bačkovský, František: K úvaze p. prof. Fr. Bílého [...], *Hlídky literární* 4, 1887, č. 1, leden, s. 27.
- Bačkovský, František: Doslov [datován 25. 1. 1887], in F. B., *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové. Díl I. Období předbřeznové. Část II.* (Praha: Fr. A. Urbánek, 1887, s. 899–924) → F. B., *Na obranu proti některým masarykovcům a gebauerovcům* (Praha: vl. nákladem, 1887).
- Machar, J. S.: *Confiteor... Básně (1881–1886)* (Praha: František Šimáček, [únor–březen] 1887).
- Bačkovský, František: Poznámky k posudku Několik rozprav [...], *Literární listy* 8, 1886/87, č. 4, 16. 2. 1887, s. 73.
- Herben, Jan: Nové pokolení. Několik slov o programu našeho listu, *Čas* 1, 1886/87, č. 5, 20. 2. 1887, s. 65–68 (šifra J. H.).
- Bílý, František: Konečné slovo k Poznámkám pana Dr. Fr. Bačkovského [...], *Literární listy* 8, 1886/87, č. 6, 16. 3. 1887, s. 109.
- Růžička, Robert: Smutné poměry, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 11, březen 1887, s. 339–340 (šifra R.).
- Vrchlický, Jaroslav: Diletantismus v nové literatuře, *Rozhledy literární* 2, 1887, č. 1, květen, s. 8–11 → J. V., *Nové studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1897, s. 75–80).
- Kvapil, František: Z naší domácnosti. I, *Rozhledy literární* 2, 1887, č. 1, květen, s. 36 (podepsáno Allegro).
- Řezníček, Václav: Jednota českých spisovatelův. Časový list, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 16/17, 1. 9. 1887, s. 265–266.
- Kodym, František: Slovo včas, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 19, 1. 10. 1887, s. 316–317.
- „Spisovatel“ Fr. Bačkovský [...], *Čas* 1, 1886/87, č. 22, 5. 11. 1887, s. 351 (nepodepsáno).
- Masaryk, T. G.: O realismu u nás, *Čas* 2, 1887/88, č. 1, 20. 12. 1887, s. 6–9, č. 2, 5. 1. 1888, s. 23–37, č. 3, 20. 1., s. 37–44, č. 4, 5. 2., s. 55–59, č. 5, 20. 2., s. 67–70 (šifra F.) → *Masaryk 2004b*, s. 364–390).

- Schauer, H. G.: Čeho je nám třeba, *Ruch* 10, 1888, č. 32, 15. 11. 1888, s. 518–520 (podepsáno Gordon) → H. G. Sch., *Spisy*, ed. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová, 1917, s. 64–71).
- Sejkorka, J. K.: Literatura a život, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 22, 16. 11. 1887, s. 361–362, č. 23, 1. 12. 1887, s. 378–379, č. 24, 16. 12. 1887, s. 393–394.
- Šalda, F. X.: Česká píseň, in *Literární prémie Umělecké besedy v Praze na rok 1888*, red. Josef Holeček (Praha, [listopad] 1887), s. 91 → *Právo lidu* 43, 1934, č. 238, 2. 12., příl. Našim dětem, s. 20 (s tit. Podzim) → *Báseň. Soubor díla F. X. Šaldy* 7, ed. Zina Trochová a Mojmír Otruba (Praha: Torst, 1997, s. 35).
- Bačkovský, František: (Zasláno), Masarykovo Athenaeum [...], *Národní listy* 27, 1887, č. 321, 22. 11., s. 3.
- Černý, K. I.: Zasláno, *Athenaeum* 5, 1887/88, č. 3, 15. 12. 1887, s. 88 (podepsáno J. J. Mýčenin)
- Mrštík, Vilém: O umění v literatuře, *Hlas národa* 3, 1888, příl. Nedělní listy, č. 15, 15. 1. 1888, s. [2], č. 22, 22. 1. 1888, s. [2–3], č. 29, 29. 1. 1888, s. [2], č. 43, 12. 2. 1888, s. [2–3] → V. M., *Moje sny. (Pia desideria.) Epištoly, úvahy, eseje, studie, články, kritiky, polemiky i s pamflety. I. díl* (Praha: Nakladatelské družstvo Máje, 1902, s. 262–285, s tit. Tři články o literatuře).
- Bačkovský, František: Masarykovo Athenaeum [...], *Národní listy* 28, č. 88, 28. 3., odp. vyd., s. 3.
- Mrštík, Vilém: Emile Zola, *Ruch* 10, 1888, č. 13, 5. 5., s. 207–208, č. 14, 15. 5., s. 225–226, č. 15, 25. 5., s. 239–240, č. 17, 15. 6., s. 270–272 (šifra –k.).
- Dlouhý, František: České listy [...], *Literární listy* 10, 1888/89, č. 14 a 15, 1. a 16. 7. 1889, s. 249–251 a 266–267 (podepsáno J. F. Vrba).
- Hostinský, Otakar: *O realismu uměleckém* (Praha: Bursík a Kohout, 1890).

„Pohyb proti klidu“. Možnosti a proměny pojmu literární revoluce na konci 19. století. 1886–1895

[s. 35–66]

- Vrchlický, Jaroslav: Listy z Prahy VII, *Lumír* 13, 1885, č. 8, 10. 3., s. 127–128 (podepsáno Anubis).
- Schulz, Ferdinand: Zolovy senzační romány, *Osvěta* 10, 1880, č. 6 a 7, červen a červenec, s. 492–508 a 571–583.
- Bleibtreu, Carl: *Revolution der Literatur* (Leipzig: Friedrich, 1886).
- Vrchlický, Jaroslav: Poezie francouzská roku 1885. I, *Pokrok* 18, 1886, č. 54, 23. 2., s. 1–2.
- Revolution der Literatur von Carl Bleibtreu [...], *Athenaeum* 4, 1886/87, č. 1, říjen 1886, s. 28–30 (II. rr.).
- Čech, Leander: Nová literární revoluce, *Literární listy* 8, 1886/87, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–2; č. 2, 15. 1. 1887, s. 28–29; č. 3, 1. 2. 1887, s. 50–52; č. 4, 16.

2. 1887, s. 65–66; č. 5, 1. 3. 1887, s. 82–83; č. 6, 16. 3. 1887, s. 101–102; č. 7, 1. 4. 1887, s. 118–119.
- Vrchlický, Jaroslav: Poezie francouzská roku 1886, *Hlas národa* 1, 1886, č. 353, 22. 12., s. [1].
- Vrchlický, Jaroslav: Diletantismus v nové literatuře, *Rozhledy literární* 2, 1887, č. 1, květen 1887, s. 8–11 → J. V., *Nové studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1897, s. 75–80).
- Vrchlický, Jaroslav: Literární hesla. Úvaha časová, *Hlas národa* 2, 1887, č. 147, 29. 5., příl. Nedělní listy, s. [1].
- Mrštík, Vilém: Emile Zola, *Ruch* 10, 1888, č. 13, 5. 5., s. 207–208, č. 14, 15. 5., s. 225–226, č. 15, 25. 5., s. 239–240, č. 17, 15. 6., s. 270–272 (šifra –k.).
- Mrštík, Vilém: Zolovy studie o francouzské literatuře, *Ruch* 10, 1888, č. 30, 25. 10., s. 488–490; č. 31, 5. 11., s. 504–506; č. 32, 15. 11., s. 520–522; č. 33, 25. 11., s. 537–538; č. 34, 5. 12., s. 554; č. 36, 25. 12., s. 589–592.
- Vrchlický, Jaroslav: Sen. Nový román Emila Zoly, *Hlas národa* 3, 1888, č. 307, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1].
- Mrštík, Vilém: V kritické chvíli [...], *Ruch* 10, 1888, č. 32, 15. 11., s. 522.
- Mrštík, Vilém: O naturalismu v literatuře, *Hlas národa* 3, 1888, č. 335 a 349, 2. a 16. 12., příl. Nedělní listy, s. [1].
- Schauer, H. G.: O podmínkách i možnosti národní české literatury, *Literární listy* 11, 1889/90, č. 8, 1. 4. 1890, s. 137–139; č. 9, 16. 4., s. 153–155; č. 10, 1. 5., s. 170–172 [napsáno v první polovině roku 1886] → H. G. Sch., *Spisy*, ed. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová, 1917, s. 39–54).
- Huret, Jules: *Enquête sur l'évolution littéraire* (Paris: Charpentier, 1891).
- Šalda, F. X.: Analýza, *Vesna* 10, 1890/91, č. 17/18, 1. 9. 1891, s. 261–264, č. 19, 16. 9., s. 293–296 → *Život ironický a jiné povídky. Soubor díla F. X. Šaldy* 3, ed. Václav Černý (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 193–207).
- Z nejmladší novelistiky, *Čas* 5, 1891, č. 37, 12. 9., s. 587 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: O jméně metody [...], *Čas* 5, 1891, č. 39, 26. 9., s. 621 [v rámci textu: Poukázali jsme ondy na ukázkách z povídky pana F. X. Šaldy [...], nepodepsáno] → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 470–471).
- Vrchlický, Jaroslav: Zmatek nad zmatek. Poutí za „školami“ a „směry“ současné literatury francouzské, *Hlas národa* 6, 1891, č. 266, 27. 9., příl. Nedělní listy, s. [1–2].
- O škole symbolistů, *Čas* 5, 1891, č. 46, 14. 11., s. 730–732; č. 48, 28. 11., s. 762–765 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: [úryvky z dopisů in:] O škole symbolistů, *Čas* 5, 1891, č. 46, 14. 11., s. 730–732; č. 48, 28. 11., s. 762–765 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 473–474).
- Šalda, F. X.: Syntetismus v novém umění, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 1, 16. 12. 1891, s. 1–3; č. 2, 1. 1. 1892, s. 25–27; č. 3, 16. 1., s. 49–51; č. 4, 1. 2., s. 67–70; č. 5, 16. 2., s. 87–89; č. 6, 1. 3., s. 103–105; č. 7, 16. 3., s. 121–122;

- č. 8, 1. 4., s. 140–142 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 11–54).
- Šalda, F. X.: Zasláno. Článek Času o škole symbolistů [...], *Literární listy* 13, 1891/92, č. 2, 1. 1. 1892, s. 46–48; č. 3, 16. 1. 1892, s. 65–66; č. 4, 1. 2. 1892, s. 85–86 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 185–196).
- Literární „hlavolam“ čili Poezie a Kateřinky, *Švanda dudák* 11, 1892, č. 3, březen, s. 125–128 (nepodepsáno).
- Vrchlický, Jaroslav: Z nápadů kmotra Štěřby, *Švanda dudák* 11, 1892, č. 5, květen, s. 205–206 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: Literární kapitoly II, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 14, 1. 7. 1892, s. 241–249 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 197–210).
- Kvapil, Jaroslav: Neurčitá balada, *Švanda dudák* 11, 1892, č. 10, říjen, s. 161 (podepsáno Olaf).
- Šalda, F. X. – Vilému Mrštíkovi, říjen–listopad 1892, in: *Hellmuth-Brauner 1969*, s. 54.
- Vrchlický, Jaroslav: Úpadek? Glosy ke knize Entartung od Maxe Nordaua, *Hlas národa* 7, 1892, č. 328, 27. 11., příl. Nedělní listy, s. [1–2] + Úpadek? Glosy ku knize Entartung Maxa Nordaua o úpadku moderní literatury, *Hlas národa* 8, 1893, č. 174, 25. 6., příl. Nedělní listy, s. [1–2] → (společně s tit. Max Nordau o „Úpadku“ moderní literatury) J. V., *Nové studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1897, s. 120–146).
- Šalda, F. X.: Překlad v národní literatuře. Kritické poznámky, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 1, 16. 12. 1892, s. 1–4; č. 2, 1. 1. 1893, s. 27–28; č. 3, 16. 1. 1893, s. 48–51 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 139–155).
- Procházka, Arnošt: Dodatečně na adresu Lumíru. (Zasláno), *Niva* 3, 1892/93, č. 14, 16. 6. 1893, s. 223–224.
- Karásek, Jiří: Nové knihy lyrické původní. 1, *Rozhledy* 3, 1893/94, č. 1, říjen 1893, s. 26–29.
- Vrchlický, Jaroslav: *Studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1893).
- Vrchlický, Jaroslav – Gustavu Eimovi, 16. 1. 1894, in: *Kokešová 1997*, s. 230.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 23. 1. a 20. 5. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 88–89 a 106–107.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 29. 5. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 107–109.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 5. a 12. 8. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 117–118 a 121–124.
- Rozklad v literatuře, *Zlatá Praha* 11, 1893/94, č. 40, 17. 8. 1894, s. 478–480; č. 41, 24. 8., s. 487 (šifra x.).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 26. 8. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 124–126.

- Šalda, F. X.: (Národní divadlo:) Cyklus Jeřábkův, *Rozhledy* 3, 1893/94, č. 12, září 1894, s. 682–687 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 47–55).
- Masaryk, T. G.: Naše doba, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 1–2 (nepodepsáno) → *Naše doba. Texty z let 1892–1894. Spisy TGM*, sv. 22, ed. Jiří Flaišman (Praha: ÚTGM – MÚA, 2017, s. 381–382).
- Vrchlický, Jaroslav: K našim posledním bojům literárním, *Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11. 1894, s. 58–60.
- Schulz, Ferdinand: Literární revoluce I, II, III a IV, *Národní listy* 34, 1894, č. 305, 307, 308, 310 a 311, 4., 6. 7., 9. a 10. 11. 1894, s. 4 a 3 [v posledním případě] (nepodepsáno).
- Machar, J. S.: K našim posledním bojům literárním napsal pan Vrchlický [...], *Čas* 8, 1894, č. 45, 10. 11., s. 710–712 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 49–59).
- Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 99–104 (šifra Kj.).
- Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 105–108 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 144–148, s tit. Polemika s Jaroslavem Vrchlickým).
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 724–730 (šifra J. H.) + Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek druhý, tamtéž, č. 47, 24. 11., s. 739–744 (šifra J. H.) + ...Článek třetí, tamtéž, č. 48, 1. 12., s. 759–764 (šifra J. H.) + ...Článek čtvrtý, tamtéž, č. 49, 8. 12., s. 774–777 (šifra J. H.) + ...Článek pátý, tamtéž, č. 50, 15. 12., s. 790–792 (šifra J. H.) + ...Článek šestý, tamtéž, č. 51, 22. 12., s. 804–807 (nepodepsáno, závěrečná část Slovo panu Jarosl. Vrchlickému! podepsána Jan Herben) + ...Článek sedmý, tamtéž, č. 52, 29. 12., s. 822–824 (nepodepsáno).
- Zákrejs, František: Nová světla, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 29. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 194–195.
- Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, sv. 1, 1894/95, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60.
- Mattuš, Ladislav: Čas a literární jakobínství. (K našim nynějším bojům literárním), *Hlas národa* 9, 1894, č. 340, 8. 12., s. [1] (podepsáno Láďa Matuš).
- Procházka, Arnošt: Časopisy, *Moderní revue* 1, sv. 1, 1894/95, č. 3, 8. 12. 1894, s. 69–72 (šifra –f–).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 11. 12. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 201–203.
- Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16,

- 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33 → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1912, s. 5–23, s tit. Spolek proti mladým. Hálek a literární revoluce).
- Machar, J. S.: Droby z literární revoluce, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 138–143 → *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 99–112, s tit. Epilog).
- Masaryk, T. G.: Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 3, 20. 12. 1894, s. 265–272 (podepsáno Sursum!) → *Naše doba. Texty z let 1892–1894. Spisy TGM, sv. 22*, ed. Jiří Flaišman (Praha: ÚTGM – MÚA, 2017, s. 407–413).
- Vorel, Jan: Moderna jinde a u nás, *Radikální listy* 1, 1894, č. 23, 20. 12., s. 5.
- Masaryk, T. G.: Několik myšlének o literárním eklekticismu, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 4, leden 1895, s. 314–337; č. 5, únor, s. 385–407.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 4. 2. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 232.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 15. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 327–329.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 15. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 329–332.
- Krejčí, F. V.: Nové umění, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 4–9; č. 2, 25. 11., s. 91–94; č. 3, 25. 12., s. 155–160.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. 8. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Vrchlický, Jaroslav: *Nové studie a podobizny* (Praha: F. Šimáček, 1897).
- Šalda, F. X.: Viktor Dyk o Jaroslavu Vrchlickém r. 1903 a r. 1912, *Novina* 5, 1911/12, č. 22, 11. 10. 1912, s. 702–704 (šifra F. X. Š.) → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 108–110).
- Šalda, F. X.: Jaroslav Vrchlický a kritika literární, *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 4, 15. 11. 1912, s. 125–127 (šifra F. X. Š.) → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 113–115).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Jaroslav Vrchlický kritik a prozaista, *Osvěta* 43, 1913, č. 1, leden, s. 8–12.
- Šalda, F. X.: Můj poměr k Vrchlickému, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 19, 10. 7. 1914, s. 302–304 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 282–287).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Jubileum českého symbolismu, *Lumír* 63, 1936/37, č. 1, 5. 11. 1936, s. 6–9.

Vlast', Neruda a prostor veřejný. 1892–1893

[s. 67–91]

- Škrdle, Tomáš: Sebrané spisy Jana Nerudy [...], *Vlast'* 8, 1891/92, č. 5, únor 1892, s. 413 (nepodepsáno).
- Encyklopedie humoru a vtipu, *Vlast'* 8, 1891/92, č. 12, září 1892, s. 984–985 (podepsáno Liga+98).

- Hromádka, Jan: Poměr † Jana Nerudy k náboženství katolickému, *Vlast* 9, 1892/93, č. 2 a 3, listopad a prosinec 1892, s. 148–150 a 240–241 (podepsáno Dr. Jan Hromádka).
- Z křesťanské lásky denunciantem, *Časopis českého studentstva* 4, 1892, č. 21, 17. 12., s. 400 (nepodepsáno).
- Sbírka černých ptáků z pozůstalosti Nerudovy. Vycpal Ign. Herman, *Šípy* 6, 1892/93, č. 1, asi 24. 12. 1892, s. [3] (kresba Karla Krejčíka).
- De mortuis nil nisi bene, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 3, 26. 12. 1892, s. 9 (šifra K. O.).
- Herben, Jan: Beneš Třebízský a naše kněžstvo, *Čas* 7, 1893, č. 1, 7. 1., s. 13 (nepodepsáno).
- Páně Brynychovo ponížení a povýšení, *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 1, 12. 1., s. 8–9 (nepodepsáno).
- Konečně přece někdo! *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 6, 16. 1. 1893, s. 5 (nepodepsáno).
- Sládek, J. V. [?]: Neruda! je mrtev [...], *Lumír* 21, 1893, č. 3, 20. 1., s. 36 (nepodepsáno).
- Bačkovský, František: (Zasláno). Sl. družstvu *Vlast* na Žižkově! *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 7, 23. 1. 1893, s. 7.
- (Zasláno). České veřejnosti! *Národní listy* 33, č. 29, 29. 1. 1893, s. 6 → (též s tit. Čeští spisovatelé: České veřejnosti!, někdy s drobnými odchylkami ve znění a v různé typografické úpravě) mj. *Nové proudy* 1, 1893, č. 1, 1. 2., s. 26–27 (v rubrice Z naší doby protestuje 123 českých spisovatelů [...]); *Světobzor* 27, 1892/93, č. 12, příloha, 3. 2. 1893; *Čas* 7, 1893, č. 5, 4. 2., s. 70; *Vychovatel* 5. 2. 1893; *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2. 1893, s. 7; *Hlas* 7. 2. 1893; *Literární listy* 14, 1892/93, č. 5, 16. 2. 1893, s. 96; *Švanda dudák* 12, 1893, č. 2, únor, s. 87–88; *Ohlas od Nežárky* 23, 1893, č. 8, 24. 2., s. 60–61; *Květy* 15, 1893, č. 3, březen, s. 377–378 (podepsáni: Boh. Adámek, J. Antoš, J. Arbes, Lad. Arietto, V. Beneš Šumavský, J. J. Benešovský Veselý, Jiří Bittner, Jar. Borecký, K. M. Čapek, Svatopl. Čech, Dr. Em. ryt. z Čenkova, Bohusl. Čermák, Adolf Černý, Jan Červenka, Karel Červinka, B. Frída, Alois Gallat, Irma Geisslová, Dr. Jiří Guth, Josef Havlík, Dr. Servác Heller, Dr. Jan Herben, František Herites, Ignát Herrmann, Adolf Heyduk, Václav Hladík, Josef Holeček, Prof. dr. O. Hostinský, Jos. M. Hovorka, Jaromír Hrubý, R. E. Jamot, Gustav Jaroš, Edvard Jelínek, Růžena Jesenská, Alois Jirásek, Karel Jonáš, Bohdan Kaminský, Antonín Klášterský, Jan Klecanda, Ant. Klose, Josef Konrád, Josef Kořenský, Dr. Mirosl. Krajník, Eliška Krásnohorská, Rudolf Jar. Kronbauer, Josef Krušina ze Švamberka, Karel Kučera, František Kvapil, Jaroslav Kvapil, Josef Kuchař, Jan Ladecký, Dr. Josef Laichter, Karel Leger, Jan Lier, Věnceslava Lužická, Karel B. Mádl, J. S. Machar, Kolda Malínský, Josef Merhaut, Otakar Mokrý, Vilém Mrštík, Aug. Eug. Mužík, Dr. August Nevšimal, Teréza Nováková, Josef Pachmayer, Dr. Karel Pippich, Sofie Podlipská, Gabriela Preissová, Fr. S. Procházka, Ladisl. Quis, Karel V. Rais, Frant. Roháček, F. Ruth, Dr. Václav Řezníček,

Ferdinand Schulz, Josef V. Sládek, Primus Sobotka, A. Sova, Dr. Polykarp Starý, Karolina Světlá, Fr. X. Svoboda, Antal Stašek, M. A. Šimáček, Karel Šípek, Alois Škampa, Josef K. Šlejhar, Dr. Ant. Šnajdauf, E. Špindler, Václav Štech, Dr. Josef Štolba, K. Švanda ze Semčic, Karel Tůma, J. L. Turnovský, Jan Vávra, Božena Viková Kunětická, Jos. Ant. Voráček, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Dr. Eman. Zítek. V dalších otištěních: Otakar Červinka, Ignát Hořica, Josef Kafka, Quido Mansvet-Klement, Vlasta Pittnerová, F. F. Šamberk, Fr. Ad. Šubert, Fr. Ulrich aj.)

- Hajn, Antonín [?]: Nerudově památce [...], *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 8, 30. 1. 1893, s. 5 (nepodepsáno).
- Roháček, František: Máj kontra Vlast', *Niva* 3, 1892/93, č. 5, 1. 2. 1893, s. 80 (nepodepsáno).
- Volnost umění, *Nové proudy* 1, 1893, č. 1, 1. 2., s. 29 (nepodepsáno).
- Demonstrace, *Hlas národa* 8, 1893, č. 34, 3. 2., s. [2] (nepodepsáno).
- Demonstrace v Žižkově, *Národní politika* 40 (*Česká politika* 11), 1893, č. 34, 3. 2., s. [2] (nepodepsáno).
- Velká demonstrace na Žižkově, *Národní listy* 33, 1893, č. 34, 3. 2., s. 2 (nepodepsáno).
- Demonstrace, *Čech* 25, 1893, č. 27, 3. 2., s. [2–3] (nepodepsáno).
- Výtržnosti na Žižkově u Prahy, *Hlas* 45, 1893, č. 28, 4. 2., s. [2] (nepodepsáno).
- Demonstrace, *Hlas národa* 8, 1893, č. 35, 4. 2., s. [2] (nepodepsáno).
- K demonstraci na Žižkově, *Národní listy* 33, 1893, č. 35, 4. 2., s. [3] (nepodepsáno).
- Herben, Jan [?]: Poslední rokování na říšské radě [...], *Čas* 7, 1893, č. 5, 4. 2., s. 65–66 (nepodepsáno).
- Projev tento [...], *Čas* 7, 1893, č. 5, 4. 2., s. 70 (nepodepsáno).
- Kdo seje utrejch, sklízí cajmrsk čili „Běda tomu, skrze koho pohoršení pochází“, *Šípy* 6, 1892/93, č. 7, 4. 2., s. [3] (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- Politováníhodná demonstrace [...], *Večerní noviny* 6, 1893, č. 14, 4. 2., s. [4] (nepodepsáno).
- České veřejnosti, *Národní listy* 33, 1893, č. 36, 5. 2., s. 3 (podepsáni Rudolf Bout, Gustav Dörfel, Fa Presto, Josef Kafka a Xaver Menhard).
- Již to začíná, *Vychovatel* 8, 1893, č. 4, 5. 2., s. 62 (nepodepsáno).
- Protiklerikální demonstrace, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 4 (nepodepsáno).
- Z klerikálního tábora, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 5–6 (nepodepsáno).
- Vlast a Neodvislost, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 9, 6. 2., s. 6 (nepodepsáno).
- Naše Vlast', *Čech* 25, 1893, č. 29, 6. 2., s. [2–3] (nepodepsáno).
- (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 29, 6. 2., s. [3] (nepodepsáno).
- K nedávným výtržnostem na Žižkově u Prahy, *Hlas* 45, 1893, č. 30, 7. 2., s. [3] (nepodepsáno).
- Smutný zjev, *Hlas* 45, 1893, č. 31, 8. 2., s. [2] (šifra x.) → (druhá polovina) *Čech* 25, 1893, č. 31, 8. 2., s. [3] (nepodepsáno).
- Lenz, Antonín: (Zasláno). Slavnému spolku Máj v Praze, *Čech* 25, 1893, č. 31, 8. 2., s. [3].

Veřejnost česká [...], *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 3, 9. 2., s. 31 (nepodepsáno).
 Redakce Vlasti obdržela ze severovýchodních Čech [...], *Čech* 25, 1893, 9. 2., č. 32, s. [2], (nepodepsáno).
 K osvědčení spisovatelů [...], *Lumír* 21, 1893, č. 5, 10. 2., s. 60 (nepodepsáno).
 Proti demonstracím na Žižkově věnovali [...], *Čech* 25, 1893, č. 33 a 34, 10. a 11. 2., s. [3] a [4] (nepodepsáno).
 (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 33, 10. 2., s. [3] (podepsán Výbor Družstva Vlast').
 (Zasláno), *Čas* 7, 1893, č. 6, 11. 2., s. 95 (za spolek Slavia podepsáni Alois Rašín a Josef Truhlář).
 Výbor družstva Vlast', *Čech* 25, 1893, č. 34, 11. 2., s. [2–3].
 Podle Čecha [...], *Šípy* 6, 1892/93, č. 8, 11. 2. 1893, s. [4], nepodepsáno.
 Z Karlínské reálky, *Časopis pokrokového studentstva* 1, 1893, č. 1, asi 12. 2. 1893, s. 11–12 (šifra V. D. Č.).
 Demonstrace, *Časopis pokrokového studentstva* 1, 1893, č. 1, asi 12. 2. 1893, s. 13 (nepodepsáno).
 Proti Vlasti, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 10, 13. 2. 1893, s. 5 (nepodepsáno).
 Ke družstvu Vlast', *Čech* 25, 1893, č. 35, 13. 2., s. [3] (nepodepsáno).
 Boj proti Vlasti, *Čech* 25, 1893, č. 35, 13. 2., s. [3] (nepodepsáno).
 Něco pro zasmání, *Čech* 25, 1893, č. 35, 13. 2., s. [3] (nepodepsáno).
 O družstvu Vlast' [...], *Čech* 25, 1893, č. 36, 14. 2., s. [2] (šifra Š. D.).
 Vlast a Máj, *Čech* 25, 1893, č. 36, 14. 2., s. [2–3] (nepodepsáno).
 Par nobile fratrum, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 18, 14. 2., s. [3] (nepodepsáno)
 → *Hlas* 45, 1893, č. 51, 3. 3., s. [3], (část s tit. Družstvo Vlast' a naše nynější poměry literární, nepodepsáno).
 Hajn, Antonín [?]: Křesťanství a klerikalismus, *Nové proudy* 1, 1893, č. 2, únor, s. 54–55 (šifra Hn.).
 Družstvo Vlast, *Hlídka literární* 10, 1893, č. 2, únor, s. 86 (nepodepsáno).
 Střebský, Tomáš: Družstvo Vlast', *Čech* 25, 1893, č. 37, 15. 2., s. [2–3] (šifra St–).
 K prohlášení českých spisovatelů proti Vlasti [...], *Čech* 25, 1893, č. 37, 15. 2., s. [3] (nepodepsáno).
 (Zasláno), *Národní listy* 33, 1893, č. 47, 16. 2. 1893, s. 6 (podepsán Výbor Akademické čtenářské jednoty v Jičíně a Výbor Moravské besedy v Praze).
 Kolísek, Leopold: Niva a její pan redaktor, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 5, polovina února 1893, s. 402–403.
 Škrdle, Tomáš (aj.): Demonstrace v Žižkově, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 5, polovina února 1893, s. 413–422.
 Škrdle, Tomáš: Mstitel cti Nerudovy, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 7, 18. 2., s. 27 (nepodepsáno).
 Svoboda umění v písemnictví českém [...], *Obzor* 16, 1893, č. 4, 20. 2., s. 62 (šifra R.).

- Kritika Nerudových spisů ve Vlasti a ohrazení českých spisovatelů. *Hlas* 45, 1893, č. 42, 21. 2., s. [3] (nepodepsáno).
(Zasláno), *Národní listy* 33, 1893, č. 52, 21. 2., s. 6 (podepsán Výbor Ústřední matice divadelních ochotníků českoslovanských a Akademický spolek ve Vídni).
- Herben, Jan: Nerudovo pohanění [...], *Čas* 7, 1893, č. 8, 25. 2., s. 125 (nepodepsáno).
- Boj proti Vlasti, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [2] (nepodepsáno).
Neruda – živý lev, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [2–3] (šifra /33/).
- Škrdle, Tomáš: Ze Žižkova, *Čech* 25, 1893, č. 46, 25. 2., s. [3] (nepodepsáno).
Z klerikálního tábora, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 12, 27. 2. 1893, s. 5–6 (nepodepsáno).
- ?? Pan Frant. Topič [...], *Čech* 25, 1893, č. 48, 28. 2., s. [2–3] (nepodepsáno).
Žižkovská demonstrace před soudem, *Hlas národa* 8, 1893, č. 59, Příloha, 28. 2. 1893, s. [1] (nepodepsáno) [dokončení ve večerním vydání 28. 2. 1893, s. [1] (nepodepsáno) [dokončení ve večerním vydání 28. 2.]
- Žižkovská demonstrace před soudem. (Zločin veřejného násilí a přečin shluknutí. Před soudem čtyřčlenným), *Národní politika* 40 (*Česká politika* 11), 1893, č. 59, 28. 2., s. [5], č. 60, 1. 3., s. [6] (šifra –II–).
- Herrmann, Ignát: Pod okny pana pátera Škrdle. (Zločin veřejného násilí dle § 81., přečin shluknutí dle §§ 279. a 283.) Před soudem čtyřčlenným, *Národní listy* 33, 1893, č. 59, 28. 2., s. [4–5], č. 60, 1. 3., s. [5] (šifra –on) → I. H., *Ze soudní síně*, usp. Jiří Korejčík – ed. Libuše Fišerová (Praha: ČS, 1984, s. 206–210, s tit. Pod okny pátera Škrdlete).
- Ze soudní síně, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 24, 28. 2., s. [3] (nepodepsáno).
Roháček, František: Pod policejní dohlídkou, *Niva* 3, 1892/93, č. 7, 1. 3. 1893, s. 112 (nepodepsáno).
- Trochu více důslednosti, *Čech* 25, 1893, č. 49, 1. 3., s. [1] (nepodepsáno, Bohumil Eichler?).
- Ke družstvu Vlast' [...], *Čech* 25, 1893, č. 49, 1. 3., s. [2] (nepodepsáno).
Demonstrace proti Vlasti, *Čech* 25, 1893, č. 49, 1. 3., s. [2] (nepodepsáno).
Žižkovská demonstrace před soudem, *Hlas* 45, 1893, č. 50, 2. 3., s. [3] (nepodepsáno).
- Výtržnosti žižkovské [...], *Večerní noviny* 6, 1893, č. 25, 2. 3., s. [3] (nepodepsáno).
- Herben, Jan [?]: Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 9, 4. 3., s. 140–141 (nepodepsáno).
- Škrdle, Tomáš: Mé sociální působení v Žižkově (1–6), *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 9, 4. 3., s. 34–35, a č. 11, 18. 3., s. 41–42, a č. 13, 1. 4., s. 49–50, a č. 15, 15. 4., s. 58–59, a č. 17, 29. 4., s. 66–67, a č. 23, 10. 6., s. 89–90.
- Mor. listy [...], *Hlas* 45, 1893, č. 53, 5. 3., s. [2] (nepodepsáno).
Účastníci protiklerikální demonstrace žižkovské byli tak přísně potrestáni [...], *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 13, 6. 3. 1893, s. [5] (nepodepsáno).

- Škrdle, Tomáš: (Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 55, 8. 3., s. [3].
- O prohlášení „Májistů“ proti Vlasti [...], *Čech* 25, 1893, č. 58, 11. 3., s. [3] (nepodepsáno).
- Z Moravy, *Čech* 25, 1893, č. 58, 11. 3., s. [3–4] (šifra M+a).
- Z klerikálního tábora, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 14, 13. 3. 1893, s. 6 (nepodepsáno).
- Z pouhé lásky k bližnímu, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 14, 13. 3. 1893, s. 10 (nepodepsáno) → *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 43.
- Škrdle, Tomáš: Demontrace v Žižkově, *Vlast* 9, 1892/93, č. 6, polovina března 1893, s. 507–517.
- (Různé zprávy), *Literární listy* 14, 1892/93, č. 7, 16. 3. 1893, s. 129 (nepodepsáno).
- Hrdinný vůdce žižkovských demonstrantů, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 43 (nepodepsáno).
- Neobyčejnou lásku k bližnímu [...], *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 43 (nepodepsáno).
- Škrdle, Tomáš [?]: Bolesti pondělního radikálního listu, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 43–44 (nepodepsáno).
- Jak umí socialista někoho „oslovit“, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 44 (nepodepsáno).
- Hlasy dělníků o demonstraci žižkovské, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 11, 18. 3., s. 44.
- Z Hané, *Čas* 7, 1893, č. 11, 18. 3., s. 167 (nepodepsáno).
- Jak se zbavit vran?, *Šípy* 6, 1892/93, č. 13, 18. 3. 1893, s. [1] (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- Město Žižkov proti P. Tom. Škrdli, *Národní listy* 33, 1893, č. 82, 23. 3., s. 3 (nepodepsáno).
- Proti dp. P. Škrdlovi [...], *Čech* 25, 1893, č. 68, 23. 3., s. [2] (nepodepsáno).
- Škrdle, Tomáš: (Zasláno). Moje odpověď včerejším Nár. listům, *Čech* 25, 1893, č. 69, 24. 3., s. [4].
- Drzé čelo lepší než poplužní dvůr, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 34, 24. 3., s. [5] (nepodepsáno).
- „Mé působení sociální v Žižkově“, *Čas* 7, 1893, č. 12, 25. 3. 1893, s. 190 (nepodepsáno).
- Pan páter Škrdle [...], *Šípy* 6, 1892/93, č. 14, 25. 3. 1893, s. [2–3] (nepodepsáno).
- O Nivě, *Hlas* 45, 1893, č. 70, 25. 3., s. [4] (nepodepsáno).
- Pojištěný P. Škrdle, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3. 1893, s. 6 (nepodepsáno).
- Stoupenci Vlasti, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3. 1893, s. 6 (nepodepsáno).
- Zpráva, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 19, 17. 4. 1893, s. 6 (nepodepsáno).
- Klerikální hlas o klerikální Vlasti, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3. 1893, s. 6 (nepodepsáno).
- Vyobcovaný Škrdle, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 16, 27. 3. 1893, s. 6 (nepodepsáno).

(Zasláno), *Hlas* 45, 1893, č. 71, 28. 3., s. [3] (nepodepsáno, „Jménem mnohých jeden zakládající člen družstva Vlast“).

Uhodíš-li mého žida, uhodím já tvého, *Večerní noviny* 6, 1893, č. 35, 28. 3., s. [3] (nepodepsáno).

Kluby občanské, *Národní listy* 33, 1893, č. 88, 29. 3., s. 3 (nepodepsáno).

Městská rada žižkovská [...], *Hlasy ze Siona* 33, 1893, č. 6, 30. 3., s. 66 (nepodepsáno).

Roháček, František: Žižkovská Vlast lže?, *Niva* 3, 1892/93, č. 9, 1. 4. 1893, s. 143 (nepodepsáno).

Účinky žižkovské demonstrace a boje Májistů na družstvo Vlast, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 13, 1. 4., s. 51 (nepodepsáno).

Brynychovo překvapení, *Šípy* 6, 1892/93, č. 15, 1. 4. 1893, s. [1] (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).

Kopal, Petr [?]: Z kruhu českých kněží spisovatelů [...], *Národní politika* 40 (*Česká politika* 11), 1893, č. 92, 2. 4., s. [3] (nepodepsáno) → *Čas* 7, 1893, č. 14, 8. 4., s. 221 (s tit. Z klerikálního tábora).

Kam spějeme?, *Čech* 25, 1893, č. 77, 5. 4., s. [2] (nepodepsáno).

Rozkol v táboře klerikálním, *Neodvislost* 1, 1892/93, č. 18, 10. 4. 1893, s. 5 (nepodepsáno).

Pro Vlast, *Čech* 25, 1893, č. 82, 11. 4., s. [3] (podepsáno Redakce Čecha).

(Zasláno), *Čech* 25, 1893, č. 84, 13. 4., s. [3] (nepodepsáno).

Demonstrace, *Čech* 25, 1893, č. 85, 14. 4., s. [3] (nepodepsáno).

Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 15, 15. 4., s. 239 (nepodepsáno).

Členové družstva Vlast z dělnictva a řemeslnictva, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 15, 15. 4., s. 59 (nepodepsáno).

Třebický, Jan: (Kronika), *Rozhledy* 2, 1893, č. 4, duben, s. 139 (šifra T.).

Vychodil, Pavel: *Sebrané spisy* Jana Nerudy. Pořádá Ign. Herrmann. Díl II. Drobné klepy. V Praze 1892. Nakl. F. Topič, *Hlídka literární* 10, 1893, č. 4, duben, s. 158.

Jak vy nám, tak my vám, *Vlast* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna 1893, s. 595 (šifra d.).

Škrdle, Tomáš: Proti demonstracím v Žižkově věnovali (do 1. dubna 1893), *Vlast* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna 1893, s. 600–605 (nepodepsáno).

Konečný, Fr. Filip: (Zasláno). P. T. panu dru. J. Herbenovi, redaktoru Času na Král. Vinohradech! *Vlast* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna 1893, s. 607–608.

Zpráva knihovní komise, zřízené ve družstvu Vlast, o přečtených knihách, *Vlast* 9, 1892/93, č. 7, polovina dubna 1893, s. 608 (nepodepsáno).

Roháček, František: Pražská pošta. (Kněžstvo proti Vlasti), *Niva* 3, 1892/93, č. 10, 16. 4. 1893, s. 160 (nepodepsáno).

Vodák, Jindřich: Glosy k Sebraným spisům Jana Nerudy (I, II, III). Pořádá Ignát Herrmann. Díl I.–III. Drobné klepy. Nakladatel: F. Topič, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 9, 16. 4. 1893, s. 149–153, č. 11, 16. 5., s. 183–189 (šifra jv).

Pro Vlast, *Čech* 25, 1893, č. 87, 17. 4., s. [3] (nepodepsáno).

Horský, Rudolf: Pro domo Vlast, *Čech* 25, 1893, č. 89, 19. 4., s. [1].

- Hromádka, Jan: Katolickým kněžím, národovcům a „Májistům“ na uváženu, *Čech* 25, 1893, č. 97, 28. 4., s. [2].
- Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 17, 29. 4., s. 270 (nepodepsáno).
- Vlast' a její nepřátelé, *Obzor* 16, 1893, č. 9, 5. 5., s. 142–143 (šifra R.).
- Pro Vlast'. Sestavil Tomáš Škrdle, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 8, polovina května 1893, s. 688–694 (šifra R.).
- Spisy V. Beneše Třebízského [...], *Literární listy* 14, 1892/93, č. 11, 16. 5. 1893, s. 195 (nepodepsáno).
- Adámek, K. V.: Vlast', *Literární listy* 14, 1892/93, č. 11 a 12, 16. 5. a 1. 6. 1893, s. 196–197 a 212–213, (šifra XYZ).
- Krise ve Vlasti, *Hlas* 45, 1893, č. 119, 26. 5., s. [1] (nepodepsáno).
- Jsou si ve vlasech, *Červánky* 5, 1893, č. 11, 7. 6., s. 84–85 (šifra Špr.).
- Jak píše prof. dr. Masaryk o katolické vědě a víře?, *Čas* 7, 1893, č. 23, 10. 6., s. 359 (nepodepsáno).
- Herben, Jan: Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 23, 10. 6., s. 365 (nepodepsáno).
- Neslušný zápas, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 23, 10. 6., s. 91 (nepodepsáno).
- Krejčí, F. V.: Literatura a lid, *Rozhledy* 2, 1893, č. 6, červen, s. 181–190 (šifra–ej–).
- Horský, Rudolf: Pro domo Vlast', *Vlast'* 9, 1892/93, č. 9, polovina června 1893, s. 789–791.
- Škrdle, Tomáš: Demontrace v Žižkově, *Vlast'* 9, 1892/93, č. 9, polovina června 1893, s. 792.
- Škrdle, Tomáš: Krise ve Vlasti, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 25, 25. 6., s. 98.
- Herben, Jan [?]: Z klerikálního tábora, *Čas* 7, 1893, č. 26, 1. 7., s. 412 (nepodepsáno).
- Proti demonstracím v Žižkově [...], *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 27, 8. 7., s. 107 (nepodepsáno).
- Škrdle, Tomáš: Na rozloučenou!, *Čech* 25, 1893, Nedělní dělnická příloha Čecha, č. 51, 23. 12., s. 202.
- V. B. Třebízský vyhozen byl z knihovny [...], *Čas* 8, 1894, č. 8, 24. 2., s. 126 (nepodepsáno).
- V semináři královéhradeckém [...], *Časopis pokrokového studentstva* 2, 1894, č. 5/6, 5. 7., s. 94 (nepodepsáno).
- Spolek českých spisovatelů beletristů Máj [...], *Světozor* 29, 1894/95, č. 8, 4. 1. 1895, s. 95.

Hledání nové syntézy. Koncepční výkony českého literárního symbolismu

[← s. 92–99]

- Šalda, F. X.: Analýza, *Vesna* 10, 1890/91, č. 17/18, 1. 9. 1891, s. 261–264, č. 19, 16. 9., s. 293–296 → *Život ironický a jiné povídky. Soubor díla F. X. Šaldy* 3, ed.

- Václav Černý (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 193–207).
- Šalda, F. X.: Syntetismus v novém umění, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 1, 16. 12. 1891, s. 1–3; č. 2, 1. 1. 1892, s. 25–27; č. 3, 16. 1., s. 49–51; č. 4, 1. 2., s. 67–70; č. 5, 16. 2., s. 87–89; č. 6, 1. 3., s. 103–105; č. 7, 16. 3., s. 121–122; č. 8, 1. 4., s. 140–142 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 11–54).
- Karásek, Jiří: *Bezcestí* (Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1893).
- Karásek, Jiří: *Zazděná okna* (Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, 1894).
- Procházka, Arnošt: Glosa k dekadenci, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 7, 16. 3. 1894, s. 115–116, (podepsáno Gabriel Moton).
- Procházka, Arnošt: *Prostibolo duše* (Praha: Moderní revue, 1894).
- Chaloupka, Bohuslav: Budoucí umění, *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 1, 8. 4., s. 121–128.
- Česká moderna, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 1–4 (podepsáni F. V. Krejčí, F. X. Šalda, Jan Třebický, Otokar Březina, J. S. Machar, Vilém Mrštík, Antonín Sova, J. K. Šlejhar, Václav Choc, K. [spr. Eduard] Koerner, Josef Pelcl a František Soukup) → F. X. Š., *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 380–381).
- Pod jedním praporem. Almanach katolických básníků českých*, usp. Sigismund Bouška – Karel Dostál-Lutinov – Xaver Dvořák – František Skalík (Dobroměřice na Hané: nákladem pořadatelů, 1895).
- Hlaváček, Karel: *Pozdě k ránu* (Praha: Moderní revue, 1896).
- Neumann, S. K.: V záležitosti Almanach secese, *Moderní revue* 2, 1895, sv. 4, č. 2, 8. 5., s. 47–48 → S. K. N., *Stati a projevy* 3, ed. Milada Chlěbcová (Praha: Odeon, 1968, s. 24–25).
- Procházka, Arnošt: K poslední fázi české poezie, *Almanach secese*, red. S. K. Neumann (Praha: S. K. Neumann, 1896, s. 69–79) → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 24–39).
- Březina, Otokar: Tajemné v umění, *Rozhledy* 6, 1896/97, č. 8, 15. 1. 1897, s. 337–340 → O. B., *Hudba pramenů* (Král. Vinohrady: Hugo Kosterka, Symposion, 1903, s. 5–17).
- Neumann, S. K.: Individualismus umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 3, 1. 11. 1899, s. 91–95 → S. K. N., *Stati a projevy* 1, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 151–157).
- Neumann, S. K.: Umění, umělci a lid, *Nový kult* 3, 1900, č. 4, 28. 4., s. 7–11 → in S. K. N., *Stati a projevy* 1, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 230).
- Březina, Otokar: Zrcadlení v hloubce, *Volné směry* 10, 1905/06, č. 1, listopad 1905, s. 3–6 → O. B., *Zrcadlení v hloubce* (Litomyšl: Josef Portman, 1924).
- Šalda, F. X.: *Boje o zítřek. Meditace a rapsodie 1898–1904* (Praha: Volné směry, 1905) → *Soubor díla F. X. Šaldy*, sv. 1, ed. Jan Mukařovský (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1948).

- Breisky, Arthur: Kvintesence dandysmu, *Moderní revue* 15, 1908/09, sv. 21, č. 7, 8. 4. 1909, s. 331–337 → A. B., *Střepy zrcadel. Eseje a kritiky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrsus, 1996, s. 128–136).
- Hilar, K. H.: Doba syntetická, *Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 3, 8. 6., s. 107–117.
- Šalda, F. X.: *Duše a dílo. Podobizny a medailony* (Praha: Česká grafická unie, 1913) → *Soubor díla F. X. Šaldy*, sv. 2, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1947).

„Orlové literární revoluce“. F. X. Šalda a/versus Arnošt Procházka (a *Moderní revue*). 1893–1925

[← s. 100–138]

- Šalda, F. X.: Syntetismus v novém umění, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 1, 16. 12. 1891, s. 1–3; č. 2, 1. 1. 1892, s. 25–27; č. 3, 16. 1., s. 49–51; č. 4, 1. 2., s. 67–70; č. 5, 16. 2., s. 87–89; č. 6, 1. 3., s. 103–105; č. 7, 16. 3., s. 121–122; č. 8, 1. 4., s. 140–142 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 11–54).
- Šalda, F. X.: Literární kapitoly II, *Literární listy* 13, 1891/92, č. 14, 1. 7. 1892, s. 241–249 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 197–210).
- Sládek, J. V.: Fejeton. Páně Herbenův Čas nazval tu všeobecnou řež [...], *Lumír* 21, 1892/93, č. 5, 10. 2. 1893, s. 60 (nepodepsáno).
- Procházka, Arnošt – Karásek, Jiří: Zasláno, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 6, 1. 3. 1893, s. 112 (podepsáno Housenkáři) → *Niva* 3, 1892/1893, č. 7, 1. 3. 1893, s. 112.
- Šalda, F. X.: Listy z Prahy I, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 9, 16. 4. 1893, s. 161–163 → *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 433–437, s tit. List z Prahy).
- Procházka, Arnošt: Listy z Prahy, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 13, 16. 6. 1893, s. 227–230.
- Karásek, Jiří: Zasláno. Panu J. V. Sládkovi, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 13, 16. 6. 1893, s. 232–234.
- Procházka, Arnošt: Dodatečně na adresu Lumíru. (Zasláno), *Niva* 3, 1892/93, č. 14, 16. 6. 1893, s. 223–224.
- Kalvoda, J.: Pražská pošta, *Niva* 3, 1892/93, č. 15, 1. 7. 1893, s. 240.
- Šalda, F. X. – Arnoštu Procházkovi, b. d. [1893] (LA PNP, fond A. Procházka).
- Procházka, Arnošt: Glosa k dekadenci, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 7, 16. 3. 1894, s. 115–116 (podepsáno Gabriel Moton).
- Šalda, F. X.: Alois Škampa: Venku a doma. Verše, *Literární listy* 14, 1892/93, č. 17/18, 1. 9. 1893, s. 296–303 *KP 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1949, s. 371–388).
- Krejčí, F. V.: Lumír a moravská kritika, *Rozhledy* 2, 1893, č. 9, září, s. 293–296 (šifra –ej–).

- Šalda, F. X.: Rozhledy sociální, politické a literární, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 11, 16. 5. 1894, s. 186–188; č. 12, 1. 6. 1894, s. 207–208 (šifra Š.) → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 137–143).
- Karásek, Jiří: Zasláno. Mezi mnou a p. Lošťákem [...]. Zasláno, *Literární listy* 15, 1893/94, č. 15, 15. 7. 1894, s. 266.
- Šalda, F. X.: (Národní divadlo:) Cyklus Jeřábkův, *Rozhledy* 3, 1893/94, č. 12, září 1894, s. 682–687 (cit. s. 684–685) → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 47–55).
- Machar, J. S.: Vítězslav Hálek, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 3–15 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 26–47).
- Krejčí, F. V.: Nové proudy a dekadence, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 1, 25. 10. 1894, s. 12–16.
- Roháček, František [?]: Naše pošta a jiné zprávy, *Niva* 5, 1894/95, č. 2, 1. 11. 1894, s. 32 (nepodepsáno).
- Vrchlický, Jaroslav: K našim posledním bojům literárním, *Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11. 1894, s. 58–60.
- Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad 1894, s. 105–108 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 144–148, s tit. Polemika s Jaroslavem Vrchlickým).
- Vorel, Jan: Nové proudy a dekadence, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, 25. 11. 1894, s. 83–85.
- Zákrejs, František: Nová světla, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144.
- Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60.
- Procházka, Arnošt: Zdá se, že nyní u našich listů [...], *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 70–72 (šifra –g–).
- Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16, 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33 → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1912, s. 5–23, s tit. Spolek proti mladým. Hálek a literární revoluce).
- Mattuš, Ladislav: Přešli svatí tři králové K † M † B [...], *Hlas národa* 10, 1895, č. 11, 11. 1., s. [1] (šifra Mtš.).
- Krejčí, F. V.: Dekadence, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 6 a 7, březen a duben 1895, s. 492–505 a 601–614.
- Šalda, F. X.: K otázce dekadence, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 7 a 8, duben a květen 1895, s. 385–389 a 449–455 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 206–222).
- Procházka, Arnošt: Ctihodná pruderie [...], *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 2, 8. 5. 1895, s. 48 (šifra –C–).

- Procházka, Arnošt: Naše poznámky o aféře p. Wildově [...], *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 3, 8. 6. 1895, s. 70–71 (šifra –A–).
- Karásek, Jiří: Ať je stanovisko kohokoli k aféře p. Wildově jakékoliv barvy [...], *Moderní revue* 1, 1895, sv. 2, č. 3, 8. 6. 1895, s. 71–72 (šifra –K–).
- Šalda, F. X.: Z nové české beletrie. J. Karásek: Stojaté vody, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 12, září 1895, s. 744–748 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 238–245).
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 21. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk 2017*, s. 338.
- Česká moderna, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 1–4 (podepsáni F. V. Krejčí, F. X. Šalda, Jan Třebický, Otokar Březina, J. S. Machar, Vilém Mrštík, Antonín Sova, J. K. Šlejhar, Václav Choc, K. [spr. Eduard] Koerner, Josef Pelcl a František Soukup) → F. X. Š., *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 380–381).
- Procházka, Arnošt: Glosa k „České moderně“, *Moderní revue* 2, 1895/96, sv. 3, č. 2, 8. 11. 1895, s. 25–26 (nepodepsáno) → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 100–103, s tit. *Moderní revue o Manifestu „České moderny“*).
- Karásek, Jiří: Časopisy, *Moderní revue* 2, 1895/96, sv. 3, č. 3, 8. 12. 1895, s. 72 (šifra K.).
- Procházka, Arnošt: K poslední fázi české poezie, *Almanach secese*, red. S. K. Neumann (Praha: S. K. Neumann, 1896, s. 69–79) *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 24–39).
- Třebický, Jan: Kronika, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 6, duben 1896, s. 409–410 (šifra T.).
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 12. 5. 1896, in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 89–91.
- Šalda, F. X.: Pro memoria, *Čas* 11, 1897, č. 2, 9. 1., s. 31 → *KP 3. 1896–1897*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 467).
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 12. 1. a 11. 2. 1897, in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 100–101.
- Procházka, Arnošt: Jungböhmisches Litteratur von heute, *Monatsschrift für Neue Litteratur und Kunst* (Berlin) 2, 1897, č. 1, říjen, s. 38–49 → A. P., *České kritiky* (Praha: Moderní revue, 1912, s. 272–293; v pův. znění) → překlad (Mladá česká literatura dneška) Merhautová, Lucie: *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* (Praha: MÚA, 2016, s. 333–341).
- Kvapil, Jaroslav: Jiří Karásek: Sexus necans, *Zlatá Praha*, 15, 1897/98, č. 2, 19. 11. 1897, s. 22 (nepodepsáno).
- Procházka, Arnošt: Časopisy, *Moderní revue* 4, 1897/98, sv. 7, č. 3, 8. 12. 1897, s. 96 (nepodepsáno).
- Neumann, S. K.: Anebo aby byl vzat karabáč [...], *Nový kult* 1, 1897/98, č. 3, prosinec 1897, s. 64 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 61).

- Šalda, F. X.: Jiří Karásek: Sexus necans. Kniha pohanská, *Literární listy* 19, 1897/18, č. 7, 1. 2. 1898, s. 112–115 (podepsáno P. Kunz) → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 27–33).
- Neumann, S. K.: Otevřené psaní p. Jaroslavu Kvapilovi, redaktoru Zlaté Prahy, svéráznému a svědomitému literátu, karakternímu a charakteristickému českému člověku, atd. atd. in infinitum, *Moderní revue* 4, 1898, sv. 8, č. 2, 8. 5. 1898, s. 54–56 → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 101–103).
- Hladík, Václav: (Zasláno), *Národní listy* 38, 1898, č. 129, 10. 5., s. 5.
- Šalda, F. X.: O umění, poezii, socialismu, charakternosti, inteligenci i radikalismu v uvozovkách i bez nich, chlebařství a histrionství i jiných ještě věcech božských, lidských a ďábelských. Redakci Radikálních listů a p. Václavu Hladíkovi za rámeček od F. X. Šaldy, *Čas* 12, 1898, č. 20, 14. 5., s. 310–312 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 182–186).
- Karásek, Jiří: Protiindividualismus v umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 2, 15. 10. 1899, s. 46.
- Neumann, S. K.: Individualismus umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 3, 1. 11. 1899, s. 91–95 → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 151–157).
- Karásek, Jiří: Socializace umění, *Rozhledy* 9, 1899/1900, č. 5, 1. 12. 1899, s. 177–180.
- Procházka, Arnošt: Literatura. Mrtvý bude psáti o živých [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 1, 16. 3., s. 10–11 (podepsáno MORTUUS) → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 42–46, s tit. Mortuus o mladé generaci z konce století).
- Karásek, Jiří: Volná tribuna. Invektivy, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 7, 8. 4. 1900, s. 232–234.
- Šalda, F. X.: Z dopuštění osudu – individualisté. Spojená odpověď zapsanému společenstvu Mod. revue a N. kultu, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 262–264 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 295–300).
- Neumann, S. K.: Umění, umělci a lid, *Nový kult* 3, 1900, č. 4, 28. 4., s. 7–10 (pův. s tit. O umění, umělcích a lidu, *Nezávislé listy* 2, 1900, č. 33–35, 25. 4. – 2. 5., též sep.: Plzeň: *Nezávislé listy*, 1900) → *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 220–231).
- Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi, *Nový kult* 3, 1900, č. 4, s. 13–14 (nepodepsáno) → F. X. Š., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 268).
- Šalda, F. X.: Z epopoje lidské surovosti, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7. 1900, s. 348 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 317).

- Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 2, 15. 7. 1900, s. 64 (podepsáno .-) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 271).
- S. K. Neumann: Drahý příteli [...], *Nezávislé listy* 2, 1900, č. 35, 2. 5., s. 3 → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 275).
- Šalda, F. X.: Jak se nepolemizuje. Pedagogická lekce, věnovaná Jiřímu Karáskovi ze staré náklonnosti někdejšímu jeho učitelem, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 34 a 35, 20. 8. a 1. 9. 1900, s. 407–408 a 418–419 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 318–324).
- Karásek, Jiří: Volná tribuna, čili volné, nezávazné rozhovory s F. X. Šaldou, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 12, 8. 9. 1900, s. 357–358.
- Krejčí, F. V.: Deset let mladé literatury, *Rozhledy* 12, 1901/02, č. 1–6, 5. 9. – 9. 11. 1901, s. 5–9, 41–46, 74–78, 107–111, 136–139, 169–172; sep.: Praha: *Rozhledy*, [1901].
- Mrštík, Vilém: Komplementy zpěv druhý čili Ocasu řezati se bude část nejbolavější, *Slovo* 1, 1902, č. 16, 5. 4., s. 163.
- Šalda, F. X.: Dvě kapitoly z literární abecedy. (Panu V. Mrštíkovi), *Volné směry* 6, č. 8, příloha, duben 1902 → *KP 5. 1901–1904*, ed. Emanuel Macek (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 87–89).
- Elgart Sokol, Karel: Polemiky. Pohled z povzdálí, *Rozhledy* 15, 1904/05, č. 1, 1. 10. 1904, s. 16–19.
- Šalda, F. X.: Polemiky. Pohled ze žabí a s ptačí perspektivy, *Přehled* 3, 1904/05, č. 3 a 4, 15. a 22. 10. 1904, s. 51–53 a 72–74 → *KP 5. 1901–1904*, ed. Emanuel Macek (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 237–244).
- Elgart Sokol, Karel: Příspěvek k patologii dneška, *Rozhledy* 15, č. 5 a 6, 29. 10. a 5. 11. 1904, s. 133–140 a 168–174.
- Šalda, F. X. – Antonínu Sovovi, 24. 11. 1904, in: *Šalda – Sova 1967*, s. 53.
- Šalda, F. X.: Literární farizejství. Věnováno p. dru Janu Herbenovi, *Samostatnost* 9, 1905, č. 50 a 51, 24. a 28. 6., s. 250 a 254–255 → *KP 6. 1905–1907*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. s. 72–78).
- Procházka, Arnošt: Hlasatelé prostřednosti, *Moderní revue* 12, 1905/06, sv. 17, č. 2, 8. 11. 1905, s. 55–63 → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 46–60).
- Šalda, F. X.: Moralistické násilnictví, *Volné směry* 10, 1906, č. 5/6, [červen], s. 191–195 → *KP 6. 1905–1907*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 129–135).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 7, 8. 4. 1907, s. 332–334.
- Šalda, F. X.: Růžena Svobodová, *Čechische Revue* 1, 1906/07, č. 9, červen 1907, s. 856–861 → *Duše a dílo* (Praha: Česká grafická unie, 1913, s. 231–241).

- Karásek ze Lvovic, Jiří: Poznámka k referátu, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 10/11, 8. 7. 1907, s. 539.
- Šalda, F. X.: K poznámce p. Karáska ze Lvovic v poslední M. revui, *Volné směry* 11, 1907, č. 9/10, asi srpen, s. 335–336 → *KP 6. 1905–1907*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 258–260).
- Šalda, F. X. – Růženě Svobodové, 24. 7. 1907, in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 271.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus. Část další, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 12, 8. 9. 1907, s. 582–584.
- Dyk, Viktor: Poznámky, *Pokroková revue* 4, 1907/08, č. 2, listopad 1907, s. 113–114.
- Dyk, Viktor: Poznámky, *Pokroková revue* 4, 1907/08, č. 4, leden 1908, s. 238–244.
- Šalda, F. X.: Par nobile fratrum, *Novina* 4, 1910/11, č. 23, 13. 10. 1911, s. 735–736 (nepodepsáno) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 328–327).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Posvátné jaro, kritické glosy ke knize Růženy Svobodové, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 1, 8. 2., s. 22–29.
- Šalda, F. X.: Jiří Karásek ze Lvovic: Posvátné ohně, *Novina* 5, 1911/12, č. 7, 23. 2. 1912, s. 214–217 → in *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 34–40).
- Kodíček, Josef [?]: Hranice kritiky, *Přehled* 10, 1911/12, č. 22, 23. 2. 1912, s. 394 (nepodepsáno).
- Kodíček, Josef [?]: Ještě o hranicích kritiky, *Přehled* 10, 1911/12, č. 24, 1. 3. 1912, s. 412–413 (nepodepsáno).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Meze kritického impresionismu, kritika kritiky, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3. 1912, s. 80–95.
- Procházka, Arnošt: V Přehledu X, 24 [...]. *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 6, 8. 3., s. 113–114 [podepsáno A. P.].
- Šalda, F. X.: Hranice kritiky, *Novina* 5, 1911/12, č. 8, 8. 3. 1912, s. 255–256 (nepodepsáno) → in *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 91–92).
- Šalda, F. X.: Vilém Mrštík, *Novina* 5, 1911/12, č. 9, 22. 3. 1912, s. 287–288 (nepodepsáno) → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 92–94).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: V nekrologu V. Mrštíkovi v Novině [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 3, 8. 4. 1912, s. 161 (šifra K.).
- Procházka, Arnošt: V básních, které tiskne F. X. Šalda v Novině [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 3, 8. 4., s. 162 (šifra A. P.).
- Šalda, F. X.: Styl a člověk, *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 3, 31. 10. 1912, s. 95–96 (nepodepsáno) → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 112).
- Dyk, Viktor: Úpadek polemiky?, *Lumír* 41, 1912/13, č. 4, 18. 1. 1913, s. 182–185.
- Procházka, Arnošt: Knihy bez posvěcení, *Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 7, 8. 4., s. 59–68.
- Theer, Otakar: Dvě generace, *Národní listy* 53, 1913, č. 186, 9. 7., s. [1] (šifra O. T.).

- Neumann, S. K.: Ať žije život!, *Lidové noviny* 21, 1913, č. 209, 2. 8., s. 1–2 → S. K. N., *Ať žije život! Volné úvahy o novém umění* (Praha: Fr. Borový, 1920) → S. K. N., *Stati a projevy* 4, ed. Milada Chlībcová (Praha: Odeon, s. 25–32).
- Procházka, Arnošt: V kterémsi čísle Národních listů [...], *Moderní revue* 19, 1913, sv. 27, č. 11/12, 8. 9., s. 276 (šifra A. P.).
- Novák, Arne: Sestup do podsvětí, *Přehled* 12, 1913/14, č. 1, 26. 9. 1913, s. 12–14.
- Šalda, F. X.: K dnešní situaci literární napsal v Přehledu Arne Novák [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 1, 3. 10. 1913, s. 19–21 → in *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 217–220).
- Novák, Arne: Tři generace. Příspěvek k diskusi o dnešní situaci literární, *Přehled* 12, 1913/14, č. 3, 10. 10. 1913, s. 55–56.
- Šalda, F. X.: Spor generací, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 2, 17. 10. 1913, s. 39–41 → in *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 221–225).
- Theer, Otakar: V zářijové Moderní revui [...], *Přehled* 12, 1913/14, č. 4, 17. 10. 1913, s. 78–79.
- Novák, Arne: Spor generací, *Přehled* 12, 1913/14, č. 5, 24. 10. 1913, s. 83.
- Šalda, F. X.: Spor generací, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 3, 7. 11. 1913, s. 59 (šifra F. X. Š.) → in: *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 232).
- Procházka, Arnošt: Na mé poznámky o „dvou generacích“ [...], *MR* 20, 1913/14, sv. 28, č. 2, 8. 11. 1913, s. 97–100 (šifra A. P.) → A. P., *Rozhovory s knihami, obrazy i lidmi* (Praha: Fr. Borový, 1916, s. 209–214).
- Čapek, Karel: V posledním čísle svého časopisu pan F. X. Šalda [...], *Přehled* 12, 1913/14, č. 8, 14. 11. 1913, s. 155 → K. Č., *O umění a kultuře, Od člověka k člověku (dodatky)*, ed. Emanuel Macek – Zina Trochová (Praha: Český spisovatel, 1995, s. 21–22).
- Šalda, F. X.: In memoriam, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 4, 21. 11. 1913, s. 77–78 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 232–234).
- Kodíček, Josef: Lyrická poezie a veřejná mravnost, *Scéna* 2, 1913/14, č. 5, 6 a 7, s. 156–157, 190–191 a 234 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: Pan Rudolf Medek požádal mne o otištění tohoto projevu [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10/11, 27. 2. 1914, s. 182 → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 112).
- Pražák, Albert: F. X. Šalda – Duše a dílo, *Česká věda* 1, 1914, č. 5/6, červen, s. 184–191.
- Šalda, F. X.: Můj poměr k Vrchlickému, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 19, 10. 7. 1914, s. 302–304 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 282–287).
- Procházka, Arnošt: Vedlejší možnosti, *Moderní revue* 23, 1917, sv. 31, č. 3, 8. 4., 2. s. obálky (šifra A. P.).

- Šalda, F. X.: Jednou provždy, *Kmen* 1, 1917/18, č. 13, 10. 5. 1917, s. 10 (šifra F. X. Š.) → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 228).
- Procházka, Arnošt: Památné kaménky, *Moderní revue* 23, 1917, sv. 31, č. 5, 8. 6., 2. s. obálky (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: Henri de Régnier: Muž a Siréna, *Kmen* 1, 1917/18, č. 20, 28. 6. 1917, s. 10–11, (šifra F. X. Š.) → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 237–238).
- Procházka, Arnošt: Památné kaménky. Muž vedlejších možností projevil v Kmeni [...], *Moderní revue* 24, 1917/18, sv. 32, č. 1, 8. 9. 1917, 4. s. obálky (šifra A. P.).
- Procházka, Arnošt: Památné kaménky. „Z deseti myšlenek, jež mi tanuly na jazyku [...]“, *Moderní revue* 24, 1917/18, sv. 32, č. 5, 8. 1. 1918, s. 247–250 (šifra A. P.).
- Procházka, Arnošt: Památné kaménky. Národní divadlo uspořádá [...], *Moderní revue* 24, 1918, sv. 33, č. 1, 8. 3., s. 49–50 (šifra A. P.).
- Šalda, F. X.: Non olet, *Venkov* 13, 1918, č. 64, 17. 3., s. 2–3 → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 312–315).
- Procházka, Arnošt: Stará píseň, *Moderní revue* 24, 1918, sv. 33, č. 2, 8. 4., s. 71–77 → A. P., *Diář literární a umělecký* (Praha: L. Bradáč, 1919, s. 11–17).
- Šalda, F. X.: Otokar Fischer, básník dramatický, *Kmen* 2, 1918/19, č. 13, 23. 5. 1918, s. 101–103 → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 383–392).
- Procházka, Arnošt: Věčná iluze, *Moderní revue* 24, 1918, sv. 33, č. 4, 8. 6., s. 173–186 → A. P., *Diář literární a umělecký* (Praha: L. Bradáč, 1919, s. 18–29).
- Šalda, F. X.: Proti návrhu Macharovu, *Kmen* 2, 1918/19, č. 16, 13. 6. 1918, s. 129–130 → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 472–475).
- Šalda, F. X.: Právo lidu z 16. června pohoršuje se [...], *Kmen* 2, 1918/19, č. 17, 20. 6. 1918, s. 139 (šifra F. X. Š.) → *KP 10. 1917–1918*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1957, s. 475–476).
- Procházka, Arnošt: Ať žijí kozelce!, *Moderní revue* 27, 1920/21, sv. 36, č. 1/2, 8. 11. 1920, s. 15–35 → A. P., *Dnové života* (Brno: St. Kočí, 1922, s. 26–39).
- Šalda, F. X.: Poučení a příklad starého pána, *Tribuna* 4, 1922, č. 242, 15. 10., s. 3–4 → *KP 12. 1922–1924*, ed. Zina Trochová (Praha: ÚČL v ČS, 1959, s. 94–100).
- Procházka, Arnošt: Neviňátko [...], *Moderní revue* 29, 1922/23, sv. 38, č. 3/4, 8. 12. 1922, s. 111 (šifra T. A.).
- Fischer, Otokar: Noviny a spisovatel, *Národní osvobození* 1, 1924, č. 55, 27. 3., s. 1–2.
- Fischer, Otokar: Konce literární aféry, *Národní osvobození* 1, 1924, č. 58 a 60, 30. 3. a 1. 4., s. 5.
- Peroutka, Ferdinand: Čestný soud, *Přítomnost* 1, 1924, č. 14, 17. 4., s. 224 (nepodepsáno).

- Fischer, Otokar: Pseudonymy devadesátých let, *Kritika* 1, 1924, č. 4/5, 5. 5., s. 140–170.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Ještě jedna glosa, *Moderní revue* 30, 1923/24, sv. 39, č. 9–12, 8. 6. 1924, s. 306.
- Procházka, Arnošt: Poznámky k „objevům“ Ot. Fischera + K „objevům“ O. Fischera II, *Lumír* 51, 1924, č. 6 a 7, 26. 6. a 2. 10., s. 331–332 a 390.
- Šalda, F. X.: Trojí generace. Kus české literární morfologie, *Kritika* 1, 1924, č. 10–12, 15. 10., s. 324–330 → *KP 12. 1922–1924*, ed. Zina Trochová (Praha: ÚČL v ČS, 1959, s. 270–278).
- Šalda, F. X.: Epilog muži hlavní nemožnosti, *Kritika* 1, 1924, č. 10–12, 15. 10., s. 378–380 → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 306–308).
- Šalda, F. X.: Spory literární, *Var* 3, 1924/25, č. 11 (51), 1. 12. 1924, s. 327–337 → *KP 12. 1922–1924*, ed. Zina Trochová (Praha: ÚČL v ČS, 1959, s. 288–299).
- Šalda, F. X.: Arnošt Procházka, *Var* 3, 1924/25, č. 14, 15. 2. 1925, s. 427–436 → *KP 13. 1925–1928*, ed. Emanuel Macek (Praha: ÚČL v ČS, 1963, s. 36–46).
- Nejedlý, Zdeněk: Z kulturní reakce, *Var* 3, 1924/25, č. 14, 15. 2. 1925, s. 443–444.
- Čapek, Karel: Dvanáctero figur zápasu perem čili Příručka písemné polemiky, *Přítomnost* 2, 1925, č. 19, 21. 5., s. 292–293 → *Marsyas – Jak se co dělá. Spisy Karla Čapka* 13, ed. Milada Chlívková (Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 41–44).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Psychologické poznámky k poznání literární generace let devadesátých, *Rozpravy Aventina* 6, 1930/31, č. 29–40, 2. 4. – 24. 6. 1931 → J. K., *Vzpomínky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrsus, 1994, s. 11–56).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Počátky Moderní revue, *Rozpravy Aventina* 7, 1931/32, č. 1–36, 26. 9. 1931 – 25. 5. 1932 → J. K., *Vzpomínky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrsus, 1994, s. 57–187).
- Šalda, F. X.: Počátky Moderní revue podle Jiřího Karáska ze Lvovic, *Šaldův zápisník* 4, 1931/32, č. 8/9, únor 1932, s. 278–280.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Vzpomínka na F. X. Šaldu – Vzpomínka na Růženu Svobodovou, *Národní politika* 62, 1944, č. 255 a 261, 17. a 24. 9., s. 4 → J. K., *Vzpomínky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrsus, 1994, s. 194–198).

Periodika a polemika: aktualita a paměť (nad spory o Hálka). 1894–1895

[← s. 139–156]

- Schauer, H. G.: Humbug v literatuře, *Literární listy* 12, 1890/91, č. 12, 1. 6., s. 204 → H. G. Sch., *Spisy*, ed. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová, 1917, s. 315–321).
- Machar, J. S.: Vítězslav Hálek, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 3–15 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 26–47).

- Masaryk, T. G.: Časové směry a tužby, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 1–3, 20. 10.–20. 12. 1894, s. 16–37, 110–124, 193–212 → in: *Masaryk 2000*, s. 114–147.
- Goll, Jaroslav: (Zasláno), *Národní listy* 34, 1894, č. 297, 27. 10., s. 6; též in *Hlas národa* 9, 1894, č. 298, 27. 10., s. [3] → *Čas* 8, 1894, č. 44, 3. 11., s. 698.
- Herben, Jan: Pan prof. Jaroslav Goll [...], *Čas* 8, 1894, č. 44, 3. 11., s. 698–699, nepodepsáno.
- Masaryk, T. G.: (Zasláno), *Čas* 8, 1894, č. 44, 3. 11., s. 701–702.
- Machar, J. S.: Několik glos k Zaslánu p. prof. Jaroslava Golla, *Čas* 8, 1894, č. 44, 3. 11., s. 702 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 48–49).
- Jak se staneš chlapíkem, *Šípy* 7, 1893/94, č. 46, 3. 11., Inzertní příloha, s. [1] (nepodepsáno).
- Naše doba, *Šípy* 7, 1893/94, č. 46, 3. 11., Inzertní příloha [s. 1] (nepodepsáno).
- Vrchlický, Jaroslav: K našim posledním bojům literárním, *Hlas národa* 9, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír* 23, 1894/95, č. 5, 10. 11., 1894, s. 58–60.
- Schulz, Ferdinand: Literární revoluce I, II, III a IV, *Národní listy* 34, 1894, č. 305, 307, 308, 310 a 311, 4., 6. 7., 9. a 10. 11., s. 4 a 3 [v posledním případě] (nepodepsáno).
- Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, *Čech* 26, 1894, č. 255, 8. 11., s. [1] (nepodepsáno).
- Karásek, Jiří: Časopisy, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 2, 8. 11. 1894, s. 47–48 (šifra –c–).
- Mattuš, Ladislav: Confiteris?, *Hlas národa* 9, 1894, č. 312, 10. 11., s. 1–2 (podepsáno Láďa Matúš).
- Machar, J. S.: K našim posledním bojům literárním [...], *Čas* 8, 1894, č. 45, 10. 11. [datováno 6. 11.], s. 710–712 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 49–59).
- Machar, J. S.: (Zasláno), *Čas* 8, 1894, č. 45, 10. 11., s. 718 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 60).
- Dva čistí němečtí vyučenci [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 47, 10. 11., s. 1 (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- (Zasláno), *Hlas národa* 9, 1894, č. 316, 14. 11., Příloha, s. [2] (podepsáno Za čten. zábavní spolek Hálek v Praze Frant. Jaroslav Konečný, Eduard Houdek).
- Kvapil, Jaroslav: Literární jubilea. Idylka z nebe, *Švanda dudák* 13, 1894, č. 11, listopad, s. 193–200.
- Nové pohazování tabulek, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [1] (nepodepsáno, kresba asi Karla Krejčíka).
- Z veršů reformátora české poezie. Z jeho Večerních písní – Hruška, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [2] (nepodepsáno, označeno J. S. Mrcha).
- Volně dle Hála, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [2] (šifra –ásek.).
- J. S. Macharovi, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [3] (nepodepsáno).
- Roháček, František: Naše pošta a jiné zprávy, *Niva* 5, 1894/95, č. 3, 16. 11., s. 47–48 (nepodepsáno).

- Herben, Jan: Staří a noví. (Výklad k nynějším bojům literárním), *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 721–724, (nepodepsáno).
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 724–730 (šifra J. H.)
- Machar, J. S.: „Literární revoluce“, *Čas* 8, 1894, č. 46, 17. 11., s. 730–734 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 60–76, s tit. Ferdinand Schulz).
- Literární revoluce, *Česká stráž* 5, 1894, č. 46, 17. 11., s. 1 (nepodepsáno).
- Tohle by byla očista české literatury [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., s. 1 (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- Podotýkám [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., s. 2 (nepodepsáno).
- Realistické poezie, *Šípy* 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., s. 3 (nepodepsáno).
- Heslo nové, vlastenecké školy, *Šípy* 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., s. 3 (nepodepsáno).
- Lyrické drama, *Šípy* 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., Inzertní příloha, [s. 1] (nepodepsáno).
- Kukla, Karel: Fejeton, *Národní politika (Česká politika)* 12, 1894, č. 319, 18. 11., s. [1–2] (šifra K–a).
- Masaryk, T. G.: Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 2, 20. 11. 1894, s. 175–178 (podepsáno Sursum!) → *Naše doba. Spisy TGM, sv. 22*, ed. Jiří Flaišman, Praha: ÚTGM – MÚA, 2017, s. 403–405).
- Kuffner, Jozef: Fejeton, *Národní listy* 34, 1894, č. 323, 22. 11., s. 1 (šifra β–).
- Kvapil, Jaroslav: Literární jubilea, *Švanda dudák* 13, 1894, č. 11, listopad, s. 193–200 (nepodepsáno).
- ryt. z Čenkova, Em.: Sonet o přítelově slavomamu, *Švanda dudák* 13, 1894, č. 11, listopad, s. 210.
- Co by tak patřilo na hanobitele Večerních písní. (Sestaveno z Hálkových originálů), *Humoristické listy* 36, 1894, č. 47, 23. 11., s. [2] (nepodepsáno).
- „Del mortuis nil nisi bene“ [...], *Humoristické listy* 36, 1894, č. 47, 23. 11., s. [2] (nepodepsáno).
- Volně dle Hála, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 47, 23. 11., s. [3] (šifra Vř.).
- Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11.] 1894, s. 99–104 (šifra Kj.).
- Šalda, F. X.: Ve svých glosách „k současným literárním bojům“ [...], *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11.] 1894, s. 105–108 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 144–148, s tit. Polemika s Jaroslavem Vrchlickým).
- Šípy a literatura, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11.] 1894, s. 108 (nepodepsáno).
- Třebický, Jan: Kronika, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 2, listopad [po 20. 11., datováno 20. 11.] 1894, s. 125–128 (šifra T.).
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek druhý, *Čas* 8, 1894, č. 47, 24. 11., s. 739–744 (šifra J. H.).
- Žádný div, všecko „reelní“, *Šípy* 7, 1893/94, č. 49, 24. 11., s. 1 (nepodepsáno).
- Machar se omlouvá [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 49, 24. 11., s. 2 (nepodepsáno).

- Vrchlický, Jaroslav: (Zasláno), *Hlas národa* 9, 1894, č. 327, 25. 11., s. [3] → *Čas* 8, 1894, č. 48, 1. 12. [datováno 24. 11.], s. 765.
- K nejnovějšímu literárnímu sporu, *Večerní noviny* 7, 1894, č. 138, 29. 11., s. [3] (nepodepsáno).
- Večerní píseň J. S. Mrchy, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 48, 30. 11., s. [2] (šifra Fir.).
- Kletečka, František: Půlnoční „machariáda“, *Humoristické listy* 36, 1894, č. 48, 30. 11., s. [2] (podepsáno Klepota).
- Krásnohorská, Eliška: Vítězslav Hálek. Kritika o kritice, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1122–1130 (šifra E. K.) → E. K., *Výbor z díla 2. Studie, kritiky a paměti*, ed. Zdeněk Pešat (Praha: SNKLHU, 1956, s. 158–165).
- Zákrejs, František: Nová světla, *Osvěta* 24, 1894, sv. 2, č. 12, prosinec [fakticky listopad], s. 1130–1144.
- Herben, Jan: Literární farizejství a Jaroslav Vrchlický, *Čas* 8, 1894, č. 48, 1. 12., s. 755–757 (nepodepsáno).
- Machar, J. S.: Hálek, Moderna a Krásnohorská, *Čas* 8, 1894, č. 48, 1. 12., s. 757–759 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 76–87).
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek třetí, *Čas* 8, 1894, č. 48, 1. 12., s. 759–764 (šifra J. H.).
- Roháček, František: Naše pošta a jiné zprávy, *Niva* 5, 1894/95, č. 4, 1. 12. 1894, s. 63–64 (nepodepsáno).
- Realistické Rozhledy [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., s. 3 (nepodepsáno).
- Čas ptá se [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., s. 3 (podepsáno Šípy).
- O Hynku! [...], *Šípy* 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., s. 3 (nepodepsáno).
- „Literární revoluce“, *Šípy* 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., Druhá inzertní příloha, s. [1] (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- Jak již na jiném místě [...], *Světlozor* 29, 1894/95, č. 4 [1433], 7. 12. 1894, s. 46 (nepodepsáno, M. A. Šimáček?).
- Mattuš, Ladislav: Čas a literární jakobínství. (K našim nynějším bojům literárním), *Hlas národa* 9, 1894, č. 340, 8. 12., s. [1] (podepsáno Láďa Matuš) [Zároveň rozhovor s Vrchlickým].
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek čtvrtý, *Čas* 8, 1894, č. 49, 8. 12., s. 774–777 (šifra J. H.).
- Herben, Jan: Beseda, *Čas* 8, 1894, č. 49, 8. 12., s. 777–778 (nepodepsáno).
- Herben, Jan: Dopisy domácí i zahraničné, *Čas* 8, 1894, č. 49, 8. 12., s. 778–779 (nepodepsáno).
- Herben, Jan: Katovskou práci [...], *Čas* 8, 1894, č. 49, 8. 12., s. 781 (nepodepsáno).
- Po boji, *Česká stráž* 5, 1894, č. 49, 8. 12., s. 1 (nepodepsáno).
- Karásek, Jiří: K naší literární revoluci, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 49–60.
- Procházka, Arnošt: Časopisy, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 3, 8. 12. 1894, s. 69–72 (šifra –f–).

- Vídeňský kozel v naší zahradě, *Šípy* 7, 1893/94, č. 51, 8. 12., Inzertní příloha, s. [1] (nepodepsáno, kresba Karla Krejčíka).
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek pátý, *Čas* 8, 1894, č. 50, 15. 12., s. 790–792 (šifra J. H.).
- Herben, Jan: Pan Jaroslav Vrchlický [...], *Čas* 8, 1894, č. 50, 15. 12., s. 792.
- „Ideální“ literáti, *Česká stráž* 5, 1894, č. 50, 15. 12., s. 1 (podepsáno Tecumseh).
- Roháček, František: Naše pošta a jiné zprávy, *Niva* 5, 1894/95, č. 5, 16. 12. 1894, s. 80 (nepodepsáno).
- Procházka, Arnošt: Kapitola z patologie českého života dnešku: „K našim posledním bojům literárním“ a „Literární revoluce“, *Literární listy* 16, 1894/95, č. 2, 16. 12. 1894, s. 27–33 → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1912, s. 5–23, s tit. Spolek proti mladým. Hálek a literární revoluce).
- K našim poměrům literárním, *Vlast* 11, 1894/95, č. 3, prosinec, s. 280–281 (nepodepsáno).
- Machar, J. S.: Drobtý z literární revoluce, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 138–143 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 99–112, s tit. Epilog).
- Herrmann, Ignát: Na adresu ctěné redakce Času, *Švanda dudák* 13, sv. 2, 1894, č. 12, prosinec, s. 266–268.
- Vorel, Jan: Moderna jinde a u nás, *Radikální listy* 1, 1894, č. 23, 20. 12., s. 5.
- Masaryk, T. G. Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 3, 20. 12. 1894, s. 265–272 (podepsáno Sursum!) → *Naše doba. Spisy TGM, sv. 22*, ed. Jiří Flaišman (Praha: ÚTGM – MÚA, 2017, s. 407–413)
- Kvapil, Jaroslav: Prostibolo duše. Básně Arnošta Procházky, *Národní listy* 34, 1894, č. 352, 21. 12., s. 9.
- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek šestý, *Čas* 8, 1894, č. 51, 22. 12., s. 804–807 (nepodepsáno, závěrečná část Slovo panu Jarosl. Vrchlickému! podepsána Jan Herben).
- Machar, J. S.: Pan Ferd. Schulz [...], *Čas* 8, 1894, č. 51, 22. 12., s. 804–805, nepodepsáno → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 87–91, s tit. Opět Ferd. Schulz).
- Prostibolo duše, *Čech* 26, 1894, č. 293, 24. 12., s. [4] (nepodepsáno).
- Kvapil, Jaroslav: Redakci klerikálního Čecha. (Zasláno), *Národní listy* 34, 1894, č. 356, 27. 12., s. 6.
- Krásnohorská, Eliška: Na adresu J. S. Machara, *Osvěta* 25, 1895, sv. 1, č. 1, leden [fakticky prosinec 1894], s. 99–100 → *Výbor z díla 2. Studie, kritiky a paměti*, ed. Zdeněk Pešat (Praha: SNKLHU, 1956, s. 167–168).
- Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 168–169 (nepodepsáno).
- Třebický, Jan: Kronika, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 3, prosinec 1894, s. 190–192 (šifra T.).
- Machar, J. S.: Slečně Krásnohorské, *Čas* 8, 1894, č. 52, 29. 12., s. 821–822 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 91–96).

- Herben, Jan: Literární revoluce proti literárnímu jezovítství. Článek sedmý, *Čas* 8, 1894, č. 52, 29. 12. 1894, s. 822–824 (nepodepsáno).
- Šimáček, M. A.: Noční violy. Básně Antonína Klášterského, *Světazor* 29, 1894/95, č. 8, 4. 1. 1895, s. 94–95 (šifra M. A. Š.).
- Šimáček, M. A. [?]: Spolek českých spisovatelů beletristů Máj [...], *Světazor* 29, 1894/95, č. 8, 4. 1. 1895, s. 95 (nepodepsáno).
- Karásek, Jiří: Sbor uvězněných titánů, *Moderní revue* 1, 1894/95, sv. 1, č. 4, 8. 1. 1895, s. 95–96 (nepodepsáno).
- Vrchlický, Jaroslav – Eduardu Albertovi, 10. 1. 1895, in: *Jaroslav Vrchlický – Eduard Albert. Vzájemná korespondence*, ed. Bohuslav Knoesl (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 114).
- Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 4, leden 1895, s. 378–382 (nepodepsáno).
- Krejčí, F. V.: Z ruchu literárního, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 4, leden 1895, s. 234–236 (šifra Kj.).
- Šalda, F. X.: Odpověď p. M. A. Šimáčkově, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 4, leden 1895, s. 236–240 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 335–339).
- Masaryk, T. G. – Machar, J. S. – Krejčí, F. V.: Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 4, 20. 1. 1895, s. 364–368 (podepsáno Sursum!).
- Škrdle, Tomáš: Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 5, únor 1895, s. 479–483 (nepodepsáno).
- Masaryk, T. G. – Machar, J. S. – Krejčí, F. V.: Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 5, 20. 2. 1895, s. 449–457 (podepsáno Sursum!, Masaryk na s. 451–454).
- Škrdle, Tomáš: Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 6, březen 1895, s. 575 (nepodepsáno) [obsahuje též dopis Jiřího Karáska s opravou a souhlasné vyjádření autorovo].
- Masaryk, T. G. – Machar, J. S. – Krejčí, F. V.: Rozhledy časopisecké, *Naše doba* 2, 1894/95, č. 6, 20. 3. 1895, s. 548–556 (podepsáno Sursum, Masaryk na s. 552–553 a 556).
- Literární revoluce, *Vlast* 11, 1894/95, č. 7 a 8, duben a květen 1895, s. 669–671 a 764–767 (nepodepsáno).

Naše „krize modernová“. Česká moderna a Šalda v korespondenci Machar – Masaryk. 1894–1895

[← s. 157–193]

- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 19. 6. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 112–114.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 24. 6. a 12. 8. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 114–117 a 121–124.
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 17. 9. 1894 (LA PNP, f. J. S. Machar).

- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 20. 9. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 133–134.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. 10. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 142–143.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 30. 9. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 140–142.
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 1. 10. 1894 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. 10. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 142–143.
- Machar, J. S.: Vítězslav Hálek, *Naše doba 2*, 1894/95, č. 1, 20. 10. 1894, s. 3–15 → J. S. M., *Knihy fejetonů. První (1888–1896)* (Praha: Čas, 1901, s. 26–47).
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 20. 10. 1894 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 30. 10. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 163–164.
- Vrchlický, Jaroslav: K našim posledním bojům literárním, *Hlas národa 9*, 1894, č. 306, 4. 11., příl. Nedělní listy, s. [1] → *Lumír 23*, 1894/95, č. 5, 10. 11. 1894, s. 58–60.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 4. a 5. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 167–169 a 169–171.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 8. a 9. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 172–174 a 175–176.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 10. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 176–178.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 18. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 185–186.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 20. 11. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 186–188.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 26. 11. a 9. 12. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 192–193 a 200–201.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 15. 12. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 203–204.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 23. 12. 1894, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 209–211.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 10. 4. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 252–253.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 14. 4. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 255–256.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 15. 4. a 17. 5. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 257–259 a 269–270.
- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 22. 5. a 4. 6. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 92.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 18. 6. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 286–288.

- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 20. 6. a 13. 7. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 71–72.
- Masaryk, T. G.: *Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových* (Praha: Čas, 1895 [červen]) → *Masaryk 2000*, s. 171–309.
- Šalda, F. X.: Těžká kniha. T. G. Masaryk: O naší nynější krizi, *Rozhledy* 4, 1894/95, č. 11, srpen 1895, s. 641–650 → *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 267–301).
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 8. a 15. 8. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 303–304 a 304–306.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 15.–16. a 30. 8. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 306–309 a 316–318.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 3. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 317–319.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. a 12. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 319–321 a 325–327.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 15. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 327–329.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 15., 17. a 19. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 329–332, 332–334 a 334–337.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 21. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 337–339.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 25. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 339–340.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 26. 9. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 340–342.
- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 28. 9. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 72.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 1. 10. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 342–344.
- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 3. 10. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 72.
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 7. 10. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 92.
- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 14. 10. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 72–73.
- Svobodová, Růžena – F. X. Šaldovi, b. d. [1895] (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 86–90.
- Šalda, F. X. – Růženě Svobodové, říjen 1895 (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 91.
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 22. 10. 1895 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 73
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 22. 10. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 354–355.

- Česká moderna, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 1–4 (podepsáni F. V. Krejčí, F. X. Šalda, Jan Třebický, Otokar Březina, J. S. Machar, Vilém Mrštík, Antonín Sova, J. K. Šlejhar, Václav Choc, K. [spr. Eduard] Koerner, Josef Pelcl a František Soukup) → F. X. Š., *KP 2. 1894–1895*, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1950, s. 380–381).
- Pelcl, Josef: Ke kritice Naší nynější krize, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 1, 25. 10. 1895, s. 10–15, č. 2, 25. 11., s. 95–100.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 25. a 26. 10. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 356–357 a 357–359.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 28. 10. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 359–360.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 30. 10. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 361–364.
- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, b. d. [asi konec října 1895] (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 79–80.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 1. 11. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 364–366.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 3. a 6. 11. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 367–368 a 369.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 8. 11. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 369–371.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 10. 11. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 371–374.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 12. 11. a 4. 12. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 374–375 a 380–381.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 28. 12. 1895, in: *Korespondence Masaryk – Machar 2017*, s. 385–387.
- Svobodová, Růžena – F. X. Šaldovi, asi prosinec–leden 1895 (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 112.
- Machar, J. S.: *Boží bojovníci. Vlastenecká historie z 15. století* (Praha: J. Stolař, 1896; podepsáno Č. Folklor s datací 2215).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 9. 1. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Šalda, F. X. – Růženě Svobodové, 21. 1. 1895 (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 142–143.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 5. 3. 1896 (LA PNP, f. T. G. Masaryk).
- Masaryk, T. G. – Karlu Kramářovi, 8. 3. 1896, in: *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, ed. Jan Bílek – Helena Kokešová – Vlasta Quagliatová – Lucie Swierczeková (Praha: MÚA, 2005, s. 271).
- Almanach secese*, red. S. K. Neumann (Praha: S. K. Neumann, [březen] 1896).
- Třebický, Jan: Kronika, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 6, duben 1896, s. 409–410 (šifra T.).
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 5. 4. 1896 (LA PNP, f. T. G. Masaryk).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 5. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 6. a 10. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 78–79 a 80–81.

- Krejčí, F. V. – J. S. Macharovi, 16. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 81–82.
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 16. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 82–83.
- Šalda, F. X. – Růženě Svobodové, 16. 4. 1895 (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Svobodová 1969*, s. 120–121.
- Machar, J. S. – Sova, Antonín – Šalda, F. X. – Mrštík, Vilém: Zasláno, *Čas* 10, 1896, č. 16, 18. 4., s. 254.
- Pelcl, Josef – J. S. Macharovi, 22. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Vojáček 2000*, s. 94 a 83.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 25. 4. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 28. 4. a 1. 5. 1896 (LA PNP, f. T. G. Masaryk).
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 6. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 87–89.
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 8. 5. 1896 (LA PNP, f. T. G. Masaryk).
- Pelcl, Josef – Třebický, Jan – Krejčí, F. V. – Soukup, František: Zasláno, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 7, květen 1896, s. 481.
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 12. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 89–90.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 13., 16., 18. a 20. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Machar, J. S. – F. X. Šaldovi, 22. 5. 1896 (LA PNP, f. F. X. Šalda), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 93.
- Šalda, F. X. – J. S. Macharovi, 22. 5. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar), in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 91–92.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 2. 6. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Machar, J. S. – T. G. Masarykovi, 10. 6. 1896 (LA PNP, f. T. G. Masaryk).
- Mrštík, Vilém: Zasláno, *Rozhledy* 5, 1895/96, č. 8, červen 1896, s. 550.
- Masaryk, T. G. – J. S. Macharovi, 6. a 12. 8., 28. 9., 4. a 13. 10. a 5. 11. 1896 (LA PNP, f. J. S. Machar).
- Vrchlický v dopisech*, ed. Albert Pražák (Praha: ČS, 1955).

Masaryk lidem „jen trochu myslícím“. Každodennost a hilsneriáda. 1899–1901

[← s. 194–220]

- Masaryk, T. G.: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození* (Praha: Čas, 1895) → *Masaryk 2000*, s. 11–169.
- Masaryk, T. G.: K I. máji 1898, *Naše doba* 5, 1897/1898, č. 8, 20. 5. 1898, s. 728–729 (šifra M.) → *Masaryk 2019*, s. 96–98.
- Masaryk, T. G.: Jak pracovat? Přednášky z roku 1898, *Hlas* (Skalica) 1, 1898/99, č. 4–6, 11 a 12, 1. 10. 1898 – 1. 6. 1899, s. 103–112, 137–140, 171–174, 326–332, 362–365; 2, 1899/1900, č. 1, 1. 8. 1899, s. 6–18; knižně: *Jak*

- pracovat? Přednášky z roku 1898*, ed. V. K. Škrach (Praha: Čin, 1926) → *Masaryk 2019*, s. 147–181.
- Masaryk, T. G.: Vývoj evropské společnosti v 19. století. (Výtah z přednášky prof. dr. T. G. Masaryka konané v lidových kurzech učitelských), *Česká stráž* 10, 1899, č. 15, 12. 4., s. 1–3, č. 16, 19. 4., s. 1–4, č. 17, 26. 4., s. 1–4, č. 18, 3. 5., s. 1–4, č. 19, 10. 5., s. 1–5, č. 21, 24. 5., s. 1–4 → *Masaryk 2019*, s. 248–315.
- Masaryk, T. G.: Polenská vražda, *Čas* 13, 1899, č. 39, 23. 9., s. 619 (nepodepsáno) → *Masaryk 2019*, s. 390–391.
- Masaryk, T. G.: Professor Masaryk über den czechischen Antisemitismus, *Neue Freie Presse* (Wien) 36, 1899c, č. 12609, 29. 9., s. 2 → (česky) in: Doležal, Jaromír: *Masarykova cesta životem II* (Brno: Polygrafie, 1921, s. 69–70) → *Masaryk 2019*, s. 392–393.
- Pan prof. T. G. Masaryk sepsal a nákladem orgánu realistické frakce pod titulem [...], *Národní listy* 39, 1899, č. 310, 8. 11., Příloha, s. [1] (nepodepsáno).
- Masaryk, T. G. – Heinrichu Kannerovi, 10. 11. 1899 (Archiv ÚTGM, f. TGM, odd. 29 a f. 47).
- Masaryk, T. G.: České veřejnosti, *Čas* 13, 1899, č. 46, 11. 11., s. 728–729 → V záležitosti aféry polenské vydal nedávno prof. Masaryk [...], *Právo lidu* 8, 1899, č. 314, 13. 11., s. [2] (s red. úvodem) → *Masaryk 2019*, s. 413–414.
- Masaryk, T. G.: *Nutnost revidovati proces polenský. Dokazuje prof. T. G. Masaryk* (Král. Vinohrady: Čas, 1899; konfiskováno 6. 11., po interpelaci poslance Kronawettera ad. /9. 11./ 2. vyd.: tamtéž 1899, s dovětkem interpelujících poslanců; 3. a 4. vyd.: tamtéž 1899; zvl. otisk: *Die Nothwendigkeit der Revision des Polnaer Processes*, Wien: Die Zeit, 1899) → *Masaryk 2019*, s. 417–434.
- Fejeton. „Abzúg Masaryk!“, *Radikální listy* 6, 1899, č. 130, 14. 11., s. [1–2] (nepodepsáno) → *Katolické listy* 3, 15. 11. 1899 (s tit. Český Zola).
- Demonstrace proti prof. Masarykovi na univerzitě, *Národní listy* 39, 1899, č. 319, 17. 11., s. [3] (nepodepsáno).
- Soukup, František: Klerikální reakce na obzoru, *Právo lidu* 8, 1899, č. 318, 17. 11., s. [1–2] (podepsáno Dr. Soukup).
- Masaryk, T. G.: Klerikálně-antisemitské demonstrace [...], *Čas* 13, 1899, č. 47, 18. 11., s. 744 → *Masaryk 2019*, s. 437.
- Studentské demonstrace, *Čas* 13, 1899, č. 47, 18. 11., s. 746–747 (nepodepsáno, Jan Herben?) → *Masaryk 2019*, s. 438–440.
- Demonstrace proti prof. Masarykovi, *Ohlas doby* (Kolín) 1, 1899, č. 21, 18. 11. (nepodepsáno).
- Demonstrace proti prof. Masarykovi [...], *Radikální listy* 6, 1899, č. 132, 18. 11., č. 132, s. [2] (nepodepsáno).
- Studentské demonstrace proti prof. Masarykovi neustávají [...], *Samostatnost* 3, 1899, č. 92, 18. 11., s. 460 (nepodepsáno).

- Masaryk, T. G.: Der Aberglaube des Ritualmordes im Lichte des Polnaer Prozesses, *Die Zeit* (Wien), sv. 21, 1899, č. 268, 18. 11., s. 97–99 → (Logická konstrukce viny obžalovaného, „rozšířeno“) T. G. M., *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900, s. 64–76) → *Masaryk 2019*, s. 703–711.
- Obstrukce v posluchárně, *Hlas národa* 14, 1899, příl. Pražský kurýr, 19. 11. (nepodepsáno).
- Osvědčení, *Studentský sborník* 5, 1899, č. 3, listopad, s. 37 (nepodepsáno) → *Masaryk 2019*, s. 444.
- Masaryk, T. G.: Ještě slovo o těch demonstracích, *Studentský sborník* 5, 1899, č. 3, listopad, s. 38–40 → *Čas* 13, 1899, č. 48, 25. 11., s. 754–755 → *Masaryk 2019*, s. 442–444.
- Baxa, Karel: (Zasláno). O revizi procesu polenského, *Radikální listy* 6, 1899, č. 133, 21. 11., s. [5] (podepsáno JUDr. Baxa; konfiskováno) → tamtéž, č. 136, 28. 11., s. [1–2] (s tit. V záležitosti polenské vraždy; jako součást interpelace poslance Březnovského na říšské radě).
- Dr. Masaryk a dr. Pattai, *Národní listy* 39, 1899, č. 331, 29. 11., s. 2 (nepodepsáno).
- Včerejším dnem byly skončeny demonstrace [...], *Radikální listy* 6, 1899, č. 137, 30. 11., s. [2] (nepodepsáno).
- Masaryk, T. G. – Isidoru Singerovi, 30. 11. 1899 (Archiv ÚTGM, f. TGM, odd. 29 a f. 47).
- Masaryk, T. G.: Sebeobžaloba pánů polenských přísežných znalců. Odpověď na „Odpověď“ pánů drů Prokeše a Michálka v Rad. listech ze dne 5. prosince 1899, *Čas* 13, 1899, č. 51, 16. 12., s. 801–805 → (s doplňky jako 1. kapitola) T. G. M., *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900, s. 9–22) → *Masaryk 2019*, s. 671–679.
- Masaryk, T. G.: Hospodářský a sociální význam vzdělání, in: *Učitel a škola ve službách lidu. Snahy a nároky českého učitelstva* (Karlín: Ústřední spolek jednot učitelských v Království českém, 1900, s. 3–9, nepodepsáno) → *Masaryk 2019*, s. 857–862.
- Masaryk, T. G.: Ueber den Zionismus, in: *Zionisten und Christen. Ein Beitrag zur Erkenntnis des Zionismus*, usp. Emil Kronberger (Leipzig: M. W. Kaufmann, 1900, s. 84–85, podepsáno „Von Prof. T. A. [sic] Masaryk /Prag/“) → (O sionismu) *Masaryk 2019*, s. 589.
- Masaryk, T. G.: Rozumí se o Polné, *Čas* 14, 1900, č. 7, 13. 1., s. 2–5 (šifra T. G. M.) → (část upr. jako II. kapitola) T. G. M., *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900, s. 23–26) → *Masaryk 2019*, s. 679–681.
- Masaryk, T. G. – Heinrichu Kannerovi, 17. 1. 1900 (Archiv ÚTGM, f. TGM, odd. 29 a f. 47).
- K zesurovělosti klerikálního tisku, *Právo lidu* 9, 1900, č. 18, 19. 1., s. [5] (nepodepsáno).

- Masaryk, T. G.: Zur Motivation des Polnaer Verbrechens, *Die Zeit* (Wien), sv. 22, 1900, č. 278, 27. 1., s. 51–53 → (K psychologické motivaci zločinu polenského) T. G. M., *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900, s. 53–63) → *Masaryk 2019*, s. 697–703.
- Masaryk, T. G.: *Význam procesu polenského pro pověru rituální* (nákladem dr. J. Herbena v Praze, komisí H. S. Hermanna v Berlíně, 1900; původní české znění zkonfiskováno, upravený a doplněný text zveřejněn v knižní podobě po interpelaci, tj. po 23. 2.; německy: *Die Bedeutung des Polnaer Verbrechens für den Ritual-Aberglauben*, Berlin: Druck und Verlag von H. S. Hermann, 1900) → *Masaryk 2019*, s. 669–718.
- Ze soudní síně. Nutnost revidovati proces polenský. (Před čtyřčlenným senátem 13. února), *Čas* 14, 1900, č. 21, 15. 2., s. 5–8 (autor referátu nepodepsán) → *Masaryk 2019*, s. 618–632.
- Masaryk, T. G.: O pověře rituální, *Naše doba* 7, 1899/1900, č. 5, 20. 2. 1900, s. 321–335, č. 7, 20. 4. 1900, s. 481–491, č. 8, 20. 5. 1900, s. 579–589 → *Masaryk 2019*, s. 635–662.
- Masaryk, T. G.: Das Wesen und die Entstehung des Ritualaberglaubens, *Die Zeit* (Wien), sv. 22, 1900, č. 286, 24. 3., s. 179–181 → *Jüdisches Volksblatt* (Breslau) 6, 1900, č. 14, 6. 4., s. 131–132, č. 15/16, 13. 4., s. 142–143 → (Podstata a vznik rituální pověry) → *Masaryk 2019*, s. 746–751.
- Lidová schůze ve Svojanově, *Čas* 14, 1900, č. 83, 15. 7., s. 2–4 (šifra P.) → *Masaryk 2019*, s. 851–854.
- Hilsneromanie Času, *Radikální listy* 7, 1900, č. 215, 5. 8., s. [3] (nepodepsáno).
- Masaryk, T. G.: K obnovenému procesu polenskému, *Čas* 14, 1900, č. 25 (140), 24. 10., s. 1 (šifra M.) → (po konfiskaci části) *Čas* 14, 1900, č. 26 (141), 25. 10., s. 1 → *Masaryk 2019*, s. 934–935.
- Masaryk, T. G.: Proces polenský. Před porotou píseckou, *Čas* 14, 1900, č. 27–26, 26. 10. – 14. 11., s. 10, 5–6, 3 a 7, 7, 6–7, 5–6, 6, 6, 4 (nepodepsáno) → *Masaryk 2019*, s. 938–949.
- Masaryk, T. G.: Zweiter Bericht über die Revision des Polnaer Processes, *Die Zeit* (Wien), sv. 25, 1900, č. 320, 17. 11., s. 99–100 → (Druhá zpráva o revizi polenského procesu) *Masaryk 2019*, s. 954–955.
- Bouřlivá schůze v Brně, *Národní listy* 40, 1900, č. 359, 30. 12., s. 5 (šifra n.).
- The Polna Murder. Interview with Professor Masaryk. (By a Correspondent), *The Jewish Chronicle* (London), č. 1674 (New Series), 3. 5. 1901, s. 13 → (Polenská vražda. Interview s profesorem Masarykem) → *Masaryk 2019*, s. 972–974.
- Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní* (Praha: Čas, 1901) → T. G. M., *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903. Spisy TGM*, sv. 25, ed. Michal Kosák (Praha: ÚTGM – MÚA, 2011, s. 38–70).
- Masaryk, T. G.: Náš pan Fixl, *Besedy Času* 16, 1911, č. 8, 24. 2., s. 59–60 (šifra T. G.) → (spolu s povídkou Psychologie na ulici) T. G. M., *Dvě povídky* (Praha: Milena Herbenová, 1930, s. 15–20) → *Masaryk 2019*, s. 1059–1060.

- Masaryk, T. G.: Prof. Masaryk o rituální pověře, *Čas* 27, 1913, č. 324, 25. 11., s. 4, č. 325, 26. 11., s. 3–4, č. 329, 30. 11., s. 2–3 (nepodepsáno) → T. G. M.: *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911–1914. Spisy TGM, sv. 28*, ed. Jana Malínská (Praha: ÚTGM – MÚA, 2011, s. 370–375).
- Neumann, S. K.: Žižkov čp. 45. Vzpomínky toliko lyrické, *Literární rozhledy*, 12, 1927/28, č. 5–7 a 9–10, 23. 2. –30. 8. 1928, s. 202–203, 222–223, 244–245, 284–285, 303–305 → S. K. N., *Vzpomínky 1* (Praha: Fr. Borový, 1931, s. 73–100).
- Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem* (Praha: Fr. Borový, 1936) → *Hovory s T. G. Masarykem. Spisy TGM, sv. 37*, ed. Jiří Opelík (Praha: ÚTGM – MÚA, 2013).

Polemika – spojení a odloučení: K charakteristice literární generace devadesátých let. 1900

[← s. 221–242]

- Hladík, Václav: (Zasláno), *Národní listy* 38, 1898, č. 129, 10. 5., s. 5.
- Šalda, F. X.: O umění, poezii, socialismu, charakternosti, inteligenci i radikalismu v uvozovkách i bez nich, chlebařství a histrionství i jiných ještě věcech božských, lidských a ďábelských. Redakci Radikálních listů a p. Václavu Hladíkovi za rámeček od F. X. Šaldy, *Čas* 12, 1898, č. 20, 14. 5., s. 310–312 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 182–186).
- Procházka, Arnošt: Mrtvý bude psáti o živých [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 1, 16. 3., s. 10–11 (podepsáno MORTUUS) → A. P., *Polemiky* (Praha: Kamilla Neumannová, 1913, s. 42–46, upr. a s tit. Mortuus o mladé generaci z konce století).
- Neumann, S. K.: Panu Otakaru Theerovi. (Od redakce), *Nový kult* 3, 1900, č. 2, 30. 3., s. 13–14 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 263–264).
- Šalda, F. X.: Staré modly nově natřené. Několik poznámek k 1. číslu p. Neumannova Nového kultu, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 237–238 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 291–293).
- Šalda, F. X. – Sezima, Karel – Šimek, Otokar – Theer, Otokar – Veltruský, Ladislav – z Wojkowicz, Jan: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 239–240 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 294).
- Březina, Otokar: Oceňuji plně [...], *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 240 („K hořejšímu prohlášení došel tento list“).
- Novák, Arne: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 20, 1. 4. 1900, s. 240.

- Karásek, Jiří: Invektivy, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 7, 8. 4. 1900, s. 232–234.
- Theer, Otakar: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 21, 10. 4. 1900, 2. s. obálky.
- Neumann, S. K.: Nová kampaň? I. Kousek historie, II. Odpověď p. F. X. Šaldovi, III. Odpověď literárnímu penzionátu, *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 8–10 → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 264–268).
- Procházka, Arnošt: Z Lumíra zní třesk zbraní a krunýřů [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 12–14 (podepsáno MORTUUS).
- Neumann, S. K.: (Z epepeje lidské hlouposti), *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 15–16 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 272–274).
- Neumann, S. K.: Pan Otakar Theer poslal redaktorovi tohoto listu svoje dva svědky, *Nový kult* 3, 1900, č. 3, 13. 4., s. 16 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 13. 4. 1900, in: *Macek 1964*, s. 239–242.
- Šalda, F. X.: Z dopuštění osudu – individualisté. Spojená odpověď zapsanému společenstvu Mod. revue a N. kultu, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 262–264 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 295–300).
- Šalda, F. X.: Poznámky ke grandiózní logice M. revue a N. kultu, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 264 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 301–302).
- Novák, Arne: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 22, 20. 4. 1900, s. 264.
- Pelant, Karel: Poslední literární aféra, *Akademie* 4, 1899/1900, č. 7, duben 1900, s. 252–254.
- Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi [...], *Nový kult* 3, 1900, č. 4, 28. 4., s. 13–14 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 268).
- Theer, Otakar: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 23, 1. 5. 1900, 2. s. obálky.
- Dyk, Viktor: Náš chlebiček je suchý arci [...], *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 8, 8. 5. 1900, s. 250 (nepodepsáno).
- Karásek, Jiří: Příspěvky k psychologii kritického augurství, *Moderní revue*, 6, 1899/1900, sv. 11, č. 8, 8. 5. 1900, s. 251–260.
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 8. 5. 1900, in: *Macek 1964*, s. 15–16.
- Sezima, Karel: Glosy ke kritice a estetice oněch bouřlivých let devadesátých, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 24, 10. 5. 1900, s. 286–288.
- Šalda, F. X.: Pitvornou hanswuřtiádu o našem literárním boji [...], *Lumír* 28, 1899/1900, č. 24, 10. 5. 1900, s. 288 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 302–303).

- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 15. a 22. 5. 1900, in: *Macek 1964*, s. 259–261 a 261–262.
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 2. a 6. 6. 1900, in *Macek 1964*, s. 18–19.
- Karásek, Jiří: Sumární exekuce, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 9, 8. 6. 1900, s. 291–292.
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 10. 6. 1900, in: *Macek 1964*, s. 263–264.
- Šalda, F. X.: Karáskovština čili soustavné lhaní a podezírání, *Lumír* 28, 1899/1900, nestr. příloha Volná tribuna ke třem květnovým číslům → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 303–316).
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 14. 6. 1900, in *Macek 1964*, s. 20–22.
- Neumann, S. K.: Risum teneatis, amici čili Souboj jest jedno z nejkrásnějších rozpětí naší bytosti, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 1, 15. 6. 1900, s. 22–26 → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 268–271).
- Neumann, S. K.: Z epopeje lidské hlouposti 2, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 1, 15. 6. 1900, s. 31 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1. 1893–1903*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 277–278).
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 18. 6. 1900, in *Macek 1964*, s. 266–267.
- Šalda, F. X.: Příspěvek k aristokratismu Karáska-Nobilissima, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 28, 20. 6. 1900, s. 336 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 316–317).
- Novák, Arne: Zasláno, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 28, 20. 6. 1900, obálka.
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 26. 6. 1900, in *Macek 1964*, s. 22–23.
- Šalda, F. X. – Otokaru Šimkovi, 26. 6. 1900, in *Macek 1969a*, s. 170–171.
- Šalda, F. X.: Z epopeje lidské surovosti, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7. 1900, s. 348 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 317).
- Sezima, Karel: Dodatkem ke Glosám z 24. čísla [...], *Lumír* 28, 1899/1900, č. 29, 1. 7., s. 348.
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 3. 7. 1900, in: *Macek 1964*, s. 268–269.
- Karásek, Jiří: A ještě tedy rub šaldoviny, *Moderní revue* 6, 1899/1900, sv. 11, č. 10/11, 8. 7. 1900, s. 326–332.
- Neumann, S. K.: Panu F. X. Šaldovi, *Nový kult* 4, 1900/01, č. 2, 15. 7. 1900, s. 64 (nepodepsáno) → S. K. N., *Stati a projevy 1*, ed. Zina Trochová (Praha: SNKLU, 1964, s. 271–272).
- Sezima, Karel: Psychologický žánr. (Kritické poznámky ke klasifikaci literatury – dle sujetů), *Lumír* 28, 1899/1900, č. 31, 20. 7. 1900, s. 371–372.
- Literární vojna, *Vlast* 16, č. 10, červenec 1900, s. 977–978 (šifra L+n).
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 24. 7. 1900, in: *Macek 1964*, s. 271–274.
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 30. 7. 1900, in: *Macek 1964*, s. 24–25.
- Hladík, Václav: (Volná tribuna), *Lumír* 28, 1899/1900, č. 32, 1. 8. 1900, obálka.
- Velmi ostrým bojem utkali se naši „mladí“ [...], *Hlídky* 17, 1900, č. 8, srpen 1900, s. 549 (nepodepsáno, Pavel Vychodil?).

- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 15. 8. 1900, in: *Macek 1964*, s. 26.
- Šalda, F. X.: Jak se nepolemizuje. Pedagogická lekce věnovaná Jiřímu Karáskovi ze staré náklonnosti někdejšímu jeho učitelem, *Lumír* 28, 1899/1900, č. 34 a 35, 20. 8. a 1. 9. 1900, s. 407–408 a 418–419 → *KP 4. 1898–1900*, ed. Rudolf Havel (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 318–324).
- Šalda, F. X. – Karlu Sezimovi, 23. 8. 1900, in: *Macek 1964*, s. 276–277.
- Karásek, Jiří: Volná tribuna čili volné, nezávazné rozhovory s F. X. Šaldou, *Moderní revue*, sv. 11, č. 12, 8. 9. 1900, s. 357–358.
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 12. 9. 1900, in: *Macek 1964*, s. 27–30.
- Theer, Otakar: K psychologii nejmladších, *Lumír* 29, 1900/01, č. 27, 5. 4. 1901, s. 327–328.
- Krejčí, F. V.: Deset let mladé literatury, *Rozhledy* 12, 1901/02, č. 1–6, 5. 9. – 9. 11. 1901, s. 5–9, 41–46, 74–78, 107–111, 136–139, 169–172; sep.: Praha: *Rozhledy*, [1901].
- Šalda, F. X. – Václavu Hladíkovi, 25. 9. 1901, in: *Macek 1964*, s. 33–34.
- Procházka, Arnošt: Generace, *Moderní revue* 9, 1902/03, sv. 14, č. 4, 8. 1. 1903, s. 161–165 (podepsáno Ludvík Horák) → A. P., *České kritiky* (Praha: Moderní revue, 1912, s. 5–9).
- Procházka, Arnošt: Na můj článek Generace [...], *Moderní revue* 9, 1902/03, sv. 14, č. 6, 8. 3. 1903, s. 277–278 (šifra L. H.).
- Mahen, Jiří: Umění a lid, *Moderní život* 2, 1903, č. 4, duben, s. 125–127 (podepsáno H. Lang).

Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy. 1905–1910

[← 243–257]

- Spisy Karla Hynka Máchy. Díl první*, ed. Karel Sabina (Praha: M. Mácha, 1845).
- Sabina, Karel: Úvod povahopisný, in: *Spisy Karla Hynka Máchy. Díl první*, ed. Karel Sabina (Praha: M. Mácha, 1845, s. V–CVIII).
- Spisy Karla Hynka Máchy 1, 2*, ed. F. L. Vorlíček (Praha: I. L. Kober, 1862).
- Arbes, Jakub: O významu Máchova Máje v literatuře české. K půlstoleté památce vydání Máchova Máje, *Světovzor* 20, 1886, č. 21, 30. 4., s. 325–327 → *Karel Hynek Mácha. Dílo Jakuba Arbesa 10*, ed. Karel Janský – Karel Polák (Praha: Melantrich, 1941, s. 15–24).
- Arbes, Jakub: Máchovo tajemství, *Rozhledy literární* 1, 1886/87, č. 1, květen 1886, s. 26–30 → *Karel Hynek Mácha. Dílo Jakuba Arbesa 10*, ed. Karel Janský – Karel Polák (Praha: Melantrich, 1941, s. 313–319).
- Arbes, Jakub: Máchův Máj. K půlstoletému jubileu vydání Máje, *Květy* 8, 1886, sv. 1, č. 5 a 6, květen–červen, s. 506–515 a 659–666, sv. 2, č. 7–11, červenec–listopad, s. 38–45, 199–205, 260–266, 410–416 a 506–522 → *Karel Hynek Mácha. Dílo Jakuba Arbesa 10*, ed. Karel Janský – Karel Polák (Praha: Melantrich, 1941, s. 327–384).

- Zdziechowski, Marian: *Karol Hynek Mácha i bajronizm czeski* (Krakow: Akademia Um., 1893) → *Karel Hynek Mácha a byronismus český*, přel. Jan Voborník (Jičín: vl. nákladem, 1895).
- Masaryk, T. G.: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození* (Praha: Čas, 1895) → *Masaryk 2000*, s. 11–169.
- Masaryk, T. G.: *Karel Havlíček* (Praha: Jan Laichter, 1896) → *Spisy TGM*, sv. 7, ed. Jana Svobodová (Praha: ÚTGM, 1996).
- Vlček, Jaroslav: Počátky byronismu v Čechách, *Světovzor* 30, 1895/96, č. 22 a 23, 10. a 17. 4. 1896, s. 259 a 270–271 → J. V., *Několik kapitol z dějin naší poezie* (Praha: Bursík a Kohout, 1898).
- Arbes, Jakub: Mácha, Karel Hynek, in: *Ottův slovník naučný. Šestnáctý díl* (Praha: J. Otto, 1900, s. 621–625, šifra A.).
- Flajšhans, Václav in: K. H. M., *Máj*, ed. Václav Flajšhans (Praha: Edvard Leschinger, 1905, s. I–XL).
- Kamper, Jaroslav: Karel Hynek Mácha, in: *Literatura česká devatenáctého století. Díl III, část 1. Od K. H. Máchy ke K. Havlíčkovi*, usp. Jaroslav Vlček (Praha: Jan Laichter, 1905, s. 1–35).
- Vodák, Jindřich: Karel Hynek Mácha, *Čas* 19, 1905, č. 152, 158 a 159, 4., 10. a 11. 6., s. 2–3, 2 a 3–4, (nepodepsáno) → J. V., *Karel Hynek Mácha. (Studie z roku 1905)* (Král. Vinohrady: Kamill Resler, 1936).
- Krejčí, F. V.: *Karel Hynek Mácha. Kniha o českém básníku* (Praha: Grosman a Svoboda, 1907).
- Novák, Arne: Karel Hynek Mácha, in: *Spisy Karla Hynka Máchy. Svazek II.*, ed. Jaroslav Vlček (Praha: Jan Laichter, 1907, s. VII–XLVII).
- Šalda, F. X.: Sebrané spisy Karla Hynka Máchy. Dva svazky Laichterových Českých spisovatelů XIX. století [...], *Novina* 1, 1908, č. 8, 24. 4., s. 247–250 → *KP 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v ČS, 1953, s. 84–88).
- Mácha, K. H.: *Máj. Prémie Spolku Máje na rok 1911 vydaná v jubilejním roce stých narozenin Karla Hynka Máchy*, ed. František Sekanina (Praha 1910).
- Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*, usp. Karel Rožek (Praha: F. Topič, 1910).
- Krejčí, F. V.: Mácha jako básník lásky, in *Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*, usp. Karel Rožek (Praha: F. Topič, 1910, s. 5–21).
- Marten, Miloš: *In memoriam Karla Hynka Máchy* (Praha: Moderní revue, 1910) → M. M., *Akord. Mácha/Zeyer/Březina* (Praha: B. Kočí, 1916, s. 6–18).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Dílo Karla Hynka Máchy [...], *Dílo* 8, 1910, č. 4 (Památce K. H. Máchy), s. 87–89.
- Procházka, Arnošt: Ironický osud. Divagace k jubileu Máchovu, *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, č. 2, 8. 11. 1910, s. 107–112 → A. P., *Meditace* (Praha: Kamilla Neumannová, 1912, s. 123–132).
- Šalda, F. X.: Karel Hynek Mácha a jeho dědictví, *Novina* 4, 1910/11, č. 1, listopad 1910, s. 12–15 → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1955, s. 50–53).

- Mahen, Jiří: Urputný duch, *Lidové noviny* 18, 1910, č. 316, 17. 11., s. 2.
- Mahen, Jiří: Máchova krajina, *Lidové noviny* 18, 1910, č. 319, 20. 11., s. 1–2.
- Mahen, Jiří: *Máchova poezie a její význam* (Přerov: J. Strojil, 1910, podepsáno H. Lang) → *Máchova poezie*, ed. Bohumil Mathesius (Praha: Kruh krásné knihy, 1941).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: In memoriam Karla Hynka Máchy, studie Miloše Martena, kritické poznámky, *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, 1910/11, č. 4, 8. 1. 1911, s. 179–182.
- Šalda, F. X.: Karel Hynek Mácha a jeho dědictví, in: F. X. Š., *Duše a dílo. Podobizny a medailony* (Praha: Česká grafická unie, 1913, s. 41–98) → *Soubor díla F. X. Šaldy*, sv. 2, ed. Felix Vodička (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1947).
- Šalda, F. X.: *Mácha snivec i buřič* (Praha: Melantrich, 1936) → F. X. Š., *Z období Zápisníku II*, ed. Emanuel Macek (Praha: Odeon, 1988, s. 83–90).

Od polemiky k aféře. Tzv. aféra anonymních listů a její paměť. 1909–1914

[← s. 258–275]

- Krejčí, F. V. – Kvapil, Jaroslav – Machar, J. S. – Sova, Antonín – Šalda, F. X.: (Zasláno). Pročetli jsme poslední knížku veršů p. J. Holého [...], *Čas* 20, 1906, č. 55, 25. 2., s. 9–10 → *KP 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v ČS, 1953, s. 443).
- Holý, Josef: *Svatba v Adamovských lesích* (Brno: Píša, 1906).
- Juda, Karel: *Judův případ* (opr. vyd., Prostějov: Sdružení pokrokových lidí, b. d., 1906; pův. konfiskováno).
- Dostál-Lutinov, Karel: *Lutinov kontra Juda* (Prostějov: Jan Sajíc, 1906).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 7, 8. 4. 1907, s. 332–334.
- Šalda, F. X.: Růžena Svobodová, *Čechische Revue* 1, 1906/07, č. 9, červen 1907, s. 856–861 → *Duše a dílo* (Praha: Česká grafická unie, 1913, s. 231–241).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Poznámka k referátu, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 10/11, 8. 7. 1907, s. 539.
- Šalda, F. X.: K poznámce p. Karáska ze Lvovic v poslední M. revui, *Volné směry* 11, 1907, č. 9/10, [asi srpen], s. 335–336 → *KP 6. 1905–1907*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, 1951, s. 258–260).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Pseudoestetismus. Část další, *Moderní revue* 13, 1906/07, sv. 19, č. 12, 8. 9. 1907, s. 582–584.
- Šalda, F. X.: *Moderní literatura česká. Podmínky historické a národní – Logika vývojová – Dnešní problémy a nebezpečí* (Praha: Grosman a Svoboda, 1909) → *Studie z české literatury. Soubor díla F. X. Šaldy 8*, ed. Rudolf Havel (Praha: ÚČL v ČS, 1961, s. 9–59).
- Anonym – Gustavu Schmoranzovi, 16. 2. 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- F. X. Šalda J. S. Macharovi, dopis z 15. 4. 1909, in: *Šalda – Macharovi 1969*, s. 156.

- Anonym – J. S. Macharovi (Času), 20. 7. 1909 (podepsáno Theodor Eichler, LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Anonym – Růženě Svobodové, b. d., asi červenec 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Anonym – Gustavu Schmoranzovi, 10. 8. 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Anonym – Gustavu Schmoranzovi, b. d., 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Anonym – Antonínu Sovovi, b. d., 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Sova, Antonín – F. X. Šaldovi, 1. 10. 1909, in: *Šalda – Sova 1967*, s. 61.
- Šalda, F. X. – Antonínu Sovovi, 6. 10. 1909, in: *Šalda – Sova 1967*, s. 63.
- Anonym – F. V. Krejčímu, b. d., asi listopad 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Šalda, F. X.: Dr. Miloslav Hýsek napsal o mé Moderní literatuře české [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 2, 26. 11. 1909, s. 64 (nepodepsáno) → *KP 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v ČS, 1953, s. 399–400).
- Anonym – F. X. Šaldovi, 1. 12. 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- F. X. Šalda: Má noticka o prof. Jar. Vlčkovi [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 3, 6. 12. 1909, s. 95–96 (nepodepsáno) → *KP 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v ČS, 1953, s. 400–401).
- Šalda, F. X.: Obraz mravů [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 3, 10. 12. 1909, s. 96 (nepodepsáno) → *KP 7. 1908–1909*, ed. Karel Dvořák (Praha: Společnost F. X. Šaldy v ČS, 1953, s. 435).
- Anonym – Jaroslavu Gollovi, 11. 12. 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Lauermannová-Mikschová, Anna: deník z [ledna] 1910, in: *Z deníků... 2014*, s. 259–262.
- Anonymní dopisy, *Právo lidu* 19, 1910, č. 11, 11. 1., s. 5 (nepodepsáno).
- Anonym – Růženě Svobodové, 15. a 18. 1. 1910 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Dyk, Viktor: Vedlejší možnost Fridolína Kocourka. Nejpodivnější z příhod detektiva Chřástala, *Lumír* 38, 1909/10, č. 4, 18. 1. 1910, s. 172–177.
- Dyk, Viktor: Anonymní dopisy, *Samostatnost* 14, 1910, č. 9 (1311), 20. 1., s. 43.
- Anonym – Růženě Svobodové, 23. 1. 1910 (LA PNP, f. F. X. Svoboda, podepsáno Kamil Wie[...]).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Zasláno, *Čas* 24, 1910, č. 25, 25. 1., s. 6.
- Také literární aféra, *Lidové noviny* 18, 1910, č. 26, 27. 1., s. 1 (nepodepsáno).
- Hanebné anonymní dopisy českým literátům, *Velká Praha* 1, 1910, č. 4, 12. 2., s. 3–4 (nepodepsáno, Petr Fingal?).
- Marten, Miloš: Aféra, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 6, 8. 3. 1910, s. 336–338.
- Svoboda, F. X. – Sova, Antonín – Kvapil, Jaroslav – Šalda, F. X. – Mašek, Karel: (Zasláno). Nejen my podepsaní [...], *Čas* 24, 1910, 16. 3., s. 9 → *Národní listy* 50, č. 75, 16. 3., s. 6; *Právo lidu* 19, č. 76, 17. 3., s. 9 aj. → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 69–70).
- Dyk, Viktor: Fejeton o mnohých věcech a vlastně o věci jediné, *Lumír* 38, 1909/10, č. 6, 18. 3. 1910, s. 281–283.
- Marten, Miloš: Zasláno, *Čas* 24, 1910, č. 79, 20. 3., s. 11.

- Výroba ostud, *Národní politika* 28, 1910, č. 81, 22. 3., s. 4–5 (nepodepsáno, Albín Bráf?).
- Aféra anonymních listů, *Právo lidu* 19, 1910, č. 83, 24. 3., Příloha, s. 1 (nepodepsáno).
- Výroba ostud, *Národní politika* 28, 1910, č. 84, 25. 3., s. 4 (nepodepsáno, Albín Bráf?).
- Šalda, F. X.: Aféra, *Novina* 3, 1909/10, č. 10, 25. 3. 1910, s. 320 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 71).
- Dyk, Viktor: Článek p. Martenův [...], *Lumír* 38, 1909/10, č. 7, 15. 4., s. 336.
- Šalda, F. X.: Umění a život, *Novina* 3, 1909/10, č. 14, 27. 5. 1910, s. 448 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 72).
- Anonymní dopisy, *Národní listy* 50, 1910, č. 147, 30. 5.
- Procházka, Arnošt: Vedlejší možnosti Noviny, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 9, 8. 6. 1910, s. 469–471.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Zasláno, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 9, 8. 6. 1910, s. 471–472.
- Šalda, F. X.: Ještě škandál s porotou Zeyerova fondu, *Novina* 3, 1909/10, č. 15, 10. 6. 1910, s. 479–480 (nepodepsáno) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 72–73).
- Dyk, Viktor: Aféra, *Samostatnost* 14, 1910, č. 66 (1368), 14. 6., s. 355.
- Herben, Jan: Aféry v literatuře (II), *Čas* 24, 1910, č. 172, 24. 6., s. 2–3 (šifra J. H.).
- Šalda, F. X.: Arnošt Procházka, muž nemožností [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 16, 24. 6. 1910, s. 512 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 73–74).
- Šalda, F. X.: Prohlášení. Jsem zmocněn [...], *Novina* 3, 1909/10, č. 16, 24. 6. 1910, s. 512 (šifra F. X. Š.) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 75).
- Herben, Jan: Aféra Karáskova, *Čas* 24, 1910, č. 174, 26. 6., s. 7 (šifra J. H.).
- Dyk, Viktor: O slabých chvílích p. J. H. čili O sviňáctví v písmě a malbě, *Samostatnost* 14, 1910, č. 72, 28. 6., s. 387–388.
- Hájíme prý p. Jiřího Karáska, *Čech* 35, 1910, č. 175, 28. 6., s. 4 (nepodepsáno).
- Literární aféra?, *Osvěta lidu* 15, 1910, č. 74, 30. 6., s. 2 (šifra A. K.).
- Bráf, Albín: (Zasláno), *Národní politika* 28, 1910, č. 181, 3. 7., s. 12 (též *Hlas národa* 24, 3. 7. 1910).
- Herben, Jan: Podal jsem v Čase 24. června veřejnosti zprávu [...], *Čas* 24, 1910, č. 183, 5. 7., s. 1 (šifra J. H.).
- Svoboda, F. X. – Sova, Antonín – Kvapil, Jaroslav – Šalda, F. X. – Mašek, Karel: (Zasláno). V aféře anonymních dopisů [...], *Právo lidu* 19, 1910, č. 183, 5. 7., Příloha, s. 1 (též *Národní listy* 50, 1910, č. 183, 5. 7., s. 7) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 76).

- Macek, Josef [?]: K aféře „Karásek“. (Z kruhů právnických), *Čas* 24, 1910, č. 183, 5. 7., s. 4 (šifra J. M.).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: *Anonymní dopisy čili Aféra „pěti spisovatelův“* (Praha: vl. nákladem, 1910, datováno 7. 7.).
- Procházka, Arnošt: Vedlejší možnosti Noviny II, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 10, 8. 7. 1910, s. 512.
- Dyk, Viktor: A bude konec horší počátku, *Samostatnost* 14, 1910, č. 78 (1380), 12. 7., s. 417–418.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Zasláno), *Samostatnost* 14, 1910, č. 79, 14. 7., s. 422.
- Kvapil, Jaroslav: (Zasláno), *Národní listy* 50, 1910, č. 196, 18. 7., s. 4.
- Dyk, Viktor: Poznámky, *Pokroková revue* 6, 1910, č. 10, červenec, s. 590.
- Šalda, F. X.: Karáskova brožura o anonymních listech, *Novina* 3, 1909/10, č. 18, 22. 7., s. 575–576 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 77–78).
- Dyk, Viktor: Aféra anonymních listů, *Samostatnost* 14, 1910, č. 84, 26. 7., s. 446.
- Neumann, S. K.: Dejte nám pokoj s aférami!, *Lidové noviny* 18, 1910, 3. 8., s. 1–2 (šifra N.) → S. K. N., *Stati a projevy* 3, ed. Milada Chlěbcová – Stanislava Mazáčková (Praha: Odeon 1968, s. 280–284).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Zasláno), *Národní listy* 50, 1910, č. 213, 4. 8.
- Mašek, Karel: (Zasláno), *Národní listy* 50, 1910, č. 214, 5. 8.
- Dyk, Viktor: Šedivý den, *Samostatnost* 14, 1910, č. 90 (1140), 9. 8., s. 475–476.
- Šalda, F. X.: Karásek jako porotce fondu Zeyerova, *Novina* 3, 1909/10, č. 19, 12. 8. 1910, s. 607–608 (nepodepsáno) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 74–75).
- Šalda, F. X.: Muž nemožností, Arnošt Procházka (II.), *Novina* 3, 1909/10, č. 19, 12. 8. 1910, s. 608 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 82).
- Dyk, Viktor: Co povídal pan inspektor?, *Samostatnost* 14, 1910, č. 95, 23. 8., s. 501–502.
- Šalda, F. X.: Aféra Karáskova, *Novina* 3, 1909/10, č. 20, 26. 8., s. 640 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 85–86).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Glosa k vedlejším možnostem F. X. Šaldy, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 11/12, 8. 9. 1910, s. 587–591.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Z časopisů, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 11/12, 8. 9. 1910, s. 591–594.
- Procházka, Arnošt: Hádanka, *Moderní revue* 16, 1909/10, sv. 22, č. 11/12, 8. 9. 1910, s. 594 (nepodepsáno).
- Šalda, F. X.: V. Dyk, *Novina* 3, 1909/10, č. 21, 9. 9. 1910, s. 672 (nepodepsáno) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 93).
- Dyk, Viktor: Aféra anonymních listů. F. X. Šalda, charakter, *Samostatnost* 14, 1910, č. 103 (1153), 13. 9., s. 547–548.

- Šalda, F. X.: Romance beze slov (věnovaná J. Karáskovi), *Novina* 3, 1909/10, č. 22, 23. 9. 1910, s. 704 (šifra F. X. Š.) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 95–96).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Z časopisů). *Novina* reaguje na naše Glosy k vedlejším možnostem F. X. Šaldy [...], *Moderní revue* 17, 1910/11, sv. 23, č. 1, 8. 10. 1910, s. 67–68.
- Šalda, F. X.: Romance beze slov II, *Novina* 3, 1909/10, č. 24, 28. 10. 1910, s. 767–768 (nepodepsáno) → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 96–97).
- Šalda, F. X.: Par nobile fratrum, *Novina* 4, 1910/11, č. 23, 13. 10. 1911, s. 735–736 → *KP 8. 1910–1911*, ed. Oldřich Králík – Miroslav Komárek – Jiří Opelík (Praha: ÚČL v ČS, 1956, s. 328–327).
- Procházka, Arnošt: Poznámky. F. X. Šalda, muž vedlejších možností [...], *Moderní revue* 18, 1911/12, sv. 24, č. 2, 8. 11. 1911, s. 104.
- Procházka, Arnošt: Poznámky. F. X. Šalda, muž vedlejších možností opětě [...], *Moderní revue* 18, 1911/12, sv. 24, č. 3, 8. 12. 1911, s. 152–154.
- Procházka, Arnošt: F. X. Šalda, muž vedlejších možností, poslal administraci *Moderní revue* [...], *Moderní revue* 18, 1911/12, sv. 24, č. 4, 8. 1. 1912, s. 209–210.
- Dyk, Viktor: Odpovědnost polemiky, *Lumír* 40, 1911/12, č. 4, 19. 1. 1912, s. 188–189.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Posvátné jaro, kritické glosy ke knize Růženy Svobodové, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 1, 8. 2., s. 22–29.
- Šalda, F. X.: Jiří Karásek ze Lvovic: Posvátné ohně, *Novina* 5, 1911/12, č. 7, 23. 2. 1912, s. 214–217 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 34–40).
- Kodíček, Josef [?]: Hranice kritiky, *Přehled* 10, 1911/12, č. 22, 23. 2. 1912, s. 394 (nepodepsáno).
- Kodíček, Josef [?]: Ještě o hranicích kritiky, *Přehled* 10, 1911/12, č. 24, 1. 3. 1912, s. 412–413 (nepodepsáno).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Meze kritického impresionismu, kritika kritiky, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3. 1912, s. 80–95.
- Šalda, F. X.: Hranice kritiky, *Novina* 5, 1911/12, č. 8, 8. 3. 1912, s. 255–256 (nepodepsáno) → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 91–92).
- Procházka, Arnošt: V básních, které tiskne F. X. Šalda v *Novině* [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 3, 8. 4., s. 162 (šifra A. P.).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Psychologická pitva charakteru Dra J. Herbena, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 4, 8. 5., s. 204–206.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Kapitola k problému původnosti a napodobení, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 5, 8. 6., s. 228–236.
- Lauermannová-Mikschová, Anna: deník ze 14. 6. 1912, in: *Z deníků... 2014*, s. 273–274.

- Šalda, F. X.: „Hořec“ a „Kadlub“ čili zase jedna kapitola karáskovštiny, *Novina* 5, 1911/12, č. 18, 9. 8. 1912, s. 574–576 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 94–96).
- Šalda, F. X.: Aféra Karáskova, *Novina* 5, 1911/12, č. 18, 9. 8. 1912, s. 576 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 97).
- Procházka, Arnošt: V *Národní politice* XXX, 191 [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 8, 8. 9., s. 360–363 (šifra A. P.).
- Šalda, F. X.: Aféra Karáskova, *Novina* 5, 1911/12, č. 21, 27. 9. 1912, s. 671–672 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 98–100).
- Rutte, Mirko: F. X. Svoboda: Až ledy poplují, *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 29–32.
- Lauermannová-Mikschová, Anna: (Anonymní dopisy). Pane redaktore, v posledním čísle Noviny [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 43–46.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Anonymní dopisy). V *Novině* V, 21 [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 46–47.
- Procházka, Arnošt: (Anonymní dopisy). Paní Anna Lauermannová a p. ze Lvovic odpovídají [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 1, 8. 10. 1912, s. 47–50 (šifra A. P.).
- Šalda, F. X.: Aféra Karáskova, *Novina* 5, 1911/12, č. 24, 8. 11. 1912, s. 760–762 (nepodepsáno) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 102–106).
- Procházka, Arnošt: V *Novině* 5, 24 [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 3, 8. 12. 1912, s. 145 (šifra A. P.).
- Šubert, F. A. – Bráfová, Libuše: Pane redaktore [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 3, 8. 12. 1912, s. 146.
- Svoboda, F. X. – Sova, Antonín – Kvapil, Jaroslav – Šalda, F. X. – Mašek, Karel: (Zasláno). Pan Josef Karásek (Jiří Karásek ze Lvovic) prohlásil [...], *Čas* 27, 1913, č. 1, 1. 1., s. 20 → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 107).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Zasláno), 2. 1. 1913 (rkp., LA PNP, f. Jiří Karásek ze Lvovic).
- Procházka, Arnošt: V novoročním čísle Času [...], *Moderní revue* 19, 1912/13, sv. 26, č. 4, 8. 1. 1913, s. 194 (šifra A. P.).
- Fiala, Kamil – Marten, Miloš: (Zasláno), *Čas* 27, 1913, č. 7, 9. 1., s. 11.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: Zasláno, 9. 1. 1913 (rkp., LA PNP, f. Jiří Karásek ze Lvovic).
- Karásek ze Lvovic, Jiří: (Zasláno). K novoročnímu Zaslánu pěti známých pánů v Čase [...], 11. 1. 1913 (rkp., LA PNP, f. Jiří Karásek ze Lvovic).
- Procházka, F. S.: (Zasláno), *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 9, 6. 2. 1914, s. 156.
- Medek, Rudolf: Zasláno, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10/11, 27. 2. 1914, s. 182.

- Šalda, F. X.: Pan Rudolf Medek požádal mne [...], *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 10/11, 27. 2. 1914, s. 182 → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 112).
- Polan, Bohumil: Nemístnou morální citlivost [...], *Pokroková revue* 10, 1913/14, č. 5, únor 1914, s. 252 (šifra B. P.).
- Kodíček, Josef: Lyrická poezie a veřejná mravnost, *Scéna* 2, 1913/14, č. 5, 6 a 7, s. 156–157, 190–191 a 234 (nepodepsáno).
- Neumann, S. K.: Panu F. S. Procházce [...], *Scéna* 1, 1913/14, č. 8, s. 236 → S. K. N., *Stati a projevy* 4, ed. Milada Chlěbcová (Praha: Odeon, s. 472).
- Procházka, Arnošt: Když v *Lyrickém roku 1913* [...], *Moderní revue* 21, 1913/14, sv. 28, č. 6, 8. 3. 1914, s. 290–291 (šifra A. P.).
- Šalda, F. X.: Ještě Jiří Karásek, *Česká kultura* 2, 1913/14, č. 12/13, 20. 3. 1914, s. 215 (šifra F. X. Š.) → *KP 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit – Luboš Merhaut (Praha: IPSL, 2017, s. 114–115).
- Svoboda, F. X.: Stručný postup, jak by pachatel objeven (rpk., LA PNP, f. F. X. Svoboda).
- Lešehrad, Emanuel: Aféra anonymních listů – Indicie proti Karáskovi (poznámky a výstřižky, LA PNP, f. Emanuel Lešehrad).

„Umělecký zmatek“. Obecní dům a časopisy v roce 1912

[← s. 276–287]

- Lier, Jan: (Výtvarné umění). Novostavba u Prašné brány [...], *Zvon* 12, 1911/12, 13. 10. 1911, s. 63 (šifra J. L.).
- Čapek, Josef: II. výstava umělec. sdružení Sursum – II. výstava Skupiny výtvarných umělců, *Lumír* 41, 1912/13, č. 1, 18. 10. 1911, s. 43–48 → *Publicistika 2. Spisy Josefa Čapka VI*, ed. Mariana Dufková – Pavla Pečinková (Praha: Triáda, 2012, s. 51–59).
- Janák, Pavel: Antonín Balšánek, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 3, prosinec 1911, s. 83–85.
- Obecní dům Král. hl. města Praha [...], *Zlatá Praha* 29, 1911/12, č. 14, 22. 12. 1911, s. 167–169 (šifra R. Z. P.).
- Šalda, F. X.: Novoklasicismus, *Národní listy* 52, 1912, č. 4, 5. 1., s. 2; č. 11, 12. 1., s. 2–3; č. 18, 19. 1., s. 2 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 15–28).
- Skružný, Josef: Původní zprávy Venouška Dolejše, *Humoristické listy* 55, 1912, č. 5, 20. 1., s. 57–58.
- Kronbauer, R. J.: Umělecká výstava v Obecním domě [...], *Máj* 10, 1911/12, č. 16, 26. 1., 1912, s. 228 (šifra R. J.).
- Weiner, Richard: Italští futuristé, *Pokroková revue* 8, 1911/12, č. 3/4, leden–únor 1912, s. 117–121 → R. W., *O umění a lidech*, ed. Zina Trochová (Praha: Torst, 2002, s. 357–362).

- Laurin, Arne: Expresionismus (Kapitola o umění výtvarném), *Pokroková revue* 8, 1911/12, č. 3/4, leden–únor 1912, s. 130–133.
- Marten, Miloš: Výtvarné umění. Výstavou u Prašné brány [...], *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 1, 8. 2. 1912, s. 38–39.
- Hofman, Vlastislav: U příležitosti dostavby Obecního domu, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 5, únor 1912, s. 144–147 (šifra V. H.).
- Dyk, Viktor: Umělecká výstava v Obecním domě u Prašné brány, *Lumír* 40, 1911/12, č. 5, 22. 2. 1912, s. 238–240.
- Jaroš-Gamma, Gustav: Výtvarné umění, *Stopa* 2, 1911/12, č. 17, únor 1912, s. 492–497 (podepsáno G. Mednik).
- Procházka, Arnošt: Snahy o klasicismus v umění dnešku, *Moderní revue* 18, 1912, sv. 25, č. 2, 8. 3., s. 68–79 → A. P., *České kritiky* (Praha: Moderní revue, s. 221–232).
- Šalda, F. X.: Umělecká výstava v obecním domě u Prašné brány, *Novina* 5, 1911/12, č. 8, 8. 3. 1912, s. 247–248 → *KP 9. 1912–1915*, ed. Rudolf Havel – Ludmila Lantová (Praha: ÚČL v ČS, 1954, s. 84–85).
- Hladík, Václav: Vilém Mrštík, *Národní listy* 52, 1912, č. 68, 9. 3., s. 3 (šifra H.).
- Čapek, Karel: Úvaha korektivní, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 6, březen 1912, s. 179–181 → K. Č., *O umění a kultuře*, sv. 1, ed. Emanuel Macek – Miloš Pohorský – Zina Trochová (Praha: ČS, 1984, s. 184–188).
- Táborský, František: Výstavy, *Naše doba* 19, 1911/12, č. 6, 20. 3. 1912, s. 457–459 (šifra T.).
- Hašek, Jaroslav: *Trampoty pana Tenkráta* (Praha: J. R. Vilímek, 1912).
- Hašek, Jaroslav: *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky* (Praha: Hejda a Tuček, 1912).
- Friedl, S. V.: Jaroslav Hašek, Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky, *Zvon* 12, 1911/12, č. 31, 19. 4. 1912, s. 493 (podepsáno Tristan).
- Lier, Jan: (Výtvarné umění). Časová úvaha, *Zvon* 13, 1912/13, č. 1, 13. 9. 1912, s. 14–15 (šifra J. L.).
- Štech, V. V.: Výstava uměleckého sdružení Sursum, *Umělecký měsíčník* 1, 1911/12, č. 11/12, září 1912, s. 338.
- Kubišta, Bohumil: O duchovém podkladu moderní doby, *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 1, 4. 10. 1912, s. 52–56.
- Kubišta, Bohumil: Druhá výstava Skupiny výtvarných umělců v Obecním domě [...], *Česká kultura* 1, 1912/13, č. 1, 4. 10. 1912, s. 58–60.
- Lier, Jan: (Výtvarné umění). Současná umělecká výstava pařížská [...], *Zvon* 13, 1912/13, 8. 11. 1912, s. 111–112 (šifra J. L.).
- Procházka, Rudolf: O podstatné proměně duchové povahy naší doby, *Umělecký měsíčník* 2, 1912/13, č. 3, 4/5, 8, 9, 11/12, leden – [září/říjen] 1913, s. 80–83 a 131–135, 212–216, 244–247, 308–315.
- Čapek, Karel: III. výstava Skupiny výtvarných umělců (květen–červen v Obecním domě), *Česká revue* 6, 1912/13, č. 9, červen 1913, s. 572–574 → K. Č., *O umění a kultuře*, sv. 1, ed. Emanuel Macek – Miloš Pohorský – Zina Trochová (Praha: ČS, 1984, s. 315–318).

- Čapek, Josef: Úkoly uměleckého časopisu, *Volné směry* 17, 1912/13, č. 11/12, září 1913, s. 294–298 → *Publicistika 2. Spisy Josefa Čapka VI*, ed. Mariana Dufková – Pavla Pečinková (Praha: Triáda, 2012, s. 121–126).
- Čapek, Josef: Umění přírodních národů [původní verze *S a L*, 1914–1916], in: *Knihy o umění. Nejskromnější umění – Málo o mnohém – Umění přírodních národů. Spisy Josefa Čapka V*, ed. Luboš Merhaut (Praha: Triáda, 2009, s. 391–465).
- Hašek, Jaroslav: *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona. Spisy Jaroslava Haška, sv. 9*, ed. Zdena Ančič – Milan Jankovič – Radko Pytlík (Praha: ČS, 1963).

LITERATURA

ARISTOTELÉS

1948 *Rétorika. Nauka o řečnictví a slohu*, přel. Antonín Kříž (Praha: Jan Laichter).

BATŮŠEK Stanislav

1996 *Katolická moderna. Karel Dostál-Lutinov a jeho přátelé a spolupracovníci* (Třebíč: Arca JiMfa).

BEDNAŘÍKOVÁ Hana

2007 Šalda v polemikách desátých let, in: „*Na téma umění a život*“. F. X. Šalda 1867–1937–2007, ed. Tomáš Kubíček – Luboš Merhaut – Jan Wiendl (Brno: Host, s. 232–237).

BLÁHA I. A.

1910 Krásný individualismus, in: *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, red. Edvard Beneš – František Drtina – František Krejčí – Jan Herben (Praha: Grosman a Svoboda; 2. vyd.: Praha: Čin, 1930 /Masarykův sborník, sv. 4/, s. 63–67) → *Čtení o T. G. Masarykovi 2017*, s. 13–18.

BLOOM Harold

1983 A Manifesto for Antithetical Criticism, in: H. B., *Agon. Towards a Theory of Revisionism* (Oxford–New York: Oxford University Press, s. 93–96).

BOOTH Wayne C.

1979 *Critical Understanding. The Powers and Limits of Pluralism* (Chicago–London: University of Chicago Press).

BOURDIEU Pierre

1998 Za vědu o dílech, in: P. B., *Teorie jednání* [1994], přel. Věra Dvořáková (Praha: Karolinum, s. 41–68).

2010 *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole* [1992], přel. Petr Kyloušek a Petr Dytrt (Brno: Host).

BRABEC Jiří

1964 *Poezie na předělu doby. Vývojové tendence české poezie koncem let osmdesátých a na počátku let devadesátých XIX. století* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd).

2001 Modely kritické reflexe moderní české literatury, in: *Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*, ed. Daniel Vojtěch (Praha: ÚČL AV ČR) → Brabec 2009, s. 13–21.

2002 Boje o Rukopisy, in: *Cesta a odkaz T. G. Masaryka. Fakta – úvahy – souvislosti*, ed. Jarmila Lakosilová – Milena Hurtová (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 41–47).

2005 Kritické reflexe francouzského a ruského realismu v české literatuře osmdesátých let 19. století, in: *Na pozvání Masarykova ústavu 2* (Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, s. 71–86).

2006 Dvě kapitoly o Masarykově vztahu k literatuře, in: *Masarykův sborník 13, 2004–2006* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, s. 9–24) → Brabec 2009, s. 42–57.

2009 *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*, usp. Jiří Flaišman – Michal Kosák (Praha: Akropolis).

2010 Česká moderna, *Střed 2*, č. 1, s. 11–21.

BROD Toman

1999 Ohlas na hilsneriádu v českém židovském tisku, in: *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. Sborník přednášek z konference na Univerzitě Karlově v Praze ve dnech 24. – 26. listopadu 1999*, usp. Miloš Pojar, ed. Leo Pavlát (Praha: Židovské muzeum, s. 93–97).

BURIÁNEK František

1995 Polemik Karel Čapek, in: *Přednášky z XXXIV. a XXXV. běhu Letní školy slovanských studií* (Praha: Univerzita Karlova, s. 153–156).

COSENTINO Annalisa

2011 *Vědecký realismus a literatura. Česká teorie, kritika a literární historie v letech 1883–1918*, přel. Zora Obstová (Praha: Filozofická fakulta UK, Mnemosyne).

ČAPEK Karel

1925 Dvanáctero figur zápasu perem čili Příručka písemné polemiky, *Přítomnost 2*, 1925/26, č. 19, 21. 5., s. 292–293 → *Marsyas čili Na okraj literatury. Spisy bratří Čapků* (Praha: Aventinum, 1931, s. 53–58).

1936 *Hovory s T. G. Masarykem* (Praha: Fr. Borový – Čin) → *Hovory s T. G. Masarykem. Spisy TGM, sv. 37*, ed. Jiří Opelík (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2013).

ČERNÝ Bohumil

1968 *Vražda v Polné* (Praha: Vydavatelství časopisů MNO /Magnet 9/68/).

ČERVINKA František

1999 *Hilsnerova aféra a její literární dozvuk* (Polná: Linda).

ČMEJRKOVÁ Světlá – HOFFMANNOVÁ Jana (ed.)

2003 *Jazyk, média, politika* (Praha: Academia).

ČTENÍ O JAROSLAVU VRCHLICKÉM

2013 *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém. Básník ve sporech o životnost díla*, ed. Michal Topor (Praha: Institut pro studium literatury).

ČTENÍ O T. G. MASARYKOVI

2017 *Čtení o T. G. Masarykovi. Literatura – člověk – svět (1910–1938)*, ed. Lucie Merhautová – Luboš Merhaut (Praha: Institut pro studium literatury – Masarykův ústav a Archiv AV ČR).

DASCAL Marcelo

1985 The Relevance of Misunderstanding, in: *Dialogue An Interdisciplinary Approach*, ed. Marcelo Dascal – Hubert Cuyckens (Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 441–459).

- 1996 Types of Polemics and Types of Polemical Moves, in: *Dialogue Analysis VI. Proceedings of the 6th Conference. Prague 1996. Teil 1*, ed. Světlá Čmejrková – Jana Hoffmannová – Olga Müllerová – Jindra Světlá (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 15–33).
- DOUBEK Vratislav – MERHAUTOVÁ Lucie
 2017 Skepse a naděje. Formování základů reformního modernismu, in: *Korespondence Masaryk – Machar*, s. 5–72.
- DVOŘÁKOVÁ Dana
 1989 H. G. Schauer a jeho koncepce národní literatury, *Česká literatura* 37, č. 6, s. 496–514.
- DYK Viktor
 1927 *Vzpomínky a komentáře. 1893–1918. Sv. 1 a 2* (Praha: L. Kuncíř).
- FIDELIUS Petr
 1996 Hledá se poesie, *Kritický sborník* 16, 1996, č. 1, s. 1–11.
- FISCHER Otakar
 1913 O polemikách, *Národní listy* 53, č. 56, 26. 2., s. 1 → O. F., *Slovo o kritice*, ed. Josef Brambora (Praha: Václav Petr, 1947, s. 109–115).
 1917 *Otázky literární psychologie* (Praha: F. Topič).
- FOUCAULT Michel
 1994 Řád diskursu [1971], in: M. F., *Diskurs, autor, genealogie*, přel. Petr Horák (Praha: Svoboda, s. 7–37).
 1996a Myšlení vnějšku [1966], přel. Miroslav Petříček jr., in: M. F.: *Myšlení vnějšku* (Praha: Herrmann & synové, s. 35–70).
 1996b Polemika, politika a problematizace [1984], přel. Čestmír Pelikán, in: M. F.: *Myšlení vnějšku* (Praha: Herrmann & synové, s. 252–264).
 2002 *Archeologie vědění* [1969], přel. Čestmír Pelikán (Praha: Herrmann & synové).
- FRAENKL Pavel
 1927–28 Masaryk a Vrchlický, *Masarykův sborník*, sv. 2, 1926/27, č. 3, 23. 5. 1927, s. 193–218, č. 4, 30. 9., s. 301–322; sv. 3, 1928/29, č. 1, 20. 1. 1928, s. 21–49.
 1930 K vývoji novodobé české literární kritiky, *Rozpravy Aventina* 5, 1929/30, č. 26, 27, 29, 30, 31 a 32, s. 304–305, 316, 370, 386, 397–398 a 410 (zvl. otisk vl. nákladem, Nový Bydžov 1930).
 1931 K bojům o mladou literaturu v letech devadesátých, *Rozpravy Aventina* 6, 1930/31, č. 19, 20, 21, 22/23, 24, 25 a 26, s. 220–221, 235, 242, 264, 280, 293–294 a 304.
- GADAMER Hans-Georg
 1995 *Aktualita krásneho. Umenie ako hra, symbol a slávnosť* [1977], přel. Oliver Bakoš (Bratislava: Archa).

- GÁL Egon – MARCELLI Miroslav
 1991 Svet za zrkadlom, in: *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*, ed. Egon Gál – Miroslav Marcelli (Bratislava: Archa, s. 7–26).
- GREBENÍČKOVÁ Růžena
 2010 *Máchovské studie*, ed. Michael Špirit (Praha: Academia).
- GRIFFITHS Richard
 1991 *The Use of Abuse. The Polemics of the Dreyfus Affair and Its Aftermath* (New York – Oxford: Berg).
- GROSSMAN Jan
 1946 Ideologie syntetismu, in: *Generace 1, 1945/46*, č. 6, 6. 6., s. 13–18 → J. G., *Mezi literaturou a divadlem I*, ed. Petr Šrámek (Praha: Torst, 2013, s. 210–216).
 1948 Kapitoly o Jaroslavu Haškovi, *Listy 2*, č. 1, 14. 1., s. 15–24 → *Čtení o Jaroslavu Haškovi. Ohledávání 1919–1948*, ed. Luboš Merhaut (Praha: Institut pro studium literatury, 2014, s. 123–133).
- GRUND Antonín
 1936 Z počátků první české školy literárněhistorické. Památce † prof. dr. Jana Jakubce, *Časopis pro moderní filologii 23*, 1936/37, č. 1, s. 1–16.
- HAMAN Aleš – LANTOVÁ Ludmila
 Karel Hynek Mácha, in: *Lexikon české literatury III/1*, ved. red. Jiří Opelík (Praha: Academia, 2000, s. 32–42; šifry ahm, ll).
- HANUŠ Josef
 1906 Padesátiletá diskuse o Rukopisy, *Listy filologické 33*, 1906, č. 1 a 2, s. 109–135 a 211–251.
 1920/21 Poslední boj o Rukopisy, *Nové Atheneum 2*, 1920/21, č. 1–4, s. 1–17, 81–105, 161–180 a 265–273.
- HAVELKA Miloš
 2001 *Dějiny a smysl. (Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989)* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).
 2003 Kontexty Masarykovy sociologie náboženství, in: *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, ed. Zdeněk Hojda – Roman Prahel, (Praha: KLP – Koniasch Latin Press, s. 33–45).
- HAVELKA Miloš (ed.)
 1995 *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha: Torst).
- HECZKOVÁ Libuše
 2004 Pokus o Masaryka a Nietzsche. (Dvě cesty modernity), in: *Masarykův sborník 11/12, 1999/2003* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, s. 64–88).
 2009 *Příšící Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (Praha: FF UK).

HELLMUTH-BRAUNER Vladimír

1969 Několik glos ke vztahu F. X. Šalda – Vilém Mrštík (Z korespondence F. X. Šaldy a Viléma Mrštíka), in: *Literární archiv (F. X. Šalda: Dopisy)* 3/4 (1968/69) (Praha: Památník národního písemnictví, [1970], s. 45–75).

HERBEN Jan

1936 *Kniha vzpomínek* (2. vyd., Praha: Družstevní práce).

HILSNEROVA AFÉRA...

1999 *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. Sborník přednášek z konference na Univerzitě Karlově v Praze ve dnech 24. – 26. listopadu 1999*, usp. Miloš Pojar, ed. Leo Pavlát (Praha: Židovské muzeum).

HOMOLÁČ Jiří

1998 Polemika jako žánr. (Na materiálu šaldovském), *Česká literatura* 46, č. 3, s. 236–268.

HOZÁK Jan

1999 Hilsneriáda v českém tisku, in: *Hilsneriáda (k 100. výročí 1899–1999)* (Polná: Linda – Jan Prchal, s. 163–192).

HUBERT GORDON SCHAUER

1994 *Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba*, red. Milan Skřivánek (Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy).

JANÁČKOVÁ Jaroslava

1998 F. V. Krejčí ve sporech o Vrchlického, *Česká literatura* 46, č. 1, č. 24–29.

JANKOVIČ Milan

1997 Hledá se opravdu poezie?, *Česká literatura* 45, č. 1, s. 64–72 → M. J., *Cesty za smyslem literárního díla* (Praha: Karolinum, 2005, s. 325–333).

JELÍNEK Hanuš

1947 *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek* (Praha: Fr. Borový).

JEŘÁBEK Dušan (ed.)

1990 *O národní literaturu. Z úvah a polemik doby májovců a lumírovců* (Praha: Melantrich).

JIRÁT Vojtěch

1942 Jaroslav Vrchlický a požadavek dne, in: *Soubor literárních prací a studií vztahujících se k dílu a osobě Jaroslava Vrchlického vydaných Společností Jaroslava Vrchlického za rok 1938–1941*, ed. Jaromír Borecký – Václav Brtník – Bohuslav Knoesl (Praha: Česká grafická unie, s. 118–127) → *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém. Básník ve sporech o životnost díla*, ed. Michal Topor (Praha: Institut pro studium literatury, 2013, s. 136–148).

KARÁSEK ze LVOVIC, Jiří

1994 *Vzpomínky*, ed. Gabriela Dupačová – Aleš Zach (Praha: Thyrsus).

KOKEŠOVÁ Helena

- 1997 F. X. Šalda v dopisech Jaroslava Vrchlického a Gustava Eima, in: *F. X. Šalda. K 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí. Literární archiv 29* (Praha: Památník národního písemnictví, s. 227–234).
- 2015 Ke vztahu T. G. Masaryka a Josefa Svatopluka Machara, in: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. Helena Kokešová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 92–101).

KONRÁD Edmond

- 1967 Nač vzpomenu [1957], ed. Miroslav Halík (2., rozšíř. vyd., Praha: Československý spisovatel).

KORESPONDENCE MASARYK – MACHAR

- 2017 *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Sv. I (1893–1895)*, ed. Helena Kokešová – Petr Kotyk – Irena Kraitlová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR).

KOSTRBOVÁ Lucie

- 2007a Manýrismem k symbolismu – Šaldova „Analýza“, in: *„Na téma umění a život“. F. X. Šalda 1867–1937–2007*, ed. Tomáš Kubíček – Luboš Merhaut – Jan Wiendl (Brno: Host, s. 145–156).
- 2007b Macharův Vrchlický. K psychologii jednoho básnického vztahu. *Slovo a smysl 4*, 2007, č. 7, s. 113–122.
- 2004 Masaryk jako vychovatel? K vztahům T. G. Masaryka a „mladých“ v první polovině 90. let 19. století, in: *Docela i sborník Jiřímu Brabcovi k narozeninám*, ed. Jan Pospíšil (Praha: Karolinum, s. 28–53).
- 2011 *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská literární moderna na konci 19. století* (Praha: Academia).

KOVAŘÍK, Petr

- 2003 Aféra anonymních dopisů aneb Šalda proti Karáskovi, in: P. K., *Literární mýty, záhady a aféry. Otazníky nad životy a díly českých spisovatelů* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 107–132).

KOVTUN Jiří

- 1994 *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera* (Praha: Sefer).

KRÁLÍK Oldřich

- 1942 Šaldův stylový absolutismus, *Slovo a slovesnost 8*, 1942, č. 4, 10. 11., s. 181–194 → O. K., *Osvobozená slova*, ed. Jiří Opelík (Praha: Torst, 1995, s. 312–328).
- 1947 O metodu Šaldových polemik, *Vyšehrad 2*, č. 2/3, 15. 1., s. 38–45.
- 1967 *F. X. Šalda a Jaroslav Vrchlický* (Olomouc: Vzorná okresní knihovna) → O. K., *Platnosti slova*, ed. Jiří Opelík – Jan Schneider (Olomouc: Periplum, 2001, s. 429–455).

KRAUS Jiří

- 1994 Žánr polemiky v politickém a filozofickém díle T. G. Masaryka, in: *O Čapkových hovorech s TGM*, ed. František Daneš – Světlá Čmejková (Praha: Academia, s. 53–58).
- 1998 Polemické maximy FXŠ, *Česká literatura 46*, č. 3, s. 269–273.

KREJČÍ F. V.

1989 *Konec století. Výbor z pamětí. 1867–1899*, ed. Bohumil Svozil (Praha: Československý spisovatel).

KREJČÍ Karel

1960 Boj Viléma Mrštíka za starou Prahu, in: *Kniha o Praze*, sv. 3 (Praha: Orbis, s. 48–73).

2001 *Sociologie literatury*, ed. Ivo Pospíšil a Miloš Zelenka (Brno: Masarykova univerzita; 2., upr. vyd. Praha: Grada Publishing, 2008).

KUBÍČEK Tomáš – MERHAUT Luboš – WIENDL Jan (ed.)

2007 „*Na téma umění a život*“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007* (Brno: Host).

KUČERA Martin

1999 Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů, in: *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. Sborník přednášek z konference na Univerzitě Karlově v Praze ve dnech 24. – 26. listopadu 1999*, usp. Miloš Pojar, ed. Leo Pavlát (Praha: Židovské muzeum, s. 73–88).

2013 *Die Zeit als Forum*, in: *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne. Studien – Dokumente*, ed. Lucie Kostrbová – Kurt Ifkovitz (Praha – Wien: Masarykův ústav a Archiv AV ČR a Klartext Verlag ve spolupráci s Österreichisches Theatermuseum, s. 219–235).

KUDRNÁČ Jiří

2007 Šalda o dekadenci. K jedné diferenciaci v generaci 90. let, in: „*Na téma umění a život*“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007*, ed. Tomáš Kubíček – Luboš Merhaut – Jan Wiendl (Brno: Host, s. 183–197).

KVAPIL Jaroslav

1931 Boj o Hálka, *Lidové noviny* 39, č. 344, 12. 7., s. 1–3 → J. K., *O čem vím* (Praha: V. Tomsa, 1932; rozšíř. vyd. tamtéž, 1946, sv. 1, s. 151–158).

LAHODA Vojtěch

1995 Moderní revue a Umělecký měsíčník. K proměně „duchové povahy doby“, in: *Moderní revue 1894–1925*, ed. Luboš Merhaut – Otto M. Urban (Praha, Torst, s. 103–111).

LANTOVÁ Ludmila

1964 Dílo Jaroslava Vrchlického v kritických bojích devadesátých let, *Česká literatura* 12, č. 5, září, s. 353–376.

1969 *Hledání hodnot. (O literární kritice devadesátých let)* (Praha: Academia, Rozpravy Československé akademie věd).

LEXIKON ČESKÉ LITERATURY

1985 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 1. A–G*, ved. red. Vladimír Forst (Praha: Academia).

1993 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2. H–L*, ved. red. Vladimír Forst (Praha: Academia)

2000 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3. M–Ř*, ved. red. Jiří Opelík (Praha: Academia)

- 2008 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4. S-Ž*, ved. red. Luboš Merhaut (Praha: Academia)
- LINELL Per
1995 Troubles with Mutualities: Towards a dialogical Theory of Misunderstanding and Miscommunication, in: *Mutualities in Dialogue*, ed. Ivana Marková – C. F. Graumann – Klaus Foppa (Cambridge: Cambridge University Press, s. 176–213).
- LYOTARD Jean-François
1998 *Rozepře* [1983], přel. pod vedením Jiřího Pechara Alena Bakešová, Přemysl Maydl, Marcela Sedláčková, Petra Stehlíková a Ota Vochoč (Praha: Filosofia).
- MACEK Emanuel
1951 Poznámky vydavatelovy, in: F. X. Šalda: *Kritické projevy 5. 1901–1904*, ed. Emanuel Macek (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, s. 253–245).
1964 F. X. Šalda a Hladíkův Lumír (1, 2), *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C – literární historie, sv. 9, č. 1 a 5, s. 1–40 a 229–284.
- MACEK Emanuel (ed.)
1969a Listy F. X. Šaldy Otokaru Šimkovi, in: *Literární archiv (Z korespondence F. X. Šaldy) 3/4 (1968/69)* (Praha: Památník národního písemnictví, [1970], s. 164–211).
1969b Listy F. X. Šaldy Otokaru Fischerovi, in: *Literární archiv (Z korespondence F. X. Šaldy) 3/4 (1968/69)* (Praha: Památník národního písemnictví, [1970], s. 278–321).
- MAHEN Jiří
1934 *Kapitola o předválečné generaci* (Praha: Družstevní práce).
- MÁCHAL Jan
1907 H. G. Schauer, in: *Majales*, red. František Páta – Josef Páta (Litomyšl: nákladem odboru Husova fondu, s. 37–43).
1926 *Boje o nové směry v české literatuře (1880–1900)* (Praha: Jednota českých filologů).
- MACHAR Josef Svatopluk
1927 *Konfese literáta 1, 2* [1901] (4. vyd., Praha: Aventinum; 5. vyd., ed. Bohumil Svozil, Praha: Československý spisovatel, 1984).
- MALEVIČ Oleg
2009 F. X. Šalda a Karel Čapek. (Smysl jednoho literárního sporu), in: *Osobitost české literatury* (Praha: Malvern, s. 228–258).
- de MAN Paul
1993 The Rhetoric of Temporality [1983], in *Blindness & Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism* (London: Routledge, 1993, s. 187–228).

MAREK Pavel

1994 K Judově aféře z roku 1906, *Časopis Matice moravské* 113, č. 2, s. 293–311.

2003 *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století* (Olomouc–Rosice: Gloria Rosice).

MARKOVÁ Ivana – FOPPA Klaus (ed.)

1990 *The Dynamics of Dialogue* (New York–London: Harvester Wheatsheaf).

1991 *Asymmetries in Dialogue* (New York–London: Harvester Wheatsheaf).

MARKOVÁ Ivana – GRAUMANN Carl F. – FOPPA Klaus (ed.)

1995 *Mutualities in Dialogue* (Cambridge: Cambridge University Press).

MASARYK Tomáš Garrigue

2000 *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus. Spisy TGM, sv. 6*, ed. Jiří Brabec (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav AV ČR).

2004a *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883–1885. Spisy TGM, sv. 18*, ed. Jiří Franěk (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav AV ČR).

2004b *Z bojů o Rukopisy. Texty z let 1886–1888. Spisy TGM, sv. 19*, ed. Jana Svobodová (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav AV ČR).

2019 *Hilsneriáda. Texty z let 1898–1900. Spisy TGM, sv. 24a a 24b*, ed. Luboš Merhaut (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR).

MASARYK A ŽIDOVSTVÍ

1931 *Masaryk a židovství*, ed. Ernst Rychnovsky (za spolupráce prof. dr O. Donatha a prof. dr. F. Thiebergera) (Praha: Mars).

MED Jaroslav

1988 K zrodu České moderny, *Slavia* 57, č. 1, s. 15–21.

MERHAUT Luboš

1994 *Cesty stylizace. Stylizace, „okraj“ a mystifikace v české literatuře přelomu devatenáctého a dvacátého století* (Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV).

1995 Revue estetismu, in: *Moderní revue 1894–1925*, ed. Luboš Merhaut – O. M. Urban (Praha: Torst, s. 57–67).

1996 Arnošt Procházka: Theoretician of Autonomous Art and of „Moderní revue“, in: *Totenmesse (Modernism in the Culture of Northern and Central Europe)*, ed. Piotr Paszkiewicz (Warsaw: Institute of Art, s. 141–152).

1999 Picture & Poesis (The interplay of literature and art), in: *Prague 1900. Poetry and Ecstasy*, ed. Edwin Becker – Roman Prahel – Petr Wittlich (Amsterdam – Frankfurt a. M.: Van Gogh Museum – Museum of Applied Art, s. 23–29).

2000 Prostibolo duše Arnošta Procházky, in: Arnošt Procházka – Karel Hlaváček, *Prostibolo duše*, ed. Luboš Merhaut – Otto M. Urban (Brno: Nakladatelství Pavel Křepela, Soumrak, s. 57–70).

2006 „Vrchol a propast v jednom“. Proměny dekadentních souřadnic v české literatuře přelomu 19. a 20. století, in: *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914*, koncepce knihy a ed. O. M. Urban (Praha: Obecní dům a Arbor vitae, s. 41–57).

- 2014 Dějepis literatury naučný. První české encyklopedie a literatura, in: *Klubko Ariadnino. Podoby filologického podnětu literární vědě – pocta Jiřímu Opelíkovi*, ed. Daniel Vojtěch (Praha: Filozofická fakulta UK, Trivium, s. 116–176).
- 2017 Vlčková a Jakubcova kritika Bačkovského Zevrubných dějin, *Slovo a smysl* 14, 2017, č. 27, s. 107–110.
- 2019 Bibliografie hilsneriády, in: *Hilsneriáda. Texty z let 1898–1900. Spisy TGM, sv. 24a a 24b*, ed. Luboš Merhaut (Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 1071–1081).

MERHAUTOVÁ Lucie

- 2015 „Bádník a filozof nebojí se do arény“. Pojetí modernismu J. S. Machara a T. G. Masaryka, in: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. Helena Kokešová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 102–114).
- 2016 *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR).

MODERNÍ REVUE 1894–1925

- 1995 *Moderní revue 1894–1925*, ed. Luboš Merhaut – Otto M. Urban (Praha: Torst).

MOURKOVÁ Jarmila

- 1969 Od Syntetismu k Bojům o zítřek. (Z dopisů F. X. Šaldy Růženě Svobodové), in: *Literární archiv (Z korespondence F. X. Šaldy) 3/4* (1968/69) (Praha: Památník národního písemnictví, [1970], s. 7–44).

MUKAŘOVSKÝ Jan

- 1932 Masaryk jako stylista, in: *Masarykův sborník 5. Vůdce generací. Díl první. 1930/31*, red. V. K. Škrach (Praha: Čin, s. 373–395) → J. M., *Kapitoly z české poetiky II* (2. vyd., Praha: Svoboda, 1948, s. 422–446).

NIETZSCHE Friedrich

- 1913 *Soumrak model čili Kterak se filozofuje kladivem* [1889], přel. Arnošt Procházka (Praha: Kamilla Neumannová).
- 1914 *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a pro nikoho* [1883–1885], přel. Otokar Fischer (Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes)

NOVÁK Arne

- 1916ab *Kritika literární. 1. Metody a směry, 2. Zásady a praxe* (Praha: F. Topič; 2. vyd. v 1 sv. tamtéž, 1925).
- 1938 *Ruchovci a lumírovci v bojích proti křivdě a za právo* (Praha: Fr. Borový).

NOVOTNÁ Klára

- 2015 Růžena Svobodová, F. X. Šalda a manifest Česká moderna, in: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. Helena Kokešová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 49–58).

NUSKA Bohumil – PERNES Jiří

- 2000 *Kafkův Proces a Švihova aféra* (Brno: Barrister & Principal).

O ČESKOU...

1940 *O českou literární kritiku. Vůdčí zjevy kritiky let devadesátých* (Praha: Orbis).

OBECNÍ DŮM V PRAZE

1997 *Obecní dům v Praze. Historie a rekonstrukce, koncepce publikace* Václav Mikule (Praha: Obecní dům, 1997).

OPAT Jaroslav

2015 *Filozof a politik T. G. Masaryk. 1882–1893* (Praha: Melantrich).

2003 *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes* (Praha: Ústav T. G. Masaryka).

OPELÍK Jiří – SLAVÍK Jaroslav

1996 *Josef Čapek* (Praha: Torst).

PAPOUŠEK Vladimír a kol.

2010 *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (Praha: Academia).

PATOČKA Jan

2006 Masaryk v boji proti antisemitismu, in: *Češi II. Sebrané spisy Jana Patočky 13*, ed. Karel Palek a Ivan Chvatík (Praha, OIKOYMENH, s. 33–112; studie z první poloviny padesátých let; poprvé uveřejněna in: J. P.: *Masaryk. Soubor statí, přednášek a poznámek*, ed. Ivan Chvatík a Miroslav Petříček, Praha: Archivní souboru spisů, 1979, s. 1–91).

PECHAR Jiří

1996 Šalda a Vrchlický, in: *Kontext – překlad – hranice. Studie z komparatistiky* (Praha: Centrum komparatistiky FF UK, s. 103–122).

PERNES Jiří

2002 *Spiklenci proti Jeho veličenstvu. Historie tzv. spiknutí Omladiny v Čechách [1988]* (2., rozšíř. vyd., Brno: Barrister & Principal).

PEROUTKA Ferdinand

1995 *Polemiky Ferdinanda Peroutky*, ed. Vítězslav Houška (Praha: Český spisovatel).

PEŠAT Zdeněk

1988a Česká moderna, *Slavia* 57, 1988, č. 1, s. 6–14 → Pešat 1998a, s. 57–69.

1988b Místo Sládkova Lumíru v rozvoji české literatury i ve sporech devadesátých let, in: *Prameny české moderní kultury*, ed. Oldřich Král, Blanka Svadbová a Pavel Vašák (Praha: Národní galerie – ÚČSL AV ČR, s. 141–155 → Pešat 1998a, s. 45–56).

1993 Lumír, in: *Lexikon české literatury 2/II*, ved. red. Vladimír Forst (Praha: Academia, s. 1240–1251, šifra zp).

1998a *Tři podoby literární vědy* (Praha: Torst).

1998b Z kapitol české programové kritiky. F. X. Šalda a Jaroslav Vrchlický, *Česká literatura* 46, č. 3, s. 229–235.

2000a Osvěta, in: *Lexikon české literatury 3/I*, ved. red. Jiří Opelík (Praha: Academia, s. 704–710, šifra zp).

- 2000b Rozhledy literární, in: *Lexikon české literatury 3/II*, ved. red. Jiří Opelík (Praha: Academia, s. 1294–1295, šifra zp).
- 2008 Jaroslav Vrchlický, in: *Lexikon české literatury IV/2*, ved. red. Luboš Merhaut (Praha: Academia, s. 1512–1525, šifra zp).
- PETŘÍČEK Miroslav
 1994 F. X. Šalda, in: *Zápisník o Šaldovi. K 22. prosinci 1994* (Praha: Společnost F. X. Šaldy, s. 5–10)
 1996 Krajiny duše, *Umění* 44, č. 1, s. 9–15
- PÍŠA Antonín Matěj
 1928 Soubojová aféra, in A. M. P., *Otakar Theer*, sv. 1 (Praha: Čin, s. 76–83).
- POJAR Miloš
 2016 *Masaryk a židovství*, ed. Richard Vašek (Praha: Academia).
- POKORNÝ Jiří
 1998 P. Tomáš Škrdle a družstvo *Vlast'*, in: *Sacrum et profanum*, ed. Marta Ottlová – Milan Pospíšil (Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 1998, s. 145–150).
- POLÁK Stanislav
 2004 *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 3 (1893–1900)* (Praha: Masarykův ústav AV ČR).
 2005 *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 4 (1900–1914)* (Praha: Masarykův ústav AV ČR).
- POLITICI, UMĚLCI a VĚDCI...
 2015 *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. Helena Kokešová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR).
- PUTNA Martin C.
 1998 *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918* (Praha: Torst).
- PYNSENT Robert B.
 2008 *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*, ediční spolupráce a překlad Jan Pospíšil (Praha: Karolinum).
- RÁDL Emanuel
 1918 *F. X. Šaldova filozofie* (Praha: Nový věk).
- RAMBOUSEK Jiří
 2007 O humoru Šaldových polemik, in: „*Na téma umění a život*“. F. X. Šalda 1867–1937–2007, ed. Tomáš Kubíček – Luboš Merhaut – Jan Wiendl (Brno: Host, s. 161–169).
- ROELLENBLECK Georg (ed.)
 1985 *Le Discours polémique. Aspects théoretiques et interprétations* (Tübingen: Gunter Narr).

RUKOPISY...

1969 *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. (Sborník Národního muzea, řada C – Literární historie XIII–XIV, 1968–69)*, red. Mojmír Otruba (Praha: Národní muzeum).

SERVANT Catherine

1998 Něco o (ne)dialogu u Šaldy, *Česká literatura* 46, č. 3, s. 283–285.

SEZIMA Karel

1946 *Z mého života. Kniha vzpomínek a nadějí, sv. 2* (Praha: Jos. R. Vilímek).

SCHOPENHAUER Arthur

1927 *Eristická dialektika aneb Umění dostati v každé debatě za pravdu* [1822], přel. Břetislav Hůla (Praha: Pokrok).

SKÁCELÍK František

1970 *Krásná setkání*, ed. Bedřich Slavík (Praha: Vyšehrad).

SKILLING Gordon H.

1995 *T. G. Masaryk: proti proudu 1882–1914* [1994], přel. Vojtěch Svátek (Praha: Práh).

SLAVÍK Bedřich

1932 Vrchlický v kritice let devadesátých. 1892–1898, *Archa* 20, č. 4, s. 232–261.

STREJČEK Ferdinand

1915 *Lumírovci a jejich boje kolem roku 1880* (Praha: Česká akademie).

SVRČEK Jaroslav B.

1947 *F. X. Šaldy boje a zápasy o výtvarné umění* (Praha: Melantrich).

ŠALDA F. X.

1910 T. G. Masaryk v moderní kultuře české. Několik poznámek, *Novina* 3, 1909/10, č. 9, 11. 3., s. 257–261 → F. X. Š., *Kritické projevy 14. Dodatky z let 1898–1937*, ed. Michael Špirit a Luboš Merhaut (Praha: Institut pro studium literatury, 2017, s. 64–68).

1925 Úvodní slovo k Juvenilím, in: *Dílo F. X. Šaldy 1. Juvenilie* (Praha: Aventinum) → *Kritické projevy 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Melantrich, 1949, s. 441–449).

1927/28 Kolem almanachu Vpád barbarů, *Literární svět* 1, 1927/28, č. 5, 1. 12. 1927, s. 5–6; č. 6/7, 15. 12., s. 6–7; č. 8, 12. 1. 1928, s. 3–4 → *Kritické projevy 13. 1925–1928*, ed. Emanuel Macek (Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 275–291).

ŠALDA – MACHAROVI

1969 Listy F. X. Šaldy Josefu Svatopluku Macharovi, ed. Zina Trochová, in: *Literární archiv (Z korespondence F. X. Šaldy)* 3/4 (1968/69) (Praha: Památník národního písemnictví, [1970], s. 76–163).

ŠALDA, F. X. – MARTEN, Miloš

1941 *Vzájemná korespondence*, ed. Emanuel Chalupný (Praha: Melantrich).

- ŠALDA F. X. – SOVA Antonín
1967 *Dopisy*, ed. J. Zika (Praha: Academia).
- ŠALDA – SVOBODOVÁ
1969 *Těživá samota. Korespondence F. X. Šaldy a Růženy Svobodové*, ed. Jarmila Mourková – Jaromír Loužil – Jan Wagner (Praha: Odeon).
- ŠESTÁK Zdeněk
2006 Útoky na T. G. Masaryka v Humoristických listech od hilsneriády do počátku světové války, in: *Masarykův sborník* 13, 2004–2006 (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, s. 277–311).
- ŠPÉT Jiří
1967 K politickému pozadí počátků boje o Rukopisy v r. 1886, *Sborník Národního muzea*, řada C – literární historie, sv. 12, s. 85–100.
- ŠPIRIT Michael
2014 Číst i rozeznávat. Králík a Grebeníčková, in: *Klubko Ariadnino. Podoby filologického podnětu literární vědě – pocta Jiřímu Opelíkovi*, ed. Daniel Vojtěch (Praha: Filozofická fakulta UK, Trivium, s. 95–115).
- ŠTECH Václav Vilém
1967 *V zamlženém zrcadle. Vzpomínky 1* (Praha: Československý spisovatel).
- ŠTEPÁNKOVÁ Petra
2006 „Když jdu, tak jdu“. Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická, in: *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, ed. Petra Hanáková – Libuše Heczková – Eva Kalivodová (Praha: Sociologické nakladatelství, s. 14–37).
- TAXOVÁ Eva
1987 Integrační funkce polemiky a dialogu v Šaldově eseji, *Česká literatura* 35, č. 5–6, s. 405–411.
1994 H. G. Schauer – kritik publicistického typu, in: *Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba*, red. Milan Skřivánek (Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, s. 5–17).
- TAYLOR Talbot J.
1992 *Mutual Misunderstanding: Scepticism and the Theorizing of Language and Interpretation* (London: Routledge).
- TEIGE Karel
1994 F. X. Šalda a devadesátá léta [1947], in: K. T., *Osvobozování života a poezie. Výbor z díla III*, ed. Jiří Brabec – Vratislav Effenberger (Praha: Aurora, s. 291–320).
- T. G. MASARYK A LITERATURA
2003 *T. G. Masaryk a literatura. Sborník příspěvků z X. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 6. listopadu 2002* (Hodonín: Masarykovo muzeum).

TICHÝ Martin a kol.

2013 *Desátá léta v podobách kritiky* (Opava: Slezská univerzita).

2015 *Desátá léta v podobách kritiky 2* (Opava: Slezská univerzita).

TOMEK Václav

1999 *Ve jménu svobody. Ideje a proměny českého anarchismu na přelomu 19. a 20. století* (Praha: Manibus Propriis).

TOPOR Michal

2004 Drobná próza v roce 1886. Živly, in: *Docela i sborník. Jiřímu Brabčovi k narozeninám*, ed. Jan Pospíšil (Praha: Karolinum, s. 10–27).

2006 Šaldova Analýza jako příklad mimoběžnosti? K pojmu „literárního života“ vzhledem k situaci na prahu 90. let 19. století, in: *Spisovatelé, společnost a noviny v proměnách doby. Literární archiv 38* (Praha: Památník národního písemnictví, s. 181–192).

URBAN Otto

1982 *Česká společnost 1848–1918* (Praha: Svoboda).

URBAN Otto M.

1996 Na cestě k věčnému ideálu. Výtvarná kritika a esejistika na stránkách Moderní revue, *Umění* 44, č. 5, s. 391–410.

V BARVÁCH CHOROBNÝCH

2006 *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914*, koncepce knihy, výběr, uspořádání a komentář obrazového materiálu Otto M. Urban, autoři textů a bibliografie Otto M. Urban – Luboš Merhaut – Daniel Vojtěch (Praha: Obecní dům a Arbor vitae, ve spolupráci s Moravskou galerií v Brně).

VAŠÁK Pavel – HAVEL Rudolf (ed.)

1981 *Literární pouť Karla Hynka Máchy*, usp. a doslov napsal Pavel Vašák (Praha: Odeon; reprint: Praha: Academia, 2004).

VODIČKA Felix

1941 Literárněhistorické studium ohlasu literárních děl. Problematika ohlasu Nerudova díla, *Slovo a slovesnost* 7, č. 3, s. 113–132; → (s titulem Problematika ohlasu Nerudova díla) Vodička 1969.

1949 Ediční poznámky, in: *Kritické projevy 1. 1892–1893*, ed. Jiří Pistorius (Praha: Společnost F. X. Šaldy v nakl. Melantrich, s. 467–492).

1969 *Struktura vývoje* (Praha: Odeon; 2., rozšíř. vyd. Praha: Dauphin 1998).

VODIČKA, FELIX (ed.)

1968 *F. X. Šalda 1867–1937–1967* (Praha: Academia).

VOHRYZEK Viktor

1910 Masaryk v procese polenském, in: *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, red. Edvard Beneš – František Drtina – František Krejčí – Jan Herben (Praha: Grosman a Svoboda; 2. vyd.: Čin, Praha 1930 /Masarykův sborník, sv. 4/, s. 315–320).

VOJÁČEK Milan

2000 Manifest České moderny. Jeho vznik, ohlas a spory o pojetí české moderny, které vedly k jejímu rozpadu, *Časopis Národního muzea – řada historická* 169, č. 1/2, s. 69–96.

VOJTĚCH Daniel

1996 Miloš Marten jako kritik, *Česká literatura* 44, č. 4, s. 359–394.

1998 Polemičnost v koncepci Šaldova románu, *Česká literatura* 46, č. 3, s. 274–282.

2002 Polemičnost a strategie: k proměně české literární kritiky po roce 1900, *Česká literatura* 50, č. 2 a 3, s. 149–173 a 250–277 → (upr.) *Vojtěch* 2008.

2008 *Vášeň a ideál. Na křižovatkách moderny* (Praha: Academia).

VONDRÁČEK Vladimír

1982 *Konání a jeho poruchy* (Praha: Univerzita Karlova).

WALTON Douglas N.

1991 *Begging the Question. Circular Reasoning as a Tactis of Argumentation* (New York: Greenwood Press).

WELLEK René

1984 What is Symbolism?, in: *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*, ed. Anna Balakian (Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 17–28).

2005 Termín a pojetí symbolismu v literární historii, přel. Jiřina Johanisová, in: R. W., *Koncepty literární vědy*, ed. Vladimír Papoušek (Jinočany: H&H, 2005, s. 129–148).

WEYR František

1918 O kritikách a polemikách, *Naše doba* 25, 1917/18, č. 9, 20. 6., s. 646–652; č. 10, 20. 9., s. 739–748.

WIENDL Jan

2010 1912. Rok sporů, úniků, vizí a katastrof, in: Vladimír Papoušek a kol.: *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (Praha: Academia, s. 191–211).

Z DENÍKŮ...

2014 *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové*, ed. Tereza Riedlbauchová – Eva Farková (Praha: Památník národního písemnictví).

ZABLOUDILOVÁ Jitka

2006 Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatopluk Machar, in: *Masarykův sborník* 13, 2004–2006, (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, s. 25–46).

ZAJAC Peter

2002 Jaroslav Vrchlický, moderna a konec storočia, *Česká literatura* 50, 2002, č. 6, s. 625–642.

ZUMR Josef

2003 „Snahy páně Masarykovy nesou se nám katolíkům nepřátelským směrem“. *Církev a TGM 1880–1900*, in: *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, ed. Zdeněk Hojda – Roman Prahel, (Praha: KLP – Koniasch Latin Press, s. 46–54).

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1 Brynychovo překvapení, Šipy 6, 1892/93, č. 15, 1. 4. 1893, s. [1] (kresba Karla Krejčíka).

2 Kdo seje utrejch, sklízí cajmrsk čili „Běda tomu, skrze koho pohoršení pochází“, Šipy 6, 1892/93, č. 7, 4. 2., s. [3] (kresba Karla Krejčíka).

3 Sbírka černých ptáků z pozůstalosti Nerudovy. Vypal Igo. Herman, Šipy 6, 1892/93, č. 1, asi 24. 12. 1892, s. [3] (kresba Karla Krejčíka).

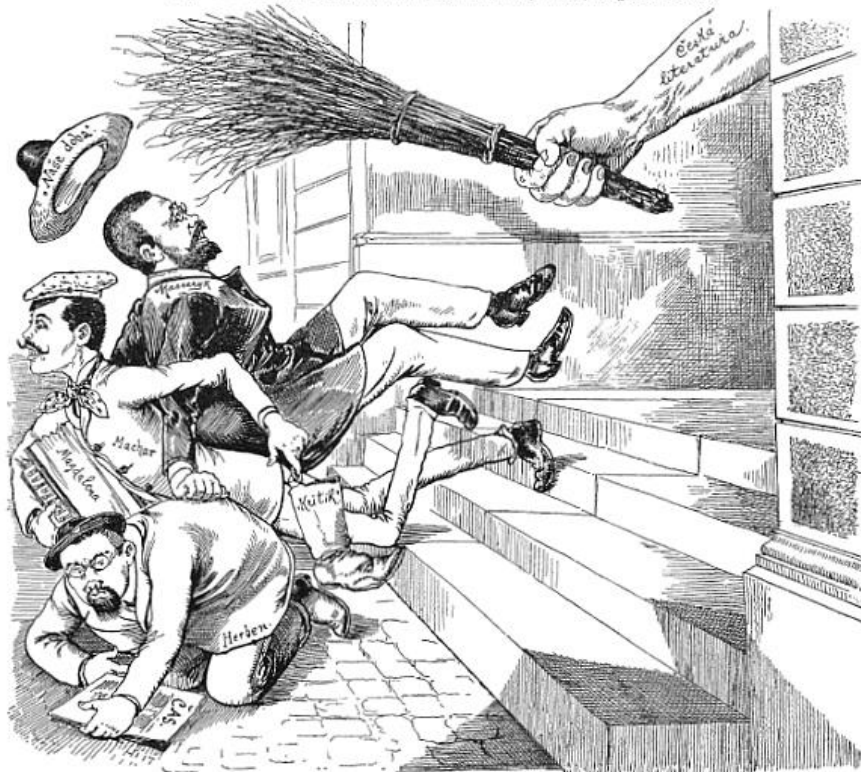
Dva čistí němečtí vyučenci

přiblí nám z Vídně „očisťovat“ naši literaturu. Neustanou přf, dokud jí nerozsekají celou na průj a „neuplatí“ svou tbezi, že my Čechové ani žádné své literatury nemějí a nemáme!! Ohluptí!!

Tohle by byla očista české literatury —

kdyby tak na realističké její „očisťovatele“, kteří nám krahjí Zábala, Jungmanna i Háleka

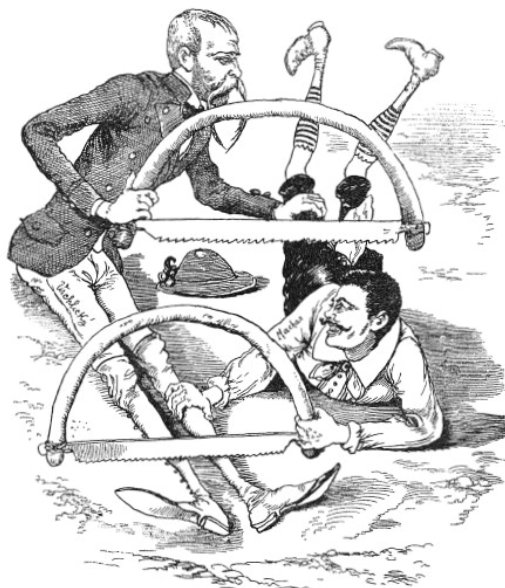

— „vybílá bříza z lesa ven“!

4 Dva čistí němečtí vyučenci [...], Šípy 7, 1893/94, č. 47, 10. 11., s. 1 (kresba Karla Krejčíka).

5 Tohle by byla očista české literatury [...], Šípy 7, 1893/94, č. 48, 17. 11., s. 1 (kresba Karla Krejčíka).

„Literární revoluce“.

Machar by rád Vreblíkům
uřít nohu —
dív však o svou bude volat
k panu Bohu.

Nové pohazování tabulek.

Z veršů reformátora české poesie.

Z jeho „Večerních písní“.

Tvé oko černá bažina,
v níž prasata ve váli,
neb lépe: čerstvá kravina,
v níž chrobáci se dali.
Dost kravin leží vsude těch,
zřít je i cítit ladno —
a kdo má právě kolem spěch,
v ně může šlápnout snadno.

Smrad nehorázný plní vzduch,
a v chlivě bučí kráva;
v něm také puch a hejno much,
jimž lejno, co nám káva.

A blízko stojí letorád,
jenž ulevuje v bolu;
tam ovane nás čerstvý smrad —
pojd, sedneme tam spolu.

Hruška.

Hnus! — Veliká tu hruška sedě stojí —
kol zápach žlutý nostalgicky skučí,
jenž zrozen v bahně, plísni, kalu, hnoji,
v čemž nová spása všemu lidstvu pučí.

To Smradno hruška svými listy čuchá,
to Hnojno hruška cueá spodním tělem.
No pokloňte se, v tom je vidět ducha
víc nežli v jakéms vašem Hátku celém.

Jak z hnoje hruška sladké páše plody,
jež sympaticky přijme každé střevo,
tak já i z hnusu robím skvostné ody.

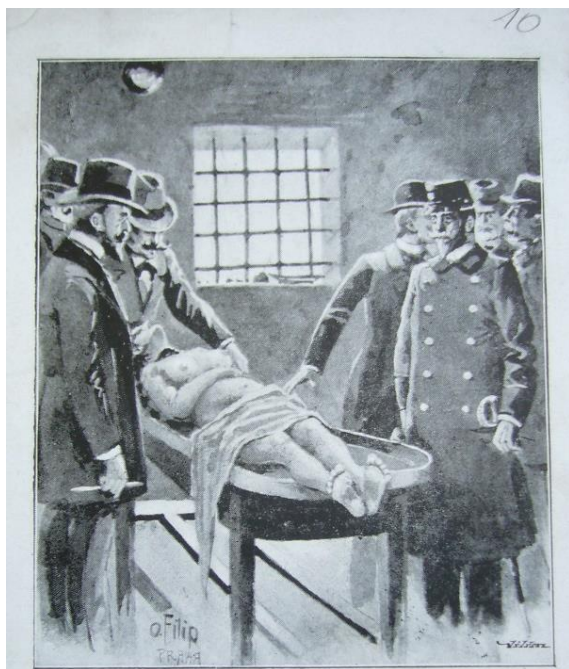
Cít lidský nemám, mrně jsem a štoura,
jenž, co vám svato, s velkou chutí bourá —
já nejsem člověk, hruška jsem a . . . dřevo.

J. S. Mrcha.

Vídeňský kozel v naší zahradě.

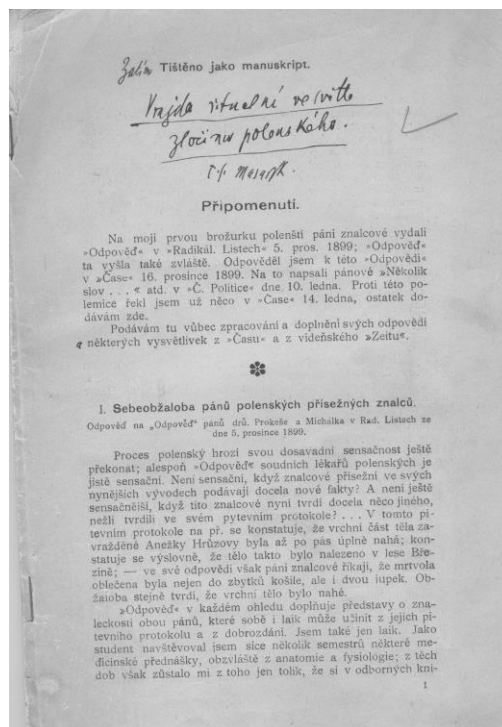

- 6 „Literární revoluce“, Šípy 7, 1893/94, č. 50, 1. 12., Druhá inzertní příloha, s. [1] (kresba Karla Krejčíka).
7 Nové pohazování tabulek, Humoristické listy 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [1] (kresba asi Karla Krejčíka).
8 Z veršů reformátora české poesie, Humoristické listy 36, 1894, č. 46, 16. 11., s. [2] (nepodepsáno, označeno J. S. Mrcha).
9 Vídeňský kozel v naší zahradě, Šípy 7, 1893/94, č. 51, 8. 12., Inzertní příloha, s. [1] (kresba Karla Krejčíka).

Pytvání mrtvoly Anežky Hružové v umrlčí komoře v Polné.
Fot.-amat. G. Toužil, red. v Praze. Veškerá práva vyhrazena.

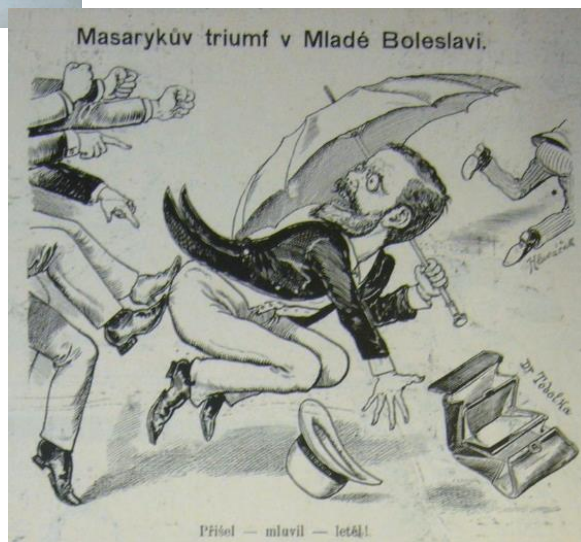
Tu máš k Mikulášu, nestoudný, drzý Jidášu! Tvá Anežka

13 Pohlednice s fotografií od redaktora Katolických listů Gustava Toužila (Pitvání mrtvoly Anežky Hružové v umrlčí komoře v Polné) zasláná Masarykovi s přípisem: „Tu máš k Mikulášu, nestoudný, drzý Jidášu! Tvá Anežka (1899, Archiv ÚTGM, f. T. G. Masaryk).

14 Masarykem nadepsaná a podepsaná úvodní strana tisku Vražda rituální ve světle zločinu polenského (nákladem časopisu Čas, b. d., asi polovina ledna 1900) – předpodoby publikace Význam procesu polenského pro pověru rituální (Archiv ÚTGM, f. T. G. Masaryk).

15 Masarykovcům teď nastane práce s drhnutím mouřenína Poldíka z Polné, Šipy 13, 1899/1900, č. 21, 5. 5. 1900, Inzertní příloha, s. [1] (kresba Karla Krejčíka).

- 16 Hilsnerův patron, Šípy 13, 1899/1900, č. 49.
- 17. 11. 1900, Inzertní příloha, s. [3] (kresba Karla Krejčíka).
- 17 Letošní „honění Jidáše“ u nás, Šípy 13, 1899/1900, č. 18, 14. 4. 1900, s. 1 (kresba Karla Krejčíka).
- 18 Vyšli hledat, ale — co?, Šípy 13, 1899/1900, č. 3. 30. 12. 1899, s. 1 (kresba Karla Krejčíka).
- 19 Masarykův triumf v Mladé Boleslavi, Šípy 13, 1899/1900, č. 26. 9. 6. 1900, Inzertní příloha, s. [3] (kresba Karla Krejčíka).

Lori a K. H. Mácha v srpnu 1836.

Lori a K. H. Mácha v květnu 1836.

Vyjdu-li pod širé nebe, bych ulevil strasti své,
Tu ti vidím podle sebe, jak mě srdce
k lásce zve (tamtéž).

20 Alois Kalvoda: Lori a K. H. Mácha v srpnu 1836 (Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody, usp. Karel Rožek, Praha: F. Topič, 1910).

21 Alois Kalvoda: Lori a K. H. Mácha v květnu 1836 (tamtéž).

22 Alois Kalvoda: Vyjdu-li pod širé nebe, bych ulevil strasti své, tu ji vidím podle sebe, jak mě srdce k lásce zve (tamtéž).

stydete a nekredte z
Horkého feuillatonu !!
Machara nechte na po-
koji. VŠAK on ví, že mu
říkáte "dědek" a řekla
že mu do očí kašuli-
roval a za zředy si z

paní Bůu a ty odstáti
babizny oběho pohlsví,
které to redigují. Tak
— — — a teď se vezmi
Raženko z nos (mš
ho dost dlouhý) a

Uličník seděl v čáře v
Platýse a veškeré řídel
ně společnosti: Šaldovi
mí v té své broziře
v staré době tehové boty,
že je to hotová "cesta
do Štamburku". Pak dával
k lepšímu historii vyha-
zení Russ a Bromana
a na konec řekl: "Šaldovi
se bude moci labělovat,
až bude u nás stolice
heroldské komiky. Prozatím
ať obdivuje Golla a jeho
báseň, rozpuť jen svůj
odhorlost"

2) Panu Arnoštu Procházkovi, odpovědnému redaktoru
periodického časopisu, "Moderní revue" v Praze, I. 213.

Na základě § 19 zákona o tisku žádáme, abyste v příštím
čísle svého listu přinesl následující pécnou opravu:

Vem' pravda, jak se tvrdí na str. 44. Moderní revue, s. XIX.
č. 1, že "panna Karáská... u postovního úřadu, utalo...
pět prání"; naspak je pravda, že oněch pět prání
pouze zůstalo na postovním úřadě, vyjebení, malování,
jehla byla přelí.

F. X. Svoboda
Antonín Sovou

Jaroslav Kvapil
F. X. Šaldovi

Karel Mašek

Ant. Sovou Růžena Svobodová dá-
vají jménem všeho příbuzenstva truchlivou
zprávu, že na onen svět odešel jejich mi-
lovný příbuzný
ANONYM
Zesnul, nemoha snést slávu dvou feuill-
tonů, truchlivého divadla u soudu, horlivého
zájmu všech postižených. Žil pouze 1 rok
narodil se 18. ledna 1909 a skončil 18.
ledna 1910, ztrapněn účastí všech truhl-
ích pozůstalých, po životě bohumilém, v něm
psal lidem to, co si jejich nejlepší
přátele potají o nich říkali....
Pohřební essay pronese F. X. Šaldovi,
poněvadž mrtvý ji už asi snese.
Věnce se odmítají ale o účast
v novinách se sděsně prosí

(Zasláno)

Užm obrivění tak nestoudná, že ká pice se jvoti nim,
omizujeme sebe.
Užm obrivění tak bůvě, že jediné zbrání je
pováží: prohlašuje mlčením.
dítuji, že jsem nepočítal od počátku tohoto
privilegia opravdové vobní kultury.
Zhlučerunt mne pucila: budu nyní neprovo
a navždy ignorovati všechny útoky proti
se mrtvé
9. ledna 1913 Jiří Jarásek ze Lovic

23 Ústřížek anonymního dopisu Růženě Svobodové, b. d., asi červenec 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).

24 Z anonymního dopisu F. X. Šaldovi, 1. 12. 1909 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).

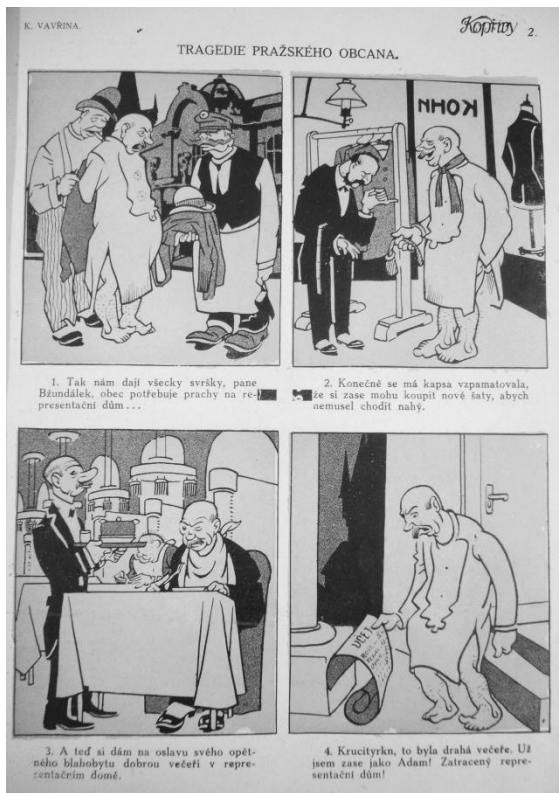
25 Rukopis „žádosti o opravu“ (Arnoštu Procházkovi, redaktoru Moderní revue) podepsaný F. X. Svobodou, Ja-
roslavem Kvapilem, Antonínem Sovou, F. X. Šaldovi a Karlem Maškem (LA PNP, f. F. X. Svoboda, neodesláno).

26 Anonymní dopis Růženě Svobodové, 18. 1. 1900 (LA PNP, f. F. X. Svoboda).

27 Rukopis Zaslána Jiřího Karáska ze Lovic, 9. 1. 1913 (LA PNP, f. Jiří Karásek ze Lovic, neodesláno).

K ZAHÁJENÍ VÝSTAVY ČESKÝCH VÝTVARNÍKŮ V OBCNÍM DOMĚ U PRAŠNÉ VĚŽE

28 K zahájení výstavy českých výtvarníků v Obecním domě, Zlatá Praha 29, 1911/12, č. 17, 12. 1. 1912, s. 208.

29 Karel Vavřina: Tragédie pražského občana, Kopřivy 4, 1912, č. 2, 18. 1.

30 V Obecním domě, Humoristické listy 55, 1912, č. 7 (kresba Karla Rělínka).

Ediční poznámka

Tato kniha zahrnuje v upraveném, resp. aktualizovaném znění mj. texty, které původně vyšly v časopisech či sbornících:

Polemika: dialog a nerozumění, *Česká literatura* 47, 1999, č. 5, s. 500–504; Čas apelů a rozhledů. Diskuse o národní literatuře 1886–1888, in: *Kultura a totalita. Národ*, ed. Ivan Klimeš – Jan Wiendl (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2013, s. 100–123); „Pohyb proti klidu“. Možnosti a proměny pojmu literární revoluce na konci 19. století, in: *Kultura a totalita III. Revoluce*, ed. Ivan Klimeš – Jan Wiendl (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2015, s. 150–182); Vlast', Neruda a prostor veřejný (rozlehlá polemika ve zkratce), in: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, ed. Kateřina Bláhová – Václav Petrbok (Praha: ÚČL AV ČR, 2004, s. 250–274); Hledání nové syntézy. Koncepční výkony českého literárního symbolismu, in: *Symbolismus v kontextoch a súvislostiach*, ed. Eva Maliti (Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1999, s. 210–216); „Orlové literární revoluce.“ F. X. Šalda a/versus Arnošt Procházka (a *Moderní revue*), *Slovo a smysl* 15, 2018, č. 30, s. 71–101 (text vznikl v rámci projektu s podporou GA ČR 17-26664S, Arnošt Procházka – kritik a esejist); Periodika a polemika: aktualita a paměť (nad spory o Hálek), *Slovo a smysl* 1, 2004, č. 2, s. 70–90; Naše „krize modernová“. Česká moderna a Šalda v korespondenci Machar – Masaryk, in: *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*, ed. Helena Kokešová (Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015, s. 13–48); Masaryk lidem „jen trochu myslím“. Každodennost a hilsneriáda, in: *Kultura a totalita IV. Každodennost*, ed. Ivan Klimeš – Jan Wiendl (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2016, s. 124–150); Polemika – spojení a odloučení: K charakteristice literární generace devadesátých let, in: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, ed. Kateřina Bláhová (Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2002, s. 307–325); Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy na přelomu 19. a 20. století, *Ricerche slavistiche* (Roma) 11 (57) 2013, s. 5–22; Od polemiky k aféře. Tzv. aféra anonymních listů a její paměť, in: „*Na téma umění a život*“. F. X. Šalda 1867–1937–2007, ed. Tomáš Kubíček – Luboš Merhaut – Jan Wiendl (Brno: Host, 2007, s. 213–231); „Umělecký zmatek“. Obecní dům a časopisy v roce 1912, in: *1912. 100 let od otevření Obecního domu v Praze*, ed. Otto M. Urban – Filip Wittlich (Praha: Arbor vitae – Obecní dům, 2012, s. 209–224).

Kromě přizpůsobení pravopisu a interpunkce současné praxi citace z pramenů neupravujeme. Sjednoceny jsou různé způsoby zvýrazňování (na kurzivu), opraveny jsou zjevné tiskové chyby, případně věcné omyly Údaje o přetiscích pramenů uvedených v poznámkách pod čarou jsou v zásadě součástí jejich shrnujícího soupisu (s. 254–299).

Rejstřík jmen

A

Adámek Bohumil
Adámek Karel Václav
Akademický spolek
Akademie
Albert Eduard
Almanach na rok 1914
Almanach secese
Antoš Jan
Arbes Jakub
Archa
Arietto Ladislav
Aristotelés
Athenaeum
Auředníček Otakar
Auředníček Zdenko

B

Bačkovský Alexandr
Bačkovský František
Bahr Hermann
Balšánek Antonín
Bartoča Josef
Bartoš František
Bartoš Josef
Batůšek Stanislav
Baudelaire Charles
Baxa Karel
Bazarov Eugen viz **Kadlec** Jan
Bednařiková Hana
Běliniskij Vissarion Grigorjevič
Beneš Šumavský Václav
Beneš Třebízský Václav
Benešovský-Veselý J. J.
Besedy Času
Besedy lidu
Bič
Bílek Jan
Bílek Petr A.
Bílek Tomáš Václav
Bílý František
Bittner Jiří
Bláha Inocenc Arnošt
Bleibtreu Carl
Bloom Harold
Booth Wayne C.
Borecký Jaromír
Bort Rudolf

Bourdieu Pierre
Bourget Paul
Bouška Sigismund
Brabec Jiří
Bráf Albín
Brandl Vincenc
Breisky Arthur
Brod Toman
Brynych Eduard (E. J. N.)
Březina Otokar
Buriánek František
Byron George Gordon

C

Comte Auguste
Coleridge Samuel Taylor
Cosentino Annalisa
Cyril viz **Konstantin**

Č

Čapek Josef
Čapek Karel
Čapek Chod Karel Matěj
Čas
Časopis (českého) pokrokového studentstva
Čech
Čech Leander
Čech Svatopluk
Čelakovský František Ladislav
Čenkov (ryt. z Čenkova) Emanuel
Čermák Bohuslav
Černý Adolf
Černý Bohumil
Černý Karel Irenej
Černý Václav
Červenka Jan
Červinka František
Červinka Karel
Červinka Otokar
Červinka Václav
Červinka Vincenc
Česká kultura
Česká osvěta
Česká politika viz Národní politika
Česká revue
Česká stráž
České listy

České slovo
Český časopis historický
Český kinematograf
Český loutkář
Čmejrková Světa

D

Dascal Marcelo
Dělnické noviny
Dílo
Dlouhý František
Dobrá kopa
Dobrovolný Josef
Dobrovský Josef
Dolenský Antonín
Doležal Jaromír
Dörfl Gustav
Dostál-Lutinov Karel
Dostojevskij Fjodor Michajlovič
Doubek Vratislav
Dreyfus Alfred
Dufková Mariana
Dunovský Jan
Dupačová Gabriela
Durdík Josef
Durdík Pavel
Dvořák Antonín
Dvořák Arnošt
Dvořák Karel
Dvořáková Dana
Dyk Viktor

E

Echo Prahy
Eichler Bohumil
Eim Gustav
Elgart Sokol Karel

F

Fa Presto viz **Mašek** Karel
Fiala Kamil
Fidelius Petr viz **Palek** Karel
Fichte Johann Gottlieb
Fingal Petr
Fischer Otokar
Fišerová Libuše
Flaišman Jiří
Flajšhans Václav
Flaubert Gustave
Foppa Klaus

Foucault Michel
Foustková Bronislava
Fraenkl Pavel
Frič Josef Václav
Frida (Frída) Bedřich
Friedl S. V.
Fučík Milan

G

Gadamer Hans-Georg
Gál Egon
Gallat Alois
Gebauer Jan
Geisslová Irma
Goethe Johann Wolfgang von
Goll Jaroslav
Gollová (Hodačová) Ada
Gollová Amélie
Grafické listy
Graumann Carl F.
Grebeníčková Růžena
Grégr Julius
Griffiths Richard
Grossman Jan
Grossmannová-Brodská Ludmila
Grund Antonín
Guth Jarkovský Jiří
Guyau Jean-Marie

H

Hajn Alois
Hajn Antonín
Hálek Vítězslav
Haman Aleš
Hanuš Josef
Hašek Jaroslav
Hattala Martin
Havel Rudolf
Havelka Miloš
Havlena Jáchym
Havlíček Borovský Karel
Havlík Josef
Hebrle Josef
Heczková Libuše
Hejný Jan
Heller Servác
Hellmuth-Brauner Vladimír
Hennequin Émile
Herbart Johann Friedrich
Herben Jan

Herites František
Herrmann Ignát
Heyduk Adolf
Hilar Karel Hugo
Hilbert Jaroslav
Hilsner Leopold
Historický kroužek
Hladík Václav
Hladíková Marie
Hlas
Hlas národa
Hlasy ze Siona
Hlaváček Karel
Hlídka literární
Hoffmannová Jana
Hofman Vlastislav
Holeček Josef
Holý Josef
Homoláč Jiří
Horáček Cyril
Horkého týdeník
Horký Karel
Horský Rudolf
Hořica Ignát
Hostinský Otakar
Hovorka Josef Miroslav
Hozák Jan
Hromádka Jan
Hrubý Jaromír
Hrůzová Anežka
Hudec Jan
Hugo Victor
Humoristické listy
Humpalová-Zemanová Josefa
Huret Jules
Hus
Hus Jan
Huysmans Joris-Karl
Hýsek Miloslav

Ch

Chaloupka Bohuslav
Chalupa František
Chalupný Emanuel
Chlíbcová Milada
Chmelenský Josef Krasoslav
Choc Václav
Chrudimské listy

J

Jakobson Roman
Jakubec Jan
Jamot R. E. viz **Thomayer** Josef
Janáčková Jaroslava
Janák Pavel
Jankovič Milan
Janský Karel
Jaroš (-Gamma) Gustav
Jednota katolického učitelstva českého
Jednota umělců výtvarných
Jelínek Edvard
Jelínek Hanuš
Jeřábek Dušan
Jesenská Růžena
The Jewish Chronicle
Jiránek Miloš
Jirásek Alois
Jirát Vojtěch
Jiroušek Tomáš Josef
Jirsík Bohumil
Jonáš Karel
Juda Karel
Jungmann
Jungmann Josef

K

Kadlec Jan
Kafka Josef
Kahn Gustave
Kalvoda Alois
Kalvoda J.
Kamínek Karel
Kaminský Bohdan
Kamper Jaroslav
Kanner Heinrich
Kant Immanuel
Karásek (ze Lvovic) Jiří
Karel I.
Karikatury
Katolické listy
Kazatel
Keller Gottfried
Khol František
Klásterský Antonín
Klatovec Václav
Klecanda Jan
Klement František

Kletečka František
Klímová Marie
Klose Antonín
Klostermann Karel
Kmen
Knoesl Bohuslav
Kodíček Josef
Kodym František
Koerner Eduard
Kokešová Helena
Kolda Malínský viz **Lacina** Josef
Kolísek Leopold
Kollár Jan
Koloušek Jan
Komárek Miroslav
Konečný František Filip
Konrád Edmond
Konrád Josef Deograt
Konstantin
Konůpek Jan
Kopal Petr
Kopřivy
Korejčík Jiří
Kořenský Josef
Kosák Michal
Kosterka Hanuš
Kostrbová Lucie viz **Merhautová**
Lucie
Kotyk Petr
Koubek Jan Pravoslav
Kounic Václav
Kovář Emanuel
Kovařík Petr
Kovtun Jiří
Kraitlová Irena
Krajník Miroslav
Krakovec
Král Josef
Králík Oldřich
Kramář Karel
Krásnohorská Eliška
Kraus Jiří
Krejčí František Václav
Krejčí Karel
Krejčík Karel
Kroiher František
Kronawetter Ferdinand
Kronbauer Rudolf Jaroslav
Kronberger Emil
Kruh českých spisovatelů

Krušina ze Švamberka Josef
Kříž
Kubíček Tomáš
Kubišta Bohumil
Kučera Karel
Kučera Martin
Kudrnáč Jiří
Kuffner Jozef
Kuchař Josef
Kupka František
Kvapil František
Kvapil Jaroslav
Kvapilová Hana
Kvíčala Jan
Kvis J. G.
Květy
Květy mládeže
Kysela František

L

Lacina Josef
Ladecký Jan
Lahoda Vojtěch
Laichter Jan
Laichter Josef
Laiske Miroslav
Langer František
Lantová Ludmila
Lauermannová-Mikschová Anna
Laurin Arne
Leger Karel
Lenz Antonín
Lešehrad (Lešetický) Emanuel
Lešetická Marie viz **Hladíková** Marie
Lidové noviny
Lier Jan
Linell Per
Literární listy
Lošťák Ludvík
Loužil Jan
Lumír
Lužická Věnceslava
Lyotard Jean-François
Lyrický rok 1913

M

Macaulay Thomas Babington
Macek Emanuel
Mádl Karel B.
Mahen Jiří

Mácha Karel Hynek
Máchal Jan
Machar Josef Svatopluk
Máj viz Spolek českých spisovatelů
beletristů Máj
Máj (časopis)
Majerová Marie
Malevič Oleg
Malínská Jana
Mallarmé Stéphane
de Man Paul
Mánes (S.V.U. Mánes)
Mansvet (-Klement) Quido viz
Klement František
Marcelli Miroslav
Marek Pavel
Maria
Maria Jaroslav
Marková Ivana
Marten Miloš
Masaryk Tomáš Garrigue
Masaryková (Garrigue) Charlotte
Mašek Karel (Fa Presto)
Matějček Antonín
Matějka Josef
Mattuš Ladislav (Láďa)
Mauclair Camille
Mazáčová Stanislava
Med Jaroslav
Medek Rudolf
Menhard František Ladislav (Xaver)
Merhaut Josef
Merhautová Lucie
Metoděj
Mill John Stuart
Miřiovský Emanuel
Moderní revue
Moderní život
Mokrý Otakar
Monatsschrift für neue Literatur und Kunst
Moravská beseda
Moravské listy
Morice Charles
Moučka Antonín
Mourek Václav Emanuel
Mourková Jarmila
Mrštík Alois
Mrštík Vilém
Mucha Alfons

Mukařovský Jan
Münz Sigmund
Muzejník viz Časopis českého muzea
Mužik Augustin Eugen

N

Národní divadlo a české drama
Národní listy
Národní politika
Naše doba
Nečas Jan Evangelista
Nejedlý Zdeněk
Němcová Božena
Neodvislost
Neruda Jan
Neue Freie Presse
Neumann Stanislav K.
Nevšimal August
Nietzsche Friedrich
Niva
Nordau Max
Novák Arne
Nováková Teréza
Nové proudy
Novina
Novotná Klára
Novotný Otakar
Nový člověk
Nový kult
Nový život
Nuska Bohumil

O

Obrana práce
Obzor
Ohlas doby
Ohlas od Nežárky
Oliva Viktor
Omladina
Opat Jaroslav
Opelík Jiří
Opolský Jan
Osvěta
Osvěta lidu
Otruba Mojmír
Otto Jan

P

Pacovský Emil
Pachmayer Josef

Pakosta Vojtěch
Palavský K.
Palek Karel
Pallas Gustav
Popoušek Vladimír
Patočka Jan
Pattai Robert
Pavlát Leo
Pečinka František
Pečinková Pavla
Pechar Jiří
Pekař Josef
Pelant Karel
Pelcl Josef
Pernes Jiří
Peroutka Ferdinand
Pešat Zdeněk
Petráčková Věra
Petříček Miroslav
Pica Vittorio
Picasso Pablo
Píč Jan Ladislav
Pippich Karel
Pistorius Jiří
Píša Antonín Matěj
Pittnerová Vlasta
Pod jedním praporem
Podlipská Sofie
Poe Edgar Allan
Pohorský Miloš
Pohunek František
Pojar Miloš
Pokorný Jiří
Pokorný Rudolf
Pokroková revue
Pokrokové listy
Polan Bohumil
Polák Karel
Polák Stanislav
Polívka Jiří
Polívka Osvald
Posel z Budče
Prasek Vincenc
Pravda František
Právo lidu
Pražák Albert
Preissová Gabriela
Procházka Arnošt
Procházka František Serafínský
Procházka Rudolf

První máj
Přehled
Pujman Ferdinand
Putna Martin C.
Pynsent Robert B.

Q
Quagliatová Vlasta
Quis Ladislav

R
Rádce duchovní
Radikální listy
Rádl Emanuel
Raić Ivo
Rais Karel V.
Rambousek Jiří
Rašín Alois
Régnier Henri de
Renan Ernest
Rieger František Ladislav
Rod Edouard
Rodina
Roellenbleck Georg
Roháček František
Rowalski Jean viz **Bačkovský**
Alexandr
Rozhledy
Rozhledy literární
Rožek Karel
Rudé květy
Ruch
Rukopisy královédvorský a zelenohorský
Rund Josef
Ruth František
Rutte Miroslav
Růžička Robert

Ř
Řezníček Václav
Říp

S
Sabina Karel
Salaba Matěj
Salabová Kateřina
Samostatnost
Scéna
Sedláček Antonín

Sejkorka J. K.
Sekanina František
Servant Catherine
Seykora Kostecký Oldřich
Sezima Karel
Schauer Hubert Gordon
Schmoranz Gustav
Schopenhauer Arthur
Schulz Ferdinand
Schulz Josef
Schwarz František
Siebenschlein Hugo
Singer Isidor
Skácelík František
Skilling Gordon H.
Skružný Josef
Skupina výtvarných umělců (SVU)
Sládek Josef Václav
Slavík Bedřich
Slavík Jaroslav
Slovo
Smetana Augustin
Smetana Bedřich
Sobotka Primus
Sokol Karel Stanislav
Soukup František
Sova Antonín
Spencer Herbert
Spolek českých spisovatelů beletristů
Máj
Spolek pro zakládání katolických knihoven
Srdce
Starý Polykarp
Stašek Antal
Stopa
Stránský Adolf
Strejček Ferdinand
Strowski Fortunat
Střebský Tomáš
Studentský sborník
Styl
Suchý Lothar
Sursum
Sušil František
Sutnar Jaroslav
Svět zvířat
Světlá Karolina
Světlozor
Svoboda František X.

Svobodová Jana
Svobodová Růžena
Svrček Jaroslav B.
Swierczeková Lucie
Syndikát českých spisovatelů

Š

Šalda Alois
Šalda František X.
Šaldův zápisník
Šamberk František Ferdinand
Šebek Ladislav viz **Arietto** Ladislav (?)
Šesták Zdeněk
Šimáček Matěj Anastázia
Šimek Otokar
Šípek Karel
Šípy
Škába Josef
Škampa Alois
Škrdle Tomáš
Šlejhar Josef Karel
Šmeral Bohumír
Šnajdauf Antonín
Šolc Lev
Špét Jiří
Špindler Ervín
Špirit Michael
Štech Václav
Štech Václav Vilém
Štěpánková Petra
Štítný
Štolba Josef
Štorch-Marien Otakar
Štulc Václav Svatopluk
Šubert František Adolf
Švanda dudák
Švanda ze Semčic Karel
Šviha Karel

T

Táborský František
Taussig Ervín
Taxová Eva
Taylor Talbot J.
Teige Karel
Tesař Eduard
Theer Otakar
Thomayer Josef
Tichý Martin
Tille Václav

Tisková liga
Tolstoj Lev Nikolajevič
Toman Karel
Tomek Václav
Tomíček Jan Slavomír
Topič František
Topor Michal
Toužimský Josef Jakub
Trochová Zina
Truhlář Josef
Třebický Jan
Tůma Karel
Turgeněv Ivan Sergejevič
Turnovský Josef Ladislav
Tyl Josef Kajetán

U

Ulrich František
Umělecká beseda
Umělecký měsíčník
Urban Otto
Urban Otto M.
*Ústřední matice divadelních
ochotníků československých*

V

Václav (sv.)
Válka
Var
Vašák Pavel
Vávra Jan
Vavroušek Bohumil
Včelka Karel
Večerní noviny
Velká Praha
Veltruský Ladislav
Venkov
Veraikon
Verlaine Paul
Verunský K.
Veřejné mínění
Veselá Praha
Vesna
Viélé-Griffin Francis
Viková Kunětická Božena
Vilímek Josef Richard
Vlast'
Vlček Jaroslav
Vlček Václav (Vácslav)
Voborník Jan

Vodák Jindřich
Vodička Felix
Vojáček Milan
Vojtěch Daniel
Volné listy
Volné směry
Volný duch
Vondráček Vladimír
Voráček Josef Antonín
Vorel Jan
Vorlíček František Ladislav
Vrchlický Jaroslav
Vychodil Pavel Julius
Vychovatel
Vyskočil Quido Maria

W

Wagner Jan
Wagner Richard
Walton Douglas N.
Weiner Richard
Wellek René
Weyr František
Whitman Walt
Wiendl Jan
Wilde Oscar
Winter Zikmund
Wirth Zdeněk
z Wojkowicz Jan

Z

Zabloudilová Jitka
Zádruha
Zach Aleš
Zajac Peter
Zákrejs František
Zář
Zdziechowski Maryan
Die Zeit
Zeyer Julius
Zeyerův fond
Zíbrt Čeněk
Zika Josef
Zítek Emanuel
Zlatá Praha
Zola Émile
Zrcadlo světa
Zumr Josef
Zvěřina Ladislav Narcis
Zvon

Ž
Žižka z Trocnova Jan

Resumé

Monografie sleduje *Cesty polemiky*, resp. *Proměny žánru polemiky v české literatuře na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Materiálově založené studie se postupně, v relativní chronologii a z proměňujícího se úhlu pohledu, s různými charakterizačními důrazy i návraty zaměřují na *různorodé případy a typy polemik* a zároveň na aspekty polemiky jako žánru v české literatuře v období od poloviny osmdesátých let 19. století do desátých, resp. dvacátých let 20. století. Pozorují, dokládají a vykládají: diskuse o národní literatuře v letech 1886–1888, možnosti a proměny pojmu literární revoluce v polemikách na konci 19. století, polemiku o dílo a osobnost Jana Nerudy jako jeden z konceptů pořádání veřejného prostoru v letech 1892–1893, koncepční hledání modernistické (symbolistní) umělecké syntézy v devadesátých letech 19. století, programové i osobní polemické střety mezi F. X. Šaldou a okruhem časopisu *Moderní revue* (zejména Arnoštem Procházkou a Jiřím Karáskem) v letech 1893–1925, spory o význam díla Vítězslava Háška, resp. nové pojetí literatury a umění v letech 1894–1895, polemické i politické pozadí vzniku a působnosti manifestu *Česká moderna* odrážející se v korespondenci J. S. Machara a T. G. Masaryka v letech 1894–1896, Masarykovo polemické angažmá v rámci tzv. hilsneriády v letech 1899–1901, rozsáhlý spor o směřování a význam generace devadesátých let v roce 1900 (tzv. pseudonymovou polemiku), proměny ohlasu tvorby a osobnosti K. H. Máchy (zvláště v letech 1905–1910), tzv. aféru anonymních listů a její souvislosti v letech 1909–1914, obraz otevření *Obecního domu* v roce 1912 v časopisech jako výraz dobové umělecké diskuse, završení společenských a uměleckých procesů předchozích desetiletí i znamení nacházejících zásadních proměn. – Z literárněhistorického hlediska je polemika nově představena jako *svébytný žánr*, jehož podstatu vyznačuje rovnomocné působení *dialogu* a *nerozumění* a který lze charakterizovat zvláště tématem (nesouhlas a střet, který je sám koneckonců předmětem), strategií (prosazení), funkcí (vítězství) a stylovou i formální vyhraněností. Jde o žánr se zvláštní pamětí, sebestředný a sebestvrzující, o žánr synkretický, působící prostřednictvím textů různorodého založení, o fenomén *na pomezí* diskurzivních praktik, oborů a společenských kontextů. Podobně jako se pohybuje na žánrovém pomezí, překračuje polemika pole literatury (umění) a prolíná se se sférami mimouměleckými. Je rovněž prostorem neoddělitelného *prostupování* a konfrontací osobního a věcného, soukromého a veřejného. Polemický žánr se přirozeně uplatňuje převážně na stránkách *periodik*, denního tisku a časopisů různého charakteru a zaměření; setkává se tu nejen s kritikou, ale častěji se

prolíná s potřebami publicistiky. I z tohoto důvodu představuje polemika žánr, na němž lze (v přirozeném prostředí) zřetelně sledovat vlivy dobového společenského kontextu (politické, ideové, ideologické, praktické ad.) na jednotlivé oblasti, tedy i na umění a literaturu. Sledujeme-li *kritiku* a polemické konfrontace na přelomu 19. a 20. století, nemůžeme se přitom vyhnout otázce *modernismu*, jeho prosazování a převratnosti a zároveň různorodosti v koncepcích a realizacích, zrodu moderního pojetí literární a umělecké kritiky a jeho vůdčím osobnostem. Zvláště rozsáhlejší polemiky – respektive souhrny polemik – s nápadnou drahou bezprostředně zaznamenávají proměny způsobů tvůrčího myšlení, estetických koncepcí a směrů. Prostupuje je často hledisko a rytmus *generační*. Na něm lze například dobře ukázat asymetrii již při vstupu zástupců generací do dialogu, neboť strana starší zastává zpravidla hledisko a názor obecně přijímaný a ceněný, vůči němuž se strana mladší právě vymezuje a prosazuje a který chce revidovat hlediskem a názorem nezavedeným, tudíž zpravidla provokativním. Z hlediska vztahu mezi množstvím naležitelných stop původních sporů a možností jejich současné interpretace v nové, nutně hodnotící perspektivě je téma polemiky nosné pro plastičtější obraz české literatury přelomu 19. a 20. století v širším záběru, proměňující se situace literárních, uměleckých a společenských vztahů. Jde o rozlehlý a málo známý či reflektovaný materiál z dějin české literatury, materiál poskytující svébytný průhled do dobového dění, svým dialogickým, dynamickým charakterem umožňující oživovat mnohé zasuté a podstatné jevy a souvislosti, s nezbytným vědomím mnohosti a plurality vrstvicích se dějů.